

Етефан Д Вайг

Избрани творби
В пет тома
Том 2

Народна култура

СТЕФАН ЦВАЙГ
ИЗБРАНИ ТВОРБИ В ПЕТ
ТОМА
ТОМ 2

Превод: Ива Илиева

chitanka.info

МАРИЯ АНТОАНЕТА
ПОРТРЕТ НА ЕДИН ПОСРЕДСТВЕН
ХАРАКТЕР

УВОД

Да напишеш историята на Мария Антоанета, означава да се заемеш с процес, продължил повече от сто години, в който обвинители и защитници си отправят най-ожесточени взаимни нападки. Страстният тон на дискусията е предизвикан от обвинителите. За да бъде уязвено кралството, революцията трябва да обвини кралицата, и то кралицата като жена. Ала достоверността и политиката рядко вървят ръка за ръка, затова в случаите, където нечий образ се извайва с демагогска цел, не бива да се очаква особена справедливост от раболепните слуги на общественото мнение. Срещу Мария Антоанета не се пестят никакви средства и клевети, за да бъде пратена на гилотината — във вестници, брошури и книги на „*l'ouve autrichienne*“^[1] сяко се приписват всякакви пороци, пълно морално падение, всевъзможни перверзии; дори в самия дом на правосъдието, в съдебната зала, публичният обвинител прави патетична съпоставка между „вдовицата Капе“^[2] и най-прочутите блудници, известни от историята — Месалина^[3], Агрипина^[4] и Фредегунда^[5]. Толкова порешителен е обратът, който настъпва през 1815 г., когато на френския трон отново се възкачва един от Бурбоните; династията трябва да се идеализира, ето защо сатанинският образ се покрива с пастелни цветове: от онова време не съществува нито едно изображение на Мария Антоанета без облачета от тамян, без ореол. Редят се славослов след славослов, недостижимите добродетели на Мария Антоанета намират ожесточена защита, нейното благонравие и безпримерният ѝ героизъм се възпяват в стих и проза; а воалът от легенди, извезан предимно от аристократични ръце и обилно напоен със сълзи, закрива преобразения лик на „*reine martyre*“, на кралицата мъченица.

Тук, както и в повечето случаи, душевният облик се намира някъде по средата. Мария Антоанета не бе нито велика светица на роялизма, нито пък „*grie*“, блудница на революцията, а характер, който не се отличава с нищо особено; всъщност тя беше обикновена жена, нито кой знае колко умна, нито кой знае колко глупава, нито пламенна,

нито студена, без особено влечение към доброто и без всякакво желание да причинява зло; тя бе обикновената жена от вчера, днес и утре, без наклонности към демонизъм, без желание за героизъм и навярно тъкмо поради това едва ли може да се превърне в обект на някаква трагедия. Ала за да възвеличи до небето някоя покъртителна драма, на историята, този велик демиург^[6], съвсем не ѝ трябва героичен характер за главно действащо лице. Трагическото напрежение не произтича единствено от извънмерните качества на определена личност, а всякога и от несъгласието на човека със своята съдба. То е в състояние да изблигне драматически, когато един всемогъщ човек, герой, гений влезе в стълкновение със заобикалящата го действителност, оказала се твърде пристягаща, твърде враждебна към съдбовното му предназначение — да речем, един Наполеон, който се задушаваше на островчето Света Елена, един Бетховен, закрепостен в глухотата си — винаги и навсякъде, при всички велики личности, не намерили възможност да осъществят личните си качества и амбиции. Ала до трагизъм се стига и тогава, когато някой обикновен или дори слабоволев човек стане носител на чудовищна съдба, когато личната му отговорност го потиска и мачка — ето тази форма на трагизъм ми се струва дори по-човешка и покъртителна.

Защото изключителният човек подсъзнателно се стреми и към изключителна съдба; на необикновените му качества органически подхожда да живее героично или — както казва Ницше — „застрашително“; той насилствено предизвиква света поради насилствените изисквания, които са му присъщи. Ето как в крайна сметка гениалният характер не е без вина за страданието си, защото вътрешният му глас тайнствено призовава огненото изпитание, което ще разкрепости последните му сили; и както ураганът носи чайката, така и той е понесен от могъщата си съдба, която го издига все по-нагоре. Затова пък обикновеният характер обича миролюбивия начин на живот, той няма никаква нужда от засилване на напрежението, предпочита да живее спокойно и в сянка, на завет и при умерена температура на съдбата; ето защо се противи, ето защо се бои, ето защо бяга, когато някоя невидима ръка го разтърси. Не желае да се нагърбва със световноисторическа отговорност, напротив — плаши се от нея; не търси страданието, а му го налагат; заставят го — отвън, не отвътре — да стане по-велик, отколкото е всъщност. Смятам, че

страданията на героя по задължение, на обикновения човек, не са помалки от патетичните страдания на истинския герой — те дори са покъртителни, защото обикновеният човек не може да проумее смисъла на своите страдания; той трябва да понесе всичко, без да знае защо, без да притежава блаженото избавление на твореца, който извайва от мъката си творби и непреходни форми.

Като че ли с живота на Мария Антоанета историята ни предлага най-яркия пример как съдбата понякога си избира един обикновен човек и с повелителната си десница насилствено го тласва далеч извън границите на собствената му посредственост. През първите тридесет от тридесетте и осем свои години тази жена върви с безразличие по своя път, макар че обкръжаващата я среда наистина е изключителна; никога не прекрачва средната мяра — нито за добро, нито за лошо: душата ѝ е безстрастна, характерът — обикновен, и исторически погледнато, отначало тя е само статистка. Без избухването на революцията тази сама по себе си незначителна представителка на Хабсбургите невъзмутимо би продължила да живее в своя весел, волен, игрив свят, подобно на стотици милиони жени от всички времена; би танцувала, бърбила, обичала, би се смяла и гиздила, би ходила на гости, би давала милостиня; би раждала деца и най-сетне кротко би полегнала, за да умре, без да е усетила духа на епохата. Биха я погребали тържествено, както подобава на кралица, придворните биха носили траур — но щеше да се изтрие от паметта на човечеството, подобно на безбройните принцеси, на всички онези Марии-Аделаиди и Аделаиди-Марии, Ани-Екатерини и Екатерины-Ани, чиито надгробни плочи се намират в Гота, но никой не чете бездушните им, студени надписи. Никой смъртен не би пожелал да се запита какъв е бил нейният облик или угасналата ѝ душа, никой не би узнал каква е била в действителност и — това е най-същественото — никога самата тя, Мария Антоанета, кралица на Франция, не би узнала и проумяла каква е била без своето изпитание, защото за щастие или беда — обикновеният човек не усеща вътрешна необходимост за самопреценка, не е любопитен да разбере какво представлява, преди съдбата да го е попитала за това: оставя възможностите си да дремят неизползувани, действителните си заложиби — да закърняват, силите и мускулите, които никога не използва — да омекват, преди нуждата да ги напегне за истински отпор. Посредственият характер трябва да

бъде изтръгнат от себе си, за да стане това, което би могъл да бъде, и дори повече от онова, което по-рано сам е предугаждал и знаел; за тази цел съдбата не разполага с друг бич освен с нещастieto. Както творецът понякога нарочно търси не патетично всеобхватен, а външно дребен сюжет, за да разгърне творческата си сила, така и съдбата от време на време търси незначителния герой, за да докаже, че и най-негодният материал може да предизвика върховно напрежение, че и най-немощната и опърничава душа е способна на велика трагедия. Такава трагедия, и то една от най-красивите сред този неволен героизъм, носи името Мария Антоанета.

Защото в случая историята с небивало умение вплита обикновения човек в своята драма, въображението ѝ ражда многобройни епизоди и чудовищни исторически измерения, изкусно противопоставя крайностите на тази първоначално твърде неплодоносна главна фигура. Най-напред със сатанинска хитрост задоволява прищевките на жената. Дарява още детето с императорски двор, на девойчето поднася корона, щедро обсипва младата жена с всички дарове на прелестта и богатството, а на това отгоре я сподобява с леко сърце, което не пита за цената и стойността на даровете. Години наред я глези, изнежва това неразумно сърце до пълно замайване и то става все по-безгрижно. Наистина съдбата бързо и леко превъзнася жената до шеметните висоти на щастieto, затова пък с толкова по-изтънчена жестокост, толкова по-бавно я свлича оттам. В тази драма с мелодраматична отчетливост си дават среща най-крайни противоположности; стостайният императорски дворец се сменя с окаяна затворническа килия, кралският трон — с ешафода, кристалнозлатната каляска — с талига за трупове, луксът — с недоимък, любовта на целия свят — с омразата, триумфът — с позорния стълб; падението неумолимо достига най-страшните дълбини. И този малък, този обикновен човек, изневиделица нападнат в мига, когато са удовлетворени всичките му прищевки, това неразумно сърце не може да проумее какво възнамерява да прави с него чуждата сила, усеща само как безмилостната ръка го мачка и забива хищните си, свирепи нокти в измъчената му плът; този нищо неподозиращ човек, който не е съгласен да страда, а не е и свикнал на страдания, се брани и дърпа, стене и бяга, прави опит да се отърве. Ала с неумолимостта на творец, който не престава да обработва материала,

преди да е изтръгнал от него върховното напрежение и сетната възможност, опитната ръка на злощастieto не изпуска Мария Антоанета, преди да закали и извиси нейната мека и немощна душа, преди да изтръгне от нея с пластична яснота цялото ѝ величие, запазено като неведомо наследство от деди и прадеди. Жената, която никога не се е вглеждала в себе си, а сега е подложена на такова изпитание, най-сетне се изтръгва от ужаса и проумява преображението; тъкмо когато я напускат външните ѝ сили, тя усеща, че вътре в нея се заражда нещо ново и велико, което би било невъзможно без онова изпитание. „Едва в злочестината си човек разбира кой е всъщност“ — тези донякъде горди, донякъде покъртителни думи внезапно се отронват от смаяните ѝ устни: обзема я предчувствието, че тъкмо заради това страдание нейният малък, обикновен живот ще бъде запомнен от идните поколения. И със съзнанието за по-висш дълг характерът ѝ надраства собствените си граници. Малко преди да се разпадне тленната форма, е изваян шедьовърът, който ще я надживее, защото в сетния, в най-сетния си час Мария Антоанета — обикновеният човек — най-после достига трагическите, величави измерения на своята съдба.

[1] *Louve autrichienne* (фр.) — разпътната австрийка. ↑

[2] *Вдовицата Капе* — прозвище на Капетингите, третото поколение френски крале (987–1848), с родоначалник Юг Капе. Подразделят се на: *преки Капетинги* (987–1328), *Капетинги Валоа* (1328–1589) и *Капетинги Бурбони* (1589–1848). ↑

[3] *Месалина* (15–48) — римска императрица, трета съпруга на император Клавдий, известна със сладострастието, алчността и жестокостта си. ↑

[4] *Агрипина* (16–59) — съпруга на Домиций Ахенобарб, от когото родила Нерон. В стъпила в брак с чичо си, император Клавдий, когото накарала да осинови Нерон в ущърб на Британик, После отровила Клавдий и поставила на престола Нерон. ↑

[5] *Фредегунда* — съпруга на нейстрийския крал Хилперих I (към 545–597). Красива и амбициозна, тя извървяла пътя до престола с пословични престъпления и жестокости. ↑

[6] *Демииург* (прен.) — творец, създател на нещо велико. ↑

ОМЪЖВАНЕТО НА ЕДНО ДЕТЕ

Векове наред Хабсбургите и Бурбоните воюваха по многобройните немски, италиански и фламандски бойни полета за надмощие в Европа; най-сетне се умориха — и едните, и другите. Старите съперници най-после разбраха, че с неутолимата си ревност само са разчиствали пътя на други владетелски домове; от английския остров един народ от еретици вече посяга към световното господство, протестантският Марк Бранденбург прераства в могъщо кралство, полуезическа Русия се готви да разпростре своята сфера на влияние до безкрайни далнини; няма ли да бъде по-добре — така започват да се питат монарсите и техните дипломати, но както винаги твърде късно, — ако запазим мир помежду си, вместо непрекъснато да подновяваме гибелните войни в полза на преуспяващите безверници? Шоазьол от двора на Луи XV и Кауниц, съветник на Мария Терезия, изковават съюз и за да бъде скрепен той трайно, а не да се възприема като временно примирие между две войни, предлагат двете династии, Хабсбургите и Бурбоните, да се свържат кръвно. В двора на Хабсбургите никога не са липсвали принцеси за женене; и този път има богат избор от всякакви възрасти. Отначало министрите преценяват дали Луи XV въпреки старческата си възраст и повече от съмнителния си морал може да встъпи в брак с някоя хабсбургска принцеса, ала най-христолюбивият крал побързва да напусне ложето на мадам Помпадур, за да се вмъкне при друга фаворитка — мадам Дюбари. А пък и император Йосиф, овдовял повторно, не проявява особено желание да го сватосат с една от трите позастарели дъщери на Луи XV — ето защо най-естествена остава третата връзка: да се сгоди подрастващият престолонаследник, внук на Луи XV и бъдещ носител на френската корона, с някоя от дъщерите на Мария Терезия. В 1766 г. смятат, че единадесетгодишната Мария Антоанета би могла да бъде сериозна партия; австрийският посланик изрично подчертава в писмото си до императрицата от 24 май: „Кралят даде да се разбере, че Ваше величество може вече да смята проекта за обсъден и утвърден.“

Ала дипломатите не биха били дипломати, ако за тях не представляваше въпрос на чест да усложняват простите неща и преди всичко умело да протакат всяко важно дело. На интригите от единия двор другият отговаря със същото; минава година, втора, трета и Мария Терезия, която таи основателни подозрения, започва да се опасява, че неприятният ѝ съсед Фридрих Пруски, „чудовището“, както тя го назовава с искрено негодувание, в крайна сметка ще осуети с някое от своите макиавелистки сатанинства този план с такова важно значение за господстващото положение на Австрия; ето защо тя влага цялата си любезност, страст и хитрост, за да не изпусне половинчатото обещание на френския двор. С неизтощимостта на професионална сватовница, с упоритата и неотстъпчива търпеливост на своята дипломация тя постоянно разгласява в Париж качествата на принцесата; обсипва пратениците с любезности и подаръци, за да донесат най-сетне от Версай сериозно предложение за женитба; повече императрица, отколкото майка, по-загрижена за нарастването на „семейната власт“, отколкото за щастieto на детето си, тя не се стъписва дори от предупреждението на своя пълномощен министър, че природата е лишила престолонаследника от всякакви дарби: разумът му бил ограничен, държал се извънредно недодялано и бил съвършено безчувствен. За какво ли е притрябвало на една ерцхерцогиня щастие, щом ще става кралица? Колкото по-разгорещено Мария Терезия настоява за официално писмено предложение, толкова по-невъзмутимо опитният крал Луи XV протакане нещата; цели три години той иска портрети и сведения за малката ерцхерцогиня и обявява, че по принцип гледа благосклонно на плана за женитба. Но не прави така желаното официално предложение, не се обвързва.

Нищо неподозиращият залог за тази важна държавна сделка — единадесет-, дванадесет-тринадесетгодишната Тоанет, нежна, миловидна, стройна, с безспорна хубост, междувременно си играе и лудува със своите сестри, братя и дружки из стаите и парковете на Шьокбрун^[1]; на уроците, книгите и обучението си не обръща особено внимание. С естествената си миловидност и неукротима жизненост тя така ловко умее да върти на пръста си гувернантките и абатите, натоварени с възпитанието ѝ, че успява да се измъкне от всякакви учебни часове. И Мария Терезия, чиято прекомерна заетост с държавни дела никога не ѝ позволява да положи специални грижи за

което и да било от многобройните си деца, един ден с ужас установява, че бъдещата кралица на Франция на тринадесет години не умее да пише правилно — нито на немски, нито на френски, — а не е усвоила и най-бегли познания по история и по другите по-обща учебни предмети; музикалните ѝ изяви не правят изключение от цялостната картина, въпреки че уроци по пиано ѝ дава не някой друг, а самият Глук. Налага се в последния момент пропуските да бъдат наваксани, така че занесената и мързелива Тоанет да се превърне в образована дама. За една бъдеща кралица на Франция е важно преди всичко да танцува прилично и да говори френски с добър акцент; без да губи време, Мария Терезия ангажира за тази цел известния учител по танци Новер и двама актьори от една френска труппа, която гастролира във Виена: единия за произношението, а другия — за песните. Ала френският пълномощен министър едва е съобщил за това в двора на Бурбоните, и от Версай вече долитат възмутени забележки: не било редно една бъдеща кралица на Франция да бъде обучавана от прости комедианти. На бърза ръка дипломатическите преговори се подновяват, тъй като Версай вече смята възпитанието на предложената годеница на престолонаследника за свое собствено задължение, и след дълго умуване за Виена в качеството си на възпитател заминава абатът Вермон, препоръчан от орлеанския епископ; нему дължим първите правдоподобни сведения за тринадесетгодишната ерцхерцогиня. Той я намира очарователна и симпатична: „С възхитителния си лик тя е олицетворение на изключителна миловидност и ако се поизточи — нещо, за което смеем да се надяваме, — ще притежава всички прелести, които могат да бъдат пожелани на една високопоставена принцеса.“ Затова пък достопочтеният абат се изказва значително по-предпазливо за действителните знания и за прилежанието на своята ученичка. Несериозна, разсеяна, невъздържана, неспокойна като живак, въпреки изключителната си схватливост тя никога не е проявявала и най-малкото желание да се занимае с някаква смислена дейност. „Тя притежава повече разум, отколкото дълго време се е предполагало, но за жалост до дванадесетата ѝ година този разум не е приучен да се концентрира. Известна леност и доста лекомислие допълнително утежняха заниманията ми с нея. Първите шест седмици ѝ преподавах основите на художествената литература — схващаше добре, правеше верни преценки, но не успях да я накарам да вникне в

същността на нещата въпреки усещането ми, че е способна да го стори. Най-сетне разбрах, че човек може да я обучава само ако същевременно я развлича.“

Почти същото ще повтарят всички държавници още десет, още двадесет години, оплаквайки се от това нежелание за мислене въпреки наличието на остър ум, от отегчението, с което се избягва всеки задълбочен разговор; още в тринадесетгодишната девойка е заложена цялата опасност на този характер, който би могъл да постигне всичко, а не желае нищо истински. Ала откакто във френския двор се разпореждат метреси, повече се ценят външните страни от поведението на една жена, а не нейната същност; Мария Антоанета е симпатична и представителна, характерът ѝ е благопристоен — това е достатъчно, и през 1769 г. дългоочакваното писмо на Луи XV най-сетне поема към Мария Терезия; в него кралят тържествено иска ръката на младата принцеса за своя внук, бъдещия Луи XVI, и предлага венчавката да се състои по Великден идната година. Зарадваната Мария Терезия дава съгласието си; след доста години, изпълнени с грижи, угнетената жена отново изживява светъл час. Мирът в империята, а с това и в Европа сега ѝ се струва осигурен; с бързи пратеници и куриери незабавно и тържествено се разгласява във всички владетелски дворове, че Хабсбургите и Бурбоните се превръщат завинаги от врагове в съюзници, и то обвързани с кръвно родство. „Bella gerant alii, tu, felix Austria, nube“^[2]: старият девиз на Хабсбургите още веднъж намира своето потвърждение.

Задачата на дипломатите намира благоприятен завършек. Ала едва сега проличава, че те са свършили по-леката ѝ част. Защото да склониш Хабсбургите и Бурбоните да стигнат до разбирателство, да сдобриш Луи XV и Мария Терезия, е направо детинска игра в сравнение с небивалите мъчнотии при съчетаването на френските и австрийските дворцови и домашни церемонии при толкова представително тържество. Вярно е, че церемониалмайсторите и останалите фанатици на протокола и от двете страни разполагат с цяла година, за да изработят точка по точка неимоверно важния протокол на сватбените празненства, ала какво представлява една краткотрайна година, която има само дванадесет месеца, за тези ревностни пазители

на етикета? Престолонаследник на Франция встъпва в брак с австрийска ерцхерцогиня — какви потресаващи тактически въпроси възникват само като последица от този акт, с каква задълбоченост трябва да се обмисли всяка подробност, какви непоправими грешки следва да се избегнат чрез проучване на документи от паметника! Свещените пазители на нравите и обичаите денонощно умуват във Версай и Шьонбрун, и то така, че главите им димят; пълномощните министри денонощно преговарят за всяка покана поотделно, бързи куриери с предложения и контрапредложения сноват насам-натам, защото никой не забравя каква чудовищна катастрофа (по-страшна и от седем войни) би настанала, ако по време на това височайше събитие се накърни йерархическата суета на един от двата владетелски двора! В безчислени съчинения отдясно и отляво на Рейн се премислят и разискват трънливи научни въпроси: да речем, чие име следва да бъде упоменато на първо място в брачния договор — на австрийската императрица или на френския крал; кой трябва пръв да го разпише, какви подаръци да се разменят, каква зестра да бъде определена, кой да изпроводи булката, кой да я посрещне, колко придворни, благородни дами, войска, гвардейски конници, първи и втори камериерки, фризьори, изповедници, лекари, писари, секретари и чистачки подобава да придружават сватбеното шествие на една ерцхерцогиня от Австрия до границата, и колко — една френска престолонаследница от границата до Версай. Ала още преди перуките от двете страни да постигнат единодушие за основните линии на основните въпроси, кавалерите и техните дами от двата двора вече се карат помежду си, опълчват се един срещу друг, оспорват си честта да придружат или да посрещнат сватбеното шествие: всеки от тях подкрепя претенциите си с цял свитък документи по такъв начин, сякаш от това зависи приемането му в рая; и въпреки че церемониалмайсторите се трепят като каторжница в продължение на цяла година не успяват да приключат с тези световноважни въпроси за старшинство и достъп в двореца: в последния момент например се задрасква от програмата представянето на елзаските благородници, „за да бъдат спестени досадните въпроси във връзка с етикета, за чието уточняване вече няма време“. И ако в кралската заповед не беше упомената точната дата на събитието, австрийските и френските пазители на церемониала и до ден-днешен не биха стигнали до единодушно мнение относно

„истинската“ форма на сватбата и навярно не би имало кралица Мария Антоанета.

Въпреки че както Франция, така и Австрия би трябвало строго да се ограничат в разноските, и от двете страни сватбата се подготвя с възможно най-голям разкош и блясък. Хабсбургите не желаят да останат по-назад от Бурбоните, а те от своя страна не искат да бъдат надминати от Хабсбургите. Дворецът на френското посолство във Виена се оказва твърде малък за хиляда и петстотинте гости; стотици работници издигат със светкавична бързина пристройки, а по същото време във Версай се подготвя специална оперна зала за сватбеното празненство. За придворните доставчици, шивачи, златари, строители на каляски и от двете страни настъпват блажени времена. Само за посрещането на принцесата Луи XV поръчва на придворния доставчик Франсиен в Париж две каляски с невиждан досега блясък: великолепно дърво и кристални стъкла, отвътре — кадифена тапицерия, а отвън — разкошна живописна украса, корони на покрива и въпреки цялото това разточителство — много удобни и неимоверно подвижни. За престолонаследника и кралския двор се поръчва ново парадно облекло, извезано със скъпоценни камъни, „Големият Пит“, най-скъпият диамант по онова време, краси сватбената шапка на Луи XV, а със същото разточителство Мария Терезия подготвя чеиза на своята дъщеря: малински дантели^[3], изплетени специално за случая, най-изискани ленени и копринени платове, накити. Накрая пълномощният министър Дюрфор пристига във Виена, за да поиска ръката на ерцхерцогинята — великолепно зрелище за страстно влюбените в живота виенчани: четиридесет и осем каляски, между които и двата стъклени шедьовъра, бавно и тържествено преминават по украсените с венци улици, които водят към Хофбург; само новите ливреи на сто и седемнадесетте телохранители и лакеи от свитата на Дюрфор са стрували сто и седем хиляди дуката, а цялото шествие — не по-малко от триста и петдесет хиляди. От този час се зареждат празненство след празненство: официално предложение за женитба, тържествено отричане на Мария Антоанета от правата ѝ на австрийска ерцхерцогиня пред Евангелие, разпятие и запалени свещи, поздравления на придворните, на университета, армейски парад, Théâtre paré^[4], прием и бал в Белведере за три хиляди гости, прием и вечеря от френска страна за хиляда и петстотин души в двореца

Лихтенщайн; най-сетне, на деветнадесети април — венчавка по прокурация в църквата „Свети Августин“, където престолонаследникът е представен от ерцхерцог Фердинанд. Сетне още една задушевна семейна вечеря и на двадесет и първи — тържествено сбогуване, последни прегръдки. И така, в каляската на френския крал, обградена от почтителен шпалир, Мария Антоанета, бившата ерцхерцогиня на Австрия, поема съдбовния си път.

Трудна е разлката на Мария Терезия с дъщеря ѝ. Застаряващата, уморена жена дълги години се е стремилa към този брак и към разширяването на хабсбургското влияние като към върховно щастие за Хабсбургската династия, ала в последния миг се стряска от съдбата, която сама е определила на своето дете. Вникнем ли по-задълбочено в писмата ѝ, в жизнения ѝ път, ще се убедим, че тази изстрадала владетелка — единственият велик монарх на Австрия — отдавна вече носи короната като трънен венец. С неимоверни мъки и непрекъснати войни — с Прусия и Турция, с Изтока и Запада — тя е утвърждавала единството на скалъпената чрез бракосъчетания и в известен смисъл изкуствена империя, ала тъкмо сега, когато отвън не я заплашва опасност, Мария Терезия се обезкуражава. Достойната за уважение жена е потисната от странното предчувствие, че империята, на която е отдала всичките си сили и страст, ще западне и ще се разпадне, когато на престола седнат нейните наследници; тази далновидна жена-политик, която притежава почти пророчески способности, разбира колко нетрайно е свързването на случайно подбрани нации и с каква предпазливост и сдържаност, с каква разумна пасивност може да се удължи съществуването ѝ. Но кой е в състояние да продължи онова, което тя така грижливо е наченала? Дълбоките разочарования от децата ѝ са пробудили у нея духа на Касандра — във всички тях отсъства онова, което е нейната най-присъща сила: огромното търпение, бавното и сигурното чертаене на планове, способността да изчаква, да се лишава от всичко и мъдро да се самоограничава. Ала заедно с лотарингската кръв на съпруга ѝ в жилите на нейните деца, изглежда, се е вляла горещата вълна на нетърпението; всички те са готови да пренебрегнат необозрими възможности заради удоволствието, което могат да получат от един-единствен миг:

нищожни, лекомислени хора, които не вярват в нищо и се стремят само към преходни успехи. Нейният син и сърегент Йосиф II угодничи — изпълнен с нетърпеливостта на престолонаследник — на Фридрих II, който цял живот я е преследвал и унижавал; флиртува с Волтер, когото тя, благочестивата католичка, ненавижда като антихрист; следващото ѝ дете, за което също е предвидила трон, ерцхерцогинята Мария Амалия, едва омъжена в Парма, е взела ума на цяла Европа с леконаравието си. За два месеца тя разорява и дезорганизира страната, забавлявайки се с любовници. Няма с какво да се похвали и от другата си дъщеря в Неапол; никоя от щерките ѝ не проявява сериозност и почтен нрав, тъй че огромното дело, осъществено чрез саможертва и чувство за дълг, за което великата императрица неумолимо е отдала целия си личен живот, всяка радост, всички наслади, ѝ се струва безсмислено. Смята, че е най-добре да се уедини в някой манастир; и само страхът, само вярното предчувствие, че необузданият ѝ син веднага ще разруши с необмислените си експерименти всичко съградено от нея, кара старата боркиня да стиска здраво скиптъра, макар ръката ѝ отдавна да е отмаляла.

Задълбочената тълкувателка на характери не се самозалъгва и относно галеното си дете Мария Антоанета; познава достойнствата на най-малката си дъщеря — голямо добродушие и сърдечност, неподправен интелект, открито човеколюбив, — ала знае и недостатъците ѝ: незрелост, лекомислие, несериозност, разсеяност. За да се сближи с нея и в последния момент да преобрази темпераментната лудетина в кралица, тя нарежда на Мария Антоанета през последните два месеца преди заминаването си да спи в личните ѝ покои и в дълги разговори се стреми да я подготви за високия ѝ сан; за да спечели и подкрепата божия, взема детето със себе си на поклонение в Мариацел. Но колкото повече наближава часът на разлъката, толкова по-силно става безпокойството на императрицата. Някакво мрачно предчувствие гнети сърцето ѝ, предчувствие за идеща гибел, ето защо с цялото си същество тя се стреми да обуздае тъмните сили. Преди заминаването дава на Мария Антоанета подробни напътствия за поведението ѝ и кара нехайното дете да се закълне, че всеки месец внимателно ще ги препрочита. Освен официалното послание до Луи XV тя пише и друго, частно писмо, в което възрастната жена умолява възрастния мъж да прояви снизхождение

към детинската несериозност на четиринадесетгодишната девойка. Ала вътрешната ѝ тревога все още не е потисната. Мария Антоанета още не е пристигнала във Версай, когато майката повтаря предупреждението си да търси съвет в онези указания: „Напомням ти, мила ми дъще, да прочиташ на всяко двадесет и първо число от месеца онзи свитък. Искане ми се да разчитам на теб, изпълни моето желание, умолявам те за това; и бездруго не се страхувам от нищо освен от немарливостта, с която се молиш богу и учиш уроците си — немарливост, от която произтичат невнимание и леност. Бори се с тях... и не забравяй майка си, която, макар и далеч, няма да престане да се безпокои за теб до сетния си дъх.“ Заливана от овациите на цял свят заради триумфа на дъщеря ѝ, старата жена отива на черква и се моли на бога да предотврати бедата, предчувствувана единствено от нея.

Докато величествената кавалкада от триста и четиридесет коня, които трябва да бъдат подменяни на всяка пощенска станция, бавно прекосява Горна Австрия и Бавария и след безчет празненства и приеми приближава границата, между Кел и Страсбург дърводелци и тапицери майсторят странна постройка на един рейнски остров. Тук оберцеремониалмайсторите от Версай и Шьонбрун изиграват своя голям коз; след безкрайни обсъждания дали тържественото предаване на булката да стане още на австрийска или едва на френска земя, някакъв хитрец решава въпроса по соломоновски: на един от малките необитаеми пясъчни острови на Рейн, между Франция и Германия, тоест на ничия земя, да се построи специално за тържественото предаване дървен павилион — чудо на неутралитета — с две преходни зали от дясната страна на Рейн, където Мария Антоанета ще влезе все още като ерцхерцогиня, и с две преходни зали от лявата страна на Рейн, които тя ще напусне след церемонията като престолонаследница на Франция, а в средата — голяма зала за тържественото предаване, където ерцхерцогинята окончателно ще се превърне в престолонаследница на Франция. Скъпи бродерии от архиепископския дворец покриват набързо скованите дървени стени, университетът в Страсбург услужва с един балдахин, а богатите граждани на Страсбург — с най-хубавите си мебели. Естествено, те нямат право да проникнат

в това светилище на княжески разкош; ала за няколко сребърника всеки пазач ще замижи с едното си око и тъкмо по този начин група млади немски студенти се вмъкват няколко дена преди пристигането на Мария Антоанета в полуготовите помещения, за да заситят любопитството си. И особено един от тях, висок на ръст, със зареян, страстен поглед и с ореола на гений около мъжественото си чело, не може да се нагледа на възхитителните гоблени, изработени по стенописните скици на Рафаел; те пробуждат у младежа — на когото едва тукашната страсбургска катедрала е разкрила духа на готиката — бурно желание да прозре със същата любов класическото изкуство. Той разпалено обсъжда с по-несладкодумните си другари красивия свят на италианските майстори, разкрил се така неочаквано пред него, ала внезапно занемява, навъсва се, гъстите тъмни вежди гневно се сключват над очите, доскоро искрящи от възторг. Защото едва сега забелязва какво всъщност изразяват тези стенни килими — възможно най-неподходящата легенда за едно сватбено празненство: историите на Язон, Медея^[5] и Креуза^[6], най-красноречивия пример за гибелен брак. „Нима е допустимо — възкликва гениалният младеж, без да обръща внимание на изумените хора наоколо — още в първия миг така безразсъдно да се посочва на една млада кралица примерът за възможно най-ужасния брак? Нима сред френските архитекти, декоратори и тапицери не се е намерил нито един, който да съзнава, че картините изобразяват нещо, че картините въздействуват на сетивата и чувствата, че те създават впечатления и събуждат предчувствия? Да, едва ли можеше да бъде изпратен по-отвратителен призрак да посрещне от самата граница тази красива и, както се говори, жизнерадостна дама.“

Приятелите с мъка успяват да укротят буйния младеж, почти насила да изведат Гъоте — защото тъкмо той е младият студент — от дървената постройка. Ала не след дълго онзи „бурен и бляскав поток от придворни“, които съставят сватбеното шествие, ще наближи и с весели разговори и ведро настроение ще залее украсената зала, без да подозира, че броени часове преди това пророческият взор на един поет вече е забелязал в пъстрата тъкан тъмната нишка на съдбата.

Предаването на Мария Антоанета трябва да символизира раздялата ѝ с всички и всичко, което я свързва с Австрия; церемониалмайсторите са намислили и за този случай особена символика: не само че никой от родната ѝ свита не бива да я придружава след невидимата граница, нещо повече — етикетът настоятелно изисква тя да съблече всичко произведено в родината ѝ: обувки, чорапи, фусты, панделки. От мига, в който Мария Антоанета се превърне във френска престолонаследница, тялото ѝ трябва да се покрие само с френски тъкани. Ето защо четиринадесетгодишната девойка трябва да съблече от себе си всичко в австрийската преходна зала пред очите на цялата австрийска свита; нежното, все още неразцъфтяло моминско тяло за миг проблясва в тъмната зала; сетне го закриват риза от френска коприна, парижки фусты, чорапи от Лион, обувки от придворния обувар, дантели и панделки; не ѝ се позволява да запази нищо като скъп спомен, нито пръстен, нито кръст — нима светът на етикета не би пропаднал, ако тя си оставеше една-единствена гривна или любима панделка? — занапред няма право да вижда нито едно от лицата, с които от години е свикнала. Чудно ли е тогава, че малкото момиче, изплашено от тази помпозност и суетня, обзето от чувството за внезапно прокуждане в неизвестността, съвсем по детски се разплаква? Ала веднага ѝ напомнят да не се отпуска, понеже всякакво разчувствуване било недопустимо за една политическа сватба; оттатък, в другата стая, вече чака френската свита — нямало ли да се срамува, ако се представи на новите си придворни просълзена, разстроена и изплашена? Шаферът, граф Щаремберг, ѝ предлага ръката си за решаващите стъпки и облечена по френски, съпроводена за сетен път от австрийската си свита, за две минути все още австрийка, тя влиза в залата за предаването, където я очаква величествено натруфената бурбонска делегация. Сватовникът на Луи XV държи тържествено слово, прочита се протоколът, а после следва — дъхът на всички секва — голямата церемония. Тя е пресметната стъпка по стъпка и също като някой менует е репетирана и предварително усвоена. Масата в средата на залата символизира границата. Пред нея са застанали австрийците, а зад нея — французите. Най-напред австрийският шафер, граф Щаремберг, пуска ръката на Мария Антоанета; поема я френският сватовник и бавно, с тържествени стъпки заобикаля масата заедно с разтрепераното

момиче. Минутите са изчислени точно — със същата бързина, с която френската свита пристъпва към бъдещата кралица, австрийските придружители бавно отстъпват към изхода, така че в мига, в който тя се озовава сред новата си френска свита, австрийската току-що е напуснала залата. Тази оргия на етикета се извършва безшумно, образцово, с призрачна величественост; само в последния момент малкото наплашено девойче не успява да понесе подобна студена тържественост. И вместо с хладна вежливост да приеме раболепния реверанс на новата си компаньонка, графиня де Ноай, то се хвърля разплакано в обятията ѝ, сякаш търси помощта ѝ — красив и трогателен жест на изоставеност, които всички велики жреци на етикета и от едната, и от другата страна са пропуснали да предвидят. Ала в логаритмите на дворцовите правилници няма място за чувства; отвън вече чака стъклената каляска, камбаните на страсбургската катедрала бият, артилерийските залпове ехтят и сред порой от ликуващи възгласи Мария Антоанета завинаги напуска селенията на безгрижното си детство; започва ориста ѝ на жена.

Тържественото пристигане на Мария Антоанета се превръща в незабравим празник за френския народ, който от доста време не е разглезван с празненства. Страсбург вече десетилетия не е виждал бъдеща кралица, а камо ли толкова очарователна кралица, каквато е това младо момиче. От стъклената каляска стройното дете с пепеляворуса коса и дяволити сини очи ту се смее, ту се усмихва на неизброимото множество, което се е стекло в пъстри елзаски носии от всички села и градове, за да приветствува бляскавото шествие. Стотици облечени в бяло деца вървят пред каляската и постилат пътя ѝ с цветя, издигната е триумфална арка, портите са окичени с венци, от чешмата на градския площад се лее вино, цели волове се пекат на шишове, на бедните раздават хляб от огромни кошове. Вечер всички къщи се осветяват, искрящи снопове обвиват кулата на голямата катедрала, червеникавите дантелени орнаменти на божествения храм засияват отвътре. По Рейн се носят безброй кораби с лампиони като пламтящи портокали и рибарски лодки с разноцветни факли, в дърветата проблясват пъстри стъклени кълба, озарявани от светлини, а като завършек на грандиозен фойерверк, видим за всички, откъм

острова сияе сред митологични фигури новоизваяният монограм на престолонаследника и престолонаследницата. Народът, жаден за зрелища, броди до късна нощ по брега на реката и из улиците, отвсякъде долитат гърмящите звуци на музика, на стотици места мъже и девойки се носят в шеметен танц; сякаш заедно с русата австрийска пратеница е дошъл златният век на щастието и огорченият, озлобен френски народ още веднъж разтваря сърцето си за светли надежди.

Ала и тази величествена картина крие в себе си незабележима пукнатина, и тук, подобно на гоблените в приемната зала, съдбата е втъкала символа на злочестината. Когато на следващия ден преди заминаването си Мария Антоанета пожелава да присъствува на литургията, пред входа на катедралата я приветствува не достопочтеният епископ, а неговият племенник и помощник, оглавил духовенството. В своите пищни виолетови одежди, които му придават известна женственост, светският свещенослужител се обръща към нея с галантно-поетични слова — ненапразно Академията го е приела в своите редове, — които завършва със следните ласкателства: „За нас вие сте живото олицетворение на многоуважаваната императрица, от която Европа изпитва трайна възхита, подобна на уважението, с което идните поколения ще я дарят. Днес духът на Мария Терезия се слива с духа на Бурбоните.“ След този поздрав шествието благоговейно се подрежда под синкавите отблясъци на катедралата, младият свещенослужител повежда младата принцеса към олтара и с нежната си ръка на любовник, обсипана с пръстени, повдига дарохранилницата. Това е Луи, принц дьо Роан, първият, който я приветствува на френска земя, по-сетнешният трагикомичен герой от историята с огърлицата, най-опасният ѝ противник, най-съдбоносният ѝ враг. И ръката, която сега се е издигнала за благословия над главата ѝ, е същата, която по-сетне с презрение ще захвърли короната и честта ѝ в калта.

Мария Антоанета не бива да се бави дълго в Страсбург, в полуродния Елзас: щом един френски крал чака, всяко закъснение е непростимо. Край бреговете на бурен възторг, през триумфални арки и портали, окичени с венци, сватбеното шествие най-сетне се насочва към истинската си цел — Компьенската гора, където кралското

семејство очаква с безчет каляски своя нов член. Придворни господа, придворни дами, офицери, телохранители, барабанчици, тропетисти и тръбачи, пременени в нови блестящи облека, са образували пъстри редици; цялата майска гора сияе от многоцветни, искрящи багри. Фанфарите на двете свити тъкмо са оповестили приближаването на сватбеното шествие, и Луи XV слиза от каляската си, за да посрещне жената на своя внук. Ала Мария Антоанета вече е изприпкала към него с леки, възхитителни стъпки и е коленичила с очарователен реверанс (неслучайно е ученичка на прочутия учител по танци Новер) пред дядото на бъдещия си съпруг. Кралят, който благодарение на Еленовия парк се славя като добър познавач на свежата моминска плът и е извънмерно чувствителен към грациозната прелест, с нежно задоволство се привежда над младото, русо и апетитно създание, повдига годеницата на внука си и я целува по двете страни. Едва тогава ѝ представя нейния бъдещ съпруг, който, висок пет стъпки и десет пръста, застанал вдървено и смутено встрани, чак сега повдига сънливите си, късогледни очи и без да бърза, формално целува по бузата своята годеница — така, както изисква етикетът. В каляската Мария Антоанета сяда между дядото и внука, между Луи XV и бъдещия Луи XVI. Ролята на годеника по-скоро се играе от стария господин, той бърби възбудено и дори малко я ухажва; в същото време бъдещият съпруг сучае и се гуши в ъгъла. Когато вечерта годениците и в същото време току-що омъжените по прокурация се оттеглят да спят в отделни стаи, скучният жених все още не е разменил нито една нежна дума с възхитителното девойче, а в дневника си записва едно-единствено сухо изречение, с което резюмира този решителен ден: „Entrevue avec Madame la Dauphine.“^[7]

Тридесет и шест години по-късно и същата Компьенска гора друг владетел на Франция — Наполеон — ще очаква своята съпруга Мария Луиза, друга австрийска ерцхерцогиня. Тази възпълничка и отегчително послушна Мария Луиза няма да бъде така чаровна, така прелестна като Мария Антоанета. Но енергичният мъж и любовник веднага превзема с нежна и бурна страст жената, която са му отредили. Още същата вечер се допитва до епископа дали сватбата във Виена му дава съпружески нрава и без да дочака отговор, сам си вади заключението: на другата сутрин двамата вече закусват заедно в

леглото си. В Компьенската гора Мария Антоанета не среща нито влюбен, нито мъж, а просто един служебен годеник.

Второто, същинско сватбено тържество става на петнадесети май във Версай, в параклиса на Луи XIV. Този дворец и държавен акт на най-христолюбивия владетелски двор представлява съвсем интимно, строго семейно и същевременно прекалено благочестиво и суверенно дело, че да се разреши на народа да присъствува или дори да образува шпалир пред портала. Само благородници — от сто поколения насам според родословното им дърво — имат право на достъп в църковната зала, където като някакъв сетен сигнален огън на стария свят още веднъж буйно заискриват яркото пролетно слънце зад цветните стъкла, бродериите по броката, бляскавата коприна, необгледното великолепие на избраните родове. Реймският архиепископ отслужва венчавката. Той благославя тринадесетте луидора и венчалния пръстен; престолонаследникът поставя пръстена на безименния пръст на Мария Антоанета, връчва ѝ златните монети, след което двамата коленичат, за да приемат благословията. Литургията започва под звуците на орган, при „Отче наш“ над главите на младата двойка разпъват сребрист балдахин, едва тогава кралят и всички кръвни родственици, грижливо степенувани според ранга си, подписват брачния договор. Документът става неимоверно дълъг и многократно се прегъва; върху пожълтелите пергамент до ден-дневен личат четири думи, мъчително надраскани с грапав и необработен почерк от детинската ръка на петнадесетгодишното девойче; Мария Антоанета Жозефа Жана, а до тях — за кой ли път вече всички започват да шушукат: „Зла поличба!“ — огромно мастилено петно, пръснало от перото не на някой друг от долу под писалите се, а тъкмо от нейното, единствено от нейното перо, което не иска да ѝ се подчини.

И тъй, след като церемонията е приключила, народът получава милостивото благоволение да се порадва на празненството на монарсите. Половин Париж опустява; неизброими тълпи се изсипват в парковете на Версай, които и днес разкриват пред простолюдието своите фонтани и каскади, сенчести алеи и тревни площи; най-голямото веселие ще настане вечерта, по време на фойерверка, най-величествения фойерверк, невиджан дотогава в ничий кралски двор. Ала небето решава да устрои фойерверк за своя сметка. Закриват го мрачни облаци, които не предвещават нищо добро, извива се буря,

плисва дъжд като из ведро, в диво безредие народът хуква към Париж, и този път излъган в надеждите си да присъствува на зрелището. Докато десетки хиляди хора, побивани от ледени тръпки, шибани от бурята, гневни и подгизнали се стичат по улиците, а дърветата в парка се огъват, заливани от дъжда, зад прозорците на новопостроената „театрална зала“, осветена от хиляди свещи, започва образцовият церемониал на големия сватбен пир, който не може да бъде разклатен от никакви урагани или земетръси: за пръв и последен път Луи XV се опитва да надмине блясъка на своя велик предшественик Луи XIV. Шест хиляди подбрани благородници с мъка са се сдобили с входни карти — естествено, не за да споделят трапезата, а само да получат позволенията страхопочитателно да наблюдават от коридора как двадесет и двамата членове на кралското семейство си служат с ножа и вилицата. Тези шест хиляди души до един са притаили дъх, за да не смутят възвишеността на великия спектакъл; само нежните и приглушени звуци на оркестър от осемдесет музиканти съпровождат от мраморите аркади кралската гощавка. Сетне под топовните салюти на френската гвардия цялото кралско семейство се оттегля, обградено от шпалира на благородниците, смилено свели глави: официалното тържество е приключило; подобно на всички съпрузи, и кралският младоженец сега има една-единствена задача: да изпълни съпругеския си дълг. Прихванал с дясната си ръка престолонаследницата, а с лявата — престолонаследника, кралят повежда детската двойка (дватама заедно са едва на тридесет години) към нощните покои. Етикетът се е вмъкнал дори тук, в брачната стая: та кой друг ще има право да подаде нощната риза на престолонаследника освен самия френски крал, и кой друг — на престолонаследницата, ако не дамата с най-висок ранг, която се е омъжила последна, в конкретния случай херцогиня дьо Шартр? Ала като се изключат младоженците, само един човек има право да се доближи до брачното ложе: реймският архиепископ, който го благославя и напръсква със светена вода.

Най-сетне дворът напуска интимното помещение; Луи и Мария Антоанета за пръв път остават насаме като съпрузи, закривани от балдахина — брокатната завеса на една незрима трагедия.

[1] *Шьонбрун* — императорски дворец във Виена, издигнат по заповед на Мария Терезия от 1744 до 1750 г. ↑

[2] „*Bella gerant alii, tu, felix Austria, nube*“ (лат.). — Войните нека да си ги водят другите, а ти, щастлива Австрийо, се ожени. ↑

[3] *Малински дантели* — белгийският град Малин е прочут с дантелите, които се изработват там. ↑

[4] *Théâtre paré* (фр.) — пищни театрални представления. ↑

[5] *Язон, Медея* — легендарната магьосница Медея избягва заедно с Язон, комуто помага да похити златното руно. Когато той я изоставя, тя погубва децата си. ↑

[6] *Креуза* — първата жена на Еней, която според Вергилий изчезва при опожаряването на Троя от гърците. ↑

[7] *Entrevue avec Madame la Dauphine* (фр.) — свиждане с мадам престолонаследницата. ↑

ТАЙНАТА НА АЛКОВА

Ала в онова легло засега не става нищо. И думата „нищо“, която младоженецът вписва на следната сутрин в своя дневник, е изпълнена с възможно най-фаталния двояк смисъл. Нито дворцовите церемонии, нито архиепископската благословия на съпругеското ложе са имали власт над един неприятен недъг в природата на престолонаследника, *matrimonium non consummatum est*, бракът всъщност не е консумиран — нито днес, нито утре, нито през следващите години. Мария Антоанета е намерила един „*nonchalant mari*“, един небрежен съпруг, и отначало всички смятат, че това се дължи само на стеснителност, неопитност или „*nature tardive*“^[1] (днес бихме казали: „инфантилна изостаналост“), която сковава петнадесетгодишния младеж в присъствието на това очарователно девойче. Само да не се проявява настойчивост, да не се обезпокоява душевно обременения съпруг — така смята опитната майка и предупреждава Антоанета да не взема надълбоко съпругеското разочарование — „*point d’humeur là-dessus*“^[2], пише тя през май 1771 г. и препоръчва на дъщеря си „*caresses, cajolis*“ — „ласки, милувки“, ала и да не прекалява с тях: „*Trop d’empressement gêterait le tout.*“^[3] Но след като това състояние продължава година, две, императрицата се обезпокоява от „*conduite si étrange*“^[4] на младия съпруг. Няма никакво съмнение в добрата му воля, защото с всеки изминал месец престолонаследникът е все по-нежен към прелестната си съпруга, непрестанно подновява своите нощни посещения и безплодни опити, ала за последната, решаващата ласка го възпрепятствува някаква „*maudit charme*“^[5], някаква тайнствено, фатално смущение. Невежата Антоанета смята, че това е само „*maladresse et jeunesse*“ — само непохватност и младост; нещо повече, лично тя, горката, поради своята неопитност решително отрича „злата мълва, която се шири тук във връзка с неговата неспособност“. Ала майката се захваща със случая. Извиква своя придворен лекар Ван Швитен и се съветва с него относно „*la froideur extraordinaire du Dauphin*“.^[6] Последният вдига рамене. Щом това младо и безкрайно

чаровно момиче не е в състояние да възпламени престолонаследника, не ще помогне никое лекарство. Мария Терезия не спира да изпраща писма до Париж; най-сетне крал Луи XV — а той е доста опитен и извънредно сведущ по тези въпроси — се заема с внука си; посвещават в случая френския придворен лекар Ласон, който преглежда несполучилия любовен герои и установява, че импотентността на престолонаследника не се дължи на душевен, а на незначителен органичен дефект — фимоза^[7]. Следват безкрайни консулти дали да има, или да няма хирургическа намеса — „pour lui rendre la voix“^[8], както цинично се шушука из чакалните. И Мария Антоанета, междувременно просветена от опитните си приятелки, прави всичко възможно да накара съпруга си да прибегне към хирургическо лечение. („Je travaille à le déterminer à la petite opération, dont on a déjà parlé et que je crois nécessaire“^[9]; 1775 г. до майка ѝ.) Но Луи XVI — престолонаследникът, междувременно е станал наистина крал, ала не и съпруг, макар да са минали пет години — в резултат на колебливия си характер не може да се реши на каквато и да било енергична стъпка. Той се чуди и мае, прави непрестанни опити и това ужасно, отвратително и смехотворно възобновяване на вечните опити и вечните провали продължава още две години, т.е. общо седем противни години — за срам на Мария Антоанета, за посмешище пред целия двор. Мария Терезия е побесняла от гняв, Луи XVI е унизен, докато най-сетне лично император Йосиф заминава за Париж, за да предума своя не особено смел зет да се реши на операцията. Едва тогава посърналият Цезар на любовта успява щастливо да прескочи Рубикон. Ала духовното царство, което най-сетне превзема, е вече опустошено от седемгодишната смешна борба, от двете хиляди нощи, през които Мария Антоанета като жена и съпруга е изтърпяла най-страшните унижения над своя пол.

Не би ли било по-добре (ще попита навярно не една чувствителна душа), ако не докосваме тази деликатна и безкрайно свята тайна на алкова? Нямаше ли да бъде достатъчно да се замъгли до неузнаваемост истината за кралската неспособност, плахо и безшумно да се заобиколи трагедията на брачното ложе, в най-добрия случай да се измънка нещо за „отсъствието на щастливо майчинство“? Наистина

ли е наложително изтъкването на най-интимните подробности за такова характерологично изследване? Да, естествено, наложително е, защото всички напрежения, зависимости, подчинености и вражди, които постепенно се зараждат между краля и кралицата, кандидатите за престола и двора и които засягат огромни периоди от световната история, биха останали непонятни, ако не разгледаме без всякакво предубеждение прекия им произход. От брачните ниши и балдахините на кралските легла водят началото си повече световноисторически събития с важни последици, отколкото обикновено сме склонни да признаем, но едва ли има друг случай, където логическата връзка между причината с възможно най-частно естество, от една страна, и нейното политическо и световноисторическо отражение, от друга, да бъде така явна, както е при тази интимна трагикомедия, тъй че всяко характерологично изследване би било непочтено, ако замъглява събитието, което самата Мария Антоанета е окачествила като „*article essentiel*“ — като същностен момент на своите грижи и очаквания.

Пък и дали наистина издаваме кой знае каква тайна, след като открито и откровено се говори за дългогодишната съпругеска неспособност на Луи XVI? Съвсем не е така. Единствено деветнадесетият век със своето болезнено-превзето морално и сексуално благонравие не допуска непринуденото разискване на физиологични проблеми. През осемнадесети век обаче, както и през предшестващите го столетия, съпругеската способност или неспособност на краля, плодовитостта или безплодието на кралицата не се възприемат като частни, а като политически и държавни проблеми, тъй като от тях зависи „правото за наследяване на престола“, а заедно с него — и съдбата на цялата страна; леглото е толкова явна съставна част от човешкото съществуване, както купелът или ковчегът. В кореспонденцията между Мария Терезия и Мария Антоанета, която все пак минава през ръцете на държавния архивар и на копииста, императрицата на Австрия и кралицата на Франция без всякакви задръжки разговарят за всички подробности и несполуки, на този странен брак. Мария Терезия красноречиво изтъква на дъщеря си предимствата на общото легло, поучава я как с помощта на малки женски хитрости умело да използва всяка възможност за интимна близост; а дъщерята я осведомява за настъпването или отсъствието на месечното си неразположение, за несполуките на своя съпруг, за всеки

напредък („un petit mieux“) и най-сетне възторжено ѝ съобщава, че е забременяла. Веднъж дори на самия Глук, композитора на „Ифигения“, възлагат да предаде тази интимна новина, тъй като заминавал преди куриера — през осемнадесети век естествените неща се възприемат все още по най-естествен начин.

Ех, ако майката единствена знаеше за тайните несрети! А всъщност ги разпространяват всички камериерки, придворни дами, кавалери и офицери; за тях са дочули слугите и перачките във версайския дворец, дори на собствената си трапеза кралят трябва да преглътне не една пиперлива шега. Освен това всички владетелски дворове най-настойчиво си пъхат носа в този въпрос, тъй като оплодителната способност на един Бурбон е извънредно важен политически проблем — нали от него зависи наследяването на престола! В отчетите на пруския, саксонския и сардинския посланик откриваме подробни разяснения на трънливия въпрос; най-усърдният сред тях, испанският посланик граф Аранда, стига дотам, че подкупва слуги, които да оглеждат чаршафите на кралското ложе — целта му е по възможно най-достововерен начин да хване дирята на физиологичното събитие. Навсякъде из цяла Европа князе и крале устно и писмено се смеят и подиграват на нескопосния си събрат; не само във Версай, а и в цял Париж и цяла Франция компрометирането на краля като съпруг е публична тайна. Обсъждат я по улиците, преминава от ръка на ръка като памфлет, а при назначаването на Морпа за министър всички се забавляват с игривото куплетче:

*Кралската ръка със сила
слабия Морпа дарила,
а министърът тогава
втурнал се да пожелава:
„Сир, дано настъпи час
да дарите тъй и Вас!“^[10]*

Ала шегите обикновено имат съдбовен и опасен смисъл. Защото несполуките, продължили седем години, оформят духовната страна от характерите на краля и кралицата и подготвят съзряването на политически заключения, които биха останали непонятни без

познаването на този факт: ето как съдбата на един брак се преплита със световната съдба.

Ако не знаехме за онзи интимен недъг, ние преди всичко не бихме могли да проумеем душевността на Луи XVI. Защото поведението му като човек демонстрира с почти клинична яснота всички типични белези на чувството за малоценност, което произтича от немоцта му като мъж. Този обременен човек е лишен от всякакви сили за творческа изява и това се пренася от частния върху обществения му живот. Не умее да се държи пред хората, не само не притежава воля, но не знае и как да я наложи; заклеямен с тайния си позор, той непохватно и плахо страни от всяка форма на дворцово общуване и особено от жените, защото по природа е простодушен и почтен и знае, че злощастната му орисия е известна на всички в двореца, а ироничните усмивки на посветените парализират всяко негово начинание. Понякога насила се опитва да демонстрира нещо като авторитет, придава си известна мъжественост. Ала винаги преиграва, става груб, безцеремонен и брутален — типично прибягване до маниерите на пресилената мъжественост, в която няма кой да повярва. И никога не съумява да се държи свободно, непринудено, самоуверено, а още по-малко — величествено. Понеже в своите покои не е мъж, и пред останалите не умее да се държи като крал.

Това, че личните му наклонности са като на всички мъже, това, че ходи на лов и обича тежкия физически труд — обзавел си е собствена ковачница, а неговият струг съществува до ден-днешен, — ни най-малко не противоречи на клиничната картина; напротив, само я потвърждава. Защото тъкмо онзи, който не е мъж, подсъзнателно обича да играе мъжествени роли, тъкмо обладаният от тайна слабост се перчи пред хората със сила. Когато цели часове преследва със запенения си кон някой глиган и галопира из горите, когато изтощава мускулите си с наковалнята, тогава съзнанието му, че притежава чисто физическа сила, благотворно уравновесява неговата скрита слабост: онзи, който зле служи на Венера, се чувства добре в ролята на Хефест. Ала щом облече одеждите и се появи пред придворните, Луи усеща, че тази сила е само мускулна, но не и сърдечна, и веднага се

сконфузва. Рядко го виждат усмихнат, рядко е действително щастлив и доволен.

И все пак характерологичното въздействие на това скрито усещане за слабост е най-опасно за духовната връзка с жена му. Много прояви от нейното поведение противоречат на личния му вкус. Не обича компаниите ѝ, гневи се от постоянните ѝ шумни развлечения, от разсипничеството ѝ, от лекомислието, което не подхожда на една кралица. Истинският мъж незабавно би намерил начин да се справи с всичко това. Но можеш ли през деня да бъдеш господар на жена си, след като тя те засрамва всяка нощ, възприема те като немощен и жалък несретник? Понеже Луи XVI е безсилен като мъж, той е напълно безпомощен пред жена си; нещо повече, колкото по-продължително е това негово срамно състояние, толкова по-отчайващо изпада в пълна зависимост от нея, дори в подчинение. Тя иска от него всичко, което ѝ хрумне, а той изкупва отново и отново скритото си чувство за вина с безкрайна отстъпчивост. Липсва му сила на волята, която в последна сметка не представлява нищо друго, освен духовна проява на физическата потентност, за да се намеси властно в живота ѝ и да предотврати извършването на явни глупости от нейна страна. Министрите, императрицата майка, целият двор с отчаяние гледат как заради това трагично безсилие цялата власт преминава в ръцете на една млада и капризна жена, която лекомислено я разпилява. Ала от опит се знае, че разпределението на силите, установено в даден брак, си остава непроменливо като духовно съотношение. Дори когато Луи XVI действително става съпруг и баща на деца, той, който трябва да бъде господар на Франция, продължава да е безволев слуга на Мария Антоанета само защото ненавреме е станал неин мъж.

Сексуалната немощ на Луи XVI въздейства върху духовното развитие на Мария Антоанета с не по-малка съдбовност. Едно и също смущение предизвиква точно противоположни прояви у мъжкия и женския характер, което е следствие от противоположността на половете. Потиснат и несигурен е всеки мъж, чиято сексуална способност е разколебана; при жените, които се отдават с готовност, ала без резултат, принудително се развива прекомерна раздразнителност и невъздържаност, развива се бурна свръхжизненост.

Всъщност по природа Мария Антоанета е абсолютно нормална — тя е женствена, нежна, създадена за многократно майчинство и вероятно живее с единственото желание да се свърже с истински мъж. Ала съдбата отрежда тъкмо на нея — на чувствената и изпълнена с копнеж жена — да встъпи в противоестествен брак с мъж, който не е никакъв мъж. Наистина тя е едва петнадесетгодишна, когато се извършва бракосъчетанието; неприятният недъг на съпруга ѝ всъщност не би трябвало да я потиска по онова време; защото никой не би възприел като физиологически неестествен факта, че едно момиче може да остане до двадесет и втората си година девица. Ала онова, което в този особен случай причинява покрусата и опасната свръхнапрегнатост на нервите ѝ, се дължи на следното: съпругът, който държавата е отредила за нея, не я оставя да прекара тези седем псевдобрачни години свободно и целомъдрено, а в продължение на две хиляди нощи не престава да се изтезава най-недодялано и несръчно над младото ѝ тяло. По незадоволителен, срамен и унизителен начин женската ѝ природа бива предизвиквана години наред без прекъсвания, без успех, без нито едно пълно удовлетворение. И не е необходим непременно некролог, който да установи, че нейната гибелна свръхжизненост, нейното вечно търсене и вечна незадоволеност, болезненото отдаване на все нови и нови удоволствия са типични клинични последици от постоянната възбуда и неудовлетвореност, предизвикани от нейния съпруг. Нужни са ѝ вълнения и безпокойство, защото не е развълнувана и успокоена до глъбините на душата си, защото след седем брачни години все още не е принадлежала на мъж; онова, което в началото не е било нищо повече от детински игрива несериозност, постепенно се е превърнало в трескава, болезнена, скандализираща целия двор жажда за развлечения, срещу която напразно се борят Мария Терезия и всички приятели. И както при краля неотдадената мъжественост се превръща в груб ковашки труд и ловна страст, в мрачно и изнурително налягане на мускулите, така нейната чувственост, отдавана неправилно и напразно, търси нежното приятелство на жени, кокетството с млади кавалери, прекомерното гиздене и други подобни неуспешни начини за задоволяване на темперамента. Много нощи подред отбягва брачното ложе — това тъжно място на унижението ѝ като жена — и докато нейният съпруг и несъпруг прогонва умората от лова, потънал в дълбок сън, тя се влачи

със съмнителни компании до четири, пет часа сутринта по маскаради, игрални салони, вечери, грее се на чужд огън и понеже е попаднала на недостоен съпруг, самата е недостойна кралица. Ала това леконравие всъщност е безотрадност; макар да са преминали всякакви граници, танците и забавленията са просто изблик на вътрешно разочарование — доказват го миговете на раздразнителна меланхолия, но най-вече стонът, който се изтръгва от нея, когато родственицата ѝ херцогиня дьо Шартр ражда първото си дете мъртво. Тогава тя пише на майка си: „Колкото и ужасно да е това, все пак бих желала да съм на нейното място.“ По-добре мъртвородено дете — но все пак дете! Само да излезе най-сетне от това съсипващо, недостойно състояние, най-сетне да бъде истинска, нормална жена на своя мъж, а не вечната девица след седемгодишен брачен живот... Онзи, който не разбира женското отчаяние, скрито зад жаждата за удоволствия на тази девица, не може нито да обясни, нито да проумее странната промяна, настъпила у Мария Антоанета, след като тя най-после става жена и майка. Изведнъж нервите ѝ видимо се успокояват, появява се друга, втора Мария Антоанета — сдържана, волева, смела: такава, каквато е през втората половина от живота си. Но тази промяна настъпва твърде късно. Във всяко детство, както и във всеки брак, първите преживявания са решаващи. Цели десетилетия не са в състояние да заличат онова, което е причинило едно-единствено незначително разстройство в прекомерно фината и свръхчувствителна душевна тъкан. Тъкмо най-дълбоките, невидимите рани, нанесени на сърцето, не познават пълно изцеление.

Всичко това би било само лична трагедия, зла участ, която се разиграва всекидневно зад заключени врати. Но в този случай гибелните последици от брачните мъки далеч надхвърлят границите на частния живот. Защото тук мъжът и жената са крал и кралица, те неминуемо попадат в кривото огледало на общественото внимание; онова, което при другите се запазва в интимна тайна, при тях поражда клюки и критики. Естествено, един толкова присмехулен двор, какъвто е френският, не се задоволява със съжалителната констатация на злочестината, а непрестанно рови и подпитва по какъв начин Мария Антоанета си отмъщава за неспособността на своя съпруг. Всички

виждат в нея очарователна млада жена, самоуверена и кокетна, темпераментно създание, чиято млада кръв ври и кипи, а знаят на какъв жалък сънльо е попаднала тази божествена възлюбена, ето защо безделниците се занимават с един-единствен въпрос: кой е онзи, с когото тя мами своя съпруг? И тъкмо защото по този въпрос действително няма какво да се каже, честта на кралицата става предмет на лекомислени одумки. Едно излизане на езда с кавалер, някой си Люзон или Коани, е достатъчен повод скучаещите клюкари да го обявят за неин любовник; една утринна разходка из парка с придворните дами и кавалери стига, за да тръгне веднага мълвата за най-невероятни оргии. Интимният живот на разочарованата кралица не престава да занимава целия двор; от клюките се раждат шансони, памфлети и порнографски стихчета. Отначало придворните дами тайничко си предават тези зловни куплети, прикриват ги зад ветрилата, но сетне те нахално си пробиват път извън двореца и отпечатани, попадат сред народа. Когато по-късно започва да действа революционната пропаганда, якобинските журналисти не си губят времето в търсене на аргументи, с които да окачествят Мария Антоанета като олицетворение на разврата и безсрамна престъпница, а публичният обвинител само трябва да бръкне в това ковчеже на Пандора^[11], пълно с галантни клевети, за да положи нежната главица под гилотината.

Ето как последиците от брачния недъг слагат печата си не само върху собствената съдба, несрета и прокоба, но имат и световноисторически отзвук: унищожаването на кралската власт започва всъщност не от Бастилията, а от Версай. Новината за кралската неспособност и злонамерените измислици за сексуалната ненаситност на кралицата се разпростират бързо, излизат далеч извън Версай и стават достояние на цялата нация, и това не е случайност, а последица от скрити семейно-политически причини: в този дворец живеят четири или пет лица, и то най-близки родственици, които лично са заинтересовани от брачното разочарование на Мария Антоанета. На първо място това са двамата братя на краля, за които са извънредно благоприятни и смешният физиологически недъг, и страхът на Луи XVI от хирурзите, защото по този начин се разстройва не само нормалният брачен живот, а и нормалното продължаване на рода, и тъкмо тук те съзират неочакван шанс за собственото си

възкачване на престола. Най-близкият по възраст брат на Луи XVI — Прованският граф и действително по-сетнешен Луи XVIII — постига целта си господ знае по какви криви пътеки; той никога не успява да се примири с мисълта, че през целия си живот трябва да бъде втори претендент за трона, вместо сам да държи скиптъра; отсъствието на престолонаследник би го направило регент, ако не и наследник на краля, и нетърпението му почти няма граници; ала понеже сам той е съмнителен съпруг и е бездетен, вторият брат — граф д'Артоа — също се намира в изгодно положение поради безплодието на по-големите си братя, понеже то прави синовете му законни престолонаследници. Ето как нещастieto на Мария Антоанета е щастие за двамата и колкото по-продължително трае това ужасно състояние на нещата, толкова повече се изострят прибързаните им претенции. Ето откъде иде тяхната безгранична, убийствена омраза, когато в седмата година Мария Антоанета успява да сътвори чудото, внезапно приобщавайки съпруга си към мъжкия пол, с което съпружеската връзка между краля и кралицата напълно се нормализира. Прованският граф никога не прощава на Мария Антоанета този страхотен удар, разбил на пух и прах всичките му надежди, и се опитва по заобиколни пътища да постигне онова, което не спечелва направо: от момента, когато Луи XVI става баща, брат му и неговите родственици се превръщат в най-опасните му врагове. Епизодът с кралското легло по-силно от всички външни събития разклаща и разбива властта отвътре. Почти винаги се случва така, че неznайната съдба предопределя съдбата, която е видима за всички и е общественозначима, а почти всяко световно събитие е отражение и на вътрешни, лични конфликти. Историята винаги е владеела великото тайнство да извлича необозрими последици от някой нищожен повод и ето че не за последен път е писано да се обезпокои цялата вселена от мимолетното физическо смущение на един-единствен мъж: импотентността на Александър Сръбски, еротичната зависимост от неговата освободителка Драга Машин, убийството на двамата, възкачването на Карагеоргиевичите на престола, развалянето на отношенията с Австрия и Световната война представляват пак такава неумолима логическа лавина от последици. Защото историята тъче непредотвратимата мрежа на съдбата от тънка паяжина; _в чудесно съгласувания й механизъм дори най-малкото колелце отприщва чудовищни сили; ето така и в живота на Мария

Антоанета нищожното придобива чудовищни размери, привидно комичното преживяване през първите нощи и брачни години не само формира нейния характер, а оказва влияние и върху еволюцията на света.

Ала колко далеч все още са тези буреносни облаци! Колко непонятни са последиците и усложненията за детинския разум на петнадесетгодишното момиче, което невинно се шегува с несръчния си другар и със своето малко и весело сърце, със светлия и любопитен взор, усмихнато смята, че се изкачва по стъпалата на престол — а в края на тези стъпала всъщност е издигнат ешафод. Но боговете не изпращат предзнаменования на онзи, комуто поначало са отредили зла участ; оставят го да извърви своя път невинно и не принудено, а съдбата назрява в самата негова същност и се изпречва насреща му.

[1] *Nature tardive* (фр.) — закъсняла природа. ↑

[2] „*Point d’humeur là-dessus*“ (фр.) — с известна неприязън по този въпрос. ↑

[3] „*Trop d’empressement gâterait le tout*“ (фр.) — прекаленото престававане разваля всичко. ↑

[4] *Conduite si étrange* (фр.) — тъй странно поведение. ↑

[5] *Maudit charme* (фр.) — проклета магия. ↑

[6] „*La froideur extraordinaire du Dauphin*“ (фр.) — необикновената студенина на престолонаследника. ↑

[7] Фимоза (мед.) — стесняване на кожния пръстен в горната част на мъжкия полов орган. ↑

[8] *Pour lui rendre la voix* (фр.) — за да му се възвърне гласът. ↑

[9] „*Je travaille...*“ (Фр.) — Искам да го склоня за една дребна операция, за която вече говорихме и която смятам наложителна. ↑

[10] Стиховете в книгата преведе Любомир Илиев. ↑

[11] *Пандора* — първата жена, сътворена от бога Хефест (Вулкан), който я направил от пръст и вода. Зевс ѝ подарил едно ковчеже, в което били затворени всички злини на света. Измъчвана от любопитство, тя отворила ковчежето и така сред хората се пръснали злините, грижите и страданията, непознати им дотогава. ↑

ДЕБЮТ ВЪВ ВЕРСАЙ

И до днес Версай се смята за най-величествения и предизвикателния жест на самодържавието; липсва каквато и да била видима причина, наскрел полети, встрани от столицата, върху изкуствено възвишение да кацне внушителен дворец и да се взира със стотици прозорци в пустошта зад изкуствено проправени канали и изкуствено очертани градини. Край него не тече река, ето защо няма търговци и глъчка, тук не се кръстосват широки друмища, този палат напълно случайно предлага своето безсмислено великолелие на смаяния взор, който го възприема като вкаменена прищявка на някой велик владетел.

Но тъкмо такова е било деспотичното намерение на Луи XIV: да съгради бляскав олтар на своята лична самоувереност, на склонността си към самообожествяване. Този краен самодържец и властолюбец победоносно налага на разпокъсаната страна желанието си да я обедини, той диктува реда в кралството, нравите на обществото, дворцовия етикет, единството на вярата, чистотата на езика. Стремекът към обединение изгрива от неговата личност, ето защо целият блясък озарива пак него. „Където съм аз, там е държавата“, където живея аз, там е центърът на Франция, там е пътят на света: за да онагледя непрекословното си пълновластие, Кралят-слънце умишлено измества своя палат вън от Париж. Тъкмо с преместването на резиденцията в самата пустош той подчертава, че кралят на Франция няма нужда от града, гражданството и масата като опора или фон за своята власт. Достатъчно е само да протегне ръка и да заповяда — и ето че дори тресавищата и пуцинаците ще се превърнат в градини и гори, във водопади и пещери, в най-красивия и могъщ дворец; отсега нататък слънцето на кралството му ще изгрива и залязва от тази астрономическа точка, която той самоволно си е избрал. Версай е построен, за да бъде дадено на Франция красноречивото доказателство, че народът е нищо, а кралят — всичко.

Ала творческата мощ е притежание само на онези хора, които са изпълнени с нея; по наследство се предава единствено кралската корона, но не и свързаните с нея могъщество и величие. Луи XV и Луи XVI наследяват обширния палат и огромното кралство, но в душите им няма размах, те са тесногърди, лишени от чувства роби на удоволствията. На пръв поглед при тях всичко си е постарому: границите, езикът, нравите, религията, армията; онази решителна десница твърде здраво е изковала формата, трудно е за сто години тя да претърпи промени, ала твърде скоро губи съдържанието си, губи нажежената материя на творческия порив. При Луи XV се променя не обликът на Версай, а единствено неговата значимост: в двореца и кулоарите му все още пъплят три-четири хиляди лакеи, в конюшните все още пръхтят две хиляди коня, изкуственият механизъм на етикета, чиито колелца се смазват добре, функционира при всички балове, приеми и маскаради, из огледалните зали и блестящите от позлата апартаменти все още се разхождат кавалери и дами в дрехи от брокат и коприна, разточително обсипани със скъпоценни камъни, дворът все още е най-известният, най-изтънченият и най-изисканият от всички двореци в тогавашна Европа. Ала онова, което по-рано е било жив израз на кралската власт, отдавна вече е само празнословие и бездушна, безразсъдна суетня. Крал отново е някой Луи, но той вече не е владетел, а равнодушен роб на жените; и той привлича в двора архиепископи, министри, пълководци, архитекти, поети, музиканти, но понеже не е Луи XIV, и те не са нито Босюе^[1], нито Ришельо, Мансар^[2], Колбер^[3], Расин или Корней, а алчна за служби, безгръбначна, интригантска сган, която знае само да разхищава, но не и да създава, само да се наслаждава на богатата, но не и да допринася с воля и дух за тяхното нарастване. В този мраморен парник вече не разцъфват смели планове, мъжествени нововъведения, поетични творби — тук бурно се множат само блатните растения на интригата и леконаравието. Главна роля играе вече не постигнатото, а клюката, не заслугата, а протекцията; най-високо се изкачва онзи, който сторва най-нисък поклон пред мадам Помпадур или мадам Дюбари по време на утринния прием; вместо делата натежават думите, вместо същината — лустрото. Тези хора — с много грация, но абсолютно безсмислено — играят само един за друг порочните си роли на крал, държавник, пастор, пълководец; всички те са забравили за Франция и за

действителността, мислят единствено за себе си, за кариерата и удоволствията си. Версай, замислен от Луи XIV като Forum Maximum^[4] на Европа, при Луи XV пада до равнището на публичен театър за любители благородници — най-неестествения и най-скъпия сред онези, които е виждал светът.

На тази величествена сцена сега пристъпва за пръв път като колеблива дебютантка едно петнадесетгодишно девойче. Отначало играе малка, пробна роля: тя е само престолонаследница. Но зрителите от висшето съсловие знаят, че за по-сетне на дребничката русокоса ерцхерцогиня от Австрия е отредена главната роля във Версай — ролята на кралица, — ето защо веднага след пристигането си тя привлича всички любопитни погледи. Първото впечатление е превъзходно — отдавна тук не се е явявало толкова очарователно момиче: фигурката му е пленителна и стройна, също като статуетка от Севър^[5], тенът ѝ е като рисуван порцелан, очите ѝ са сини и дяволити, живите и дръзки устни могат по детски да се смеят и прелестно да се цупят. Притежава безупречна осанка: лека, грациозна походка, направо възхитителна по време на танц, която въпреки всичко е твърда — не току-така е дъщеря на императрица, — крачи напето и гордо в Галерията на огледалата и свободно кима наляво и надясно. Дамите, които поради отсъствието на примадона все още играят първостепенна роля, със зле прикрито раздражение виждат в това още неразвито момиче с тесни раменца съперница, която ще ги надвие. Но строгото дворцово общество единодушно установява един-единствен недостатък в поведението ѝ: това петнадесетгодишно дете проявява странното желание да се движи в свещените зали с детинска непринуденост, а не бавно и тържествено; лудетина по природа, дребничката Мария Антоанета развява полите си във вихрени игри с по-малките братя на своя съпруг; все още не може да свикне със скучната отмереност на нещата, със студената сдържаност, която неизменно се изисква от съпругата на принца престолонаследник. На големи тържества умее да се държи безукорно, тъй като самата тя е отраснала сред приблизително същата помпозност на испанско-хабсбургския етикет. Ала в Хофбург и Шьонбрун маниерите придобиват такава тържественост само при наистина тържествени

поводи, по време на приемите церемониалът изисква да се облича галауниформа, която се съблича с въздишка на облекчение веднага щом лакеите затворят вратата след гостите. Тогава всички се отпускат, обстановката се изпълва със задушевност и фамилиарност, на децата им се разрешава да се веселят и лудуват; и в Шьонбрун прибегват до услугите на етикета, но не му се подчиняват сляпо, като на божество. Тук обаче, в този престорен и престарял двор, хората не живеят заради самия живот, а единствено с цел да го извадят на показ — при това колкото по-висок е рангът им, толкова повече са правилата, които трябва да спазват. Тъй че: за бога, никакъв спонтанен жест, за нищо на света естествено поведение — та това е непростимо незачитане на нравите! От сутрин до вечер и от вечер да сутрин не си позволявай нищо друго, освен маниери и пак маниери; в противен случай безпощадната публика от блюдолизци ще заръмжи — нали целта на нейното съществуване се изчерпва с желанието да живее в този театър и само за него.

И като дете, и като кралица Мария Антоанета не успява да проумее тази противна тържествена строгост, това обожествяване на етикета във Версай; тя не възприема и никога няма да възприеме потресаващата важност, която тук всички отдават на едно кимване или на йерархическото степенуване. По природа своенравна, упорита и преди всичко искрена и пряма, тя ненавижда всяка проява на закостенялост; като истинска австрийка настоява да се движи, да живее, а не постоянно да търпи това непоносимо важничене, тази превзетост. Както у дома е бягала от уроците си, така и тук използва всяка възможност да се изплъзне от своята строга придворна дама мадам дьо Ноан, която подигравателно нарича „мадам Етикет“; това дете, продадено твърде рано поради политически съображения, подсъзнателно се стреми към едно-единствено нещо, което не му позволяват въпреки блясъка на неговото обществено положение: някоя и друга година истинско детство.

Ала една принцеса, която ще наследи трона, не може и не бива да бъде дете; всички обединяват усилията си, за да ѝ напомнят нейния дълг: непоклатимо достолепие. Съществената част от възпитанието си получава от набожната главна придворна дама и трите лели —

дъщерите на Луи XV, три фанатизирани и озлобени стари моми, в чиято непорочност не смее да се усъмни и най-злонамереният хлевоуст дърдорко. Тези три парки — мадам Аделаид, мадам Виктоар и мадам Софи — се заемат привидно дружелюбно с Мария Антоанета, която не получава дължимото внимание от страна на своя съпруг; с прикритите си кисели физиономии те я посвещават в цялата стратегия на дворцовите задкулисни битки, въвеждат я в изкуството на злоезичието, на вероломните хули, на подмолната интрига, на хапливите забележки. Отначало новото обучение доставя удоволствие на малката, неопитна Мария Антоанета; невинно, също като папагал, тя повтаря солените духовитости, ала вродената ѝ чистосърдечност се противопоставя на тази злонамереност. За нещастие Мария Антоанета никога не се научава да се преструва, да прикрива чувствата си на омраза или на симпатия и много скоро, водена от своя верен усет, се освобождава от попечителството на лелите: всяко безчестие е противно на нейната пряма и волна природа. И графиня дьо Ноай постига незадоволителни резултати със своето обучение; необузданият темперамент на петнадесет-шестнадесетгодишната девойка постоянно роптае срещу „ограниченията“, срещу разпределението на деня, което е точно установено и винаги в зависимост от даден параграф. Но тези неща не подлежат на промени. Тя сама описва своя ден: „Ставам в девет и половина или десет, обличам се и казвам утринната си молитва. Сетне закусвам и отивам при лелите, където обикновено се срещам с краля. Това трае до десет и половина. После, в единадесет, отивам да ме фризират. По обед свикват моите придворни, имат право да влязат всички, с изключение на хората без ранг и име. Слагам си червило и измивам ръцете си пред събраното множество, след което мъжете се оттеглят, остават дамите и аз се обличам пред тях. В дванадесет отиваме на черква. Ако кралят е във Версай, отиваме на литургията с него, с моя съпруг и лелите. Ако отсъства, отивам сама с господин престолонаследника, но винаги по едно и също време. След службата обядваме пред всички, но в един и половина сме готови, защото и двамата се храним много бързо. После отивам при господин престолонаследника, но ако е зает, се връщам в своята стая, чета, пиша или работя, защото правя за краля една пелерина, обаче напредвам много бавно — все пак се надявам с божия помощ да я свърша след няколко години. В три часа пак отивам при лелите, у които по това

време се намира кралят; в четири при мен идва абатът, а от пет до шест — учителят по пиано или пеене. В шест и половина обикновено отивам при лелите, ако не съм на разходка. Трябва да знаеш, че съпругът ми почти винаги ме придружава при тях. От седем до девет са игрите, но ако времето е хубаво, отивам на разходка — в такъв случай играят не при мен, а при лелите. В девет часа вечеряме и ако кралят отсъства, лелите се хранят при нас. Но ако кралят е тук, след вечеря отиваме при тях. Очакваме краля, който обикновено идва в единадесет без четвърт. През това време обаче аз лягам на някое голямо канапе и спя до пристигането на краля; но ако той отсъства, си лягаме в единадесет. Такъв е мой ден.“

В този дневен режим няма много място за развлечения, а нетърпеливото ѝ сърце копнее тъкмо за тях. Нейната млада и буйна кръв все още се стреми към лудории, девойчето иска да играе, да се смее, да върши пакости, ала тогава „мадам Етикет“ веднага вдига строгия си пръст и напомня, че това или онова, или всъщност всичко, което желае Мария Антоанета, не съответствува на ранга на една престолонаследница. Още по-трудно се справя с нея абатът Вермон, някогашният учител, сега неин изповедник и четец. В действителност Мария Антоанета би трябвало да усвои още неимоверно много знания, защото осведомеността ѝ е далеч под средното равнище: на петнадесет години вече доста е позабравила немския, френски не е овладяла напълно, почеркът ѝ е отчайващо необработен, стилът ѝ изобилствува с невъзможни изрази и правописни грешки; все още се налага услужливият абат да съставя писмата ѝ. Освен това всеки ден трябва да ѝ чете по един час и да подтиква самата нея към това занимание, защото Мария Терезия в почти всяко свое писмо пита за четенето. Тя някак си не може да повярва на вестта, че всеки следобед дъщеря ѝ действително чете или пише. „Постарай се все пак да обогатиш ума си с добри четива — предупреждава я тя, — за теб те са по-необходими, отколкото за всеки друг. Вече два месеца очаквам списъка на абата и се боя, че не си се заела с тази работа, магаретата и конете като че ли са отнели цялото време, предвидено за книгите. Недей да пренебрегваш това занимание сега, през зимата, тъй като не владееш нищо друго както трябва — нито музика, нито рисуване, нито танците, нито живописа или някое друго изящно изкуство.“ За жалост Мария Терезия има основание за подобни подозрения, понеже малката

Тоанета толкова простодушно, но същевременно и ловко умее да заблуди абата Вермон — пък и кой ли може да мъмри или наказва една престолонаследница! — че часът за четене винаги се превръща в час за бърбрене; тя научава малко или нищо, а настойчивостта на майката все не успява да я подтикне към сериозни занимания. Праволинейното и здраво развитие е възпрепятствувано от прекомерно рано натрапения брак. Жена според титлата си, а в действителност още дете, Мария Антоанета трябва да представлява величествено олицетворение на достолепие и ранг, а, от друга страна, да доусвоява на ученическата скамейка основните знания от началното образование; ту се отнасят към нея като към важна дама, ту я мъмрят като маловръстно дете; придворната дама изисква от нея представителност, лелите — интриги, майката — образование; ала младото ѝ сърце не желае нищо друго, освен да живее и да е младо. Като резултат от тези противоречия между възраст и обществено положение, между собствена и чужда воля, в инак несъмнено праволинейния характер се пораждат неудържимо вълнение и необуздан копнеж за свобода, което по-нататък ще окаже гибелно въздействие върху съдбата на Мария Антоанета.

Мария Терезия е осведомена за застрашителното и застрашено положение на дъщеря ѝ в чуждия двор; тя знае още, че това твърде младо, несериозно и вятърничаво създание никога не ще бъде в състояние инстинктивно да заобиколи нито капаните на интригантството, нито примките на дворцовата политика. Ето защо прикрепя към нея граф Мерси, за да ѝ служи вярно — той е най-добрият измежду дипломатите ѝ. „Страхувам се — му пише тя с учудваща прямота — от прекомерната младост на дъщеря си, от премногого ласкателства, с които е обградена, от леността и недостатъчното желание за сериозна дейност и понеже имам пълно доверие във Вас, възлагам Ви да бдите над нея, за да не попадне в лоши ръце.“ Императрицата не би могла да направи по-сполучлив избор. По произход белгиец, ала изцяло предан на владетелката, човек на двора, но не и царедворец, с трезва, но не и студена мисъл, с ясен, макар и не гениален разсъдък, този богат и нечестолюбив ерген, който не желае от живота нищо друго, освен изцяло да служи на своята

императрица, приема охранителния пост с възможно най-голяма тактичност и трогателна вяръност. Официално посланик на императрицата в двора на Версай, в действителност той не е нищо друго, освен окото, ухото и отзивчивата десница на майката: благодарение на точните му доклади Мария Терезия наблюдава дъщеря си от Шьонбрун като с телескоп. Известна ѝ е всяка дума, изречена от нея, всяка книга, която тя прочита или по-скоро не прочита, осведомена е за всяка рокля, която Мария Антоанета облича, знае как тя прекарва или пропилява всеки свой ден, с какви хора разговаря, какви грешки допуска, защото Мерси нещо е разстлал мрежата си около девойчето, над което бди. „Осигурих си три лица от прислугата на ерцхерцогинята, задължавам Вермон всекидневно да я наблюдава, освен това от маркиза Дюрфор научавам всяка дума, която тя разменя с лелите си. Разполагам и с други начини да узнавам какво става при краля, когато престолонаследницата го посещава. Към всичко това прибавям и собствените си наблюдения, така че няма нито един час от нейния ден, за който да не мога да докладвам какво е сторила, казала или чула. И винаги разследвам случилото се дотолкова, доколкото това е необходимо за успокоението Ви, Ваше величество.“ Преданият служител съобщава всичко, което е чул или узнал от другите, и то без да го омаловажава или разкрасява. Специални куриери предават тези интимни доклади, предназначени единствено за Мария Терезия — тъй като по онова време взаимните кражби на кореспонденция са основно изкуство на дипломацията, — и благодарение на запечатаните пликосе с надпис „tibi soli“^[6] те са недостъпни дори за канцлера и император Йосиф. Понякога невинната Мария Антоанета се учудва колко бързо и точно са осведомени в Шьонбрун за всяка подробност от нейния живот, ала никога не допуска, че онзи по бащински дружелюбен господин с посивелите коси е тайният шпионин на майка ѝ и че предупредителните писма от майката, където тя показва загадъчна осведоменост, всъщност са измолени от самия Мерси и са съгласувани с него. Защото освен майчиния авторитет Мерси не притежава друго средство, с което да въздействува на палавото девойче. Като посланик на чужд, макар и приятелски двор не му е позволено да отправя препоръки за добро поведение към една престолонаследница, не бива да си присвоява правото да възпитава бъдещата кралица на Франция или да ѝ влияе.

Ето защо винаги когато възнамерява да постигне нещо, той поръчва някое от онези нежно-сериозни писма, които Мария Антоанета получава и разтваря с разтуптяно сърце. Това несериозно дете, което иначе не се подчинява на никой друг, изпитва свещен страх, когато до него долети гласът на майката — дори когато словата са само написани; то почтително свежда глава и пред най-суровия упрек.

Благодарение на постоянната закрила Мария Антоанета е предпазена през първите години от извънредно голяма заплахата: от собствената си необузданост. Друг, по-мощен дух, по-големият и по-далновиден интелект на майката премисля нещата вместо нея, бди с непоколебима сериозност над нейното лекомислие. Майката с невероятна грижовност се опитва да поправи онова, което императрицата е причинила на Мария Антоанета с твърде ранното обричане на младия ѝ живот в името на държавното благо.

Детето Мария Антоанета, което е добродушно, сърдечно и не обича много-много да мисли, всъщност не изпитва никаква антипатия към хората около себе си. Много ѝ харесва новият дядо Луи XV, който я милва дружелюбно, задоволително се разбира с възрастните госпожици и с „мадам Етикет“, изпълнена е с доверие към добрия изповедник Вермон, а към тихия и мил приятел на майка ѝ, посланика Мерси, е привързана с детинско уважение. И все пак, и все пак! Всички тези хора са стари, всички те са сериозни, сдържани, тържествени, важни, а тя е петнадесетгодишна и толкова много ѝ се иска непринудено да другарува с някого, да се весели и да споделя радостите и болките си; желае да има приятели в игрите, а не само учители, надзиратели и порицатели; младостта ѝ копнее за младост. Ала с кого ли да се весели в тази ужасно тържествена къща от бял мрамор, с кого ли да играе? Всъщност привидно ѝ е даден подходящ по възраст другар в игрите — собственият ѝ съпруг, който е по-голям от нея само с една година. Но този намусен, притеснен, а от притеснение често дори груб момък недодялано отбягва всякаква близост с младата си жена; той също не е показал и най-малкото желание да бъде оженен толкова рано, ето защо трябва да мине доста време, докато изобщо се реши да се държи поне донякъде учтиво с чуждото момиче. Така че остават само по-малките братя на съпруга,

Прованският граф и граф д'Артоа; Мария Антоанета лудува понякога като истинско дете със съответно четиринадесет и тринадесетгодишните момчета; набавят си костюми и тайно играят театър, ала зададе ли се „мадам Етикет“, бързо изпокриват всичко: една престолонаследница не бива да бъде сварвана в игра! И все пак това буйно дете има нужда от нещо, с което да се забавлява, към което да изпитва нежност; веднъж се обръща към посланика с молба да му изпратят от Виена кученце, „un chien mops“^[7], друг път строгата гувернантка открива, че престолонаследницата на Франция — о, ужас! — е завела в стаята си двете малки деца на една приходяща прислужница и без да пази красивите си дрехи, се търкаля с тях по пода и лудува. Свободната и естествена Мария Антоанета се бори от първия до последния си час с тази неестественост на обкръжението, в което е попаднала след омъжването си, с тази превзета надутост на кринолините и корсетите. Лекомислената и жизнерадостна виенчанка остава завинаги чужденка във Версай — тържествения дворец с хиляди прозорци.

[1] Босюе (1627–1704) — френски епископ и прочут оратор. ↑

[2] Мансар (1598–1666) — френски архитект. Нему се приписва изнамирането на мансардите. ↑

[3] Колбер (1619–1683) — бележит френски държавник, министър на Луи XIV. ↑

[4] *Forum maximum* (лат.) — най-голямото средище на обществена и политическа дейност. ↑

[5] *Статуетка от Севър* — град във Франция, близо до Версай, с прочута фабрика за порцеланови изделия. ↑

[6] *Tibi soli* (лат.) — само за теб. ↑

[7] *Un chien mops* (фр.) — куче мопс. ↑

БОРБАТА ЗА ЕДНА ДУМА

„Не се бъркай в политиката, не се занимавай с работите на другите“, повтаря от самото начало Мария Терезия на дъщеря си — всъщност предупреждението е излишно, защото за младата Мария Антоанета на този свят не съществува нищо по-важно от собствените ѝ развлечения. Всички неща, изискващи задълбочена преценка и систематичен размисъл, неимоверно отегчават тази млада, влюбена в себе си жена, така че наистина против волята ѝ я забъркват още през първите години в онова жалко, потайно, подмолно боричкане, което в двора на Луи XV замества великодушната държавна политика на неговия предшественик. Още с пристигането си тя намира Версай разединен на два лагера. Кралицата отдавна вече е покойница, ето защо по закон на трите кралски дъщери се пада първостепенен женски ранг и пълни права. Ала тези три дами, интригантки и набожни до фанатизъм, но недодялани, глупави и дребнави, не знаят по какъв друг начин да използват своето положение, освен да седят по време на религиозната служба на първия ред, а когато има прием, да застават най-отпред. Скучните и начумерени стари моми нямат никакво влияние над своя баща крал, увлечен единствено от собствените си удоволствия, които на всичко отгоре се изразяват в груба, дори прекомерно груба плътска форма; но тъй като не притежават власт и влияние, тъй като не раздават служби, дори най-нископоставеният придворен не се стреми да заслужи тяхното благоволение, така че с целия блясък и чест се кичи онази, която твърде малко може да претендира за чест: последната метреса на краля, мадам Дюбари. Издигнала се от калта на простолюдието, тя има тъмно минало и ако вярваме на слуховете, преди да стигне до кралската спалня, минава през публичен дом. За да придобие поне външно правото на известна принадлежност към двора, тя издействува от слабоволния си любовник да ѝ купи благороден съпруг, граф Дюбари — един извънредно услужлив жених, който завинаги изчезва в деня след фиктивното бракосъчетание. Ала все пак името му превръща бившата уличница в

придворна дама. За втори път пред очите на цяла Европа се разиграва смешен и унизителен фарс: най-христолюбивият крал нарежда официално да му представят добре познатата фаворитка като неизвестна дама с благороден произход и да я въведат в двора. Узаконена чрез това представяне, любовницата на краля заживява в огромния дворец през три стаи от възмутените му дъщери и е свързана с кралските покои посредством стълбище, изградено специално за тази цел. Със собственото си много опитно тяло и с телата на още неизпитани, хубавички и услужливи момичета тя ободрява изтощения сладострастник и напълно омагьосва еротичното старче Луи XV: няма път към благоволенieto на краля, който да не минава през нейния салон. Естествено, всички придворни напират към нея, защото тя раздава властта; посланиците на всички владетели почтително чакат в чакалнята ѝ; крале и князе ѝ изпращат подаръци; тя може да отзовава министри, да раздава служби, да нарежда да ѝ строят дворци, да разполага с кралската съкровищница; тежки брилянтени накити бляскат около пищния ѝ врат, огромни пръстени искрят по ръцете ѝ, благоговейно целувани от всички кардинали, князе и кариеристи, а короната незримо сияе в нейните буйни кестеняви коси.

Кралската милост осиява единствено тази незаконна властелинка на леглото, всички ласкателства и чинопочитания се устремяват към безочливата блудница, която се перчи във Версай по-нагло от всяка кралица. Далеч зад нея са останали нацупените дъщери на краля; те хленчат и се оплакват от нахалната кокотка, която позори целия двор, прави баща им смешен, правителството — безсилно, а всякакъв богоугоден семеен живот — невъзможен. С цялата омраза на своето недраговошно целомъдрие — единственото, което имат, защото не са нито миловидни, нито забавни, нито представителни — трите дъщери мразят вавилонската развратница, изпитваща удоволствието от кралските почести вместо майка им, и от сутрин до вечер не правят нищо друго, освен да я подиграват, хулят и злепоставят.

И ето че за щастие в двора се появява тази чужда, малка ерцхерцогиня Мария Антоанета, едва петнадесетгодишна, ала с права на първа дама в двора, които ѝ отрежда нейният сан на бъдеща кралица; трите стари моми това и чакат: те решават да я използват срещу Дюбари, затова още от първия миг полагат усилия да насъскат лекомисленото и нищо неподозиращо момиче срещу нея. Тя трябва да

крачи най-отпред, а те самите да останат в сянка; така ще им помогне за унищожаването на нечестивия звяр. Ето защо с престорена нежност привличат малката принцеса в своя кръг. След няколко седмици Мария Антоанета, без нищо да подозира, се озовава в средоточието на ожесточена борба.

С пристигането си Мария Антоанета не знае нищо за съществуването, нито за особеното положение на някоя си мадам Дюбари: в благонравния двор на Мария Терезия понятието „метреса“ е съвършено непознато. Само на първата вечеря вижда сред останалите придворни дами и една с пищен бюст, фрапантно издокарана, с разкошни накити, която ѝ хвърля любопитни погледи; дочува, че я наричат графиня Дюбари. Лелите обаче, които не губят време, а грижовно се заемат с неопитното девойче, подробно и целенасочено го просвещават, защото само след няколко седмици Мария Антоанета вече пише на майка си за тази „*sotte et impertinente créature*“^[1]. На всеослушание и без особено да се замисля, тя повтаря като папагал зловните и лукави намеци, които милите лели са турили в бързивата ѝ уста, и ето, отегченият двор, безкрайно зажаднял за подобни сензации, внезапно намира разкошен повод за шеги; защото Мария Антоанета си е внушила — или по-точно лелите са ѝ го внушили, — че не бива да обръща внимание на оная нахална натрапница, която се надува като пуяк в кралския двор. Според железния закон на етикета в кралския двор на Версай една по-нископоставена дама в никакъв случай не бива да заговарва дама, по-високопоставена от нея, а трябва почтително да изчака по-високопоставената дама да я заговори. Естествено, поради отсъствието на кралица престолонаследницата има най-висок ранг и последната щедро се възползува от своите права. Със студена и предизвикателна усмивка тя кара графиня Дюбари непрекъснато да чака да я заговорят; седмици, месеци наред застава нетърпеливата жена да жадува за една-единствена дума. Разбира се, доносниците и блюдолизците скоро забелязват всичко това, двубоят им доставя страхотно удоволствие, целият двор приятно се топли на огъня, грижливо запален от лелите. Всеки напрегнато наблюдава Дюбари, която със зле прикрита ярост седи сред придворните дами и е принудена да гледа как тази малка, петнадесетгодишна, нахална руса

девойка весело — а може би преднамерено весело — и продължително бърби с всички дами; само пред нея Мария Антоанета редовно свива устни, които както у всички Хабсбурги са леко издадени, не произнася нито дума и гледа блестящата от диаманти графиня така, сякаш гледа през стъкло.

А всъщност Дюбари съвсем не е злобна. Като жена от простолюдието тя притежава и всички негови добри качества — донякъде простодушен стремеж към върховете, приятелско благоразположение към всеки, който се държи добре с нея. Суетността ѝ е причина лесно да се размеква пред оня, който я ласкае; небрежно и щедро раздава на всеки онова, за което я е помолил; съвсем не е лоша или завистлива. Но тъй като бързината, с която се е издигнала от низините, е шеметна, на Дюбари не ѝ е достатъчно да усеща властта, а ѝ се иска да я изпита осезаемо, видимо, иска ѝ се суетно и щедро да се грее на незаслужения ѝ блясък, но най-много желае той да бъде смятан за заслужен. Иска да седи на първия ред сред придворните дами, да носи най-красивите брилянти, да притежава най-разкошните дрехи, най-хубавите карети, най-бързите коне. Всичко това с леснина получава от малодушния мъж, който се намира в пълна сексуална зависимост от нея и нищо не ѝ отказва. Ала — пак тази трагикомедия на всяка незаконна власт, която не отминава дори един Наполеон! — последната, най-крайна проява на честолюбието ѝ се състои в стремежа да бъде призната от законната власт. Така че графиня Дюбари, макар да е заобиколена от обожатели князе и да е глезена от всички придворни, покрай многото си изпълнени желания има още едно: съществуването ѝ да бъде признато от първата дама на двора, хабсбургската ерцхерцогиня да я приеме сърдечно и дружелюбно. Не стига, че тази „petite rousse“^[2] (както тя нарича Мария Антоанета в безсилната си ярост), тази малка, шестнадесетгодишна гъска, която още не е усвоила сносно френския, която не умее да се справи с една смешна дреболия — не знае как да подтикне собствения си мъж към действителен съпружески акт, — не стига, че тази недоброволна девственица постоянно свива устни и я пренебрегва пред целия двор, ами в наглостта си стига дотам, да ѝ се присмива най-открито, най-безсрамно — на нея, най-могъщата жена в двора! Не, такова нещо тя няма да допусне!

Според буквата на закона правото в този омировски спор за старшинство безспорно е на страната на Мария Антоанета. Тя е с по-висок сан, не е необходимо да разговаря с някаква „дама“, която като графиня е значително по-ниско поставена от престолонаследницата, макар на гърдите ѝ да блестят диаманти за седем милиона. Ала зад Дюбари стои действителната власт: кралят изцяло е в ръцете ѝ. Стигнал почти до най-долното стъпало на своето морално падение, напълно безразличен към държава, семейство, поданици и целия свят, надменният циник — *après moi le déluge*^[3] — Луи XV държи единствено на своето спокойствие и своите удоволствия. Изоставил е всичко на произвола на съдбата, не го е грижа за благоприличието и нравите в двора, тъй като много добре знае, че в противен случай би следвало да започне да кори най-напред себе си. Достатъчно дълго е управлявал, през последните си години иска да си поживее, да живее само за себе си, ако ще всичко около него и всичко, което би последвало, да пропадне вдън земя. Ето защо внезапно избухналата женска война неприятно нарушава спокойствието му! Верен на епикурейските си принципи, той би предпочел да не се намесва. Ала Дюбари всекидневно дразни слуха му — тая хлапачка не бивало да я унижава, да я прави смешна пред целия двор, той трябвало да я защити, да запази честта ѝ, а с това и своята собствена чест. Най-сетне кралят, отегчен от тези сцени и сълзи, нарежда на придворната дама на Мария Антоанета, мадам дьо Ноай, да се яви при него, за да разбере най-после как стоят нещата. Отначало сипе само любезности за съпругата на своя внук. Постепенно обаче вплита в тях всевъзможни намеци: намирал, че престолонаследницата си позволява да говори прекомерно свободно за това, което забелязва — би било добре, ако ѝ се обърне внимание, че подобно поведение може да има лош отзвук в кръга на семейството. Придворната дама — такава е целта на разговора — незабавно предава на Мария Антоанета предупреждението, последната съобщава за него на лелите и на Вермон, а той го прави достояние на австрийския посланик Мерси, който, естествено, е ужасен — съюзът, съюзът! — и чрез бърз пратеник описва на императрицата във Виена цялата история.

Неловко положение за благочестивата, фанатично набожна Мария Терезия! Тъкмо тя ли, която във Виена със своята прочута

комисия по нравите безмилостно бичува такива дами и ги затваря в изправителни домове, тъкмо тя ли трябва да препоръчва на собствената си дъщеря уважение към подобна твар? От друга страна обаче, може ли да се опълчи срещу краля? Майката, строгата католичка и държавницата влизат в тежък конфликт помежду си. Най-сетне старата, опитна дипломатка се измъква от затруднението, като прехвърля целия случай на държавната канцелария. Лично тя не пише на дъщеря си, а нарежда на своя държавен министър Кауниц да състави послание до Мерси с поръчението да разясни на Мария Антоанета политическите последици. По този начин и нравствената позиция е съхранена, и на малката все пак е казано как да се държи, защото Кауниц разяснява: „Да се лишават от учтивост хора, които кралят е приел в своето обкръжение, означава да се обижда кралското обкръжение — всички, които владетелят сам счита за доверени лица, трябва да бъдат възприемани като такива и никой няма право да го наставлява доколко е прав. Изборът на владетелите, на монарсите трябва да се уважава безпрекословно.“

Ясно, дори повече от ясно! Но дързостта на Мария Антоанета е подклаждана от лелите. Когато ѝ прочита писмото, тя отговаря на Мерси отпуснато и небрежно с „да, да“ и „добре“, ала в себе си мисли: „Старчето Кауниц да си приказва каквото си ще, в моите лични работи никакъв канцлер няма право да се бърка.“ Откакто е забелязала колко много се ядосва тази „*sotte créature*“^[4], цялата история започва да доставя на малкото високомерно момиче двойна наслада. Външно то запазва веселата си суровост и мълчи, сякаш нищо не се е случило. Всеки ден среща фаворитката: на балове, на празненства, на игралната маса, дори на кралската трапеза и я наблюдава как чака, как поглежда крадешком и трепери от възбуда, щом я наближи. О, ще има да чакаш до второ пришествие! И ако погледът на Мария Антоанета случайно се плъзне в тази посока, тя презрително свива устни и с ледено спокойствие я отминава; не произнася съкровена дума, така желана от Дюбари, от краля, от Кауниц, от Мерси и тайно дори от Мария Терезия.

Сега войната е обявена открито. Като при бой между петли придворните се тълпят около двете жени, които, щом се видят, потъват в упорито мълчание: едната със сълзи в очите, бликнали от безсилна ярост, а другата — с лека и снизходителна усмивка на превъзходство.

Всеки иска да види, да знае, да се обзаложи коя от двете владетелки на Франция ще наложи волята си — законната или незаконната. Във Версай от години не е имало по-забавно зрелище.

Сега обаче и кралят се разгневява. Свикнал на всеобщо византийско послушание в своя палат, свикнал всеки коленопреклонно да изпълнява волята му, преди изобщо да я е изразил ясно, а само едва-едва да е мигнал, най-христоролюбивият крал на Франция за пръв път усеща съпротива: едно момиченце се осмелява публично да пренебрегне заповедите му! Естествено, най-простият начин е да заповяда на непокорната да се яви при него и здравата да ѝ натрие носа; ала дори този безнравствен и безмерно циничен човек носи в себе си последни отсенки от някакъв свян; все пак му е неловко да заповяда на жената на своя внук да подхване разговор с любовницата на дядото. Смутеният Луи XV постъпва също като смутената Мария Терезия: от частния случай прави държавен въпрос. За голяма своя изненада австрийският посланик Мерси получава от френското външно министерство покана да се яви не в залите за аудиенции, а в личните покои на графиня Дюбари. Незабавно го обземат всевъзможни предчувствия поради особения избор на мястото. Става онова, което е очаквал: едва е разменил няколко думи с министъра, когато влиза графиня Дюбари, сърдечно го поздравява и подробно заточва да разказва колко несправедливо ѝ приписват враждебни настроения към престолонаследницата; напротив, тя е тази, която са оклеветили, която подло са оклеветили. На добрия посланик Мерси му е неприятно, задето така внезапно се е превърнал от представител на императрицата в довереник на Дюбари, затова прави дипломатични опити да се измъкне. Ала ето че тайната врата, облицована с тапети, безшумно се разтваря и самият Луи XV се намесва в деликатния разговор. „Досега сте били посланик на императрицата — казва той на Мерси, — сега за известно време бъдете, моля, мой посланик.“ После откровено заговорва за Мария Антоанета. Намирал я очарователна; но понеже била млада и свръхжизнерадостна, а на това отгоре омъжена за съпруг, който не знае как да я обуздава, била подвластна на всякакви коварства и допускала други особи (тоест лелите, собствените му дъщери) да ѝ дават лоши съвети. Ето защо кралят моли Мерси да използва цялото

си влияние за промяна в поведението на престолонаследницата. Мерси веднага схваща, че случаят е станал политически и че самият той е получил недвусмислено поръчение, което трябва да се изпълни: кралят изисква пълна капитулация. От само себе си се разбира, че Мерси по най-бърз начин осведомява Виена за създалото се положение и за да смекчи малко своята неприятна мисия, разкрасява донякъде портрета на Дюбари: не била чак толкова лоша, всичките ѝ желания се изчерпвали с една дреболия — престолонаследницата само веднъж да я заговори публично. Същевременно посещава Мария Антоанета, усърдно отстоява пред нея становището си, не пести и най-строгите средства. Сплашва я, наемква за отровата, с чиято помощ са били отстранявани всякакви високопоставени особи във френския двор, а с особено красноречие описва враждата, която би могла да се появи между Хабсбургите и Бурбоните. Това е най-силният му коз: хвърля единствено върху Мария Антоанета цялата вина, ако нейното поведение стане повод да се разбие съюзът — жизненото дело на майка ѝ.

И действително, тежката артилерия започва да действа: Мария Антоанета отстъпва. С гневни сълзи в очите тя обещава на посланика, че в еди-кой си ден ще запrikaзва Дюбари по време на игрите. Мерси въздъхва с облекчение: сдава богу, съюзът е спасен!

Галапредставление от най-висш разред очаква приближените на двора лица. От уста на уста се носи обвeяната в тайнственост вест: тази вечер престолонаследницата най-сетне ще проговори на Дюбари! Кулисите грижливо се подготвят, уговарят се и репликите. Посланикът и Мария Антоанета се разбират така: вечерта, по време на разговора след игрите, Мерси ще отиде при Дюбари и ще подхване кратък разговор с нея. Тогава престолонаследницата уж случайно ще се приближи до посланика, ще го поздрави и ще използва случая да отправи няколко думи и към фаворитката. Всичко е замислено великолепно. За жалост обаче вечерното представление не се осъществява, защото на лелите им се зловиди публичният успех на омразната съперница: от своя страна те се уговарят да спуснат желязната завеса преждевременно, още преди да е дошъл редът на помирителния дует. Вечерта Мария Антоанета се явява пред обществото с най-добри намерения, сцената е нагласена. Мерси встъпва в ролята си в съответствие с разработения план. Привидно

случайно приближава до мадам Дюбари и подхваща разговор. Междувременно — точно според уговорката — Мария Антоанета е започнала своя обход. Разменя няколко незначителни думи с една дама, сетне със следващата, сетне с по-следващата, може би от страх, възбуда и яд удължава малко последния разговор; и ето че между нея и Дюбари остава само още една дама — още две минути, още минута и ще стигне до Мерси и фаворитката. Ала в този решителен миг мадам Аделаид, главната подстрекателка сред трите лели, поднася своята голяма изненада. Втурва се към Мария Антоанета и заповеднически заявява: „Време е да вървим. Ела! Трябва да изчакаме краля у сестра ми Виктоар.“ Изненадана и уплашена, Мария Антоанета загубва смелост; в уплахата си не се осмелява да каже „не“, а, от друга страна, не притежава достатъчно присъствие на духа дори при това положение да изрече набързо някоя безлична дума на чакащата Дюбари. Поруменява, обърква се и вместо да тръгне, по-скоро хуква, а думата — съкровена, заръчана, извоювана по дипломатически път и уговорена от четирима души — остава неизречена. Всички се вцепеняват. Цялата сцена се оказва напразно подготвена; вместо помирение е нанесена нова подигравка. Зложелателите в двора потриват ръце, дори прислугата се подсмивва — Дюбари пак е чакала напразно! Но Дюбари беснее, а — което е по-опасно — и Луи XV се разгневява не на шега. „Виждам, господин Мерси — навъсено се обръща той към посланика, — че от вашите съвети за жалост няма полза. Ще трябва лично да се заема с тази работа.“

Кралят на Франция е разярен и се заканва, мадам Дюбари беснее в покоите си, целият австрийско-френски съюз е подкопан, а мирът в Европа — застрашен. Посланикът веднага уведомява Виена за нежелателния обрат на нещата. Сега участието на императрицата, тази премъдра жена, е наложително. Налага се Мария Терезия лично да се намеси, защото е единственият човек, който има власт над това вироглаво и лекомислено дете. Събитията извънредно много изплашват Мария Терезия. Когато изпраща своята дъщеря във Франция, тя има честното намерение да спести на детето си набъркването в мътилката на политиката и от самото начало пише на своя посланик: „Открито признавам, че не желая моята дъщеря да има

решително влияние върху държавните работи. Сама изпитах колко потискащо тегне управлението на една голяма империя; освен това познавам младостта и лекомислието на дъщеря си, съчетани с нищожния ѝ стремеж към каквото и да било сериозно занимание (а все още не притежава и никакви знания); така че не бих могла да се надявам на добри резултати при управлението на една толкова западна монархия, каквато е френската. Ако дъщеря ми не успее да подобри това положение или в него дори настъпи влошаване, предпочитам да обвинят някой министър, а не моето дете. Ето защо не мога да се реша да я занимавам с въпросите на политиката и държавата.“

Ала този път — съдба човешка! — изстрадалата стара жена се вижда принудена да изневери на себе си, защото от известно време Мария Терезия има сериозни политически грижи. Тъкмо по това време пристига предупредителното писмо на Мерси: кралят бил ядосан от Мария Антоанета, ясно изразил недоволството си пред посланика, и то тъкмо когато във Виена така прекрасно са изиграли простоватия френски посланик принц де Роан, който, увлечен в лов и удоволствия, не е забелязал нищо във връзка с подялбата на Полша. Понеже Мария Антоанета не желае да разговаря с Дюбари, тази подялба може да предизвика сериозен държавен въпрос, а в крайна сметка дори война... Мария Терезия изтръпва. Не, щом лично тя, петдесет и пет годишната жена, е могла толкова болезнено да принесе съвестта си в жертва за благото на държавата, тогава и собственото ѝ дете, тази нищо неподозираща шестнадесетгодишна девойка, не бива да бъде по-голям католик от самия папа, не бива да бъде по-неотстъпчива от майка си. И така, съчинява се писмо, по-енергично от всякога, с което упорството на малката трябва да се преломи веднъж завинаги. Разбира се, Полша и държавната изгода изобщо не се споменават; напротив, случаят се омаловажава (изглежда, на старата императрица не ѝ е било лесно): „Та значи страхът и притеснението те възпирали да разговаряш с краля, най-добрия от всички бащи, както и с онези хора, с които те съветват да говориш?! Какъв е този страх, че да не можеш да продумаш «добър ден»?!. Нима една дума за някоя рокля, за някоя дреболия те кара да се мръщиш толкова? Или има и нещо друго? Допуснала си да те подчинят дотам, че разумът и дори дългът ти са явно безсилни да променят твоето мнение. Повече не мога да мълча.

След разговора с Мерси и съобщението за онова, което кралят желае и което повелява твоят дълг, си се осмелила да не му се подчиниш! В състояние ли си да ми изтъкнеш някакъв разумен довод? Не, нямаш такъв. Нямаш право да се отнасяш към Дюбари по-различно, отколкото към всички други жени, които са допуснати в двора и в обкръжението на краля. Като първа поданица на краля трябва да покажеш на целия двор, че волята на твоя повелител е закон за теб. Естествено, ако очаквах да извършиш някаква низост или настоявах да проявиш твърде голяма близост, тогава нито аз, нито някой друг щеше да те съветва за подобни стъпки, ала от теб се иска някаква безлична дума не толкова заради самата дама, колкото заради дядото, твоя повелител и благодетел!“

Тази канонада (от недотам безкористни аргументи) сломява енергията на Мария Антоанета; вироглава, своенравна, неотстъпчива, тя все пак никога не е възроптавала срещу авторитета на майка си. И сега, както впрочем е било винаги, хабсбургската семейна дисциплина постига триумфална победа. Мария Антоанета привидно продължава да се противи. „Не съм казала «не» и не съм казала, че никога няма да разговарям с нея. Само не мога да си позволя разговор в точно определен ден и час, защото ще ѝ дам възможност да го разгласи и да ликува.“ Но в действителност вътрешната ѝ съпротива е сломена и тези думи са само последно сражение, което има за цел да прикрие отстъплението ѝ: капитулацията е предreshена.

Новогодишният ден на хиляда седемстотин седемдесет и втора година най-сетне слага край на героично-комичната женска война, като донася триумф на мадам Дюбари и подчинение на Мария Антоанета. Сцената отново е подредена като в театър, тържествено свиканият двор отново присъствува в качеството си на свидетел и публика. Започва голямото поздравително шествие. Придворните дами дефилират една след друга край престолонаследницата, като спазват своя ранг; сред тях е и херцогиня д'Егийон, съпруга на министъра, съпроводена от мадам Дюбари. Престолонаследницата отправя няколко думи към херцогиня д'Егийон, сетне обръща главата си горе-долу в посока на мадам Дюбари и изрича (не направо на нея, но с известна доза добра воля може да се сметне, че се е обърнала към нея) — всички затаяват

дъх, за да не пропуснат нито сричка — така дълго жадуваната, отвоювана в ожесточена борба, небивала, съдбовна дума: „Днес във Версай има твърде много хора.“ Седем думи, седем точно преброени думи изтръгва от себе си Мария Антоанета, ала за двора това е нечувано събитие, по-важно от завладяването на някоя област, повълнуващо от реформите, станали така наложителни вече от доста време — престолонаследницата най-сетне, най-сетне е проговорила на фаворитката! Мария Антоанета е капитулирала, мадам Дюбари е победителка. Сега всичко е наред, небето над Версай отново се е прояснило. Кралят посреща престолонаследницата с разтворени обятия, нежно я прегръща като разкаяло седете, трогнатият Мерси и благодари, Дюбари се разхожда из салоните като паун, ядосаните лели не могат да си намерят място, целият двор е възбуден, събира се на групи и бръщолеви от тавана чак до подземията, и то само защото Мария Антоанета е казала на Дюбари: „Днес във Версай има твърде много хора.“

Ала седемте банални думи са изпълнени с по-дълбок смисъл. Чрез тях е скрепено с печат едно голямо политическо престъпление, чрез тези седем думи е купено мълчаливото съгласие на Франция за подялбата на Полша. Не само Дюбари налага волята си благодарение на седемте думи, а и Фридрих II Велики, и Екатерина Руска. Унизена е не само Мария Антоанета, а цяла държава.

Мария Антоанета е победена, тя знае това, на нейната млада и по детски неукрепнала гордост е нанесен убийствен удар. За пръв път е склонила глава, но чак до гилотината не ще я сведе повторно. Този случай дава повод за внезапното откритие, че мекосърдечната и лекомислена жена — „bonne et tendre Antoinette“^[5] — става горда и непоколебима, щом засегнат самолюбието ѝ. Изпълнена с горчивина, тя казва на Мерси: „Веднъж се обърнах към нея, но съм решена да спра дотук. Тази жена вече не ще чуе нито звук.“ Недвусмислено показва и на майка си, че от нея не бива да очакват по-нататъшни жертви след тази еднократна отстъпчивост: „Трябва да ми повярвате, че винаги ще жертвувам своите предразсъдъци и несъгласия, но само докато от мен не се иска нещо твърде предизвикателно или непочтено.“ Майката, възмутена от този пръв самостоятелен отпор на

дъщеря си, напразно се мъчи да я вразуми: „Караш ме да се смея — няма наистина си представяш, че аз или моят посланик можем някога да ти дадем съвет, който да е непочтен или да не е съобразен дори с най-незначителното изискване на благоприличието? Започвам да се страхувам, като виждам какво ожесточение са разпалили у теб тези няколко думи. А това, дето се заричаш вече да не повториш, ме кара да треперя за теб.“ Мария Терезия напразно ѝ праща писмо подир писмо: „С нея трябва да разговаряш като с всяка друга жена в двора на краля; дължиш го на краля и на мен.“ Напразно Мерси и останалите непрестанно я увещават, че все пак трябва да се държи дружелюбно с Дюбари, за да си осигури по този начин благоволенieto на краля: всичко се разбива в стената на новопридобитата самоувереност. Тънките хабсбургски устни на Мария Антоанета, които са се разтворили един-единствен път с неохота, остават неумолимо заключени — никаква заплаха или съблазън не са в състояние да ги отворят. Седем думи е казала на Дюбари и омразната жена никога не чува осма.

Само този път, на първи януари хиляда седемстотин седемдесет и втора година, мадам Дюбари тържествува над австрийската ерцхерцогиня, над престолонаследницата на Франция, а щом притежава толкова могъщи съюзници, каквито са крал Луи XV и императрица Мария Терезия, придворната кокотка би могла да продължи борбата си срещу бъдещата кралица. Ала има сражения, след които победителят, познал силата на противника си, сам се изплашва от своята победа и размисля дали не би било по-умно доброволно да напусне бойното поле и да сключи мир. След своя триумф мадам Дюбари не се чувства много спокойна. Това добродушно и незначително създание всъщност открай време не е изпитвало каквато и да било вражда към Мария Антоанета; понеже гордостта ѝ е жестоко наранена, тя търси само това малко удовлетворение. Сега е доволна, нещо повече: засрамва се и се стъписва от своята твърде очебийна победа. Защото все пак е достатъчно умна и знае, че цялата ѝ власт се крепи на несигурна основа и зависи от прищевките на човек, който бързо старее и е болен от подагра. Шестдесет и две годишният крал още утре може да получи

удар и „червенокосото дребосъче“ да стане кралица на Франция; едно „lettre de cachet“, едно фатално писмо с подпис отдолу — и Бастилията ще я приюти. Ето защо, едва победила Мария Антоанета, мадам Дюбари прави възможно най-усърдни, добронамерени и искрени опити за сдобряване. Захаросва своята жлъч, усмирява гордостта си; отново и отново се появява на приемите на престолонаследницата и въпреки че тя не я удостоява с нито дума повече, не показва никакво раздражение, напротив, чрез свои довереници и случайни събеседници непрестанно се стреми да доведе до знанието ѝ своето сърдечно доброжелателство. Измисля стотици начини да предразположи своя любовник, краля, към някогашната си съперница и накрая се решава на най-рискования ход: тъй като не успява да спечели Мария Антоанета с любезности, прави опит да купи благосклонността ѝ. В двора се знае — знае се за жалост твърде добре, което по-сетне ще се докаже от прословутата история с огърлицата, — че Мария Антоанета е луда по скъпоценни накити. Дюбари мисли — показателно е, че десетилетие по-късно кардинал де Роан прави съвсем същото умозаключение, — че може би ще успее да я примами с подаръци. Един прочут бижуер, същият Бьомер от историята с огърлицата, разполага с брилянтени обици, които се оценяват на седемстотин хиляди ливри. Вероятно Мария Антоанета тайно или открито се е възхищавала от този накит, а Дюбари е научила за желанието ѝ да го има. Защото един ден ѝ подшушва чрез една придворна дама, че ако действително желае да притежава бриляntenите обици, на драго сърце би склонила Луи XV да ѝ ги подари. Ала Мария Антоанета не отговаря с нито една дума на безсрамното предложение, презрително извърща глава и все така студено продължава да плъзва поглед край своята съперница; не, дори да ѝ предложи всички земни съкровища, тази мадам Дюбари, която веднъж публично я е унизила, не ще чуе от устата ѝ осма дума. Нова гордост, нова самоувереност се е породила у седемнадесетгодишната престолонаследница: не ѝ трябват накити, придобити с чуждо благоволение и по чужда милост, защото вече усеща върху челото си кралската диадема.

[1] *Sotte et impertinente créature* (фр.) — глупаво и нахално създание. ↑

- [2] *Petite rousse* (фр.) — рижа проклетница. ↑
- [3] *Après moi le déluge!* (Фр.) — След мен и потоп! ↑
- [4] *Sotte créature* (фр.) — глупаво създание. ↑
- [5] *Bonne et tendre Antoinette* (фр.) — добрата и нежна Антоанета.

↑

ПОКОРЯВАНЕТО НА ПАРИЖ

Вечер, щом падне мрак, от хълмовете на Версай ясно се вижда как светналият над Париж ореол се откроява на фона на небето — толкова близо е градът до двореца; с кабриолет пътят се изминава за два часа, а пешеходецът стига дотам само след шест часа — тъй че какво по-естествено от това, новата престолонаследница да посети столицата на бъдещото си кралство още на втория, третия или четвъртия ден след сватбата? Ала същинският смисъл или по-скоро безсмислие на церемониала се състои тъкмо в потискането и изопачаването на естественото във всички форми на живота. Между Версай и Париж за Мария Антоанета е поставена невидима преграда: етикетът. Защото един престолонаследник на Франция и неговата съпруга могат да посетят столицата за пръв път само тържествено, след специално оповестяване и предварително позволение от краля. Но милите родственици правят всичко възможно, за да протакат тъкмо това тържествено влизане, това „joyeuse entrée“^[1] на Мария Антоанета. Въпреки че помежду си са закleti врагове, тези стари набожни лели, Дюбари и честолубивите братя, Прованският граф и граф д'Артоа, са единодушни по този въпрос: за Мария Антоанета пътят към Париж трябва да остане затворен; зловиди им се всеки триумф, който би подчертал бъдещото ѝ положение. Всяка седмица, всеки месец придворната клика изнамира нови спънки, нови претексти — така минават шест, дванадесет, двадесет и четири, тридесет и шест месеца, една втора, трета година, а Мария Антоанета остава заключена в златния версайски кафез. Най-сетне през май 1773 година Мария Антоанета губи търпение и преминава в открито настъпление. Понеже церемониалмайсторите в отговор на нейното желание неизменно поклащат напудрените си перуки отрицателно и дълбокомислено, тя отива при Луи XV, който не намира нищо странно в тази молба и тъй като е известен със слабостта си към всички очарователни жени, за яд на цялата клика веднага благославя желанието на прелестната съпруга

на своя внук. Дори ѝ предоставя сама да определи деня на тържественото влизане в Париж.

Мария Антоанета се спира на осми юни. Но сега, след като кралят окончателно е дал разрешението си на палавото девойче много му се иска скришом да изиграе номер на омразния дворцов регламент, който три години я е държал далеч от Париж. И както понякога постъпват влюбени годеници, които — без никой от семейството им да подозира — прекарват в нежни прегръдки нощта, преди свещеникът да ги е благословил, за да изпитат не само насладата, но и омаята на забранения плод, така и Мария Антоанета предумва своя съпруг и девера си тайно да посетят Париж непосредствено преди официалното влизане. Няколко седмици преди „joyeuse entrée“ късно вечерта заповядват каляските да бъдат запретнати и потеглят маскирани и преоблечени за бала в Операта на забранения град, на тази Мека, наречена Париж. И тъй като на следващата сутрин се явяват съвсем навреме на първата литургия, непозволеното приключение остава неразкрито. Никой не се е ядосал, но Мария Антоанета за пръв път успешно си е отмъстила на етикета.

След като тайно е вкусила от райската сладост на Париж, официалното, тържественото влизане оставя у нея още по-внушително впечатление. След краля на Франция и небесният владетел дава своето тържествено одобрение: този осми юни е безоблачен, лъчезарен летен ден, който привлича неизброими тълпи зрители. Целият път от Версай до Париж е обграден от непрекъснатата пъстра хорска навалица, която се вълнува, размахва шапки, знамена и венци. Губернаторът на столицата маршал дьо Брисак очаква на градската порта тържествената каляска, за да връчи коленопреклонно ключа върху сребърен поднос. Зад него са дребните търговки от халите, празнично нагиздени за този ден (по-късно те ще посрещнат Мария Антоанета съвсем другояче!), които ѝ поднасят първите плодове и цветя на годината с пожелания за дългоденствие на династията. Пригласят им топовни гърмежи от Двореца на инвалидите, кметството и Бастилията. Кралската каляска бавно минава през целия град, кея и Тюйлери, за да стигне до „Нотр Дам“; навсякъде — в катедралата, манастирите и университета — ги приветствуват; минават под нарочно издигнати триумфални арки и край гори от знамена, ала най-прекрасния поздрав им отправя народът. Десетки, стотици хиляди хора са се стекли от всички улици на

огромния град, за да видят младата двойка, а ликът на тази изненадващо очарователна и очарована жена предизвиква безграничен ентузиазъм. Аплодират я, ликуват, размахват кърпички и шапки; напират жени, деца и когато от балкона на Тюйлери Мария Антоанета съзира неизбродните вълни на въодушевеното човешко гъмжило, тя почти се изплашва: „Господи, колко много хора!“ Тогава обаче маршал дьо Брисак се привежда над нея и с истинска френска галантност ѝ отвръща: „Мадам, дано негово височество престолонаследникът не се разсърди, но вие виждате двеста хиляди души, влюбени във вас.“

Впечатлението от тази първа среща на Мария Антоанета с народа е потресаващо. По природа не особено склонна към размисъл, ала надарена с бърза схватливост, тя проумява всички събития само когато ги възприеме непосредствено, лично, когато ги види и почувствува. Едва в тези минути, когато необгледната безименна маса като величаво разлюляна гора от знамена, викове и приветствия бушува под нея като топъл прибой, тя за пръв път проумява блясъка и величието на сана, до който я е издигнала съдбата. Досега във Версай са се обръщали към нея с „мадам престолонаследницата“, но това е било тигла сред хилядите други титли, височко, но безизразно стъпало от безкрайната благородническа стълбица, празна дума, безстрастно понятие. Сега Мария Антоанета за пръв път осезаемо усеща огнения смисъл на гордото пророчество, заложено в думите „престолонаследница на Франция“. Развълнувана, тя пише на майка си: „Миналия четвъртък присъствувах на едно тържество, което до края на живота си не ще забравя: нашето посещение в Париж. Отдадени ни бяха всевъзможни почести, но не те ме поразиха до дъното на душата ми, а нежността и въодушевлението на бедния народ, който въпреки данъците, които му налагат, бе обзет от радост, че ни вижда. В градината на Тюйлери множеството бе така необятно, че три четвърти час не можехме да мръднем нито напред, нито назад, а на връщане от разходката се качихме за половин час на една открита тераса. Скъпа ми майко, не мога да ти опиша изблиците на любов и възторг, които ни бяха засвидетелствувани в този миг. Преди да се оттеглим, помахмахме на народа за поздрав, с което много го зарадвахме. Колко щастливо е нашето съсловие, щом така лесно печели приятели! А те са най-ценното притежание, ясно го усетих и никога не ще го забравя.“

Това са първите думи, изпълнени с лични впечатления, които долавяме от писмата на Мария Антоанета до майка ѝ. Нейната чувствителна природа веднага се поддава на ярките възприятия и прекрасната трогателност на този с нищо незаслужен и все пак толкова бурно поднесен народен възторг поражда у нея признателност и великодушие. Но както е бърза в схватливостта си, също толкова бързо Мария Антоанета умее и да забравя. След още няколко посещения тя вече възприема ликуването като естествена проява на преданост, като нещо подобаващо на нейния сан и му се радва така детински и с такова лекомислие, както приема и всички дарове на живота. Струва ѝ се прекрасно, че топлите вълни на множеството се разбиват около нея, прекрасно е да позволи на непознатия народ да я обича: отсега нататък се наслаждава на обичта на двадесет милиона души като на свое право, без да подозира, че правото също задължава и че дори най-чистата обич посърва, щом не ѝ отвърнат с обич.

Мария Антоанета покорява Париж още с първото си посещение. Ала и Париж я покорява. Отсега нататък тя безумно се привързва към този град. Ходи често, а не след дълго твърде често в примамливата столица с неизчерпаеми възможности; ту денем, със свита от благородници и с всичките си придворни дами, ту нощем, в най-тясно обкръжение, за да посети театри и балове и по двусмислен или недвусмислен начин да се налудува. Едва сега, когато се е отървала от еднообразното разпределение на деня, диктувано от дворцовия календар, това полудете, това буйно девойче забелязва колко отчайващо скучна е била все пак стопрозоречната мраморно-каменна клетка на Версай със своите реверанси, коварства и надуты празненства, колко отегчителни са били тези вечно начумерени, вкиснати лели, с които сутрин е трябвало да ходи на църква, а вечер — да плете чорапи. Призрачно мъртвешки и изкуствен ѝ се струва целият дворецов живот без жизнерадост и свобода, изпълнен с отблъскващо превзети пози, този вечен менует с все същите фигури, все същите отмерени движения и все същия ужас от най-малкото недоглеждане — за разлика от непринудения, бликащ, пълнокръвен живот в Париж. Има чувството, че се е измъкнала на чист въздух от някакъв парник. Тук, в суматоката на огромния град, човек може да изчезне и да се

потули, да се изплъзне от неумолимата часовникова стрелка на всекидневното разпределение, да си поиграе със случайността, тук може да се наслаждава на живота, който живее за себе си, докато там живее единствено за огледалото. С една дума, сега два или три пъти седмично една каляска с жизнерадостно издокарани жени поема нощем за Париж, за да се върне едва с утринната дрезгавина.

Но какво вижда Мария Антоанета в Париж? През първите дни от любопитство разглежда някои забележителности, музеите, големите магазини, посещава един народен събор, а веднъж дори и изложба на картини. Ала по този начин стремежът ѝ да научи нещо от Париж е напълно изчерпан за следващите двадесет години. Затова пък посещава времето си изключително на местата за развлечение, редовно ходи на опера, в Комеди Франсез, в Комеди Италиен, на балове, маскаради, посещава игрални салони, т.е. само „Paris at night, Paris City of pleasure“^[2] на днешните богати американки. Най-много я привличат баловите в Операта, защото на тази високопоставена затворница се разрешава единствено маскарадната свобода. С домино на очите може да си позволи някои шеги, невъзможни за една дама и престолонаследница; може весело да побъбри за няколко минути с непознати кавалери — досадният неспособен съпруг спи у дома; открито може да заговори един очарователен млад шведски граф на име Ферзен и да побеседва с него, преди придворните дами да я отвеждат в ложата; може да танцува, да разкършва до изтощение своето пламенно, гъвкаво тяло; тук може да се смее безгрижно — ах, колко прекрасен е животът в Париж! Затова пък през всичките тези години нито веднъж не прекрива прага на някой обикновен дом, никога не присъствува на заседание в Парламента или Академията, никога не посещава болница или пазар, нито веднъж не се опитва да научи нещо за всекидневието на своя народ. По време на тези краткотрайни гостувания в Париж Мария Антоанета остава неизменно заключена в тесния бляскав кръг на светските удоволствия и смята, че е направила достатъчно за добрия народ, за „bon peuple“, след като усмихнато и небрежно е отвърнала на въодушевения му поздрав; и гледай ти, тези тъпци все така възторжено образуват шпалир, благородниците и богатите граждани продължават да я приветствуват, когато вечер пристъпи до парапета на театралната ложа. Винаги и навсякъде младата жена чувства, че одобряват веселото ѝ безделие, шумните ѝ

разходки — както вечер, когато пристига в града и морните хора тъкмо се прибират от работа, така и сутрин, в шест часа, когато „народът“ отново отива да се труди. Какво нередно може да има в тази лудешка палавост, в това нехайно отдаване на живота? Безразсъдството на необузданата младост кара Мария Антоанета да възприема целия свят като блажен и безгрижен, защото самата тя е безгрижна и щастлива. Ала докато в заслепението си смята, че обръща гръб на двора и става популярна сред народа на Париж чрез увеселителните си разходки, в действителност цели двадесет години тя чисто и просто отминава истинския народ и истинския Париж със своята стъклена, луксозна каляска.

Могъщото впечатление от приема в Париж преобразява Мария Антоанета. Чуждото възхищение винаги подсилва собственото самолюбие: една млада жена, на която хиляди хора са засвидетелствували, че е красива, веднага става още по-красива поради това, че знае за своята красота; същото се случва и с напласеното девойче, което до този миг постоянно се е чувствувало чуждо и излишно във Версай. Сега обаче всяка несигурност и плахост изчезват от нея — това се дължи на една нова самоувереност, чийто произход трудно може да се обясни; вече го няма петнадесетгодишното момиче, покровителствувано и опекунствувано от посланика и изповедника, от лели и роднини, няма я тази, която плахо се е промъквала от салон в салон и е свеждала поглед пред всяка придворна дама. Сега Мария Антоанета изведнъж усвоява величествено поведение, отдавна изисквано от нея, изопва се вътре в себе си; с вдигната глава и грациозно леки стъпки отминава придворните дами като свои подчинени. Преобразява се изцяло. Личността на жената започва да се проявява, дори почеркът ѝ внезапно се променя: бил е разкритен, с огромни, по детски изписани букви, а сега се сгъстява по женски припряно върху изящни писънца. Вярно е, че от почерка ѝ никога няма да се изличат нетърпението, непостоянството, недоизказването и лекомислието, присъщи на нейната природа, затова пък в начина на изразяване започва да се забелязва известна самостоятелност. Пламенното момиче, което прелива от пулсираща младост, е узряло за любов и би могло да води самостоятелен живот. Само че политиката го

е приковала към непохватен съпруг, комуто липсва всякаква мъжественост, и понеже осемнадесетгодишната Мария Антоанета не е проумяла поривите на сърцето си и не знае кого да обикне, се влюбва в себе си. Сладката отрова на ласкателството горещо струи в жилите ѝ. Колкото повече възхита среща, толкова повече жадува за нея — иска ѝ се да покори със своя женски чар двора, града и кралството, преди да е станала тяхна законна владетелка. Щом дадена сила си даде сметка, че съществува, у нея се поражда желание да разбере на практика своята стойност.

Когато на младата жена за пръв път ѝ се налага да изпробва волята си върху друг човек, върху двора или върху града, поводът за щастие — и бихме могли да добавим, по изключение — наистина е добър. Маестро Глук е завършил своята „Ифигения“ и има желание да я постави в Париж. Неговият успех е въпрос на чест за извънредно музикалния виенски двор и Мария Терезия, Кауниц, Йосиф II очакват престолонаследницата да подготви почвата с такава цел. Но възможностите на Мария Антоанета за преценка на стойностите в изкуството съвсем не са забележителни — нито в областта на музиката, нито в живописа или литературата. Притежава известен вроден вкус, но е лишена от способността за самостоятелна преценка; отличава се по-скоро само с нехайно любопитство, което послушно се покорява на всяка нова мода, и за кратко време горещо се въодушевява от всичко, намерило прием в обществото. На Мария Антоанета, която не е прочела докрай нито една книга и умело се измъква от всякакви задълбочени разговори, ѝ липсват необходимите предварителни данни за по-дълбоко разбиране и разграничаване, а именно: съсредоточеност, почит, усилие и вгълбеност. За нея изкуството никога не е представлявало нещо повече от украшение на живота, то е едно от многото удоволствия, следователно тя познава само наготово получената наслада, но не и същинската наслада от изкуството. С музиката се е занимавала небрежно — впрочем това се отнася и до всичко друго, — уроците по пиано при маестро Глук във Виена не дават кой знае какъв резултат, остава си дилетантка на клавесина, а същото важи и за актьорските ѝ възможности, и за пеенето в тесен кръг. Естествено е тя, която изобщо не забелязва своя сънародник Моцарт в Париж, да бъде напълно неспособна да схване новото и грандиозното в „Ифигения“. Ала Мария Терезия я е заинтригувала с

Глук и тя действително изпитва забавна благосклонност към този привидно начумерен, широкоплещест и общителен човек; но има и друго нещо: тъкмо защото италианската и френската опера в Париж се борят с най-подло коварство срещу „варварина“, у нея се поражда желанието да изпробва своята власт. Веднага налага волята си да приемат операта, която господа придворните музиканти са окачествили като „неподлежаща на поставяне“, и се разпорежда незабавно да бъдат насрочени репетициите. Наистина застъпничеството ѝ е доста затруднено от характера на сприхавия, неотстъпчив Глук, обзет като всички големи творци от фанатична непреклонност. По време на репетициите той така гневно хока разгалените певици, че те със сълзи на очи се втурват при своите принцове любовници, за да им се оплачат; неумолимо измъчва музикантите, несвикнали на неговата прецизност, и вилнее в Операта като истински тиранин; през затворените врати долита тътенът на мощния му глас, който все избива на кавга, десетки пъти се заканва да захвърли всичко и да отпътува обратно за Виена — единствено страхът от коронованата благодетелка предотвратява този скандал. Най-сетне на 13 април 1774 година е насрочена премиерата, дворът нарежда каляските да бъдат готови и си запазва места в Операта. Но един певец заболява и се налага спешно да бъде заменен с друг. Не, повелява Глук, ще отложим премиерата! Отчаяно се опитват да го разубедят: какви са тия хрумвания, нали дворът вече е включил операта в разпределението на деня си; бива ли заради някакъв певец с недоказани възможности композиторът — който освен това произхожда от гражданското съсловие и на всичко отгоре е чужденец — да пренебрегва височайшите разпоредби на двора и разположението на августейшите особи? Всичко това му било безразлично, негодува твърдоглавият селяк, по-скоро щял да запокити партитурите в огъня, отколкото да изпълнят операта му с незадоволителен успех. И нахълтва като хала при своята благодетелка Мария Антоанета, която се забавлява с необуздания дивак. Тя веднага се застъпва за „bon Gluck“^[3], ядосаните принцове отказват поръчаните за двора каляски, а премиерата се отлага за деветнадесети. Освен това Мария Антоанета нарежда на началника на полицията да предприеме необходимите мерки, за да попречи на оскърбените високопоставени господа да освиркат чуждия

на двора музикант: с други думи, най-настойчиво и открито взема присърце делото на своя съотечественик.

И ето че премиерата на „Ифигения“ наистина се превръща в триумф, ала по-скоро за Мария Антоанета, отколкото за Глук. Вестниците и публиката проявяват преди всичко сдържаност; намират, че в операта имало „няколко много добри пасажа наред с баналните“, защото, както винаги се случва в изкуството, величавото дръзновение рядко се разпознава веднага от неуките слушатели. Но Мария Антоанета е довела за премиерата целия двор; дори съпругът ѝ, който в друг случай не би пожертвувал лова заради каквато и да било музика, а един убит елен му е по-скъп и от деветте музи, взети заедно, този път трябва да ѝ угоди. Понеже истинското настроение някак си не се създава отведнъж, Мария Антоанета демонстративно ръкопляска от ложата си на всяка ария; просто от учтивост деверите и снахите, а и целият двор усърдно ѝ подражават, така че въпреки интригите вечерта се превръща в събитие за музикалната история. Глук покорява Париж, Мария Антоанета за пръв път налага публично волята си на града и двора: това е първата ѝ лична победа, първата проява на младата жена пред цяла Франция. Само броени седмици по-късно титлата на кралица ще потвърди властта, която тя самостоятелно и самоуверено вече е извоювала.

[1] *Joyeuse entrée* (фр.) — празнично влизане. ↑

[2] *Paris at night, Paris City of pleasure* (англ.) — нощният Париж, градът на удоволствията. ↑

[3] *Bon Gluck* (фр.) — добрият Глук. ↑

LE ROI EST MORT, VIVE LE ROI!^[1]

На 27 април 1774 година внезапно неразположение обзема крал Луи XV по време на лов и той със силно главоболие се прибира в любимия си дворец Трианон. През нощта лекарите установяват повишена температура и отвеждат мадам Дюбари при него. На следното утро вече са обезпокоени и настояват да бъде пренесен във Версай. Дори неумолимата смърт трябва да се подчини на още по-неумолимите закони на етикета: кралят на Франция не бива да се разболява сериозно или да умира на друго място, освен в парадното си ложе. „C’est à Versailles, Sire, qu’il Faut être malade.“^[2] Шестима лекари, петима хирурзи и трима аптекари — общо четиринадесет души — незабавно застават край болничното легло и всеки поотделно по шест пъти на час премерва пулса му. Ала диагнозата се поставя не от друг, а от случайността: когато привечер някакъв слуга вдига свещта, един от хората, стоящи наоколо, открива известните червени петна по лицето и мигновено целият дворец, от подземията до тавана, узнава: шарка! Полъх на ужас преминава през огромната сграда, уплаха от зараза — действително през следващите дни няколко души са засегнати от болестта — и още нещо: придворните са обзети най-вече от страх за службите си в случай, че смъртта настъпи. Сега дъщерите показват истинска благочестива смелост и бдят през деня край леглото на краля; а нощем до болния застава всеотдайната мадам Дюбари. Тъй като съществува опасност от зараза, законът забранява на престолонаследника и престолонаследницата да влизат в стаята: от три дни стойността на живота им многократно е нараснала. Целият двор е отчетливо разделен на две; край болничното ложе на Луи XV бди и потръпва старото поколение, вчерашните властици — лелите и Дюбари; те отлично знаят, че с последния дъх на трескавите устни ще секне и тяхното могъщество. В другите стаи се стича идното поколение — бъдещият крал Луи XVI, бъдещата кралица Мария Антоанета и Прованският граф, който тайно също храни надежди за

престола, след като брат му Луи не се решава да създаде деца. Между двете зали се е настанила съдбата. Никой не бива да влиза в болничната стая, където залязва слънцето на старата власт, никой не бива да влиза и в другата стая, където изгрява слънцето на новата: между тях, в Ceil de Voeuf^[3], в голямото преддверие, боязливо и смутено чака тълпата придворни, която се двоуми накъде да насочи желанията си — към умиращия или към идващия крал, към залеза или към изгрева.

А в това време болестта вилнее със смъртоносна сила из остарялото, похабено и изтощено тяло на краля. Живият труп, отвратително подпухнал и осеян с гнойни пъпки, започва ужасно да се разлага още преди съзнанието да се е помрачило макар и за миг. Доста твърдост е нужна на дъщерите и на мадам Дюбари, за да издържат на зловонията, които въпреки отворените прозорци изпълват кралските покои. Загубили надежда, че могат да спасят тялото, лекарите скоро се оттеглят; тогава започва другата битка, битката за грешната душа. Ала — о, ужас! — свещениците отказват да приближат до ложето на болния, да го изповядат и причестят; умиращият, който толкова дълго е живял като безбожник и се е отдавал единствено на сладострастия, най-напред трябва на дело да покаже разкаянието си. Първо трябва да се отстрани поводът за толкова кавги — блудницата, застанала отчаяно до ложето, което така дълго и нечестиво е споделяла. Кралят много трудно се решава тъкмо сега, в този ужасен час на сетна самота, да отпрати единствения човек, към когото е привързан. Ала страхът пред пъкления огън все по-зловещо го стиска за гушата. Със сподавен глас кралят се сбогува с мадам Дюбари, която незабавно и незабелязано бива отпратена с кола до близкия неголям замък Рюей: там трябва да чака и да се завърне, ако кралят отново се съвземе.

Едва сега, след тази открита проява на разкаяние, може да се пристъпи към изповед и причестяване. Едва сега в кралските покои влиза един мъж, който в продължение на тридесет и осем години е бил най-незаетият човек в целия двор: изповедникът на негово величество. Вратата се затваря след него, за голямо съжаление на любопитните придворни от преддверието, които не могат да чуят многобройните прегрешения на краля на Еленовия парк (а би било толкова

интересно!). Ала отвън, с часовник в ръка, те грижливо отброяват минутите, за да прибавят поне това към своята злостна наслада от скандала: колко време е необходимо на един Луи XV да изповяда всичките си грехове и опущения. Най-сетне, точно след шестнадесет минути, вратата отново се разтваря и изповедникът излиза. Но съществуват известни признаци, че Луи XV все още не е получил окончателното опрощение на греховете си, че църквата изисква не само тайното признание, а по-дълбоко смирение от този монарх, който тридесет и осем години не е облекчавал греховната си душа и е живял в позора на плътската наслада пред очите на своите деца. Тъкмо защото е бил най-пръв владетел в този свят и безгрижно е смятал, че стои над законите на вярата, църквата изисква от него особено дълбоко преклонение пред всевишния. Греховният крал трябва публично, пред всички, да се покае за недостойния обрат в своя живот. Едва тогава ще получи причастието си.

На следващото утро се подготвя величествено зрелище: най-могъщият самодържец в християнския свят трябва христорлюбиво да се покае пред събраните свои поданици. По протежение на цялото парадно стълбище стоят въоръжени гвардейци, швейцарците са образували шпалир от параклиса до стаята на умиращия, съпроводено от глухия кънтеж на барабаните, висшето духовенство влиза под балдахина с дарохранителницата. Зад архиепископа и свитата му пристъпват със запалени свещи престолонаследникът и двамата му братя, принцовете и принцесите — те придружават светото причастие до вратата. На прага се спират и коленичат. Само кралските дъщери и принцовете без наследствени права влизат заедно с висшето духовенство в покоите на умиращия.

Сред мъртвешката тишина се чува тихото слово на кардинала, през отворената врата го виждат да поднася светото причастие. Сетне — о, миг, изпълнен с благоговееен трепет и изненада! — застава на прага към преддверието и гръмогласно се обръща към целия двор: „Господа, кралят ми възложи да ви предам, че се моли богу за опрощение на оскърбленията, които му е нанесъл, и за лошия пример, който е дал на своя народ. Ако бог отново пожелае да го дари със здраве, кралят обещава да се покае, да въздигне вярата и да облекчи съдбата на народа си.“ От ложето долита тих стон. Само най-близкостоящите ясно долавят шепота на умиращия:

— Бих желал да имам сили сам да произнеса това.

Онова, което следва, е самият ужас. Не умира човек, а се разлага подпухнал, почернял труп. Ала тялото на Луи XV оказва исполинска съпротива на неудържимата разруха, сякаш е събрало в себе си силата на всички свои бурбонски предци. Тези дни са ужасни за всички. Слугите припадат от непоносимото зловоние, дъщерите бдят със сетни сили, обезнадеждените лекари отдавна вече са се оттеглили, целият двор с нарастващо нетърпение очаква скорошния завършек на отворителната трагедия. Долу чакат каляските, запрегнати от много дни насам — за да се избегне опасността от зараза, новият Луи не бива да губи и минута, а трябва да се пренесе с цялата си свита в Шоази, щом старият крал издъхне. Ездачите вече са оседлали конете си, багажът е натоварен, слугите и кочияшите чакат долу, минават часове; всички са приковали взор в малката запалена свещ, която е залепена на прозореца на умирация и — това е уговореният знак — ще бъде загасена в съответния момент. Но огромното тяло на стария Бурбон се бори още цял ден. Най-сетне, във вторник, десети май, в три и половина, свещта угасва. Шепотът веднага се превръща в опиянение. От стая в стая преминава — като бягаща вълна — вестта, зовът, усиливащият се ураган: „Кралят е мъртъв, да живее кралят!“

Мария Антоанета и съпругът ѝ чакат в една малка зала. Внезапно те долавят тайнствения тътен, все по-гръмко, все по-близо и по-близо, от стая към стая приижда неразбираемата вълна на словото. Изведнъж вратата, сякаш тласната от буря, се разтваря от край до край, в залата влиза мадам дьо Ноай, пада на колене и първа приветствува кралицата. Зад нея напират останалите; стават все повече и повече, целият двор се изсипва тук, всеки бърза тържествено да засвидетелствува верността си, да се покаже, да изпъкне измежду първите благопожелатели. Барабаните гърмят, офицерите размахват шпаги, от стотици гърла се изтръгва вик: „Кралят е мъртъв, да живее кралят!“

Мария Антоанета напуска като кралица залата, в която е влязла като престолонаследница. И докато в изоставения дворец с въздишка на облекчение набързо слагат неузнаваемия синьочерен труп на Луи XV в отдавна приготвения ковчег, за да го заровят по възможно най-незабележим начин, през позлатените порти на версайския парк преминава каляската с новия крал, с новата кралица. А от улицата ги приветствува народът, сякаш с кончината на стария крал са свършили

и старите страдания, а с новите владетели се слага началото на нов живот.

Старата клюкарка мадам Кампан разказва в своите мемоари, които са ту сладникави, ту разквасени от сълзи, че когато известили Луи XVI и Мария Антоанета за смъртта на Луи XV, двамата паднали на колене, разридали се и извикали: „Господи, дай ни своята закрила и опора, ние сме твърде млади, твърде млади сме, за да управляваме.“ Този анекдот наистина е трогателен и навярно подхожда за някое детско букварче; жалко само, че той подобно на повечето анекдоти за Мария Антоанета има малък недостатък: измислен е извънредно несръчно и психологически неправдоподобно. Защото такова набожно умиление никак не съответствува на рибешката страстност на Луи XVI, който в никакъв случай не може да се покърти от едно събитие, очаквано от целия двор всеки час в продължение на осем дни с часовник в ръка, и още по-малко на безгрижната Мария Антоанета, за която подаръкът на този час по нищо не се различава от всички останали подаръци. Не че е била жадна за власт или дори нетърпелива да поеме юздите — Мария Антоанета никога не е мечтала да бъде Елизабет, Екатерина, Мария Терезия: за подобно нещо душевната ѝ енергия е твърде нищожна, размахът на нейния дух — твърде ограничен, същността ѝ — твърде ленива. Желанията ѝ — като при всеки друг обикновен характер — не надхвърлят много собствената ѝ личност; на тази млада жена липсват политически идеи, които да сложат отпечатъка си върху света, тя не притежава никаква склонност да поробва и унижава останалите; още от най-млада възраст има само силен, упорит и често детински инстинкт за независимост, не иска да владее никого, но и на никого не разрешава да я овладява или да насочва действията ѝ. Да бъде владетелка, за нея означава самата тя да бъде свободна, нищо повече. Едва сега, след повече от три години опекунство и надзор, тя за пръв път се чувства свободна — няма вече никой, който да я обуздава (нали строгата майка живее на стотици мили от нея, а плахите протести на покорния съпруг тя отминава с пренебрежителна усмивка). Най-сетне стои над всички, вече не е подчинена на никого, освен на собственото си капризно настроение, защото се е изкачила на друго, решаващо стъпало — от

престолонаследница е станала кралица. Край на мрънкането на лелите, край на молбите към краля, за да ѝ позволи да отиде на бал в Операта, край и на наглостта на омразната ѝ съперница Дюбари: утре тази „твар“ ще бъде изпратена в доживотно изгнание, брилянтите ѝ никога не ще бласкат вече по време на вечерите, в будоара ѝ няма да се търпят князе и крале, за да целуват ръката ѝ. С гордост, от която не се свени, Мария Антоанета грабва полагащата ѝ се корона: „Въпреки че господ по рождение ме е дарил с ранга — пише тя на своята майка, — който заемам сега, все пак не мога да не се удивя от благосклонността на провидението, което избра мен, най-малкото Ви дете, за владетелка на най-прекрасното кралство в Европа.“ Онзи, който не долавя как в горното изявление звънтят обертоновете на радостта, съзнателно не желае да ги долови. Тъкмо защото вижда в своето положение единствено величието, но не и отговорността, Мария Антоанета се възкачва на трона безгрижно и с ведри мисли.

И едва седнала на трона, от дълбините към нея започват да прииждат ликуващи възгласи. Двамата млади владетели все още нищо не са сторили, нищо не са обещали, нищо не са изпълнили, но народът вече ги приветствува. Простолюдието, което е склонно да вярва в чудеса, си въобразява, че се намира в началото на нов златен век — сега, когато кръвопийщата метреса е изгонена, а старият безразличен развратник Луи XV е погребан, сега, когато Франция се управлява от млад, скромн, пестелив, набожен крал и очарователна, миловидна, млада и добра кралица. Всички витрини са украсени с портретите на новите монарси, към които народът отправя своите току-що разцъфнали надежди; всяка тяхна постъпка се приема с въодушевление, дори дворът, изтръпнал от страх, започва да се радва: сега пак ще има балове и паради, веселие и нова жизнерадост, ще властвуват младостта и свободата. Смъртта на стария крал се посреща с въздишка на облекчение, а камбаните, които известяват за нея от всички кули във Франция, звънят така радостно и бодро, сякаш приканват към празник.

В цяла Европа само един човек действително е развълнуван и обезпокоен от смъртта на Луи XV, защото е обзет от мрачно предчувствие: това е императрица Мария Терезия. Като монарх тя вече тридесет мъчителни години знае как тегне короната, а като майка съзнава слабостите и грешките на своята дъщеря. Най-искрено се е

надявала да се отсрочи още повече мигът на възкачването на трона — поне докато това лекомислено и необуздано същество малко помъдрее и се научи да се брани от изкушенията на своето разсипничество. Сърцето на старата жена се свива, мрачни предчувствия я терзаят. „Потресена съм — пише тя до своя верен посланик след получаването на траурната вест, — а съдбата на дъщеря ми все повече ме занимава: тя ще бъде или необикновено велика, или извънмерно злочеста. В положението на краля, на министрите, на държавата не виждам нищо, което би могло да ме успокои, а самата тя е толкова млада! Никога не е изпитвала истински сериозен стремеж и едва ли някога ще бъде способна на подобно нещо.“ На горделивото известие на дъщеря си тя отвръща с горест: „Не ти правя комплименти за твоя нов висок сан — той е купен скъпо и ще ти струва още по-скъпо, ако не успееш да си наложиш същия спокоен и невинен живот като през тези три години, подпомогната от добротата и благосклонността на отзивчивия баща, допринесъл за появата на одобрение и любов, с които ви дарява вашата нация. Това е голямото предимство на положението, което сега заемате; ала в тоя час трябва да съумееш да го съхраниш и използваш мъдро — за благо на краля и държавата. И двамата сте твърде млади, а товарът е голям; ето защо съм загрижена, истински загрижена... Мога само да ви посъветвам да не вземате прибързани решения; наблюдавайте всичко през собствения си взор, не променяйте нищо, приемете естествения развой на нещата; в противен случай безпорядъкът и вероломството няма да имат край и вие, скъпи мои деца, ще изпаднете в такова объркване, от което едва ли ще съумеете да се изтръгнете.“ Отдалече, от висините на многолетния си опит, прозорливата императрица обхваща със своя поглед на Касандра несигурното положение на Франция много по-добре, отколкото онези, които се намират непосредствено до младите крале; тя настойчиво ги съветва да пазят преди всичко приятелството с Австрия, а с това — и световния мир. „Нашите две монархии имат нужда единствено от спокойствие, за да сложат в ред своите работи. Ако продължим да действуваме в тясно разбирателство помежду си, никой няма да попречи на нашите дела и Европа ще се радва на щастие и мир. Честити ще бъдат не само нашите, но и всички останали народи.“ Ала най-настойчивите ѝ предупреждения се отнасят до лекомислието на нейното дете, до склонността му да се отдава на удоволствия. „Тези

неща ме безпокоят повече от всичко. Трябва незабавно да се заловиш със сериозни занимания и най-вече да не прахосваш толкова. Всичко зависи от трайния успех на това щастливо начало, което надминава очакванията ни и което трябва да направи щастливи и вас, след като сте ощастливили своите народи.“

Развълнувана от загрижеността на майка си, Мария Антоанета обещава ли, обещава. Признава несериозността си и тържествено заявява, че ще се поправи. Ала грижите на старата жена, обзета от пророчески мисли, не затихват. Тя не вярва в щастието на тази корона, не вярва в щастието на дъщеря си. И докато цял свят обсипва Мария Антоанета с овации и завист, майчината въздишка долита до доверения посланик: „Мисля, че най-хубавите й дни свършиха.“

[1] *Le Roi est mort, vive te Roi!* (Фр.) — Кралят е мъртъв, да живее кралят! ↑

[2] „*C'est à Versailles, Sire, qu'il faut être malade.*“ (Фр.) — Във Версай трябва да боледувате, господарю. ↑

[3] *Œil-de-Boeuf* (фр.) — чакалня пред спалнята на краля във Версай. ↑

ПОРТРЕТ НА ЕДНА КРАЛСКА ДВОЙКА

През първите седмици след нечие възкачване на трона винаги и навсякъде гравьорите, художниците, ваятелите и майсторите на медальони са претрупани с работа. Така е и във Франция: с трескава бързина се отстранява портретът на крал Луи XV, който отдавна вече не е „много обичан“, и го заменят с тържествено украсения портрет на новата владетелска двойка. „Le Roi est mort, vive le Roi!“

Един изкусен майстор на медальони няма нужда от особено ласкателско умение, за да придаде на простодушното лице на Луи XVI известна величавост. Защото независимо от късия, як врат, главата на краля в никакъв случай не може да бъде наречена неблагоородна: съразмерно, полегато чело, силна, почти смела извивка на носа, сочни, чувствени устни, месеста, ала добре оформена брадичка — цялостната завършена картина представя внушителен, доста симпатичен профил. От разкрасяване се нуждае по-скоро погледът, защото без лорнет силно късогледният крал не може да разпознава хората дори от три крачки разстояние; тук длетото на гравьора доста трябва да се потруди, за да придаде на бледите кравешки очи с тежки клепачи известно достойнство. И стойката на тромавия Луи не е от най-добрите; всички придворни художници ужасно се затрудняват, когато трябва да го представят изправен и величествен в парадното му облекло — преждевременно напълнял, непохватен, комично несръчен поради късогледството си, Луи XVI, макар и висок почти шест стъпки и със съразмерно телосложение, изглежда нелепо на всички официални тържества (*la plus mauvaise tournure qu'on pût voir*^[1]). Движи се по излъскания паркет на Версай тромаво, клатушка се „също като селянин подир ралото“, не умее нито да танцува, нито да играе на топка; достатъчно е само да направи някоя прибързана стъпка и се препъва в собствената си сабя. Горкият човечец напълно ясно съзнава своята физическа недодяланост, тя го смущава, а този смут още повече засилва присъщата му непохватност: затова всеки отначало придобива

впечатлението, че застаналият пред него крал на Франция е жалък дебелак.

Ала Луи XVI в никакъв случай не е глупав или ограничен; както късогледството вреди на външното му поведение, така и притеснителността представлява за него сериозна душевна спънка (в крайна сметка тя се дължи вероятно на сексуалната му немощ). Всеки разговор изисква от болезнено стеснителния владетел умствено напрежение; и понеже знае колко бавно и тромаво текат мислите му, Луи XVI изпитва неописуем страх от умни, духовити и разсъдливи хора, които бързо намират точната дума за всичко; този искрен човек се срамува от собствената си недодяланост, когато се сравнява с тях. Но ако бъде оставен да подреди своите мисли, ако не го притесняват да отговаря и решава бързо, той изненадва дори скептични събеседници като Йосиф II или Петион^[2] със своя здрав човешки разум, който наистина никога не е изключителен, ала все пак е честен и праволинеен; когато успее да превъзмогне своя болезнен свян, той действа напълно нормално. Но все пак предпочита да чете и пише, вместо да говори, защото книгите са безгласни и не притесняват; Луи XVI (това просто не е за вярване) чете много и с удоволствие, притежава добри познания по история и география, непрестанно усъвършенствува своя английски и латински, подпомогнат от отличната си памет. Поддържа безупречен ред в документите и стопанските си книги; всяка вечер описва със своя ясен, закръглен, почти калиграфски чист почерк жалката умереност на живота си („убити шест елена“, „взех очистително“) в един дневник, който въздействува направо потресаващо с чистосърдечното отминаване на всяко важно събитие в световната история — общо взето, той е образец на посредствен, несамостоятелен интелект, чиято природа подхожда на някой благонадежден митнически служител или канцеларски чиновник, на някоя чисто механична и ограничена дейност в сянката на събитията, на всичко и всички, само не на един владетел.

Ала кръвта му съдържа олово: това е действителният, съдбовен недостатък в натюрела на Лун XVI. Нещо спарено и тежко задръства жилите му, нищо не му се удава с лекота. Добросъвестният човек постоянно трябва да превъзмогва съпротивата на материята, да преодолява някаква сънливост в себе си, за да действа, да мисли или

просто да усеща. Нервите му, разтегнати като ластиси, не могат да се свият, да се изпънат, да затрептят, те не излъчват електричество. Тази вродена притъпеност на нервите обяснява защо Луи XVI не е способен да прояви каквото и да било силно чувство: любов (и в духовен, и във физиологически смисъл), радост, наслада, страх, болка, ужас — всички тези елементи на чувството не проникват през слонската кожа на безстрастието му. Дори непосредствената опасност за живота му не може да го изтръгне от летаргията. Когато революционерите нападат Тюйлери, пулсът му не се ускорява нито със секунда; дори през нощта преди гилотинирането не се разклащат двата стълба на приятното му настроение: сънят и апетитът. Този човек никога не пребледнява, дори когато опрат пищов в гърдите му; неговите мрачни очи никога не хвърлят гневни мълнии, нищо не може да го изплаши, ала и нищо не може да го възторгне. Само най-грубите усилия, например железарство или лов, успяват поне външно да разкършат тялото му; затова пък всичко нежно, възвишено, грациозно — сиреч изкуството, музиката, танцът — е абсолютно чуждо на неговите чувства; няма муза или бог, които биха съумели да раздвижат ленивите му сетива — дори самият Ерос!

За двадесет години Луи XVI никога не пожелава друга жена освен тая, която неговият дядо му е определил за съпруга; той е щастлив и доволен с нея, както е доволен и от всичко останало, понеже непретенциозността му е наистина нетърпима. Ето защо съдбата проявява сатанинска злонамереност, когато изисква от тази вяла, скотски притъпена натура да вземе най-важните исторически решения за цял един век, поставя пред лицето на най-силния световен катаклизъм човек, създаден единствено за безделно съзерцание. Защото тъкмо там, откъдето започва делото, където мускулът на волята трябва да се стегне за нападение или отбрана, този физически як човек изпада в пълна безпомощност: всяка необходимост да вземе решение предизвиква у Луи XVI ужасен смут. Той умее само да отстъпва, да върши онова, което искат другите, защото единственото нещо, което желае, е спокойствие, спокойствие и пак спокойствие. Който и да го притисне или изненада, получава обещанията му; пак така безволево и услужливо обещава противоположното на следващия молител; побеждава го всеки, който успее да го доближи. Поради тази безпримерна слабост Луи XVI е постоянно виновен без вина и въпреки

най-честните си намерения — непочтен, играчка в ръцете на жена си, на министрите си, лъжлив крал без ведрост и осанка, честит, когато го оставят на мира, окаян и за okayване в часовете, когато действително би трябвало да управлява. Ако вместо гилотината, която се връзва в късия, дебел врат на този безобиден, угнетен човек, революцията му бе дала някъде малка селска къщурка с градинка и незначителни задължения, щеше да го ошастливи повече, отколкото Реймският архиепископ, положил на главата му короната на Франция, която той носи в продължение на двадесет години безразлично, без гордост, без желание и без достойнство.

И най-големият ласкател сред придворните поети никога не се осмелява да възпее като велик император добродушния мъж, комуто липсват мъжки качества. Затова пък всички творци се надпреварват да прославят кралицата в слово и образ, да я изобразяват в мрамор, теракота, порцелан, пастел, в изящни миниатюри от слонова кост и грациозни стихове, защото ликът и маниерите ѝ до съвършенство отразяват идеалите на времето. Нежна, стройна, миловидна, чаровна, палава и кокетна, деветнадесетгодишната девойка веднага се превръща в богиня на стила рококо, в първообраз на модата и господстващия вкус; жена, която иска да бъде смятана за привлекателна, трябва да положи усилия да изглежда като нея. А Мария Антоанета всъщност не притежава нито забележително, нито кой знае колко изразително лице; нейният гладък овал с нежни черти и малки пикантни несъразмерности, каквато е месестата хабсбургска долна устна и донякъде плоското ѝ чело, не очарова нито с духовния си израз, нито с някаква определена лична черта на физиономията. Сякаш хлад и пустота струят от равен, гладък емайл — такова е неоформеното ѝ моминско лице, което все още с любопитство се е съсредоточило върху себе си; едва по-сетнешната женственост ще му придаде известна величава пищност и решителност. Единствено меките очи, които често менят израза си и лесно се изпълват със сълзи, за да заискрят игриво и закачливо непосредствено след това, издават живите ѝ чувства, а късогледството привнася в размитата им, прозирна синева неопределено и трогателно изражение; ала бледият овал никъде не е прорязан от строгата линия на волята: усеща се само мек и отстъпчив

характер, който се ръководи от настроението и изключително по женски следва тайния зов на чувствата. Впрочем нежната миловидност е онова, с което Мария Антоанета най-вече възхищава всички. А истински красиви у тази жена са само най-женствените ѝ белези; буйните коси, които преливат от пепеляворуси в червеникави оттенъци, и порцелановият ѝ тен, мекотата на формите, съвършената заобленост на нежните рамене, гладки като слонова кост, изисканата красота на ръцете ѝ, разцветът и уханието на напъпилото моминство — едно все пак твърде мимолетно обаяние, за да бъде изцяло отгатнато в изображенията.

Защото и малкото майсторски нейни портрети, с които разполагаме, крият от нас най-съществените белези на нейната същност, най-характерните признаци на нейното въздействие. Портретите почти винаги успяват да отразят само принудената, вдървена поза на позиращия човек, а по всеобщо мнение същинският чар на Мария Антоанета произтича от неподражаемата грация на движенията ѝ. Едва чрез тях Мария Антоанета разкрива вродената прелест на своето тяло; когато — напета и стройна, с тънки глезени — минава през шпалира в огледалните зали, когато с кокетна непринуденост се обляга в креслото, за да си побъбри с някого, когато стремително скоква и литва по стъпалата, когато с вроден чар подава ослепително бялата си ръка за целувка или нежно обхваща талията на някоя приятелка, тогава цялото ѝ същество несъзнателно се ръководи от чисто женска интуиция. „Когато се изправи — пише очарованият англичанин Хорас Уолпоул, който иначе е доста хладен, — тя е истинска статуя на красотата; когато се движи, е самата грация.“ И действително, Мария Антоанета язди и играе на топка като амазонка; навсякъде, където нейното гъвкаво тяло се включи в играта, тя превъзхожда и най-красивите придворни дами не само по сръчност, но и по привлекателност. Затова възхитеният Уолпоул решително отхвърля упрека, че невинаги точно следвала ритъма на танца, като намира прекрасен отговор за това: в тези случаи бъркала самата музика. И тъй като всяка жена познава законите на своята хубост, и Мария Антоанета обича движението с инстинктивна прозорливост. Неспокойствието е истинската ѝ стихия; и тъкмо обратното: спокойната отпуснатост, вдълбочаването, четенето, вслушването, размисълът и в известен смисъл дори сънят са непоносими изпитания

за търпението ѝ. Кръженето трябва да е постоянно, насам и нататък, нагоре и надолу, непрекъснато трябва нещо да се подхваща, да се видоизменя и да не се довежда до своя завършек, заетостта трябва да е постоянна — било със себе си, било с останалите, — ала без сериозно напрежение; постоянно трябва да се чувствава, че времето не спира, че то следва да се гони, надпреварва и задминава! Не яж дълго, набързо хапни нещо сладко, не спи дълго, не мисли дълго, карай по-нататък, все по-нататък, отдавай се на безделие в най-различни форми! Така двадесетте кралски години на Мария Антоанета се превръщат във вечно кръжене около собственото аз, което не е насочено към никаква външна или вътрешна цел и както в човешко, така и в политическо отношение представлява пълна безсмислица.

Това лекомислие и непостоянство, това напразно разпиляване на големи сили извънредно много огорчава майка ѝ: старата тълкувателка на човешките характери е убедена, че одухотвореното момиче с вродени заложби би могло да даде от себе си стотици пъти повече от онова, което дава. Мария Антоанета трябва само да пожелае да бъде такава, каквато е всъщност — тогава кралската ѝ власт ще бъде неограничена; ала по-удобно ѝ е постоянно да живее под своето собствено духовно равнище. Такава е волята на съдбата. Понеже е истинска австрийка, тя несъмнено притежава ярки и разностранни качества; за съжаление обаче няма каквото и да било желание да приложи на практика или задълбочи вродените си заложби: лекомислено пилее способностите си, за да се развлича сама. „Всеки неин първоначален импулс е верен — отсъжда Йосиф II — и ако можеше да го последва, да поразмисли малко повече, нямаше да има равна на себе си.“ Ала тъкмо този нищо и никакъв размисъл тегне на вихрения ѝ темперамент; всеки размисъл, който не е импулсивен, я принуждава да се напруга, а нейната своенравна и непринудена същност ненавижда всички форми на умствено напрежение. Копнее само за игра, само за леснина във всичко и навсякъде, да не се изморява, да не се труди. Мария Антоанета бърби изключително с устата, но не и с главата си. Заговорят ли я, слуша откъслечно и разсеяно; при събеседване покорява със своята прелестна любезност и лъчезарна лекота, но прекъсва мисълта си, макар току-що да я е подхванала, нищо не изговаря, не мисли и не чете докрай, никъде не се задълбочава, за да извлече мъдростта на истинския опит. Именно

затова не обича книгите, държавните документи, сериозните неща, които изискват търпение и внимание — с нежелание и припряност, с нервен почерк пише само най-наложителните писма; дори в писмата до майка ѝ често личи колко набързо са надраскани. О, човек не бива да си усложнява живота, не бива да се отдава на мрачни, неясни и горестни мисли! Най-умен за нея е онзи, който успее да я надмине по леност в мисленето, затова пък смята за досадни педанти хората, които изискват от нея усилие — в такива случаи мигновено изоставя всички мъдри съветници и отива при своите кавалери и съмишленици. Отдавай се единствено на удоволствията, не се товари с мислене, пресмятане и пестене — така разсъждава тя, така разсъждават всички от нейния кръг. Живей само с чувства, не мисли — такъв е моралът на цяло едно поколение, моралът на осемнадесети век. Съдбата символично определя Мария Антоанета за негова кралица — тя живее и умира с него.

Никой поет не би могъл да сътвори по-ярко несъответствие на характерите на тази извънмерно разнолика двойка; Мария Антоанета и Луи XVI са достойна за учебник антитеза със своите качества и своеобрази — до сетния си нерв, до ритъма на пулса, до най-крайните трептения на своите темпераменти. Той е тромав, тя — подвижна; той е недодялан, тя — гъвкава; той е унил, тя — жизнерадостна; неговите нерви са притъпени, нейните — трескаво пулсиращи. И по-нататък, в областта на духовното: той е нерешителен, тя взема решенията си твърде бързо; той премисля бавно, тя — спонтанно, с „да“ и „не“; той е строго набожен, тя — безгрижна светска дама; той е скромнен и покорен, тя — кокетна и високомерна; той е педантичен, тя — неспокойна; той е пестелив, тя — разточителна; той е свръхсериозен, тя — безкрайно игрива; той е огромен кораб, който маневрира бавно, тя — пенест танц на вълните. Той се чувства най-добре, когато е сам, а тя — сред шумното множество; той обича да яде изобилно и с животинска наслада, да пие тежки вина, докато тя не вкухва вино, храни се малко и набързо. Неговата стихия е сънят, нейната — танцът; той живее денем, тя — нощем; така ритъмът на живота на всеки от тях постоянно се разминава като слънцето и луната. В единадесет часа, когато Луи XVI ляга да спи, за Мария Антоанета започва истинският живот: днес в игралната зала, утре — на някой бал, всеки път на различно място; а сутрин, когато той часове наред вече е ловувал или

яздил, тя едва започва да се събужда. Техните привички, наклонности, разпределения на времето не се съчетават никъде, в никоя точка; всъщност голяма част от живота си Мария Антоанета и Луи XVI прекарват поотделно, също както (за голямо съжаление на Мария Терезия) невинаги спят в отделни стаи.

При това положение бракът трябва да е лош, свадлив, изнервен и мъчително скрепван, така ли? Съвсем не! Тъкмо обратното, бракът им е извънредно спокоен, той задоволява и двамата — и ако не съществуваше първоначалната немощ на съпруга със своите известни и неприятни последици, би могъл да се нарече дори напълно щастлив. Защото за възникване на напрежение и от двете страни е необходимо наличието на известна сила, волята трябва да се противопостави на воля, твърдостта да срещне твърдост. Ала Мария Антоанета и Луи XVI избягват всякакво търкане и напрежение, той поради физическа, тя — поради душевна леност. „Моите вкусове не съвпадат с тези на краля — лекомислено заявява Мария Антоанета в едно писмо, — други интереси освен лова и механиката той няма... Съгласете се, че мястото ми в някоя ковачница не би било проява на особено добър вкус: не бих могла да бъда Вулкан, а ролята на Венера вероятно ще се стори още по-неприятна на моя съпруг, отколкото останалите ми склонности.“ На Луи XVI никак не допада вихреният и шумен начин, по който се развлича тя, но той няма нито воля, нито сила да се намеси енергично; с добродушна усмивка посреща лудориите ѝ, а в дъното на душата си се гордее, че има необикновено харесвана, чаровна жена. Доколкото притъпените му чувства изобщо са способни на някакъв порив, този простодушен човечец по свой начин — сиреч тромаво и искрено — се е подчинил напълно на красивата си жена, която го превъзхожда по интелект, и понеже съзнава нищожеството си, се отстранява от пътя ѝ, за да не пречи. Тя пък от своя страна леко, ала незлобливо се надсмива на удобния съпруг, защото също го обича по свой, снизходителен начин: да речем, като едър, рунтав сенбернарски пес, който от време на време погалваш, защото никога не ръмжи и не показва зъби, а послушно и кротко се подчинява на най-малкия знак; не може да се сърди продължително на благодушния поспаланко — ако не друго, благодарността ѝ не го позволява. Защото той я е оставил да се разпорежда според настроението си, послушно се оттегля, когато усети, че е нежелан, никога не влиза в покоите ѝ без предизвестие —

идеален съпруг, който въпреки своята пестеливост постоянно изплаща нейните дългове и всичко ѝ позволява да има, накрая дори любовник. Колкото по-продължителен е съвместният живот на Мария Антоанета и Луи XVI, толкова повече спечелва тя мекушавия му характер, който независимо от всичко е извънредно почитен. Брачният съюз, скалъпен по дипломатически път, постепенно се превръща в истинско приятелство, в добро и сърдечно съжителство, във всеки случай по-сърдечно, отколкото при повечето княжески бракове от онова време.

В този случай не бива да споменаваме само великата и свята дума любов. За истинска любов е необходима сърдечна енергия, но немъжественният Луи е лишен от нея, а симпатията, която изпитва към него Мария Антоанета, съдържа твърде много съчувствие, покровителственост, снизхождение — ето защо е трудно да назовем тази жалка смесица любов. Свръхчувствителната и нежна жена може и трябва да се отдава на своя съпруг — дългът и държавните съображения повеляват това, — ала недопустимо е да мислим, че тромавият, ленив, отпуснат мъж, този Фалстаф би могъл да пробуди или задоволи океана от еротични пориви в жизнерадостната си съпруга. „Тя не изпитва към него никаква любов“ — съобщава ясно и определено, спокойно и делово Йосиф II, когато се завръща във Виена след посещенията си в Париж; а когато самата тя пише на майка си, че измежду тримата братя все пак най-обичала тъкмо този, когото бог ѝ е отредил за съпруг, това „все пак“, това предателско „все пак“, вмъкнало се в редовете, издава нещо повече от съзнателните ѝ помисли, а именно: тъй като не можах да се сдобия с по-добър мъж, този благоприличен, послушен съпруг „все пак“ е най-приемливият заместител. Ето как една-единствена дума е събрала в себе си цялата вялост на техните отношения. Е, Мария Терезия в крайна сметка би била доволна от подобно гъвкаво тълкуване на брака — от другата си дъщеря в Парма научава много по-лоши неща, — но при положение, че Мария Антоанета проявеше поне малко повече дискретност и душевен такт в своето поведение, ако умееше поне пред другите да прикрива, че мъжките дадености на кралския ѝ съпруг напълно отсъствуват, че той „за нея си е чиста нула“. Мария Антоанета обаче забравя да запази формата, а като последица — и честта на съпруга си. Тъкмо това не може да ѝ прости Мария Терезия; за щастие именно майката — а не някой друг — навреме долавя една от онези лекомислени думи. Когато

един от близките ѝ съратници, граф Розенберг, посещава Версай, Мария Антоанета обиква изискания, възрастен, галантен господин и до такава степен му се доверява, че му написва жизнерадостно писмо, изпъстрено с дребни случки, разказва му как тайничко направила мъжа си на глупак, когато херцог Шоазьол я помолил за аудиенция. „Повярвайте ми, приех го едва след като предизвестих краля. Ала не можете да си представите с каква вещина си послужих, за да не създам впечатлението, че измолвам позволение. Казах, че на драго сърце бих се срещнала с господин дьо Шоазьол, само че не знам в кой ден да стане това; сторих го толкова добре, че бедният човечец («le pauvre homme») сам определи най-подходящия час за приема. Смятам, че в дадения случай отлично се възползувах от правата си на жена.“ Мария Антоанета написва думата „pauvre homme“, без да се замисли, и безгрижно запечатва писмото, защото вярва, че е разказала само един весел анекдот, а наименованието „pauvre homme“, преведено от езика на сърцето ѝ, означава съвсем искрено и добродушно: „бедният, добър човечец“. Ала във Виена тълкуват тази смесица от симпатия, съжаление и презрение другояче. Мария Терезия незабавно осъзнава каква опасна нетактичност проявява кралицата на Франция, след като в частно писмо открито назовава „pauvre homme“ краля на Франция, който е най-първият християнин в кралството, след като не зачита и уважава съпруга си поне като монарх. Как ли се присмива тогава тази палавница на повелителя на Франция, когато разговаря с Ламбал и Полиняк, с младите кавалери, събрани на градински увеселения и маскаради! Във Виена веднага свикват строг съвет, а на Мария Антоанета изпращат писмо, което е толкова неумолимо, че кралският архив десетки години не позволява неговото публикуване. Старата императрица негодува срещу своята самозабравила се дъщеря: „Не мога да премълча, че писмото ти до граф Розенберг направо ме потресе. Как смееш да се изразяваш така, какво е това лекомислие! Къде остана сърцето на ерцхерцогинята Мария Антоанета, което бе толкова добро, толкова нежно и всеотдайно? Забелязвам само интриги, дребнава омраза, подигравки и язвителност; интриги, в които една Помпадур, една Дюбари биха могли да играят някаква роля, ала не и принцеса, и то велика принцеса от династията на Хабсбургите и Лотарингите, изпълнена с доброта и чувство за такт. Твоят бърз успех и всичко, което те блазни — развлеченията, жалките моди и накити,

които те занимават от тази зима, ме карат да потръпвам от страх. Тази неистова смяна на развлеченията — при което не вземаш под внимание мнението на краля, макар да ти е известно, че подобни неща не го радват, че ги търпи или те придружава само защото наистина е отстъпчив — ме караше да изразявам своята оправдана тревога в предишните си писма. Виждам само, че твоето писмо я потвърждава. Що за език! «*Le pauvre homme!*» Къде е уважението и признателността за неговата отстъпчивост? Оставям те да поразмислиш сама — ще спра дотук, въпреки че има още много неща за казване... Но забележа ли други подобни непристойности, няма да премълчавам, защото твърде много те обичам, а за жалост по-добре от всякога чувствавам, че не си способна да се промениш — ти си толкова лекомислена, толкова буйна и безразсъдна! Щастieto ти твърде бързо може да секне и по своя собствена вина ще се сгромолясаш в най-страшното злощастие — и всичко ще бъде последица от ужасната страст по развлеченията, която ти пречи да се занимаваш с нещо сериозно. Какви книги четеш? А смееш да се бъркаш във всичко, в най-важните държавни дела и в избора на министрите!... Излиза, че абатът и Мерси са ти опротивели, понеже не подражават на долните ласкатели и възнамеряват да те направят щастлива, а не просто да те развличат и да се възползват от твоята слабост. Един ден ще проумееш тези неща, ала ще бъде твърде късно. Надявам се да не доживея този миг и моля бога да прекрати дните ми колкото е възможно по-бързо, защото повече не мога да ти бъда полезна, защото не съм в състояние да понеса загубата на своята рожба, да видя злочесто детето, което нежно ще обичам до сетния си час.“

Не преувеличава ли, не предвещава ли твърде рано злото само заради тази шега, заради някакъв си „*pauvre homme*“, казано просто от немирство? Ала в този случай Мария Терезия има предвид не случайната дума, а симптома. Изразът светкавично изяснява на колко малко уважение се радва Луи XVI в собствения си брак и в целия двор. Душата ѝ е разтревожена. След като неуважението към държавния глава е подкопало най-здравите устои, сиреч собственото му семейство, как тогава да останат непоклатими останалите основи и опори? Как да просъществува застрашената монархия, когато ѝ липсва

монарх? А тронът? На него седят статисти, които не са крале нито в кръвта, нито в сърцето, нито в мозъка си. Малодушен мъж и светска дама — единият колеблив, другият — лекомислен: по силите ли е на тези повърхностни хора да укрепят династията си срещу заплахата на времето? В действителност старата императрица изобщо не се гневи на дъщеря си — само е загрижена за нея.

И наистина как да се гневиш на Мария Антоанета и на съпруга ѝ, как да ги осъждаш? На самия Конвент — техния обвинител — е ужасно трудно да окачестви „бедния човечец“ като тиранин и злодей; дълбоко в душата си и двамата са наистина незлобиви — това е характерно за повечето посредствени хора, те не притежават нито твърдост и жестокост, нито дори честолюбие и груба суета. За жалост обаче и достойнствата им не надхвърлят достойнствата на обикновения гражданин: почтено добродушие, лекомислена снизходителност, уравновесена благосклонност. Ако бяха попаднали във време, посредствено като самите тях, щяха да се справят с чест, да оставят задоволителен спомен. Ала нито Мария Антоанета, нито Луи съумяват вътрешно да се преобразят, за да откликнат с благородна и сърдечна възвишеност на наситената с драматизъм епоха; по-скоро успяват да умрат благоприлично, ала не и да живеят героично. Съдбата винаги се сгромолясва върху хората, които не знаят как да я овладеят — във всяко поражение има смисъл и вина. В случая с Мария Антоанета и Луи XVI думите на Гьоте звучат като преценка на мъдър съдник:

*Защо кралете позволяват
съдбата да ги помете?
Ако им беше кралски нравът,
до днес чак живи да са те!*

[1] *La plus mauvaise tournure qu'on pût voir* (фр.) — държанието му е невероятно непохватно. ↑

[2] *Петион* (1756–1794) — френски политик. ↑

КРАЛИЦА НА РОКОКО

Заклетият враг на Австрия Фридрих II се обезпокоява, когато на френския трон се възкачва Мария Антоанета, дъщерята на отколешната му съперница Мария Терезия. Изпраща не едно и две писма до своя пруски посланик, в които му заръчва грижливо да следи политическите ѝ планове. И не е далеч от истината — заплашва го голяма опасност. Достатъчно е Мария Антоанета само да пожелае, само малко да се напегне, и всички конци на френската дипломация ще се дърпат единствено от нейната ръка, а Европа ще се управлява от три жени: Мария Терезия, Мария Антоанета и Екатерина Велика. Ала за щастие на Прусия и за свое собствено злощастие Мария Антоанета е съвършено чужда на великата световноисторическа мисия, тя няма никакво намерение да вниква в характера на времето — напротив, вълнува я единствено мисълта как да го пропилява — и си слага короната толкова небрежно, като че е някаква играчка. Вместо да се възползува от придобитата власт, тя само ѝ се наслаждава.

Мария Антоанета иска да надделее като жена, а не като кралица: това е гибелната грешка, която допуска. Дребните женски победи ѝ се струват по-ценни от великите и трайни триумфи на световната история и понеже несериозното ѝ сърце не съумява да даде на кралската идея духовно съдържание, а само съвършена форма, великата задача се смалява в ръцете ѝ и се превръща в мимолетна игра, а високият сан — в театрална роля. Петнадесет лекомислени години подред Мария Антоанета тълкува ролята си на кралица единствено така: дворът трябва да ѝ се възхищава като на най-елегантната, най-кокетната, най-нагиздената, най-ласканата и преди всичко най-веселата жена, да бъде *arbiter elegantiarum*^[1], светска дама, определяща тона на онази аристократична, свръхцеломъдрена обществена прослойка, която се смята за самия свят. На частната си сцена във Версай, построена над пропаст като същински японски мост от цветя, тя цели двадесет години играе с вкус и прелест ролята на влюбена в себе си примадона, на съвършена кралица на стила рококо. Но репертоарът на

обществената комедия е доста беден: няколко незначителни ухажвания, няколко плитки интриги, твърде малко одухотвореност и твърде много танци. За тези игри и игрички кралят не ѝ подхожда като партньор, противниците ѝ не са истински герои, а зрителите са все едни и същи сноби, уморени от скука; в същото време отвъд позлатените железни порти един милионен народ внимателно наблюдава своята владетелка. Но заслепената Мария Антоанета не се отказва от своята роля, не се уморява да подвежда с нови дреболийки своето бездруго подведено сърце; не се отказва дори когато гръмотевичната буря заплашително приижда от Париж към парковете на Версай. Чак когато революцията силом я прехвърля от нищожната сцена в стил рококо върху голямата и трагична световна сцена, тя осъзнава своята чудовищна заблуда: цели двадесет години е предпочела да играе извънредно маловажната роля на субретка, на салонна дама, докато в същото време съдбата я е дарила с мощ и душевна твърдост за изпълнението на героична роля. Осъзнава заблудата късно — и все пак не твърде късно. Защото тъкмо в мига, когато ролята на кралица е изчерпана и ѝ остава само да умре — в трагичния епилог на пасторалната комедия, — тя стига до своите истински измерения. Едва когато играта става сериозна и короната ѝ е отнета, Мария Антоанета действително се сдобива със сърце на кралица.

Разсъдъчната вина — или по-скоро вината поради липса на разсъдъчна дейност — у Мария Антоанета, която става причина почти цели двадесет години тя да жертвува важните неща за маловажни, дълга за наладата, трудното за лесното, Франция за малкия Версай, действителния за измисления свят — тази историческа вина направо е непонятна: за да осмислим безсмислието ѝ, най-добре е да вземем картата на Франция и да оградим с кръгче нищожното пространство, където Мария Антоанета е прекарала двадесетте години на своето управление. Резултатът е поразителен. Кръгчето е толкова жалко, че на карта със среден мащаб се смаява до точица. Златният пумпал на предприемчивото ѝ безделие постоянно кръжи между Версай, Трианон, Марли, Фонтенбло, Сен Клу, Рамбуе — шест замъка, разположени върху смешно малко пространство, което се изминава

само за няколко часа. Мария Антоанета нито веднъж не изпитва необходимост да прекрачи пространствено или духовно този многогълник, в който е заключила най-глупавия от всички демони — демона на развлеченията. Нито веднъж за почти една пета от цяло столетие владетелката на Франция не се изкушава от желанието да опознае своето собствено кралство, да види провинциите, чиято кралица е именно тя, морето, което мие крайбрежията, планините, крепостите, градовете и катедралите, обширната и многоликата страна. Нито веднъж не отнема от безделието си дори час, за да посети някого от своите поданици или само да помисли за тях, нито веднъж не пристъпва прага на някой граждански дом: действителният свят извън аристократичния кръг за нея всъщност не съществува. Мария Антоанета никога не научава, че около сградата на Операта в Париж се простира огромен град, изпълнен с нищета и недоволство, че зад езерцата в Трианон с китайските патици, с охранените лебеди и пауните, зад чистичкото и кокетно селце Хамю, построено от придворните архитекти за показ, истинските селски домове се рушат, а хамбарите им са празни, че зад позлатените решетки на нейния парк милиони хора се трудят, гладуват и се надяват. Може би единствено незнанието, както и нежеланието да се опознаят трагизмът и мътилката на света придават онази вълшебна грация, лекия и безгрижен чар на стила рококо; само който не знае колко сериозен е светът, може да се заиграе така блажено. Ала кралица, която забравя за своя народ, рискува твърде много. Мария Антоанета можеше да се обърне към света с въпрос, но не пожела да го зададе. Достатъчно ѝ беше да се взре във времето, за да го проумее — но не пожела. Пожела да си остане весела, млада и необезпокоявана в своя химерен свят. Ръководена от блуждаещи светлини, тя непрестанно се движи в кръг и заедно със своите придворни марионетки, заобиколена от изкуствена култура, пропуска решителни и невъзвратими години от живота си.

Нейната вина, безспорната ѝ вина се състои в следното: крайно лекомислено се заема с най-чудовищната историческа мисия, с меко сърце се намесва в най-яръстия спор на столетието. Вината е безспорна, ала все пак простима, защото е понятна: плод е на известно изкушение, на което и по-силен характер едва ли би могъл да устои.

Попада от детската стая направо в брачното ложе, неочаквано я измъкват от усамотените покои на двореца, още не е досънувала сънищата си, а трябва да поеме в ръцете си най-висшата власт — невинната ѝ душа, която нито е особено силна, нито особено бурна, не е узряла, не е духовно пробудена, внезапно попада на мястото на слънцето, около което планетите танцуват възторжения си танц; а коварното общество на осемнадесети век знае как да съблазни младата жена! То дяволски хитро умее да смесва отровите на изтънчените ласкателства — каква изобретателност проявява, когато трябва да смае някого с нищожни неща, колко е вещо във висшата школа на галантността и епикурейското изкуство, което учи как да възприемаме живота откъм леката му страна! Придворните отлично са запознати с всички съблазни и всички начини за разколебаване на душата — те още от самото начало въвличат в своя омагьосан кръг неопитното сърце на девойчето, което все още с любопитство се визира в себе си. От първия ден на своето управление Мария Антоанета витае сред тамяния дим на безграничното обожание. Кажe ли нещо — то се възприема за умно, направи ли нещо — то се превръща в закон, пожелае ли нещо — изпълняват го. Днес ѝ хрумне нещо — утре хрумването става мода. Извърши ли някаква глупост целият двор въодушевено ѝ подражава. Нейната близост въздействува като слънце на суетното, честолюбиво множество, погледът ѝ е дар, усмивката — щастие, появата — празник; когато дава прием, всички дами — от най-възрастните до най-младите, от най-знатните до току-що допуснатите в двора — отчаяно се стремят по възможно най-смешен, най-глупав, най-лудешки начин да привлекат с божията помощ поне за секунда вниманието ѝ върху себе си, да уловят някоя любезност, някоя дума или поне да хванат погледа ѝ. И по улиците народът я приветствува с възгласи и упование, в театъра зрителите от първия до последния ред стават на крака, а когато минава край огледалата, оттам я гледа млада и симпатична жена, прелестно облечена и окрилена от собствения си триумф, безгрижна и щастлива, една от най-красивите жени в двора, а освен това и най-красивата на земята — тя просто отъждествява двора със света. Как с това детско сърце и посредствената си сила да се бори срещу упоителното, замайващо вино на щастieto, смесило в себе си всички силни и сладки аромати на чувствата, погледите на мъжете, възхищението и завистта на жените, предаността на народа,

собствената гордост? Как да не стане лекомислена, когато всичко е толкова лесно? Когато е необходимо да драсне нещо върху къс хартия, и парите долитат от само себе си, а една дума, единствената дума „rayez“^[2], набързо надраскана върху хартията, докарва хиляди дукати, създава сякаш с вълшебна пръчица скъпоценни камъни, паркове и дворци? Когато нежното дихание на щастието така сладостно успокоява опънатите нерви? Може ли да не стане безгрижна и лекомислена, когато небето праща такива криле за сияйните ѝ рамене? Как да не загуби почва под нозете си, когато е жертва на подобни съблазни?

Погледнато от исторически аспект, тя несъмнено носи вина заради повърхностното тълкуване на живота, но в същото време това е вина и на цялото нейно поколение: тъкмо пълното сливане с духа на времето ѝ прави от Мария Антоанета типична представителка на осемнадесети век. Рококо — този прекалено изнежен цвят на прастара култура, този век на изискани и бездейни ръце, на несериозен и немощен дух пожела преди залеза си да се пресътвори в точно определен образ. Никой крал, никой мъж не би успял да представи в албума на историята века на дамите — този век би могъл да бъде символизиран само от фигурата на някоя жена, на някоя кралица, а Мария Антоанета е истинско олицетворение на кралицата на рококо. Най-безгрижна сред безгрижните, най-голяма прахосница сред прахосниците, най-галантна сред галантните, най-преднамерено кокетна сред кокетните, със собствената си личност тя придава документално ясна и незабравима форма на нравите и изкуствения начин на живот през осемнадесети век. „Не е възможно — казва за нея мадам дьо Стал — да се вложи повече грация и добронамереност в любезността. Овластяла е начина на общуване, който никога не ѝ позволява да забравя, че е кралица, ала винаги се държи така, като че ли е забравила.“ Мария Антоанета си играе със своя живот така, сякаш свиря на някакъв много нежен и крехък инструмент. Вместо да придобие човешко величие, тя става личност, характерна за своето време; и макар че безсмислено прахосва вътрешните си сили, все пак от нея има смисъл: в нейно лице осемнадесети век намира своята най-ярко изразена форма, а нейният край е и негов.

Коя е първата грижа на такава кралица, щом сутрин се пробуди в своя дворец във Версай? Новините за града? За държавата? Или

писмата от посланиците, в които се съобщава дали армиите са победили, дали на Англия вече е обявена война? Нищо подобно. Както винаги Мария Антоанета се е прибрала едва в четири или пет часа призори, поспала е малко: една толкова неспокойна личност не се нуждае от дълга почивка и ето че денят ѝ започва с важен церемониал. Главната гардеробиерка влиза с няколко ризи, носни кърпички и кърпи за лице, необходими за утринния тоалет; придружава я първата камериерка. Последната се покланя и ѝ подава лист, върху който са забодени с топлийски малки платнени образци от всички тоалети в гардероба. Мария Антоанета трябва да реши кои рокли би искала да облече днес: изборът наистина е труден и отговорен, защото за всеки сезон са предвидени по дванадесет нови официални рокли, дванадесет обикновени рокли и дванадесет рокли за тържества — да не броим стотиците, които се шият всяка година (как една кралица на модата би си позволила да облече два пъти една и съща дреха!). Ще добавим утринните халати, корсажите, дантелените кърпички и фишута, бонетата, мантиите, коланите, ръкавиците, чорапите и бельото от невидимия арсенал, който се обслужва от цяла армия шивачки и гардеробиерки. Изборът обикновено трае дълго: най-сетне с топлийки се отбелязват онези мостри от тоалети, които Мария Антоанета е подбрала за днешния ден — официалния тоалет за приема, следобедната рокля и тържествения вечерен тоалет. Отхвърлена е първата грижа; каталогът с платовете се изнася — внасят се оригиналите.

А след като тоалетите са толкова важни, не бива да се учудваме, че главната модистка — божествената мадмоазел Бертен — има по-голямо влияние върху Мария Антоанета от всичките ѝ държавни министри — та те могат многократно да бъдат подменяни, а тя е единствена и несравнима! Макар по произход Бертен да е дребна шивачка от низините, макар да е груба, самоуверена и с яки лакти, а маниерите ѝ да са по-скоро просташки, отколкото изискани, майсторката на haute couture^[3] държи кралицата в ръцете си. Тя става причина осемнадесет години преди същинската революция във Версай да се извърши дворцова революция: мадмоазел Бертен взривява предписанията на етикета, който забранява достъпа на гражданите в petits cabinets^[4] на кралицата; тази майсторка в бранша си постига това, което не се удава на Волтер и на всички поети и художници от

онова време: да разговарят с кралицата на четири очи. Когато Бертен два пъти седмично се появява със своите нови скици, Мария Антоанета напуска аристократичните си придворни дами и се отправя на тайно съвещание с боготворената художничка към заключените лични покои, за да доуточни с нея новата мода, още по-абсурдна от вчерашната. Естествено, работливата модистка богато осребрява този свой триумф. След като е тласнала самата Мария Антоанета към най-страшно разточителство, тя тласка натам целия двор и аристокрацията: с огромни букви изписва върху фирмата на своя магазин на улица Сент Оноре титлата „кралска доставчица“, а на клиентите, които е накарала да я чакат, обяснява дръзко и пренебрежително: „Току-що работихме с Нейно височество.“ Скоро се ползува с услугите на цял полк шивачки и бродирачки, защото колкото по-елегантно се облича кралицата, толкова по-усърдно ѝ подражават останалите дами. Някои от тях подкупват с тежко злато невярната вълшебница, за да им скрои модел, който самата кралица все още не е носила: модният лукс се разпростира като болест. Размириците в страната, препирните в Парламента, войната с Англия интересуват суетните придворни далеч по-малко от модния кафяв цвят, въведен от мадмоазел Бертен, от твърде дръзко извитите турнели на кринолините или от някоя разновидност на коприната, за пръв път произведена в Лион. Всяка дама, която държи на себе си, се чувства задължена да подражава съвсем точно на този маймунски танц на преувеличенията, а някакъв съпруг с въздишка се оплаква: „Никога досега френските жени не са харчили толкова пари, за да се правят смешни.“

Ала Мария Антоанета смята за свой най-пръв дълг да бъде кралица в тази област. След тримесечно властвуване малката принцеса се издига до модна кукла на елегантния свят, до манекен за всички костюми и фризури; триумфът ѝ се разпростира във всички салони, във всички дворове. Разбира се, стига и до Виена — а оттам долита невесело ехо. Мария Терезия, която е определила детето си за по-достойни дела, сърдито връща на посланика една картина, представяща дъщеря ѝ модно издокарана и прекомерно натруфена, като заявява, че картината изобразявала актриса, но не и кралица на Франция. Сърдито предупреждава дъщеря си; естествено, предупрежденията както винаги са напразни: „Знаеш какво е твърдото ми мнение: човек трябва да следва модата с мярка и никога да не

прекалява с нея. На една млада и привлекателна жена, на една прелестна кралица тези безсмислици не са нужни; напротив, простотата в облеклото ѝ подхожда повече и е по-достойна за нейния кралски сан. Тъй като тя определя тона, целият свят ще се стреми да следва дори незначителните ѝ погрешни стъпки. А тъй като обичам своята малка кралица и наблюдавам всяка нейна стъпка, без колебание трябва да насоча вниманието ѝ върху това дребно лекомислие.“

Втора утринна грижа: прическата. За щастие и тук на разположение е изкусен майстор — господин Леонар, неизчерпаемият и ненадминат Фигаро на рококо. Като велик властелин той всяка сутрин изминава пътя от Париж до Версай в каляска, теглена от шест коня, за да изпробва върху кралицата с помощта на гребен, благовония и помади своето благородно и винаги ново изкуство. Подобно на Мансар, великия архитект, който вдига върху къщите изкусните покриви, носещи неговото име, и господин Леонар извисява над челото на всяка дама, която държи на себе си, цели кули от коси и моделира символични орнаменти от настръхналия гъсталак. С огромни фуркети и обилна употреба на втвърдяваща помада косите най-напред се вдигат право нагоре — започва се от корените им над челото, докато стигнат височина, двойно по-голяма от шапката на пруски гренадир; едва тогава във въздушното пространство, на половин метър над очите, започва същинското пластично царство на твореца. Гребенът извайва цели природни картини и пейзажи с плодове, градини, къщи, кораби, морски талази; тези „Pouf“^[5] или „Quäsacos“^[6] (както ги нарича Бомарше в един памфлет) изобразяват не само пъстрата картина на света — за да направят модата наистина разнообразна, фигурите винаги символизират събитието на деня. Всичко, което занимава птичите мозъци и пълни тези обикновено кухи женски глави, трябва да бъде онагледено чрез прическите. Ако операта на Глук направи сензация, Леонар веднага сътворява прическа „ала Ифигения“ — с черни траурни ленти и полумесеца на Диана. Ако ваксинират краля против шарка, веднага вълнуващото събитие от този ден намира отражение като „Poufs de l'inoculation“^[7]. Когато започва войната за независимост в Америка, незабавно се налага прическата на свободата. И ето една още по-недостойна и глупава приумица: когато по време на

глада хлебарниците в Париж биват ограбени, леконравните придворни се кичат с „Bonnets de la révolte“^[8] — за тях не съществуват по-важни занимания. Изкуствените постройки върху кухите глави се издигат все по-високо в лудешка надпревара. С помощта на обеимисти подложки и изкуствени кичури тези кули от коси постепенно се извисяват дотам, че дамите вече не могат да седят в каляските си, а клечат с вдигнати поли — в противен случай скъпоценната грамада на косите им би пострадала от тавана на каретите; в двореца изрязват по-високите рамки на вратите, за да не се налага дамите в официални тоалети да се привеждат, когато минават оттам; повдигат и сводовете на театралните ложи. А за специалните неприятности, които неописуемите прически причиняват на любовниците на тези дами, можем да прочетем доста забавни неща в сатирите от онова време. Ала известно е, че щом стане дума за мода, жените са готови на всякакви жертви, а една кралица сигурно смята, че не би била истинска кралица, ако не дава тон на лудостите или не върши най-големите лудости.

А ехото от Виена пак загромолява: „Няма как да не засегна един въпрос, който постоянно срещам във вестниците: твоите прически! Казват, че височината им била тридесет и шест цола от корените на косите, а най-отгоре се развявали пера и панделки.“ Дъщерята дава уклончив отговор на своята „chère Maman“^[9] — тук, във Версай, погледът така бил свикнал с прическите, че целият свят (а под „свят“ Мария Антоанета постоянно има предвид стоте придворни дами) не намирал нищо странно в тях. И маестро Леонар продължава бодро да вае. Но ето че идва ден, когато на всемогъщия му хрумва да сложи край на тази мода. През следващата година кулите изчезват — разбира се, само за да отстъпят място на една още по-скъпа мода: модата на щраусовите пера.

Трета грижа: нима човек може да сменя тоалетите си, без да има подходящи за тях бижута? Не, една кралица има нужда от по-големи диаманти и по-едри перли в сравнение с останалите. Трябват ѝ повече пръстени и халки, гривни и диадеми, повече украшения за косите и скъпоценни камъни, повече катарамии и диамантени обковки за ветрилата, рисувани от Фрагонар, отколкото имат жените на по-малките братя на краля и всички останали придворни дами. Вярно е,

че още от Виена е получила твърде много скъпоценни камъни, а Луи XV ѝ е подарил за сватбата цяло ковчеже със семейни накити. Но каква кралица би била, ако не си купува все по-нови, по-красиви и по-редки скъпоценности? А всеки във Версай знае, че Мария Антоанета е вострастена в бижутата — много скоро всички ще забележат, че не е препоръчително да говорят и шушукат за това. Никога не устоява, когато евреите преселници от Германия, ловките и гъвкави бижутери Бьомер и Басанж, ѝ покажат върху кадифени подложки своите най-нови творби: приказно красиви обеци, пръстени и катарамии. Освен това тези почтени люде никога не я затрудняват при покупката. Те умеят да уважават кралицата на Франция, защото искат от нея двойни цени, но ѝ продават на доверие или в краен случай откупват на половин цена старите ѝ диаманти; без да забелязва нещо унизително в тези лихварски сделки, Мария Антоанета затъва в дългове, накъдето и да погледне — знае, че в крайна сметка пестеливият ѝ съпруг ще се притече на помощ.

Ала предупреждението от Виена този път е по-остро: „Всички новини от Париж съвпадат в едно: отново си закупила гривни на стойност 250 000 ливри, с което си разстроила бюджета си и си затънала в дългове. На всичко отгоре, за да подобриш състоянието си, продаваш своите диаманти на нищожна цена... Такива сведения късат сърцето ми особено когато се замисля за бъдещето. Кога ще заприличаш отново на себе си? — отчаяно възкликва майката. — Подобно гиздене е унизително за една владетелка, а унижението ѝ е още по-голямо, след като разходите се правят във време като днешното! Твърде добре познавам разсипничеството и не мога да го отмина с мълчание, защото те обичам заради самата теб и нямам намерение да те лаская. Не бива с тези прищевки да изгубиш уважението, което спечели в началото на своето управление. Всички знаят, че кралят е много скромен — запомни, че цялата вина ще се стовари единствено върху теб. Не бих желала да доживея подобна промяна, подобно падение.“

Диамантите струват пари, тоалетите струват пари и въпреки че веднага след поемането на властта добродушният съпруг удвоява сумите, които предоставя на жена си, парите постоянно изтичат от

претъпканото ковчеже, навярно пробито някъде, защото в него непрекъснато цари застрашителен отлив.

Възниква въпросът: как да се набавят пари? За щастие сатаната е изобретил за лекомислените райска игра: хазарта. Преди идването на Мария Антоанета в кралския двор смятат хазарта за невинно вечерно забавление, той е нещо като билиярда или танците: играе се на лансконе — безопасна игра с малки залози. Мария Антоанета открива за себе си и останалите прословутата игра „фараон“, която Казанова характеризира като великолепно ловно поле за всякакви крадци и мошеници. На приятелите ѝ е безразлично, че кралят отново е издал изрична заповед за забрана на хазарта под страх от наказание: нали полицията няма достъп в салоните на кралицата! Леконавната банда не дава и пет пари, че лично той не може да понася отрупаните със злато игрални маси: продължават играта зад гърба му, а вратарите незабавно дават знак, щом видят, че кралят идва. Тогаво картите като по чудо изчезват под масата, разговорите са все така непринудени, всички се надсмиват на простодушния човечец, сетне играта продължава. За да се оживи играта и залозите да се покачат, кралицата разрешава достъпа до своята зелена маса на всеки, без значение кой е той — стига само да носи пари; събират се измамници и спекуланти и не след дълго из града тръгва позорната мълва, че в компанията на кралицата се играе нечестно. Само един човек не знае нищо, а и не иска да знае, защото удоволствието го е заслепило — става дума за Мария Антоанета. Запали ли се по нещо, пристрасти ли се, никой не може да я възпре — всеки ден играе до три, четири, пет часа сутринта, веднъж дори скандализира двора, като в навечерието на Всех святих играе цяла нощ без прекъсване.

Ехото от Виена долита отново: „Хазартът несъмнено е едно от най-опасните удоволствия, защото привлича съмнително общество и възбужда клюки... То завладява прекомерно ума ни поради страстта да спечелим на всяка цена, а ако пресметнем вярно, ще видим, че все пак ние сме излъгваните, защото, играем ли почтено, не можем да печелим постоянно. Ето защо те моля, мила ми дъще: не проявявай никаква отстъпчивост — с един замах се избави от тази страст.“

Ала дрехите, накитите и хазартът запълват само половината от деня, само половината от нощта. Има още една грижа, която се надбягва със стрелката на часовника: как да се забавлява? Езда, лов — все прастари благороднически забавления; вярно е, че кралицата рядко придружава собствения си съпруг — нали ѝ е досаден до смърт, — затова пък предпочита веселия девер д'Артоа и останалите кавалери. Понякога на шега възсяда и магарета — е, не е чак толкова изискано, ала когато някой сивушко се изправи на задните си крака, може да се отърколи на земята по най-възхитителен начин и да покаже на двора дантеленото си бельо и прелестните си кралски нозе! През зимата топло я завиват и я разхождат с шейни, през летните вечери се забавлява с фойерверки, с балове на открито, с малки нощни концерти в парка. А само на няколко стъпки от терасата тъмнината я поглъща заедно с избраните приятели — колко весели са разговорите и шегите с тях! Естествено, няма нищо за криене, но все пак човек обича да си играе с опасността, както и с останалите житейски проблеми. Какво от туй, че някой злонамерен придворен ще напише стихотворна брошурка за нощните приключения на една кралица и ще я назове „Изгревът на зората“? Та кралят, този снизходителен съпруг, няма дори да трепне от таква незначително убождане, а тя добре ще се позабавлява. Само да не остава сама, нито една вечер да не си стои вкъщи с някоя книга или със собствения си съпруг — веселието трябва да е постоянно, постоянно трябва да бъде развличана. Където и да се зароди нова мода, Мария Антоанета е нейна първа почитателка; граф д'Артоа едва е въвел от Англия конните състезания — единственото, което прави за Франция, — и кралицата се озовава на трибуната, заобиколена от десетки млади и наконтени англосмени: залага, играе, новото нервно напрежение страстно я възбужда. Вярно е, че огънят на нейното въодушевление пламва за кратко, обикновено още на следния ден я отегчава онова, което вчера я е довеждало до екстаз; само с непрекъснатата смяна на удоволствията успява да надвие нервното безпокойство, което несъмнено се дължи на онази тайна, скрита в брачното ложе. Най-любимите сред стотиците редуващи се забавления — единствените, в които е трайно влюбена — са наистина най-опасни за доброто ѝ име: маскарадите. Те се превръщат в трайна страст на Мария Антоанета, защото насладата ѝ от тях е двойна: изпитва сладостта да бъде кралица, но благодарение на тъмната кадифена

маска успява да прикрие, че тъкмо тя е кралица. Така поема риска да се впусне в нежни авантюри, сиреч не просто да залага пари, както прави на игралната маса, а и себе си като жена. Преоблечена като Артемида или с кокетно домино, тя може да се гмурне от мразовитите висини на етикета сред непознатия, топъл човешки поток, да изтърпне чак до мозъка на костите си от полъха на нежността, от близостта на изкушението, от полупотапянето в опасността — закриляна от маската, тя може да подържи за половин час ръката на някой млад и елегантен английски джентълмен или с няколко смели слова да покаже на очарователния шведски кавалер Ханс Аксел фон Ферзен колко много го харесва жената, която за жалост, ах, за жалост, е кралица и насила е принудена да пази своята добродетел. Това, че клюкарите във Версай веднага превръщат дребните шеги в груба еротика и те се разказват по всички салони, това, че веднъж колелото на една придворна каляска се счупва по пътя и Мария Антоанета наема за двадесет стъпки файтон, с който да стигне до Операта, дава повод на тайните списания да превърнат детинската прищявка в лекомислено приключение, но то не стига до знанието на Мария Антоанета или тя просто не иска да го узнае. Майката напразно я предупреждава: „Щях да премълча, ако те придружаваше кралят, ала ти си все без него, винаги те заобикалят най-лошите младежи от Париж, на всичко отгоре очарователната кралица е най-възрастната в цялата дружинка! Вестниците, всекидневниците, които по-рано благославях, задето превъзнасяха великодушието и сърдечната доброта на дъщеря ми, изведнъж коренно се промениха. Съобщават само за конни състезания, хазартни игри и прахосани ноци, поради което не искам дори да ги видя; въпреки това хората, които познават моята любов и нежност към децата ми, не престават да говорят за тези неща и аз не мога да ги накарам да замълчат. Често дори отбягвам другите, за да не научавам нищо.“

Ала укорите вече не въздействуват на опърничавата лудетина, която е стигнала дотам, че не може да проумее защо не я разбират. Защо пък да не се наслаждава на живота, нима съществува някакъв друг смисъл? И с трогателна откровеност отговаря на посланика Мерси по повод майчините предупреждения: „Но какво иска тя? Аз просто се боя от скуката.“

„Аз просто се боя от скуката“: с тези слова Мария Антоанета изрича девиза на времето и обществото, в което живее. Осемнадесети век изтича — вече е изпълнил своето предназначение. Кралството е основано, Версай е изграден, етикетът е придобил съвършен вид — дворът всъщност вече няма с какво да се занимава; понеже няма война, маршалите са се превърнали в истински униформени чучела; понеже поколението вече не вярва в бога, епископите са станали галантни господа във виолетови раса, а кралицата е весела светска дама, тъй като нейният крал не е истински крал и няма престолонаследник, за да се посвети на възпитанието му. Всички те са се изправили с досада и неразбиране пред могъщия поток на новото време; понякога с любопитство посягат към него, за да си вземат по няколко лъскави камъчета; като същински деца се смеят и си играят с чудовищната стихия, защото между пръстите им искрят светлинки. Но никой не усеща бързия, все по-бързия прилив на водите; и когато най-сетне осъзнават опасността, бягството вече е безсмислено, играта току-що е загубена, животът е пропилян.

[1] *Arbiter elegantiarum* (лат.) — съдник за изящното. ↑

[2] *Payez* (фр.) — платете. ↑

[3] *Haute couture* (фр.) — високата мода. ↑

[4] *Petits cabinets* (фр.) — лични покои. ↑

[5] *Pouf* (фр.) — висока прическа. ↑

[6] *Quàsacos* (фр.) — квадратни бонета, станали модни от сатиричните произведения на Бомарше. ↑

[7] *Poufs de l'inoculation* (фр.) — прически „инжектиране“. ↑

[8] *Bonnets de la révolte* (фр.) — шапчиците на бунта. ↑

[9] *Chère Maman* (фр.) — скъпа майка. ↑

ТРИАНОН

Мария Антоанета поема короната с лекомислена и несериозна ръка — така, както се поема нечакан дар; твърде млада е и не знае, че животът не дава нищо даром — всичко, което ни поднася съдбата, има някаква скрита цена. Мария Антоанета не възнамерява да плаща тази цена. Приема само правата на кралица, а задълженията не я интересуват. Иска ѝ се да обедини две неща, които от човешка гледна точка са несъвместими: да властвува и същевременно да се наслаждава. Иска ѝ се всичко да се подчинява на нейната кралска воля, а самата тя необезпокоявана да се подчинява на всяка своя прищявка; иска да притежава могъществото на владетелка и свободата на жена, с една дума, да се наслаждава двойно на своя млад и буен живот.

Но във Версай свободата е невъзможна. Не остава скрита нито една стъпка, сторена в бляскавите му огледални зали. Всяко движение е регламентирано, изменнически полъх препредава всяка дума. Тук не е възможно да останеш сам или да се усамотиш с още някого, няма ни покой, ни отмора, кралят се намира в центъра на огромен часовник, който с неумолимо постоянство отмерва часовете и всяко събитие от човешкия живот, от раждането до смъртта, от ставането до лягането: в държавен акт се превръща дори часът за любов. Владетелят, комуто принадлежи всичко, тук принадлежи на всички, ала не и на себе си. Мария Антоанета обаче ненавижда всяка форма на контрол; едва станала кралица, тя иска от изпълнителния си съпруг някакво кътче, където да не ѝ се налага да бъде кралица. И Луи XVI, донякъде от слабост, донякъде от галантност, още на следващото утро ѝ подарява летния дворец Трианон — второ и миниатюрно, но напълно лично кралство в пределите на могъщото кралство Франция.

Мария Антоанета получава от съпруга си Трианон, но стойността на този дар не е особено голяма — той е само играчка, която трябва да пленява и запълва безделието ѝ в продължение на

повече от едно десетилетие. Строителят на малкия дворец не е имал намерение да изгражда място за постоянно пребиваване на кралското семейство, а само „maison de plaisir“^[1], подслон за временни посетители, и в този смисъл — потайно любовно гнезденце, от което богато се възползват Луи XV със своята Дюбари и други случайни дами. Някакъв сръчен механик измайсторил потъваща маса за галантните вечери, така че приготвените ястия извънредно дискретно се издигат от подземните кухненски помещения в трапезарията и слугите нямат възможност да подслушват какво става на трапезата: за това подсилване на еротичния уют чудесният Лепорело получава извънредно възнаграждение от дванадесет хиляди ливри към седемстотин тридесет и шестте хиляди, които целият павилион струва на държавната хазна. Когато Мария Антоанета получава малкия и усамотен дворец в парка на Версай, в него все още ухае на похотлива нежност. Сега вече си има играчка, и то една от най-очарователните, които френският вкус е успял да сътвори: с нежни линии и съвършени пропорции, той е истинско украшение за елегантната млада кралица. Стилът на двореца е прост и леко напомня античния — белотата му сияе сред прелестната зеленина на градините, напълно усамотен е и все пак е близо до Версай. Дворецът на фаворитката, а сега на кралицата, не е по-просторен от еднофамилна съвременна къща и едва ли разполага с по-големи удобства и лукс: помещенията са седем или осем — вестибюл, трапезария, малък и голям салон, спалня, баня, миниатюрна библиотека (*lucus a non lucendo*)^[2], защото според единодушното мнение на свидетелите Мария Антоанета през целия си живот не е разтворила нито една книга, с изключение на няколко бегло прелистени романа). През всичките години кралицата почти не променя вътрешния облик на малкия дворец — вкусът ѝ е непогрешим и тя не внася никакъв разкош, никаква величавост, нищо прекалено скъпо в помещенията, замислени за най-интимен покой; напротив, стреми се да постигне нежно, лъчезарно и дискретно въздействие, опира се на онзи нов стил, който неправилно носи името на Луи XVI, както Америка — на Америго Веспучи: а би трябвало да се казва стил „Мария Антоанета“ — да носи името на тави нежна, жизнерадостна и елегантна жена, защото нищо от крехката прелест на формите не напомня за охранения, масивен Луи XVI и за грубия му вкус, а изцяло наподобява леката, очарователна женска фигура, чийто портрет до ден-

днешен украсява тези помещения; с безукорно единство от леглото до пудриерата, от клавесина до ветрилото от слонова кост, от шезлонга до миниатюрата този стил използва само най-благороден материал и най-дискретни форми; привидно е крехък, но все пак траен и като съчетава античните линии с френския чар, този стил, който е понятен и за нашето съвремие, по-добре от всеки друг досега символизира победното превъзходство на дамата, на изисканата, изящна францужойка, и замества с интимност и музикалност театралната пищност на Луи XV в Луи XVI. Център на къщата престават да бъдат високомерно кънтящите представителни помещения, а салонът, където се водят непринудени и задушежни разговори; резбованата и позлатена дървена обшивка измества хладния мрамор, а матовите копринени отблясъци — потискащото кадифе и тежкия бродат. На власт идват нежните бледи цветове — слонова кост, розовите оттенъци на прасковата и пролетното синьо: цялото това изкуство е създадено за жените и пролетта, за *Fêtes galantes*^[3] и безгрижното приятелство; тук отсъства предизвикателният стремеж към великолепие, няма я театралната импозантност — заместват ги ненатрапчивост и смекченост; не властта на кралицата, а чарът на младата жена нежно струи от всички предмети, които я заобикалят. Едва в тази скъпоценна и кокетна рамка изящните статуетки на Клодион, картините на Вато и Патер, сребрилата музика на Бокерини и останалите изискани творения на осемнадесети век намират своите истински и правилни измерения; несравнимото изкуство на блажената безгрижност в навечерието на страхотни неволи никъде не въздейства така внушително и правдоподобно. Трианон завинаги ще си остане най-изисканата, най-нежната и все пак нечуплива ваза от този разцвет: чрез този дом, чрез този образ културата на изтънчените наслади придобива съвършената форма на изкуството. И днес съзираме най-добре по стенното часовниче върху мраморната камина на Мария Антоанета изгрева и залеза на рококо, неговия разцвет и смъртния му час.

Трианон е миниатюрен и приказен свят: той въздейства символично, защото през прозорците му не се вижда нищо реално: нито градът, нито Париж, нито полето. Може да се обходи само за десет минути и все пак незначителното пространство е по-важно и по-

необходимо за Мария Антоанета, отколкото цяла Франция с нейните двадесет милиона поданици. Защото тук тя не се чувства подчинена на нищо — нито на церемониала, нито на етикета и почти никак на благоприличието. За да стане ясно на всички, че върху този къс земя се разпорежда само тя и никой друг, Мария Антоанета издава всички заповеди от свое име, а не от името на съпруга си — „de par la reine“^[4]; с това разгневява двора, който строго спазва салическите закони^[5]; прислугата носи не кралската ливрея в червено-бяло-синьо, а нейната — в червено и сребристо. Дори собственият ѝ съпруг се появява тук само като гостенин — впрочем той е извънредно тактичен и сговорчив, защото никога не идва неканен или в неподходящо време и строго съблюдава домакинските права на своята съпруга. Ала простодушният човечец пристига с удоволствие, защото в тази къща е по-уютно, отколкото в големия дворец; „par ordre de la reine“^[6] тук няма ни строгост, ни превзетост, студенината се стопява — хората се разполагат върху моравата без шапки, в свободно, леко облекло, веселото общуване премахва различията в сана и официалностите, а понякога, за жалост, и достойнството. Тук кралицата се чувства добре и твърде скоро така свиква със свободния начин на живот, че вечер ѝ е много трудно да се прибере във Версай. Все повече се отчуждава от двора, след като вкусва свободата сред природата, представителните задължения ѝ стават все по-досадни (вероятно това се отнася и до съпружеските), все по-често по цели дни се усамотява в своето гнездо на веселието. Колко хубаво би било постоянно да живее в Трианон! И понеже Мария Антоанета винаги удовлетворява желанията си, действително изцяло се установява в своя летен дворец. Обзавеждат спалня, но леглото е единично — едрият съпруг едва ли би могъл да се побере в него. Отсега нататък дори брачните интимности, подобно на всичко останало, не се осъществяват по желание на краля — както Савската царица посещава Соломон, така и Мария Антоанета ходи при своя послушен съпруг само когато ѝ хрумне (или когато долови остри нотки в негодуванието на майката срещу „lit à part“^[7]). Нито веднъж той не спи в леглото ѝ, защото Трианон е блаженото и недостъпното владение на Мария Антоанета, посветено единствено на любовните приключения, единствено на удоволствията, а удоволствията си тя никога не жертвува в името на задълженията и още по-малко — на брачните задължения. Копнее да прекара живота

си необезпокоявана, да не бъде нищо друго, освен своенравна и обожавана млада жена, която покрай хилядите безполезни занимания забравя всичко: кралството, съпруга, двора, епохата и света, а понякога — сигурно това са най-блажените й минути — дори себе си.

Чрез Трианон бездейната душа най-сетне намира поле за действие и за игра, които постоянно се сменят. Както поръчва на шивачката си все нови и нови рокли, а на придворния бижутер — нови и по-различни накити, така и за обзавеждането на своето владение Мария Антоанета винаги има какво да поръча; заедно с шивачката, бижутера, балетмайстора, учителите по музика и танци, сега архитектът, градинарят, художникът, декораторът, сиреч новите министри на нейното малко царство, запълват свободното й време, което за жалост тече ужасно бавно, и същевременно най-безцеремонно изпразват държавната хазна. Основната грижа на Мария Антоанета е насочена към нейния парк, защото от само себе си се разбира, че той по нищо не бива да прилича на историческия парк във Версай — трябва да бъде най-модерният, най-изисканият, най-своеобразният, най-кокетният парк на всички времена: най-истинският парк в стил рококо. С това желание Мария Антоанета отново следва — съзнателно или подсъзнателно — новия вкус на своето време. Защото всички са се уморили от тревните площи, разчертани с линеал от „градинския генерал“ Ленотр, от храстите, окастрени сякаш с ножче за бръснене, от орнаментите, безстрастно изчислени върху чертожната му маса, за да изразят хвалебствието, че Кралят-слънце е подчинил на своите желания не само кралството, благородниците, отделните съсловия и нацията, но и природата. На всички е втръснала тази зелена геометрия, „природната сеч“ ги е уморила; както за цялостната културна неудовлетвореност на епохата, така и за този случай „странникът на обществото“ Жан-Жак Русо изнамира избавителното слово — в своя роман „Новата Елоиза“ той настоява за създаването на „естествен парк“.

Несъмнено Мария Антоанета никога не е чела „Новата Елоиза“; в най-добрия случай тя познава Жан-Жак Русо като композитор на музикалната токата „Селският гадател“. Ала по онова време възгледите на Жан-Жак Русо се носят навсякъде. Очите на маркизите и херцозите

се навлажняват, щом им заговорят за този благороден защитник на невинността (homo perversissimus^[8] в частния си живот). Благодарни са му, защото сред множеството чувствени средства успешно им е разкрил една последна примамка: играта с наивността, перверзията на невинността, маскарадното облекло на естествеността. От само себе си се разбира, че и Мария Антоанета пожелава да има „естествен“ парк, невинен ландшафт, по-естествен от всички останали. Ето защо събира най-добрите, най-изкусните творци на своето време, за да ѝ измислят по възможно най-изкуствен начин най-естествения парк.

Защото — нали такава е съвременната мода! — в този „англо-китайски парк“ трябва да се възпроизведе не просто природата, а цялостната природа; в микрокосмоса от няколко квадратни километра трябва да бъде отразен целият космос, смален до кукленски размери. Миниатюрното късче земя трябва да побере всичко: френски, индийски и африкански дървета, холандски лалета, магнолии от южните страни, езеро и рекичка, планина и пещера, романтични руини и селски къщи, гръцки храмове и ориенталски панорами, холандски вятърни мелници, Севера и Юга, Изтока и Запада, най-естественото и най-рядкото — всичко да бъде изкуствено и все пак възможно най-естествено; първоначално архитектът има намерение да стилизира върху тази педя земя огнедишащ вулкан и китайска пагода, но за щастие предложението му се оказва твърде скъпо. Подгонени от нетърпението на кралицата, стотици работници трескаво започват да извайват по плановете на строители и художници една местност, която е извънредно живописна, предназначено непринудена, естествено подредена, тъй че измества действителната местност. Най-напред между поляните пускат поточе, чийто лек напевен ромон е незаменима съставка част от всяка истинска пасторална идилия; наистина водата трябва да се докара чак от Марли по тръби, дълги две хиляди стъпки, а заедно с нея по тръбите изтичат и доста пари: но най-съществено си остава лъкатушното поточе, което изглежда така лирично и естествено. Кротките му води се вливат в изкуствено езеро с изкуствено издигнат остров; то приветливо се вие под изящни мостове, прелестните му вълни донасят блестящия пух на бели лебеди. А скалата сякаш е излязла от стиховете на Анакреон^[9] — обвива я изкуствен мъх, изкуствената скрита пещера е създадена за любов, изгледът е прекрасен и романтичен; по нищо не личи, че тази трогателно наивна

местност предварително е била разчертана върху безброй цветни рисунки, че за градината са изработени двадесет гипсови модела, в които езерото и поточето са отразени с изрезки от огледално стъкло, а поляните и дърветата са представени с оцветен мъх като коледни играчки. Но да не спираме дотук! Кралицата всяка година има нови приумици — все по-необикновени и по-естествени приспособления трябва да разкрасяват владението ѝ — и няма намерение да дочаква изплащането на старите сметки: измислила си е игра и иска да я продължи. За да се подсили обаянието на градината, там се появяват малки драгоценности — пръснати уж случайно, те всъщност са планирани от романтичния архитект. Неголям храм за възхвала на тогавашния бог Ерос — храм на любовта — се издига върху едно възвишение; неговата открита антична ротонда показва една от най-красивите скулптури на Бушардон^[10]: Амур, който си изрязва от боздугана на Херкулес далекобоен лък. По-нататък следва пещера — пещерата на любовта, — изсечена в скалите с такава вещина, че флиртуващата двойка да не допуска нежелани свидетели на своите нежности. Из горичката криволичат пътеки, поляните са изпъстрени с редки цветя, не след дълго в гъстата зеленина ще блесне малък белоснежен осмоъгълник — павилионът за музика; всичко е замислено с такава вещина и вкус, че действително не можем да разберем кое е изкуственото в тази прелест.

Ала модата изисква още по-голяма достоверност. За да стане естествената природа още по-естествена, а кулисите — още по-съвършено да заприличат на живата действителност, се доставят истински фигуранти за пасторалната комедия, струвала най-скъпо от всички пасторални комедии досега: истински селяни и истински селянки, истински пастирки с истински крави, телета, свине, зайчета и овце, истински косачи, жътвари и овчари, ловци, перачи и мандраджии, за да косят, перат, торят, доят, за да нараства шеметът от тази достоверност, за да не спира играта във веселия марионетен театър. Мария Антоанета отново бръква в касата — този път още по-дълбоко — и по нейна заповед тези записани деца получават от кутията за играчки куклен театър с естествени размери — с обори, плевни и хамбари, с гълъбарници и кокошарници: прочутото селце Хамю. Знаменитият архитект Мик и художникът Юбер Робер разчертават, проектират и построяват осем чифлика със сламени

покриви, кокошарници и купища тор — осем точни копия на селски чифлици. Но чисто новите имитации в никакъв случай не бива да въздействуват неправдоподобно сред тази така скъпо сътворена природа, ето защо придават на външния им вид бедността и разрухата на истински сиромашки колиби. Очукват зидовете, романтично разкъртват мазилката, тук и там строшават по някоя дъска; опушват комините, а Юбер Робер рисува по дървото изкуствени пукнатини — нали всичко трябва да изглежда проядено и стародавно. Затова пък някои от привидно западналите къщички се обзавеждат възможно най-уютно: с огледала и печки, с билиардни маси и удобни канапета. Защото, ако на кралицата ѝ стане скучно и пожелае да играе на „Жан-Жак Русо“ — да речем, собственоръчно поиска да избие масло със своите придворни дами, — в никакъв случай не бива да се изпоцапа. Когато посети своите крави Бланшет и Брюнет в обора, подът, естествено, предварително е полиран като паркет от невидима ръка, косъмът на животните лъщи с белоснежни и махагонови отблясъци, а разпененото мляко се поднася не в груби селски ведра, а в порцеланови кани, изработени специално за случая от фабриката в Севър и снабдени с нейния монограм. Селцето Хамю, което днес трогва посетителя със своята изостаналост, е дневният театър на Мария Антоанета: лека, почти предизвикателна със своето лекомислие *Comédie champêtre*^[11]. В същото време, когато селячеството в цяла Франция се бунтува, когато истинските селяни, изтощени от данъците, с въстания и метежи се стремят да извоюват дългоочакваното подобрене на непоносимия живот, в това измислено „потемкиново“^[12] селце цари лениво и лъжовно доволство. По поляните пасат овце със сини панделки; застанала под слънчобрана на някоя придворна дама, кралицата наблюдава как перачките плакнат бельото в бълбукащото поточе; ах, колко прекрасна е тази простота, колко е високонравствена и удобна; всичко в този райски свят е чисто и прелестно, животът е светъл и ясен като млякото, което блика от вимето на кравата! Обличат се в дрехи от тънък муселин — простички като селските дрехи (и с тези дрехи си правят портрети за по няколко хиляди ливри!); отдават се на невинни забавления, вричат се във вярност на „*goût de la nature*“^[13] с небивалата вятърничавост на преситените си души. Ловят риба, късат цветя, разхождат се — много рядко сами — по лъкатушните пътеки, тичат по поляните, наблюдават

работата на послушните селски статисти, играят на топка, танцуват менуети и гавоти върху цветята вместо върху гладкия мрамор, завързват люлки между дърветата, измислят игри на китайски пръстен, губят се и се намират из къщички и зашумени лабиринти, яздят, забавляват се и следят естествения театър, докато най-сетне самите те започват да играят театър за останалите.

Това е последната страст на кралица Мария Антоанета. Първоначално тя нарежда да ѝ построят малък частен театър, който съществува до ден-днешен и възхищава всекиго с нежните си пропорции (прищявката струва само сто четиридесет и една хиляди ливри): нали италианските и френските комедианти трябва да играят някъде! Ала внезапно взела смело решение, самата тя се озовава на сцената. Веселящите, които я заобикалят, също се въодушевяват от театралната игра: деверът ѝ граф д'Артоа, Полиняк и кавалерите ѝ с удоволствие играят заедно с нея; на няколко пъти пристига самият крал, за да се възхити от артистичните способности на жена си; така или иначе, веселият карнавал в Трианон продължава цяла година. Скоро се устройват празненства в чест на съпруга, на брата, а сетне и на чужди князе, на които Мария Антоанета разкрива своето вълшебно владение — тогава в цветните огледала се отразяват хиляди скрити пламъчета и те засияват в тъмнината като аметисти, рубини и топази, съскащи снопове светлина разсичат небето, невидима музика сладостно струи току до гостите. Дават се банкети със стотици ястия, за настроение и танци се строят панаирджийски павилиони, невинната местност послушно служи на лукса като изящен декор. Не, когато сме сред „природата“, скуката отсъства. Мария Антоанета не се е оттеглила в Трианон, за да се отдаде на размисъл, а да се развлича още по-хубаво и по-всеотдайно.

Заклучителната сметка за Трианон е представена едва на 31 август 1791 година. Тя възлиза на 1 649 529 ливри, а в действителност заедно с други замаскирани единични разходи — на повече от два милиона. Естествено, тази сума е само капка в морето, ако се вземе предвид всеобщото безредие и разсипничество в кралството, но все пак е прекомерно голям разход, ако се съобразим с разклатените финанси и повсеместната нищета. Дори самата „вдовица Капе“

признава пред революционния трибунал: „По всяка вероятност малкият Трианон е струвал огромни суми, сигурно дори по-големи, отколкото самата аз желях. Постепенно се увлякох в разходите.“ Но и от политическа гледна точка прищявката струва на кралицата твърде скъпо. Защото, като обрича на безделие придворната върхушка във Версай, тя лишава двора от смисъла на неговото съществуване. Дамата, която трябва да ѝ поднесе ръкавиците, онази, която почтително ѝ подлага стола за телесни нужди, почетните дами и почетните кавалери, хилядите гвардейци, слуги и блюдолизци — наистина с какво да се занимават те, щом са лишени от службите си? По цели дни чакат в *Œil de-Voeuf* и както ръждата разяжда машината, която бездействува, така жлъчта и отровата все по-заплашително разлагат равнодушно занемарения двор. Скоро се стига дотам, че изисканото общество негласно започва да отбягва придворните празненства: нека високомерната „австрийка“ сама се забавлява в своя „малък Шьонбрун“, в своята „малка Виена“; френската аристокрация, която е древна, колкото и хабсбургската, има право на повече внимание по време на приемите — не ѝ стига беглото хладно кимване с глава. Висшата френска аристокрация все по-неприкрито негодува срещу кралицата, която е изоставила Версай, и херцог дьо Леви твърде образно описва ситуацията: „Кралицата не обичаше да си налага нищо в годините на забавления и лекомислие — тя бе замаяна от върховната власт. Етикетът и церемониите събуждаха у нея припряност и досада. Доказаха ѝ как в един толкова просветен век, когато хората се отърсват от всякакви предразсъдъци и владетелите трябва да отхвърлят неудобните вериги, натрапени от обичаите, било смешно да се мисли, че подчинението на народите зависи от по-големия или по-малкия брой часове, които кралското семейство прекарва сред изпълнените с досада досадни придворни... С изключение на няколко фаворити, които дължат своя избор на приумица или интрига, целият свят живее изолирано от двора. Санът, заслугите, престижът, потеклото не дават вече право на достъп в интимния кръг на кралското семейство. Единствено в неделя представените лица могат да видят владетелите за няколко мига. Ала мнозинството от тях скоро загубва интерес към това безполезно притеснение, за което не получава никаква признателност; те стигат до заключението, че е глупаво да идват от толкова далеч, а да ги приемат така зле, ето защо вече се отказват от

своите намерения... Версай, този театър на великолепието на Луи XIV, в който радостно са се стичали гости от всички кътчета на Европа, за да усвоят изтънчения начин на живот и добрите обноски, вече не е нищо повече от малък провинциален град, където хората идват с нежелание и си тръгват колкото се може по-бързо.“

Мария Терезия навреме предвижда и тези опасности, макар да е далеко: „Самата аз познавам скуката и пустотата на представителните задължения, но, повярвай ми, неприятностите, които произтичат от тяхното пренебрегване, имат много по-сериозни последици от малките неудобства, особено що се отнася до вашата толкова жизнена нация.“ Ала има ли смисъл да се разяснява нещо на Мария Антоанета, след като тя не желае да го разбере! Какво пък толкова, че живее на половин час от Версай! В действителност обаче тези две или три мили завинаги са я отделили както от двора, така и от народа. Ако Мария Антоанета беше останала във Версай, заобиколена от френската аристокрация и традиционните нрави, в часа на опасността щеше да има на своя страна принцовете, князете, армията на благородниците. Освен това, ако се беше държала с народа по-демократично, както се бе опитал брат ѝ Йосиф, стотиците хиляди парижани, милионите французи щяха да я боготворят. Ала Мария Антоанета, която е абсолютна индивидуалистка, не извършва нищо, с което да спечели одобрението на аристократите или на народа; тя мисли единствено за себе си и Трианон, а с тази своя прищявка си спечелва неодобрението едновременно както на духовенството и аристокрацията, така и на третото съсловие; тъй като твърде дълго е била насаме с щастието си, остава сама и в своето нещастие и ще заплати детинската играчка със своята корона и с живота си.

[1] *Maison de plaisir* (фр.) — къща за удоволствия. ↑

[2] *Lucus a non lucendo* (лат.) — непрогледен свещен лес. ↑

[3] *Fêtes galantes* (фр.) — любовни празненства. ↑

[4] *De par la reine* (фр.) — по волята на кралицата. ↑

[5] *Салически закони* — сборник от законите на древното франкско племе *салиани*. Един от тези закони изключвал жените от престолонаследията. ↑

[6] *Par ordre de la reine* (фр.) — по заповед на кралицата. ↑

[7] *Lit à part* (фр.) — отделно легло. ↑

[8] *Homo perversissimus* (лат.) — свръхперверзен човек. ↑

[9] Анакреон (ок. 570–485 пр.н.е.) — старогръцки поет. Възпява чувствената любов, красотата и виното. ↑

[10] Бушардон, (1698–1762) — френски скулптор. ↑

[11] *Comédie champêtre* (фр.) — пасторала. ↑

[12] *Потемкиново селце* — тоест бутафорно; по името на руския фелдмаршал Потемкин (1736–1791). ↑

[13] *Goût de la nature* (фр.) — вкус към природата. ↑

НОВОТО ОБЩЕСТВО

Промените започват веднага след като Мария Антоанета се установява във веселия си дом. Най-напред отстраняват старите хора — старите са скучни и грозни, не могат да танцуват, не умеят да те забавляват, постоянно проповядват предпазливост и внимание, а на темпераментната жена още като принцеса ѝ е дошло до гуша от вечното въздържание и вечните съвети. Ето защо се отстранява и педантичната възпитателка, „мадам Етикет“, сиреч графиня дьо Ноай: кралицата няма нужда от възпитание, тя има право да постъпва така, както ѝ се иска! Подобаваща дистанция я дели от изповедника и съветника, абата Вермон, придаден ѝ от майката — да се махат, да се пръждосват всички, които изискват от нея душевно напрежение! Нека я заобикалят само младежи — шумна компания, която да не гледа на живота откъм сериозната му страна и да не разваля лудориите и веселието! Не е особено важно дали тези приятели в развлеченията ще са с висок сан, благородно потекло и почтени, безупречни нрави, дори не е нужно да са особено интелигентни или образовани: образованите люде са педантични, а умните — ехидни; достатъчно е да блестят с духовитост, да разказват пикантни анекдоти, а на празник да бъдат душата на компанията. Първото и единствено условие, което Мария Антоанета поставя пред тесния си кръг, са развлеченията, развлеченията и само развлеченията. Ето защо се обгражда „avec tout ce qui est de plus mauvais à Paris et de plus jeune“^[1] — така заявява с въздишка Мария Терезия, със „soi-disante société“^[2] — това пък мърмори ядосаният и брат Йосиф II, с една привидно безгрижна клика, която в действителност е извънредно себелюбива; за леката служба „maître de plaisir“^[3] на кралицата тези хора се облагодетелствуват с най-важните синекурни длъжности и по време на галантната игра скришом набутват в палячовските си джобове най-тлъстите пенсии.

Един-единствен скучен господин понякога досажда малко на лекомисленото общество. Ала няма как да го отстранят, биха възникнали неприятности, защото ах, за малко да забравят! — той все

пак е съпругът на жизнерадостната дама и освен това владетел на Франция. Искрено влюбен в очарователната си съпруга, Луи Благосклонният понякога идва в Трианон след предварително взето позволение, гледа как се веселят младите хора, опитва се да им отправи плахи укори, когато с прекалено безгрижие прекрачват пределите на общоприетото или когато разходите надхвърлят допустимата граница; но тогава кралицата се засмива и този смях заличава всичко. И веселите празноглавци изпитват към краля снизходителна симпатия, защото е добър и послушен — колко красиво изписва „Луи“ под всички укази, с които кралицата им раздава най-високите длъжности. И бездруго добрият човечец никога не ги безпокои за дълго, винаги остава за час-два, сетне запраща обратно за Версай, при книгите или в ковачницата си. Веднъж кралицата тайно превърта стенния часовник с един час напред, защото кралят се застоява твърде дълго, а нейното нетърпение я гони към Париж заедно с веселата ѝ компания. Кралят не забелязва малката измама и безропотно си ляга в десет вместо в единадесет часа. Елегантните безделници примират от смях.

Естествено, подобни шеги нямат нищо общо с понятието „кралско достолепие“. Ала за какво му е на Трианон този недодялан и тромав човек? Та той не умее да разказва приятни анекдоти, не умее да се смее. Смутен и плах, с болезнено изражение на лицето, Луи седи сред жизнерадостната компания и сънено се прозява, докато другите едва в полунощ се отпускат истински. Не ходи по балове с маски, не играе хазарт, не ухажда никоя дама — не, този добър и скучен човек не става за нищо, не му е мястото в компанията на Трианон, в царството на рококо, в идиличните полета на лекомислието и дързостта.

С една дума, кралят не може да бъде член на новото общество. И брат му, Прованският граф, който прикрива честолубието си зад мнимо безразличие, смята за по-умно да не накърнява достойнството си чрез контакти с младите ветрогони. Но понеже някой мъжки представител на двора все пак трябва да придружава кралицата в нейните лудории, най-малкият брат на Луи XVI, граф д'Артоа, поема длъжността на светец-покровител. Повърхностен, вятърничав и нахален, ала гъвкав и ловък, и той като Мария Антоанета се страхува от скуката и от заниманията със сериозни неща. Женкар, прахосник, забавно конте, самохвалко, по-скоро нахален, отколкото смел, духовит,

но лишен от истински плам, той оглавява трупата там, където се появява нов спорт, нова мода, ново забавление, и скоро натрупва повече дългове от краля, кралицата и двора, взети заедно; ала такъв, какъвто е, отлично подхожда на Мария Антоанета. Тя не уважава много този пустоглавец, а още по-малко го обича, въпреки че злите езици не след дълго започват да изказват подобни съмнения: той просто я прикрива в тил. Скоро двамата образуват неразделна двойка, жаждата за развлечения ги свързва като брат и сестра.

Граф д'Артоа е истински предводител на личната гвардия, с която Мария Антоанета предприема своите дневни и нощни набези, в селенията на веселото безделие; групата всъщност е малка и постоянно мени своите ръководни членове. Защото снизходителната кралица прощава на сподвижниците си всички прегрешения — дълговете и дързостта, предизвикателното или прекалено интимно поведение, флиртовете и скандалите, — но всеки загубва благоволенieto й, щом започне да я отегчава. Известно време барон дьо Безенвал е водеща фигура, той е петдесетгодишен швейцарски благородник и притежава шумната безцеремонност на стар воин, сетне предпочитанията се изместват към херцог дьо Коани — той е „un des plus constamment favorisés et le plus consultés“^[4]. На тях двамата, както и на честолюбия херцог дьо Гин и на унгарския граф Естерхази се пада странната чест да се грижат за кралицата по време на боледуването й от рubeола, което дава повод на двора да зададе ехидния въпрос; кои ли щяха да бъдат четирите придворни дами, които кралят би си избрал при същите обстоятелства? Граф дьо Водрьой, любовникът на кралицината любимка графиня дьо Полиняк, постоянно запазва своята позиция; на заден план остава най-умният, най-изтънченият от всички — принц дьо Лин, единственият, който не се възползува от положението си в Трианон, за да се сдобие с доходи и държавна пенсия. Само той запазва в спомените си уважение и почит към кралицата. Временни звезди от това идилично небе са „красивият“ Дийон и младият немирник херцог дьо Лозьон — за известно време двамата стават извънредно опасни за недраговолното целомъдрие на кралицата. С мъка и решителна намеса посланикът Мерси успява да отстрани младия безрасъдник, преди да е успял да спечели нещо повече от симпатията й. А граф д'Адемар сладко приглася на арфата и е добър актьор: това се оказва достатъчно, за да му донесе поста

посланик в Брюксел, а сетне и в Лондон. Другите предпочитат да си останат у дома и да ловят най-доходните служби в умишлено размътените води. С изключение на принц дьо Лин никой от тези кавалери не притежава истинска възвишеност, честолюбие и политически заложби, за да оползотвори онова, което му предлага приятелството на кралицата, никой от тези палячовци в Трианон не става истински исторически герой. Освен това никой от тях не цени чистосърдечно Мария Антоанета. На някои младата кокетна разрешава по-голяма близост, отколкото подобава на кралския ѝ сан, но на никого — а то е по-решаващо — не се отдава нито духовно, нито като жена. Единственият от всички, този, който трябва и ще бъде единствен, единственият, който завинаги ще спечели сърцето ѝ, все още е забулен в мрак. И може би пъстрата шетня на статистите служи само като прикритие за неговата поява и присъствие.

Ала по-опасни от неблагонадеждните и непостоянни кавалери са приятелките на кралицата; тук в играта се включва тайнствена и гибелна смесица от чувства. По характер Мария Антоанета е извънредно естествена, тя е твърде женствена и гальовна, има развито чувство за всеотдайност и изящност — чувство, на което безразличният и вял съпруг не може да откликне през първите години. Пряма и откровена, тя би желала да споделя с някого душевните си терзания и тъй като нравите забраняват или все още забраняват приятелят ѝ да бъде мъж, от самото начало Мария Антоанета неволно си търси приятелка.

Съвсем естествено е тя да влага известна нежност в приятелството си с жените. Шестнадесет-, седемнадесет-, осемнадесетгодишната Мария Антоанета, макар и омъжена, или по-скоро омъжена наужким, по своя душевен ръст се намира в типичната възраст на пансионерските приятелства и е типично предразположена към тях. Изтръгват я твърде рано от майка ѝ и от искрено обичаната възпитателка, поставят я до несръчен и студен мъж — а младото момиче не се е отърсило от блаженото състояние на доверчивост, което му е присъщо така, както благоуханието е присъщо на пролетния цвят. Детското ѝ тяло още не е превъзмогнало някои дребни детинщини, някои наивни симптоми на „пролетния растеж“: ходенето за ръка и под

ръка, кикотенето по ъглите, лудориите из стаите, взаимното обожание. И защо пък да не се влюбва искрено и по детски, щом е само на шестнадесет, седемнадесет, осемнадесет, деветнадесет и двадесет години — в тези бурни вълнения няма нищо сексуално, те само съдържат плахото предзнаменование на сексуалността: мечтанието. Първите приятелски връзки на Мария Антоанета с жени трябва да са били извънмерно нежни, защото леконравният двор незабавно и по най-ехиден начин изопачава неприсъщото за една кралица поведение. Свръхизтънчен и извратен, той не е в състояние да проумее естествената нежност и скоро тръгват клюки и мълви за неестествените наклонности на кралицата. Уверена в своите чувства, Мария Антоанета се обръща към майка си прямо и жизнерадостно: „Най-сериозно ми приписват особени предпочитания и към жените, и към мъжете.“ Мария Антоанета презира двора, общественото мнение и света с горда откровеност. Все още не знае нищо за хилядаезичната подлост на клеветата, все още безгранично се отдава на неочакваната радост най-сетне да обича, най-сетне да се доверява някому; и за да докаже на своите приятелки колко силно ги обича, тя принася в жертва всякаква предпазливост.

Сравнително сполучливо е избрана първата фаворитка на кралицата — мадам дьо Ламбал. Тя произхожда от едно от първите семейства във Франция, ето защо не ламти за пари и власт, по природа е нежна и сантиментална, не е много умна, но затова пък не е и интригантка, не се е изявила с нищо, но не е и честолюбива, с истинско приятелство отвръща на симпатиите на кралицата. Нравствеността ѝ е безукорна, влиянието ѝ е ограничено върху частния живот на кралицата, не се стреми да извлече изгода за приятелите на семейството си, не се бърка в държавните дела или в политиката. Не поддържа игрален салон, не завлича Мария Антоанета още по-дълбоко във водовъртежа на забавленията, верността ѝ към кралицата е кротка и незабележима, докато настъпи денят, в който една геройска смърт слага най-сетне печата си върху тяхното приятелство.

Но една вечер влиянието ѝ внезапно угасва като свещ. На придворен бал през 1775 година кралицата забелязва млада жена, която все още не познава; скромното ѝ очарование е трогателно, синият ѝ

взор — ангелски чист, фигурата — нежна като на девойче. Кралицата пита коя е тя и получава отговора: графиня Жули дьо Полиняк. Симпатията към принцеса дьо Ламбал е човешка, тя постепенно прераства в приятелство, ала тук не е така: интересът е внезапен и страстен — истински „*coup de foudre*“^[5], истинско влюбване от пръв поглед. Мария Антоанета пристъпва към непознатата и я пита защо толкова рядко се явява в двора. Графиня Полиняк откровено си признава, че материалните ѝ възможности са ограничени и затова не може да участва в приемите. Кралицата е очарована от тази откровеност: колко чиста трябва да е душата на тази прелестна жена, щом още с първите си слова прави милото и непринудено признание за най-страшния позор на онова време — липсата на пари! Не е ли тъкмо тя идеалната приятелка, която търси толкова отдавна? Мария Антоанета веднага привлича графиня Полиняк към двора и така открито я обсипва с привилегии, че възбужда всеобщата завист: публично се движи с нея ръка за ръка, настанява я във Версай, взима я навсякъде със себе си, а веднъж дори се премества с цялата кралска свита в Марли, за да бъде близо до родилното ложе на обожаваната приятелка. Само след броени месеци обеднялата аристократка ще се превърне в господарка на Мария Антоанета и целия двор.

За жалост нежният и невинен ангел не иде от небето, а от семейство, затънало в дългове, което е решено усърдно да се възползува от неочакваното благоволение; скоро финансовите министри могат да изпеят цяла песен във връзка с този случай. Най-напред се изплащат дългове на четиридесет хиляди ливри, дъщерята получава осемдесет хиляди ливри зестра, зетят — капитанска длъжност, а една година по-късно и имение, което носи седем хиляди дуката рента, бащата получава пенсия, а любезният съпруг, всъщност отдавна изместен от любовник — херцогска титла, както и една от най-доходните синекури във Франция: пощата. Въпреки лошата си слава зълвата, Диана дьо Полиняк, става почетна придворна дама, а самата графиня Жули — гувернантка на кралските деца; баща ѝ освен пенсията получава пост на посланик, цялото семейство плува в охолство и почести, а на всичко отгоре обсипва и приятелите си с благоволения от рога на изобилието; в крайна сметка само тази прищявка на кралицата, само това единствено семейство Полиняк струва на държавата годишно половин милион ливри. „Няма друг

случай — пише ужасеният посланик Мерси до Виена, — в който за толкова кратко време да се отдели такава огромна сума за едно-единствено семейство.“ Дори Ментнон^[6] и Помпадур не са стрували повече от фаворитката с ангелски сведения взор, от тази толкова скромна и благодарна Полияк.

Онези, които не са лично въввлечени във въртопа, стоят настрана, чудят се и не проумяват безграничната отстъпчивост на кралицата, която разрешава на недостойния, нищожен и ненаситен род да злоупотребява с нейното име, сан и репутация. Всеки знае, че със своя вроден интелект, вътрешна сила и прямота кралицата стократно превъзхожда жалките отрепки, с които всекидневно общува. Ала в отношенията между характерите силата никога не е определяща — важна е ловкостта; волята превъзхожда духа. Мария Антоанета е нехайна, а семейство Полияк са карьеристи, тя е спонтанна, те — упорити, тя е сама, а те — цяло племе, което майсторски отделя кралицата от целия двор; държат я здраво, защото я забавляват. Каква стойност могат да имат предупрежденията на бедния стар изповедник Вермон, отправени към бившата му ученичка: „Станали сте безразлична към нравите и репутацията на своите приятели и приятелки.“ Укорите му са забележително смели: „Лошото поведение, злите нрави и накърнената или изгубена репутация са се превърнали в условие, което прави възможен достъп във вашата компания.“ Ала как може отделното слово да се пребори със сладкото, нежно празнословие и разходките под ръка, как разумът да обори всекидневната целенасочена хитрост! Полияк и нейната шайка държат магическия ключ към сърцето ѝ, защото развличат крантата, защото я предпазват от скуката: след няколко години Мария Антоанета е напълно подвластна на хладно пресметливата банда. В салона на Полияк те взаимно се подкрепят при измолването на постове и служби, прехвърлят си синекурни длъжности и пенсии, като всеки уж е загрижен единствено за благополучието на другия. Така от ръката на кралицата, която не забелязва нищо, изтичат към шепа хора последните златни струйки на пресъхващото държавно съкровище. Министрите не могат да възпрат тези подмолни дела. „Отнесете се до кралицата, постарайте се да спечелите благоволенieto на кралицата“, вдигат те рамене пред всички просители, защото във Франция ранговете и титлите, службите и пенсиите се раздават единствено от

ръката на кралицата, а тази ръка невидимо се направлява от жената с теменужения взор, от красивата и кротка Полияк.

Чрез постоянните забавления кръгът на привилегированите издига около Мария Антоанета непреодолима преграда. Останалите придворни забелязват това, те знаят, че оттатък преградата се простира земният рай. Там цъфтят служби, там се леят пенсии, там с шеги и весели комплименти се жънат благоволения, които другите са се стремили да постигнат в продължение на десетки години упорит труд. В блаженото отвъдно царство цари вечно веселие, безгрижие и радост — онзи, който проникне в елисейските полета на кралското благоволение, получава всички милости на тази земя. Нищо чудно, че изгонените зад оградата все повече и повече се огорчават — това е старата аристокрация, заслужилите родове, които не са допуснати в Трианон; златният дъжд никога не наквасва техните ръце — а те също треперят от алчност. Да не би да сме по-долу от обеднелите Полияковци? — съскат родовете Орлеан, Роан, Ноай, Марсан. Да не би да нямаме млад, скромнен и почтен крал, който най-сетне да не е играчка в ръцете на метресите си, та след Помпадур и Дюбари отново трябва да измолваме от някаква си фаворитка, от някаква благодетелствуваща жена онова, което ни се пада по ред и закон? Нима наистина трябва да търпим нахалното пренебрегване, хладното незачитане от страна на младата австрийка, която се заобикаля с чужденци и съмнителни жени, вместо с наследствената аристокрация, заселена тук от векове? Пренебрегнатите все по-тясно се сближават, редиците им се множат с дни, с години. И скоро от опустелите прозорци на Версай стооката ненавист ще се вторачи в безгрижния приказен свят на кралицата.

[1] *Avec tout ce qui est de plus mauvais à Paris et de plus jeune* (фр.) — всички най-поқварени и най-млади в Париж. ↑

[2] *Soi-disant société* (фр.) — едно самозвано общество. ↑

[3] *Maître de plaisir* (фр.) — оглавяващ развлеченията. ↑

[4] *Un des plus constamment favorisés et le plus consultés* (фр.) — един от най-облагодетелствуваните и най-слушаните. ↑

[5] *Coup de foudre* (фр.) — любов от пръв поглед. ↑

[6] *Ментнон* (1635–1719) — френска придворна дама, натоварена тайно с възпитанието на децата на Луи XIV, а по-сетне встъпила в таен брак с него. ↑

ЕДИН БРАТ ПОСЕЩАВА СЕСТРА СИ

През 1776 година и по време на карнавала през 1777 година страстта към удоволствията на Мария Антоанета достига най-високата точка на рязко издигащата се крива. Светската кралица не пропуска нито едно конно състезание, нито един бал в операта, нито един маскарад, нито веднъж не се прибира у дома преди разсъмване, постоянно отбягва брачното ложе. Седи на игралната маса до четири часа призори, загубите и дълговете ѝ предизвикват общественото неодобрение. Посланикът Мерси отчаяно отправя във Виена доклад след доклад: „Нейно кралско височество напълно е забравила външното благоприличие“; едва ли било възможно да ѝ се направи забележка, защото „всевъзможните развлечения се сменят шеметно и човек трудно намира дори няколко мига, за да подхване сериозен разговор с нея“. Версай отдавна не е бил толкова пуст, както през тази зима; през последните месеци заниманията — или по-точно: развлеченията на кралицата не са се променили или ограничили. В младата жена сякаш се е вселил демон: никога буйността и нетърпението ѝ не са били толкова безсмислени, колкото през тази решителна година.

Към всичко това за пръв път се прибавя нова опасност. През 1777 година Мария Антоанета вече не е петнадесетгодишното наивно дете, което пристига във Франция, а двадесет и две годишна жена в разцвета на хубостта си — съблазнителна, но и на свой ред подвластна на съблазните; би било по-скоро противоестественно да проявява хладнокръвие и равнодушие сред еротичната и свръхчувствена обстановка във версайския двор. Всичките ѝ връстници, роднини и приятелки отдавна вече са се сдобили с деца, всяка от тях има истински мъж или най-малкото любовник; единствено тя прави изключение поради неспособността на злощастния си съпруг, единствено тя — по-красива от всички други, по-съблазнителна и желана от всяка друга в нейния кръг — все още не е отдала своите чувства на никого. Напразно е прехвърляла върху приятелките си своя

силен копнеж за нежност, напразно е заглушавала вътрешната празнота с непрестанни връзки и общуване — нищо не ѝ е помогнало, природата постепенно предявява своите права към всеки, предявява ги и към извънредно естествената и нормална жена. Когато се намира сред младите кавалери, Мария Антоанета все по-често загубва вродената си и безметежна увереност. Наистина още се бои от най-страшната опасност. Ала продължава да играе с нея, въпреки че не успява да усмири кръвта си, която я издава; поруменява и пребледнява, несъзнателно потръпва, когато е близо до желаните млади хора, обърква се, сълзи бликнат в очите ѝ, но не престава да предизвиква кавалерите отново и отново да изричат галантните си комплименти; съвършено достоверни са мемоарите на Лозьон за онази забележителна сцена, когато кралицата все още не се е отърсила от раздразнението и объркването, но внезапно и бурно се хвърля в обятията му, за да побегне засрамена, изплашена от себе си, защото в доклада на шведския посланик за явното ѝ увлечение по младия граф Ферзен е отразено същото състояние на възбуда. Няма място за съмнение: измъчената жена, чийто недодялан съпруг я пренебрегва и жертвува, се е озовала на ръба на своето самообладание. Нервите ѝ вече не издържат на невидимото напрежение, въпреки че Мария Антоанета се съпротивява — а може би тъкмо заради това. Посланикът Мерси докладва сухо — сякаш има намерение да доуточни клиничната картина — за внезапно появяващи се „*affectations nerveuses*“^[1], за така наречените „*varieurs*“^[2]. На първо време свенливата боязън на самите кавалери спасява Мария Антоанета от действително погазване на семейната чест — и двамата, Лозьон и Ферзен, незабавно напускат двора, щом усетят прекомерно явния интерес на кралицата; но не съществува никакво съмнение, че ако някой от младите фаворити, с които тя кокетно се забавлява, посегне дръзко в удобен миг, лесно би могъл да обладае добродетелта, чиято вътрешна защита вече е твърде вяла. За щастие Мария Антоанета досега е успявала да се овладее, преди да стори последната стъпка към падението. Ала заедно с вътрешния смут нараства и опасността: пърхащата пеперуда кръжи все по-близо до примамливия пламък; достатъчно е само едно несръчно движение с крилцата, и лудетината неминуемо ще падне в разрушителната стихия.

Дали телохранителят, прикрепен към нея от майката, подозира и за тази опасност? Бихме могли да го допуснем, защото предупрежденията му относно Лозьон, Дийон и Естерхази ни дават повод да мислим, че старият и опитен ерген схваща това състояние и причините за него по-добре от самата кралица, която не подозира колко издайнически са бурната ѝ раздразнителност, дивото ѝ и неутолимо вълнение. Изцяло е преценил последиците от катастрофата, която ще настъпи, ако кралицата на Франция попадне в мрежите на някой чужденец-любовник, преди да е родила на съпруга си законен престолонаследник: това трябва да бъде предотвратено на всяка цена. Ето защо изпраща във Виена писмо след писмо, в които умолява император Йосиф най-сетне да дойде във Версай, за да се увери със собствени очи какво става там. Защото мълчаливият и кротък наблюдател знае: крайно време е кралицата да бъде спасена от самата себе си.

С пристигането си в Париж Йосиф II си поставя тройна цел. Той трябва да разговаря по мъжки с краля, своя зет, във връзка с един неудобен въпрос: задълженията му на съпруг, които все още не е изпълнил. Трябва в качеството си на авторитетен по-възрастен брат да натрие носа на сестра си, маниакално влюбена в развлеченията, и да ѝ разкрие политическите и човешките опасности от тази мания. И трето, трябва да затвърди от човешка гледна точка държавния съюз между френската и австрийската династия.

Към трите замислени задачи Йосиф II доброволно прибавя четвърта: иска да се възползува от случая, който му предлага чудноватото посещение, за да го направи още по-чудновато и да пожъне лично за себе си нестихващи овации. Този човек, чиято душа всъщност е почитана, не е глупав, макар и да не е свръхнадарен — преди всичко обаче е суетен и отдавна страда от болестта на принципите престолонаследници; гневи се, защото вече е възмъжал, а няма право да управлява свободно и необезпокоявано: сгушен в сянката на своята прославена майка, на политическата сцена Йосиф II играе само второстепенни роли или, както сам сърдито заявява, е „петото колело в колесницата“. Тъкмо защото знае, че не може да надмине великата императрица нито по ум, нито по духовна мощ, той

се стреми да придаде на второстепенната си роля по-особен нюанс. След като за Европа майка му е олицетворение на схващането за абсолютната власт, той пък от своя страна ще усвои ролята на народен император, на съвременен човеколюбец, на лишен от предразсъдъци, просветен баща на народа. Оре с плуга, смесва се с множеството, облечен в скромни граждански дрехи, спи в просто войнишко легло, нагласява нещата така, че да го затворят в Шпилберг, ала същевременно се старае светът да научи най-големи подробности за предизвикателната скромност. Досега обаче Йосиф II е играл ролята на демократичен халиф само пред собствените си поданици. Пътешествието до Париж най-сетне му предлага възможността да се появи на великата световна сцена. Цели седмици преди това императорът изучава до най-малки подробности новата си роля: ролята на скромността.

Император Йосиф постига намерението си наполовина. Вярно е, че не успява да заблуди историята — тя отбелязва доста грешки в неговото досие: припрени и неумело осъществени реформи, гибелни прибързаности; може би единствено ранната му смърт предпазва Австрия от разрухата, чиито корени трябва да търсим още по време на неговата власт; ала той спечелва на своя страна легендата, която е по-наивна от историята. Песента за добрия народен император се пее още дълго време, безброй сензационни романи описват как благородният непознат, загърнат в обикновено наметало, раздава милостиня с нежната си ръка и залюбва селските девойки; тези романи имат прочут завършек, който многократно се повтаря: непознатият разгръща мантията си и удивеният взор вижда блестящата униформа, а този благороден човек изрича проникновените слова: „Никога нямаше да узнаете моето име — аз съм император Йосиф.“

Шегата е глупава, но тъй като е изречена съвсем непринудено, тя е по-мъдра, отколкото изглежда: извънредно точно е осмяна всеизвестната мания на император Йосиф — от една страна, да се прави на скромен, а от друга, да наглася нещата така, че всички да се възхищават от неговата скромност. В това отношение пътуването му до Париж е твърде показателно. Защото император Йосиф II, естествено, не заминава за Париж в качеството си на император — нали не иска да

прави впечатление, — а като граф Фалкенщайн и извънредно много настоява никой да не разбере кой всъщност се крие под това име. В дълги писания уточнява, че никой не бива да се обръща към него другояче освен с „господине“ (същото се отнася и до краля на Франция), че няма да живее в дворците и ще използва само обикновени наемни коли. Естествено обаче, всички европейски двореци знаят точния ден и час на неговото пристигане; още в Щутгарт вюртембергският херцог му изиграва лоша шега, като заповядва да отстранят всички фирмени табели от странноприемниците, така че на народния император не му остава нищо друго, освен да преспи в палата на херцога. До последния миг новият Харун ал-Рашид държи с педантична непреклонност на своето инкогнито, отдавна станало световноизвестно. Пристига в Париж с обикновен файтон, отсяда в хотел „Тревил“, сега хотел „Фойо“, и се представя като непознатия граф Фалкенщайн; във Версай наема стая във второстепенен хотел, спи на походно легло, покрит с мантията си, сякаш ношува в бивак. И добре е пресметнал всичко. За народа на Париж, чиито крале живеят само сред лукс, такъв владетел е истинска сензация: крал, който опитва супата в бедняшките лазарети, който присъствува на заседанията в академиите и преговорите в парламента или посещава моряците, търговците, болницата за глухоними, Ботаническата градина, фабриката за сапун, дюкяните! Йосиф вижда много неща в Париж и същевременно се радва, че виждат и него; очарова всички със своята дружелюбност в сам още повече се очарова от възторга, с който го посрещат. Тайнственият човек, който играе двойствена роля и лъкатуши между истината и лъжата, постоянно съзнава своето раздвоение. Затова, преди да се сбогува, пише на своя зет: „Ти струваш повече от мен, а аз съм шарлатанин, но в тази страна това е необходимо. Предумишлено и от скромност се държа просто, но съзнателно преигравам; възбудих тук ентусиазъм, от който наистина ми става неудобно. Напускам това кралство твърде удовлетворен, ала не изпитвам съжаление, защото достатъчно дълго играх своята роля.“

Наред с личния успех Йосиф постига и предначертаните политически цели; преди всичко разговорът с неговия зет във връзка с несъмнено трудния проблем се осъществява изненадващо лесно. Почтеният и дружелюбен Луи XVI приема своя шурей с пълно доверие. Фридрих II не постига нищо с наставленията до своя

посланик барон Голц, който разпространява из цял Париж думите на император Йосиф, казани уж на пруския крал: „Имам трима зетове — и тримата са за окайване: този във Версай е слабоумен, другият в Неапол — луд, а третият в Парма — глупак.“ В този случай „лошият съсед“ напразно е подклаждал огъня, защото Луи XVI не страда от честолюбие, стрелата отскача от наивното му добродушие. Двамата роднини разговарят свободно и откровено. След това по-близо запознанство Йосиф II започва да изпитва известно човешко уважение към Луи XVI. „Този човек е слабохарактерен, но не е глупак. Притежава знания и аналитични способности, ала е апатичен: и физически, и духовно. Говори разумно, обаче му липсва истинско желание и истинска любознателност, за да задълбочи знанията си; при него още не е настъпило *fiat lux*^[3], материята се намира още в своето първично състояние.“ След няколко дни Йосиф II напълно завладява краля, единодушни са по всички политически въпроси — сигурно е, че без особени затруднения му се удава да предума своя зет и за онази дискретна операция.

Срещата на Йосиф с Мария Антоанета е по-трудна, защото е потговорна. Сестрата очаква посещението на брат си със смесени чувства — щастлива е, защото ѝ се предлага възможност открито да се наприказва със свой кръвен родственик, и то най-доверения от всички — от друга страна обаче, е изпълнена с боязън, защото императорът много обича да мъмри и поучава по-малката си сестра. Неотдавна я е кастрил като ученичка: „Къде се бъркаш? — ѝ е писал той. — Сменяш министрите, прокудила си един в имененията му, разкриваш нови, скъпо платени служби в двора! Запитала ли си се поне веднъж с кое право се месиш в работите на двора и френската монархия? Какви знания си усвоила, та се осмеляваш да вършиш подобни неща и да си въобразяваш, че личното ти мнение би могло да бъде по-важно от всички други, особено по отношение на държавата, където са необходими извънредно задълбочени познания? Ти си прелестна и млада, но по цял ден не мислиш за нищо друго, освен за лудории, тоалети и удоволствия, не четеш нищо, не се включваш дори за четвърт час на месец в някой разумен разговор, не разсъждаваш, никога нищо не довеждаш докрай и никога — сигурен съм в това — не мислиш за последиците от своите думи и дела...“ Разглезената и капризна жена не е свикнала на подобен суров, наставнически тон в

разговорите със своите придворни в Трианон, така че е обяснимо защо сърцето ѝ се разтуптява, когато придворният маршал внезапно съобщава, че граф Фалкенщайн е пристигнал в Париж и утре ще се представи във Версай.

Но развоят на нещата е по-благоприятен, отколкото е очаквала. Йосиф II е достатъчно добър дипломат и не започва да я поучава още от прага; напротив, той изказва приятни комплименти за прелестната ѝ външност, уверява я, че ако му се наложи пак да се венчава, жена му трябва да изглежда като нея — държи се по-скоро като галантен кавалер. Мария Терезия отново е изрекла верни предсказания в предварителното известие до своя посланик: „Всъщност не се страхувам, че той ще бъде прекомерно строг съдник на нейното поведение; по-скоро смятам, че каквато е мила и чаровна, ще спечели одобрението му със своята ловкост, одухотвореност и добри маниери, които влита в разговорите, а това от своя страна ще поласкае него.“ Действително — милото поведение на възхитително прелестната му сестра, неподправената ѝ радост от срещата, уважението, с което го изслушва, а, от друга страна, фамилиарното добродушие на зетя и големият триумф, който пожънва в Париж със своята комедиантска скромност, карат страшния педант да онемее; строгият мечок се укротява, защото обилно го гощават с мед. Първото му впечатление е по-скоро благосклонно: „Тя е мила и почтена жена, все още е доста млада и не особено разсъдлива, но притежава добър запас от приличие и добродетелност, към което се добавя и доста правилен усет за тълкуване на нещата. Първият ѝ порив винаги е верен и ако му се довери и поразмисли малко повече, вместо да отстъпва пред легиона подмазвачи, които я обсаждат, тя би била свършена. Жаждата ѝ за развлечения е силно развита — всички знаят кое е нейното слабо място и се ориентират според него; тя пък се вслушва най-много в онези, които умеят добре да я развличат.“

И докато Йосиф II привидно небрежно се забавлява по празненствата, които сестра му устройва в негова чест, загадъчният двойственик прави своите проникателни и точни наблюдения. Преди всичко установява, че Мария Антоанета „не изпитва никаква любов към своя съпруг“, че се отнася към него пренебрежително, безразлично и с неподобаващо високомерие. Освен това не му е особено трудно да се досети какво представлява лошата компания на „лудетината“ —

особено Жули дьо Полиняк. Само в едно отношение, изглежда, се успокоява. Йосиф II въздъхва с видимо облекчение — вероятно се е страхувал от най-лошото, — защото въпреки кокетствата с младите кавалери добродетелта на сестра му до този миг е непокътната, защото — и тук предпазливо вплита уговорката „поне до този миг“ — в това общество с пропаднал морал нейното поведение в нравствено отношение е по-добро, отколкото славата ѝ. И все пак чутото и видяното не му донасят особено успокоение за бъдещето: не му се струват излишни няколко сериозни предупреждения. Неведнъж прави забележки на младата си сестра, стигат и до бурни разпавии: например грубо ѝ заявява пред свидетели, че „изобщо не заслужава мъжа си“ или че игралният салон на нейната приятелка херцогиня дьо Гимене бил истински вертеп за лъжци и мошеници. Публичните укори огорчават Мария Антоанета: понякога разпратата е сериозна, не отстъпват нито братът, нито сестрата. Детинската опърничавост на младата жена се бори срещу досадното опекунство; но същевременно дълбоко в себе си съзнава колко прав е брат ѝ за тези укори, колко и е нужна неговата опора, колко слаб е характерът ѝ.

Изглежда, в разговорите си двамата не стигат до решителни обобщения. Вярно е, че по-късно Йосиф II строго ѝ напомня за някакъв разговор, проведен на някаква си каменна пейка, но най-същественото и най-важното вероятно не е споделил в случайно разискване. За два месеца Йосиф II обикаля цяла Франция, научава за тази страна повече от собствения ѝ крал и повече от сестра си — за опасностите, надвиснали над нея. Стига до извода, че всяка изречена дума се изпарява от главата на лекомислената жена, че само след час тя не помни нищо — особено работите, които иска да забрави. Затова се усамотява и съставя напътствие, което обобщава всичките му наблюдения и размисли; нарочно предава в последния момент документа от тридесет страници, като я моли да го прочете едва след неговото заминаване. Писменото предупреждение трябва да я вразумява в негово отсъствие.

Това „напътствие“ е може би най-поучителният документ, който ни разкрива нрава на Мария Антоанета, защото Йосиф II го съставя, ръководен от добра воля и пълна непредубеденост. Формата му е малко високопарна; за нашия вкус то е твърде патетично със своя морализъм, но заедно с това показва голяма дипломатическа ловкост, защото

императорът избягва да дава на френската кралица преки наставления за нейното поведение. Той реди въпрос след въпрос, съставя нещо като катехизис, за да събуди размисъл у неразумната си сестра, за да я накара да се вгледа в себе си и да прецени собствената си личност; ала непреднамерените му въпроси се превръщат в обвинения, привидно случайната им последователност — в пълен списък на прегрешенията на Мария Антоанета. Най-напред Йосиф II изтъква на сестра си колко време е пропиляла досега: „Пораснала си, вече няма как да се извиняваш, че си дете. Какво ще стане, какво ще излезе от теб, ако колебанията ти продължат?“ И сам си отвръща с неимоверна проникателност: „Нещастна жена и още по-нещастна кралица.“ Въпросите му изброяват всичките ѝ нехайства: ярка и студена мълния се стоварва върху поведението ѝ към краля. „Действително ли търсиш всеки повод? Отвърщаш ли на чувствата, които той ти разкрива? Не си ли хладна и разсеяна, когато ти говори? Понякога не изглеждаш ли отегчена или отвратена? Нима смяташ, че този природно студен човек може да те почувствува близка и действително да те залюби, след като имаш подобно поведение?“ С привидните си въпроси, които в действителност са остри обвинения, той я упреква безжалостно, че вместо да се подчини на краля, използва неговата несръчност и слабост и насочва към себе си, а не към него всички успехи и всеобщото внимание. „Владееш ли начините, които ще те направят наистина необходима за него? — още по-строго пита братът. — Убеждаваш ли го, че никой не го обича по-искрено от теб, че повече от всички жадуваш славата и щастието му? Потиснала ли си някога желанието да блестиш вместо него? Поемаш ли някои задължения, които е занемарил, за да избегнеш впечатлението, че се възползуваш от неговите слабости? Правиш ли жертви за него? И запазваш ли непроницаемо мълчание за грешките и недостатъците му? Прощаваш ли ги, затваряш ли незабавно устата на онези, които се осмеляват да намекуват за тях?“

Император Йосиф изпълва още много листове с богатия регистър за манията ѝ за развлечения: „Замисляла ли си се колко зле може да бъде повлияно общественото мнение от твоите компании и приятели, ако те не са във всяко отношение безукорни личности, защото по този начин възниква неволното съмнение, че или одобряваш лошите порядки, или дори сама ги разпространяваш? Замисляла ли си се за

ужасните последици от хазарта, който привлича долно общество и възпитава долни нрави? Припомни си някои неща, които са ставали пред очите ти, спомни си, че самият крал не участва в тези игри и че наистина е възмутително единствено ти от цялото семейство да поддържаш, така да се каже, този лош обичай. Освен това помисли поне веднъж за многобройните притеснения, които произтичат от баловете в операта, за многобройните неприятни авантюри, които сама си ми разказвала. Не мога да премълча, че от всички развлечения последното несъмнено е най-непристойното — особено поради начина, по който ходиш на тези балове: нищо не се променя от обстоятелството, че те придружава твоят девер. Какъв е смисълът да се движиш там като непозната и под прикритието на маската да играеш чужда роля; не виждаш ли, че все пак те разпознават и ти говорят неща, които не ти подобава да слушаш, но хората ги изричат, защото искат да те забавляват, както и да ти внушат, че са изречени най-невинно? Самото място има твърде лоша слава. Кажи ми, какво търсиш там? Маската пречи на благоприличните разговори, не можеш и да танцуваш — тогава за какво са ти тези авантюри, тези непристойности, защо се унижаваш да дружиш с банда разюздани момчетии, дамички и чужденци, защо ти е да слушаш и може би сама да изричаш двусмислени глупости, които не ти подходат? Не, наистина е излишно. Искам да ти призная, че тъкмо с тези неща най-много възмущаваш всички почтени люде, които те обичат: изоставяш самотния крал по цели нощи във Версай и се обграждаш с измета на Париж!“ Йосиф настойчиво ѝ преповтаря старите поучения на майката: най-сетне да се заложи с някое четиво — два часа дневно не били много, но щели да я дарят с малко ум и разум за останалите двадесет и два. И внезапно в дългата проповед проблясват пророчески слова, които ни карат да изтръпнем. Йосиф II заявява на сестра си, че ако не го послуша, предвижда лоши последствия — и пише буквално следното: „Треперя още отсега за теб, защото така не може да продължава; *la révolution sera cruelle si vous ne la préparez.*“^[4]

„Революцията ще бъде свирепа“ — тук за пръв път срещаме страховитата дума. Въпреки че императорът има предвид нещо друго, той все пак предсказва истината. Ала Мария Антоанета ще разбере смисъла на тези слова цяло десетилетие по-късно.

- [1] *Affectations nerveuses* (фр.) — нервни разстройства. ↑
- [2] *Vapeurs* (фр.) — истерични пристъпи. ↑
- [3] *Fiat lux* (лат.) — в случая: просветление, проясняване. ↑
- [4] „*La révolution sera cruelle si vous ne la préparez*“ (фр.) — революцията ще бъде свирепа, ако не вземете мерки. ↑

МАЙЧИНСТВО

От гледна точка на историята посещението на император Йосиф II представлява навярно незначителен епизод в живота на Мария Антоанета, но в действителност то причинява решителен поврат. Защото само след няколко седмици узряват плодовете на задушевия разговор между императора и Луи XVI във връзка с проблемите на съпруга. Укрепналият крал подема с нова устремност брачните си задължения. Още на 19 август 1777 година Мария Антоанета съобщава във Виена за „un petit mieux“^[1]: „Състоянието ми — става дума за целомъдреното й състояние — не се е променило“ — голямата битка все още не е спечелена, но „въпреки това не се съмнявам в успеха, защото настъпи известно подобрене: кралят стана по-нежен отпреди, за него това е изключително важно.“ На 30 август най-сетне проехтяват победни фанфари; за пръв път след безбройните поражения в седемгодишната любовна война „nonchalant mari“^[2] превзема крепостта, която никой не е защитавал. Мария Антоанета бърза да уведоми своята майка: „През целия си живот не съм била по-щастлива, вече осем дни бракът ми е напълно редовен; опитът беше подновен и вчера всичко бе още по-съвършено, отколкото първия път. Отначало мислех незабавно да изпратя куриер до скъпата ми майка, но след това ме обзе страх да не предизвикам сензация и клюки; от друга страна, исках да съм напълно уверена в себе си. Сигурно още не съм бременна, но сега поне живея с надеждата, че един ден и това ще стане.“ Впрочем победният поврат не остава задълго в тайна: испанският посланик — най-информираният от всички — съобщава на своето правителство дори датата (25 август) на съдбоносния ден, след което добавя: „Тъй като събитието е интересно и обществено значимо, разговарях поотделно с министрите Морпа и Вержен — и двамата потвърдиха същите обстоятелства. Освен това е сигурно, че кралят е разказал за случилото се на една от своите лели и доста откровено е заявил: «Много ми допада новото удоволствие и съжалявам, че така дълго не съм го познавал.» Негово величество сега е далеч по-ведър от

преди, а около очите на кралицата много по-често има тъмни кръгове.“ Ала първият възторг на младата жена от умелия съпруг се оказва предивременен, защото „новото удоволствие“ съвсем не увлича Луи XVI така, както го увлича ловът; ето защо само след десет дни Мария Антоанета отново се оплаква на своята майка: „Кралят не обича да спим заедно. Опитвам се да го убедя, че не бива да се отказва напълно от нашето съжителство. Понякога прекарва нощта при мен, но най-добре е да не го измъчвам да идва по-често.“ Майката не се радва много на това съобщение, защото смята въпроса за „essentiel“^[3], но се съгласява с тактичността на дъщеря си да не притеснява своя съпруг; самата нея обаче съветва да се нагоди по-добре към часовете за лягане на съпруга си. Бракът е доста вял, ето защо във Виена ще трябва да почакаат, докато получат горещо желаната вест за настъпила бременност — едва през април нетърпеливата жена смята, че съкровено ѝ желание вероятно се е сбъднало. Още при първите признаци Мария Антоанета незабавно иска да изпрати куриер до майка си, но придворният лекар я съветва да не бърза, макар че е готов да заложи хиляда луидора, че кралицата е права. На 5 май предпазливият Мерси съобщава сигурната вест, на 4 август бременността публично се оповестява в двора, след като на 31 юли в десет и половина вечерта кралицата е усетила първите движения на детето. „Оттогава — пише тя на Мария Терезия — то често се движи и това ми доставя голяма радост.“ Тя съобщава бащинството на своя късно проявил се съпруг с великолепно настроение и простота. Застава пред него, придава си мрачно изражение и се престорва на обидена: „Господарю, идвам да ви се оплача от един ваш поданик, който се осмелява да ме ритне в корема.“ Добродушният крал не я разбира, сетне избухва в горд и благосклонен смях и смаян от собствената си неочаквана сръчност, прегръща своята съпруга.

Този ден слага началото на най-невероятни публични церемонии. В църквата се пеят благодарствени химни, парламентът изпраща пожелания за щастие, парижкият архиепископ разпорежда да се четат молитви за нормалното протичане на бременността; с изключителна старателност търсят дойка за бъдещото кралско дете, приготвят сто хиляди ливри за бедните. Целият свят със затаен дъх очаква великото събитие; същото се отнася и до акушера, защото раждането представлява за него нещо като лотария: ако се роди

престолонаследник, ще получи пенсия от четиридесет хиляди ливри, но само десет хиляди, ако е принцеса. А дворът с истинска възбуда очаква спектакъла, от който е бил лишаван дълго време: бременността на френската кралица в никакъв случай не е частно семейно събитие, тя е включена във вековните свещени традиции; прастарият закон изисква раждането да стане пред очите на всички принцове, принцеси и под контрола на целия двор. Всеки член на кралското семейство, както и редица почетни аристократи имат право на непрекъснат достъп в стаята на родилката — естествено, никой от тях не възнамерява да се откаже от тази варварска и нездравословна привилегия. Любопитните пристигат от всички провинции и от най-отдалечените дворци, наети са и най-малките мансарди в миниатюрния град Версай, поради страхотния наплив цените на хранителните стоки се утрояват. Ала кралицата кара нежеланите гости доста да почакаат за представлението. Най-сетне на 18 декември през нощта домашната камбанка известява, че родилните болки са започнали. Мадам дьо Ламбал първа се втурва в стаята на родилката, следват я развълнуваните придворни дами. В три часа събуждат краля, принцовете и принцесите, пажовете и гвардейците яхват конете си и лудешки препускат към Париж и Сен Клу, за да доведат навреме всички свидетели с кралска кръв и княжески сан: само дето не бият камбаните за тревога и не дават предупредителни топовни гърмежи.

Няколко минути след като придворният лекар оповестява на висок глас, че тежкият час на кралицата е настъпил, глутницата благородници шумно нахълтва; около леглото, в тясната стая са натъпкани кресла, в които се настаняват зрителите според своя ранг. Онези, за които не е останало място на първите редове, се качват направо върху столове и лейки, за да не би — не дай, боже! — да пропуснат някое движение, някое стенание на измъчената жена. Въздухът в затвореното пространство става все по-тежък и спарен от дъха на петдесетината присъстващи и от острата миризма на оцет и есенции. Ала никой не отваря прозорците, никой не напуска мястото си — публичната инквизиция продължава цели седем часа, докато най-сетне в единадесет и половина по обед Мария Антоанета ражда. Уви, детето е от женски пол. Благоговейно отнасят кралската издънка в един съседен кабинет, за да я изкъпят и предадат незабавно да грижите на гувернантката; обзет от гордост, кралят също тръгва нататък, за да

се порадва на късния плод на своята мъжественост; както винаги любопитните придворни се втурват след него и тогава внезапно прозвучава острата заповед на акушера: „Въздух и вряла вода! Трябва да ѝ се пусне кръв!“ Кралицата внезапно е припаднала, кръвта е нахлула в главата ѝ, защото е полузадушека от отровния въздух и може би от усилието да потиска болките си пред петдесетината любопитни зрители — сега неподвижно лежи върху възглавниците и дъхът ѝ излиза на хрипове. Всички са обзети от ужас, кралят собственоръчно разтваря прозорците, настъпва страхотна суматоха. Но врялата вода все не идва: блюдолизците не са забравили нищо от средновековната родилна церемония, ала не са предвидили най-естествената предпазна мярка за този случай — да имат подръка гореща вода. Ето защо хирургът решава да извърши кръвопускането без предварителна подготовка. Струйката кръв бликва от разрязаната вена на крака и гледай ти — кралицата повдига клепачи, спасена е! Едва сега избухва неудържимото ликуване, хората се прегръщат, изказват си благопожелания, плачат от радост, а камбаните разгласяват радостната вест из страната.

Мъките на жената свършват, започва щастието на майката. Въпреки че радостта не е пълна — топовете са дали двадесет и един салюта в чест на принцесата, вместо сто и един (такъв е поздравът за новороден престолонаследник), — Версай и Париж все пак ликуват. Разпращат бързи пратеници до всички европейски държави, в цялата страна раздават милостиня, освобождават от затвора задържаните за дългове, за сметка на краля обличат, венчават и даряват със зестра сто брачни двойки. Когато кралицата се вдига от родилното ложе и се отправя към „Нотр Дам“, стоте щастливи двойки я очакват там и въодушевено поздравяват своята благодетелка — а министърът на полицията нарочно е подбрал само хубавички младоженци. За народа на Париж има фойерверки, празнично осветление, вино на разпенени струи, хляб и колбаси, безплатен достъп в Комеди Франсез (на възглицарите предоставят ложата на краля, а на продавачките на риба — тази на кралицата: нека поне веднъж и бедните да се повеселят!). Хората са обзети от щастливи и добри предположения — сега, когато Луи XVI вече е баща, сигурно ще се развесели, ще стане по-уверен, а

Мария Антоанета — нали е майка — ще се развие като щастлива, сериозна и съзнателна жена: голямата пречка е отстранена, бракът е подсигурен и укрепен. Оправдано е веселието на родителите, двора и цялата страна; действително всички те се веселят и се отдават на многобройни празненства и удоволствия.

Един-единствен човек не е задоволен напълно: Мария Терезия. Тя преценява, че внучката отчасти е подобрила положението на любимото ѝ дете, ала не го е затвърдила. Понеже е императрица и държавница, мислите ѝ постоянно кръжат далеч извън пределите на частното семейно щастие, насочват се преди всичко към запазването на династията. „На всяка цена ни е необходим дофин, престолонаследник.“ Непрестанно повтаря на дъщеря си едно и също предупреждение: да не спи отделно, да не се отдава на лекомислие. Но когато се изнизват още няколко месеца, а бременност не настъпва, майката започва да се гневи, че Мария Антоанета не умее да се възползува от брачните нощи. „Кралят се буди рано и се прибира в ранен час — кралицата върши обратното! На какво да се надяваме тогава? Щом само се разминавате, истински успех не може да настъпи.“ Настойчивостта ѝ става все по-упорита. „Досега се сдържах, но ще стана настояща; престъпно би било да не създадете още деца с вашата кръв.“ Искане ѝ се да доживее поне това: „Губя търпение — на моята възраст дълго няма да мога да чакам.“

Но не ѝ е съдено да изпита тази последна радост: да види как от хабсбургската ѝ кръв ще се роди бъдещият крал на Франция. Следващата бременност на Мария Антоанета се оказва несполучлива — кралицата посяга да затвори прозореца на каляската си, но движението ѝ е твърде рязко и предизвиква помятане. И така, Мария Терезия умира на 29 ноември 1780 година от пневмония, преди да се роди или поне да бъде заченат желаният внук, който е чакала толкова дълго, с такова нетърпение и копнеж. Старата жена, която отдавна се е разочаровала от живота, е имала към битието само още две желания. Съдбата отказва да изпълни първото: дъщеря ѝ да роди престолонаследник за френския трон. Ала господ се вслушва във второто желание на вярващата жена: да не види как собственото ѝ най-обично дете от глупост и безразсъдство ще рухне в злочестината.

Мария Антоанета ражда желания син цяла година след смъртта на Мария Терезия. Заради вълнуващите събития по време на първото раждане този път придворните са лишени от внушителното представление в родилната стая — допуснати са само най-близките членове на семейството. Това раждане протича леко. Но когато изнасят новороденото, кралицата няма сили да попита дали е момче или отново момиче. Кралят обаче пристъпва към леглото ѝ, сълзи се стичат по страните му — а знаем колко трудно му е да се развълнува — и оповестява на висок глас: „Престолонаследникът желае да го приемат!“ Настава всеобщо ликуване, тържествено разтварят двойния портал, оваците на събрания двор придружават изкъпаното и повито дете — Нормандския херцог, — което връщат на щастливата майка. Най-сетне ще се състои грандиозният церемониал по случай раждането на принца престолонаследник. Отново се срещаме с кардинал дьо Роан — съдбовния партньор на Мария Антоанета, който винаги пресича пътя ѝ в най-решителните часове, сега поема кръщавката; намират разкошна дойка с разсмиващото име мадам „Поатрин“^[4], топовете гърмят, скоро цял Париж научава за събитието. И ето че пак се завърта празничната въртележка — този път с още по-голямо великолепие, отколкото при раждането на принцесата. Всички съсловия изпращат във Версай свои делегации, съпроводени от музиканти, девет дни се точи многоцветната манифестация на гилдиите, защото представителите на всеки занаят искат по свой начин да приветствуват новородения бъдещ крал. Коминочистачите тържествено довличат цял комин, възседнат от малки коминочистачи, които пеят весели песни; месарите докарват огромен вол; носачите донасят позлатено ложе, в което седят две кукли — дойка и малък престолонаследник; обувците се появяват с малки детски обувки; шивачите — с миниатюрната униформа на бъдещия полк на престолонаследника; ковачите — с наковалня, върху която удрят с чука в такт с музиката. Железарите са се постарали извънредно много, защото знаят, че кралят сам се увлича по техния занаят — те поднасят изкусно изработен катинар и когато Луи XVI го отключва с любопитството на познавач, отвътре изскача малък престолонаследник, изящно изкован от стомана. А търговките от халите — същите, които няколко години по-късно цинично ще ругаят и хулят кралицата — сега са се облекли в елегантни черни копринени

рокли и рецитират възхвали от Ла Арп^[5]. В църквите се отслужват литургии, търговците устройват голям банкет в парижкото кметство; забравени са войната с Англия, мизерията, всички неприятности.

Народът още е привързан към своите владетели, детето още е дете на цялата страна, появата му е всеобщ празник. Улиците гъмжат от музиканти — те свирят на цигулки и гъдулки, надуват фанфари и бият барабани, пеят и танцуват по всички градове и села. Всички обичат, всички прославят краля и кралицата, които най-сетне така храбро са изпълнили дълга си.

Злокобната магия окончателно е развалена. Мария Антоанета става още два пъти майка: през 1785 година ражда втория си син, бъдещия Луи XVII, който е здраво и силно дете, „истинско селянче“, а през 1786 година — четвърто и последно дете, София-Беатриса, която умира само на единадесет месеца. Заедно с майчинството у Мария Антоанета настъпват първите промени; макар да не са решителни, те все пак слагат началото на решителен поврат. Бременностите по необходимост я държат месеци наред далеч от безсмислените развлечения: скоро нежните игри с децата започват да я омайват повече от леконравната игра на зелената маса, силният ѝ копнеж по нежност, който е утолявала с жалко кокетничене, най-после е намерил нормален отдушник. Пътят към опомнянето е свободен. Необходими са няколко спокойни, щастливи години, и красивата жена с нежен взор също ще се успокои, ще се отърси от безпорядъка на нищожните неща и със задоволство ще наблюдава как децата ѝ бавно навлизат в живота. Ала съдбата не ѝ дава този срок; тъкмо когато Мария Антоанета се отърсва от възбудата, светът е обзет от нея.

[1] „*Un petit mieux*“ (фр.) — малко подобрение. ↑

[2] „*Nonchalant mari*“ (фр.) — ленивият съпруг. ↑

[3] „*Essentiel*“ (фр.) — съществен. ↑

[4] *Поампин* — от френски „*poitrine*“ — „гърди“. ↑

[5] *Ла Арп, Жан Франсоа* (1739–1803) — френски писател и литературен критик. ↑

КРАЛИЦАТА СТАВА НЕЖЕЛАНА

С раждането на дофина могъществото на Мария Антоанета достига връхната си точка. Като дарява кралството с престолонаследник, тя става за втори път кралица. Опиянението на тълпата за сетен път ѝ доказва, че въпреки всички разочарования любовта и доверието на френския народ към вековните му владетели са неизчерпаеми, че господарите на тази нация лесно могат да спечелят нейната привързаност. Сега би трябвало да направи една-единствена решителна стъпка: да напусне Трианон, да се завърне във Версай и Париж, да изостави света на рококо, да навлезе в действителния свят, да забрави вятърничавата компания, да се насочи към аристокрацията и народа — тогава би спечелила всичко. Ала след изпитанието тя пак се отдава на безгрижни удоволствия; след народните веселия подновява гибелното разсипничество в Трианон. Но дългото търпение се изчерпва, границата е премината. Отсега нататък нещата се устремяват надолу, към пропастта.

На първо време видимо не се случва нищо особено. Само Версай опустява все повече и повече, все по-малко дами и господа се явяват на големите приеми, поздравите на малобройните посетители са делови и студени. Те все още запазват формата, но правят това заради самата форма, а не заради кралицата. Все още падат на колене, все още почтително целуват кралската ръка, но не ги блязни благоволенieto да водят разговор с нея, погледите им остават мрачни и отчуждени. Когато Мария Антоанета влиза в театъра, хората от партера и ложите не се изправят така бурно на крака, както по-рано; по улиците престава да звучи познатият възглас: „Да живее кралицата!“ Откритата враждебност все още не се е проявила, но е изчезнала онази топлота, която по-рано благотворно е одухотворявала дължимия респект; хората все още се покоряват на владетелката, но вече не обожават жената. Почтително служат на кралската съпруга, но стремежът им към нея вече е затихнал. Не противоречат открито на нейните желания, но ѝ

отговарят с мълчание, с твърдото, ехидното, сдържаното мълчание на съзаклятници.

Главната квартира на тайното съзаклятие се е установила в трите или четирите двореца на кралското семейство: Люксембург, Пале Роял, Белвю и дори Версай — всички те са се съюзили срещу Трианон, резиденцията на кралицата.

Хорът на враждебността се дирижира от трите остарели лели. Те не са забравили, че младото момиче се е изплъзнало от школата им на язвителност и се е издигнало над тях в ранг на кралица; ядосани, задето са изгубили позициите си, се оттеглят в замъка Белвю. Напълно забравени и отегчени, живеят там през първите победни години на Мария Антоанета; никой не им обръща внимание, защото всеобщата ревност кръжи и пърха около младата очарователна владетелка, поела цялата власт в своите изящни бели ръце. Ала колкото по-нежелана става Мария Антоанета, толкова по-често се разтварят вратите на замъка Белвю. Всички дами, които не са поканени в Трианон, освободената „мадам Етикет“, отстранените министри, грозните жени, запазили своята добродетелност поради грозотата си, пренебрегнатите кавалери, отстранените просители на служби, всички, които ненавиждат „новия курс“ и безмълвно тъгуват за старата френска традиция, вярата и „добрите“ нрави, редовно си устройват срещи в този салон на онеправданите. Покоите на лелите в Белвю се превръщат в тайно хранилище за отрови, където капка по капка се дестилират и бутилират ехидните придворни клюки за най-новите безумия на „австрийката“, слуховете на любовните ѝ приключения; тук се установява главната квартира на всички злонамерени клеветници, тук е прословутата „лаборатория за клевети“; тук се съчиняват, четат и разпространяват малките хапливи куплети, които сетне се предават от уста на уста във Версай; ехидните и вероломните, всички, които биха желали да превъртят назад колелото на времето, всички живи трупове на разочарованите детронираните и прокудените, ларвите и мумиите на един, отминал свят — цялото това износено, остаряло поколение се събира тук, за да отмъсти за своята старост и износеност. Ала отровата на наслойваната ненавист не е предназначена за „горкия добър крал“,

когото те привидно съжаляват, а единствено за Мария Антоанета — младата, лъчезарна, щастлива кралица.

По-опасно от беззъбото вчерашно и завчерашно поколение, което вече не може да хапе, а само бълва злъч и омраза, е новото поколение, което никога досега не е било на власт, но повече не желае да стои в сянка. Разкошът и безгрижието до такава степен откъсват Версай от истинския живот във Франция, че той изобщо не забелязва новите течения, които завладяват страната. Пробудила се е просветена буржоазия, узнала за правата си от творбите на Жан-Жак Русо — тя вижда в съседна Англия нова форма на демократично управление. Завърналите се от войната за независимостта на Америка донасят вести от една чужда страна, където идеята за равенство и свобода премахва различието между кастите и съсловията. А във Франция виждат само закостенялост и разруха, които се дължат на пълната неспособност на двора. След смъртта на Луи XV народът единодушно се е надявал, че най-сетне ще настъпи краят на безчестното властвуване на кралските любовници, на скандалите с нечистите протекции; вместо това отново управляват жени: Мария Антоанета и — зад гърба ѝ — Полияк. Просветената буржоазия с нарастващо огорчение съзнава, че политическата мощ на Франция се руши, че дълговете ѝ нарастват, че войската и флотата отслабват, че страната губи своите колонии — и то във време, когато всички съседни държави бурно се развиват; широки кръгове са обзети от желанието да се сложи край на нехайството и безпорядъка.

Наслоеното недоволство на истинските родолюбци не без основание се насочва срещу Мария Антоанета. Цялата страна знае, че кралят всъщност не управлява, че у него отсъствуват и способността, и желанието да взема истински решения; единствено влиянието на кралицата е всемогъщо. Мария Антоанета има пред себе си две възможности: също като майка си да се залови сериозно, дейно и енергично с управлението на страната или изобщо да не се занимава с него. Австрийската партия непрестанно и настойчиво я въвлича в политиката, но усилията ѝ са напразни, защото управлението или сърегентството изисква редовно и всекидневно четене на документи, а кралицата не обича да чете. Докладите на министрите би трябвало да

се изслушват и обмислят, но Мария Антоанета не обича да мисли. Дори самото слушане изисква прекомерни усилия от страна на лекомисления ѝ ум. „Тя почти не слуша, когато ѝ се говори — оплаква се посланикът Мерси във Виена, — и почти всякога липсва възможност да се обсъждат с нея важни и сериозни дела или вниманието ѝ да се насочи към някое значително събитие. Жаждата за развлечения я е завладяла с необичайна тайнствена мощ.“ В най-добрия случай, когато по заръка на майка ѝ или на брат ѝ той става извънредно настойчив, понякога му отговаря: „Кажете ми какво да сторя и аз наистина ще го сторя“, след което действително отива при краля. Ала още на другия ден непостоянството ѝ надделява и тя забравя всичко, намесата ѝ се осъществява само „припряно и спонтанно“ и в крайна сметка виенският двор и Кауниц вдигат ръце. „Никога и за нищо не бива да разчитаме повече на нея. Нека се ограничим поне да ѝ измъкваме като от лош платец онова, което все още е възможно. Да бъдем доволни — пише той на Мерси, — че и в другите дворове жените не се бъркат в политиката.“

Но де да беше се отказала наистина от държавното кормило! В такъв случай поне вината и отговорността щяха да ѝ бъдат спестени! Ала подтиквана от кликата на Полияк, тя не престава да се намесва, щом се оваканти някой министерски пост или някоя държавна служба; от гледна точка на политиката направо си играе с огъня: участва във всички разговори, без да има каквото и да било понятие за тяхната материя, действа като дилетантка и взема прибързани решения по най-важните въпроси, прахосва огромното си влияние върху краля, като протезира единствено своите любимци. „Когато стане дума за нещо сериозно — роптае Мерси, — усилията ѝ веднага стават плахи и неуверени, ала притиснат ли я онези вероломни интриганти, прави всичко, за да изпълни желанията им.“ Държавният министър дьо Сен Прие отбелязва: „Кралицата печели най-много омраза със своите стихийни вмешателства и неоправдани застъпничества.“ И понеже в очите на народа тя ръководи държавните дела, понеже назначените от нея генерали, посланици и министри не оправдават очакванията, понеже системата на произвол и самодържавие претърпява пълно крушение и Франция все по-устремно се носи към стопанската разруха, цялата вина се стоварва върху кралицата, която изобщо не съзнава своята отговорност (ах, та тя само е подпомогнала няколко

очарователни и симпатични люде да заемат добри служби!). Всички французи, които се стремят към напредък, преобразования, справедливост и творчество, говорят, роптаят и заплашват нехайната прахосница — веселата господарка на двореца Трианон, която безумно и безразсъдно жертвува любовта и благополучието на двадесет милиона души заради надменната сган от двадесетина дами и кавалери.

Огромното недоволство на всички, които се стремят към по-добър строй и по-смислено разпределение на отговорностите, дълго време е лишено от обединителен център. Най-сетне един дом, един човек предлагат услугите си. В жилите на този ожесточен противник също тече кралска кръв — както реакцията се събира в Белвю, замъка на лелите, така революцията се подготвя в Пале Роял от Орлеанския херцог: борбата срещу Мария Антоанета се повежда едновременно на два противоположни фронта. Роден по-скоро за наслади, отколкото за честолюбие, женкар, комарджия, разсипник и конте, по-скоро глупав и всъщност незлоблив, този най-обикновен аристократ има обичайната слабост на личностите, лишени от творчески възможности: суетност, насочена само към външната страна на нещата. А Мария Антоанета лично е засегнала тази суетност — подиграла се е на военните заслуги на своя братовчед и е осуетила плановите му да стане велик адмирал на Франция. Дълбоко засегнатият Орлеански херцог поема хвърлената ръкавица: издънка на род, древен колкото кралския, свръхбогат и независим, този човек не се страхува да оказва дръзка съпротива на краля в парламента, а към кралицата да се държи като към своя неприятелка. В негово лице недоволството най-сетне намира жадувания водач. Онези, които се опълчват срещу Хабсбургите и управлението на Бурбоните, които смятат, че неограниченото кралско самовластие е остаряло и обидно, които настояват за нов, разумен и демократичен строй във Франция, отсега нататък минават под закрилата на Орлеанския херцог. Всички новатори, либерали, конституционалисти, волтерианци, филантропи и франкмасони се събират в Пале Роял, който всъщност е първият клуб на революцията, макар и ръководен от аристократ; към тях се присъединяват всички недоволни елементи — затънали в дългове, пренебрегнати

аристократи, образовани буржоа, останали без служба, адвокати без клиента, демагози и журналисти — всички кипящи и преливащи от жизненост сили, които по-сетне ще се обединят в атакуващата гвардия на революцията. Слаб и суетен е водачът на обединената и свръхмощна духовна армия, с която Франция ще извоюва свободата си. Ала всеки знае коя е целта, каква паролата: Долу кралят! И преди всичко: Долу кралицата!

Между двете противникови групировки — революционната и реакционната — е застанал само един човек: може би най-опасният и съдбовен враг на кралицата — самият брат на мъжа ѝ, негова светлост Франц Ксавие, граф дьо Прованс, по-сетнешният крал Луи XVIII. Той е прикрит, вероломен и предпазлив интригант; за да не се компрометира предивременно, не се присъединява към никоя групировка, извърта се ту наляво, ту надясно и изчаква подходящия час, който махалото на съдбата ще му посочи. Наблюдава не без задоволство нарастващите трудности, ала избягва явните критики; като черна и безсловесна къртица прокопава своите подземни ходове и изчаква момента, в който позицията на брат му достатъчно ще се разклати. Защото едва след премахването на Луи XVI и Луи XVII Ксавие, граф дьо Прованс, най-сетне ще стане крал, най-сетне ще стане Луи XVIII — ще се сбъдне потайната му честолюбива цел, към която се е устремил още от детинство. Веднъж вече е хранил оправдана надежда да стане сърегент и законен наследник на брат си; седемте трагични години, през които бракът на Луи XVI е безплоден поради неприятната спънка, са седем честити години за нетърпеливото му честолюбие. Но те са последвани от жестокия удар върху кариеристичните му стремежи; когато Мария Антоанета ражда своята дъщеря, той изтръгва от себе си болезнено признание в едно писмо до шведския крал: „Дори пред себе си не крия, че това обстоятелство чувствително ме засегна... Външно бързо се овладях, държа се както по-рано, ала без да изразявам дори най-малка радост, защото биха я изтълкували като фалш, което в крайна сметка би отговаряло на самата истина... По-трудно ми беше да запазя вътрешно самообладание. Понякога чувствата се надигат в мен, но се надявам, че ако не успея да ги овладеея напълно, поне ще ги потисна.“

По-сетне раждането на дофина смазва последните му възжелания за наследяване на престола; по този начин е препречен правият път и той трябва да поеме по кривините на притворството, които едва след тридесет години ще го отведат до жадуваната цел. Враждебността на Прованския граф не се проявява като открито пламналата омраза на Орлеанския херцог; тя по-скоро прилича на завистлива жарава, която тлее под пепелта на двуличието; докато властта на Мария Антоанета и Луи XVI е безспорна, потайният кандидат за короната запазва хладнокръвно спокойствие и не предявява дори най-малката претенция; чак с революцията започва съмнителното му лавиране, странните съвещания в Люксембургския дворец. Ала едва успял да се спаси зад граница, чрез предизвикателните си прокламации той старателно започва да копае гроба на своя брат, на снаха си и племенника си, ръководен от надеждата — и тя действително се сбъдва, — че ще намери в техния ковчег жадуваната корона.

Дали Прованският граф е спрял дотук? Дали ролята му не е била още по-сатанинска, както твърдят мнозина? Действително ли амбициите му на претендент са го отвели толкова далеч, че лично е отпечатвал и разпространявал писанията срещу честта на своята снаха? Дали като си е послужил с кражба на документи, наистина не е тласнал към тъмна и все още неизяснена съдба онова нещастно дете Луи XVII, което тайно е спасено от затвора Тампл? Много неща от неговото поведение дават основание за най-ужасни подозрения. Защото веднага след възкачването си на престола крал Луи XVIII употребява огромни суми и грубо насилие, за да докопа или унищожи много писма, написани от бившия Провански граф. А как другояче да си обясним случая, когато Луи XVIII не се осмелява да погребее трупа на умрялото в Тампл дете като Луи XVII, освен с обстоятелството, че не е вярвал в смъртта на Луи XVII, а в действителната подмяна с чуждо дете? Ала упоритият призрачен враг е умееел добре да си затваря устата и да се прикрива; отдавна са засипани онези подземни галерии, през които се е добрал до френския трон. Само едно се знае: Мария Антоанета не е имала дори сред най-върлите си противници по-опасен враг от този потаен и непроницаем човек.

След десетте проиграни и пропилены години на своето управление Мария Антоанета е обсадена от всички страни — през 1785 година омразата вече е неудържима. Всички групировки, враждебно настроени към кралицата — а те обхващат почти цялата аристокрация и половината буржоазия, — са заели своите позиции и само чакат знак за нападение. Но авторитетът на наследствената власт все още е твърде силен, все още не е изработен нито един решителен план за действие. Из Версай се носи само тихо шушукане и недоволство, само свистене като от тънки стрели; всяка от тях е понесла върху острието си капка справедлива омраза, всички те отминават краля и се насочват към кралицата. Малки листчета, напечатани или написани на ръка, се препредават под масата и бързо изчезват под дрехите, щом се зададе непознат човек. Висши благородници с кръста на ордена „Сен Луи“ и диамантени катарамии на пантофките позволяват на книжарите в Пале Роял да ги отвеждат в хранилищата и след като здраво залостят вратата, да измъкват от някое прашно скривалище между старите томове най-новия памфлет срещу кралицата; тези памфлети уж са внесени контрабандно от Лондон или Амстердам, а в действителност отпечатъкът им е странно пресен, дори още влажен — нищо чудно печатницата да се намира в същия дом, в Пале Роял, който принадлежи на Орлеанския херцог, или навярно в Люксембург. Често знатните купувачи без колебание дават повече златни монети, отколкото са страниците на тези брошури; понякога не са повече от десет или двадесет, но затова пък богато са украсени с похотливи гравюри и ехидни шеги. Тези пиперливи пасквили са се превърнали в най-желания подарък за всяка любовница аристократка, на която Мария Антоанета е отказала честта да я покани в Трианон; тези вероломни подаръци радват повече от скъпоценен пръстен или ветрило. Съчинени от непознати автори, отпечатани от потайни ръце и разпространявани от неуловими пръсти, подличките писания срещу кралицата влитат като прилепи през портите на Версай в будоарите на дамите и провинциалните дворци; но щом директорът на полицията пожелае да тръгне по следите им, внезапно го възпират невидими сили. Листчетата се промъкват навсякъде; кралицата ги намира на масата под своята салфетка, кралят — на писалището, закрити с документи; в ложата на кралицата някой е забол с карфица злостно стихотворение върху кадифената облегалка пред креслото ѝ, а когато

нощем кралицата се надвеси от прозореца, чува подигравателната панаирджийска песен, която отдавна се пее от всички и започва така:

*Слуховете обикалят:
бива ли го още кралят?
Те отчайват нашта клета,
хубавка Антоанета... —*

и след безброй еротични подробности завършва със заканата:

*Но помни, краличке млада,
че ще припкаш без пощада
зарад скверното си слово
към Бавария отново!*

Първите памфлети и „непристойности“ са по-скоро хапливи, отколкото злостни — във всеки случай те са доста по-сдържани от последвалите ги произведения. Острието на стрелите все още е потопено в жлъч, но не и в отрова, тяхното предназначение е да разгневяват, но не и да убиват. Едва от момента, в който кралицата забременява и това неочаквано събитие кара отделните претенденти за трона да побеснеят от яд, тонът на памфлетите видимо се изостря. Тъкмо сега, когато вече не е истина, всички преднамерено гръмогласно започват да хулят краля, че е импотентен, а кралицата — че е прелюбодейка, за да подготвят — ясно в чий интерес — обявяването на евентуалните потомци за незаконородени. Особено след раждането на дофина — на безспорния законен престолонаследник — по Мария Антоанета започват да стрелят от засада с „огнени снаряди“. Приковават на позорния стълб приятелките ѝ Ламбал и Полияк: обявяват ги за изпечени майсторки в изкуството на лесбийската любов; представят Мария Антоанета за ненаситна и перверзна еротоманка, краля — за жалък рогоносец, престолонаследника — за незаконороден; ето например стихчетата, които весело се носят от уста на уста:

*О, Луи, ако желаеш
безпогрешно да узнаеш
как изглеждали сега
и съпругът с чифт рога,
и съпругата с един
в чужд креват заченат син —
надзърни като начало
в собственото огледало,
след което спри очи на
Тоанета и дофина.*

През 1785 година концертът на клеветата е в пълен ход, тактът е даден, текстът — сътворен. За да призове Мария Антоанета пред съда, революцията просто трябва да разгласи по улиците онова, което вече е измислено и римувано в салоните. Обвинителните реплики са подшушнати от самия двор. И секирата на омразата, която се стоварва върху кралицата, е подадена на палача от фини, изящни, накичени с пръстени благороднически ръце.

Кой е авторът на тези клевети, гибелни за честта на кралицата? Въпросът всъщност е второстепенен, защото стихоплетците практикуват своя занаят в повечето случаи абсолютно невинно и непреднамерено. Те удовлетворяват чужди цели, работят за пари. Когато по времето на Ренесанса някой благородник е пожелавал да отстрани неудобен човек, той купувал срещу кесия, пълна със злато, надежден кинжал или поръчвал отрова. Осемнадесети век, който е по-човеколюбив, си служи с по-изтънчени методи. Срещу политическите противници вече се наемат не кинжали, а пера, политическите врагове не се отстраняват физически, а морално: убиват ги с ирония. Тъкмо около 1780 година в атаката се включват най-добрите пера. Господин Бомарше, автор на безсмъртни комедии, бъдещият трибун Брисо, геният на свободата Мирабо, Шодерло дьо Лакло — тези велики мъже подхващат битката с перо, по убеждение или защото са низвергнати. А зад гениалните памфлетисти чакат стотици други: по-недодялани, по-цинични, с кал под ноктите и празни стомаси, винаги готови да

напишат всичко, което им поръчват — мед или отрова, сватбено стихотворение или пасквил, химн или памфлет, дълъг или кратък, злоезичен или нежен, политически или неутрален, но изцяло съобразен с желанието на милостивия господин. А щом си дързък и ловък, сделчиците ще ти донесат двойна и тройна изгода. Най-напред безименният господин заплаща поръчката си, когато му доставят пасквила срещу Помпадур, Дюбари, а сега срещу Мария Антоанета; сетне авторът тайно съобщава на двора, че позорните клевети са готови за отпечатване и понеже допринася за предотвратяване на тяхното отпечатване, втората сума се изплаща от придворния касиер или началника на полицията. А тройно по-мъдрият получава тройно възнаграждение — въпреки всички клетви и уверения в честност той запазва един-два екземпляра от отпечатаното произведение, уж напълно унищожено, а после заплашва, че отново ще го отпечата (в променен или непроменен вид). Скоро сред драскачите се разпространява мълвата, че памфлетите срещу Мария Антоанета са най-доходният съвременен занаят, който дори не е особено опасен; така тази мода продължава да се разпространява.

Мария Антоанета ясно усеща злостните машинации зад гърба си, знае за сатиричните произведения и подозира кой е техният подбудител. Ала със своята непринуденост, със своята вродена и непоклатима хабсбургска гордост тя предпочита да се държи с достойнство, да презре опасностите, наместо да ги пресреща мъдро или предпазливо. С презрение отърсва от дрехата си нечистотиите. „Намираме се в епохата на сатиричните шансони — безгрижно обяснява тя на майка си, — пишат ги за всички придворни, за мъже и за жени, френското лекомислие не се е спряло дори пред краля. Не съм отмината и аз.“ С това навярно се изчерпва всичко — цялата досада, целият ѝ спотаен гняв. Нима мухите, накацали върху нейната дреха, могат да ѝ навредят? Бронирана в кралското си достойнство, тя смята, че книжните стрели не са в състояние да я наранят. Забравя обаче, че когато в кръвта на общественото мнение попадне дори една-единствена капка от демоничната отрова на клеветата, това може да предизвика треска, която по-късно и най-мъдрите лечители да не успеят да изцерят. Мария Антоанета отминава опасността с усмивка и

лека ръка. Думите за нея са плява, разпилявана от вятъра. Необходима е появата на ураган, за да я събуди.

МЪЛНИЯ ВЪРХУ ТЕАТЪРА РОКОКО

Първите седмици на август 1785 година заварват кралицата неимоверно заета — но не защото политическото състояние се е утежило и въстанието в Нидерландия представлява изключителна заплаха за френско-австрийския съюз: малкият трианонски театър в стил рококо все още е по-важен за Мария Антоанета от драматичната сцена на света. Бурната ѝ дейност този път е посветена изцяло на една нова премиера. Хората с нетърпение очакват да видят на сцената на дворцовия театър „Севилският бръснар“ — комедия на господин дьо Бомарше. Подбраният състав направо ще възвиси жалките роли! Лично граф д'Артоа ще играе Фигаро, Водрьой — графа, а кралицата — жизнерадостната девойка Розина!

Господин дьо Бомарше ли? Сигурно става дума за господин Карон, добрия познат на полицията, написал преди десет години памфлета „Важно сведение за испанския клон и за неговите права върху френската корона“, в който импотентността на Луи XVI се заклеймява пред целия свят — памфлет, който уж бил намерен някъде, а всъщност е написан лично от него и предаден на огорчената императрица Мария Терезия. Същият ли, когото императрицата нарича „вагабонтин“ и „негодник“, а Луи XVI — безумец и „mauvais sujet“^[1]? Който по кралска заповед е хвърлен в затвора Сен Лазар и там са му нанесли необходимия брой удари с тояга? Точно така, същият! Стане ли дума за удоволствия, паметта незабавно започва да изневерява на Мария Антоанета — във Виена Кауниц не преувеличава, когато казва, че лудориите ѝ „само растат и се разхубавяват“ (*croître et embellir*). Защото предприемчивият и същевременно гениален авантюрист не само лично ѝ се подиграва и огорчава майка ѝ, но на всичко отгоре най-плодоносното компрометиране на кралския авторитет е свързано с името на този комедиен автор. Литературната, както и световната история не са забравили цели сто и петдесет години поражението, нанесено на краля, от един поет; само собствената му жена след четири години напълно го е изтрила от паметта си. През 1781 година

цензурата мъдро е подушила, че новата комедия на поета, „Сватбата на Фигаро“, доста намирисва на барут и — възпламенена от лумналото настроение на някоя скандална театрална вечер — би могла да хвърли във въздуха стария режим; министерският съвет единодушно забранява поставянето ѝ. Ала Бомарше — винаги неотразимо трогателен, когато стане дума за слава или, не дай боже, за пари — изнамира сто начина, с които отново и отново да предяви правата на своята пиеса. Най-сетне успява да се наложи: сам ще я прочете на краля за последна и окончателна преценка. Колкото и да са притъпени чувствата на този добряк, той все пак не е ограничен дотам, че да не забележи подстрекателствата в божествената комедия. „Този човек се подиграва с всичко, което трябва да бъде почитано в една държава“ — навъсено говори кралят. „Значи пиесата наистина няма да се играе?“ — разочаровано пита кралицата, за която всяка интересна премиера е по-важна от благоденствието на държавата. „Не, положително не — ѝ отвръща Луи XVI, — можеш да бъдеш сигурна.“

Изглежда, че това е окончателната присъда, произнесена над пиесата; най-христолюбивият крал, неограниченият владетел на Франция, не иска „Сватбата на Фигаро“ да се играе в неговия театър: по този въпрос съмнение не съществува. За краля въпросът е приключен. Но не и за Бомарше. Той не възнамерява да свива знамената; добре му е известно, че кралят има власт единствено над парите и официалните документи, а над този господар в действителност господствува кралицата, над кралицата пък — онази Полиняк. Така че: напред към най-висшата инстанция! Бомарше най-старателно прочита пиесата във всички салони — нали възбраната я е направила модна — и с тайнствената склонност към саморазруха, присъща на изроденото тогавашно общество, аристокрацията въодушевено покровителствува комедията: първо, защото самата тя е заклеямена, и, второ, защото Луи XVI я е обявил за неподходяща. Водрьой, любовникът на Полиняк, се осмелява да постави забранената пиеса в своето имение. Но никой не спира дотук: кралят публично трябва да признае, че Бомарше е прав, а той греши — комедията ще се играе под собствения покрив на краля, който я е забранил и всъщност тъкмо заради това. Тайно, но вероятно със знанието на кралицата, за която усмивката на Полиняк е по-ценна от авторитета на съпруга ѝ, актьорите получават задача да разучат ролите; билетите вече са

раздадени, колите едва се разминават пред входа на театъра, когато в последния миг кралят все пак проумява, че достойнството му е застрашено. Забранил е поставянето на пиесата — става дума за неговия авторитет! Един час преди началото Луи XVI отменя премиерата с писмена заповед. Угасват светлините, екипажите се разотиват.

И този път случаят изглежда приключен. Ала наглата котерия на кралицата чак сега се въодушевява истински: тя си наумява да докаже, че обединените ѝ сили са по-могъщи от тези на коронования слабак. Най-напред граф д'Артоа и Мария Антоанета притискат краля; както винаги, слабохарактерният човек се прекършва пред желанието на жена си и за да прикрие своето поражение, изисква поправка на най-предизвикателните пасажи, сиреч на пасажите, които отдавна вече се знаят наизуст от всички. „Сватбата на Фигаро“ ще се играе на 17 април 1784 година в театър „Франсе“: Бомарше удържа триумфална победа над Луи XVI. Фактът, че кралят е възнамерявал да забрани представлението и се е надявал на провал, превръща вечерта в сензация за благородниците опозиционери. Напливът е толкова голям, че вратите са изкъртени, а железните прегради — изпочупени; старото общество приема пиесата с бурни ръкопляскания пиеса, която му нанася смъртоносен морален удар. То не разбира, че ръкоплясканията са първата публична проява на бунта, първият далечен тътен на революцията.

В този случай Мария Антоанета би трябвало да прояви поне малко благоприличие, съобразителност и разум и да стои настрана от комедията на господин дьо Бомарше. Същият господин дьо Бомарше, нагло напръскал честта ѝ с мастило и осмял краля пред цял Париж, с нищо не е заслужил славата да види в една от своите театрални роли самата дъщеря на Мария Терезия и съпруга на Луи XVI, които са го пратили в тъмница за мошеничество. Ала *summa lex*^[2] и най-висша инстанция за тази светска кралица си остава модата; владетелката сяпо ѝ се подчинява, а господин дьо Бомарше е станал извънредно модна личност в Париж след победата си над краля. Какво общо имат тук честта и благоприличието — става дума само за театър! А от ролята на дяволитото девойче струи истинска прелест! Я да видим какво пише в текста: „Представете си най-очарователното същество — кротко, нежно, скокливо, свежо и апетитно, с пъргави крачка, със

стройна, кръшна талийка, заоблени раменца и сочни устни! А какви ръце само има! Ами зъбките! Очите!“ Нима пленителната роля приляга на някоя друга — коя има толкова бели ръце, толкова изящни рамене като кралицата на Франция и Навара? Така че: по дяволите всички колебания и съображения! Нека дойде възхитителният Дазинкур от Комеди Франсез — дилетантите благородници ще усвоят от него грациозни и изискани маниери. Да се поръчат при госпожица Бертен най-прелестните костюми! Нека отново да се повеселим, стига сме мислили за вечните вражди в двора, за злонамереността на милите роднини, за глупавата мерзост на политиците! Мария Антоанета посвещава на комедията ден след ден, заета е със своя очарователен златно-бял театър и не подозира, че завесата се вдига и пред друга комедия, в която против желанието и волята си ще играе главната роля.

Репетициите на „Севилският бръснар“ са към своя край. Мария Антоанета все още е извънмерно развълнувана и улисана. Дали в ролята на Розина ще изглежда достатъчно млада и хубава, дали възискателните и разглезени приятели, заели места в партера, отново няма да я укорят, че не е достатъчно сръчна и естествена, че най-скоро е дилетантка, но не и актриса? Наистина странни грижи за една кралица! А защо днес мадам Кампан се бави, кога ще репетира ролята ѝ? Най-сетне, най-сетне идва, но какво ли се е случило? Обзета е от необичайна възбуда. Най-после изрича със запъване, че вчера я посетил извънредно смутеният придворен бижутер Бьомер, за да измоли чрез нея незабавна аудиенция при кралицата. Саксонският евреин разказал някаква безумна и заплетена история: преди няколко месеца кралицата тайно била наредила да купят от него прочута скъпоценна диамантена огърлица, като се разбрали да я изплаща на части. Ала срокът за първото плащане бил изтекъл отдавна, без да е платен нито дукат. Кредиторите го били притиснали, налагало се незабавно да си получи парите.

Как? Какво? Какви диаманти? Каква огърлица? Какви пари? Какво изплащане на части? Отначало кралицата не проумява нищо. Всъщност виждала е голямото скъпоценно колие, изкусно изработено от двамата бижутери Бьомер и Басанж. Нееднократно са ѝ го предлагали за милион и шестстотин хиляди ливри; от само себе си се разбира, че на драго сърце би притежавала скъпоценния накит, но министрите все не са отпусkali пари, все са разправяли за някакъв си

дефицит. Защо тогава тези измамници твърдят, че е купила накита, при това тайно и на изплащане, че им е длъжница? Вероятно става дума за голямо недоразумение. Наистина едва сега си спомня, че преди около седмица е получила странно писмо от бижутерите, в което те й благодарели за нещо и споменавали за някакъв скъпоценен накит... Къде е писмото? Ах, да, изгорила го е... Тя никога не се вдълбочава в писмата, тъй че незабавно е унищожила и онези раболепни, неразбираеми брътвежи. Но какво всъщност искат от нея? Секретарят на Мария Антоанета веднага пише на Бьомер. Но не го призовава да се яви в двореца още на другия ден, а чак на 9 август; боже мой, случаят с оня глупак не е толкова спешен, а силите й са нужни за репетициите на „Севилският бръснар“!

На 9 август — възбуден и пребледнял — се появява бижутерът Бьомер. Историята, която разказва, е свършено неразбираема. Отначало... на кралицата й се струва, че пред нея е застанал луд човек. Говори за някаква графиня дьо Валоа, близка приятелка на кралицата — „Как така? Моя приятелка? Но аз не съм приемала дама с такова име!“ — която огледала накита и обяснила, че кралицата желае да го купи тайно. И негово високопреосвещенство кардинал дьо Роан — „Този противен човек, с когото никога не съм разменила дори дума?“ — по заръка на нейно величество я получил и приел.

Всичко граничи с някакво безумие, но сигурно съдържа капка истина, защото пот е избила върху челото на нещастния човек, целият се тресе. И кралицата се тресе от ярост, защото непознати негодници подло са злоупотребили с името й. Заповядва на бижутера незабавно да направи точно писмено изложение на целия случай. На 12 август държи в ръцете си фантастичния документ, който до ден-дневен се съхранява в архивите. На Мария Антоанета й се струва, че всичко е сън. Прочита го многократно, яростта и гневът й нарастват с всеки ред: измамата е нечувана. Е, добре — нека послужи за назидателен пример! На първо време не уведомява министрите, не се съветва с никого от своите приятели; доверява цялата случка на 14 август единствено на краля и иска от него да защити честта й.

По-късно Мария Антоанета ще разбере, че за предпочитане е било грижливо да премисли този толкова заплетен и забулен случай. Но задълбоченият размисъл и предпазливото благоразумие никога не са се отнасяли към преимуществата на нейната властна и нетърпелива

природа, а още по-малко тогава, когато вече е възбуден решителният нерв на нейния характер: импулсивната ѝ гордост.

Раздразнената кралица отначало не вижда в обвинителния акт нищо друго, освен името на кардинал Луи дьо Роан — същия, когото от години ненавижда с цялата ярост на необузданото си сърце и комуто без колебание приписва най-крайно лекомислие и мерзост. А трябва да отбележим, че светският духовник и благородник никога не ѝ е сторил зло — тъкмо той тържествено я е приветствувал при влизането ѝ във Франция, пред входа на страсбургската катедрала. Той е кръстник на децата ѝ и е търсил всеки повод да се сприятели с нея. Същината на техните характери съвсем не е противоречива; напротив, кардинал дьо Роан е мъжката Мария Антоанета — като нея е лекомислен, повърхностен, разсипник, нехаен е към духовните си задължения, но и тя нехае за своите кралски задължения: те са светски духовник и светска владетелка, епископ в стил рококо и кралица в стил рококо. Дьо Роан би бил твърде подходящ за Трианон с изящните си маниери, с духовитото си отегчение и безгранична щедрост — вероятно елегантният, красив, лекомислен и приятно леконравен кардинал прекрасно би се разбирал с кокетната, симпатична, игрива и жизнерадостна кралица. Двамата стават врагове по една случайност. Ала колко често най-ожесточените врагове си приличат най-много! Мария Терезия забива истинския клин между Роан и Мария Антоанета; омразата на кралицата е наследена от майката, тази омраза е придобита и внушена. Преди да стане кардинал на Страсбург, Луи дьо Роан е бил посланик във Виена: там е успял да си навлече безграничната ярост на старата императрица, която е очаквала да се срещне с дипломат, а се е сблъскала със самонадеян празнословец. Мария Терезия с готовност би приела духовната му ограниченост, защото простоватият представител на чуждата власт е истинско щастие за родната политика. Би му простила и разточителството, въпреки че много се е разгневила, когато суетният божи служител е влязъл във Виена с две държавни каляски, всяка от които е струвала по четиридесет хиляди дуката, с цялата си конюшня, с камериери и камердинери, слуги и лектори, управители и възпитатели, с пъстра гора от пера и служители, облечени в униформи от зелена коприна — демонстрирал е нагло прахосничество, което е хвърлило сянка върху императорския двор. Ала по два въпроса старата императрица е

неумолима: там, където става дума за религия и за нравственост, тя не допуска да се шегуват с нея. Видът на един божи служител, който сваля свещените одежди и облечен в кафяв костюм и заобиколен от очарователни дами, само за един-единствен ден убива сто и тридесет диви животни, предизвиква у благочестивата жена безгранично възмущение, прераснало в истинска ярост, когато вижда, че лекомисленото, разсипническо, леконравно поведение, вместо да събуди негодувание, пожънва овациите на цяла Виена, на нейната Виена — града на йезуитите и нравствените институции. Аристокрацията, която не е научена на прахосничество от пестеливия и строг императорски двор, сега въздъхва с облекчение в компанията на щедрия, елегантен ветрогон; веселите му вечери са посещавани най-вече от дамите, на които е втръснала нравствената строгост на пуританката вдовица. Ядосаната жена трябва да признае: „Нашите жени — и старите, и младите, и красивите, и грозните — са очаровани от него. Той е техен кумир, луди са по него; затова се чувствава тук изключително добре и уверява, че има намерение да остане и след смъртта на своя чичо, епископа на Страсбург.“ Но има и друго — обидената императрица вижда, че дори преданият ѝ довереник Кауниц нарича Роан „свой скъп приятел“, а собственият ѝ син Йосиф, който изпитва истинско удоволствие, ако може да каже „да“ там, където майка му е казала „не“, се сприятелява с епископа благородник: тя вижда как франтът заразява с лекомислие семейството, целия двор, целия град. Но Мария Терезия не желае да превърне своята строго католическа Виена в леконравен Версай и Трианон, не може да позволи сред аристокрацията ѝ да се разпространи изневярата и прелюбодейството: чумата не бива да пусне корен във Виена, ето защо Роан трябва да се маха. Праща на Мария Антоанета писмо след писмо — тя следва да направи всичко възможно, за да я освободи от присъствието на този „безбожен индивид“, този „непоправим дух“, тази „книга, препълнена с лоши изрази“, този „лош поданик“, „продънен кош“... — виждаме как гневът е надвил разумната жена, щом е изрекла тези яростни слова. Тя стене, обзета от отчаяние, крещи неистово, че най-сетне трябва да я „освободят“ от пратеника на сатаната. И Мария Антоанета едва е станала кралица, когато послушно изпълнява молбата на майка си: действително отзовава Луи Роан от поста посланик във Виена.

Но когато някой Роан падне, той всъщност полита нагоре. Като удовлетворение за изгубения пост на посланик го издигат в ранг епископ, а скоро след това го правят и велик изповедник — най-висшия духовен сан в двора, от чиито ръце се сипят кралските благодеяния. Доходите му са безмерни: нали става не само епископ на Страсбург, но и ландграф на Елзас, абат на доходния манастир „Сен Ваас“, главен управител на кралската болница, директор на Сорбоната и на всичко отгоре — непонятно заради какви заслуги — член на Френската академия. Ала колкото и несметни да са неговите приходи, разходите постоянно ги надхвърлят, защото добродушният и лекомислен разсипник Роан пилее парите с пълни шепи. С цената на милиони отново издига епископския дворец в Страсбург, устройва възможно най-пищни празненства, не се лишава от жени, но проявява особени предпочитания към господин дьо Калиостро — само той му струва повече от седем метреси. Скоро за никого не е тайна, че финансите на епископа са в извънредно печално състояние, хората срещат божия служител по-често при евреите лихвари, отколкото в храма господен, по-често в компанията на жени, отколкото на учените богослови. Неотдавна Парламентът е разглеждал дълговете на болницата, а тя е ръководена от Роан: нима е странно незабавното убеждение на кралицата, че братът ветрогон е съчинил измамата, за да си осигури средства, като използва нейното име? „Кардиналът е злоупотребил с името ми като болен, несръчен фалшификатор — пише тя на брат си, обзета от първоначалното гневно заслепление. — Притиснат от неотложни дългове, той вероятно се е надявал да се разплати с бижутерите преди изтичането на уговорения срок, без да се разкрие измамата.“ Разбираеми са и грешката, и огорчението ѝ, ясно е защо не желае да прости тъкмо на *този* човек: защото през петнадесетте години, изминали от първата им среща пред страсбургската катедрала, Мария Антоанета не е нарушила майчината повеля и нито веднъж не го е заговорила, пред целия двор се е държала с него безцеремонно. И понеже тъкмо този човек замесва името ѝ в безчестна сделка, тя има основание да смята, че става дума за долен акт на отмъщение; струва ѝ се, че от всички предизвикателства срещу честта ѝ, които е изтърпяла от страна на висшата френска аристокрация, това е най-наглото и най-коварното. С най-страстни и слова и сълзи в очите настоява пред краля да накаже измамника: да го

накаже безжалостно и за назидание на цялата общественост. Заблудена, тя смята за измамник човека, който сам е измамен.

Кралят, напълно безпомощен пред желанията на жена си, не се и замисля, щом кралицата поиска нещо; а самата тя никога не разсъждава за последиците от своите прищевки и дела. Без да проучи обвинението, без да поиска документите, без да разпита бижутера или кардинала, той проявява робско послушание и става машина на необмисления женски гняв. На 15 август кралят изненадва министерския съвет с намерението си незабавно да арестува кардинала. Кардиналът ли? Кардинал Роан? Министрите са изумени, изплашени, гледат се и недоумяват. Най-сетне един от тях се одързостява да зададе предпазливия въпрос дали все пак не би се създало твърде неприятно впечатление: пред очите на всички ще арестуват като обикновен престъпник не друг, а висш сановник, при това духовно лице. Ала Мария Антоанета настоява именно за такова наказание: публично опозоряване. Името на кралицата не може да се използва за всякакви низости: такава е ярката поука, която хората най-сетне ще извлекат от наказанието. Тъкмо затова кралят непоколебимо настоява за публичност на процедурата. Твърде колебливо, твърде боязливо и с лоши предчувствия министрите най-после отстъпват. Няколко часа по-късно се развихря неочакваният спектакъл. Тъй като Успение Богородично е същевременно и имен ден на кралицата, целият двор се е стекъл във Версай, за да изкаже своите благопожелания; залата с кръглия прозорец и галериите са претъпкани от придворни и висши сановници. В кралското преддверие, предназначено за официални приеми, чака и нищо неподозиращият изпълнител на главната роля Роан, комуто се пада честта на този тържествен ден да отслужи светата архиерейска литургия, облечен в пурпурно расо и наметнат с албата^[3].

Но вместо Луи XVI и съпругата му да се появят и тържествено да се отправят към черквата, до Роан приближава някакъв лакей: кралят го викал в частните си покои. А там е и кралицата; със стиснати устни и поглед, зареян някъде встрани, тя не отвърща на поздрава му. Там е и личният му враг, министърът барон Бретой, който също се

държи надутото, леденостудено и нелюбезно. Преди Роан да прецени какво всъщност желаят от него, кралят изрича без заобикалки:

— Мили ми братовчеде, каква е тази покупка на диамантена огърлица от името на жена ми?

Роан пребледнява, не е подготвен за подобен въпрос.

— Ваше величество, виждам, че са ме измамили, но самият аз не съм измамник — промълвява той.

— Щом е така, мили ми братовчеде, не се притеснявайте. Но моля, изяснете целия случай.

Роан не съумява да отговори. Вижда срещу себе си безмълвната и настръхнала Мария Антоанета и не може да отрони нито дума. Объркването му събужда у краля състрадание, той търси някакъв изход и казва:

— Направете писмен доклад за случилото се. — След което напуска стаята с Мария Антоанета и Бретъой.

Кардиналът, останал самичък, изписва петнадесетина реда и предава своето обяснение на краля, който отново влиза в стаята. Някаква жена на име Валоя го накарала да купи огърлицата за нейно величество. Сега си давал сметка, че въпросното лице го е излъгало.

— Къде е тази жена? — пита кралят.

— Ваше величество, не зная.

— У вас ли е огърлицата?

— Тя е в ръцете на споменатата жена.

Тогава кралят извиква кралицата, Бретъой и главния пазител на печатите и нарежда да му прочетат прошенията на двамата бижутери. Пита за пълномощията, които уж са подписани от ръката на кралицата.

Сломеният кардинал признава:

— Ваше величество, те са у мен. Вероятно са подправени.

— Да, прав сте — отвръща кралят. И въпреки че кардиналът предлага да заплати огърлицата, заключава строго: — Господине, при създадите се обстоятелства е наложително да запечатам дома ви и да ви задържа. Името на кралицата ми е по-скъпо. То е zlepоставено и аз не бива да допусна грешка чрез забавянето си.

Роан моли най-настойчиво да му спестят този позор — и то в час, в който трябва да застане пред образа на Христа и да отслужи тържествена литургия пред целия двор. Кралят, мек и добродушен, се разколебава пред явното отчаяние на човека, който сам е измамен. Но

сега Мария Антоанета се вбесява и напада Роан със сълзи на ярост в очите: как е могъл да повярва, че след като осем години не го е удостоила дори с една дума, сега ще го избере за посредник, за да сключва тайни сделки зад гърба на краля! На този упрек кардиналът не намира отговор; той вече сам не разбира как е могъл да се заплете така глупаво в безразсъдното приключение. Кралят съжалява за случилото се, но в заключение казва:

— Бих желал да съумеете да се оправдаете! Но трябва да сторя това, което като крал и съпруг съм длъжен да сторя.

Разговорът приключва. Отвън, в препълнената приемна, чака любопитната аристокрация, която изгаря от нетърпение. Литургията трябваше да започне отдавна, какви са тези дълги колебания, какво става? Някои се разхождат доста бурно и припряно — чак прозорците тихо прозвънват; други са приседнали и си шушукат. Всички усещат, че се задава буря.

Внезапно двукрилата врата към кралските покои зейва. Пръв се показва кардинал Роан в своето пурпурно расо; бледен, със стиснати устни, зад него пристъпва старият воин Бретъой, грубото му кръчмарско лице е почервенияло, очите му святкат от възбуда. По средата на стаята той внезапно и умишлено високо изревава на началника на личната охрана:

— Арестувайте господин кардинала!

Всички изтръпват. Всички се вцепеняват. Да арестуват кардинала! Самия Роан! И то в кралското преддверие! Да не би ветеранът Бретъой да е попрекалил с пиенето? Но не е така — Роан не се отбранява, не изказва възмущението си, със сведен взор се отправя към стражата. Ужасените придворни отстъпват и пред шпалира от изпитателни, обвинителни и огорчени погледи принц дьо Роан, великият кралски изповедник, кардиналът на църквата, вън от която няма спасение, елзаски ландграф, член на Академията и кавалер на безброй отличия, се спуска по стълбището от зала в зала, а зад него като зад някой каторжник крачат суровите войници. Докато предават Роан в едно странично помещение на придворната стража, зашеметеният човек се окопитва и използва всеобщата суматоха, за да надраска набързо няколко реда върху лист хартия, с които заръчва на своя протосингел незабавно да изгори всички документи от червената папка — става дума за подправените писма на кралицата, както се

разбира по-сетне, по време на процеса. Един от наемниците на Роан се мия на коня си, пришпорва го към хотел „Страсбург“ и занася бележката, преди да са пристигнали по-бавните полицаи, за да запечатат документите и преди — какъв безпримерен позор! — да бъде откаран в Бастилията великият изповедник на Франяци, който в този миг е трябвало да отслужи тържествената литургия пред краля и целия двор. В същото време е издадена заповед да се арестуват всички съучастници в тъмната афера. На този ден във Версай не се отслужва литургия — и за какво ли? Никой не би успял да се отдаде на благоговение; целият двор, целият град, цялата страна са зашеметени от вестта, връхлетяла като мълния от ясно небе.

Зад затворените врати остава възбудената кралица, чиито нерви още трептят от ярост. Сцената страхотно е разтревожила и нея — ала все пак един от клеветниците, един от коварните зложелатели на нейната чест, най-сетне е поставен на мястото му. Няма ли сега да дойдат всички благонамерени хора и да я поздравят по случай арестуването на този измамник? Няма ли целият двор да прослави енергията на краля, когото така дълго са смятали за слаб? Та нали той, изпълнен с решителност, е задържал най-недостойния от всички свещеници! Ала, кой знае защо, никой не идва. Дори приятелите ѝ я отбягват със смутени погледи, във Версай и Трианон днес е извънредно тихо. Аристокрацията не се и старае да прикрие възмущението си, задето един член от привилегированата ѝ класа е нападат така безчестно, а кардинал Роан, комуто кралят предлага снизхождението си в случай, че се подчини на неговата лична присъда, хладно се отказва от кралското благоволение и избира Парламента за свой съдник. Неприятно чувство обзема припряната жена. Мария Антоанета не се радва на своя успех: вечерта камериерките ѝ я намират обляна в сълзи.

Но скоро познатото лекомислие надделява. Пише на брат си Йосиф, обзета от безумна самозаблуда: „Лично аз съм много доволна, че вече нищо не се чува за отвратителната афера.“ Писмото е изпратено през август, докато процесът пред Парламента ще се състои най-рано през декември, а може би чак идната година — защо отсега да си пълни главата с излишни глупости? Нека хората да

клюкарствуват и мърморят — това изобщо не я засяга! Я да ѝ донесат стъклениците с мазилата и новите костюми — няма заради някаква нищожна дреболия да се лишава от очарователната комедия! Репетициите продължават, кралицата разучава ролята на жизнерадостната Розина от „Севилският бръснар“ (вместо да се заеме с полицейските досиета във връзка с големия процес, който все още би могъл да бъде потулен!). Но, изглежда, небрежно е репетирала и тази роля. Защото в противен случай би трябвало да се стъписа и да се замисли над думите на своя партньор Базилио, който далновидно предрича, могъществото на клеветата. „Клеветата! Щом я презирате, вие не подозирате както представлява! Видял съм я да сломява и най-почтените люде. Повярвайте, няма коварство, низост или абсурдна история, които — колкото и плоски да са — да не могат да бъдат вътълпени на безделниците от големия град, стига да се пипа умело, а тукашните хора са надарени с такава вещина!... Отначало долита само леко шумолене, което изчезва като ластовица пред буря, съвсем *pianissimo*^[4], леко изпращява и заглъхва, но преди да отлети, пръсва отровното си семе. То попада в нечия уста и тя — *piano, piano*^[5] — хитроумно го прошепва в нечие ухо. И така, бедата е дошла, тя нараства, набира сили и поема *rinforzando*^[6] своя път от уста на уста, разшетва се като самия сатана. И ненадейно, господ знае как, клеветата се възправя в целия си ръст засвистява и видимо набъбва, отскача високо, нагоре, върти се вихрено, кръжи, повлича след себе си всичко, връхлита като гръмотевица и — подкрепена от небето — се превръща във всеобщ писък, в публично кресчендо, във всеобщ хор на омразата и ненавистта. Кой дявол би могъл да я възпре?“

Ала Мария Антоанета както винаги не се е вслушала в своите партньори. Иначе е щяла да проумее: тази на пръв поглед лекомислена пиеса разкрива собствената ѝ съдба. Комедията в стил рококо приключва окончателно с това последно представление на 19 август 1785 година: *incipit tragoedia*^[7].

[1] *Mauvais sujet* (фр.) — непокорен поданик. ↑

[2] *Summa lex* (лат.) — висш закон. ↑

[3] Алба (църк.) — част от одеянието на католически свещеник. ↑

[4] *Pianissimo* (муз.) — много тихо. ↑

[5] *Piano* (муз.) — тихо. ↑

[6] *Rinforzando* (муз.) — със засилване. ↑

[7] *Incipit tragoedia* (лат.) — започва трагедията. ↑

АФЕРАТА С ОГЪРЛИЦАТА

Какво, се случва в действителност? Никак не е лесно да направим достоверно описание, защото начинът, по който се развива истинската афера с огърлицата, е по-невероятен и от най-невероятните истории, които четем в романите, без да им вярваме. Но на действителността понякога хрумват възвишени неща, съчетани с поетичност — тогава тя надминава и най-изобретателните поети по своето въображение и изкуство. В такива случаи творците ще сторят по-добре, ако се откажат от играта и от намерението да правят нови добавки към гениалните ѝ комбинации: дори Гьоте, който чрез своето произведение „Великият копт“ прави опит да напише драма по историята с огърлицата, свежда до отегчителни остроумия онова, което всъщност представлява един от най-наглите, най-бляскавите и вълнуващи водевили на историята. Във всички комедии на Молиер, взети заедно, не можем да открием толкова пъстър, толкова логично и весело изваян букет от мошеници, измамващи и измамени, от глумци и изкусно изиграни люде, както в тази жизнерадостна бъркотия, където една крадлива сврака, една лисица, която владее до съвършенство вероломството, и един добродушен, тромав мечок забъркват най-знаменитата комедия в световната история.

В центъра на всяка истинска комедия винаги стои жена. Жената от аферата с огърлицата е дъщеря на разорен благородник и развратна слугиня; израства като мръсно и занемарено босоного просяче, което краде картофи от нивите и за къшей хляб пасе селските крави. Когато бащата умира, майката се отдава на проституция, а малката — на просия; седемгодишното дете би пропаднало, ако по щастлива случайност не среща на улицата маркиза дьо Буленвилие и умолително не извиква странните слова: „Съжалете бедното сираче от рода Валоя!“ Как?! Нима в жилите на това въшлясало, полуумряло от глад дете тече кралска кръв? Свещената кръв на христолюбивия Луи? „Не е възможно!“ си мисли маркизата. Но все пак спира каляската и разпитва малката просякиня.

В аферата с огърлицата от самото начало трябва да свикнем да възприемаме за истина и най-невероятните неща; и най-смайващите сред тях се превръщат във факти. Тази Жана действително е законородена дъщеря на Жак дьо Сен Реми, по професия браконьер, пияница и страшилище за селяните; но това не му пречи да бъде пряк потомък на рода Валоа, който не отстъпва на Бурбоните по сан и древност. Маркиза дьо Буленвилие е разочувствувана от невероятното падение и мизерия на кралската потомка, веднага взема със себе си момичето и по-малката му сестра и ги настанява на своя издръжка в пансион, където да бъдат възпитавани. На четиринадесет години Жана постъпва като ученичка при една шивачка, става перачка, гладачка, носи вода, шие бельо; най-сетне я изпращат в манастир за благородни девици.

Ала скоро ще се разбере, че малката Жана няма призвание за монахиня. Скитническата кръв на бащата бушува в жилите ѝ, на двадесет и две години тя решително се прехвърля заедно със сестра си през манастирската ограда. Без пари в джоба, но с богати идеи за приключения, те се появяват в Бар-сюр-Об. Там Жана, каквато си е хубавичка, намира един дребен благородник — жандармерийския офицер Никола дьо ла Мот, — който скоро след това се венчава за нея, и то в последния момент, защото пасторската благословия изпреварва само с месец раждането на близнаци. Всъщност мадам дьо ла Мот спокойно би могла да води скромен живот на дребен буржоа с този човек, чиито морални възгледи са доста свободни и никога не проявява ревност. Ала „кръвта на Валоа“ иска своето; от самото начало малката Жана е обзета от една-единствена мисъл: да се издигне, независимо как и по какви пътища! Отначало се лепва за своята благодетелка маркиза дьо Буленвилие; провървява ѝ, защото я приемат в Саверн, в двореца на кардинал Роан. Нали е хубавка и хитра, веднага се възползува от слабостта на галантния и добродушен кардинал. Чрез неговото посредничество мъжът ѝ незабавно става ротмистър на драгунски полк и изплаща дълговете си — вероятно с цената на невидими рога.

Жана отново би могла да се чувства доволна. Но тя възприема това издигане само като стъпало от цялостното си изкачване. Кралят е провъзгласил нейния дьо ла Мот в чин ротмистър, той проявява независимост и сам си прикачва титлата „граф“. И след като се е

накичила с пределно звучното име „графиня Валоа дьо ла Мот“, да изгние в провинцията с някаква пенсия по милост и скромна офицерска заплата? Що за нелепост! Това име може да носи на всяка хубава и безскрупулна жена по сто хиляди ливри годишно, стига да е решена порядъчно да оскубе всички суетни и глупави господа. С тази цел двамата съучастници наемат в Париж цяла къща на улица Ньов Сен Жил, залъгват лихварите с приказки за огромни имения, към които графинята ще предяви правата си като наследница на Валоа, и със заетите вещи водят бурен живот в обществото — сребърният сервиз се взема под наем от близкия магазин винаги само за по три часа. Ала сетне, когато парижките кредитори стават прекомерно настойчиви, графиня Валоа дьо ла Мот обяснява, че заминава за Версай, за да изложи пред двора своите искания.

Естествено, в двора не познава никого и би могла седмици наред да изнурява хубавичките си крака, без да стигне дори до преддверието на кралицините покои. Лукавата авантюристка обаче предварително е намислила изненадващия ход. Нарезда се заедно с останалите просители в чакалнята на мадам Елизабет и внезапно пада в несвяст. Всички се втурват към нея, мъжът ѝ изрича високопарното име и просълзен разказва, че дългогодишното недохранване и произтичащото от него изтощение са причина за припадък. Състрадателно занасят на носилка пращящата от здраве болна у дома, впоследствие ѝ изпращат двеста ливри и повишават издръжката ѝ от осемстотин на хиляда и петстотин ливри. Но нима за една Валоа това не е милостиня? Ето защо тя смело продължава в същия дух: вторият припадък е в чакалнята на графиня д'Артоа, а третият — в галерията с огледалата, през която трябва да мине кралицата. За жалост Мария Антоанета не научава за случилото се; изнудвачката много е разчитала на нейното великодушие, но четвърти припадък би събудил подозрение във Версай; и тъй, двамата се завръщат в Париж с незначителна плячка. Далеч не са постигнали онова, към което се стремят, обаче много се пазят от признания. Тъкмо обратното — смело разпространяват колко благосклонно и сърдечно ги била приела кралицата като свои мили роднини. И понеже доста хора отдават голямо значение на запознанството си с графиня Валоа, която е високо ценена в кръговете около кралицата, скоро няколко тлъсти шарана излапват въдицата и за известно време кредитите отново са

възстановени. Двамата задължнели просяци си създават — *mundus vult decipi*^[1] — истински двор, ръководен от така наречения първи секретар, който се казва Рето дьо Вилет и в действителност безразсъдно споделя не само общите мошеничества, но и постелята на благородната графиня. Вторият секретар Лот има сан на духовник. Освен това са ангажирани кочияши, лакей, камериерки; скоро на улица Ньов Сен Жил става доста задушевно. Там хазартните игри са забавни, макар че не са кой знае колко доходоносни за лапнишараните, подмамани към клопката — затова пък са развлекателни поради съмнителните нрави на дамите. За съжаление отново се намесват онези досадници, по професия кредитори или съдия-изпълнители, и след седмици и месеци неуместно настояват най-сетне да получат парите си. Почтената съпругеска двойка и този път се вижда натясно, дребните хитрувания вече не помагат. Назрява времето за по-голям удар.

За всяка изкусна шарлатания винаги са нужни две неща: голям шарлатанин и голям глупак. За щастие големият глупак е подръка и той не е някой друг, а августейшият член на Френската академия, негово високопреосвещенство епископът на Страсбург, великият изповедник на Франция кардинал Роан. Типичен представител на своето време, не по-умен или по-глупав от останалите, и този външно очарователен духовник страда от болестта на своя век: от лековерие. Човечеството никога не е съумявало да живее продължително без някаква вяра; и понеже идолът на века Волтер изважда от мода вярата в бога, на нейно място в салоните на осемнадесети век се промъква суеверието. Започва златният век на алхимиците, кабалистите, франкмасоните, шарлатаните, некромантите^[2], продавачите на орвиетан^[3]. Никой благородник или светска дама не пропускат да навестят Калиостро^[4] в неговата ложа, да пируват с граф дьо Сен Жермен, да наблюдават Месмер^[5] и магнетичното му ведро. Тъкмо защото „просветените“ бонвивани притежават ясен разсъдък и заразително остроумие, тъкмо защото генералите вече не възприемат сериозно своите служебни задължения, кралицата — своето достойнство, а свещениците — своя бог, ужасяващата пустота трябва да се запълни с някаква игра: с метафизика, мистика,

свръхестественост и непроницаемост; ето защо въпреки будния си разсъдък и остроумие хората по извънредно глупав начин се заплитат в мрежите на най-несръчните измамници. А най-доверчивият сред нишите духом — негово високопреосвещенство кардинал Роан — неотдавна се е натъкнал на най-лукавия сред всички шарлатани: на папата на изнудвачите, на „божествения“ Калиостро. Той се е разположил в замъка Саверн и с неподражаемо майсторство тъпче джобовите си с парите и разума на своя домакин. И понеже гадателите и мошениците се надуват мигновено, същото се случва с Калиостро и мадам дьо ла Мот; чрез човека, който познава всички съкровени желания на кардинала, тя научава най-съкровеното желание на Роан: да стане пръв министър на Франция. Добира се и до единствената спънка, която го смущава: известната, но необяснима и за самия него неприязън на кралица Мария Антоанета към личността му. А когато лукавата жена познава слабостта на някой мъж, тя все едно, че го държи в ръцете си; измамницата начаса изплита въженце, за да разиграва епископския мечок дотогава, докато от него се лее злато. През април 1784 г. мадам дьо ла Мот от време на време започва да подхвърля по някоя дребна забележка — например с каква нежност нейната „мила приятелка“ кралицата ѝ се доверявала; измисля все по-фантастични епизоди, които карат простодушния кардинал да мисли, че дребната симпатична жена всъщност би могла да му стане идеална застъпница пред кралицата. Така си е — признава той, — болно му е, задето Нейно височество години вече не го е удостоила с поглед, а за него не съществува по-висше щастие от това почтително да служи на кралицата. Ех, ако можеше някой да ѝ разясни най-сетне истинските му помисли! „Интимната“ приятелка прочувствено и сърдечно обещава да се застъпи пред Мария Антоанета и Роан се учудва на тежестта, която трябва да е имало това застъпничество, след като още през май научава, че кралицата е променила мнението си и в скоро време ще му даде знак за настъпилата промяна в чувствата ѝ, който все пак няма да е явен: на следващия дворцов прием по свой начин ще му кимне скришом. Когато човек иска да повярва в нещо, той вярва в него на драго сърце. Когато иска да види нещо, вижда го лесно. И наистина: добрият кардинал си въобразява, че на въпросния прием е забелязал известен „нюанс“ на кимване, и заплаща на трогателната посредница доста дукати.

Но мадам дьо ла Мот далеч не е изчерпала докрай златната мина. За да обърка още повече глупавия кардинал, тя трябва да съчини някаква по-материална проява на кралско благоволение. Да опита ли с писма? Та нали е пуснала в къщата и в постелята си безскрупулен секретар! И Рето без всякакво колебание започва да пише писма от името на Мария Антоанета до нейната приятелка Валоа. Глупецът въодушевено ги приема за истински — тогава защо да не направим още една стъпка по златната пътека? Защо набързо да не инсценираме тайна кореспонденция между Роан и кралицата, за да видим дъното на неговата каса? Посъветван от мадам дьо ла Мот, заслепеният кардинал съставя подробен оправдателен документ за досегашното си поведение, дни наред го преправя и най-сетне предава чистичкия препис на тази в истинския смисъл на думата безценна жена. И гледай ти — не е ли наистина вълшебница и най-доверена приятелка на кралицата! Само след няколко дни мадам дьо ла Мот донася писъмце с малък формат, хартията е бяла, с нерватура и позлатени краища, в единия ъгъл се вижда френската лилия. Гордата кралица от династията на Хабсбургите, която инак е недостъпна и се държи с пренебрежение, пише на човека, когото досега е презирала: „Много се радвам, че ще престана да гледам на Вас като на виновник; все още не мога да Ви дам съгласието си за желаната аудиенция. Щом условията позволят това, ще Ви уведомя. Бъдете дискретен!“ Измаменият едва се сдържа да не даде воля на радостта си, благодари на кралицата, защото така го съветва мадам дьо ла Мот, и отново получава, и отново изпраща писма, и колкото повече сърцето му се изпълва с гордост и копнеж, задето изцяло е спечелил благоволението на Мария Антоанета, толкова повече мадам дьо ла Мот го освобождава от товара по джобовете. Дръзката игра е в пълен ход.

Ала все пак е жалко, че една важна личност не е подготвена да се включи истински в комедията. Става дума за самото главно действащо лице: кралицата. Тази опасна игра обаче няма как да продължи без нейната намеса, защото и на най-лековерния не може вечно да се втълпява, че кралицата го е поздравила, след като в действителност хладно е отминала омразния човек и той никога не е чул от нея макар и една дума. Опасността все повече нараства:

нещастният глупак може да подуши измамата. Налага се да измислят някой особено дързък ход. И понеже е изключено кралицата да заговори някога кардинала, няма ли да е достатъчно, ако по някакъв начин този глупчо бъде заставен да повярва, че е разговарял с нея? Защо да не бъде избрано любимото време за всякакви измами — нощта, — както и подходящо място — да речем, някоя закътана алея в парка на Версай, а на Роан да му бъде доведена двойница на кралицата, която предварително ще заучи репликата си? През нощта всички котки са сиви, а възбудата ще заслепи добрия кардинал и той ще се залъже така, както се лъже от измислиците на Калиостро и писмата на хартия със златни краища, сътворени от ръката на невежия писар.

Ала къде на бърза ръка да бъде намерена фигурантка или — както се казва днес в киното — „дубльорка“? Разбира се, там, където по всяко време се разхождат с делови намерения твърде услужливите дами и дамички от всякакъв сорт и вид, стройни и закръглени, тънки и дебели, блондинки и брюнетки; в градината на Пале Роял, рая на парижките проститутки. С деликатната доставка се нагърбва „граф“ дьо ла Мот. Не след дълго той открива двойница на кралицата — млада дама на име Никол, която по-сетне се именува баронеса д'Олива; сега уж е модистка, но в действителност обслужва по-скоро мъжка, отколкото дамска клиентела. Без особени затруднения я уговарят да приеме леката роля, „защото“ — така обяснява пред съда мадам дьо ла Мот — „бе извънредно глупава“. На 11 август отвеждат старателната продажница в едно наемно жилище във Версай и графиня Валоа собственоръчно я облича в муселинена рокля на бели точки, а тя по нищо не се различава от роклята, която кралицата носи на портрета от мадам Виже-Лебрюн. Прикриват лицето ѝ с широкопола шапка, прибират грижливо напудрените ѝ коси и сетне смело и нагло се отправят на път с леко притеснената женичка, която за десет минути трябва да играе в тъмния парк ролята на френската кралица пред най-висшия духовник на кралството! Започва най-дързката измама на всички времена.

Двамата мошеници и мнимата кралица се прокрадват с нечути стъпки по терасата на Версай. Небето спуска над тях воала на непрогледен мрак — така, както помага на всички шарлатани. Слизат към горичката на Венера, чиито ели, кедри и смърчове хвърлят толкова

дебела сянка, че човешките фигури запазват единствено очертанията си; с други думи, тази горичка е великолепно пригодена за любовни срещи и още повече за подобна невероятна дързост. Бедната малка уличница започва да трепери. В какво ли приключение са я забъркали непознатите хора? Много ѝ се прииска да побегне. Разтреперана от страх, тя държи в ръка розата и листчето, които — според уговорката — трябва да предаде на знатния господин, дето ще я заговори тук. Ето, пясъкът заскърцва. Очертава се силуетът на мъж; това е Рето, секретарят, който изпълнява ролята на кралски слуга и води Роан. Никол внезапно усеща как я блъсват напред, а двамата ѝ спътници изчезват встрани от нея, сякаш тъмнината ги е погълнала. Останала е сама, не, всъщност вече не е сама, защото към нея приближава някакъв непознат, висок и строен, нахлупил шапката ниско над челото си: кардиналът.

Ама че странно се държи този непознат! Покланя се доземи пред малката уличница, целува крайчеца на дрехата ѝ... Сега Никол би трябвало да му предаде розата и подготвеното писмо. Ала в своето объркване тя изпуска розата и забравя за писмото. Само успява да промълви с приглушен глас няколкото думи, които едва е съумяла да запомни: „Можете да се надявате, че миналото е забравено.“ Тези слова, изглежда, безмерно трогват непознатия кавалер, защото той не престава да се кланя и прехласнат от щастие, да мълви най-почтителни благодарности — но клетата малка модистка не разбира за какво става дума. Обзета е единствено от страх, от смъртен страх, че може да каже нещо и по този начин да се издаде. Ала — слава богу! — пясъкът отново изскърцва под нечий бързи стъпки, чува се тих и възбуден глас: „Бързо да се махаме, бързо! Мадам и графиня д'Артоа идват насам!“ Тия думи очевидно имат своето въздействие, защото кардиналът се стъписва и се отдалечава по най-бърз начин, придружен от мадам дьо ла Мот, докато в същото време благородният ѝ съпруг се заема с малката Никол; мнимата кралица от тази комедия се промъква с разтуптяно сърце край двореца, където истинската кралица спи зад притъмнените прозорци и нищо не подозира.

Тази аристофанска лудория се увенчава с победен завършек. Върху главата на бедното добиче — кардинала — се е стоварил такъв

удар, че напълно го е лишил от ум. Досега се е налагало постоянно да приспиват недоверието му, защото измисленото кимване все пак е половинчатото доказателство, а същото се отнася и до писмата; сега обаче, когато измаменият смята, че лично е разговарял с кралицата и е чул от устата ѝ опрощението, всяка дума на графиня дьо ла Мот става за него по-истинска от евангелското слово. Сега тя го води за носа както си иска. Тази вечер във Франция няма по-щастлив човек от него. Роан се вижда вече пръв министър и любимец на кралицата.

Няколко дни по-късно дьо ла Мот представя на кардинала поредното доказателство за благоволенieto на кралицата. Нейно височество — нали Роан вече познавал милостивото ѝ сърце — изразила желанието да изпрати на едно благородно семейство, изпаднало в беда, петдесет хиляди ливри, но в момента била затруднена с осребряването на сумата. Дали кардиналът не би бил в състояние да се нагърби вместо нея с тази добродетелна услуга? Окриленият от щастие Роан нито за миг не се учудва, че кралицата въпреки огромните си приходи няма пари — нали цял Париж знае, че постоянно е затънала в дългове! Веднага извиква един елзаски евреин на име Серф-Бер, заема от него петдесетте хиляди ливри и след два дни златото звънва върху масата на дьо ла Мот. Най-сетне са уловили конците, с които ще разиграват палячото! Три месеца по-късно ги подръпват още по-силно; кралицата отново иска пари и Роан усърдно залага мебели и сребърни съдини, само и само бързо и щедро да послужи на своята благодетелка.

За граф и графиня дьо ла Мот настъпват блажени времена. Кардиналът се намира далеч, в Елзас, но парите му весело подрънкват в техните джобове. Вече няма за какво да се грижат — намерили са глупак, който да плаща вместо тях. От време на време ще му пишат по някое писмо от името на кралицата и ще изтръгват нови дукати. А дотогава да се отдадат на приказно веселие и да не мислят за утрешния ден! В онова лекомислено време безгрижни са не само владетелите, князете и кардиналите, но и мошениците. На бърза ръка купуват вила в Бар-сюр-Об, с разкошна градина и богато имение, хранят се в златни съдини, пият от бляскави кристални чаши, играят и танцуват в елегантния дворец, най-отбраното общество си оспорва честта да дружи с графиня Валоа дьо ла Мот. Колко хубав е светът, щом в него има такива глупаци!

Онзи, който е изтеглил три пъти подред най-силната карта, не ще се подвоуми да заложи и за четвърти път с безразсъдна смелост. Непредвидената случайност слага в ръката на дьо ла Мот цяло тесте с козове. На един от нейните приеми никой разказва, че бедните придворни бижутери Бьомер и Басанж са извънредно угрижени. Били вложили целия си капитал и немалка сума, взета на заем, в най-прекрасната диамантена огърлица, виждана някога на земята. Всъщност тя била предназначена за Дюбари, която положително щяла да я купи, ако за зла беда шарката не покосила Луи XV; сетне я предложили на испанския двор и три пъти на кралица Мария Антоанета, която е луда по бижутата и ги купува лекомислено, без да се интересува кой знае колко от цената. Но Луи, този досаден скъперник, не искал да се раздели с милион и шестстотин хиляди ливри; сега водата била стигнала до гушата на бижутерите, лихвите подяждали стойността на прекрасните диаманти; вероятно щели да демонтират възшебното колие, но по този начин и парите им отивали по дяволите. Дали тя, графиня Валоа, която е толкова близка с кралица Мария Антоанета, не би могла да склони височайшата си приятелка да купи бижутото, естествено, на части и при най-изгодни условия — можела да разчита на добра печалба. Мадам дьо ла Мот, загрижена да поддържа легендата за своето влияние, благосклонно обещава своето застъпничество и на 29 декември двамата бижутери донасят скъпоценната кутийка на улица Нюв Сен Жил.

Каква приказна гледка! Сърцето на дьо ла Мот спира да бие. Блестящи, искрометни са диамантите, когато върху тях паднат слънчевите лъчи, но дръзките мисли на хитрата глава по нищо не им отстъпват: какво ще стане, ако накара този архиглупак кардинала тайно да купи за кралицата и колието? А той едва се е завърнал от Елзас, когато госпожа дьо ла Мот го оплита здраво в своите мрежи. Очаквало го ново благоволение. Кралицата желала да купи скъпоценен накит; естествено, съпругът ѝ не трябвало да узнава за това, ето защо се нуждаела от дискретен посредник; отредила тайната и почетна задача за Роан като израз на доверието си. И действително само след няколко дни дьо ла Мот тържествено съобщава на ошастливения Бьомер, че купувачът е намерен: кардинал Роан.

Сделката се сключва на 29 януари в хотел „Страсбург“: един милион и шестстотин хиляди ливри ще бъдат изплатени за две години, с четири вноски на всеки шест месеца. Накитът трябва да се достави на 1 февруари, а първата вноска ще се направи на 1 август 1785 година. Кардиналът собственоръчно подписва условията и връчва договора на госпожа дьо ла Мот, която ще го представи на своята „приятелка“ кралицата; незабавно, още на 30 януари, измамницата съобщава и отговора: Нейно височество изразила пълното си съгласие.

Ала само на стъпка пред тяхра послушното дотогава магаре се заинатява: все пак става дума за милион и шестстотин хиляди ливри, а дори за най-разточителния княз тази сума никак не е малка! За такава огромна сделка би трябвало да има нещо като разписка, някакъв документ, подписан от кралицата. Писмен документ ли? Ама, разбира се, на драго сърце! За какво ни е иначе секретар? На следващия ден дьо ла Мот отново донася договора — и виж ти, в полето редом с всяка клауза се чете собственоръчно написаната думичка „Одобрено!“, а в края на договора стои и „саморъчният“ подпис: „Мария Антоанета, кралица на Франция“. С малко повече ум в главата най-висшият духовник на Франция, членът на Академията, бившият посланик и — поне в своите мечти — бъдещ държавен министър, веднага би трябвало да забележи, че никоя френска кралица не подписва документите другояче, освен със собственото си име, така че знакът „Мария Антоанета, кралица на Франция“ от пръв поглед издава не само очевидността, но и несръчността на фалшификацията. Но как да се усъмни, след като самата кралица тайно се е срещала с него в градината на Венера? Заслепеният кардинал тържествено се заклева пред измамницата, че винаги ще носи документа със себе си и никому не ще го показва. На следващата сутрин, 1 февруари, бижутерът предава накита на кардинала, който същата вечер собственоръчно го занася на дьо ла Мот, за да се увери лично, че ще попадне в ръце, предани на кралицата. Не се налага да чака дълго на улица Ньов Сен Жил — скоро по стълбата се чуват стъпките на някакъв мъж. Мадам дьо ла Мот любезно моли кардинала да влезе в съседната стая, откъдето през стъклената врата би могъл да се увери в предаването на накита. Действително се появява млад мъж, облечен целият в черно — естествено, това отново е Рето, славният секретар, — който се представя с думите: „По заповед на кралицата!“ „Каква прекрасна

жена е тази графиня дьо ла Мот-Валоа — мисли си кардиналът, — колко дискретно, предано и умело помага на своята приятелка!“ Успокоен, той предава кутийката на дьо ла Мот, тя от своя страна я връчва на тайнствения куриер, който изчезва със скъпоценната плячка така бързо, както се е появил, а заедно с него за вечни времена изчезва и колието. Трогнатият кардинал се сбогува: сега, след подобна приятелска услуга, не ще мине много време и той, тайният помощник на кралицата, ще стане пръв служител на краля, пръв министър на Франция!

Няколко дни по-късно един бижутер евреин се явява в парижката полиция, за да се оплаче от името на потърпевшите си събратя, задето някакъв си Рето дьо Вилет предлагал за продан възможно най-скъпи диаманти на такава ниска цена, че положително ставало дума за кражба. Началникът на полицията призовава Рето. Последният обяснява, че една сродница на краля, графиня дьо ла Мот-Валоа, му е наредила да продаде диамантите. Графиня Валоа ли? Това благородно име незабавно въздействува отрезвително на служителя и той тутакси освобождава изплашения до смърт Рето. И все пак графинята си дава сметка, че е безкрайно рисковано да предлага в самия Париж скъпоценните камъни поединично — те веднага са демонтирани и раздробили скъпоценната плячка, която толкова дълго са дебнали, — ето защо натъпква с диаманти джобовете на прекрасния си съпруг и го изпраща в Лондон. Скоро бижутерите от Ню Бонд Стрийт и Пикадили нямат основание да се оплакват от изобилието и ниската цена на предлаганата стока.

И ето че най-сетне се появяват много пари — хиляди пъти повече, отколкото е сънувала и в най-смелите си сънища дори тази пределно смела измамница! Веднага след забележителния успех тя не се поколебава да демонстрира с безсрамна наглост новото си богатство. Набавят карета, теглена от четири английски кобили, лакеи с разкошни униформи, негър, облечен от главата до петите в сребро, килими, гоблени, бронзови статуи и шапки с пера, легло от пурпурно кадифе. А когато посегне достолепната двойка се пренася в приказната си резиденция в Бар-сюр-Об, са необходими не по-малко от четиридесет и две товарни коли, с които да прекара многобройните и

набързо закупени скъпоценности. Бар-сюр-Об изживява незабравимо празненство, достойно за приказките от „Хиляда и една нощ“. Куриери в лъскави дрехи препускат пред шествието на новия велик ориенталски властелин, а зад тях се носи английска четириместна карета, лакирана в сребристосиво и тапицирана с бяло сукно. Атлазените завивки, които топлят нозете на съпругеската двойка (с които най-добре би било незабавно да забегнат в чужбина!), са украсени с герба на Валоа: „Rege ab avo sanguinem, nomen et lilia“ — „От краля, моя предтеча, притежавам кръвта, името и лилиите“. Бившият жандармерийски офицер се е наконтил с разкошни одежди: на всичките му пръсти блестят пръстени, обувките му имат диамантени катарамии, три или четири ланеца блестят върху геройската му гръд, а описът на гардероба му — можем да направим справка в посетнешното съдебно досие — съдържа ни повече, ни по-малко от осемнадесет копринени или брокатни нови-новенички костюма, гарнирани с малински дантели, златни копчета и скъпоценни ширити. Седналата редом с него съпруга не му отстъпва по нищо в този лукс — тя цялата лъщи от скъпоценни накити като индуски идол. В малкия Бар-сюр-Об никога досега не са виждали такова богатство, скоро то започва да упражнява магнетичната си сила. Всички благородници от околността се стичат в този дом, за да участвуват в лукуловите пиршества, които се устройват тук; безчет лакеи поднасят най-изискани ястия в скъпи сребърни блюда, музиканти свирят трапезни мелодии, а графът като някакъв нов Крез обикаля княжеските си зали и пръска сред хората пълни шепи пари.

На това място историята с огърлицата отново става толкова абсурдна и невероятна, че започва да въздействува неправдоподобно. Няма ли измамата да бъде разкрита след три, пет, осем, най-много десет седмици? Всеки нормален ум се пита как двамата мошеници могат да се перчат толкова безгрижно и нагло с богатството си, като че ли няма полиция? Ала мадам дьо ла Мот всъщност съвършено правилно преценява положението. Тя си мисли: ако съдбата ни обърне гръб, имаме сигурен защитник. Ако случилото се излезе наяве, голяма работа, господин кардиналът Роан все някак ще потули нещата! Първият духовник на Франция добре ще си помисли дали да разгласи една история, която би го направила за смях во веки веков! По-скоро ще плати огърлицата от собствения си джоб, и то тихомълком. Така че

защо да се страхуваме: с такъв съдружник човек спокойно може да спи в брокатно легло. И славната мадам дьо ла Мот, достопочтеният ѝ съпруг и ловкият драскач секретарят действително не се притесняват; напротив — изцяло се наслаждават на лихвите, които така умело са извлекли от неизчерпаемия капитал на човешката глупост.

Междувременно една дреболия все пак изглежда странна на добрия кардинал. Очаквал е да види кралицата закичена със скъпоценното колие още на следващия официален прием, вероятно е очаквал и някоя дума или дискретно кимване, някакъв жест на признателност, непонятен за останалите и разбираем единствено от него. Нищо подобно не се случва! Както винаги, Мария Антоанета хладно го пренебрегва, колието не сияе на бялата ѝ плът. „Защо кралицата не носи моя накит?“ — доста учуден пита той най-сетне дьо ла Мот. Хитрушата има готов отговор за всичко: кралицата се чувствувала неудобно да сложи огърлицата, преди да я е изплатила напълно. Едва тогава искала да изненада своя съпруг. Послушното магаре отново навежда смирено глава и се задоволява с отговора. Но април се изнизва, идва май, сетне юни, все повече приближава 1 август, съдбовният срок за изплащането на първите четиристотин хиляди ливри. За да спечели време, измамницата съчинява нов трик. Кралицата премислила сделката, казва тя, и цената ѝ се сторила твърде висока; ако бижутерите не направят отстъпка от двеста хиляди ливри, щяла да върне накита. Лукавата жена разчита, че бижутерите ще започнат да се пазарят и по този начин ще спечели известно време. Ала греши. Бижутерите, които са определили наистина твърде висока цена и вече усещат как огънят ги пари по петите, незабавно дават готовността си да намалят цената. Басанж съставя документ, с който съобщава на кралицата за съгласието им, а Бьомер го предава с одобрението на Роан на 12 юли — деня, в който и бездруго трябва да връчи на Мария Антоанета някакъв друг накит. Писмото гласи: „Ваше величество, извънредно сме ощастливени, задето можем да допуснем, че последните платежни условия, които ни бяха предложени и на които се подчиняваме най-ревностно и достопочтително, ще бъдат възприети като ново доказателство за нашата преданост и покорство към волята на Ваше величество. Изпитваме най-дълбоко задоволство при мисълта, че най-прекрасният диамантен накит, който съществува, ще принадлежи на най-великата и най-добрата кралица.“

Със засуканата си форма писмото на пръв поглед е неразбираемо за непредубедения човек. Но ако си бе дала труда да го прочете внимателно и да поразмисли, кралицата би трябвало да запита наумена: „Какви платежни условия? Какъв диамантен накит?“ Ала от стотици други случаи се знае: Мария Антоанета рядко изчита внимателно и докрай написаното или напечатаното слово, понеже страшно се отегчава; задълбоченият размисъл не ѝ е присъщ. Ето защо отваря писмото, след като Бьомер си е отишъл. И тъй като изобщо не подозира за действителния развой на събитията, не проумява и смисъла на раболепните и високопарни фрази, а заповядва на камериерката си да върне Бьомер за обяснение. За жалост бижутерът вече е напуснал двореца. Е, все ще стане ясно какво има предвид този глупав Бьомер! „Така че да оставим всичко за следващия път“, казва си кралицата и незабавно запокитва писъмцето в огъня. Това унищожаване на писмото, това прекратяване на всякакви по-нататъшни разследвания от страна на кралицата на пръв поглед изглежда невероятно — както впрочем и всичко останало в историята с огърлицата, — така че достоверни историци като Луи Блан са забелязали подозрителен момент в бързото унищожаване на писмото: излиза, че кралицата все пак е знаела нещо за неясния случай. А в действителност бързото изгаряне на писмото съвсем не е странно — тя през целия си живот незабавно е унищожавала всеки ред, адресиран до нея, защото се е страхувала от собствената си немарливост и от дворцовия шпионаж; дори след щурмуването на Тюйлери в писалището ѝ няма нито един писмен документ, изпратен до нея. Така е, ала онова, което в другите случаи е било предпазна мярка, сега се превръща в непредпазливост.

И тъй, трябвало е да се използва цяла поредица от случайности, за да не би измамата да излезе предивременно наяве. Но хитрините вече не помагат, 1 август приближава и Бьомер иска парите си. Дьо ла Мот прави последен опит да се отърве — внезапно разкрива картите си пред бижутерите и нахално обясняла: „Измамени сте. Поръчителството, което е у кардинала, носи фалшив подпис. Но принцът е богат и платежоспособен.“ По този начин се надява да отклони удара, надява се — и всъщност пресмятанията ѝ са съвсем логични, — че бижутерите гневно ще хукнат към кардинала, ще го уведомят за всичко и последният — обзет от страх да не стане

безкрайно смешен в очите на целия двор и на обществото — засрамено ще си мълчи и ще предпочете тихомълком да изплати един милион и шестстотин хиляди ливри. Но Бьомер и Басанж не разсъждават нито като логици, нито като психолози — те просто треперят за парите си, не желаят да имат нищо общо със задлъжнелия кардинал. И двамата са на мнение, че Мария Антоанета също участва в играта нали си е замълчала за онова писмо, а тя все пак е още по-богат платец, отколкото този развейпрах, кардиналът. И още нещо: в най-лошия случай — тук отново грешат — у нея все пак е огърлицата, скъпоценният залог.

Достигната е точката, в която юздите, впримчили глупаците, повече не могат да бъдат опъвани. Вавилонската кула от лъжи и взаимни измами се сгромолясва с един-единствен страхотен удар, когато Бьомер отива във Версай и поисква аудиенция при кралицата. Само след минута и бижутерите, и кралицата узнават, че някой позорно ги е въртял на пръста си. Ала кой е истинският измамник? Това предстои да се докаже на процеса.

Според документите и свидетелските показания от този процес — а по-заплетен процес изобщо не съществува — днес сме абсолютно сигурни в едно: Мария Антоанета не е имала и най-бегла представа за подлата злоупотреба с нейното име, личност и чест. Юридически тя изобщо не е виновна, а е просто жертва и не само не участва в най-дръзкото шарлатанство в световната история, но дори нищо не знае за него. Никога не е приемала кардинала, никога не е познавала измамницата дьо ла Мот, никога не е държала в ръце дори едно камъче от огърлицата. Единствено злоумишлената вражда и съзнателното оклеветяване са могли да припишат на Мария Антоанета съзаклятничество с авантюристката и глупавия кардинал; ще повторим и потретим: кралицата е въвлечена в позорната история от цяла банда мошеници, фалшификатори, крадци и глупци.

И все пак — от гледна точка на морала — Мария Антоанета не може да бъде напълно оневинена. Измамата е съчинена само защото на целия град е известна лошата ѝ слава — а това окуражава мошениците, защото ония, които са изиграни, предварително приемат за достоверни всички необмислени постъпки на кралицата. Лъжливата комедия би

била невъзможна, ако не са съществували дългогодишните лекомислия и лудории в Трианон. Никой човек със здрав разум не би се осмелил да подозира например Мария Терезия или която и да било истинска владетелка в тайни кореспонденции зад гърба на съпруга ѝ, да не говорим за срещи в смрачените паркове. Нито Роан, нито двамата бижутери биха попаднали някога в клопката на дебелашката измама, че на кралицата не достигали парите и тя без знанието на съпруга си искала да купи скъпоценни диамантени гарнитури на части и чрез посредници, ако навсякъде във Версай вече не се е шушукало за нощните ѝ разходки из парка, за замяната на бижута и неизплатени дългове. Дьо ла Мот никога не би съумяла да изгради лъжливата си кула, ако лекомислието на самата кралица не бе положило основния камък, а лошата ѝ репутация не бе придържала стълбата по време на градежа. Повтаряме отново и отново: Мария Антоанета е напълно невинна във всички невероятни преговори около историята с огърлицата; ала историческата ѝ вина е безспорна, защото са се осмелили да извършат подобна измама от нейно име и е било възможно да се повярва в тази измама.

[1] *Mundus vult decipi* (лат.) — светът иска да бъде измамен. ↑

[2] *Некромант* — заклинател на духове. ↑

[3] *Орвиетан* — лекарство против всякакви болести, на мода през XVIII век. ↑

[4] *Калиостро* (1743–1795) — прочут авантюрист, имал необикновен успех сред висшето парижко общество. ↑

[5] *Месмер* (1733–1815) — немски медик, основал теорията за животинския магнетизъм, известен под името „месмеризъм“. ↑

ПРОЦЕС И ПРИСЪДА

С орловия си взор Наполеон установява решаващата мисловна грешка на Мария Антоанета в историята с огърлицата. „Кралицата е била невинна и за да оповести публично невинността си, избира Парламента за свой съдник. В резултат всички смятат, че кралицата е виновна.“ Така е: в този случай Мария Антоанета за пръв път губи своята самоувереност. Докато по-рано пренебрежително е отминавала зловонната мътилка на клюките и клеветите и дори не я е удостоявала с поглед, сега търси подкрепата на една инстанция, която доскоро е презирала: подкрепата на общественото мнение. Години наред се е преструвала, че не чува свистенето на отровните стрели и не ги забелязва. А ето че сега избухва внезапно и почти истерично настоява за присъда и по този начин признава, че гордостта ѝ доста отдавна е накърнявана извънредно силно — нека сега кардинал Роан изкупи всеобщата вина, той е най-представителният и се е изложил най-много. Ала за беда тя е единствената, която все още вярва, че клетият глупак е действувал злонамерено. Дори във Виена Йосиф II недоверчиво поклаща глава, когато сестра му описва Роан като ужасен престъпник: „За мен първият духовник е възможно най-лекомисленият и разточителен човек, но признавам, че никога не съм го смятал способен да извърши такова мошеничество, такава вероломна низост, в каквато сега го обвиняват.“ Версай още по-малко е убеден във вината на Роан и скоро се долавя странно недоволство: чрез бруталното му арестуване кралицата просто искала да се отърве от един неудобен свидетел. Мария Антоанета напълно необмислено се е оставила да бъде водена от омразата, която ѝ е втъпила Мария Терезия. При това несръчно и рязко движение от плещите ѝ се смъква защитната владетелска мантия — тя сама се излага на всеобщата омраза.

Защото срещу нея най-сетне могат да се обединят всички прикрити досега противници. Мария Антоанета неблагоприятно е бръкнала в змийското гнездо на раненото честолюбие. Луи, кардинал дьо Роан — как е могла да забрави това! — носи едно от най-древните

и славни френски имена и в жилите му тече кръвта на други феодални родове: преди всичко на Субиз, Марсан, Конде; естествено, всички тези семейства се чувствуват оскърбени до смърт, задето техен сродник е задържан в кралския дворец като нищо и никакъв джебчия. Възмутено е и висшето духовенство. Как е възможно някакъв недодялан полицаи да арестува негово високопреосвещенство кардинала, и то няколко минути, преди да отслужи литургията пред божия образ, когато вече е бил облечен в тържествените църковни одежди! Оплакват се чак в Рим: както аристокрацията, така и духовенството смятат, че е поругано достойнството на цялата прослойка, към която принадлежат. На арената се появява в бойна готовност и могъщата групировка на франкмасоните, защото жандармите са завлекли в Бастилията не само техния благодетел кардинала, но и божеството на безбожниците — главатаря, майстора на масонската ложа Калиостро; най-сетне се предлага възможност да се запратят няколко камъка в градината на светейшия трон и светейшия олтар! И народът, който иначе стои далеч от празненствата и пикантните скандали на придворния свят, е възхитен от цялата история. Най-сетне го даряват с чудесен спектакъл: на подсъдимата скамейка ще седне истински кардинал, а в пурпурната сянка на епископската тога ще се приюти елитна колекция от мошеници, измамници, подстрекатели, фалшификатори и на всичко отгоре — най-отзад: какво върховно удоволствие! — гордата високомерна австрийка! По-забавен сюжет от скандала с „прекрасното високопреосвещенство“ не би могъл да се поднесе на авантюристите писатели и художници, на памфлетистите, карикатуристите и вестникопродавците. Дори полетът на Монголфие^[1], покорил нови простори за цялото човечество, не възбужда такъв интерес в Париж — не, в целия свят — като този процес на кралицата, който бавно се превръща в процес срещу кралицата. И понеже законът позволява нецензурираното отпечатване на защитните речи преди гледането на самото дело, хората направо обсаждат книжарниците и намесата на полицията става наложителна. Безсмъртните творби на Волтер, Жан-Жак Русо и Бомарше за цели десетилетия не набират такъв небивал тираж, както въпросните защитни речи в продължение на една-единствена седмица. Седем, десет, двадесет хиляди екземпляра се изтръгват още неизсъхнали от ръцете на амбулантните търговци, служителите в чуждите посолства

по цял ден правят колети, за да изпратят колкото се може по-бързо най-новите сатири за придворния скандал във Версай на своите господари, обзети от съпричастно любопитство. Всеки иска да изчете всичко, цели седмици не съществува друга тема за разговор, и най-безумните предположения тозчас се приемат за чиста истина. За самия процес от провинцията пристигат кервана от благородници, граждани, адвокати; парижките; занаятчий зарязват дюкяните си по цели часове. С непогрешимия си инстинкт народът подсъзнателно усеща: тук се води следствие не само срещу някакво единично прегрешение — от нищожното, мръсно кълбо спонтанна ще се разплетат всички конци, които водят към Версай, ще стане дума за скандалните lettres de cachet^[2], за своенравните заповеди за арестуване, за разсипничеството в двора, за бъркотията във финансите; сега всичко това ще се вземе на прицел, през случайната пролука нацията за пръв път ще надзърне в потайния свят на недостъпните. В този процес става дума не само за някаква си огърлица — засегната е и съществуващата система на управление, защото, ако обвинението бъде сърчно насочено, то би могло да се стовари и върху управляващата класа, върху кралицата и същевременно върху кралството. „Какво велико и многообещаващо събитие! — се провиква един от опозиционерите в Парламента. — Кардиналът е разобличен като мошеник! Кралицата е забъркана в скандален процес! Каква нечистотия лепне по епископския жезъл и скиптър! Какъв триумф на идеята за свобода!“

Кралицата все още не подозира какво злочестие е предизвикала с едно-единствено прибързано движение. Но изгнилата сграда, подкопавана вече от години, рухва в мига, в който от стените ѝ извадят един-единствен гвоздей.

В съда внимателно отварят загадъчното ковчеже на Пандора. От вътрешността му лъхва не особено приятна миризма. Крадлата има само едно преимущество: обстоятелството, че благородният съпруг дьо ла Мот навреме е офейкал за Лондон с остатъците от огърлицата, така че вещественото доказателство липсва и всеки може да прехвърля върху другите кражбата и притежанието на невидимия обект, като заедно с това скрито намеква и за възможността, че не е изключено огърлицата дори в този миг да се намира в ръцете на кралицата.

Госпожа дьо ла Мот, която предчувствува, че знатните господа ще прехвърлят случилото се върху собствения ѝ гръб, обвинява съвършено невинния Калиостро в кражбата и насила го въвлича в процеса, за да се подиграе на Роан и да отклони подозренията от себе си. Тя не подбира средствата. Обяснява нагло и безцеремонно внезапната поява на богатството си: била любовница на негово високопреосвещенство — а щедростта на нежния свещеник е всеизвестна! Ако не друго, случаят поне добива лош обрат за кардинала... Тогава най-сетне става възможно залавянето на съучастниците Рето и „баронеса д'Олива“, малката модистка, чиито показания хвърлят пълна светлина върху положението.

Ала нито обвинението, нито защитата се осмеляват да споменат едно име: името на кралицата. Обвиняемите старателно отбягват да припишат на Мария Антоанета и най-малката вина, дори дьо ла Мот, която по-късно ще говори другояче, отхвърля като престъпно злословие мисълта, че кралицата е получила огърлицата. Но самото обстоятелство, че всички сякаш предварително са се наговорили да споменават кралицата с дълбоко преклонение и огромна почит, има обратно въздействие върху недоверчивата общественост; все повече се раздухва мълвата за някакво нареждане, според което кралицата трябвало да бъде „щадена“. Носи се слух, че кардиналът великодушно е поел вината върху себе си; ами какво да кажем за писмата, които е наредил да унищожат така бързо и дискретно — действително ли всички са били фалшификати? Дали все пак няма нещо — е, не се знае какво би могло да бъде то, — но все пак нещо, нещичко подозрително за кралицата в тази история? И какво от това, че фактите се изясняват напълно: *semper aliquid haeret*^[3]; тъкмо защото името ѝ не се споменава пред съда, Мария Антоанета, макар и незрима, се е изправила пред същия този съд.

Най-сетне на 31 май присъдата трябва да бъде произнесена. От пет часа сутринта необозримото множество се тълпи пред съдебната палата, само левият бряг не успява да го побере, и Пои Ньоф, и десният бряг на Сена преливат от нетърпеливи хора; конна полиция с мъка поддържа реда. Още по пътя шестдесет и четиримата съдии усещат по възбудените погледи, по невъздържаните подвиквания на

зрителите важността на съдебното решение за цяла Франция; ала съдбоносният сигнал ги очаква в преддверието на голямата заседателна зала. Там образуват шпалир деветнадесет представители на семействата Роан, Субиз и Лотринген — облечени в траур, те скланят глави при преминаването на съдиите. Никой не продумва, никой не помръдва от мястото си. Одеждите и осанката им изричат всичко. Тази няма молба към съда, който чрез решението си трябва да възвърне накърнената чест на семейство Роан, има необикновено въздействие върху съдиите. Повечето от тях и бездруго произхождат от висшата френска аристокрация; още преди да е започнало съвещанието, те знаят: народът и аристокрацията в цялата страна очакват оправдаването на кардинала.

И въпреки всичко съдебното заседание продължава шестнадесет часа, представителите на семейство Роан и десетките хиляди хора на улицата трябва да чакат седемнадесет часа — от пет сутринта до десет вечерта. Защото решението, което предстои да вземат съдиите, е от изключителна важност. Предварително се знае какво ще реши съдът за измамницата и нейните съучастници; колкото до малката модистка, на драго сърце ще я освободят, защото наистина е симпатична и невинна, а в градината на Венера са я завлекли с хитрост. Същинското решение засяга най-вече кардинала. Всички са единодушни, че трябва да бъде оправдан, защото според доказателствата не е измамник, а сам е измамен; различия в мненията съществуват единствено във връзка с формата на оправдателната присъда, защото от нея произтича важен политически въпрос. Придворната партия изисква — и то не без основание — оправдателната присъда да бъде съпроводена от порицание за „осъдителната дързост“, защото другояче не може да се изтълкува мнението на кардинала, че кралицата на Франция е в състояние да си устройва с него тайни срещи в тъмната градина. Заради липса на почтителност към свещената личност на кралицата представителят на обвинението настоява той да се извини публично пред съда и иска оттеглянето му от всички постове. А противната страна, която е настроена срещу кралицата, настоява за прекратяване на съдебната процедура. Кардиналът е измамен, следователно не носи никаква вина. Но това пълно оневиняване прилича на колчан, в който има и една отровна стрела. Защото, ако кардиналът бъде оправдан, задето е сметнал за възможни хитруванията и лудориите на кралицата,

чието поведение е всеизвестно, в такъв случай лекомислието на кралицата публично се заклеймява. Върху везните трябва да се отмери огромна тежест: ако държането на Роан се възприеме поне като непочтително спрямо владетелката, тогава Мария Антоанета получава удовлетворение за злоупотребата с нейното име; но ако оправданието му е пълно, тогава моралът на кралицата получава присъда.

Това се знае от съдиите, знаят го двете партии, знае го народът, обзет от жадно нетърпение: решението излиза далеч извън рамките на този единичен, незначителен случай. Ще бъде решен окончателно не някакъв частен спор, а актуален, политически въпрос: Парламентът на Франция все още ли смята личността на кралицата за „свещена“ и неприкосновена, или подобно на всеки друг френски гражданин я подвежда под закона? Наближаващата революция за пръв път потапя в своето утринно зарево прозорците на сградата, към която принадлежи и Консиержри, онзи зловещ затвор, откъдето ще поведат Мария Антоанета към ешафода. Всичко започва и завършва под един и същ покрив. В залата, където на скамейката за обвиняемите е седнала госпожа дьо ла Мот, по-сетне ще седне кралицата.

Шестнадесет часа трае заседанието, мненията ожесточено се кръстосват, а интересите по нищо не им отстъпват. Защото и двете страни — и кралската, и антикралската — са заложили в играта всички карти, дори златото; всички членове на Парламента вече седмици наред са настройвани, заплашвани, обработвани, подкупвани и купувани, по улиците ехти песента:

*Който смята, че Роан
бил погрешно задържан,
нека знае, че пара'та —
тра-ла-ли! —
управлява ни страната.
Всичко ясно е, нали?*

В крайна сметка безразличието, което кралят и кралицата дълги години са изпитвали към Парламента, получава своето наказание; доста съдии смятат, че е време веднъж завинаги да се даде добър урок на самовластието. С двадесет и шест гласа срещу двадесет и два —

победа след оспорвана борба! — кардиналът е признат за „напълно невинен“, както и приятелят му Калиостро и малката модистка от Пале Роял. Снизхождение се проявява и към съучастниците — разминава им се само с изгнание в чужбина. Госпожа дьо ла Мот плаща за постъпката си — съдът единогласно присъжда да бъде наложена с пръчка, жигосана с „V“ („voleuse“^[4]), и затворена в Салпетриер до края на живота си.

Ала оправдаването на кардинала донася присъда — и то пак доживотна — на още една личност, макар тя да не е седяла на подсъдимата скамейка. Става дума за Мария Антоанета. От този момент нататък тя е напълно беззащитна пред клеветите и неистовата омраза на своите противници.

Веднага след произнасянето на присъдата някой изхвърква от залата, последван от стотици, които възбудено оповестяват на улицата оправдателното решение на съда. Възторгът нараства неимоверно бързо, тътнежът му стига чак до другия бряг. „Да живее Парламентът!“ — нов вик вместо обичайния „Да живее кралят!“ — кънти из града. Съдиите едва успяват да се отърват от признателното въодушевление. Прегръщат ги, продавачките от халите ги целуват, застилат пътя им с цветя. Победното шествие на оправданите е величествено. Десет хилят души придружават кардинала до Бастилията, където трябва да прекара още една, последна нощ. Той отново е облякъл пурпурните си одежди и прилича на пълноводец, спечелил битка; чак до зазоряване го очакват все нови и нови ликуващи тълпи. И Калиостро е възвеличен не по-малко от него, само полицейска заповед успява да предотврати илюминацията на града в негова чест. Ето така — тревожно знамение! — целият народ отдава почит на двама мъже, които не са сторили и допринесли нищо друго за Франция, освен че смъртно са наранили авторитета на кралицата и кралството.

Напразно кралицата се старае да прикрие своето отчаяние: бичът е изплющял право върху лицето ѝ, ударът е твърде силен, твърде явен. Камериерката ѝ я намира обляна в сълзи, Мерси съобщава във Виена, че болката ѝ била „по-голяма, отколкото заслужава поводът“. По-скоро с инстинкта, отколкото с разума си Мария Антоанета незабавно

проумява, че поражението ѝ е непоправимо; за пръв път; откакто носи короната, една сила се е оказала по-могъща от нейната воля.

Но кралят все още има последната дума. Енергичната му намеса все още би съумяла да спаси накърнената чест на неговата съпруга и своевременно да ограничи глухото недоволство. Един силен крал и една решителна кралица биха могли да накажат Парламента, задето се е разбунтувал до такава степен — така би постъпил Луи XIV и навярно дори Луи XV. Ала смелостта на Луи XVI не стига дотам. Той не се осмелява да се опълчи срещу Парламента, но за да удовлетвори по някакъв начин съпругата си, изпраща кардинала на заточение, а Калиостро — извън пределите на страната: половинчата мярка, с която само озлобява Парламента, без действително да го накаже, и оскърбява съдопроизводството, без да възстанови честта на кралицата. Както винаги нерешителен, Луи тръгва по средата, което в политиката винаги се е оказвало най-погрешното. Поел е по кривия път и затова в общата съдба на двамата съпрузи скоро се сбъдва древната прокоба на Хабсбургите, която Грилпарцер извайва с такава неподражаемост в стиховете:

*Орисан е домът ни благороден
да броди по половинчати друми
и си служи само с полумерки,*

Кралят безвъзвратно е пропуснал възможността да вземе важно решение. Заедно с присъдата на Парламента за кралицата започва нова епоха.

Спрямо госпожа дьо ла Мот дворът прилага същия съдбовен метод на половинчати решения. И тук възможностите са две: или великодушно да бъде спестено на престъпницата жестокото наказание — което би направило прекрасно впечатление, — или на изпълнението на присъдата да се придаде колкото е възможно по-голяма публичност. Ала вътрешният смут отново става причина да се прибегне до средна мярка. Наистина съоръженията тържествено се приготвят за целта, по този начин целият народ получава обещание за варварския спектакъл

на публичното заклеймяване — прозорците на близките къщи вече са наети срещу баснословни цени. В последния миг обаче дворът се стъписва от собствената си смелост. В пет часа сутринта, сиреч тъкмо в час, в който няма защо да се страхуват от свидетели, четиринадесет палачи домъкват жената, която пронизително крещи и бясно удря около себе си, до стълбището на съдебната палата, където ще чуе своята присъда: бичуване и жигосване. Но палачите имат насреща си обезумяла лъвица — истеричната жена надава неистов вой, хулите ѝ срещу краля, кардинала и Парламента събуждат спящите хора в целия квартал, тя се мята, хапе, рита, най-сетне се принуждават да смъкнат дрехите от гърба ѝ, за да я жигосат. Ала в секундата, в която нажеженият печат докосва рамото ѝ, страдалката конвулсивно подскача и за удоволствие на зрителите се разголва изцяло, но накаленото „V“ се лепва не върху рамото ѝ, а върху гърдите. Побесняла като диво животно, измъчената жертва надава вой и захапва палача през дрехата, сетне пада в несвяст. Като дрипа завличат безпаметната жена в Салпетриер, където според присъдата трябва да работи до края на живота си, облечена в сива власеница и дървени налъми и да се храни само с черен хляб и леща.

Едва стават известни жестоките подробности на наказанието, и ето че дьо ла Мот внезапно спечелва всеобща симпатия. Докато преди петдесет години — четем го при Казанова — цялата аристокрация заедно с дамите в продължение на четири часа наблюдава изтезаването на слабоумния Дамиен, одраскал Луи XV с детското си ножче, наслаждава се, когато измъчват нещастното създание с нажежени клещи, заливат го с вряло масло и след безкрайната агония го разпъват на колелото, същата аристокрация, която вижда как внезапно побелелите му коси се изправят, сега се е превърнала в човеколюбиво общество и водена от гласа на съвременната мода, внезапно започва да изпитва трогателно съчувствие към „невинната“ госпожа дьо ла Мот. Защото това общество е успяло да изнамери нова и напълно безопасна форма за борба с кралицата: то излага на показ явната си симпатия към „жертвата“, към „клетницата“. Орлеанският херцог организира публична акция за събиране на пари, всички аристократи изпращат подаръци в тъмницата, всекидневно пред Салпетриер спират луксозни каляски. Посещаването на осъдената крадла се превръща в модно увлечение на парижкото общество. Но един ден смаяната игуменка

разпознава сред разчувствуваните посетителки една от най-добрите приятелки на кралицата — принцеса дьо Ламбал. По собствено ли желание е дошла, или — както начаса започва да се шушука — изпълнява тайно поръчение на Мария Антоанета? Във всеки случай неуместната състрадателност хвърля неприятна сянка върху поведението на кралицата. Какво означава подобно явно съпричастие? — питат всички. Дали кралицата не потиска гласа на съвестта си? Дали пък не се стреми към тайно разбирателство със своята „жертва“? Шушукането не стихва. И когато броени седмици по-късно госпожа дьо ла Мот по странен начин — неизвестни ръце отключват през нощта вратата на затвора — избягва в Англия, цял Париж е единодушен: кралицата е отървала своята „приятелка“ в знак на признателност, задето великодушно е премълчала пред съда нейната вина или съучастие в историята с огърлицата.

Всъщност бягството на госпожа дьо ла Мот е най-вероломният номер, който заговорниците успяват да скроят на Мария Антоанета. Защото сега се предлага не само прекрасната възможност да се разпространи загадъчната клюка за съзаклатието между кралицата и крадлата, но и самата дьо ла Мот, която вече е понесла наказанието, може да изиграе в Лондон ролята на обвинителка, безнаказано да даде за печат най-безсрамните си лъжи и клевети; нещо повече — тъй като във Франция и Европа нямат чет онези, които са наострили уши за „разкрития“ от този род, тя би могла най-сетне да спечели много пари! Още в деня на нейното пристигане някакъв лондонски издател ѝ предлага огромна сума; дворът, който чак сега проумява последиците от оклеветяването, направо се стреми да задържи отровната стрела; фаворитката на кралицата, Полиняк, е изпратена да купи мълчанието на крадлата за двеста хиляди ливри; но лукавата негодница втори път измамва двора: взема парите, ала и през ум не ѝ минава да не отпечата „мемоарите“ си веднъж, втори, трети път, като постоянно променя формата им и ги разкрсява с нови и нови сензационни хрумвания. В тези мемоари откриваме всичко, за което копнее публиката, жадна за скандални истории. Нещо повече: процесът пред Парламента не бил нищо друго, освен суетни измамнически машинации, а клетата дьо ла Мот била пожертвувана по най-недостоеен начин. Естествено, че не

някой друг, а самата кралица е поръчала огърлицата, след което я получила от Роан, а тя — самата невинност! — единствено от приятелски чувства поела престъплението, върху себе си, за да защити опетнената чест на кралицата. Но по какъв начин се е сприятелила толкова много с Мария Антоанета? Безочливата лъжкиня разяснява и този въпрос така, както се иска на похотливата сган: поради особените им отношения, чрез интимност, придобита в леглото. Какво от туй, че всеки непредубеден човек може да разобличи повечето от тези лъжи, скалпени съвсем несръчно? Да вземем следното твърдение на дьо ла Мот: Мария Антоанета се намирала в любовни отношения с кардинал Роан още като ерцхерцогиня, по време на неговото посланичество — та нали всеки добронамерен човек може да пресметне на пръсти, че Мария Антоанета отдавна е била престолонаследница във Версай, когато Роан е бил посланик във Виена! Ала добронамерени хора вече почти не се срещат. Затова пък широката публика с възторг, чете десетките пикантни любовни писма на кралицата до Роан, които дьо ла Мот съчинява в своите мемоари; и колкото повече перверзности съумява да разкаже, толкова повече слушатели печели за разказите си. Отсега нататък ругателствата не секват, всяко от тях надминава предишното по похотливост и наглост; не след дълго е обнародван „Списък на всички лица, с които кралицата е поддържала безпътни отношения“; упоменати са ни повече, ни по-малко от тридесет и четири имена от двата пола — херцози, артисти, лакеи, братът на краля заедно със своя камериер, Полиняк, Ламбал и най-накрая, кратко и ясно, „всички парижки проститутки, бичувани или жигосвали от палача“. Но с тези тридесет и четири имена далеч не се изчерпват всички любовни партньори, които изкуствено възбудената салонна и улична мътва приписва на Мария Антоанета; когато развихрената еротична фантазия на цял един град, на цялата нация се залови за някоя жена, била тя императрица или кинозвезда, кралица или оперна певица, и днес, както и тогава, хората ѝ приписват цяла лавина от всевъзможни изстъпления и перверзии. Един памфлет, озаглавен „Възмутителният живот на Мария Антоанета“, ни разказва за някакъв як пандур^[5], натоварен със задължението да утолява ненаситната „плътска жажда“ (това пък е изящното заглавие на трети памфлет) на тринадесетгодишната девойка още в австрийския императорски двор; „Кралският вертеп“ (заглавие на друг памфлет) надълго и нашироко

разказва на възхитената читателска публика за „любимците и любимките“, като се позовава на многобройни порнографски гравюри, които представят разголената кралица и различните ѝ партньори в любовни пози, достойни за Аретино^[6]. Помията пръска все по-нависоко, лъжите стават все по-злонамерени, но всяка от тях се приема за истина, защото всичко, свързано с тази „престъпница“, не може да бъде друго освен истина. Две-три години след процеса за огърлицата Мария Антоанета окончателно си е спечелила славата на най-похотливата, най-извратената, най-вероломната и най-тираничната жена в цяла Франция; затова пък хитрата дьо ла Мот, белязана с нагорещеното желязо, минава за невинна жертва. Революцията едва е започнала, когато разните клубове се опитват да върнат под своя закрила бегълката в Париж, за да възобнови цялостния процес за огърлицата, с тези разлика, че пред Революционния трибунал дьо ла Мот трябва да играе ролята на обвинителка, а Мария Антоанета да седне на скамейката на обвиняемите; и само внезапната смърт на дьо ла Мот — през 1791 година тя се хвърля от прозореца в пристъп на лудост, обзета от мания за преследване попречва на знаменитата измамница да бъде носена триумфално из Париж. Ако съдбата не беше се намесила, светът би присъствувал на съдебна комедия, много по-гротескна от процеса за огърлицата: как дьо ла Мот, заливана от овации, наблюдава езекутирането на оклеветената от нея кралица.

[1] *Монголфие* — братята Жозеф Мишел (1740–1810) и Жак Етиен (1745–1799) са френски изобретатели. През 1783 г. е направен първият успешен опит за издигане на товар с построения от тях балон с книжен мехур, напълнен с горещи димни газове. ↑

[2] *Lettres de cachet* (фр.) — кралски писма. ↑

[3] *Semper aliquid haeret* (лат.) — винаги съществуват известни колебания. ↑

[4] *Voleuse* (фр.) — крадла. ↑

[5] *Пандур* — пехотинец (в Унгария). ↑

[6] *Аретино, Пиетро* (1492–1566) — италиански писател, известен с язвителното си перо. ↑

НАРОДЪТ СЕ ПРОБУЖДА. И КРАЛИЦАТА СЕ ПРОБУЖДА

Световноисторическото значение на процеса за огърлицата се състои в следното: той насочва ясно и точно прожекторите на общественото мнение към личността на кралицата и прозорците на Версай. Ала в смутни времена очевидното винаги е било опасно. Недоволството, само по себе си твърде пасивно, за да придобие отбранителна мощ и да се превърне в дело, винаги е имало нужда от човешка фигура, която — без значение дали ще е носител на идеята, или ще служи за мишена на наслаяваната омраза — да изпълни ролята на библейската изкупителна жертва.

И така, френският народ отдавна вече смътно усеща неправдата, която го е слетяла отнякъде. Дълго се е свивал в черупката си и се е надявал, че ще дойдат по-добри времена, при всеки нов Луи за пореден път въодушевено е развявал знамената, смирено е плащал на феодалите и църквата данъци и налози, но колкото по-ниско се е кланял, толкова по-силен е ставал гнетът, данъците все по-алчно са изсмуквали кръвта му. Хамбарите на богатата Франция са празни, селяните обедняват, в най-щедрата земя, под най-прекрасното небе на Европа хлябът не стига. Някой все пак трябва да е виновен за това; щом една част от хората имат твърде малко хляб, вероятно другите се тъпчат прекалено много; щом едните са смазани от задължения, тогава другите сигурно са си присвоили прекалено много права. Глух ропот постепенно залива цялата страна — а той винаги предшества бистрата мисъл и търсенето. Волтер и Жан-Жак Русо отварят очите на гражданите, те започват самостоятелно да съдят, да обвиняват, да четат, да пишат, да създават контакти; понякога страшната буря се предшества от слабите далечни отблясъци на светкавиците — някои чифлици са ограбени, към феодалите се отправят закани. Силното недоволство отдавна тегне като черен облак над цялата страна.

И ето че на небето блясват една след друга две ослепителни светкавици и разкриват пред народа цялата картина: едната е процесът

за огърлицата, а другата — разкритията на Калон за липсите в хазната. Затруднен при прокарването на своите реформи, а навярно и поради скрита вражда към двора, министърът на финансите за пръв път си служи с точни цифри. Разкрита е истината, премълчавана толкова дълго: за двадесет години от коронясването на Луи XVI са направени заеми на стойност един милиард и двеста и петдесет милиона. Целият народ се стъписва — та това са астрономически цифри! За какво и от кого са пропилены тези един милиард и двеста и петдесет милиона? Процесът за огърлицата отговаря на въпроса; злочестите сиромаси, които се трепят по десет часа за няколко су, сега разбират, че в определени среди диаманти на стойност милион и половина минават за обикновен любовен подарък, че се купуват замъци за десет и двадесет милиона, докато народът тъне в нищета. И понеже всеки знае, че кралят не участва в баснословното прахосничество, защото е скромен наивник с душа на еснаф, цялото негодувание се излива като водопад върху ослепителната, разточителната, лекомислената кралица. Намерена е виновницата за държавния дълг. Сега става ясно защо банкнотите с всеки изминал ден се обезценяват, защо хлябът поскъпва, а данъците растат: защото блудницата е разточителна, защото е наредила да тапицират с брилянти цяла стая в нейния Трианон, защото тайно е изпратила на брат си Йосиф в Австрия сто милиона в злато за водената от него война, защото отрупва любовниците и близките си приятелки с пенсии, длъжности и синекурни служби. За злочестината внезапно е намерена причина, открит е виновникът за банкрута, а кралицата се сдобива с ново име. От единия до другия край на Франция започват да я наричат „Мадам Дефицит“: тези думи остават върху нея като печат на позора.

От тъмния облак се изсипва градушка от брошури, памфлети, безброй предложения и петиции. Никога досега във Франция не е говорено, писано и проповядвано толкова много — народът се пробужда. Доброволците и войниците, участвували във войната за независимостта на Америка, разказват и в най-затънтените села за тази демократична страна, където няма нито дворци, нито крал, нито аристокрация, а само граждани и пак граждани, пълно равенство и свобода. И не става ли ясно от „Общественият договор“ на Жан-Жак Русо, а също — при това още по-изискано — и от творбите на Волтер и Дидро, че монархията в никакъв случай не е единственият

богопомазан и най-висш строй на земята? Старото безмълвно, покорно чинопочитание за пръв път любопитно надига глава и ето че аристокрацията, народът и гражданството са обзети от нова увереност; тихият ропот на масонските ложи и на народните събрания постепенно прераства в пределно ясно негодувание и закани, във въздуха затрептява електрическо напрежение, вселената се изпълва с огън: „Нарастващата възбуда на духовете раздухва злото до чудовищни размери — докладва във Виена посланикът Мерси. — Може да се каже, че вълнението постепенно е обзело всички слоеве на обществото. Това трескаво вълнение дава сили на Парламента да постоянствува в своето противодействие. Нечувана е дързостта, с която дори на публични места се говори за краля, принцовете и министрите; критикуват се техните разходи, с най-черни бои се рисува разточителството на двора и се подчертава необходимостта от свикване на Генералните щати^[1], сякаш страната е останала без управление. Вече е невъзможно свободата на словото да се потисне чрез наказателни мерки, защото треската е обхванала толкова широки маси, че ако в затвора бъдат хвърлени дори хиляди от тях, злото не само няма да се отстрани, а, напротив: гневът на народа ще нарасне до такава степен, че бунтът ще бъде неизбежен.“

Всеобщото недоволство вече няма нужда от маска и предпазливост; то се проявява открито и изрича онова, което мисли: вече не се съблюдават дори външните форми на чинопочитание. Когато наскоро след процеса за огърлицата кралицата за пръв път се появява в своята ложа, я посреща такова освиркване, че от този миг нататък тя отбягва театъра. Когато мадам Виже-Лебрюн пожелава да изложи портрета на Мария Антоанета в своя „салон“, вероятността за гавра с нарисуваната „Мадам Дефицит“ нараства толкова много, че предпочитат незабавно да махнат образа на кралицата. В будоарите, в огледалните зали на Версай, изобщо навсякъде Мария Антоанета усеща студена враждебност — никой вече не я таи в себе си, напротив: изразява я явно и недвусмислено. Накрая изживява и най-страшната обида: началникът на полицията дава да се разбере, че е препоръчително засега кралицата да не посещава Париж, защото не било възможно да се гарантира сигурността ѝ при евентуални инциденти. Наслойваната възбуда на цялата страна яростно се стоварва върху един-единствен човек; внезапно изтръгната от своето безгрижие,

кралицата се пробужда под жестоките удари на омразата и отправя отчаян стон към последните предани хора, които я заобикалят: „Какво искат от мен?... Какво съм им сторила?“

Едва след като гръмотевицата изтрещява, Мария Антоанета се отърсва от своето високомерно и равнодушно безгрижие. Кралицата се пробужда; досега тя или е получавала лоши съвети, или не се е вслушвала в своевременните напътствия, но вече проумява пропуските си и с присъщата си нервна невъздържаност бърза да поправи най-големите си грешки в очите на обществеността. Най-напред ограничава с едно драсване на перото извънредно високите всекидневни разходи. Отпраща госпожица Бर्टен, намалява разноските за гардероба, домакинството и конюшните, тъй че икономииите възлизат на един милион годишно; хазартните игри изчезват от салоните, прекратява се строежът на двореца Сен Клу, други дворци се продават съвсем набързо, съкращават се множество ненужни длъжности, при което първите потърпевши са нейните фаворити от Трианон. За пръв път Мария Антоанета се вслушва в онова, което става около нея, за пръв път не се подчинява на старата сила — обществената мода, — а на новата — общественото мнение. Малко след като е сторила тези първи стъпки, тя си изяснява и истинските чувства на досегашните си приятели, които цели десетилетия е обсипвала с благодеяния и по този начин е опетнявала собственото си име: сега използвачите не показват особено разбиране към държавните реформи. Непоносимо било — открито негодува един от безсрамните блюдолизци — да живееш в страна, в която човек не е сигурен, че утре все още ще притежава това, което е имал вчера! Но Мария Антоанета остава непреклонна. Откакто е прогледнала, тя вижда нещата по-добре. Видимо се разграничава от пагубната компания на Полияк и пак се сближава със старите съветници Мерси и отдавна прокудения Вермон: сякаш закъснялото ѝ прозрение пожелава да даде право на Мария Терезия за предупрежденията, останали нечути.

„Твърде късно!“ — такъв е гибелният отговор на цялото ѝ старание. Дребните лишения остават незабелязани на фона на всеобщите размирици, набързо спестените средства изчезват като

капка в чудовищното море на дефицита. Уплашеният двор разбира, че единичните и безразборно взети мерки не могат да спасят положението; необходим е някой Херкулес, който най-сетне да отмести огромната канара на дефицита. Призовани са не един и двама министри — те трябва да помогнат, трябва да заздравят финансите, но всички прилагат мерки, подходящи само за настоящия момент, които добре познаваме и от вчера, и от днес (историята непрекъснато се повтаря): невъобразими заеми, които привидно погасяват старите, безогледно облагане с данъци и свръхданъци, препечатване на банкнотите и претопяване на златните монети, за да бъдат насечени нови, но вече обезценени пари — с две думи, прикрита инфлация. Но тъй като корените на болестта в действителност са по-дълбоки — например погрешната циркулация, неправилното разпределение на националните стопански блага, — цялото богатство се съсредоточава в ръцете на няколко десетки феодални родове; а, от друга страна, лечителите на финансите не се осмеляват да прибегнат до наложителната хирургическа намеса и болестта на държавното съкровище става хроническа. „Когато прахосничеството и лекомислието изчерпят кралската хазна — пише Мерси, — се надига вик на отчаяние и страх. Тогава финансовите министри винаги прилагат убийствени мерки — например неотдавна си послужиха с измамнически машинации при претопяването на златните пари, случва се да въведат и нови данъци. Бързите помощни мерки временно смекчават трудностите и тогава отчаянието с непонятна лекота избива в изумително безгрижие. В крайна сметка е сигурно, че настоящото правителство превъзхожда предишното по безпорядък и безогледно грабителство и че от морална гледна точка не е възможно това положение да продължи, без да доведе до катастрофа.“ Колкото повече приближава крушението, толкова по-неспокоен става дворът. Най-сетне, най-сетне започват да проумяват: не е достатъчна подмяната на министрите — трябва да се подмени самата система. Непосредствено преди сгромолясването, от бленувания спасител за пръв път не се изисква да произхожда от благородно семейство, а преди всичко — тук се сблъскваме с ново понятие във френския двор — да бъде популярен и да внушава доверие на неведомото и опасно същество, наречено „народ“.

Такъв човек съществува и дворът го познава, вече му се е налагало да търси неговата помощ, въпреки че произходът му е граждански, въпреки че е чужденец, австриец, и още нещо, което е хиляди пъти по-лошо — той е истински еретик, калвинист! Но министрите не са останали особено очаровани от този особняк, който чрез своя „Отчет“ е дал доста добра възможност на народа да надзърне в сделките им, ето защо са го отстранили по възможно най-бърз начин. Тогава разгневеният Некер изпраща на краля своята оставка върху оскърбително малко квадратно листче, Луи XVI не му прощава липсата на дължимия респект към краля и дълго време изрично подчертава, дори се кълне, че никога вече няма отново да го назначи за каквото и да било.

Ала сега Некер се оказва човекът на деня; кралицата най-сетне проумява колко ѝ е нужен министър, който да съумее да укроти този див и разярен звяр — общественото мнение. И тя трябва да превъзмогне вътрешната си съпротива, за да наложи избирането му, защото и бившият министър Ломени дьо Бриен, загубил доста бързо симпатиите на хората, дължи назначаването си единствено на нейното влияние. Дали да се нагърби с такава отговорност? Ами ако опитът отново излезе неуспешен? И понеже вижда колебанията на своя вечно нерешителен съпруг, решително посяга към опасния човек като към отрова. През август 1785 година повиква Некер в частния си кабинет и прави всичко възможно да го спечели въпреки обидата му. В този миг Некер има два повода да тържествува: кралицата не го призовава, а му се моли; същевременно целият народ го насърчава. Вечерта, след като назначаването му е оповестено, галериите на Версай и улиците на Париж кънтят от възгласите: „Да живее Некер!“, „Да живее кралят!“

Единствено кралицата няма смелост да се присъедини към тях. Тя изпитва панически страх от отговорността, която е поела, когато с неопитните си ръце е дала нов ход на колелото на съдбата. И още нещо: неясно предчувствие я гнети само като чуе името Некер, не може да си обясни защо, но инстинктът ѝ отново се оказва по-силен от разума. „Треперя при мисълта — пише тя още същия ден на Мерси, — че аз съм тази, която го възвърна. Съдбата ми е такава: да причинявам злощастия. И ако отново го провалят сатанински козни или ако измести на заден план авторитета на краля, ще ме намразят още повече, отколкото досега.“

„Трепера при мисълта“... „Простете ми тази слабост“... „Орисана съм да причинявам злощастия“... „В този миг изпитвам огромна нужда от подкрепата на един толкова добър и верен приятел, какъвто сте вие“ — подобни думи нито сме чели, нито сме чули някога от предишната Мария Антоанета. Тонът е нов, гласът идва от човек, разтърсен и покъртен до дъното на своята душа, вече го няма лекия, окрилен от смях глас на капризната млада жена. Мария Антоанета е вкусила от горчивата ябълка на познанието, безметежната ѝ самоувереност се е изпарила завинаги, защото безстрашен е само онзи, който не осъзнава опасността. Сега започва да проумява чудовищната цена на високия си сан: цената се нарича отговорност — тя за пръв път усеща тежестта на короната, която досега ѝ се е струвала лека като модните шапки на госпожица Бертен. Колко колебливи са стъпките ѝ, откакто усеща глухия вулканичен тътен изпод крехката земя: само не по-нататък, по-добре да се върне! По-добре да стои встрани от всякакви решения, завинаги да избяга от политиката и мъглявите ѝ ходове, никога вече да не се намесва в присъдите, които е смятала за толкова лесни, а те са се оказали толкова опасни. В поведението на Мария Антоанета настъпва коренна промяна. Жената, която се е чувствувала щастлива сред шумното множество, сега търси спокойствие и усамотение. Отбягва театъра, баловете и маскарадите, не желае да участва в кралския съвет; единствено с децата си все още може да диша. Зловонията на омразата и завистта не проникват в стаята, кънтяща от смях. Като майка се чувства по-сигурна, отколкото като кралица. Разочарованата жена със закъснение е открила и друго тайнство: за пръв път един мъж, един истински другар и събрат по душа, я е развълнувал, успокоил, ощастливил. Сега всичко би могло да се оправи; трябва само да живее кротко и сред най-близки хора, да не предизвиква повече съдбата — загадъчния противник, чието могъщество и коварство за пръв път е прозряла.

Ала тъкмо сега, когато цялото ѝ сърце копнее за покой, барометърът на времето показва буря. В часа, в който Мария Антоанета осъзнава грешката си и понечва да се отдръпне, да заличи видимото си присъствие, безмилостна сила я тласка напред, към най-вълнуващите исторически събития.

[1] *Генералните щати* — общо събрание на трите съсловия в кралството: духовенство, благородници и свободни граждани, съществувало до 1789 г. ↑

РЕШИТЕЛНО ЛЯТО

Некер, мъжът, комуто кралицата връчва държавното кормило във възможно най-тежкия час, незабавно и решително поема курс срещу бурята. Не свива боязливо платната, не лавира дълго; половинчатите мерки бездруго не помагат, трябва да настъпи рязък, решителен поврат: доверието трябва да се пренастрои на съвсем нова вълна. През последните години националните надежди са се отдалечили от Версай. Народът вече не вярва на обещанията, полиците и асигнатите^[1] на краля, не очаква нищо от Парламента на благородниците и събранието на първенците; поне временно трябва да се изгради нов авторитет, за да се заздравя доверието и да се ограничи анархията, защото суровата зима е направила суров и народния юмрук; всеки миг отчаянието на гладните тълпи, побягнали от селата към градовете, може да намери своя отдушник. Ето защо след обичайното си двоумене кралят най-сетне решава да свика Генералните щати, събранието, което от двеста години наистина представлява целия народ. За да лиши предварително от надмощие онези, в чиито ръце все още се намират правата и богатата — става дума за първото и второто съсловие, за аристокрацията и духовенството, — по съвета на Некер кралят удвоява броя на членовете на третото съсловие. Така двете сили се уравновесяват, а монархът си запазва правото на последна дума. Свикването на Националното събрание ще смекчи отговорността на краля и ще засили авторитета му — така мисли дворът.

Но народът мисли другояче. Досега не бяха се сещали за него, а той знае, че кралете искат съвет от народите си само от отчаяние и никога от добронамереност. По този начин на народа се възлага огромна задача, но му се предлага и неповторима възможност, от която той е решен да се възползува. Опиянителният възторг залива градове и села, изборите се превръщат в празник, събранията — в обители за народно ликуване — нали и най-страховитият ураган винаги се предшества от измамно ясна утринна зора! Най-сетне делото може да започне: на 5 май 1789 г., деня, в който се открива заседанието на

Националното събрание, Версай за пръв път е не само кралска резиденция, а столица, мозък, сърце и душа на цялото френско кралство.

Градчето Версай никога не е събирало толкова много хора, както през тези сияйни пролетни дни на 1789 година. Дворът открай време наброява четири хиляди души, страната е изпратила почти две хиляди представители, към тях се прибавят безбройните любопитни парижани и французи от стотици градове и села, които искат да присъствуват на световноисторическото събитие. Стаите се наемат с мъка и срещу пълна кесия злато, сламеникът струва цяла шепа дукати, стотици хора спят пред градските врати и пред къщите, защото не са успели да намерят квартира, а въпреки проливния дъжд много от тях още през нощта заемат подходящи места, за да не пропуснат неповторимото зрелище. Храната поскъпва тройно и четворно, постепенно човешкият приток става обезпокоителен. Още сега става ясно, че в малкия провинциален град има място само за *един*, а не за двама владетели на Франция. Не след дълго или кралската власт, или Националното събрание ще трябва да напусне Версай.

Ала в началото няма да има разпри, а само помирение между краля и народа. На 4 май камбаните бият от ранно утро: преди да са започнали заседанията, хората отиват на черква, за да спечелят на своя страна божията благословия. Цял Париж се стича на поклонение във Версай. Всеки иска да разказва на деца и внуци за деня, отбелязал началото на новия век. Хората по прозорците, украсени със скъпи килими, са толкова много, че се забелязват само главите им; по комините висят плътни човешки гроздове, безразлични към опасността за живота им; никой не желае да пропусне и най-малката подробност от голямото шествие. А шествието на съсловията наистина е величествено. За последен път версайският двор разбулва цялото си великолепие, за да покаже недвусмислено на народа кой всъщност е кралят, кой е наследственият и единствен повелител. В десет часа сутринта кралската свита напуска двореца. Най-отпред яздат пажовете с лъскави ливреи и соколарите, високо вдигнали юмрук с кацналата птица. Сетне бавно и тържествено се задава разкошната каляска на краля — тя е от злато и кристал и се тегли от приказно нагиздени коне

с пъстри пера на главите. От дясната страна на краля седи по-големият му брат; на капрата е по-малкият; срещу него са младите херцози д'Ангулем, дьо Бери и дьо Бурбон. Възгласите „Да живее кралят!“ бурно заливат първата каляска и създават неприятна отлика спрямо твърдото и навъсено мълчание, сред което минава втората каляска с кралицата и принцесите. Дори в този утринен час общественото мнение рязко отделя краля от кралицата. Същото мълчание посреща и следващите коли, в които останалите членове на семейството бавно и тържествено са се отправили към църквата „Нотр Дам“, където трите съсловия — общо две хиляди души — със запалени свещи в ръце очакват двора, за да преминат заедно с него в задружно шествие през града.

Каляските спират пред църквата. Кралят, кралицата и придворните слизат, а пред погледите им се разкрива необичайна гледка. Представителите на аристокрацията — те поне са им познати от празненствата и баловете — носят пищни копринени мантии със златни ширити, а по шапките им дръзко се веят бели пера, познато им е и пъстрото достолепие на духовенството — пурпурът на кардиналите и виолетовите раса на епископите. Тези две прослойки стотици години вече предано обкръжават трона, открай време красят неговите празненства. Ала коя е онази тъмна тълпа в подчертано прости, черни дрехи, върху които се открояват единствено белите вратовръзки, кои са тези чужди люде с обикновени триъгълни шапки, кои са тези непознати, които до ден-дневен са останали поотделно безименни, а сега образуват пред църквата масивен черен блок? Какви мисли таят тия чужди, невидени досега лица със смели, ясни и дори строги погледи? Кралят и кралицата се взират в своите противници, чиято сила се корени в единството им — те не се кланят раболепно, нито пък избухват във въодушевено ликуване, а просто чакат мъжествено и безгласно мига, в който ще пристъпят към обновителното дело заедно с надменните и натруфените, с привилегированите и прочутите. Но не приличат ли по-скоро на съдии, отколкото на послушни съветници с тези потискащи черни дрехи, със своята сериозна и непроницаема външност? Навярно още при първата среща кралят и кралицата са били обзети от зловещо предчувствие за съдбата, която ги очаква.

За тази първа среща обаче не се предвижда никакво сражение: неизбежната битка се предхожда от час, в който цари сговорчивост.

Двете хиляди души образуват внушително шествие, със запалена свещ в ръка изминават сериозно и невъзмутимо краткия път от църква до църква, от „Нотр Дам“ до Версай и катедралата „Сен Луи“ и през блестящия шпалир на френските и швейцарските гвардейци. Над тях звънят камбани, редом с тях тръбят тромпети, блестят униформи и единствено религиозните химни омекотяват войнствения характер на шествието и му придават още по-голяма тържественост.

Начело на дългата процесия — последните ще бъдат първи! — крачат в редици по двама представителите на третото съсловие; следва ги аристокрацията, сетне — духовенството. Когато отминават последните избраници на третото съсловие, сред народа настава (неслучайно) раздвижване, зрителите избухват в бурни овации. Ликуването е отправено към Орлеанския херцог, отцепник от двора, който като умен демагог е предпочел да се присъедини към представителите на третото съсловие, вместо да крачи редом с кралското семейство. Дори кралят, който пристъпва след балдахина, покрил светото причастие — носи го парижки архиепископ, облечен в тържествени одежди, обсипани с диаманти, — не е заливан с толкова одобрителни възгласи, колкото онзи, който открито застава на страната на народа и против кралския авторитет. А за да изразят още по-явно своята враждебност към двора, някои избират мига, в който се задава Мария Антоанета, и вместо „Да живее кралицата!“ извикват умишлено високо името на нейния враг: „Да живее Орлеанският херцог!“ Мария Антоанета долавя обидата, обърква се и пребледнява; с мъка успява да възвърне самообладанието си и с вдигната глава да извърви докрай пътя на унижението. Ала още на следния ден, при откриването на Националното събрание, я очаква ново унижение. Докато кралят е посрещнат с въодушевени приветствени възгласи при своята поява в залата, кралицата се сблъсква с гробна тишина и покой; леденото, умишлено мълчание я пресреща като мразовит поток. „Ето жертвата...“, прошепва Мирабо на своя съсед и дори един съвсем равнодушен човек, какъвто е американският губернатор Морис, се стреми да накара френските си приятели да извикат нещо, за да смекчат оскърбителността на обидното мълчание. Но не успява. „Кралицата плачеше — пише в дневника си синът на свободната нация, — но никои не я защити. Бих вдигнал ръка, обаче тук нямам право да изразявам чувствата си — напразно молих съседите си да го

сторят.“ Три часа кралицата на Франция седи сякаш на подсъдимата скамейка пред пратениците на народа, които не я поздравяват и изобщо не ѝ обръщат внимание; едва когато след безкрайната реч на Некер се надига, за да напусне залата заедно с краля, неколцина депутати от състрадание намират сили боязливо да извикат „Да живее кралицата!“. Трогнатата Мария Антоанета признателно кимва на шепата хора и едва този жест най-сетне възпламенява оваците на цялата публика. Но на път за своя дворец Мария Антоанета вече не се поддава на заблуди — усетила е твърде ясно разликата между този колеблив, състрадателен поздрав и мощния, топъл, шеметен, незван кипеж на народната любов, който някога, при нейната първа поява, е запленил сърцето ѝ: сърцето на дете. Сега разбира, че не я включват във великото помирение и че започва борба на живот и смърт.

На всички очевидци от онези дни прави впечатление тревожното и объркано състояние на Мария Антоанета. Дори при откриването на Националното събрание, когато се появява тържествена, красива, властна, във виолетов тоалет с бели и сребристи декорации, а косите ѝ са украсени с прекрасно щраусово перо, мадам дьо Стал забелязва известна тъга и потиснатост в поведението ѝ, а това е нещо съвършено ново и необичайно за инак толкова безгрижната, весела и кокетна жена. И действително Мария Антоанета се е изкачила на тази сцена с мъка и невероятни усилия на волята, разумът и грижите ѝ в тези дни са насочени другаде. Защото тя знае, че докато цели часове се излага на показ пред народа и демонстрира кралски разкош и нужното величие, в малкото си легло в Мьодон страда и умира най-големият ѝ син, шестгодишният престолонаследник. Още предишната година е била принудена да понесе загубата на едно от четирите си деца, на едва единадесетмесечната принцеса София-Беатриса, и ето сега смъртта за втори път дебне жертвата си в детската стая. Началните признаци на рахит са се проявили при първородния ѝ син още през 1788 година. „Моят най-голям син ми създава много грижи — пише тя още тогава на Йосиф II. — Не е сложен много добре, единият му хълбок е по-висок от другия, гръбначните му прешлени също са разкривени и изпъкнали. От известно време постоянно е с повишена температура, слабее и отпада.“ Сегиз-тогиз настъпват измамни подобрения, много

скоро обаче поставената на изпитание майка губи всякаква надежда. Тържественото шествие при откриването на Националното събрание — този пъстър, необикновен спектакъл — се превръща в последно развлечение за клетото болно дете: загърнато в наметала, положено върху възглавници, отдавна лишено от сили да ходи само, с помътнелия си трескав взор то наблюдава от балкона на кралските конюшни баща си, майка си и отминаващия бляскав шпалир. След месец го погребват. През всичките тези дни Мария Антоанета мисли единствено за идващата неизбежна смърт на своето дете, то е единствената ѝ грижа. Ето защо няма по-безумна от непрекъснато подклажданата легенда, че Мария Антоанета от сутрин до вечер кроела коварни интриги срещу Националното събрание през тези седмици на най-тежка майчина и човешка горест. В ония дни желанието ѝ за борба е напълно прекършено от изживяната болка и изстраданата ненавист; едва по-късно, останала съвсем сама, в отчаянието си тя ще поведе борба за живота и кралството на своя съпруг и на втория си син, едва тогава отново ще събере сили, за да окаже сетна съпротива. Сега обаче силите ѝ я напускат; а тъкмо в онези дни би била необходима намесата на божество — не на объркано, злощастно човешко създание, — за да бъде възпрян ходът на неизбежната съдба.

Защото отсега нататък събитията следват с бързината на буен планински поток. След броени дни двете привилегировани съсловия — аристокрацията и духовенството — вече са в ожесточено съперничество с третото, пренебрегваното трето съсловие само се обявява за Национално събрание и полага клетва в балната зала да не се разотива, преди да бъде изпълнена волята на народа: да се гласува конституцията. Дворът изпада в ужас от демона народ, когото сам е призовавал; а кралят се лута наляво и надясно между желаните и натрапените съветници, днес дава право на третото съсловие, утре — на първото и второто, колеблив в такъв съдбовен час, когато са необходими пределна прозорливост и енергия, ту се присъединява към военните фанфарони, които, верни на отколешното си високомерие, настояват народът да бъде изгонен с извадени саби, ту се съгласява с Некер, който непрекъснато призовава към отстъпчивост. Днес забранява достъпа на третото съсловие в заседателната зала, сетне се уплашва, когато Мирабо заявява, че „Националното събрание ще

отстъпи само пред силата на байонетите“. Но колкото по-нерешителен е кралят, толкова по-решителен става народът. Това безгласно същество още на следното утро заговорва чрез печата, в стотици брошури настоява за правата си, излива метежния си гняв в пламенни статии. В Пале Роял всекидневно се събират десетки хиляди хора, те говорят, крещат, призовават и непрекъснато си подхвърлят нови идеи, закриляни от Орлеанския херцог. Непознати люде, които цял живот са мълчали, внезапно откриват сладостта да говорят и пишат, стотици усещат благоприятния час, всички се занимават с политика, агитират, четат, разискват, порицават. „Всеки час — пише англичанинът Артър Йънг — излиза по някоя брошура, днес бяха публикувани тринадесет, вчера — шестнадесет, през последната седмица — двадесет и две, а деветнадесет от двадесет са посветени на свободата“, т.е. на отстраняването на привилегиите, включително на онези, които са присъщи на монархията. Почти всеки ден, почти всеки час умира по малко кралският авторитет, думите „народ“ и „нация“ в продължение на две или три седмици се превръщат за стотици хиляди хора от студени буквени знаци в свещени понятия за мощ и върховна справедливост. И ето че офицерите и войниците се присъединяват към неотразимото движение, ето че слисаните градски и държавни служители забелязват как юздите се изплъзват от ръцете им при рязкото противодействие на народната сила, самото Национално събрание попада в разпенената диря на течението, напуска династичната бразда и започва да се люшка. Съветниците в кралския палат проявяват все по-голяма уплаха и както става обикновено, душевната несигурност прави опит да се отърси от страховете си чрез самонадеян жест на сила: кралят си служи със заплахата, като се обкръжава с последните предани полкове, на които може да разчита, привежда Бастилията в бойна готовност и за да вдъхне лично на себе си сила, каквато всъщност не притежава, подхвърля пред нацията ръкавицата на раздора — на 11 юли уволнява Некер, единствения популярен министър, и го изпраща в изгнание като престъпник.

Следващите дни завинаги се запечатват върху страниците на историята; естествено, от една-единствена книга — личния дневник на злочестия крал, който няма представа за събитията — не бива да се

опитваме да узнаем всичко. На 11 юли четем само думите: „Нищо. Господин Некер си замина“, а на 14 юли, деня, в който е превзета Бастилията и властта му окончателно е разбита, отново срещаме същата трагична дума „нищо“, сиреч този ден е минал без лов, не е убит елен, следователно не се е случило нищо значително. В Париж за този ден мислят другояче — и до днес цялата нация го чествува като рожден ден на разкрепостеното си самосъзнание. Новината за освобождаването на Некер достига Париж в ранния предобед на 12 юли и тази искра попада в буря с барут. Камий Демулен, един от членовете в клуба на Орлеанския херцог, се изкачва на едно кресло в Пале Роял, размахва пистолета си, изкрещява, че кралят подготвя вартоломеева нощ и подканя хората да грабнат пушките. Само след минута е изнамерен и символът на въстанието: кокардата, трицветният флаг на революцията; само след няколко часа войската се разпада, оръжейните складове са разграбени, по улиците са издигнати барикади. На 14 юли двадесет хиляди души се отправят от Пале Роял към омразната крепост на Париж — Бастилията; след още няколко часа я превземат с пристъп и накрая разнасят на щик пепелявосивата глава на коменданта, решил да я отбранява. За пръв път светва кървавият фенер на революцията. Повече никой не смее да оказва съпротива на първичния изблик на народната ярост, войските се оттеглят, защото не са получили точна заповед от Версай, вечерта под светлината на хиляди свещи Париж се готви да отпразнува победата.

А във Версай, на десет мили от това събитие в световната история, никой нищо не подозира. Отпратен е неудобният министър, най-сетне ще настъпи мир, скоро, навярно още утре, пак ще тръгнат на лов. Но започват да пристигат вестоносец след вестоносец от Националното събрание: в Париж царят размирици, хората разграбват оръжейните складове, насочват се към Бастилията. Кралят изслушва съобщенията, но не взема определено решение; в крайна сметка за какво е това досадно Национално събрание? Нека то да стигне до някакво решение! Както винаги, и в този ден не се променя свещената програма на деня, отпуснатият, флегматичен човек, който не проявява любопитство към нищо, отново си ляга в десет часа (нали утре бездруго навреме ще научи всичко!) и потъва в дълбок сън, който не може да бъде разтърсен от никакво световно събитие. Ала времената са прекалено нагли, дръзки, анархични! Те са станали толкова

непочтителни, че смущават дори съня на монарха. Херцог дьо Лианкур пристига във Версай със запенения си кон и носи вести за събитията в Париж. Обясняват му, че кралят вече е заспал. Той настоява да го събудят и накрая го пускат в свещените нощни покои. Неговото съобщение гласи:

— Бастилията е превзета! Комендантът е убит! Разнасят главата му на щик из целия град!

— Но това не е ли бунт? — изплашено мълви злощастният владетел.

Ала приносителят на лошата вест го поправя с неумолима суровост:

— Не, господарю, избухнала е революция.

[1] *Асигнати* — книжни пари, пуснати в обръщение през 1798 г.

БЯГСТВОТО НА ПРИЯТЕЛИТЕ

Луи XVI е бил многократно подиграван, задето не могъл да схване веднага цялото значение на новопоявилата се дума „революция“, когато на 14 юли 1789 година го събудили с вестта за падането на Бастилията. Но „много е лесно — обръща се Морис Метерлинк в знаменитата глава на «Мъдрост и съдба» към онези, които се показват остроумни след станалото — да се проумява какво е трябвало да бъде сторено, след като се знаят всички събития“. Несъмнено при първите признаци на бурята нито кралят, нито кралицата могли дори отчасти да обгърнат с поглед размерите на бедствието. Но нека зададем и друг въпрос: кой от всички съвременници е усетил още в първия час истинските размери на събитието, което току-що е започнало, дори между онези, които са подпалили и раздухали революцията? Всички водачи на новото народно движение — Мирабо, Байи, Лафайет — дори не подозират, че разкрепостената сила ще ги отведе много по-далеч от поставената цел и ще ги увлече след себе си против волята им, защото през 1789 година дори най-ожесточените сред по-сетнешните революционери — Робеспьер, Марат, Дантон — все още са убедени роялисти. Едва самата Френска революция изпълва понятието „революция“ с онова широко, необуздало и световноисторическо значение, което днес влагаме в него. Времето го запечатва в кръвта и ума на потомците, а не събитията от първия час. Така че ето кой е странният парадокс: за крал Луи XVI не е толкова пагубно обстоятелството, че не успява да разбере революцията, а тъкмо обратното — фактът, че този посредствен човечец полага най-трогателни усилия да я разбере. Луи XVI обича да се занимава с история и още като плахо момче изпитва силно вълнение, когато веднъж лично му представят прочутия Дейвид Хюм, автор на „История на Англия“, защото тази книга била любимото му четиво. Още като престолонаследник чете с особен интерес главата, която описва как срещу друг крал, английския крал Чарлс Първи, е подготвена революция и в крайна сметка кралят е екзекутиран: този

пример въздействува на плахия престолонаследник като страховито предупреждение. И когато по-сетне в собствената му страна се заражда подобно брожение, Луи XVI смята за най-сигурно отново и отново да препрочита тази книга, за да се поучи навреме от грешките на злощастния си предшественик, за да узнае какво не бива да прави кралят по време на подобен метеж: там, където английският крал е суров, той проявява снизхождение и по този начин се надява да избегне лошия край. Ала тъкмо намерението да проумее Френската революция, като я съпоставя с коренно различна революция, погубва краля. Защото владетелите не бива да вземат световноисторически решения, като си служат със закостенели рецепти и обезсмислили се примери: единствено пророческото мигновение на гения е в състояние да прозре спасителния брод в настоящето, само бързото и смело действие може да възпре дивия хаотичен напор на първичните сили. Не е възможно обаче да се усмири бурята със свити платна; тогава тя продължава да вилнее, докато се изтощи и утихне от само себе си.

Трагедията на Луи XVI се състои в това, че желае да разбере неразбираемото, като се допитва до историята, сякаш тя е учебно помагало, и се предпазва от революцията, като боязливо жертвува всичко царствено в своето поведение. При Мария Антоанета не е така: тя не се допитва до книгите, почти не се съветва и с хората. Дори в мигове на върховна опасност не ѝ е присъщо да преценява нито минали, нито предстоящи събития, всякакви сметки и комбинации са чужди на спонтанната ѝ природа. Нейната човешка сила произтича единствено от вътрешния ѝ усет. А този вътрешен усет от самото начало изрича своето категорично „не“ на революцията. Родена в кралски палат, възпитана в религиозен дух, убедена, че правата ѝ на владетел са дадени от бога, тя още от самото начало възприема искането на народа да получи някакви права като непристойно възбунтуване на сганта: онзи, който сам държи да има всички свободи и всички права, винаги е най-малко склонен да позволява същото и на останалите. Мария Антоанета не влиза в спор нито със себе си, нито с останалите; подобно на брат си Йосиф тя заявява: „Моят занаят е да бъда роялист.“ И още: „Имам една-единствена задача: да споделям становището на краля.“ Нейното място е горе, мястото на народа —

долу: тя не желае да слезе, народът не бива да се изкачи. От превземането на Бастилията до ешафода всеки миг непоколебимо вярва, че правото е на нейна страна. Нито за секунда не се съюзява вътре в себе си с новото движение: революцията означава за нея само понятие, с което искат да разкрасят думата „бунт“. Но това високомерно и сурово, неотстъпчиво и твърдо отношение на Мария Антоанета към революцията не съдържа (поне отначало) никаква враждебност спрямо народа. Израснала в по-спокойната и приятна Виена, Мария Антоанета гледа на народа — на „le bon peuple“^[1] — като на извънредно добродушно и не особено разумно същество; непоклатимо вярва, че послушното стадо един ден само ще се разочарова от тези подстрекатели и празнодумци и ще се върне в добрата своя ясла, при наследствената владетелска династия. Ето защо цялата ѝ омраза е насочена срещу заговорниците, подстрекателите, членовете на разните клубове, демагозите, ораторите, кариеристите и атеистите, които в името на мъгляви идеи или честолюбиви интереси подтикват простодушния народ да въстава срещу трона и олтара. „Сбирщина от глупци, негодници и злодеи“ — така Мария Антоанета нарича представителите на двадесет милиона французи и онзи, който само за час е принадлежал към презряната орда, за нея е обречен, а който просто разговаря с някого от бесните обновители, ѝ става съмнителен. Лафайет три пъти спасява живота на съпруга и децата ѝ, като излага на опасност себе си, но не получава нито една благодарствена дума: кралицата предпочита да умре, но не и да дължи спасението си на този славолюбив човек, решил да завоюва народното благоволение! Никога, дори в затвора, тя няма да окаже честта да помоли за нещо някой служител или някого от своите съдии, които не признава за такива и нарича палачи; с цялото упорство на своя нрав остава вярна на непоколебимия отказ за каквото и да било споразумение. От първия до последния миг Мария Антоанета възприема революцията единствено като нечиста помия, размътена от най-ниските и нагли инстинкти на човечеството; не разбира нейното световноисторическо право и съзидателната ѝ воля, защото е решена да възприема и утвърждава единствено своето кралско право.

Никой не отрича, че историческата грешка на Мария Антоанета се състои в нежеланието да проумее нещата. Тази жена с посредствени, ограничени политически възгледи нито е възпитана,

нито е придобила по волеви път възможността за психологическа прозорливост; тя е в състояние да проумее само човешкото, близкото, сетивното. Но всяко политическо движение загубва очертанията си, щом се взрем в него отблизо, от човешка гледна точка; всяка идея разкривява формата си, щом се осъществи наяве. Мария Антоанета съди за революцията по хората, които я ръководят — и би ли могла да постъпи другояче! А както винаги по време на смут, най-разговорливите и тук не са най-почтени и най-добри. Мария Антоанета обаче никога не успява и не се опитва да проумее дори най-незначителната от духовните цели, скрити зад бруталните улични размирици. Тя съзира само непонятната бъркотия, но не и очертанията на новия ред, който напират да се роди със страховити битки и гърчове. Ето защо от първия до последния ден с цялата решителност на гордото си сърце тя ненавижда водачите и поведените от тях люде. Така се случва онова, което закономерно трябва да се случи. Тъй като Мария Антоанета е несправедлива към революцията, и революцията е жестока и несправедлива към нея.

Революцията е враг — такова е становището на кралицата. Кралицата е пречка — такова е дълбокото убеждение на революцията. С непогрешимия си инстинкт народните маси възприемат кралицата като свой единствен, извечен противник, ето защо цялата ярост на борбата се насочва срещу нея. Луи XVI е напълно безобиден, знаят го и последните селяни, и невръстните деца от улицата. Този боязлив и плах човечец така ще се стресне от няколко изстрела с пушка, че ще се съгласи без възражение с всяко искане; могат да му нахлупят червена барета и той ще я носи, а ако настойчиво му заповядат да извика: „Долу кралят! Долу тиранинът!“, той би се подчинил безропотно, макар сам да е крал. Една-единствена воля във Франция брани трона и правата му и този „единствен човек, който подкрепя краля — според думите на Мирабо, — е жена му“. Следователно всеки, който е за революцията, трябва да бъде против кралицата; от самото начало тя се превръща в мишена, но за да подчертаят това още по-силно, всички революционни писания започват да изтъкват явната отлика между нея и истинския народен баща Луи XVI, този благ, добродетелен, благороден, ала за жалост твърде слаб и „подведен“ човек. Ако всичко

ставало по волята на този човеколюбец, между краля и нацията щяло да цари разбирателство за чудо и приказ. Но оная чужденка, австрийката, сляпо предана на брат си, омотана в мрежите на своите любовници мъже и жени, властолюбива и тиранична, единствено не желаела подобно разбирателство, а подклаждала все нови и нови заговори, за да срине до основи свободния Париж с повиканите от чужбина войски. Служела си с пъклени хитрости, за да подмами офицерите да насочат топовете срещу беззащитния народ; жадна за кръв, подстрекавала с вино и подаръци войниците да устроят нова вартоломеева нощ; наистина време било да се отворят очите на клетия злостен крал! Двете враждуващи партии разсъждават в основни линии по един и същ начин: за Мария Антоанета народът е добър, но е измамен от бунтарите; за народа кралят е добър, но е насъскан и заслепен единствено от жена си. Така че борбата всъщност се води само между революционерите и кралицата. Но колкото повече омраза среща, толкова по-жилаво става упорството на Мария Антоанета. Онзи, който е решен да ръководи някое велико движение или е решен да се бори срещу него, вследствие на противодействието израства и надхвърля себе си: откакто целият свят става неин враг, детинското високомерие на Мария Антоанета се превръща в гордост, а разпиляната ѝ мощ се обединява в истински характер.

Но късната сила на Мария Антоанета може да докаже своето съществуване единствено при положение на самоотбрана — не можеш да се опълчиш срещу противника си с окови на нозете. Оковите са клетият, колеблив крал. Получил плесница върху дясната си страна чрез падането на Бастилията, на идното утро той смирено и по християнски предлага и лявата си страна; вместо да се разгневи, вместо да порицава и наказва, той обещава на Националното събрание да оттегли от Париж войските си, които навярно все още са били готови да се бият за него, като по този начин осквернява паметта на защитниците, паднали за короната. И понеже не се осмелява да изрече нито една сурова дума срещу убийците на коменданта на Бастилията, признава терора за законна власт във Франция и чрез своята отстъпчивост легализира въстанието. В знак на благодарност за това унижение Париж показва искрена готовност да възвеличи любезния

владетел и да го възнагради, макар и за кратко, с титлата „възстановител на френската свобода“. Кметът го посреща пред градските порти с двусмислените слова, че народът отново е завладял своя крал; Луи XVI послушно поема кокардата, избрана от народа за емблема на борбата срещу неговата власт, и не забелязва, че в действителност тълпата съвсем не приветствува него, а собствената си сила, която е подчинила самия владетел. На 14 юли Луи XVI загубва Бастилията, на 17-и се лишава и от достойнството си — той се прекланя пред своите противници толкова дълбоко, че короната се търкулва от главата му.

След такава жертва от страна на краля Мария Антоанета не би могла да откаже своята. И тя трябва да даде доказателства за добрата си воля, като публично се отрече от онези, които новият господар, народът, ненавижда напълно основателно — от своите другари в удоволствията, семейство Полиняк и граф д'Артоа, които завинаги са изгонени от Франция. Сама по себе си раздялата едва ли е щяла да бъде толкова мъчителна за кралицата, стига да не е била принудителна, защото вътрешно тя отдавна се е разграничила от лекомислените нехранимайковци. Но сега, в часа на разлъка, за сетен път се пробужда отдавна охладнялото приятелство към тази компания от най-прекрасните, най-безгрижните й години. Били са безразсъдни в своите безразсъдства, Полиняк е споделяла всичките й тайни, отгледала е децата й, наблюдавала е как стават хора, как растат. А ето че трябва да си върви: как да не си даде сметка, че същевременно се разделя и със своята собствена волна младост? Защото безгрижните часове отлитат завинаги; юмруците на революцията са разбили прозирния и гладък като алабастр порцеланов свят на осемнадесети век, навеки изчезва желанието за изискани и изтънчени удоволствия. Наближава навярно велико, ала грубо, могъщо, ала съкрушително време. Сребърното часовниче в стил рококо вече е изпяло песента си, отлетели са дните в Трианон. Мария Антоанета се бори със сълзите си и не може да се реши да изпрати за сетен път някогашните си приятели, а остава в покоите си — толкова се плаши от собствената си безмерна тъга. Но вечерта, когато в двора колите вече очакват граф д'Артоа и децата му, принц Конде, Бурбонския принц, мадам дьо Полиняк, министрите и

абата Вермон, всички онези, които са я заобикаляли на младини, тя бързо грабва един лист от масата и написва на Полияк покъртителните слова: „Сбогом, моя най-скъпа приятелко! Думата е ужасна, но трябва да я изрека. Ето и заповедта за конете. Остават ми сили само да Ви прегърна.“

Отсега нататък във всяко писмо на кралицата ще потрепва тази скрита печал: меланхолично предчувствие обгръща всичките ѝ думи. „Не мога да изразя колко много съжалявам — пише тя след няколко дни на мадам дьо Полияк, — че се разделихме, остава ми единствено надеждата, че споделяте моите чувства. Здравето ми е доста добро, въпреки че малко се поразклати от продължителните неприятности, на които е изложено. Заобиколени сме от мъка, нещастие и нещастници — без да броя онези, които си замитаха. Целият свят бяга, но за мен е щастие да мисля, че онези, които са ми близки, сега са далеч от мен.“ И сякаш да не допусне преданата ѝ приятелка да я обвини в слабост, сякаш знае, че от някогашната ѝ власт на кралица се е запазила единствено кралската ѝ осанка, побързва да добави: „Ала смятайте, че тези безкрайно отвратителни неща не ще подкопаят нито силата, нито смелостта ми; няма да загубя нищичко от тях, напротив, отвратителните неща ще възпитат у мен по-голяма предпазливост. Тъкмо в мигове като този човек опознава хората и се учи да различава действително преданите сред тях.“

И така, около кралицата настъпва безмълвие — а тя много, извънредно много е обичала да живее шумно. Започнало е голямото бягство. Къде са някогашните приятели? Изчезнали са като лански сняг. Къде са ония, които като жадни деца сновяха около рога на изобилието, къде са Лозьон, Естерхази, Водрьой? Къде са партньорите от игралната маса, танцьорите и кавалерите? На кон или с кола, те са напуснали Версай преоблечени, но този път не са се маскирали за някой бал, а просто са се забулили, за да не би народът да ги линчува. Всяка вечер от портите с позлатени решетки тръгва по някоя кола, за да не се върне никога, все повече утихват залите, станали извънмерно просторни; вече няма театър, балове, кортежи и приеми, запазена е само утринната литургия, а подир нея в малкия кабинет следват дългите, безсмислени съвещания с министрите, които сами са в

безизходица. Версай се е превърнал в Ескориал: умните люде се оттеглят оттам.

Но тъкмо сега, когато всички уж близки приятели на кралицата я изоставят, от мрака изниква онзи, който действително е бил неин приятел: Ханс Аксел фон Ферзен. До мига, в който фаворитите на Мария Антоанета са били отрупвани с облаги и блясък, този всеотдайно любещ човек плахо е крил чувствата си, за да пази честта на любимата жена, и така е съхранил най-съкровения тайна на живота ѝ от любопитството на клюкарите. Ала сега, когато приятелството с низвергнатата жена не носи никакви облаги, почит, уважение, не събужда завист, а изисква смелост и всеотдайна преданост, до Мария Антоанета открито и решително застава единственият любещ и любим човек, за да влезе по този начин в историята.

[1] *Le bon peuple* (фр.) — добрият народ. ↑

ПОЯВАТА НА ПРИЯТЕЛЯ

Името и личността на Ханс Аксел фон Ферзен дълго време са били забулени в тайна. Той не е упоменат нито в онзи публично разпространяван списък на любовниците на Мария Антоанета, нито в писмата на посланиците, нито в сведенията на съвременниците; Ферзен не е сред прочутите гости от салона на Полиняк; там, където царят светлината и блясъкът, никога не срещаме неговата висока и строга фигура. Благодарение на разумната си и премислена съдържаност той избягва злобните клюки на придворната върхушка, заедно с това обаче дълго време не го забелязва и историята — навярно най-съкровенията тайна от живота на кралица Мария Антоанета завинаги е щяла да остане забулена в мрак. Ала през втората половина на миналия век светкавично се разпространява романтичната мълга. В един шведски замък били съхранени — заключени и запечатани — купища интимни писма на Мария Антоанета. Отначало никой не вярва на невероятните слухове, но ето че тази тайна кореспонденция внезапно бива издадена и въпреки жестокото окастриране на всички интимни подробности, с един замах определя най-предното място на непознатия северен благородник сред всички приятели на Мария Антоанета. Изданието коренно променя облика на жената, смятана досега за лекомислена; на бял свят излиза една величествена и страшна душевна драма, една идилия, наполовина в сянката на кралския двор, но вече и в сянката на гилотината, един от онези потресаващи романи, чийто невероятен развой, е дело единствено на историята: двама души са свързани с предана и пламенна любов, ала дългът и предпазливостта ги принуждават да пазят своята тайна като зеницата на окото си и постоянно и грубо ги разделят, а те непрекъснато се стремят един към друг от своите светове, различни като небето и земята; единият е кралицата на Франция, другият — дребен, непознат благородник от северните страни. А на фона на тяхната съдба личи един свят, който се сгромолясва, една апокалиптична епоха, един огнен къс история; всичко е още по-

вълнуващо, защото цялостната истина на събитията бавно и постепенно прозира от полуизтритите и осакатени тайнописи и знаци.

Тази голяма, историческа любовна драма съвсем не започва помпозно, дори изобщо не излиза от рамките на съвременния стил рококо; прологът сякаш е преписан от „Фобла“^[1]. Млад петнадесетгодишен швед, син на сенатор, наследник на виден аристократичен род, е изпратен на тригодишно пътешествие, придружен от домашния учител. Целта на пътуването е да придобие светски маниери — възпитателен метод, който и днес не е от най-лошите. Ханс Аксел следва в един германски университет и усвоява военното дело, в Италия учи медицина и музика, в Женева прави неотменното посещение за онова време при оракула на мъдростта, господин Волтер, който го приема благосклонно, загърнал съсухреното си, леко като перце тяло в бродиран домашен халат. Така Ферзен завършва образованието си. Сега на осемнадесетгодишния младеж липсва само последната школа: Париж, изисканите обноски, изкуството на добрите маниери — така завършва типичният образователен път на всеки млад благородник от осемнадесети век. Тогава истинският господин може да стане посланик, министър или генерал: висшият свят разтваря врати пред него.

Към благородното си потекло, личното обаяние, категоричния и делови разум, голямото състояние и ореола на чужденец младият Ханс Аксел фон Ферзен притуря и още едно преимущество: той е приказно красив. Напет, широкоплещест, със силно развита мускулатура, с мъжествен вид като повечето скандинавци, ала без да е тромав и недодялан; човек гледа с безкрайна симпатия картините, изобразили откритото му, съразмерно лице с ясни, зорки очи, над които като ятагани се извиват изумително черни вежди. Високо чело, топли, чувствени устни, които дават чудесно доказателство, че умеят да пазят безупречно мълчание: и картините са достатъчни, за да разберем, че истинската жена може да обича такъв мъж, нещо повече — може да разчита на него като на човек. Наистина много малко хора го хвалят като остроумен събеседник, но суховатата му и прозаична интелигентност се съчетава с човешка прямота и естествен такт. Още през 1774 година шведският посланик с гордост съобщава на крал Густав: „От всички шведи, които пребивавах тук по мое време, тъкмо той бе приет най-добре от висшето общество.“

При това младият кавалер не е мърморко, не презира и удоволствията — дамите твърдят, че притежавал пламенно сърце в ледена обвивка, — не пропуска забавленията, а в Париж усърдно посещава всички балове в двореца и висшето общество. Тогава му се случва странно приключение. Една вечер, на 30 януари 1774 година, на бала в Операта — средището на елегантния, но и на съмнителния свят — към него се насочва стройна млада жена, облечена необикновено изискано, с тънка талия и удивително лека походка, и под закрилата на кадифената маска подхваща с Ферзен закачлив разговор. Поласкан от вниманието, той весело подема жизнерадостния тон, намира, че агресивната му партньорка е пикантна и забавна, и навярно започва да храни всевъзможни надежди за настъпващата нощ. Тогава забелязва, че около тях двамата постепенно се насъбират няколко господа и дами, които любопитно си шушукат, забелязва, че той и маскираната дама са се превърнали в център на внимание, което става все по-оживено. Най-сетне, когато положението е просто неудържимо, прелестната интригантка сменя маската си: тя е Мария Антоанета, престолонаследницата на Франция, която — нечуван случай в придворните летописи! — пак е избягала от скучното брачно ложе на сънливия си съпруг, отишла е на маскарад в Операта и се е разбъбрила с някакъв непознат кавалер. Придворните дами предотвратяват скандала: веднага обграждат екстравагантната бегълка и я завеждат обратно в ложата ѝ. Ала може ли бърбивият Версай да пази тайна? Всички започват да шушукат и да се чудят на благоволенieto на престолонаследницата, което не е съобразено с етикета. Сигурно възмутеният посланик Мерси още утре ще се оплаче на Мария Терезия и от Шьонбрун с бързи куриери ще пристигне едно от многобройните горчиви писма за „вятърничавата щерка“, която трябва да се откаже най-сетне от неподходящите „лудории“ и да пресече клюките, като престане да общува с кого ли не на тези проклети маскаради. Но Мария Антоанета е наложила волята си, младежът ѝ е харесал и тя му е дала възможност да разбере това. От тази вечер нататък на баловете във Версай с особена любезност ще приемат младия кавалер, чийто ранг и служебно положение съвсем не са достатъчно високи. Дали още тогава, след извънредно многообещаващото начало между двамата, не се е породила известна симпатия? Никой не знае. Във всеки случай скоро едно велико събитие прекъсва този — несъмнени безобиден —

флирт, защото смъртта на Луи XV необикновено бързо превръща малката принцеса в кралица на Франция. Два дни по-късно — дали някой не го е подсетил да стори това? — Ханс Аксел фон Ферзен се връща в Швеция.

Край на първо действие. То не представлява нищо повече от приятно въведение, от пролог към действителната драма. Сремнанали са се двама осемнадесетгодишни младежи и са се харесали, нищо повече. Преведено на съвременен език: в курсовете по танци се е породило приятелство, двама гимназисти са се влюбили един в друг. Все още не се е случило нищо съществено, дълбините на чувството са непокътнати.

Действие второ: след четири години — през 1778 година — Ферзен отново пристига във Франция; бащата изпраща двадесет и две годишния момък да си намери богата съпруга — например госпожица дьо Рейел, дьо Лондр или госпожица Некер, дъщерята на женевския banker, по-късно прочута в цял свят като мадам дьо Стал. Но Аксел фон Ферзен не показва особено влечение към женитбата — скоро ще разберем защо. Едва пристигнал, младият благородник се представя в двора, облечен в парадно облекло. Помнят ли го още? Ще се сети ли някой за него? Кралят му кимва навъсено, останалите с безразличие поглеждат незначителния чужденец, никой не му отправя любезна дума. Само кралицата, едва съгледала го, извиква пламенно: „Ах, та ние сме стари познати!“ Не, не го е забравила, не е забравила своя красив кавалер от Севера, интересът ѝ веднага лумва отново — увлечението не се оказва краткотрайно! Тя кани Ферзен в своята компания, обсипва го с любезности; и сега, както в началото на запознанството им на бала в Операта, Мария Антоанета предприема първата стъпка. Скоро Ферзен може да съобщи на баща си: „Кралицата, най-любезната владетелка, която познавам, прояви добрината да ме дари със своето внимание. Питала е Кройц защо не посещавам неделните ѝ забави и когато разбрала, че съм идвал в ден на отложен прием, просто ми се извини.“ „Какво страшно благоволение към младежа!“ Да, предизвикани сме да си послужим с думите на Гьоте, защото високомерната жена, която не отвръща дори на поздравите на херцогини, която седем години не е удостоила с едно

кимване кардинал дьо Роан и четири години — Дюбари, се извинява на някакъв незначителен чуждестранен благородник, задето веднъж напразно си е направил труда да посети Версай. „Заговаря ме всеки път, когато я посещавам на игралната маса“, съобщава няколко дни по-късно младият кавалер на своя баща. Противно на всички изисквания на етикета „най-любезната владетелка“ моли младия швед да дойде някой път във Версай в униформата на своята родина, непременно искала — прищявка на влюбена! — да види как изглежда в непознатите дрехи. Естествено, „прекрасният Аксел“ изпълнява желанието ѝ. Някогашната игра е подновена.

Само че този път тя е опасна за кралицата — дворът я следи с хиляди зорки очи. Сега Мария Антоанета би трябвало да бъде внимателна, защото вече не е някогашната малка осемнадесетгодишна принцеса, която може да бъде извинена с незрялата си младост — тя е кралицата на Франция. Ала кръвта ѝ се е пробудила. Най-сетне, след седем ужасни години, несръчният Луи XVI е успял да се прояви като мъж, действително е направил кралицата своя съпруга. И все пак какви чувства могат да обземат изящната жена, разцъфтяла в буйна, пищна хубост, когато сравни дебеланкото със своя млад и сияен любимец! Без сама да съзнава това, страстно влюбената жена, която обича за пръв път, започва да издава пред любопитните люде своите чувства към Ферзен: изрича премного комплименти и най-вече се изчервява и обърква. Отново, както много пъти досега, най-човешкото и привлекателно качество на Мария Антоанета става заплашително за нея: тя не може да крие нито симпатиите, нито антипатиите си. Някаква придворна дама твърди, че ясно забелязала как кралицата се разтреперва от сладка уплаха при ненадейната поява на Ферзен; друг път, когато свирела на пиано и пеела арията на Дидона, не могла да се овладее и при думите „Колко бях вдъхновена, когато ви приех в моя дворец!“ насочила своя взор — иначе толкова син и студен, а сега мечтателен и нежен — към тайния (а всъщност вече не таен) избраник на сърцето си. И клюките тръгват. Скоро всички придворни с растящо любопитство започват да следят положението: ще го направи ли тя свой любовник, как и кога? Нали за такива люде няма по-важно световно събитие от интимните случки в кралското семейство... Чувствата на Мария Антоанета са толкова явни, че всеки е забелязал това, което единствено тя не е осъзнала, а именно: Ферзен би могъл да

спечели от младата кралица всяко благоволение, дори най-крайното, ако притежава смелостта или лекомислието да си го поиска.

Но Ферзен е швед, истински мъж с характер: при северняците силните романтични чувства могат необезпокоявано да се съчетават с уравновесен, дори трезв разум. Той незабавно схваща колко неудържимо е положението. Кралицата изпитва слабост към него и той знае това по-добре от всеки друг; но колкото да обича и да уважава младата очарователна жена, неговата почтеност не му позволява лекомислено да злоупотреби със слабостта на чувствата ѝ и ненужно да я превърне в храна на хорските приказки. Откритата любовна връзка би предизвикала безпримерен скандал: та нали само с платоническото засвидетелствуване на своето благоволение Мария Антоанета вече достатъчно се е изложила! От друга страна, Ферзен е твърде пламенен и млад, за да играе ролята на целомъдрения Йосиф и хладно да отблъсква чувствата на младата, красива и обичана от него жена. Ето защо този достоен човек прави най-благородната стъпка, която един мъж може да стори в подобно деликатно положение: отдалечава се на хиляди мили от застрашената жена като доброволец в армията и адютант на Лафайет, заминава за Америка.

За тази разлъка на двамата влюбени притежаваме неоспорим документ — официалното писмо на шведския посланик до крал Густав, което исторически удостоверява страстното влечение на кралицата към Ферзен: „Длъжен съм да доверя на Ваше величество, че младият Ферзен бе приет от кралицата твърде добре и това предизвика недоволство у мнозина. Признавам, че съм убеден в симпатиите ѝ към него; не бих могъл да се заблуждавам, защото забелязах твърде ясни признаци за тях. Младият граф Ферзен даде в този случай образцови доказателства за своята скромност и сдържаност, но най-същественото е, че взе решение да замине за Америка. И понеже отпътува, предотврати всякакви по-нататъшни опасности; несъмнено решителността му да устои на изкушението е твърде рядка за неговата възраст. През последните дни кралицата не можеше да откъсне поглед от него, а когато го съзреше, очите ѝ се изпълваха със сълзи. Умолявам Ви, Ваше величество, да запазите тази тайна само за себе си и сенашра Ферзен. Когато придворните любимци научиха за заминаването на графа, направо се възхитиха, а херцогиня Фиц-Джеймс му каза: «Господине, нима ще изоставите завоеванието си?» «Ако бях направил

някакво завоевание, нямаше да го изоставя. Заминавам по своя воля и без съжаление.» Ваше величество ще признае, че отговорът му прави впечатление с разумността и сдържаността си и е твърде зрял за годините му. Впрочем сега кралицата е много по-спокойна и разсъдлива отпреди.“

От този миг нататък защитниците на „добродетелната“ Мария Антоанета непрестанно ще развяват този документ като знаме за неопетнената ѝ невинност. Ферзен в последния момент е отхвърлил прелюбодеянието, двамата влюбени с удивително себеотрицание са се отказали един от друг, голямата страст се е запазила „чиста“ — това са аргументите им. Но горното доказателство не доказва нищо окончателно, а само временния факт, че тогава, през 1779 година, между Мария Антоанета и Ферзен не се е стигнало до крайна близост. Едва следващите години ще бъдат истински опасни за тяхната страст. Ние сме само в края на второто действие и още много далеч от най-заплетените усложнения.

Действие трето: Ферзен се завръща отново. Бързо тръгва за Версай направо от Брест, където е слязъл през юни 1783 година с армията, подпомогнала войната за независимост на Америка, след четиригодишно доброволно изгнание. От Америка е поддържал писмена връзка с кралицата, ала на любовта е нужно живото присъствие. Сега никога вече не бива да се разделят, най-сетне ще пуснат корен близо един до друг, погледите им ще се срещат всеки миг! Вероятно по желание на кралицата Ферзен незабавно поисква да оглави някой френски полк. Защо ли? Старият му пестелив баща, шведският сенатор, напразно си блъска главата над тази загадка. Защо Ханс Аксел непременно държи да остане във Франция? Изпитан воин, наследник на древно аристократическо име, любимец на романтичния крал Густав, той би могъл да избере в родината си всяка служба, която поиска. Защо настоява непременно да остане във Франция — такива са безкрайните въпроси, които задава ядосаният, разочарован сенатор. За да се ожени за богатата наследница, за госпожица Некер с швейцарските ѝ милиони — това е лъжата, която синът на бърза ръка скроява за недоверчивия баща. Ала в действителност мисли за всичко друго, но не и за женитба — издава го задушевното писмо, което в същото време

пише на сестра си и в което разкрива сърцето си: „Взех решение никога да не встъпвам в брак, би било неестествено... Единствената, на която бих желал да принадлежа и която ме обича, не може да се свърже с мен. Ето защо няма да принадлежа никому.“

Достатъчно ясно ли е казано? Трябва ли още да се питаме коя е тази „единствена“, която го обича и никога не може да стане негова съпруга — „тя“, както той кратичко назовава кралицата в своите дневници? Вероятно са настъпили решителни събития, след като така сигурно, така открито се осмелява да признае пред себе си и пред сестра си за любовта на Мария Антоанета. И когато пише на баща си „за хилядите лични причини, които не могат да се доверят на хартията“, но които го задържали във Франция, зад тия хиляди причини се крие една-единствена и нея той не споделя, а именно: желанието или заповедта на Мария Антоанета да държи постоянно в близост до себе си своя избраник. Защото кой „благоволява да се намеси“, щом Ферзен пожелава командването на полка? Отново Мария Антоанета, която иначе не се занимава с военни назначения. И кой съобщава — противно на обичая — за скорошното му назначаване на шведския крал? Не върховният главнокомандуващ, единственият, който има право да стори това, а жена му, кралицата, и то в саморъчно написано писмо.

През тези или през следващите години трябва по всяка вероятност да се търси началото на пълната, най-пълната близост между Мария Антоанета и Ферзен. Наистина като адютант Ферзен още две години трябва да съпровожда против волята си крал Густав по време на пътуванията му, ала сетне, през 1785 година, окончателно се установява във Франция. И тези години коренно променят Мария Антоанета. Скандалът с огърлицата е накарал прекомерно доверчивата жена да се вгълби в себе си и да вникне в същността на нещата. Тя се е оттеглила от шеметния вихър на остроумните закачки, забавните лукавства, повърхностните удоволствия; вместо безчислените нищожества, разочарованото ѝ сърце сега съзира истинския приятел. Всеобщата омраза извънмерно е засилила нуждата и от нежност, вяност, любов; узряла е за решението да не се пилее така суетно и глупаво под измамната светлина на всеобщото възхищение, а да се отдаде на един човек с благородна и непоколебима душа. Риияр по дух, Ферзен на свой ред обиква тази жена с цялата си душа чак когато

вижда, че я клеветят, одумват, преследват и заплашват; той, който плахо отбягва благосклонността ѝ, когато цял свят я боготвори, когато е заобиколена от хиляди ласкатели, се осмелява да я обикне едва когато тя чувства нужда от нечия подкрепа, защото е сама. „Много е нещастна — пише той на сестра си, — а възхитителната ѝ смелост я прави още по-прелестна. Измъчвам се само от мисълта, че не мога да я утеша за всичките ѝ страдания и да я даря с щастието, което заслужава.“ Колкото по-злочеста, изоставена, объркана е тя, толкова повече нараства мъжествената му решимост да изкупи страданията ѝ с любовта си: „Тя плаче често с мене; можете да си представите колко я обичам.“ И колкото по-близка става катастрофата, толкова по-бурно и трагично е взаимното привличане. Тя желае за сетен път след безкрайните разочарования да намери при него щастието, а той — да замести изгубената кралска власт с рицарската си любов, с безграничната си жертвоготовност.

Сега, когато някогашната повърхностна симпатия се е превърнала в душевна близост, а флиртът — в любов, двамата полагат огромни усилия да скрият своята връзка от света. За да разсея всякакви съмнения, Мария Антоанета не издействува за младия офицер назначение в парижкия гарнизон, а във Валансиен, разположен недалеч от границата. И когато го „повикат“ в двореца (така Ферзен предпазливо се изразява в дневника си), той майсторски крие от приятелите си действителната цел на пътуването, за да не би присъствието му в Трианон да даде храна на евтини клюки. „Не казвай никому, че ти пиша оттук — предупреждава той сестра си от Версай, — защото писмата ми до другите са датирани от Париж. Сбогом, трябва да отида у кралицата.“ Ферзен никога не посещава приемите на Полиняк, никога не се появява в интимния кръг на Трианон, никога не участва в разходките с шейна, в баловете, в хазартните игри: нека там продължават да се подвизават колкото може по-явно мнимите фаворити на кралицата, защото тъкмо кокетните им закачки неволно помагат да се забули пред двора истинската тайна. Те господствуват денем, а царството на Ферзен е нощта. Те се кланят и говорят, а Ферзен е обичан и мълчи. Сен Прие, непосветен единствено в това, че собствената му жена е влюбена до уши във Ферзен и му изпраща пламенни любовни писма, ни осведомява с увереност, която прави твърденията му по-правдоподобни от всички останали: „Ферзен

посещаваше Трианон три или четири пъти седмично. Кралицата правеше същото, несъпроводена от никого. Тези срещи предизвикваха хорските приказки въпреки скромността и сдържаността на любимеца, който никога не изтъкваше своето положение и беше най-дискретният сред всичките приятели на кралицата.“ И наистина, в продължение на пет години влюбените си позволяват само откраднати, кратки, мимолетни срещи насаме, защото въпреки смелостта на самата Мария Антоанета и надеждността на камериерките ѝ тя не бива да рискува прекалено много; едва през 1790 година, непосредствено преди раздялата, влюбеният Ферзен блажено съобщава, че най-сетне е прекарал „с нея“ — „avec elle“ — цял ден. Само между нощта и утрото, в сянката на парка, може би в някоя от малките закътани селски къщурки, пръснати из Трианон, кралицата може да очаква своя любим; градинската сцена от „Фигаро“ с нежната, романтична музика тайнствено завършва в горичките на Версай и лъкатушните пътечки на Трианон. Но пред портите вече громолят твърдите, тежки стъпки на управителя на областта, величествено предшествувани от гръмките тактове на „Дон Жуан“; третото действие загубва нежността на рококо и преминава към величавия стил на революционната трагедия. Едва в последното действие, чиято страховита градация носи ужаса на кръвта и насилието, ще се стигне до кресчендото, прозвучало в отчаянието от разлъката и екстаза на гибелта.

Чак сега, когато опасността е извънредно голяма, когато всички останали побягват, се появява онзи, който през честитите години доблестно е стоял в сянка — истинският, единственият приятел, готов да умре с нея и за нея. До този момент фигурата на Ферзен е била неясна, ала сега неговата мъжественост ярко се откроява върху пепелявото буреносно небе на епохата. Колкото по-силна става заплахата, надвиснала над любимата, толкова повече нараства решителността му. Двамата вече не се съобразяват с условните граници, които досега са разделяли една хабсбургска принцеса и кралица на Франция от някакъв си шведски благородник. Ферзен се явява всеки ден в двореца, всички писма минават през ръцете му, всяко решение се премисля заедно с него, доверяват му се най-трудните дела, най-гибелните тайни, единствен той знае всички намерения на Мария Антоанета, нейните грижи, надежди и безкрайната ѝ мъка. Тъкмо когато всички я напускат, когато загубва всичко, кралицата

намира онова, което напразно е търсила през целия си живот: почтен, прям, мъжествен и смел приятел.

[1] *Фобла* — весел и лекомислен шестнадесетгодишен юноша съблазнител, герой от романа на Луве дьо Кувре (1760–1797) „Любовните приключения на кавалера дьо Фобла“. ↑

БИЛ ЛИ Е, ИЛИ ПЪК НЕ Е БИЛ?

(НЕВОЛЕН ВЪПРОС)

Вече знаем, и то безспорно, че Ханс Аксел фон Ферзен е бил не второстепенна личност, както безкрайно дълго се е смятало, а главно действащо лице в душевния роман на Мария Антоанета; знаем, че връзката му с кралицата съвсем не е била само закачливо ухажване, романтичен флирт, вежливост на трубадур, а любов, затвърдена и изпитана в продължение на двадесет години, притежаваща всички белези на своята мощ: пурпурната мантия на страстта, могъщия скиптър на смелостта, щедрото величие на чувствата. Известна несигурност се поражда единствено във връзка с формата на тази любов. Била ли е „чиста“ любов — както предпочитат да се изразяват литераторите от миналия век, — за каквато са смятали само любовта, при която страстно обичащата и обичана жена прекалено свенливо отказва на обичащия и обичан мъж последната форма на отдаване? Или е била „престъпна“ в горния смисъл на думата, сиреч — според сегашните ни разбирания — пълна, свободна, щедра, смела и безусловна любов? Бил ли е Ханс Аксел фон Ферзен само романтичен рицар, обожател на Мария Антоанета, или и физически е бил неин истински любовник — бил ли е, или не?

„Не?“ „В никакъв случай не е бил!“, веднага ще изкрещят, и то със странно раздразнение и съмнителна припряност, някои реакционни биографи-роялисти, които на всяка цена искат да предотвратят „принизяването“ на кралицата, своята „чиста“ кралица. „Той страстно любеше кралицата — със завидна увереност твърди Вернер фон Хайденщам, — ала никога не оскверни с плътска помисъл тази любов, достойна за трубадурите и рицарите от Кръглата маса. Мария Антоанета го обичаше, без да забравя нито за миг своя дълг на съпруга и достойнството си на кралица.“ За фанатиците на чинопочитанието

подобно нещо е немислимо и те мигом изпадат във възмущение, щом някой предположи, че „последната кралица на Франция е могла да измени на почтеността, която са ѝ завещали всички или почти всички майки на нашите крале“. Следователно, за бога, нека се прекратят понататъшните разследвания, изобщо стига с тези разисквания на „отвратителната клевета“ — по израза на братята Гонкур, — стига с „лукавото и цинично престараване“ да се открие истинското, същинското положение! Заклетите защитници на „чистотата“ на Мария Антоанета незабавно посягат с нервен жест към звънеца, щом някой понечи да засегне този въпрос.

Трябва ли наистина да се подчиним на тяхната заповед и мълчаливо да отменим въпроса дали Ферзен цял живот е гледал Мария Антоанета не само „с ореол над челото“, но и през погледа на мъж и човек? Не заобикаляме ли всъщност действителния проблем, когато целомъдрено отбягваме този въпрос? Защото не можем да опознаем никого, ако не вникнем и в последната му тайна, и още по-малко бихме си изяснили характера на една жена, докато не проумеем естеството на нейната любов. За връзка като тази, където потисканата в продължение на години страст се докосва до живота неслучайно, а гибелно изпълва и препълва душата, въпросът за пределите на любовта не се задава от скука или от цинизъм, а е решаващ за духовния образ на жената. За да го обрисуваме вярно, трябва добре да си отворим очите. И така: нека се заемем с този въпрос, да проучим положението и документите. Нека видим дали въпросът все пак не би намерил отговор.

Въпрос първи: ако допуснем, че Мария Антоанета напълно се е отдала на Ферзен — което тогавашният морал приема за грях, — кои я обвинява за безрезервното отдаване? Само трима нейни съвременници. Но тримата са доста издигнати личности, не са клюкари, а посветени люде — можем да им вярваме, че отлично познават положението: Наполеон, Талейран и Сен Прие, министърът на Луи XVI, който е всекидневен свидетел на всички събития. И тримата твърдят без заобикалки, че Мария Антоанета е била любовница на Ферзен — правят го по начин, който изключва всякакви съмнения. Сен Прие, който най-отблизо познава положението, е и най-точен в подробностите. В думите му липсва каквато и да било враждебност

към кралицата, той напълно делово разказва за скритите нощни посещения на Ферзен в Трианон, в Сен Клу и Тюйлери, където Лафайет е разрешил таен достъп единствено на него. Уведомява ни за съучастието на Полиняк, която, изглежда, напълно е одобрявала избора на кралицата, понеже става дума за чужденец — той не би могъл да търси никакви изгоди от привилегированото си положение. Да не се съобразим с тези три свидетелски показания, както правят яростните защитници на добродетелта, да наречем Наполеон и Талейран клеветници, всъщност изисква много повече смелост, отколкото безпристрастното разследване на случая. Но ето и втория въпрос: кои от съвременниците или свидетелите отхвърлят като обвинение твърдението, че Ферзен е бил любовник на Мария Антоанета? Нито един. Освен това прави впечатление, че тъкмо най-доверените приятели на кралицата с показателно единодушие избягват дори да изрекат името на Ферзен: Мерси, който поне три пъти се вижда във всеки фуркет, затъкнат в косите на кралицата, нито веднъж не споменава името му в официалните депеши; доверените придворни постоянно пишат за „една личност“, на която били поверени писма. Но никой не го назовава по име: цял век цари съмнително, съзаклятническо мълчание, а първите официални биографии усърдно избягват да го споменат. Следователно не можем да се преборим с впечатлението, че е била издадена допълнителна заповед да се забрави напълно лицето, което накърнява романтичката легенда за добродетелта на Мария Антоанета.

Така че историческите проучвания дълго време са били изправени пред трудно разрешима загадка. Те навсякъде са се натъквали на явно подозрителни моменти и навсякъде усърдни ръце са премахвали решителния доказателствен документ. Невъзможно е въз основа на наличния материал действителните доказателства всъщност се съдържат в унищожените сведения — истината да бъде неопровержимо установена. Може би да, може би не — мълви историческата наука, понеже не разполага с последните, ключовите доказателства за случая Ферзен, и с въздишка затваря досието му: не притежаваме ръкописни или печатни сведения, които в нашата сфера са единствено неопровержими.

Свободното вдъхновено изкуство на прозрението започва там, където свършва научното изследване, строго свързано с фактическите

наблюдения; там, където палеографията е безсилна да помогне, трябва да се намеси психологията, чиито предположения, добити по логически път, често са по-достоверни от голата истина на досиетата и фактите. Колко суха, бедна и непълна би била историята, ако си служеше единствено с историческите документи! Науката работи с недвусмислените и очевидни материали, а психологията включва събития, които или се тълкуват многостранно, или тепърва ще бъдат тълкувани и разяснявани; там, където материалите не стигат, за да се оформи книжното доказателство, психолозите разполагат с още безчет възможности. Един човек може да бъде разгадан благодарение на интуицията много по-добре, отколкото чрез изследването на множество документи.

И все пак: най-напред за пореден път ще изследваме документите. Макар сърцето му да е романтично, Ханс Аксел фон Ферзен е човек на реда. Води дневник с педантична точност, всяка сутрин подробно описва времето, атмосферното налягане, но наред с атмосферните и политическите събития отбелязва и събитията в личния си живот. Освен това — този човек наистина обича реда! — има и пощенски бележник, където отбелязва получените и изпратените писма с точната им дата. И още: накратко споменава събитията, които трябва да опише, методически съхранява кореспонденцията си, с една дума, е идеален обект за историческите изследователи; и когато през 1810 година умира, оставя безупречно подредена регистратура на целия си живот — едно уникално документално съкровище! Но какво става с това съкровище? Нищо. Само този факт е достатъчно странен. Наличието му грижливо — или по-точно, страхливо — се премълчава от неговите наследници, никой не получава достъп до архивите, никой не научава за съществуването им. Най-сетне, половин век след смъртта на Ферзен, един потомък, барон Клинковстрьом, обнародва кореспонденцията и част от дневниците. Ала, кой знае защо, тя вече не е пълна. Изчезнали са доста писма от Мария Антоанета, упоменати в пощенския бележник като писмо „от Жозефина“; същото се отнася и до дневника на Ферзен от решителните години. А в запазените писма — това пък направо е непонятно — цели редове са заместени с многоточия. Някой доста се е потрудил да осакати наследството.

Винаги когато потомците премълчават или унищожават дадена кореспонденция, която навремето е била пълна, не можем да се отърсим от съмнението, че някои факти са замъглени, за да се идеализира положението. Но нека не се поддаваме на предубеждения, а да бъдем хладнокръвни и справедливи.

С други думи, в писмата липсват някои пасажки, които са заменени с многоточия. Защо? Клинковстрьом твърди, че те били написани нечетливо в оригиналите. Но от кого? Вероятно от самия Ферзен. „Вероятно!“ Но защо? На този въпрос Клинковстрьом извънредно смутено отговаря (в едно писмо), че въпросните редове вероятно са съдържали политически тайни или язвителни забележки на Мария Антоанета по адрес на крал Густав Шведски. И тъй като Ферзен е показвал всички писма — всичките ли? — на краля, вероятно — да, вероятно! — е изтрил съответните места. Странно! Повечето писма са били шифровани, тъй че Ферзен представял на краля само преписите им. Тогава защо да се унищожават оригиналите или да се драска в тях? Дори само този факт е достатъчен, за да предизвика съмнение. Но нали решихме — без предубеждения.

Хайде да преценим нещата! Първо ще разгледаме по-отблизо пасажите, направени нечетливи и заместени с многоточия. Какво прави впечатление? Най-напред следното: подозрителното многоточие почти винаги е в началото или в края на писмото — при обръщението или след думата „сбогом“. „Свършвам вече“ — четем на едно място, тоест приключих с държавните и политическите новини, идва ред на... Не, в осакатеното издание не се появява нищо, освен точки, точки, точки. А когато пропуските се намират в средата на някое писмо, колкото и странно да е, винаги ги откриваме на места, които нямат нищо общо с политика. Ето още един пример: „Как е здравето Ви? Обзалагам се, че не се грижите за себе си, и грешите с това... аз се поддържам много повече, отколкото би трябвало.“ Кой здравомислещ човек ще свърже липсващите слова с политиката? Или когато кралицата пише за децата си: „Това занимание е единственото ми щастие... И когато съм много тъжна, вземам момченцето си.“ Деветстотин деветдесет и девет от хиляда души несприетно ще добавят на мястото на многоточието: „след твоето заминаване“, а не някоя насмешлива забележка по адрес на шведския крал. Следователно не можем да приемем смутените уверения на Клинковстрьом за

сериозни; тук се крие нещо друго — не политическа, а човешка тайна. За щастие има едно средство, с чиято помощ можем да установим това: микрофотографията лесно възстановява зачеркнатите редове в писмата. Е, тогава дайте оригиналите!

Но ето ти изненада! Оригиналите вече не съществуват: приблизително до 1900 година, сиреч повече от цяло столетие, писмата грижливо се съхраняват в наследствения замък на Ферзен. И ето че внезапно изчезват, някой ги унищожава. Вероятно техническата възможност да се разчетат зачеркнатите места е действала на нравствения барон Клинковстрьом като кошмар, та без много да му мисли, преди смъртта си предава на огъня писмата на Мария Антоанета до Ферзен — безподобно деяние, присъщо на Херострат, безсмислено и както ще установим по-късно, извънредно глупаво. Но Клинковстрьом на всяка цена е искал да запази случая Ферзен неразтълкуван, да запази легендата вместо ясната и неопровержима истина. Сметнал е, че сега спокойно би могъл да умре, защото чрез отстраняването на писмените доказателства е спасена „честта“ на Ферзен, честта на кралицата.

Но това аутодафе е повече от престъпление: то е глупост. Първо, унищожаването на доказателства само по себе си вече е признание за вина и второ, според зловещия закон на криминологията при всяко прибързано унищожаване на даден доказателствен материал винаги се запазва някое доказателство. По тази логика отличната изследователка Алма Зьодерхелм прави преглед на запазените книжа и попада на саморъчен препис от Ферзен: преписано е едно от онези писма на Мария Антоанета, което навремето издателите не са забелязали, защото е съществувало само като препис от Ферзен (а „неизвестната ръка“ вероятно е изгаряла оригиналите). Благодарение на тази находка най-сетне притежаваме интимно писмо от кралицата в несъкратен вид и благодарение на него се сдобиваме с ключ или по-скоро с еротичен камертон за всички останали писма. Сега можем да правим предположения за онова, което превзетият издател е заменил с многоточия. Защото и това писмо завършва със „сбогом“, ала го следват не изтрети места и многоточия, а такива слова: „Сбогом, ти си най-любещият и най-любимият от всички мъже.“

Тези писмена ни въздействуват по коренно различен начин! Сега разбираме ли защо клинковстрьомовци, хайденщамовци и всички

останали пазители на „чистотата“, които навярно са притежавали и други подобни документи, но поколенията никога няма да научат за тях, са проявявали и проявяват очевидна нервност, щом някой пожелае да разгледа случая Ферзен без предубеждения? Защото онзи, който разбира гласа на сърцето, не би проявил и най-малкото съмнение, че кралицата отдавна е дала и последното доказателство за своята нежност на мъж, към когото се обръща толкова възвишено, смело и без условности: единственият спасен ред замества всички унищожени редове. И ако само по себе си унищожаването не е доказателство, всеки проникателен човек получава такова от единственото спасено слово.

Но да не спираме дотук! Наред със спасеното писмо от живота на Ферзен се е запазила една сцена, която хвърля решителна светлина върху характера му. Шест години след смъртта на кралицата Ферзен трябва да представя шведското правителство на конгреса в Рацат. Но Бонапарт безцеремонно заявява на барон Еделсхайм, че не желае да преговаря с Ферзен, защото знае и роялистичните му убеждения, и това, че е спал с кралицата. Не казва „поддържал е любовни отношения с нея“, а предизвикателно си служи с непристойните думи „спал е с кралицата“. Барон Еделсхайм дори не помисля да защити Ферзен — и той смята, че нещата действително стоят така. Ето защо се задоволява с шеговития отговор, че смятал историите от „стария режим“ за отдавна приключени, случаят все пак нямал нищо общо с политиката. Сетне отива при Ферзен и му предава целия разговор. И как реагира Ферзен? Или по-скоро — какво би трябвало да стори, ако думите на Бонапарт не са отговаряли на истината? Не би ли следвало незабавно да защити покойната кралица срещу обвинението (ако то е несправедливо)? Не би ли било редно да изкрещи: „Това е клевета!“ Не е ли бил длъжен незабавно да извика на дуел този малък, току-що издигнал се в обществото коренкански генерал, който си служи с възможно най-грубата и неприкрита дума, за да изрази своето обвинение? Бива ли един почтен и пряк човек да допусне оскърбления срещу дадена жена, че е била негова любовница, след като в действителност не е било така? Пред Ферзен се разкрива небивала възможност, той дори е длъжен с един удар да пресече твърдението, за

което от доста време се шушука, веднъж завинаги да разсее тази мълва.

Ала какво прави Ферзен? Господи, та той мълчи! Взема перото и чистичко записва в своя дневник целия разговор на Еделсхайм с Бонапарт, като не пропуска обвинението, че е „спал“ с кралицата. Дори тогава, когато е изправен единствено пред своята съвест, нито с едно слово не отхвърля твърдението, което според мнението на неговите биографи е „подло и цинично“ обвинение. Свежда глава и по този начин казва: да. Когато няколко дни по-късно английските вестници се разпростират в подробности за този инцидент и „говорят за него и злощастната кралица“, той добавя: „Това ме огорчава.“ И това е целият протест — или по-скоро липсата на протест — от страна на Ферзен. За пореден път мълчанието е по-красноречиво от словото.

И така, установяваме, че самият Ферзен никога не е отричал онова, което плахите потомци доста усърдно се стремят да скрият — че е бил любовник на Мария Антоанета. Десетки са доказателствата, които произтичат от множеството факти и документи. Например когато сестра му го заклева да направи така, че „тя“ да не разбере за появата му в Брюксел с друга любовница, защото щяла да се огорчи (с кое право, бихме попитали, ако не е била негова любовница?). Ами онова място в дневника, което е задраскано, защото Ферзен е отбелязал, че е прекарал нощта в Тюйлери, в покоите на кралицата? Ами когато някаква млада камериерка дава показания пред Революционния трибунал, че някой тайно и доста често е излизал нощем от покоите на кралицата? Това са подробности, които всъщност имат стойност само поради обстоятелството, че удивително точно се допълват — и все пак доказателството, което произтича от толкова разпокъсани елементи, не би било така убедително, ако не съответствуваше на характера на кралицата. Човешките постъпки се обясняват единствено с индивидуалността в нейната цялост, защото отделната волева проява на даден човек е заключена в причинно-следствената обусловеност на неговата природа. Ето защо вероятността за най-близка или просто интимна връзка между Ферзен и Мария Антоанета в крайна сметка трябва да се търси в душевния облик на жената и след множеството обременителни подробности преди всичко трябва да зададем въпроса:

какво поведение съответствува логически и психологически на характера на кралицата — непринуденото отдаване или боязливият отказ? Ако преценим нещата от тази гледна точка, колебанията ни няма да траят дълго. Защото, при всичките си слабости, Мария Антоанета притежава и една голяма сила: действително царствената смелост, която не познава двоумене. Пряма до дъното на душата си, неспособна на каквато и да било преструвка, тази жена стотици пъти и при много по-маловажни поводи е пренебрегвала всевъзможните условности, отнасяла се е с безразличие към одумките зад гърба ѝ. Макар че достига истинско величие едва в последните, решителни мигове на своята съдба, Мария Антоанета никога не е била дребнава, никога не е била страхлива, никога не е поставяла по-високо от своята собствена воля друга форма на достойнство и почтеност, присъщи на светския или дворцовия морал. Нима тази дръзка жена внезапно ще се престори тъкмо пред единствения любим човек на благоденствие, свенлива и вярна съпруга на своя Луи, с когото се е свързала само по държавни съображения, но не и по любов? Нима е пожертвувала своята страст заради светските предразсъдъци, и то в една апокалиптична епоха, когато устоите на дисциплината и реда се рушат пред дивото опиянение от близката смърт, а разрухата потапя всичко в зловещ екстаз? Нима тя, тъкмо тя, която никой не е успял да обуздае и укроти, сама е потиснала най-естествената и женствена форма на чувствата си заради някакъв призрачен съпругески дълг, заради някакъв брак, който винаги е бил карикатура на истинския брак, заради някакъв мъж, когото никога не е възприемала като мъж, заради някакъв морал, открай време ненавиждан от нейния инстинкт за свобода и необузdana природа? Не можем да поспорим на тези, които държат да повярват на това невероятно твърдение. Ала кой изопачава образа на Мария Антоанета? Не хората, които изцяло и без ограничения вярват в смелостта ѝ и в единствената ѝ страстна любовка връзка, а онези, които искат да припишат на безстрашната жена вяла, страхлива душа, притеснена от съображения и предпазливост, онези, които смятат, че от страх не би направила последната стъпка и би потиснала природата си. Но всеки, който възприема човешкия характер единствено в неговата цялост, е напълно убеден, че както със своята разочарована душа, така и със своето намъчено, разочаровано тяло Мария Антоанета е принадлежала на Ханс Аксел фон Ферзен.

Ами кралят? При всяка изневяра измаменият трети човек досажда, пречи и става за смях; и тъкмо в интерес на Луи XVI се поражда значителна част от онова допълнително забулване на тройната връзка. Всъщност Луи XVI съвсем не е бил жалък рогоносец, защото несъмнено е знаел за интимната връзка на Ферзен с жена му. Сен Прие подчертава: „Тя намери начин да го накара да се примири с връзката ѝ с граф Ферзен.“

Това тълкуване изцяло съвпада с положението. За Мария Антоанета няма нищо по-чуждо от притворството и преструвките; подлата изневяра не отговаря на нейната душевност, освен това характерът ѝ е такъв, че често срещаното непочтено и грозно общуване и със съпруга, и с любовника за нея е немислимо. Няма никакви съмнения, че Мария Антоанета прекратява физическата връзка със своя съпруг, щом най-сетне установява интимни отношения с Ферзен — това става сравнително късно, вероятно едва между петнадесетата и двадесетата година от нейния брак. Подобно положение, което се основава единствено на характера ѝ, изненадващо се потвърждава в едно от писмата на нейния брат император, който по някакъв начин е разбрал във Виена, че сестра му има намерение да се отдръпне от Луи XVI след раждането на четвъртото си дете — решение, което точно съвпада по време с началото на по-пълното сближаване с Ферзен. И така, за онзи, който обича яснотата, положението е съвсем ясно. Мария Антоанета, омъжена поради държавни съображения за мъж, когото изобщо не обича и който никак не е привлекателен, години наред потиска съкровено си желание за любов в името на съпружеския дълг. Но след като вече е родила двама синове, сиреч дарила е династията с престолонаследници, в чиито жили несъмнено тече бурбонска кръв, тя смята, че е изпълнила своя морален дълг към държавата, закона и семейството си, тъй че най-сетне е свободна. След като е пожертвувала двадесет години за политиката, изстрадалата жена възвръща своите чисти и естествени права в последните си часове, разтърсвани от трагически събития — престава да потиска желанието си към мъжа, когото отдавна обича и който за нея е всичко: приятел и любим, довереник и другар, смел като нея, готов да възнагради предаността ѝ със своята преданост. Колко

жалки са изкуствените предположения за сладникаво-добродетелната кралица, съпоставени с истинското ѝ поведение — и как поругават човешката смелост и нравственото достойнство онези, които на всяка цена искат да защитят кралската „почтеност“ на тази жена! Защото жената е най-почтена и благородна тогава, когато изцяло се отдаде на своите истински, проверени чувства, а най-царствена е онази кралица, която постъпва човешки.

ПОСЛЕДНАТА НОЩ ВЪВ ВЕРСАЙ

Никога в хилядолетната история на Франция семената не са узрявали така бързо, както през лятото на 1789 година. Житото изкласява бързо, но нетърпеливите посеви на революцията го изпреварват, защото кръвта вече ги е наляла. С едно драсване на перото се заличават столетни грешки и несправедливости, сгромолясва се и другата, невидимата Бастилия, в която френските крале са държали оковани правата на своя народ. На 4 август древната крепост на феодализма рухва сред безкрайно ликуване, благородниците се отказват от ангариите и десятъка, първосвещениците — от налозите и данъка върху солта, обявена е свободата на селяните, на гражданите, на печата, възвестяват се човешките права. През това лято се сбъдват всички мечти на Жан-Жак Русо. Прозорците на залата за „малки развлечения“ (която служи на кралете за удоволствията им, а на народа — за предявяване на правата му) често дрънчат ту от възгласи, ту от бурни препирни: от сто крачки се долавя нестихващото жужене на човешкия рой. Ала хиляда крачки по-нататък, в големия Версайски дворец, цари неловка тишина. Дворът с уплаха се визира към шумния гостенин, който — макар да е призован само за да чуят мнението му — вече се кани да встъпи в ролята на господар на самия владетел. Как да се отърват отново от този самозабравил се ученик? Кралят напразно свиква съветниците си, които взаимно си противоречат; най-добре е да изчакаме да утихне тази буря, мислят кралицата и кралят. Ще мълчим и ще стоим настрана. Спечелим ли време, печелим всичко.

Но революцията напират неудържимо, тя не бива да стои на едно място, защото ще затихне — революцията е като морския прилив. Застоят е гибелен за нея, връщането — неин край, длъжна е да предявява искания, все нови и нови искания, за да се утвърди, длъжна е да побеждава, за да не я покорят. Вестниците бият барабаните на неспирното настъпление; тези шумни и разюздани хлапаци на революцията предшествуват същинската войска. Свободата на словото и на печата е спечелена с едно-единствено драсване на перото —

свободата, която в своя пръв порив неизбежно е дива и необуздана. Появяват се десет, двадесет, тридесет, петдесет вестника. Мирабо основава свой вестник, следват го Демулен, Брисо, Лустало, Марат... Кралят замисля измяна, правителството пречи на житните доставки, войските на противника вече са тръгнали насам, за да разтурят Националното събрание — готви се нова вартоломеева нощ! Събуди се, гражданино! Събудете се, патриоти! Трам-та-там, трам-та-там, трам-та-там — барабанят вестниците денем и нощем, като насаждат страх, недоверие, ярост и отчаяние в милиони сърца. А зад барабанчиците вече се възправя доскоро невидимата армия на френския народ, въоръжена с копия и саби, но преди всичко — с безмерен гняв.

За краля ходът на събитията е твърде бърз, за революцията той е твърде бавен. Предпазливият дебеланко не може да върви в крак със страстното настъпление на толкова младите идеи. Версай се колебае и протака: „Напред, Париж, ходом марш! Приключвай със скучното парламентиране, с непоносимите пазарлъци между краля и народа! — гърмят вестниците. — Имаш сто хиляди, двеста хиляди юмука, а в оръжейните складове чакат пушки и топове: измъкни ги, измъкни краля и кралицата от Версай, хвани ги, за да хванеш здраво в ръце и своята съдба!“ Паролата се дава в главната квартира на революцията, Пале Роял, двореца на Орлеанския херцог: вече всичко е готово, един от дворцовите отстъпници, маркиз д'Юрюж, тайно подготвя похода...

Но дворецът и градът са свързани с тъмни подземни ходове. Родолубците в революционните клубове знаят от подкупени слуги всичко, което става в двора, а дворът от своя страна узнава от агенти за подготвяното нападение. Във Версай решават да действуват и понеже на френските войници вече не може особено да се разчита — те надали ще се бият срещу свои съотечественици, — повикват един полк от Фландрия да охранява двореца. На 1 октомври войските тръгват за Версай от гарнизоните си и за да ги спечели, дворът им устройва тържествено посрещане. За банкета подготвят голямата оперна зала, без да държат сметка за страхотния глад, който цари в Париж, без да пестят виното и скъпата храна: подобно на любовта, и верността често минава през стомаха. И за да предизвикат у войските въодушевление,

кралят и кралицата с престолонаследника на ръце се отправят към тържествената зала — чест, непозната дотогава.

Мария Антоанета никога не е владяла полезното умение да печели хората чрез целенасочена разсъдливост, пресметливост или ласкателства. Ала природата е дарила тялото и душата ѝ с благородство и то привлича всеки, който я съгледа за пръв път: нито отделният човек, нито тълпите са успявали да се изплъзнат когато и да било от необикновената магия на първото впечатление (което впрочем се изпарява при по-близко запознанство). И този път при величествената и същевременно миловидна поява на красивата млада жена офицерите и войниците скачат на крака, въодушевено размахват извадените саби и гръмко приветствуват владетеля и владетелката с „Vivat!“^[1], като вероятно забравят, че същото приветствие заслужава и народът. Кралицата минава между редиците. Тя умее очарователно да се усмихва и прекрасно знае как да показва своята дружелюбност, без да я натрапва, също като самовластната си майка, като братята си, като почти всички Хабсбурги (това изкуство се предава по наследство сред австрийската аристокрация); въпреки вроденото си и непоклатимо високомерие умее да общува тъкмо с най-незначителните люде необикновено естествено, любезно и ласкаво, без да влага снизхождение в държанието си. С неподправена щастлива усмивка — откога не е чувала това „Да живее кралицата!“ — тя обхожда банкетната маса заедно с децата си и образът на тази добра и милостива, тази наистина царствена жена, която идва да посети тях, грубите войници, хвърля и офицери, и редници във въодушевление и преданост към кралицата: всеки е готов начаса да умре за Мария Антоанета. Но и кралицата е очарована, когато напуска шумната зала; заедно с виното, поднесено ѝ за добре дошла, тя отново е изпила магическото питие на доверието: все още има вярън, френският трон е в безопасност.

Два дни по-късно, на 5 октомври, в Париж избухват размирици. Избухват, но произходът им не е съвсем ясен — ето още една сред множеството непроницаеми тайни на Френската революция. Защото тези размирици са привидно стихийни, но от политическа гледна точка се оказват изкусно манипулирани, изстрелът така пряко и точно е

отправен от определена цев към определена цел, че трябва да е даден от сръчни и опитни ръце. Направо виртуозна идея, достойна за психолог като Шодерло дьо Лакло, който ръководи от Пале Роял битката за короната наместо Орлеанския херцог — кралят трябва силom да бъде измъкнат от Версай, но не с мъжка армия, а с женски отряд. Мъжете могат да бъдат наречени въстаници и бунтовници — всеки послушен войник ще стреля по тях. При народните въстания жените винаги играят ролята на отчаяни същества, пред крехките им гърди се пречупва и най-острият щик; освен това — подстрекателите го знаят — един толкова боязлив и сантиментален човек като краля никога не би заповядал топовете да се насочат към жени. И тъй, възбудата най-напред трябва неимоверно да нарасне — отново никой не знае кои ръце и с какви машинации са спрели за два дни доставките на хляб в Париж, за да настане глад, този безподобен двигател на народния гняв. А сетне, щом настане суматоката, жените незабавно ще се включат, жените ще бъдат най-отпред, в първата редица!

И наистина тъкмо една млада жена — за която твърдят, че ръцете ѝ били обсипани с пръстени — нахълтала рано сутринта на 5 октомври в едно караулно помещение и грабнала барабана. Към нея мигновено се присъединила цяла тълпа жени, чийто брой бързо нараствал, и всички крещели за хляб. Ето я и суматоката, не след дълго в множеството се примесват и преоблечени мъже, които дават на бушуващия поток предназначенията на направление към кметството. След половин час го превземат, измъкват оттам револвери, щикове и дори два топа и внезапно се появява предводител на име Майар, който превръща безредната разбунена маса в армия и я подстрекава да се отправи към Версай, уж за да иска хляб, а всъщност за да доведе краля в Париж. Както винаги, твърде късно — такава е съдбата на благородния, почтен и несръчен човек: редовно да се движи един час след събитията — на бял кон се появява Лафайет, главнокомандуващ Националната гвардия. Задачата му естествено е да попречи на похода и той би желал честно да я изпълни — но войниците не му се подчиняват. Така че не му остава нищо друго, освен да следва с гвардията си разбунтувалите се жени, за да придаде, макар и със закъснение, законен оттенък на явното въстание. Задачата му не е от най-благородните — старият мечтател за свобода знае това и не ѝ се радва. Лафайет мрачно следва на прочутия си бял кон революционната

армия на жените — той е олицетворение на хладния, логично пресметлив, безсилен човешки разум, който напразно се старае да догони приказно алогичната страст на стихииите.

До обяд Версайският двор изобщо не подозира за хилядоглавата опасност, която приближава. Както винаги, кралят е наредил да оседлаят ловния му кон и се е от правил към Мьодонската гора, а кралицата рано сутринта сама е тръгнала пеш за Трианон. Какво да прави във Версай, в този огромен дворец, от който отдавна са избягали придворните и най-добрите приятели и където в непосредствена близост „бунтовниците“ всекидневно внасят в Националното събрание нови враждебни предложения срещу нея? Ах, уморена е от разочарованията, от напразната борба, уморена е от хората, уморена е дори от короната си! Сега ѝ се иска просто да си почине, кротко да поседи няколко часа, да бъде сама, далеч от всякаква политика, в есенния парк, чиито листа се къпят в позлатата на октомврийското слънце... Кротко да откъсне последните цветя от лехите, преди да е дошла ужасната вина, може би ще трябва да нахрани птиците и китайските златни рибки в малкото езерце... Сетне ще си откъхне, най-сетне ще си откъхне от вълненията и неприятностите; не ще прави нищо, нищо няма да желае, просто ще седи със скръстени ръце в пещерата, в проста утринна дреха, книгата ще лежи разтворена върху пейката, но тя няма да я чете, ще усеща със собственото си сърце безкрайната премала на природата и есента.

И така, кралицата е седнала на каменната пейка в пещерата — отдавна е забравила, че някога са я наричали „Пещерата на любовта“, — когато вижда, че по пътя се задава паж с писмо в ръка. Тя става и го пресреща. Писмото е от министъра Сен Прие и я уведомява, че тълпата се е отправила за Версай, тъй че кралицата незабавно трябва да се завърне в двореца. Тя грабва шапката и наметалото си и забързва със своята млада и все още окрилена стъпка; може би е бързала толкова много, че дори не се е озърнала, не е обгърнала с поглед малкия любим дворец и природата, сътворена изкуствено с толкова радост и мъка. Защото и през ум не ѝ е минало, че за последен път в живота си вижда нежния хълм с любовния храм и есенното езеро, своите Хамю и Трианон, че завинаги се разделя с тях!

В двореца Мария Антоанета намира благородниците и министрите, обзети от безпомощна възбуда. Само някакъв избързал

слуга е донесъл от Париж неясни сведения за похода — жените задържали по пътя всички по-сетнешни вестоносци. Но най-последен ездач пристига с вихрен галоп, скача от разпенения кон и бързо изтичва нагоре по мраморното стълбище: Ферзен. Човекът, който винаги е готов на саможертва, се е метнал на коня при първите признаци на опасността и със стремителен галоп е изпреварил армията на жените — тези „осем хиляди Юдити“^[2], както ги нарича поетично Камий Демулен, — за да бъде до кралицата в гибелния час. Най-сетне към съвета се присъединява и кралят. Открили са го в гората, при Шатийонската врата, и се е наложило да го лишат от най-любимото удоволствие. Вечерта той ядосано ще отбележи в дневника си незначителния резултат от лова и ще добави: „Прекъснат от събитията.“

А сега се е изправил тук, слисан и с уплашен взор; сега, когато всичко се е провалило, когато във всеобщата суматоха са забравили да преградят моста при Севър пред авангарда на бунтовниците — да, сега започват да се съвещават. Все пак остават два часа, има достатъчно време за енергично решение. Един от министрите предлага кралят да възседне коня си и начело на драгуните и на фландърските полкове да пресрещне и разгроми разюзданата сган: самата му поява щяла да принуди бунтарките да се оттеглят. Но по-предпазливите съветват краля и кралицата незабавно да напуснат двореца и да се отправят към Рамбуйе — по този начин коварно замисленият удар срещу трона щял да бъде нанесен напразно. Но вечно нерешителният Луи и този път се двоуми. Вместо да пресрещне събитията, той отново допуска те да го настигнат благодарение на неспособността си да взема решения.

Кралицата със стиснати устни е застанала сред безпомощните мъже, между които няма нито един истински мъж. Инстинктът ѝ подсказва, че подготвяното насилие ще има успех, защото след проливането на първата капка кръв всички се боят от всички: „Тази революция е само последица от страха.“ Ала нима е в състояние сама да се нагърби с отговорността за всичко и всички?! Долу в двора каляските са запрегнати, след час кралското семейство може да бъде в Рамбуйе заедно с министрите и Националното събрание, което е положило клетва, че ще следва краля навсякъде. Но кралят все още не дава знака за тръгване. Министрите стават все по-настойчиви — преди всичко Сен Прие: „Господарю, ако утре ви отведат в Париж, ще

загубите короната.“ Ала Некер не е съгласен, той държи повече на собствената си популярност, запазването на кралските права не го интересува. А когато са изразени две мнения, кралят както винаги е като безволево махало. Вечерта бавно настъпва, конете все още нетърпеливо рият с копита, а междувременно е застудяло, лакеите от часове чакат до вратите на каляските, но съвещанието продължава.

Ала ето че откъм Парижкия булевард проехтява многогласна глъчка. Те са тук. В мрака си пробива път хилядоглавото шествие на амазонките от халите, заметнали престилки върху главите си, за да се предпазят от поройния дъжд. Революционната гвардия е пред Версай. Вече е твърде късно.

Жените приближават мокри до кости, гладни и зъзнеци, обувките им са пълни с улична кал. Шестте часа не са били забавна разходка, въпреки че по пътя са нападали кръчмите и са позатопляли празните си стомаси. Гласовете им са дрезгави и пресипнали, а онова, което крещят, съвсем не би поласкало ушите на кралицата. Най-напред посещават Националното събрание. То заседава от ранни зори и за част от неговите представители — сподвижниците на Орлеанския херцог — походът на амазонките съвсем не е неочакван.

Отначало жените искат от Националното събрание само хляб: програмата предвижда на първо време да не става и дума за отвеждането на краля в Париж! И така, взето е решение в двореца да бъде изпратена женска делегация, придружена от председателя Муние и неколцина народни представители. Шестте избранички се запътват към двореца, а лакеите любезно разтварят вратите пред тези слугини, продавачки на риба и уличници, нимфи; странната делегация, преведена с всички почести през голямото мраморно стълбище към зали, където досега е стъпвал само кракът на благородници със синя кръв, пресети седем пъти. Сред депутатите, които придружават председателя на Националното събрание се намира и един представителен, едър и жизнерадостен господин, но той не прави особено впечатление. Ала затова пък името му придава на първата среща с краля символично значение. Защото заедно с доктор Гийотен, депутат от Париж, гилотината прави на 5 октомври своето първо посещение в двора.

Добродушният Луи приема дамите толкова любезно, че тяхната говорителка — младо момиче, което поднася на редовните посетители в Пале Роял цветя и навярно още нещо, припада от смущение. Грижовно я свестяват, добрият монарх прегръща изплашеното момиче, обещава на възхитените жени хляб и всичко друго, което поискат, дори им предлага да си отидат със собствените му каляски. Привидно всичко е протекло блестящо, но долу тълпата жени посреща с яростни викове своята собствена делегация, обвинява я в продажност и примиренчество. Нима са се блъскали дотук от Париж в проливния дъжд, та сега да се върнат с празен корем и голи обещания?! Не, ще останат тук и ще се завърнат в Париж заедно с краля, кралицата и цялата им банда, за да ги отучат там от хитруванията и сплетните! Жените безцеремонно нахълтват в Националното събрание, за да спят там, а професионалистките сред тях и особено някоя си Теруан дьо Мерикур сломяват волята на войниците от фландърския полк. Коварни пришълци са се присламчили към бунтовниците, тъмни личности се прокрадват край желязната ограда в трепкащата, мъждива светлина на газените фенери.

А горе дворът все още не е взел решение. Дали все пак да не избягат? Но смеят ли да минат през възбудената тълпа с тежките каляски? Твърде късно е. Най-сетне, най-сетне в полунощ отдалеко долитат удари на барабан: пристига Лафайет. Първо посещава Националното събрание, сетне — краля. И макар да се прекланя с искрена преданост и да казва: „Господарю, дошъл съм да заложа живота си, за да спася вашия“, никой не му благодари, най-малко Мария Антоанета. Кралят заявява, че вече няма намерение да заминава или да се отдалечава от Националното събрание. Привидно всичко се е наредило. Кралят е дал своето обещание, Лафайет и въоръжената народна сила са готови да го защитят, затова делегатите си тръгват, Националната гвардия и въстаниците търсят подслон от поройния дъжд в казармите и църквите, дори под къщните стрехи и сводестите стълбища. Постепенно угасват последните светлини и след като обхожда още веднъж всички постове, Лафайет си ляга в четири часа призори в хотел „Ноай“, въпреки че е обещал да бди над сигурността на краля. Кралицата и кралят също се оттеглят в покоите си, без да подозират, че за последен път прекарват нощта във Версайския дворец.

[1] *Vivat!* (Лат.) — Да живее! ↑

[2] *Юдита* — библейска героиня, която спасила родния си град Ветилуя, като пленила с красотата си вражеския вожд Олоферн, а когато той заспал, му отрязала главата. ↑

КАТАФАЛКАТА НА МОНАРХИЯТА

Старата власт, кралството и неговите пазители, благородниците, са си легнали. Но революцията е млада, кръвта ѝ е гореща и необузdana, тя няма нужда от почивка, а нетърпеливо очаква деня, в който да започне да действа. Около лагерните огньове наред друмищата се стичат войниците от парижкото въстание, които не са намерили подслон; никой не може да обясни защо всъщност все още са във Версай, а не по къщите и леглата си, след като кралят послушно се е съгласил на всичко и всичко е обещал. Ала някаква скрита воля задържа и владее неспокойния човешки рой. През вратите влизат и излизат неясни сенки, които предават тайни поръчения, а в пет часа призори, когато дворецът все още е потопен в мрак и сън, отделни групи, ръководени от сигурни ръце, се промъкват по заобиколни пътища през двора на параклиса чак до прозорците на двореца. Какво ли искат? И кой ги направлява, кой ги тласка насам, кой ги насочва към целта, която все още е неразгадаема, но всъщност е съвсем ясно определена? Подстрекателите остават в сянка; Орлеанският херцог и братът на краля, Прованският граф, са предпочели (и сигурно знаят защо) да не прекарат тази нощ в двореца редом със законния си крал. Но както и да е: внезапно проехтява изстрел, един от онези предизвикателни изстрели, които са неотменна част от подготовката на всеки сблъсък. Незабавно от всички страни се стичат десетки, стотици, хиляди размирници, въоръжени с копия, секири и пушки — полкове от жени и от мъже, преоблечени като жени. Ударът е насочен право към покоите на кралицата! С един тласък вълната на жените и предрешените мъже залива стълбището, което води към покоите на кралицата. Няколко телохранители се опитват да преградят пътя, но двамина от тях са повалени и варварски убити; брадат мъжага отсича на площадката главите им и няколко минути по-късно те подскачат окървавени върху огромни копия.

Ала жертвите са изпълнили дълга си. Пронизителният им предсмъртен вик навреме е събудил двореца. Един от тримата

телохранители е успял да се отскубне; макар и ранен, той се втурва като хала нагоре по стълбището и проглушително крещи в мраморната сграда, която кънти като куха раковина: „Спасявайте кралицата!“

Този вик действително я спасява. Една камериерка се пробужда и се втурва в покоите на кралицата, за да я предупреди. Навън телохранителите бързо са залостили вратите, които сега кънтят под ударите на брадви и търнокопи. Мария Антоанета няма време да слага обувки и чорапи, а нахлузва някаква дреха направо върху нощницата и загръща с шал раменете си. Босонога, с чорапи в ръка и разтуптяно сърце, тя се втурва по коридора, който води към залата с кръглите прозорци, а от това просторно помещение — към покоите на краля. Ала... о, ужас! Вратата е заключена. Кралицата и камериерките ѝ отчаяно и неспирно блъскат по нея с юмруци, но неумолимата врата остава залостена. Цели пет минути, пет ужасно дълги минути, кралицата чака, а съвсем наблизо наемните убийци вече разбиват вратите на стаите, преобръщат кревати и ракли, докато най-сетне един слуга от другата страна на вратата чува ударите и отключва. Едва сега Мария Антоанета намира убежище в покоите на своя съпруг, а в същия миг гувернантката довежда престолонаследника и дъщерята на кралицата. Семейството се е събрало, животът е спасен. Но само животът — нищо повече.

Най-сетне се събужда и сънливецът, който тъкмо в тази нощ не би трябвало да принася жертви на Морфей и затова отсега нататък ще носи подигравателното прозвище „генерал Морфей“: става дума за Лафайет. Същият вижда какво е причинила лекомислената му доверчивост. С молби и клетви Лафайет успява да спаси живота на заловените телохранители, с неимоверни усилия съумява да изтласка тълпата извън кралските покои. Сега, когато опасността е преминала, се появяват и Прованският граф (братът на краля), и Орлеанският херцог, грижливо обръснати и напудрени; и странно наистина, ала възбудената тълпа почтително се разстъпва пред двамата. Кралският съвет вече може да започне. Но какъв смисъл има да заседават? Хилядоглавата сган е стиснала двореца като крехка черупка със своите черни и окървавени нокти — няма отървяване, няма избавление от сатанинската прегръдка! Преговорите между победител и победен са приключили; от хиляди гърла под прозорците се изтръгва гръмовното настояване, което от вчера безименни агитатори тайно нашепват на

тълпата: „Кралят в Париж! Кралят в Париж!“ Стъклата на прозорците дрънчат под напора на заплашителните гласове, а портретите на кралските предци ужасено потръпват по стените на стария дворец.

При тази повелителна подкана кралят въпросително поглежда към Лафайет. Да се подчини ли или по-точно: веднага ли да се подчини? Лафайет свежда очи. От вчера това божество на тълпите знае, че е загубило божествения си ореол. Кралят все още се надява на известна отсрочка: за да възпре побеснялата сган, за да утоли свирепия ѝ глад за победа поне с подхвърлени трохи, той решава да се появи на балкона. Едва се е показал и тълпата избухва в жизнерадостни възгласи: тя приветствува своя крал винаги когато му е наложила волята си. И защо да не ликува, щом владетелят е застанал пред нея гологлав, щом дружелюбно свежда взор към двора, където главите на двамина от личната му охрана са отсечени като на заклани добичета и набучени на копия? Но флегматичният човек, който не е ревностен защитник дори на собственото си достойнство, доста лесно прави всякакви морални жертви; и ако тълпата спокойно се разотидеше след това негово самоунижение, вероятно само час по-късно той би възседнал коня си и безгрижно би се отдал на лова, за да навакса всичко, което вчера е изпуснал заради „събитията“. Да, но за народа тази единствена победа не е достатъчна; опиянен от собствената си гордост, той копнее за още по-горещо, още по-огнено вино. Кралицата, тази горделивка, тази сурова, нагла и неотстъпчива австрийка, също трябва да се появи! И тя, тъкмо тя, надменната жена, трябва да преклони глава пред невидимия хомот. Все по-диви стават виковете, тълпата все по-бясно удря с крак, все по-дрезгав става пронизителният крясък: „Кралицата, кралицата на балкона!“

Но пребледнялата от ярост, стиснала устни Мария Антоанета не се и помръдва. Не уплахата от може би насочените вече пушки, от камъните и хулите вдървяват стъпките ѝ и карат страните и да бледнеят, а наследствената, ненакърнимата гордост на глава, която никога и пред никого не се е прекланяла. Всички я поглеждат смутено. Най-сетне, когато прозорците направо се тресат от безумните крясъци, когато скоро ще полетят и камъни, Лафайет пристъпва към нея: „Мадам, това е необходимо, за да успокоите народа.“ — „В такъв

случай няма да се колебае“, отвърща Мария Антоанета и взема за ръка двете си деца. С вдигната глава и строго свити устни тя излиза на балкона, но не като просителка, която моли за нечие благоволение, а като войник, който настъпва, решен да умре гордо и безстрашно. Тя се показва, но не се прекланя. Ала тъкмо тази изправена осанка покорява тълпата. В двата погледа се сблъскват две могъщи сили — на кралицата и на народа; напрежението нараства неимоверно, цяла минута на огромния площад цари мъртва тишина. Никой не знае как ще се прекъсне това първо, свръхнапрегнато мълчание, предизвикано от почуда и уплаха, дали ще завърши с яростен вой, с изстрел или каменна градушка. Тогава към кралицата пристъпва Лафайет, които винаги е бил смел във възвишени моменти, прави кавалерски поклон и целува ръката ѝ.

Този жест мигом слага край на напрежението. Случва се най-непредвиденото — площадът се разбеснява, от хиляди гърла се изтръгва вик: „Да живее кралицата! Да живее кралицата!“ Същият народ, който доскоро е бил очарован от слабостта на краля, сега приветствува гордостта и несломимата твърдост на тази жена, която е показала, че не моли за благоволението му с насилена усмивка и страхлив поздрав.

В стаята всички заобикалят Мария Антоанета, която напуска балкона, и я поздравяват, сякаш се е изплъзнала от смъртна опасност. Ала жената, която веднъж е познала разочарованието, не се заблуждава от закъснелите възгласи на народа: „Да живее кралицата!“ Сълзи са изпълнили очите ѝ, когато казва на мадам Некер: „Зная, те ще ни принудят, ще принудят мен и краля да тръгнем за Париж и ще понесат пред нас главите на телохранителите ни, набучени на копията им.“

Мария Антоанета не се е излъгала в предчувствията си. Народът вече не се задоволява с един поклон. Той ще предпочете да срине сградата, да не остави камък върху камък, но не и да се откаже от желанията си. Революционните клубове ненапразно са пуснали в ход огромната машина, ненапразно те, хилядите хора, шест часа са вървели под дъжда. Негодуванието отново заплашително нараства, Националната гвардия изглежда склонна да нахълта в двореца заедно с тълпата, макар че е дошла тук да го закриля. Тогава дворът най-сетне

се предава. От балкона и през прозорците хвърлят листчета, в които пише, че кралят е взел решение да се премести в Париж заедно със семейството си. Никой не иска повече от това. Войниците оставят пушките си, офицерите се смесват с народа, хората се прегръщат, ликуват, крещят, знамена танцуват над тълпата, копията с кървавите глави потеглят напред, към Париж. Тази заплаха вече не е нужна.

В два часа следобед големите позлатени решетъчни порти на двореца се разтварят. Огромна каляска, теглена от шест коня по неравния калдъръм, завинаги измъква от Версай краля, кралицата и цялото семейство. Във Франция приключва една глава от световната история и цяло хилядолетие кралско самовластие.

За да залови краля, революцията е избухнала на 5 октомври при пороен дъжд и свиреп вятър. Сияен ден приветствува победата ѝ на 6 октомври. Въздухът е есенно прозирен, небето е синьо като коприна, никакъв ветреца не полюшва позлатените листа на дърветата; природата сякаш любопитно е затаила дъх в очакване на неповторимото зрелище: народът отвлича своя крал! Да, завръщането на Луи XVI и Мария Антоанета в тяхната столица истинско зрелище — полупогребално, полумаскарадно шествие, погребение на монархията и карнавал за народа... И преди всичко — какъв нов, моден и странен церемониал! Пред кралската каляска не бързат както по-рано куриери в ливреи, от двете ѝ страни не препускат соколари на сиви коне и униформени телохранители, празничната каляска не е заобиколена от пищните одежди на аристократите — не, печалната колесница се носи като корабна отломка сред мръсен, безреден порой. Предшествува я Националната гвардия в опърпани униформи — гвардейците не вървят в стройни редици, а под ръка, с лули в уста, сред кикот и песни, всеки е набучил на щика си в един самун. Сред тях има и жени, други са яхнали оръдията, споделят седлата на любезните драгуни или вървят пеш, под ръка с работници и войници, сякаш са тръгнали на танци. Отзад скрибуцат колите с брашното от кралските запаси, охранявани от драгуни — кавалкадата постоянно препуска ту напред, ту назад, а Теруан дьо Мерикур, фанатичната главатарка на тези амазонки, размахва над главата си сабя и с кръшен смях приветствува зяпачите. Сред неописуемата суматоха се носи прашната, печалната, мрачната колесница с полуспуснати завеси, в която са се натъпкали Луи XVI, потомъкът на Луи XIV, и Мария Антоанета,

дъщерята на Мария Терезия, децата им и гувернантката. Със същия опечален ход я следват колесниците на принцовете, придворните, депутатите и малцината верни приятели — старата власт на Франция, повлечена от новата, която днес за пръв път изпробва своето могъщество.

Погребалното шествие от Версай до Париж трае шест часа. Пред всички къщи по пътя се тълпи народ. Но зрителите не размахват почтително шапки пред позора на победените — подредили са се в нямо любопитство, всеки иска да види унижението на краля и кралицата. Жените надават победни викове и сочат плячката си: „Водим хлебаря, хлебарката и синчето им! Край на глада!“ Мария Антоанета чува злобните подигравателни подвиквания и се обляга все по-назад в колата, за да не вижда нищо и никой да не я вижда. Очите ѝ посърват. Докато трае това безкрайно дълго шестчасово пътуване, тя може би си спомня за другите безбройни, весели и забавни преходи по същата улица, предприети с Полиняк, в кабриолет — към баловете с маски, към Операта, на вечери, откъдето са се завръщали призори. Може би се взира в гвардейците и търси онзи, който преоблечен е възседнал конят си и придружава шествието: Ферзен, единственият истински приятел. А може би не мисли за нищо, просто е изморена, просто е изтощена, защото колелата са я понесли бавно, извънмерно бавно и еднообразно, и тя знае накъде: към съдбата.

Най-сетне погребалната колесница на монархията спира пред портите на Париж: за политическия мъртвец тук са подготвили тържествено опело. Под трепкащата светлина на факлите кметът Байи посреща краля и кралицата и възхвалява този шести октомври, който завинаги прави Луи поданик на своите поданици — нарича го „прекрасен ден“. „Какъв прекрасен ден — надутو заявява той, — в който парижани ще притежават в своя град Ваше величество и кралското семейство!“ Дори безчувственият крал усеща жилото на тези слова през слонската си кожа и троснато отсича: „Надявам се, господине, че пребиваването ми тук ще допринесе за укрепване на мира, разбирателството и законността.“ Ала смъртно изморените пътници все още нямат право на почивка. Предстои им да отидат и в кметството, за да може цял Париж да разгледа своята плячка. Байи

предава думите на краля така: „Винаги ме обземат удоволствие и доверие, когато се озова сред жителите на моя добър град Париж“, но пропуска да повтори думата „доверие“. С изненадващо самообладание кралицата забелязва пропуска. Тя осъзнава колко важна е думата „доверие“, която налага и на въстаналия народ известни задължения, затова натъртва на висок глас, че кралят е изразил и своето доверие. „О, господа — бързо се овладява Байи, — по-добре стана, че го чува от собствената Ви уста...“

Накрая изправят до прозорците владетелите, насила доведени у дома си. Отдясно и отляво приближават към лицата им факли, за да убедят народа, че това не са преоблечени кукли, а действително кралят и кралицата, доведени от Версай. Народът е възхитен и опиянен от победата си — защо да не покаже сега великодушието си? Отдавна забравеният вик „Да живее кралят, да живее кралицата!“ отново разтърсва площад Дьо Грев — за награда Луи XVI и Мария Антоанета могат без военна охрана да се отправят към Тюйлери, за да си починат най-сетне от този ужасен ден и да преценят в каква бездна ги е сгромолясал той.

Потъналите в прах коли спират пред тъмен, запустял дворец. От времето на Луи XIV, от сто и петдесет години насам, дворът не е обитавал старата кралска резиденция Тюйлери; стаите са празни, мебелите са отнесени нанякъде, липсват легла и свещи, вратите не се затварят, студеният въздух нахлува през счупените прозорци. Заемат свещи и на бърза ръка импровизират някак спални за кралското семейство, паднало от небето като метеор. „Тук всичко е толкова грозно, мамо...“, казва с влизането си четиригодишният престолонаследник, израснал в блясъка на Версай и Трианон, свикнал на сияйни свещници и бляскави огледала, на богатство и разкош. „Дете мое — отвърща кралицата, — тук е живял Луи XIV и се е чувствувал добре. Ние не бива да бъдем по-придирчиви от него.“ А Луи Безразличния се примирява безропотно с неудобната си спалня. Проява се и лениво заявява на останалите: „Всеки да се настанява както може. Колкото до мен, аз съм доволен.“

Ала Мария Антоанета не е доволна. Тя никога няма да възприеме тази сграда другояче, освен като затвор, защото не я е избрала по своя

воля, никога няма да забрави унизителния начин, по който са я довели тук. „Хората никога не ще повярват това — пише тя набързо на верния Мерси, — което се случи през последните двадесет и четири часа. Каквото и да се каже, няма да бъде пресилено, а напротив — ще бъде твърде бледо в сравнение с видяното и изстраданото от нас.“

ПРОСВЕТЛЕНИЕ

През 1789 година революцията далеч не е осъзнала своята собствена сила, сегиз-тогиз тя все още се стъписва пред собствената си дързост. И този път е така — Националното събрание, парижките градски съветници, цялото гражданство, които в сърцата си са искрено предани на краля, по-скоро се ужасяват от внезапното нападение на амазонските орди, предали в ръцете им беззащитния крал. Те изпитват неудобство и правят всичко възможно, за да заличат незаконността на бруталния насилствен акт, полагайки общи, но закъснели усилия да представят отвлечането на кралското семейство за „доброволно“ преселване. Трогателно е усърдието им да пръснат най-красивите рози върху гроба на кралския авторитет, и то с тайната надежда да скрият, че в действителност монархията завинаги е умъртвена и погребана на 6 октомври. Пристигат все нови и нови делегати, за да засвидетелствуват дълбоката си преданост към краля. Парламентът изпраща тридесет членове, парижката общинска управа лично изказва почитанията си, кметът се покланя на Мария Антоанета с думите: „Градът е щастлив, че Ви вижда в двореца на своите крале, и умолява краля и Ваше величество да го изберете за своя постоянна резиденция.“ С подобни почитания се явяват и Горната камара, Университетът, Сметната палата, Кралският съвет — и най-сетне, на 20 октомври, цялото Национално събрание, а пред прозорците всекидневно се тълпи народ и реве: „Да живее кралят! Да живее кралицата!“ Всички правят всичко възможно, за да оповестят на монарха своята радост от „доброволното му преселване“.

Ала Мария Антоанета, която никога не е могла да се преструва, и нейният послушен крал не се залъгват от това забулване на фактите с розов воал. От човешка гледна точка упорството им наистина е разбираемо, но от гледна точка на политиката е извънредно неразумно. „Бихме могли да бъдем доста доволни, ако можехме да забравим начина, по който дойдохме тук“, пише кралицата на посланика Мерси. Но в действителност тя не може и изобщо не иска да забравя. Нанесли

са ѝ прекалено много унижения, насила са я довели в Париж, превзели са двореца и във Версай, убили са телохранителите ѝ, а Националното събрание и Националната гвардия дори не са помръднали малкия си пръст. Затворили са я в Тюйлери против волята ѝ — нека цял свят узнае за оскверняването на свещените права на монарха! Двата постоянно и нарочно подчертават своето собствено поражение: кралят преставя да ходи на лов, кралицата не посещава театрите, не се показва на улицата, не излизат с кола и по този начин пропускат важната възможност отново да станат популярни сред парижкото простолудие.

Но след като дворът възприема Тюйлери за затвор, той поне трябва да бъде царствен. Още през следващите дни огромни коли докарват мебелите от Версай, дърводелци и тапицери работят до късна нощ по стаите. Скоро в новата резиденция се стичат старите придворни служители или по-скоро тези, които не са предпочели да избягат — цял щаб камериери, лакеи, кочияши, готвачи заемат стаите, определени за прислугата. Някогашните ливреи отново заблестяват по коридорите, духът на Версай изцяло е възстановен, церемониалът също е пренесен без промени. И все пак може да се забележи една-единствена отлика — вместо уволнените телохранители от благородно потекло пред вратите стоят на стража гвардейците на Лафайет.

Кралското семейство обитава извънредно малка част от безкрайната редица помещения в Тюйлери и Лувър, защото вече няма празненства, балове и маскаради, сензационен шум и ненужен блясък. За кралското семейство се възстановява само онова крило от Тюйлери, което гледа към градината (по време на Парижката комуна през 1870 година то е изгоряло и не е построено наново): на горния етаж се намират спалнята и приемната на краля, една спалня за сестра му, по една за децата и малък салон. На приземния етаж е спалнята на Мария Антоанета с приемна и тоалетна стая, зала за бiliarд и трапезария. Освен чрез съществуващото стълбище двата етажа се свързват и с малка новопостроена стълба. Тя води от партерните помещения на кралицата към стаята на престолонаследника и краля; единствено кралицата и гувернантката на децата имат ключ от свързващата врата.

Ако разгледаме плана на разпределението, едно нещо ще ни направи впечатление: отделянето на Мария Антоанета от останалите членове на семейството. Няма съмнение, че то е станало по нейно разпореждане. Кралицата спи и живее сама, спалнята и приемната ѝ са разположени така, че незабелязано и по всяко време може да приема гости, които не са задължени непременно да ползват официалното стълбище и главния вход. Скоро ще проличи смисълът на тези мерки, както и предимството на кралицата да се изкачва по всяко време на горния етаж, докато самата тя е предпазена от каквито и да било изненади от страна на прислугата, шпионите и гвардейците, а навярно и от краля. Макар пленена, със своята „безочливост“ тя до сетния си дъх ще брани останките от личната си свобода.

Старият дворец със своите мрачни коридори, които ден и нощ едва-едва се осветяват от опушени кандила, със спираловидните си стълби, с претъпканите помещения за прислугата и преди всичко с постоянните свидетели на народната сила — стражите от Националната гвардия, — не е кой знае колко приятен за обитаване; и въпреки всичко събраното от съдбата кралско семейство води тук по-спокоен, по-задушевен и навярно дори по-удобен живот, отколкото в пищния каменен ковчег Версай. След закуска кралицата нарежда да водят децата при нея, сетне отива на черква и остава в стаята си сама до общия обяд. После изиграва със съпруга си партия билиард — твърде слаб заместител на лова, от който той се е лишил с неохота. След това Мария Антоанета отново се оттегля в своите салони, през което време кралят чете и спи, а тя се съветва с доверени приятели — с Ферзен, принцеса дьо Ламбал или някой друг. След вечеря цялото семейство се събира в големия салон: братът на краля — Прованският граф — със съпругата си, които обитават Люксембургския дворец, старите лели и малцината верни приятели. В единадесет часа свещите се гасят, кралят и кралицата се отправят към спалните си. Тихият, точно установен живот на дребни буржоа не познава никакво разнообразие, никакви празненства, никакъв разкош. Вече почти не викат модистката госпожица Бертен, минало е времето на бижутерите, защото Луи XVI сега трябва да пести парите си за по-важни цели — за подкупи и тайни политически услуги. През прозорците се вижда, че в градината е настъпила есента, листата твърде рано са започнали да капят: времето, за което по-рано кралицата е мислила, че минава

ужасно бавно, сега направо лети. Най-сетне около нея се е възцарил покой, от който доскоро се е страхувала; за пръв път тя има възможност за сериозен и ярък размисъл.

Спокойствието предразполага към творчество. То събира, пречиства и подрежда вътрешните сили, отново обединява онова, което неудържимото вълнение е разпиляло. Когато поставим на земята разклатена бутилка, по-тежките частици се отделят от по-леките и се утаяват; по същия начин и при неспокойните натури покоят и размисълът подпомагат по-ясното изкрystalизиране на характера. Брутално тласната към вглъбяване в себе си, Мария Антоанета започва да се опомня. Едва сега става ясно, че нищо не е било така гибелно за лекомислената, лековерната, леконравната природа като тази леснина, чрез която съдбата я е дарила с всичко — тъкмо незаслужените дарове на живота са ограбили душата ѝ. Твърде рано и твърде щедро тя е била разгалена от съдбата — има твърде висок сан по рождение, а сетне се издига още повече, — всичко получава без усилие, затова смята, че не е нужно да се напруга, просто трябва да живее така, както ѝ се иска, а нещата ще се наредят от само себе си. Министрите мъдруват, народът се труди, bankerите финансират удоволствията ѝ, а разгаленото същество приема всичко без размишления и признателност. Едва сега, раздразнена от нечуваните изисквания, заставена да брани и короната, и децата си, и собствения живот от най-величавия бунт в историята на човечеството, тя търси в себе си съпротивителни сили и ненадейно открива неизползувани запаси от интелект и енергия. Най-сетне настъпва просветлението. „Едва в злочестината осъзнаваш кой си“ — тези прекрасни, развълнувани и покъртителни слова внезапно блясват в едно от нейните писма. Съветниците, майката, приятелите десетилетия наред са били безпомощни пред упорството ѝ. За никакви поуки е било твърде рано. Страданието е първият истински учител на Мария Антоанета — единственият учител, който ѝ сочи пътя към поуката. С идването на злочестината в душевния живот на тази странна жена настъпва нова епоха. Но злочестината всъщност никога не променя характера, не му натрапва нови елементи — тя само развива скритите заложи. Би било погрешно да допускаме, че Мария Антоанета отведнъж е станала интелигентна, дейна, енергична и жизнена в годините на последната борба: всичко това открай време е било заложено в нея, само че някаква загадъчна душевна леност,

някаква детинска записаност на сетивата са потискали изявата на тази съществена половина от личността ѝ. Досега просто си е играла с живота — за това не се изисква сила, — но никога не е влизала в схватка с него; едва сега, след небивалото предизвикателство, цялата ѝ енергия се надига за отпор. Мария Антоанета мисли и преценява едва когато ѝ се налага да мисли, работи, защото е принудена да работи, извисява се, защото съдбата я принуждава да бъде велика — в противен случай надмощието на неприятеля безжалостно ще я смаже. В Тюйлери започва пълното преустройство на нейния външен и вътрешен живот. Същата жена, която в продължение на двадесет години не е изслушала с внимание и докрай нито един доклад на някой посланик, която никога не е прочела книга или писмо другояче, освен набързо, която не се е интересувала от нищо, освен от игри, спорт, мода и други празни занимания, превръща писалището си в държавна канцелария, а стаята си — в дипломатически кабинет. Тя води преговорите с министрите и посланиците вместо съпруга си, когото всички пренебрегват като неизлечимо слаб човек, тя следи за изпълнение на взетите решения и редактира писмата, изучава шифъра и измисля най-странни техники за тайна кореспонденция, за да се посъветва по дипломатически път с приятелите си в чужбина; понякога пише със симпатично мастило, друг път изпраща кодираните известия, скрити в списания и кутии шоколад, като обръща извънредно голямо внимание на всяка дума, за да бъде тя ясна за посветените и неразбираема за незваните любопитни. И върши всичко това сама, без помощници, без подкрепата на секретар, с шпиони зад вратата и в собствените стаи: достатъчно е да бъде заловено макар и едно писмо — и съпругът и децата ѝ ще бъдат загубени. Тази жена работи до пълно физическо изтощение, а ѝ липсва всякакъв навик за подобен труд. „Съвсем се изтощих от безкрайните преписки“, простенва тя в едно писмо, а в друго казва: „Вече не виждам какво пиша.“

Настъпва и друга, твърде многозначителна промяна: Мария Антоанета най-сетне се научава да цени искрените си съветници, отказва се от глупавата си самонадеяност да разрешава важни политически въпроси сама, на бърза ръка и от пръв поглед. Докато порано винаги е посрещала с едва сподавена прозявка кроткия, среброкос посланик Мерси и видимо си е отдъхвала, щом този скучен педант е затварял вратата след себе си, сега засрамено се старее да спечели

приятелството на почтения и обигран човек, когото твърде дълго е подценявала. „Колкото по-нещастна се чувствавам, толкова по-ясно съзнавам колко съм задължена на истинските си приятели“, благо се обръща към стария другар на своята майка. Или: „Вече губя търпение — така ми се иска да намеря поне миг, в който да Ви видя и да разговарям с Вас свободно, да Ви уверя в чувствата си, които напълно заслужено Ви посветих завинаги.“ Едва на тридесет и пет години съзнава каква изключителна участ ѝ е отредила съдбата, не да оспорва кратковременните модни триумфи на останалите хубави, кокетни и средно надарени жени, а да се утвърди пред непреклонния поглед на идното поколение, да се утвърди двояко: като кралица и като дъщеря на Мария Терезия. Гордостта ѝ, която дотогава е била само дребнава детска гордост на разглезено девойче, сега решително ѝ поставя за цел да се покаже на света величава и смела, защото живее във велика епоха. Тя вече не се бори за лично преуспяване, власт или щастие: „Колкото до нашите личности, знам, че каквото и да са случи, всяка мисъл за щастие е неуместна. Ала тъкмо в страданието заради другите се състои дългът на кралете и ние добре го изпълняваме. Дано някога получим и признание за това.“ Макар и твърде късно, Мария Антоанета от дън душа е прозряла, че ѝ е отредена историческа роля, и това огромно изискване безкрайно увеличава силите ѝ. Защото, щом някой се надвеси над бездната на собствената си душа, щом е решен да извади на показ сърцевината на своята личност, той разбулва призрачната мощ на всичките си прадеди в своята собствена кръв. Мария Антоанета постоянно повтаря, че „нищо“ не е в състояние да прекърши смелостта ѝ; и когато от Виена долита вестта, че брат ѝ Йосиф до сетния си час мъжествено е запазил своята непоколебимост въпреки страшната агония, тя възприема това като знамение за себе си и изрича най-надменните слова през живота си: „Смея да заявя, че смъртта му е достойна за мен.“

Тази гордост, развявана като знаме пред всички, струва на Мария Антоанета повече, отколкото хората могат да си представят. Защото всъщност тази жена нито е високомерна, нито е силна; тя не е героиня, а извънредно женствена, родена е не за борба, а за преданост и нежност. Смелостта, която показва, просто трябва да внуши смелост

на останалите; дълбоко в душата си тя вече не вярва в по-добри времена: щом се прибере в стаята си, уморено отпуска ръцете, с които носи пред света знамето на гордостта. Ферзен почти винаги я намира обляна в сълзи. Любовните часове с безкрайно обичания и най-сетне намерен приятел по нищо не напомнят познатите ѝ галантни закачки — този мъж, който сам е покъртен, трябва да събере всичките си сили, за да изтръгне любимата жена от умората и унинието, и тъкмо злощастие ѝ пробужда във влюбения най-дълбоките чувства. „Тя плаче често — пише той на сестра си — и е извънредно нещастна. Колко много я обичам!“ Последните години са били твърде сурови за лековерното ѝ сърце. „Видяхме премного ужас и премного кръв, едва ли някога отново ще изпитаме що е щастие.“ Ала омразата неспирно се надига срещу безпомощната жена, тя вече няма друг защитник, освен съвестта си: „Призовавам целия свят да изтъкне някоя моя неправда, която действително съм извършила“, пише тя, или: „От бъдещето очаквам справедлива присъда — това ми помага да понасям всичките си страдания. А онези, които отказват да ме съдят справедливо, презирам безкрайно — дори не желая да мисля за тях.“ И все пак простенва: „Как да живея с това сърце в този свят!“ Човек усеща: понякога отчаяната жена копнее единствено за скорошния край на всичко, което я заобикаля. „Дано един ден сегашните ни страдания донесат щастие поне на децата ни! Това е единственото желание, което си позволявам.“

Мария Антоанета се осмелява да свърже с думата „щастие“ единствено мисълта за децата си. „Ако изобщо бих могла да бъда щастлива, това е възможно да стане само чрез двете ми деца“, казва тя с въздишка, а друг път: „Когато съм много тъжна, вземам малкото си момченце“, и още: „По цял ден съм сама, а децата са моята единствена утеха. Държа ги край себе си колкото може повече.“ От четирите деца, на които е дарила живот, две са починали, а чувствата, които някога лекомислено е пиляла за кого ли не, сега се насочват с отчаяна страст към двете ѝ живи деца. Особено я радва престолонаследникът, защото расте силен, жизнерадостен, умен, миловиден, истинска „chou d’amour“^[1], както галовно го нарича тя; ала подобно на всичките ѝ чувства и симпатии, и нежностите на изстрадалата жена постепенно

са стигнали до известни прозрения. Макар да боготвори момченцето, тя не го глези. „Нежностите ни към това дете трябва да бъдат строги — пише тя на неговата гувернантка. — Не бива да забравяме, че възпитаваме крал.“ И когато — след мадам Полиняк — предава сина си на нова възпитателка, мадам дьо Турзел, за да я насочи, съставя психологически портрет, където внезапно и поразително ясно се проявяват нейните скрити способности да преценява хората и невероятният ѝ инстинкт. „Синът ми е на четири години и четири месена без два дни — пише тя. — Няма да се спирам на ръста и външността му, вие сама ще го видите. Здравословното му състояние винаги е било добро, но още като пеленаче ми направи впечатление, че нервите му са извънредно чувствителни и че му въздействува дори най-тихият необикновен шум. Първите му зъбки пробиха късно, но безболезнено и без усложнения, получи гърч едва при последния, мисля, че беше шестият. Оттогава само два пъти е имал такива гърчове, веднъж през зимата на 1787–1788 година, а след това при едно инжектиране, но вторият случай беше незначителен. Тази прекомерна чувствителност на нервите му го кара да се страхува от всеки шум, с който не е свикнал; така например се страхува от кучета, защото веднъж ги чу да лаят непосредствено до себе си. Никога не съм го насилвала да гледа кучета, защото вярвам, че с умственото му развитие този страх ще изчезне. Като всички яки и набити деца, и той е твърде палав и невъздържан във внезапните си изблици на гняв; независимо от всичко синът ми е добро, нежно и гальовно дете, особено когато не е обзет от упорството си. Притежава изключително чувство за собствено достойнство, което, ако се насочва добре, един ден ще му бъде от полза. Преди да изпита доверие към някого, той умее да се сдържа и дори да скрива недоволството и гнева си, за да се покаже мил и любезен. На него наистина може да се разчита, че ще изпълни обещанието си, но е много приказлив, обича да повтаря чутото и често добавя по нещичко, без да има намерение да лъже, а подведен от своето въображение. В това се състои най-големият му недостатък, който непременно трябва да бъде изкоренен. Иначе, повтарям това, е добро дете — с кротост и същевременно с твърдост, ала без особена строгост човек лесно може да го ръководи и да получава от него каквото пожелае. Строгостта би го разгневил, защото за неговата възраст характерът му е твърде силен. Ще дам само един пример: от

най-ранно детство думата «извинявай» винаги го е дразнела. Ще направи и каже всичко, което се изисква от него, при положение, че не е прав, но думите «Моля за извинение» ще изговори само през сълзи и с невероятно усилие. Моите деца от самото начало са възпитавани да ми се доверяват и да ми казват за извършените от тях провинения. Защо ли? Защото дори когато им се карам, никога не си придавам гневен вид, а винаги се държа така, сякаш съм огорчена и смаяна от постъпката им. Свикнах ги безусловно да приемат всяка казана от мен дума, всяко мое «да» или «не», но винаги им изтъквам причината за моите решения, която трябва да бъде разбираема за тях и възрастта им, за да не си мислят, че вземам решенията си по силата на някаква прищявка. Синът ми още не може да чете и се учи много зле; твърде е разсеян и неприлежен. Високомерието му е чуждо и на мен много ми се иска това да си остане така. Има време децата ни да узнаят кои са. Много обича сестра си, и то с цялото си сърце; винаги когато нещо му доставя удоволствие — без значение дали става дума да иде някъде, или е получил подарък, — първата му работа е да поиска същото и за сестра си. По нрав е весел; за здравето му е полезно да стои повече на чист въздух...“

Ако съпоставим този документ с предишните писма на жената, едва ли ще повярваме, че са написани от една и съща ръка — новата Мария Антоанета е така далеч от предишната, както нещастieto от щастieto, отчаянието от възторга. Нещастieto поставя своя отпечатък най-ярко върху мекушавите, неоформените, отстъпчивите души: характерът, досега неспокоен и неопределен като течаща вода, започва ясно да се очертава. „Кога най-сетне ще заприличаш на себе си!“ — такива са били постоянните и отчаяни вопли на Мария Терезия. Да, с първите сребърни нишки по слепоочията си Мария Антоанета най-сетне заприличва на себе си.

Доказателство за коренната промяна намираме и в единствения портрет на кралицата, рисуван в Тюйлери. Кухарски, полски художник, е успял да направи само скицата, бягството във Варен му е попречило да го довърши и все пак с по-съвършен портрет така и не разполагаме. Официалните портрети на Вертмюлер, салонните портрети на мадам Виже-Лебръон неизменно се стараят чрез скъпоценни одежди и

декорации да напомнят на съзерцателя, че тази жена е кралицата на Франция. Тя застава пред кадифения престол с пищна шапка, украсена с великолепни щраусови пера, в брокатен тоалет, обсипан с диаманти, и дори когато е изобразена в митологичен или селски костюм, портретите с някакъв отчетлив знак винаги напомнят, че тази дама е високопоставена — нещо повече, има най-високия ранг в страната: тя е кралицата. Портретът на Кухарски е лишен от бляскави украшения: една много красива жена е седнала на някакво кресло и мечтателно се визира пред себе си. Изглежда леко уморена и отпаднала. Не е облечена в тържествен тоалет, никакъв накит, никакви скъпоценни камъни не блестят по врата ѝ, труфилата са изчезнали. Минало е времето на комедиантските трикове, вече няма място за тях; кокетството е отстъпило пред спокойствието, суетата — пред простотата. Косата пада свободно и естествено, не е стегната в изкусна прическа, в нея вече проблясват първите сребърни нишки, дрехата леко се спуска от раменете, които все още са закръглени и сияйнобели — в осанката ѝ отсъства стремежът да привлече всеобщото внимание. Устните не се усмихват, очите не търсят възторженото одобрение; сякаш е потопена в есенно сияние, все още е красива, но красотата ѝ е смекчена, майчинска, пречупена между желанието и отказа от него, тя е „жена между две възрасти“, вече не е млада, но още не е остаряла, вече не желае, но още е желана — тази жена просто е потънала в мечтание. Докато при всички останали портрети добиваме впечатлението, че жената, влюбена в красотата си, само за миг е прекъснала своя бяг, танц или смях и се е извърнала към художника, за да се отдаде веднага след това на лудориите си, тук усещаме друго: тази жена е помъдряла, предпочела е спокойствието. След хилядите портрети — идоли в скъпоценни рамки от мрамор и слонова кост — тази полузавършена скица най-сетне ни показва едно човешко същество; само тя измежду всички други за пръв път ни кара да допуснем, че тази кралица е имала и душа.

[1] *Chou d'amour* (фр.) — прелест. ↑

МИРАБО

Досега кралицата е търсила един-единствен съюзник в изтощителната си борба срещу революцията: времето. „Само отстъпчивостта и търпението могат да ни помогнат.“ Ала времето е непостоянен, безпринципен съюзник, то винаги взема страната на силния и презрително изоставя онзи, който със скръстени ръце разчита на него. Революцията не търпи застоя, всяка нова седмица ѝ води хиляди нови привърженици в града, сред селячеството, в армията; новоучреденият клуб на якобинците с всеки изминал ден стиска все по-здраво лоста, за да прекатури най-сетне монархията. Кралят и кралицата най-последно съзнават опасността от своето усамотение и започват да търсят съюзници.

Един важен съюзник многократно е предлагал на двора дискретната си помощ, но тази ценна тайна е потопена в непроницаемото мълчание на приближените. Още от септември в Тюйлери се знае, че водачът на Националното събрание, страховитият, възхитителният граф Мирабо, лъвът на революцията, е готов да се храни със златен зоб от ръката на краля. „Погрижете се дворецът да научи, че по-скоро съм на негова страна, отколкото против него“ — изрича той пред един посредник. Ала докато дворът се е чувствувал на сигурно място във Версай, кралицата не е прозряла колко важен е този човек, който като никой друг притежава дарбата да ръководи революцията, защото сам е гений на размириците, истинско олицетворение на волята за свобода, метежен дух, жива анархия. Останалите членове на Националното събрание — разни послушни и добронамерени учени, проникателни правници и почтени демократи — хранят идеалистически надежди за ред и преобразования; единствено нему хаосът в държавата ще донесе спасение от собствения вътрешен хаос. Вулканичната му сила — веднъж гордо я нарича „сила за десет души“ — има нужда от световна буря, за да се разгърне истински; тъй като собствените му нравствени, материални и семейни устои са разклатени, той се нуждае от разнебитена държава,

за да се издигне над развалините ѝ. Всички досегашни изблици на стихийната му природа — нищожните памфлети, отвличанията на жени, дуелите и скандалите — са били незадоволителен отдушник на поривистия му темперамент, който нито един френски затвор не е успял да обуздае. За бунтовната му душа е нужна огромна арена, за могъщия му дух — величествени задачи: като разярен бик, стоял твърде дълго затворен в тесния обор, побеснял от палещата болка на презрението, предадена от бандерилата^[1], той изскача на манежа на революцията и още с първия си удар поваля изгнилата преграда на съсловията. Националното събрание изтръпва, когато за пръв път долавя гръмовния му глас, но се подчинява на неговата повеля; необикновен ум и голям писател, този могъщ ковач за броени минути изсича върху бронзови скрижали най-мъчните закони, най-смелите формулировки. С пламенния си патос той помита волята на цялото Национално събрание и ако не беше недоверието към съмнителното му минало, ако не беше подсъзнателният инстинкт за запазване на реда, който се обявява против този пратеник на хаоса, френското Национално събрание още първия ден щеше да има не хиляда и двеста, а една-единствена глава, един-единствен предводител с неограничена власт.

Ала шумният радетел за свобода сам не е свободен: дългове превиват гърба му, цяла мрежа нечисти дела връзват ръцете му. Мирабо може да живее и да създава единствено когато се саморазпилява. Нужни са му безгрижие, разкош, пълни джобове, звънко злато, постоянни пиршества, секретари, жени, помощници и слуги: само изобилието разгръща богатото му дарование. Заради тази единствена възможност да бъде свободен, гоненият от всички кредиторски песове се предлага всекиму: на Некер, на Орлеанския херцог, на брата на краля, а най-после и на самия двор. Но Мария Антоанета, която никого не мрази повече от благородниците дезертьори, се смята във Версай за достатъчно силна и пренебрегва подкупното благоволение на това „чудовище“. „Надявам се — отвърща тя на посредника граф дьо Ламарк — никога да не бъдем толкова нещастни, че да прибегнем до такава мъчителна крайност: да потърсим помощта на един Мирабо.“

Но ето че стигат и дотам. Пет месеца по-късно — безкрайно дълъг срок за една революция — граф дьо Ламарк е уведомен чрез посланика Мерси, че кралицата е изразила готовност да преговаря с Мирабо, с една дума: възнамерява да го купи. За щастие все още не е късно: непосредствено след първото предложение Мирабо захапва златната стръв. Той узнава, че Луи XVI е подготвил четири собственоръчно подписани полици за по двеста и петдесет хиляди ливри, сиреч общата им стойност възлиза на един милион; те ще му бъдат изплатени след закриване на Националното събрание. „При положение, че ми е служил добре“, предпазливо добавя пестеливият крал. Едва установил, че дълговете му се заличават с едно драсване на перото и може да разчита на шест хиляди ливри месечно, той, трибунът, гонен години наред от всевъзможни съдии-изпълнители и разсилни, изпада в „опиянителен възторг, чиито изблици отначало ме изненадаха“ (граф дьо Ламарк). Със същата изпитана страст, с която винаги е убеждавал другите, сега убеждава себе си, че само той може и желае да спаси всички едновременно: и краля, и революцията, и страната. От мига, в който златото потича към джобовете му, Мирабо внезапно си припомня, че той, неукротимият лъв на революцията, всъщност открай време е бил пламенен роялист. На 10 май подписва разписката за своята самопродажба и заявява, че се задължава да служи на краля „предано, усърдно и смело“... „Изповядвах своите монархически убеждения още когато виждах в двора само слабост и нямах място в душата и мислите на дъщерята на Мария Терезия, когато не помислях да разчитам на една толкова високопоставена съюзница. Дори служех на монарха, макар и да не очаквах нито справедливост, нито отплата от този всъщност справедлив, но заблуден крал. Ала сега, когато доверието засилва смелостта ми и ме изпълва енергия и благодарност, защото моите принципи са възприети, сега наистина ще се справя с много неща. Ще бъда това, което бях: защитник на кралската власт в законния смисъл на думата и апостол на свободата, утвърдена от кралската власт. Сърцето ми ще следва посоката, която разумът вече е предначертал.“

Независимо от този патос, и двете страни съвсем определено знаят: договорът не е много почтен, по-скоро е опасно той да излезе наяве. Ето защо се уговарят Мирабо никога да не се явява в двореца лично, а да изпраща своите съвети до краля в писмен вид. За улицата

Мирабо трябва да бъде революционер, в Националното събрание трябва да работи за краля — нечиста сделка, от която никой не печели и никой няма доверие в другия. Мирабо веднага се залавя за работа и изпълва безброй писма със съвети до монарха; но действителният получател е кралицата. Мирабо се надява да бъде разбран от Мария Антоанета, защото скоро проумява, че кралят не става за нищо. „Кралят — пише той още във втората си бележка — разполага само с един защитник, и това е жена му. Тя няма да се почувствува сигурна, докато кралската власт не бъде възстановена. Допускам, че не би желала да живее без корона на главата си, но съм напълно убеден, че ако не запази трона, тя няма да запази и живота си. Ще настъпи мигът — и то вероятно много скоро, — в който ще видим на какво са способни една жена и едно дете. Семейството ѝ е осъзнало тези неща, но дотогава трябва да се подготвим усърдно и да не си мислим, че от необикновената криза може да се излезе с помощта на случайността, дребни комбинации и обикновени хора и средства.“ Мирабо недвусмислено изтъква, че самият той е необикновен, изключителен човек. Надява се тризъбецът на словото лесно да укроти разбушваните вълни — нали пак така лесно е успял и да ги разбушува! Въодушевен от себе си, разпалван от самолюбието си, той вече се вижда, от една страна, като президент на Националното събрание, а от друга — като пръв министър на краля и кралицата. Но Мирабо се лъже. Мария Антоанета нито за миг не възнамерява да даде действителна власт на този „негодник“. Демоничният човек винаги вдъхва инстинктивни подозрения на обикновения човек, Мария Антоанета в никакъв случай не може да проумее величествената безнравственост на този гений — първия и последния, когото среща в живота си. Неудобство изпитва единствено от дръзновените обрати на характера му, титаничните му страсти по-скоро я плашат, вместо да я покорят. Ето защо най-съкровено ѝ желание е да се разплати и сбогува с този буен, брутален и опасен човек, веднага щом престанат да изпитват нужда от него. Купили са го доста скъпо, така че засега трябва усърдно да се труди и да дава съвети — нали все пак е умен и ловък. Ще ги четат и ще приемат онези, които не са замислени прекалено ексцентрично и дръзко — нищо повече. Ще се възползват от посредничеството на добрия агитатор при гласуването за „правото дело“ в Националното събрание; веднъж подкупен, ще го използват

навсякъде, където могат да бъдат подкупени и други като него. Лъвът ще реве в Националното събрание, а в същото време дворът ще го води за носа. Така разсъждава Мария Антоанета за този голям ум, но не изпитва никакво доверие към човека, чиято годност понякога уважава, чиято „нравственост“ презира открай време и чиято гениалност изобщо не е в състояние да прозре от първия до последния час.

Меденият месец на първото въодушевление скоро отшумява. Мирабо забелязва, че писмата му само пълнят кралското кошче за отпадъци, вместо да запалят огън в душите. Но било от суета, било от алчност за обещания милион, Мирабо не престава да служи усърдно на двора. И понеже вижда, че писмените му предложения са безполезни, предприема една последна мярка. Научил се е от политиката, както и от безбройните си авантюри с жени, че неговото истинско могъщество не се крие в писменото, а в устното слово, че неговата магнетична власт се излъчва най-мощно и непосредствено от личността му. Ето защо непрекъснато настоява пред посредника граф дьо Ламарк най-сетне да му даде възможност да разговаря с кралицата. Само след едночасово разискване недоверието ѝ незабавно ще се превърне във възхищение, както е ставало при стотици други жени. Само една аудиенция, една-единствена! А самолюбието му се опиянява от мисълта, че тя няма да бъде последната. Онзи, който веднъж влезе в досег с него, вече не е в състояние да го забрави.

Мария Антоанета дълго се противи, но най-сетне отстъпва и заявява, че е готова да приеме Мирабо на 3 юли в двореца Сен Клу.

Естествено, срещата трябва да се осъществи при пълна дискретност; по някаква странна ирония на съдбата онова, за което кардинал дьо Роан е мечтал като последен глупак — за градинска сцена, зашумена от декоративни храсти, — се предлага на Мирабо. Паркът на Сен Клу има разнообразни тайни скривалища — и Ханс Аксел фон Ферзен ги научава през същото лято. „Открих едно — пише кралицата на Мерси, — което не е кой знае колко удобно, но достатъчно ме задоволява — там мога да се срещна с него и да държа далеч от себе си всички нежелани свидетели от къщата и градината.“

Срещата е определена за неделя, в 8 часа сутринта — час, в който дворът още спи и гвардейците не очакват никакви посещения. Мирабо, несъмнено доста развълнуван, прекарва нощта в дома на своята сестра в Паси. Една карета го отвежда рано сутринта в Сен Клу, кочияш му е неговият племенник, който се е преоблякъл. Каретата остава да го чака на скришно място, сетне Мирабо нахлупва шапката ниско над лицето, вдига яката на палтото си като заговорник и влиза в кралския парк през уговорената врата, нарочно оставена незаключена.

Скоро долавя по пясъка леки стъпки. Кралицата се появява без каквото и да било придружител. Мирабо понечва да стори поклон, но в мига, в който тя съзира лицето на благородника-плебей, разядено от страсти, издълбано от шарка, обкръжено от разчорлени коси, което независимо от всичко е могъщо и брутално, цялото ѝ тяло неволно се разтърсва от ужас. Мирабо забелязва уплахата ѝ, тя му е отдавна позната. Той знае, че всички жени, дори кротката Софи дьо Моние, винаги са се стъписвали така, когато са го съзирали за пръв път. Ала грозотата му има могъщо обаяние — тя предизвиква погнуса, но завладява. Винаги е успявал да превърне първоначалния ужас в удивление, във възхита и — дори твърде често! — в пламенна страст.

Онова, за което кралицата е разговаряла в този час, остава забулено в тайна. Тъй като липсват свидетели, всички показания са само басни и предположения; същото се отнася и до изказванията на многознаещата камериерка мадам Кампан. Известно ни е само, че не Мирабо е подчинил кралицата на своята воля, а кралицата — Мирабо. Нейната вродена величественост, засилена от неизменно въздействащия ореол на кралица, естественото достолепие и пъргавият ум, които представят Мария Антоанета при всеки пръв разговор по-разумна, по-енергична и по-решителна, отколкото всъщност е тази непостоянна жена, завладяват с неотразимото си очарование пламенната душа на Мирабо. Смелостта пробужда у него симпатии. Когато напуска парка, той все още е необикновено възбуден — улавя ръката на своя племенник и заявява с присъщата си страст: „Станала е прекрасна жена, извънмерно изискана и извънмерно злочеста. Но аз ще я спася.“ За един-единствен час Мария Антоанета е превърнала колебливия, подкупен мъж в решителен човек. „Нищо не е в състояние да ме спре, по-скоро ще умра, но ще устоя на обещанието си“, пише Мирабо на посредника дьо Ламарк. Кралицата никъде не

споменава за тази среща. Хабсбургските ѝ устни никога не отронват макар и една дума на благодарност или доверие. Никога не е пожелала да види Мирабо отново, не му е написала нито ред. При онази среща тя не е сключила с него съюз, а само е приела уверенията му в преданост. Само му е позволила да се пожертвува за нея.

Мирабо дава едно или по-точно две обещания. Той се е заклел във вярност и на краля, и на народа; в разгара на борбата едновременно ръководи генералния щаб и на едната, и на другата страна. Никой политик никога не е приемал по-опасна мисия от тази двойствена роля я никой не я е изигравал докрай по-гениално от него (съпоставен с Мирабо, Валенщайн е нищожество). Чисто физически погледнато, постижението на Мирабо през онези драматични седмици и месеци е несравнимо. Той държи речи в Националното събрание и клубовете, агитира, преговаря, приема посещения, чете, работи, на обед съставя отчети и предложения за Националното събрание, а вечер — тайни доклади за краля. Трима, четирима секретари работят едновременно и с мъка успяват да запишат словото му, но всичко това не изчерпва неизтощимата му енергия. Копнее за още повече работа, за още повече опасности, за още повече отговорност и същевременно иска да живее сред наслада. Стреми се да запази равновесие като въжеиграч, полита ту надясно, ту наляво, изцяло е впрегнал в услуга на двете каузи и двете основни сили на изключителната си личност: своята държавническа прозорливост и пламенната си, неотразима страст. Така светкавично нанася ударите и ги парира, така бързо върти острието, че никой не знае срещу кого го насочва — срещу краля или срещу народа, срещу новата или срещу старата власт, а навярно и той самият не знае това в миговете на самовъзхита. Но подобно противоречие не може да бъде трайно. Възникват подозрения. Марат смята, че е подкупен, Фрерон го заплашва, че ще увисне на някой стълб. „Повече честност и по-малко талант“, подвикват след него в Националното събрание. Ала той, окрилен от истинско опиянение, не знае що е страх и ужас, а безгрижно пилее новото си богатство, макар че дълговете му са известни на цял Париж. Все му е едно, че хората се дивят, шушукат и се питат с какви средства неочаквано е обзавел царствен дом, дава разкошни пиршества, купува библиотеката на

Бюфон, кичи оперни певици и уличници с диаманти; безстрашен като Зевс, той броди в бурята, защото знае, че е господар на всички стихии. Ако някой го нападне, като нов Самсон помита тесногърдите с боздугана на своя гняв, с мълнията на сарказма си. Надвесен над пропаст, заобиколен от подозрение, усетил зад себе си смъртната опасност, сега най-сетне е успял да разгърне исполинската си сила в истинското ѝ величие; като чудовищен огън, който могъщо възпламва непосредствено преди да угасне, неговата несравнима, удесеторена сила се самоизяжда в онези решителни дни. Този необикновен човек най-сетне е получил задача, която съответствува на неговия гений: да предотврати неизбежното, да възпре съдбата. С цялата мощ на своето същество той се хвърля във въртопа на събитията и се опитва — един срещу милиони — да върне назад гигантското колело на революцията, което сам е завъртял.

Извънмерно праволинейният разум на Мария Антоанета не може да схване удивителната дръзновеност на борбата в две посоки и могъщата двойствена роля на Мирабо — това надхвърля политическата ѝ проникателност. Колкото по-смели стават кратките доклади, които той съставя, колкото по-сатанински са съветите, които дава, толкова повече се стъписва трезвият ѝ разсъдък. Мирабо възнамерява да излекува болестта, като я влоши, да разгроми революцията, като ѝ придаде свръхестествени размери, да я унищожи чрез анархията. Тъй като положението не може да бъде подобро, то трябва да се влоши колкото може по-бързо, т.е. според неговата прословута „политика на влошаването“, и според лекарските методи трябва да се предизвика криза чрез стимулиращи средства, което в крайна сметка ще ускори оздравителния процес. Не да се отблъсне народното движение, а да се овладее, не да се напада Националното събрание отгоре, а тайно да се насъска народът, който сам да прати по дяволите Националното събрание, да не се подхранват надежди за спокойствие и мир, а тъкмо обратното: неправдата и раздорите в страната да се разпалят неимоверно, за да се предизвика появата на неутолим копнеж за ред, за стария ред; да не се спират пред нищо, дори пред гражданската война — такива са безнравствените, но от гледна точка на политиката прозорливи предложения на Мирабо. Ала

при подобна смелост, която проглушително тръби: „Четирима врагове започват настъпление — данъците, банкрутът, войската и зимата; трябва да вземем решение и да се подготвим за събитията, като ги овладеем. Накратко, гражданската война е сигурна и навярно неизбежна“ — при подобни вести сърцето на кралицата се свива. „Как може Мирабо или което и да било друго мислещо същество да смята, че тъкмо сега е настъпил мигът, в който трябва да предизвикаме гражданска война?“ — смайва се тя и нарича плана „безразсъден отначало докрай“. Недоверието ѝ към безнравствения човек, който е готов да прибегне до всяко, дори до най-ужасното средство, постепенно става непреодолимо. Напразни са усилията на Мирабо „да разтърси с гръмотевици тази страшна летаргия“ — никой не го слуша, ето защо в гнева му, породен от немоцта на кралското семейство, капка по капка се примесва и известно презрение към „кралския добитък“, към кралското овчедушие, което търпеливо чака появата на касапите. Отдавна е разбрал, че напразно се бори за двора, който притежава мъгляви добри намерения, но е лишен от възможността да ги осъществи на дело. Ала борбата е неговата стихия. Сам пропаднал човек, той се бори за една пропаднала кауза и вече повален от злокобната вълна, за сетен път се провиква към кралската двойка с отчаяно пророчество: „Добър, ала немощен кралю! Злочеста кралице! Не съзирате ли зловещата пропаст, към която Ви тласкат колебанията между прекомерно сляпото доверие и прекомерното недоверие! И на едната, и на другата страна е дадена последна възможност. Не направят ли усилие, или то бъде безуспешно, траурен креп ще покрие кралството. Какво ще стане с него? Накъде ще се понесе корабът, разбит от мълните и подхвърлян от бурите? Не зная. Ала ако успее да се спася от явното коработушение, с гордост ще заявя на себе си в своето усамотение: изложих се на гибел, за да спася всички. Ала те не приеха помощта ми.“

Те наистина не пожелават да я приемат; дори Библията запрещава да се впрягат в едно рало вол и кон. Неповратливото консервативно мислене на двора не е в състояние да върви в крак с пламенния стремителен темперамент на големия трибун, който гневно отхвърля всякакъв хомот. Мария Антоанета принадлежи на стария свят

и не разбира революционния дух на Мирабо. Тя може да проумее само праволинейните постъпки, но не и рискованите игри на гениалния политически авантюрист. Но Мирабо до сетния си час продължава да се бори, подтикван едновременно от склонността си към борбата и от гордата си, дръзка надменност. Сам срещу всички, подозиран от народа, подозиран от двора, подозиран от Националното събрание, той е едновременно с всички и срещу всички. С разбито здраве, с трескава кръв, отново и отново се влачи по арената, за да наложи за последен път волята си на хиляда и двеста души, докато най-накрая през март 1791 година — осем месеца е служил както на краля, така и на революцията — смъртта го поваля. Приготвил е нова реч, диктува до последния си дъх на секретарите, спи с две оперни певици през последната нощ — и едва тогава силите на този свръхмощен човек се преломяват. Народът се тълпи пред дома му, за да чуе дали сърцето на революцията още тупти, триста хиляди души следват ковчега на мъртвия Мирабо. Пантеонът за пръв път разтваря вратите си, за да приеме тленните му останки за вечни времена.

Ала колко жалка е думата „вечност“ в тази буреносна епоха! Две години по-късно, след като се разкрива връзката на Мирабо с краля, друг декрет изтръгва полуразложения труп от гробницата и го захвърля на бунището.

Единствено дворът запазва мълчание при смъртта на Мирабо, и то напълно съзнателно. Спокойно можем да забравим глупавия анекдот на мадам Кампан, че при вестта за неговата смърт в очите на Мария Антоанета блеснали сълзи. По-неправдоподобно твърдение не може и да има, защото кралицата е посрещнала най-вероятно с въздишка на облекчение разтрогването на съдружието: Мирабо е бил твърде велик, за да служи някому, твърде смел, за да се покорява; дворът се е боял от живия Мирабо, побоял се е дори от мъртвия. Мирабо все още агонизира в леглото си, когато дворецът изпраща доверен агент в неговия дом, за да прибере набързо подозрителните писма от писалището му с цел да се запази в тайна онзи съюз, от който се срамуват и двете страни — Мирабо, задето е служил на двора, а кралицата — задето си е послужила с него. Ала с Мирабо умира и последният човек, който навярно е бил в състояние да посредничи

между монархията и народа. Сега вече Мария Антоанета и революцията се изправят лице в лице.

[1] *Бандерила* — късо копие, украсено с ленти. ↑

ПОДГОТОВКА ЗА БЯГСТВО

Със смъртта на Мирабо кралството изгубва единствения си секундант в борбата с революцията. Дворът отново остава сам. Съществуват две възможности: или да се пребори с революцията, или да капитулира пред нея. Както винаги, когато дворът се колебае между две решения, той избира най-лошия, средния път: бягството.

Още Мирабо е преценил, че кралят трябва да се отърси от безпомощността, която са му наложили в Париж, ако иска да възвърне авторитета си, защото пленниците са негодни да водят битка. За да се сражаваш добре, ръцете ти трябва да бъдат свободни, а под нозете си да усещаш здрава земя. Мирабо е настоявал краля да не се измъква тайно — това би накърнило достойнството му. „Един крал не бяга от народа си“, казва той и продължава още по-настойчиво: „Един крал си тръгва посред бял ден, и то само за да докаже, че е истински крал.“ Предлагал е Луи XVI да излезе с каляската си на разходка в околностите, където ще го очаква някой верен кавалерийски полк, и придружен от него, на кон и през деня, да се отправи към своята армия, за да преговаря с Националното събрание като свободен човек. Ала подобно поведение е присъщо на истински мъж, а този зов за смелост е отправен към възможно най-нерешителния човек: към Луи XVI. Наистина той обмисля неговото предложение, съветва се с различни хора, но в крайна сметка леността му е по-скъпа от живота. Сега обаче, когато Мирабо вече е мъртъв, Мария Антоанета енергично подема тази мисъл, защото са ѝ дотегнали всекидневните унижения. Тя не се плаши от опасностите, свързани с бягството, а единствено от позорното за една кралица съдържание, вложено в понятието бягство. Ала положението се влошава с всеки изминал ден и не предлага никакъв избор. „Имаме само две възможности — пише тя на Мерси, — или да загинем под меча на бунтовниците, ако те победят, в резултат на което ще бъдем изтрети от историята, или да превием врат пред деспотизма на хора, които твърдят, че са изпълнени с най-добри намерения към нас, а в действителност са ни причинявали и винаги ще

ни причиняват само зло. Такова е бъдещето ни и навярно мигът, който ни очаква, е по-близо, отколкото си мислим, ако самите не вземем някакво решение и не дадем тон на общественото мнение със собствените си сили и поведение. Повярвайте, словата ми не произтичат от някаква екзалтация на мисълта, от погнуса пред положението, в което се намираме, или от особено желание за действие — прецених опасността точно както и различните възможности, които ми се предлагат в този миг от всички страни ни заобикалят толкова ужасни неща, че е за предпочитане да загинем в търсене на някакво средство за спасение, отколкото напълно бездейно да се оставим да ни изтребят.“ И тъй като разсъдливият и предпазлив Мерси постоянно изтъква от Брюксел своите съображения, тя написва още по-настойчиво и проникателно писмо, което показва с каква неумолима яснота тази някога лекомислена жена е осъзнала приближаването на собствената си гибел: „Положението ни е ужасно — толкова е ужасно, че никой, комуто липсва непосредствена възможност да го види, не е в състояние да си го представи. Ето какъв избор имаме: или сляпо да вършим онова, което бунтовниците искат от нас, или да загинем от меча, който постоянно е надвиснал над главите ни. Повярвайте, не преувеличавам опасността. Знаете, че принципът ми винаги е бил да се проявява отстъпчивост, доколкото това е възможно, да се разчита на времето и промяната на общественото мнение. Но днес всичко стои другояче; или ще загинем, или ще поемем по единствения път, който ни остава. Съвсем не сме заслепени дотолкова, та да си мислим, че този път е безопасен, но щом и бездруго трябва да умрем, нека това стане поне с чест и след като сме сторили всичко възможно за достойнството и вярата, всичко, което дългът ни повелява. Надявам се, че провинцията е по-малко покварена от столицата, ала все пак Париж е този, който дава тон на цялото кралство. Ако колебанията ни продължават, подкрепата ще намалява все повече и повече, защото републиканският дух с всеки изминал ден постига нови завоевания сред всички класи, войските са разстроени повече от всякога и ако продължим да се колебаем, трябва да престанем да разчитаме на тях.“

Но освен революцията над тях е надвиснала и друга опасност. Френските принцове — граф д'Артоа, принц Конде и останалите емигранти, — жалки герои, но гръмки самохвалковци, размахват саби

край границата, ала за всеки случай не ги вадят от ножницата. Те плетат интриги във всички дворове, стремят се да прикрият страхливото си бягство и непременно да се представят за герои, докато това не е опасно за тях; пътуват от двор на двор и се опитват да насъскат императори и крале срещу Франция, без да се замислят и без да обременяват съвестта си дали с празните си демонстрации не увеличават смъртната опасност, надвиснала над краля и кралицата. „Той (д'Артоа) изобщо не иска и да знае за брат си и моята сестра — пише император Леополд II, — нито се замисля на каква опасност излага с плановите и опитите си краля и сестра ми.“ Големите герои стоят в Кобленц и Торино, пируват и твърдят, че са жадни за якобинска кръв; кралицата с огромна мъка успява да предотврати поне най-бруталните им безразсъдства. И техните крилца трябва да се поокастрят. Кралят трябва да бъде свободен, за да покори и едните, и другите: и крайните революционери, и крайните реакционери, бунтарите в Париж и онези по границата. Кралят трябва да бъде свободен, ето защо е наложително да се прибегне до най-мъчителния заобиколен път: бягство.

С осъществяването на бягството се заема кралицата; това обяснява факта, че тя поверява практическата му подготовка на онзи, от когото не крие нищо, на човека, комуто напълно може да се довери: на Ферзен. На него, който е заявил: „Живея само за да Ви служа“, на него, именно на *този* приятел, тя поверява делото, което може да има успех само ако той заложи на карта собствения си живот. Трудностите са безпределни. За да се излезе от двореца, надзираван от националните гвардейци, където почти всеки слуга е шпионин, за да се прекоси целият чужд и враждебен град, трябва внимателно да се вземат специални мерки, а за пътуването през страната се налага да се споразумеят с единствения доверен военачалник — с генерал Буйе. Според плана той трябва да изпрати кавалерийски отделения на половината път до крепостта Монмеди, сиреч приблизително до Шалон, за да защити незабавно каляската на краля с цялото кралско семейство в случай, че тя бъде разпозната или преследвана. Следваща трудност: за да бъде оправдано явното раздвижване на войска в граничната област, трябва да се намери някакъв предлог — австрийското правителство следва да изпрати на границата един армейски корпус, за да даде повод на генерал Буйе да размести

войските си. Всичко това се обсъжда тайно в безброй кореспонденции, и то с изключителна предпазливост, защото повечето писма се отварят и, както самият Ферзен казва, „всичко би се провалило, ако се породят и най-малкото съмнение“. Освен това — нова трудност — за бягството са необходими доста пари, а кралят и кралицата са останали без каквито и да било средства. Провалят се всички опити да бъдат взети на заем няколко милиона от брата на кралицата, от други князе в Англия, Испания, Неапол или от придворния банкер. Ферзен, този дребен благородник чужденец, трябва да се заеме и с това, както с всичко останало.

Но Ферзен черпи сили от своята любов. Той сякаш работи с десет глави, десет ръце и с едно-единствено всеотдайно сърце. Обсъжда с кралицата всички подробности в дълги разговори през нощта или след обяд, като използва тайни пътеки, за да се вмъкне при нея. Води преписката и с чуждите князе, и с генерал Буйе, избира най-благонадеждните аристократи, които, преоблечени като куриери, ще придружават бегълците, както и онези, които разнасят писмата от Париж до границата. Поръчва каляската на свое име, набавя фалшиви паспорти, заема по триста хиляди ливри от една руска и една шведска благородничка, като залага собственото си имущество, най-сетне измолва и от своя иконом три хиляди ливри. Внася в Тюйлери дреха по дреха, необходими за маскировката, и тайно изнася диамантите на кралицата. Денем и нощем в продължение на седмици той пише, преговаря, подготвя планове и пътува — намира се в нестихващо напрежение и постоянна смъртна опасност, защото с него ще бъде свършено, ако се разплете една-единствена бримка от мрежата, хвърлена над цяла Франция, ако един-единствен съзаклятник злоупотреби с оказаното му доверие, ако някой се издаде с една-единствена дума, ако бъде заловено едно-единствено писмо. Ала този безшумен герой, потопен в мрака, смел и същевременно трезв и неуморен, подкрепян от любовта си, нечуто изпълнява своя дълг в една от най-великите драми на световната история.

Но колебанията не стихват, малодушният крал все още се надява, че някое благоприятно събитие ще му спести неудобствата и напрежението на бягството. Ала напразно — каляската е поръчана, с мъка са събрани най-необходимите средства, уговорката с генерал Буйе за охраната е направена. Остава само да се намери повод и

извинително прикритие за бягството, което въпреки всичко не е кой знае колко рицарско. Трябва да се изнамери някакво средство, с което ясно да се докаже на целия свят, че кралят и кралицата не са побягнали само от страх, а че терорът ги е принудил на подобна стъпка. За да има такъв претекст, кралят заявява на Националното събрание и градската управа, че желае да прекара великденските празници в Сен Клу. Тайните желания и пресмятания се оправдават — яacobинската преса веднага се хваща на въдицата: дворът искал да отиде в Сен Клу само за да присъствува на литургията и да получи опрощение на греховете си от един свещенослужител, който не бил положил клетва за вярност пред народа; освен това можела да се допусне и опасността от евентуално бягство на краля и семейството му оттам. Подстрекателните вестникарски статии оказват своето въздействие. На 19 април, когато кралят се отправя към парадната каляска, подготвена съвсем очевидно за тръгване, там вече се е стекла неизброима маса народ — армиите на Марат и на революционните клубове, — за да предотврати заминаването.

Кралицата и нейните съветници искрено са се надявали тъкмо на подобен открит скандал. Целият свят получава явното доказателство, че във Франция единствен Луи XVI няма право да измине с колата си дори десет мили, за да подиша чист въздух. И така: цялото кралско семейство демонстративно сядат в каляската и очаква да я запрегнат. Но тълпите, а заедно с тях и гвардейците застават пред вратите на конюшните. Най-сетне пристига вечният „спасител“ Лафайет и в качеството си на комендант на Националната гвардия заповядва всички да сторят път на краля. Никой обаче не му се подчинява. Кметът, комуто заповядва да развее предупредителното знаме, му се изсмива в лицето. Лафайет се обръща към народа, но го освиркват. Анархията открито предявява своите права.

И докато опечаленият комендант напразно умолява войските си да му се подчинят, кралят, кралицата и принцеса Елизабет спокойно седят в колата, заобиколена от крясъците на тълпата. Дивият вой и скверните хули не оскърбяват Мария Антоанета; напротив, с нямо задоволство тя наблюдава как Лафайет, апостолът на свободата, любимецът на народа, се разтреперва пред разярената тълпа. Тя не се намесва в разпратата на двете сили, които еднакво ненавижда; спокойно и невъзмутимо понася лудешката суматоха около себе си, защото от

нея произтича явното и недвусмислено доказателство пред света, че авторитетът на Националната гвардия вече не съществува, че във Франция цари пълна анархия, че станта безнаказано може да хули кралското семейство, поради което бягството на краля получава морално оправдание. Оставят народа да вилнее два часа и петнадесет минути; едва тогава кралят издава заповед каляските да бъдат върнати в конюшните и заявява, че се отказва от излета си до Сен Клу. Както при всяка победа, същата тълпа, която доскоро е бушувала, крещяла, бесняла, и сега внезапно изпада в опиянение, всички възторжено приветствуват кралската двойка, а Националната гвардия, в която настъпва незабавна и коренна промяна, предлага на кралицата своята закрила. Ала Мария Антоанета знае какво представлява тази закрила и изрича на висок глас: „Да, ние разчитаме на нея. Но вие сега сте длъжни да признаете, че не сме свободни.“ Тя изрича тези слова умишлено високо. Отправени привидно към Националната гвардия, в действителност те трябва да бъдат чути в цяла Европа.

Ако още през нощта на този двадесети април дворът бе осъществил намеренията си, причината и следствието, обидата и възмущението, ударът и контраударът биха се подредили в своята непосредствена и логична взаимозависимост. Нужни са били само две обикновени, леки и незабележими коли — едната за краля и сина му, а другата — за кралицата, дъщеря ѝ и в краен случай за мадам Елизабет: никой не би обърнал внимание на двата невзрачни кабриолета с по двама души и кралското семейство незабелязано е щяло да стигне до границата. Доказателство за това ни дава осъщественото по същото време бягство на кралския брат, Прованския граф, който съвсем лесно е успял да се спаси благодарение на обстоятелството, че с нищо не е привлякъл чуждото внимание.

Ала кралското семейство, макар и на косъм от смъртта, не желае да нарушава свещените домашни закони, безсмъртният етикет не бива да се накърнява дори за това свръхопасно пътешествие. Първа грешка: взето е решение петимата да пътуват в една кола, т.е. цялото семейство — бащата, майката, сестрата и двете деца, точно така, както ги познават от стотиците гравюри и в най-затънтеното село на Франция. Но не спират дотук: мадам дьо Турзел им напомня за своята клетва, че

не бива да изоставя кралските деца нито за миг, вследствие на което се допуска втора грешка: тя е шестото лице, което взимат със себе си. Чрез това излишно претоварване скоростта на пътуването, естествено, се забавя, а е съвсем ясно, че всеки четвърт час, всяка минута са решаващи. Трета грешка: немислимо е една кралица да се обслужва сама. Следователно с втора кола тръгват и две камериерки; пътниците стават осем. Но кочияшът, конният предводител на каляската, пощальонът и лакеят трябва да бъдат доверени лица, които, макар да не познават пътя, следва да са благородници, тъй че пътниците незабелязано стават дванадесет, а заедно с Ферзен и неговия кочияш — четиринадесет: преголяма цифра за тайно пътуване! Четвърта, пета, шеста и седма грешка: трябва да се вземат тоалети, защото кралят и кралицата не могат да се появят в Монмеди в пътнически костюми, а само в официално облекло — накратко, няколко чисто нови куфара се натъпкват със стотици килограми и се натоварват на колата, с което допълнително забавят скоростта и допълнително привличат вниманието. Тайното бягство постепенно се превръща във величествено шествие.

Но ето и най-голямата грешка: щом като на краля и на кралицата им се налага да пътуват двадесет и четири часа, дори да става дума за бягство от ада, пътуването им трябва да бъде удобно. С една дума: трябва да се поръча нова каляска, много широка и с много добри пружини, каляска, която да мирише на пресен лак и разкош, и която при всяка смяна на конете предизвиква безмерното любопитство на всеки кочияш, на всеки пощальон, на всеки началник-поща, на всеки колар. Но Ферзен — влюбените никога не са далновидни — иска да предложи на Мария Антоанета колкото е възможно по-прекрасни и полуксозни удобства. Според точните му указания се изработва (уж за някоя си баронеса дьо Корф) каляска с огромни размери, нещо като малък боен кораб на четири колела, който трябва да превози не само петимата членове на кралското семейство плюс гувернантката, кочияша и слугите, но и да предложи място за всевъзможни удобства: за сребърни съдини, дрехи, храна и дори столове за малки естествени нужди, каквито имат и самите монарси. Подготвят и сместват цяла винарска изба, защото всички знаят колко жадно е гърлото на краля; и за да бъде безразсъдството съвършено, вътрешността на колата се тапицира със светла дамаска — човек направо започва да се чуди как

така са пропуснали да сложат герба с лилиите на видно място върху вратичката на колата! За да се помръдне, тази огромна каляска, натоварена с тежкия си инвентар, се нуждае най-малко от осем, но в повечето случаи от дванадесет коня или, с други думи, докато леката пощенска кола с два коня се запряга за пет минути, тук смяната на конете редовно изисква половин час, т.е. общо четири-пет часа забавяне на пътуването, когато всеки четвърт час може да се окаже фатален за живота на владетелите. А за да обезщетят благородните гвардейци за това, че цели двадесет и четири часа трябва да носят слугински дрехи, ги издокарват в блестящи, чисто нови очебийни ливреи, които са в странно несъответствие с предвиденото скромно облекло на краля и кралицата. Тази очебийност на кралското семейство се подсилва на всичко отгоре и от факта, че във всяко от малките градчета по пътя внезапно се появяват драгунски ескадрони — и то в мирно време! — които уж очакват някакви „товари с пари“, а накрая — най-забележителната историческа глупост! — херцог Шоазьол избира като офицер за свръзка между отделните войскове части възможно най-неподходящия човек — един същински Фигаро, фризьора на кралицата, божествения Леонар, който много добре умее да фризира, но не и да играе ролята на дипломат, и който — много по-верен на своята отколешна роля на Фигаро, отколкото на краля — напълно обърква и бездруго извънредно заплетеното положение.

Единственото оправдание за всичко това е, че френският етикет не разполага с никакъв исторически пример за бягството на някой крал. В етикета са предвидени стотици подробности при кръщавка, коронясване, театър или лов; знае се какви дрехи, какви обувки и катарами са нужни и за голям, и за малък прием. Но липсват предписания за това как преоблечените владетели следва да избягат от двореца на своите прадеди; в този случай е трябвало да се вземе смело, свободно и навременно решение. Но понеже дворът е съвършено чужд на действителността, безсилието го погубва при първия досег с нея. В момента, в който кралят на Франция облича ливреята на слуга, за да избяга, той вече не е в състояние да бъде господар на съдбата си.

След безкрайни колебания бягството е определено за 19 юни — краен, пределно краен срок, защото тайната мрежа, опъвана от толкова

много ръце, може всеки миг да се прокъса на някое място. Една статия на Марат, в която той предупреждава за заговор във връзка с отвлечането на краля, изплющява като камшичен удар сред тихото мърморене и шушукане. „Насила ще го завлекат в Холандия под предлог, че каузата му е кауза на всички крале, а вие сте достатъчно празноглави, за да не попрачите на това бягство! Парижани, оглупели парижани, уморих се непрекъснато да ви повтарям: дръжте здраво краля и престолонаследника зад стените на града и ги пазете добре, затворете австрийката и девера ѝ, както и останалите членове на семейството; загубата на един-единствен ден може да се окаже фатална за цялата нация!“ Странно пророчество на този необикновено проницателен човек, който гледа през очилата на своето болезнено недоверие; само дето „загубата на един-единствен ден“ се оказва гибелна не за нацията, а за краля и кралицата. Защото Мария Антоанета в последния миг още веднъж отлага бягството, уточнено до най-малки подробности. Ферзен напразно е работил до изтощение, за да подготви всичко за 19 юни. От седмици и месеци любовта му денонощно е в служба единствено на това начинание. След всяко нощно посещение при кралицата той измъква изпод пелерината си все нови и нови дрехи, в безкрайна преписка е уточнил с генерал Буйе на кое място драгуните и хусарите трябва да очакват каляската на краля; изпробва поръчаните от него пощенски коне по шосето за Венсен, като собственоръчно държи юздите им. Всички доверени лица са наясно със задълженията си, механизмът е задвижен до най-незначителното си колелце. Но в последния миг кралицата изрича противоположно разпореждане. Една от нейните камериерки, която поддържала любовни отношения с някакъв революционер, внезапно събужда подозренията ѝ. Подреждат нещата така, че тъкмо за следващата сутрин, 20 юни, тази жена да има свободен ден, ето защо трябва да се изчака. С една дума, нови двадесет и четири часа съдбоносно протакане, нови заповеди до генерала, нареждане до хусарите, готови всеки миг да тръгнат, да не оседлават конете си, ново нервено напрежение за напълно изтощения Ферзен и за кралицата, която едва успява да овладее безпокойството си. Ала най-сетне отминава и този последен ден. За да разсее всяко съмнение, кралицата завежда след обяд двете си деца и зълва си, мадам Елизабет, в увеселителния парк Тиволи, а когато се връща оттам, дава на коменданта нареждания за

другия ден с обичайната си самоувереност и достойнство. Възбудата не ѝ личи, а на краля — още по-малко, защото този човек сякаш няма нерви и изобщо не е в състояние да изпита някаква възбуда. В осем часа вечерта Мария Антоанета се оттегля в покоите си и освобождава жените. Слагат децата да спят и цялото семейство привидно безгрижно се събира след вечеря в големия салон. Някой извънредно проникателен наблюдател навярно е можел да забележи, че кралицата често става и поглежда часовника, сякаш е уморена. Ала в действителност тя никога не е била по-напрегната, по-будна и по-непоколебимо готова за битка със съдбата, отколкото през тази нощ.

БЯГСТВОТО КЪМ ВАРЕН

Вечерта на този двадесети юни 1791 година дори най-недоверчивият наблюдател не би могъл да установи нищо подозрително в Тюйлери: както винаги гвардейците стоят на постовите си, както винаги камериерките и слугите са се оттеглили след вечерята, а в големия салон са се разположили както обикновено кралят, брат му — Прованският граф — и останалите членове на семейството: едни спокойно играят на зарове, а други кротко разговарят. Странно ли е, че някъде около десет часа кралицата внезапно прекъсва разговора си и се оттегля за известно време? Съвсем не. Навярно трябва да свърши някоя дреболия или да напише някое писмо, тъй че не я придружава никакъв прислужник; а когато излиза в коридора, там няма жива душа. Но този път Мария Антоанета напрегнато спира и със затаен дъх се вслушва в твърдите стъпки на гвардейците, после изтичва нагоре към стаята на дъщеря си и тихо похлопва на вратата. Малката принцеса се пробужда и уплашено повиква втората (заместващата) гувернантка, мадам Брюние; тя идва и макар да се учудва на неясната заповед на кралицата бързо да облече детето, се подчинява безпрекословно. През това време кралицата е разбудила и невръстния престолонаследник, като е дръпнала брокатните завеси на балдахина и нежно му е прошепнала: „Хайде, ставай, заминаваме. Отиваме в една крепост, където има много войници.“ Малкият принц промърморва сънено да му дадат сабята и униформата, щом заминава при войниците. „Бързо, бързо, тръгваме!“, заповядва Мария Антоанета на първата гувернантка мадам дьо Турзел, която отдавна е посветена в тайната. Тя облича принца като момиче, като му обяснява, че отиват на бал с маски. Безшумно слизат по стълбата и отвеждат двете деца в покоите на кралицата. Там ги очаква приятна изненада. Когато кралицата разтваря стенния шкаф, оттам излиза гвардейският офицер господин дьо Малден, предвидливо скрит от неуморния Ферзен. Четиримата бързо се отправят към неохранявания изход.

Навън няма почти никакво осветление. Колите са подредени в дълга колона, неколцина кочияши и лакеи се шляят наоколо и бърбят с националните гвардейци, които са подпрели до себе си тежките пушки и — колко прекрасна е прохладната лятна вечер! — не мислят нито за дълг, нито за опасност. Кралицата лично отваря вратата и поглежда навън: самообладанието ѝ не я напуска нито за миг в тези решителни часове. И ето че от сянката на една кола се отделя човек, преоблечен като кочияш, и безмълвно хваща за ръка престолонаследника: това е неуморимият Ферзен, който от ранни зори работи със свръхчовешки усилия. Той е подготвил пощальоните, преоблякъл е като куриери тримата телохранители и ги е отвел на съответните постове. Тайно е изнесъл от двореца вещите, необходими за през нощта, приготвил е каляската и на всичко отгоре след обяд е утешил разплаканата кралица. За да приведе всичко в ред, е прекосил Париж три, четири, пет пъти: веднъж преоблечен, а в останалите случаи — в обичайното си облекло. Сега рискува живота си, за да изведе френския престолонаследник от двореца на краля и не се стреми към друга награда освен към благодарния поглед на любимата, която доверява децата си на него, единствено на него.

Четири сенки изчезват в тъмнината, кралицата тихо притваря вратата. Незабелязано, с леки и безгрижни стъпки, тя се връща в салона и — сякаш е ходила само за някакво си писмо — продължава разговора с привидно безразличие, докато Ферзен успешно превежда децата през големия площад и ги настанява в стар фиакър, където те незабавно заспват; по същото време двете млади камериерки на кралицата тръгват с друга кола за Кле, където ще изчакат останалите. В единадесет настъпва решителният час. Прованският граф и жена му, които трябва да избягат същата нощ, напускат двореца както обикновено, кралицата и мадам Елизабет се отправят към покоите си. За да не събуди някакво подозрение, кралицата се оставя камериерката да я съблече и поръчва за другата сутрин кола за излет. В единадесет и половина, когато неизбежното посещение на Лафайет при краля трябва да е приключило, тя издава заповед да се загасят светлините, с което дава знак на прислугата да се оттегли. Ала вратата едва се е затворила след камериерките, когато кралицата отново скача и бързо се облича: нарочно избира обикновена рокля от сива коприна и черна шапка с виолетов воал, който закрива лицето ѝ. Сетне се спуска по малката

стълба към вратата, където я очаква доверено лице, с което ще прекоси тъмния площад Карузел. Дотук всичко се нарежда превъзходно. Ала — неприятна случайност! — тъкмо сега към тях се устремяват пламтящи светлини: приближава кола, край която тичат факлоносци — колата на Лафайет, който се е уверил, че както винаги всичко е съвсем наред. Кралицата бързо се скрива от сноповете светлина в сянката на вратата, а каляската на Лафайет минава толкова близо до нея, че тя би могла да докосне колелата. Никой не я забелязва. Само с няколко стъпки се озовава при наетата кола, приютила онези, които са ѝ най-скъпи на този свят: Ферзен и децата.

Бягството на краля е по-трудно. Най-напред трябва да изтърпи всекидневното посещение на Лафайет — а то е толкова продължително, че дори този безчувствен човек едва съумява да скрие нетърпението си: постоянно става от креслото си и отива до прозореца, сякаш иска да погледа небето. Най-сетне в единадесет и половина досадният гост се сбогува. Луи XVI отива в спалнята си, където му предстои последната отчаяна битка с етикета, чиято натрапчивост наистина е прекалена. Според стародавния обичай камериерът на краля е длъжен да спи в кралските покои, а около китката му е завързан шнур — достатъчно е монархът да го подръпне, и той веднага ще се събуди. С една дума, ако клетият Луи XVI пожелае да избяга, първо трябва да се спаси от собствения си камериер. И така, Луи XVI спокойно се оставя да го съблекат както обикновено, ляга си и спуска балдахина от двете страни на леглото, сякаш възнамерява да спи. В действителност той само изчаква минутата, в която слугата отива в съседното помещение, за да се съблече, и тъкмо в тези броени секунди — сцена, достойна за перото на Бомарше! — кралят бързо се промъква изпод балдахина и по нощница, с боси нозе изчезва през другата врата в празната стая на сина си, където са му приготвили обикновен костюм, груба перука и — нов позор! — лакейска шапка. През това време в спалнята много, много предпазливо се връща преданият слуга, боязливо притаил дъх, за да не събуди своя любим крал, който си почива зад балдахина и — както прави всеки ден, завързва около китката си крайчеца на шнура. В същото време Луи XVI — потомък и наследник на Свети Луи^[1], крал на Франция и Навара — се промъква

по стълбището към долния етаж по нощница, стиснал в ръце сивия костюм, перуката и лакейската шапка; тук в стенния шкаф го очаква скритият телохранител господин дьо Малден, за да му посочи пътя. Неузнаваем в зеления си мундир и лакейската шапка върху августейшата си глава, кралят невъзмутимо прекосява опустелия двор на своя палат; не особено бдителните национални гвардейци не го разпознават и го пускат да излезе. С това като че ли успешно приключва най-трудната част от начинанието и в полунощ семейството се събира във фиакъра; Ферзен, преоблечен като кочияш, се качва на капрата и прекарва през цял Париж предрешения като лакей крал и семейството му.

През цял Париж, за зла участ през цял Париж! Защото благородникът Ферзен е свикнал да бъде возен от кочияш, но не и сам да играе ролята на кочияш: той не познава избродния лабиринт от криволичещи улици. Освен това от предпазливост — гибелна предпазливост! — вместо незабавно да излезе от града, още веднъж се отбива на улица Матиньон, за да се увери, че голямата каляска е тръгнала. Едва в два часа — вместо в полунощ — Ферзен минава със скъпоценния товар през градските порти: два часа, два незаменими часа са загубени.

Огромната каляска трябва да ги чака зад военната рампа, но — първа изненада! — тя не е там. Отново се губи време, докато най-сетне я откриват — запрегната е с четири коня, а светлините ѝ са затъмнени. Едва сега той приближава фиакъра до другата кола, за да може кралското семейство да се прехвърли в нея, без да изцапа обувките си във френската улична кал, защото това би било ужасно! Вече е два и половина сутринта — а не полунощ! — когато каляската най-сетне потегля. Сега Ферзен не пести ударите на камшика и след половин час се озовават в Бонди, където един гвардейски офицер ги очаква с осем нови, добре отпочинали пощенски коне. Тук трябва да се сбогуват. Ала не им е лесно. Мария Антоанета със съжаление вижда, че ги напуска единственият доверен човек, но кралят изрично е заявил, че не желае Ферзен да ги придружава по-нататък. Основанията за това негово решение не са известни. Навярно не е искал да се явява пред своите верни поданици с твърде близкия приятел на жена си, а може би и не е

искал да го излага на опасност — във всеки случай Ферзен отбелязва в дневника си: „Той не пожела.“ Освен това нали са се разбрали, че Ферзен ще ги посети веднага щом окончателно извоюват свободата си: следователно разлътката ще бъде кратка. Над хоризонта се издига бледо зарево, което обещава горещ летен ден. Ферзен още веднъж пристъпва към колата и се провиква преднамерено високо, за да заблуди непознатите пощальони: „Сбогом, мадам дьо Корф!“

Осем коня теглят по-добре от четири, тъй че огромната каляска се люлее бързо върху пепелявото русло на шосето. Всички са в добро настроение, децата са се наспали, кралят е по-весел от всеки друг път. Шегуват се с фалшивите имена, които са си измислили: мадам дьо Турзел се представя за знатната дама мадам дьо Корф, кралицата е гувернантка на децата и се казва мадам Роше, кралят с лакейската шапка е икономът ѝ Дюран, мадам Елизабет — нейна камериерка, а престолонаследникът се е превърнал в момиче. Семейството всъщност се чувства по-свободно в удобната кола, отколкото у дома, в двореца, където стотина лакеи и шестстотин гвардейци са го шпионирали; скоро се обажда верният спътник на Луи XVI, който никога не го е изоставял — апетитът. Изваждат изобилни запаси храна, утоляват глада си от сребърен сервиз, от прозорците на колата излитат пилешки кости и празни бутилки от вино, не забравят и преданите телохранители. Децата, възхитени от приключението, си играят в колата, кралицата бърби с всички, кралят използва неочаквания случай да опознае собственото си кралство: изважда картата на страната и с неподправен интерес следи как се придвижват от село към село, от колиба към колиба. Постепенно всички са обзети от чувство за сигурност. При първата смяна на конете — рано сутринта в шест часа — хората още не са станали от леглата си, никой не проверява документите на баронеса дьо Корф; остава само да прекосят успешно големия град Шалон, и играта ще бъде спечелена, защото на четири мили след това последно препятствие, при Пон дьо Сом Вел, ги очаква първото кавалерийско отделение под командването на младия херцог дьо Шоазьол.

Ето го най-сетне и Шалон. Часът е четири следобед. Пред станцията за смяна на конете са се събрали много хора, но те са там

без лоши намерения. Когато пристигне някоя бърза кола, гражданите искат незабавно да научат от пощальона новини от Париж, евентуално да препратят някое писмо или колетче до следващата станция, изобщо жителите на малките, скучни, провинциални градчета обичат сладките разговори; както тогава, така и днес те търсят да видят нови хора и красиви коли: боже мой, какво друго да правят в знойния летен ден! Познавачите с вещо око оглеждат каляската. Чисто нова е — това е първата им почтителна констатация; и е извънредно елегантна, тапицирана е с дамаска, с приказно красив таван и разкошен багаж — сигурно вътре пътуват благородници, навярно емигранти. Всъщност любопитно би било да ги поразгледат, да се поразговорят с тях, ала странно защо шестимата пътници упорито не напускат каляската в този прекрасен топъл ден след едно толкова дълго пътуване, защо поне малко не се поразгъпчат, не пийнат чашка студено винце и не си поприказват с тях? Защо тези униформени лакеи са толкова надменни, сякаш са от кой знае какъв произход! Странно, странно... Хората започват тихичко да си шушукат, един отива при началника на пощата и му пошепва нещо на ухото. Той изглежда слисан, извънредно слисан. Все пак не се намесва и пуска колата спокойно да продължи пътя си, но — никой не знае как се стига дотам — след половин час целият град започва да шушука и мърмори, че през Шалон са минали кралят и кралското семейство.

Ала кралят и кралското семейство нито знаят, нито подозират нещо; напротив, въпреки умората те са много доволни, защото на следващата станция вече ги чака Шоазьол със своите хусари: там играта на криеница ще свърши, ще захвърлят лакейската шапка, ще скъсат фалшивите документи, най-сетне отново ще прозвучи: „Да живее кралят!“, „Да живее кралицата!“, което така дълго не са чували. Мадам Елизабет постоянно поглежда с нетърпение през прозорчето, за да поздрави първа Шоазьол, куриерите заслоняват с ръка очите си пред залязващото слънце и се мъчат да съзрат бляскавите саби на хусарите. Но не виждат нищо. Нищо. Най-сетне се задава конник, един-единствен конник, гвардейски офицер, избързал пред останалите.

— Къде е Шоазьол? — му викат.

— Замина.

— А другите хусари?

— Няма никой.

Доброто настроение внезапно секва. Нещо не е наред. А на всичко отгоре се стъмва, приближава нощта. Ужасно е да продължат пътуването в тази чужда и непозната местност. Но няма връщане назад, не могат и да спрат, за беглеца има само един път: напред и все напред. Кралицата утешава останалите. Тук няма хусари, но драгуните са в Сент Менуел, само на два часа път, там ще бъдат на сигурно място. Тези два часа са по-дълги от целия ден. Ала — нова изненада! — и в Сент Менуел няма никаква охрана. Конниците чакали дълго, целия ден прекарвали по кръчмите и от скука така се напили, вдигали такъв шум, че привлекли вниманието на цялото население. Най-сетне командирът, подведен от неясното съобщение на придворния фризьор, сметнал за по-разумно да ги изтегли от града и да ги остави да чакат далеч от пътя, като единствено той не мръднал от поста си. Ето че величествената каляска най-после пристига, теглена от осем коня, а зад нея се носи кабриолет с два коня — второто необяснимо и тайнствено събитие през този ден за простодушните жители на градеца: първо драгуните, които са дошли и са чакали, без никой да узнае какво и кого, а сетне двете коли с пощальоните в представителни униформи; и гледайте само колко раболепно, с каква почителност командирът на драгуните приветствува странните гости! Не, не само с почителност, а с истинско покорство: през цялото време, докато разговаря с тях, не сменя ръка от шапката. Началникът на станцията Друе, член на клуба на якобинците и яростен републиканец, внимателно ги наблюдава. Сигурно са висши аристократи или емигранти, си мисли той, знатни, възможно най-знатни негодници, та май няма да е зле да се намесим. На първо време той тихо заповядва на своите пощальони да не бързат кой знае колко с тези тайнствени пътници и каляската със сънливите странници сънливо продължава по пътя си.

Но само след десет минути внезапно се пръска мълвата, че в каляската пътува кралското семейство. Дали някой е донесъл вестта от Шалон, или народният усет е отгатнал вярно? Възбудата е всеобща, а командирът на драгуните бързо подушва опасността и иска да изпрати войниците си подир каляската. Но вече е твърде късно, разгневената тълпа се противопоставя, а драгуните, разгорещени от виното, се побратимяват с народа и отказват да се подчинят. Шепа решителни люде бият тревога и сред всеобщата суматоха един-единствен човек

взема решение: началникът на станцията Друе. Добър ездач още от годините на военната си служба, той нарежда да му оседлаят кон и придружен от един другар, препуска по най-краткия път към Варен, за да изпревари мъчноподвижната каляска. Там подробно ще разпитат съмнителните пътници и ако сред тях действително се намира кралят, тогава и господ не ще спаси короната му!

През това време огромната каляска на краля продължава да се спуска по криволичеция друм към Варен. Двадесет и четири часовото клатушкаме под напечения от слънцето покрив е изтощило натъпканите в колата пътници, децата отдавна са заспали, кралят е сгънал картите, кралицата мълчи. Само след час, само след още един час ще се озоват сред сигурна охрана. Но ето и поредната изненада: на уговореното място за смяна на конете пред град Варен коне няма! Лутат се в тъмнината, чукат по прозорците и получават недружелюбни отговори. Двамата офицери, които е трябвало да чакат тук — изборът на Фигаро за вестоносец наистина се оказва неподходящ — са разбрали от обърканите приказки на фризьора Леонар, че кралят няма да дойде. Легнали са да спят и техният сън е толкова гибелен за краля, колкото онзи сън на Лафайет на 6 октомври. И така, продължават с уморените коне към Варен, където се надяват да намерят други за смяна. Но ето я и следващата изненада: при градските порти пред ездача предводител изскачат неколцина младежи и заповядват: „Стой!“ Двете коли тозчас са обкръжени от тълпа млади мъже. Друе и хората му, пристигнали преди десет минути, са вдигнали на крак цялата революционна младеж на Варен, която са измъкнали направо от леглата или от кръчмите. „Документите!“, заповядва някой. „Бързае, трябва да пристигнем навреме“, отговаря от колата някакъв женски глас. Това е мнимата „мадам Роше“, т.е. кралицата, която единствена запазва самообладание в съдбоносния миг. Но съпротивата ѝ е безполезна — трябва да отидат в близката странноприемница, която се казва — колко безмилостна може да бъде световната история! — „Великият монарх“, а там вече ги очаква кметът, по занятие бакалин, именуван вкусно господин „Сос“ — и изисква пътните им листове за проверка. Дребният бакалин, с душа, преливаща от преданост към краля, и от страх, че може да бъде забъркан в някаква каша, набързо

преглежда документите и казва: „Редовни са.“ Ако зависи от него, той би пуснал колата спокойно да продължи пътя си. Но този млад Друе, който усеща, че рибата е лапнала въдицата, удря върху масата и изревава: „Това е кралят и неговото семейство и ако вие го пуснете да избяга в чужбина, ще бъдете обвинен в държавна измяна!“ Тази заплаха кара добрия семеен баща да се разтрепери, а в същото време камбаните бият тревога, удряни от другарите на Друе; всички прозорци светват, целият град е вдигнат на крак. Към колата се стичат все повече хора: немислимо е да продължат пътя си, без да употребят сила — новите коне и бездруго не са впрегнати. За да се измъкне от неудобното положение, доблестният бакалин-кмет предлага на баронеса дьо Корф и хората ѝ да преспят в дома му — все пак било твърде късно да продължат пътуването си. До утре сутрин — така се надява хитреца — за добро ли, за зло ли, всичко ще се изясни и той ще се измъкне от отговорността, която се е стоварила върху главата му. Кралят се двоуми, но приема поканата; не му остава нищо друго, освен това — нали драгуните всеки миг ще пристигнат? След час-два трябва да дойдат Шоазьол или Буйе.

И така, Луи XVI спокойно влиза в къщата със своята фалшива перука, а първата му кралска постъпка е да си поиска бутилка вино и парче сирене. Дали е кралят? Ами това кралицата ли е? — неспокойно и възбудено шушукат старците и стеклите се селяни. Защото по онова време всеки френски градец е толкова отдалечен от великия недостижим двор, че нито един от тукашните поданици не е съзирал кралския лик другаде, освен върху монетите; ето защо се налага да изпратят куриер до един благородник, за да могат най-сетне да установят дали този непознат пътник действително е само лакеят на някоя си баронеса дьо Корф, или е Луи XVI, най-христолюбивият крал на Франция и Навара.

[1] *Свети Луи* — крал Луи IX (1215–1270), канонизиран за светец. ↑

НОЩТА ВЪВ ВАРЕН

На този 21 юни 1791 година Мария Антоанета — вече тридесет и шест годишна и от седемнадесет години кралица на Франция — за пръв път влиза в дома на френски гражданин. Това е единственото прекъсване на странствованията ѝ от дворец към дворец и от затвор към затвор. Минават първо през бакалничката, която мирише на граниво олио, сух салам и лютив подправки. Кралят, или по-скоро непознатият господин с фалшивата перука, и оная гувернантка на мнимата баронеса дьо Корф се изкачват един след друг по тясна, скърцаща стълбица на горния етаж. Тук има две стаи, дневна и спалня — ниски, бедни и мръсни. Пред вратата незабавно застават новоизкованите стражи — двама селяни с вили в ръце, които по нищо не приличат на блестящите гвардейци във Версай. Кралицата, кралят, мадам Елизабет, двете деца, гувернантката и двете камериерки — всичко осем души — стоят или седят в тясното помещение. Слагат уморените до смърт деца в леглото, където те незабавно запиват под надзора на мадам дьо Турзел. Кралицата сяда на едно кресло и спуска воала над лицето си; никой не ще може да се похвали, че е видял гнева и огорчението ѝ. Единствен кралят незабавно се разполага като у дома си, спокойно сяда на масата и започва да си реже огромни парчета сирене. Никой не продумва.

Най-сетне откъм пътя долита конски тропот, но в същото време прозвучава и див вой от стотици гърла: „Хусарите! Хусарите!“ Шоазьол, който също се е подвел от лъжливите сведения, най-после пристига, разчиства пътя с няколко саблени удара и събира войниците си около къщата. Послушните немски хусари не разбират словото, с което се обръща към тях, не проумяват за какво става дума, не схващат нищо повече от двете немски думи „кралят и кралицата“. Ала все пак се подчиняват и така безпощадно погват тълпата, че мигом освобождават каляската от човешката обсада.

Херzog Шоазьол се втурва нагоре по стълбата и предлага да предостави седем коня, кралят, кралицата и свитата им да ги възседнат

и охранявани от войниците му, да напуснат селището, преди да се е съсредоточила тук Националната гвардия от околността. След тези думи офицерът напето се покланя: „Господарю, очаквам вашите заповеди!“

Но силата на Луи XVI никога не е била в издаването на заповеди и вземането на бързи решения. Кралят започва да обсъжда: би ли могъл да даде Шоазьол някакви уверения, че докато си пробиват път, някой куршум няма да улучи жена му, сестра му или някое от децата му? Дали все пак не е за предпочитане да изчакаат, докато се съберат и останалите драгуни, пръснати из кръчмите? С тези колебания загубват минути, ценни минути. Семейството седи на сламените столове в малката сумрачна стая, старото време седи, двоуми се и преговаря. Но младата революция не чака. От селата пристига милиция, вдигната на крак от тревожния камбанен звън. Националната гвардия се е събрала в пълен състав, докаран е старият топ от градските стени, а улиците са барикадирани. Разпилените войници, които цели двадесет и четири часа безсмислено са разкарвани къде ли не, на драго сърце приемат виното, с което ги черпят, и се побратимяват с населението. Улиците все повече се изпълват е народ. Сякаш взаимното усещане, че е настъпил решителен час, раздвижва подсъзнанието на масите и от цялата околност се надигат селяни, надничари, пастири, работници и тръгват към Варен. Престарели жени посягат към бастуните си, любопитни поне веднъж да видят краля; и сега, когато кралят е принуден да признае кой е всъщност, всички са решени да не го пуснат извън градските стени. Провалят се опитите колата да бъде запрегната с отпочинали коне. „Или ще тръгне за Париж, или ще стреляме, ще го разстреляме в колата му!“, яростно и диво крещят на пощальона, а в суматохата отново ехти тревожният камбанен звън. Нова тревога в тази драматична нощ: пристигнала е някаква кола от Париж, двама от онези комисари, които Националното събрание наслуки е разпратило навред из страната с цел да спрат краля, са успели да открият вярната следа. Безгранично ликуване посреща пратениците на народната власт. По този начин отговорността е снета от Варен, вече не се налага съдбата на света да се решава от дребните хлебари, обуцари, шивачи и месари в бедното градче: делегатите на Националното събрание — единствената власт, призната от народа — са тук. Отвеждат

тържествено двамата пратеници до къщата на доблестния бакалин Сос и ги съпровождат до стълбата, която води към краля.

Междувременно ужасната нощ лека-полека преваля, вече е шест и половина. Единият от двамата делегати, Ромьоф, е бледен, смутен и никак не се радва на своята мисия. Като адютант на Лафайет той често е стоял на пост при кралицата в Тюйлери и Мария Антоанета, която се отнася към всичките си подчинени с естествена, добродушна сърдечност, винаги е проявявала благосклонност към него, а и кралят често го е заговарял почти дружелюбно. Единственото съкровено желание на този адютант на Лафайет е да ги спаси. Ала съдбата, която подмолно работи срещу краля, е пожелала той да има за спътник един извънредно славолюбив и изключително предан на революцията човек на име Байон. Щом откриват следата, Ромьоф тайно се опитва да забави пътуването им, за да даде възможност на краля да ги изпревари, но Байон, този неумолим преследвач, не го оставя на мира. Ето защо сега се е озовал тук и — поруменял и изпълнен със страхопочитание — подава на кралицата съдбовния декрет на Националното събрание, който постановява задържането на кралското семейство. Мария Антоанета не успява да потисне изненадата си: „Как? Нима това сте вие, господине? Не, не мога да повярвам!“ Смутеният Ромьоф смънкава, че цял Париж се бил разбунтувал и че държавният интерес изисквал кралят да се върне. Кралицата проявява нетърпение и му обръща гръб — тези неразбрани слова са зло знамение. Най-сетне кралят посяга към декрета и прочита, че Националното събрание го е лишило от правата му и че всеки куриер, който срещне кралското семейство, е длъжен да стори всичко необходимо, за да предотврати по-нататъшното пътуване. Наистина думите „бягство“, „арест“, „затвор“ са ловко избягнати. Ала с този декрет Националното събрание за пръв път обявява, че кралят е не свободен, а подчинен на неговата воля. Дори недосетливият Луи схваща тази световноисторическа промяна.

Но не оказва съпротива. „Франция вече няма крал“, сънливо заявява той и разсеяно оставя декрета на леглото, където спят изтощените деца. В този миг обаче Мария Антоанета се съвзема. Винаги когато е накърнена гордостта ѝ, когато е заплашена честта ѝ, внезапно достойнство изпълва тази жена, която е дребнава в дребните неща и лекомислена в лекомислените неща. Тя смачкава декрета на

Националното събрание, който е дръзнал да се разпорежда с нея и нейното семейство, и презрително го захвърля на земята с думите: „Не желая този лист да омърсява децата ми!“

Това предизвикателство кара дребните служители да настръхнат. За да се избегне скандалът, Шоазьол бързо вдига хартията от земята. Всички в стаята са смутени: кралят — от дързостта на жена си, а двамата депутати — от неприятната си мисия; но настроението им е различно. Тогава кралят прави предложение, което уж е примирено, но в действителност е твърде хитро: да го оставят да си почине тук още два-три часа, след което ще потегли за Париж. Нали виждат колко са уморени децата, след тези две ужасни денонощия имат нужда от кратка почивка. Ромьоф веднага схваща намеренията на краля. След два часа цялата кавалерия на Буйе ще бъде тук, а подир нея идват пехотата и топовете. И понеже всъщност желае да спаси краля, не се противопоставя: в края на краищата са му заповядали не друго, а само да прекрати пътешествието на краля. Тази заповед е изпълнена. Но другият комисар, Байон, бързо схваща играта и решава да отвърне на притворството с притворство. Той привидно се съгласява и нехайно слиза по стълбата, а когато тълпата го обкръжава и пита какво са решили, въздиша лицемерно: „Ах, не искат да тръгнат... Буйе е някъде наблизо, чакат го.“ Тези няколко думи наливат масло в огъня, който и бездруго вече е лумнал. Тая няма да я бъде! Стига са ни мамили! „Към Париж! Към Париж!“ Прозорците дрънчат от бесния вой, общинските първенци и преди всичко злощастният бакалин Сос отчаяно подканят краля да тръгне, защото в противен случай не могат да осигурят безопасността му. Хусарите или са притиснати от тълпата, или са преминали на страната на народа, каляската тържествено се докарва пред вратата, където я запрягат без всякакво отлагане. Започват унизителни увъртания, защото всичко е въпрос на броени минути. Хусарите на Буйе трябва да са някъде съвсем наблизо, всеки спечелен миг може да спаси кралството, така че с всички средства, дори с най-унизителните, трябва да отложат заминаването за Париж. Самата Мария Антоанета за пръв път през живота си надмогва своята гордост и се впуска в молби. Обръща се за помощ към съпругата на бакалина. Но клетата жена се страхува за съпруга си. През сълзи изказва съжалението си, че е принудена да откаже гостоприемство на френския крал и кралица, но самата тя има деца, а мъжът ѝ би

заплатил с живота си това гостоприемство. (Предчувствията не са излъгали горката женица, защото злочестият бакалин наистина загубва главата си, задето през онази нощ е помогнал на краля да изгори няколко тайни документа.) Кралят и кралицата продължават да протакат с възможно най-неубедителни оправдания, но времето минава, а хусарите на Буйе не идват. Вече всичко е готово, когато Луи XVI заявява — колко ниско е паднал, щом си е позволил да играе подобна комедия! — че иска да хапне нещо. Нима някой може да откаже на краля една закуска? Не, но му я поднасят много набързо, за да не се губи време, Луи XVI хапва малко, Мария Антоанета презрително отблъсква чинията. Нищо повече не може да се измисли. И все пак се случва още едно последно нещо: семейството е на вратата, когато една от камериерките, мадам Ньовил, симулира припадък. Мария Антоанета незабавно и властно заявява, че няма да изостави своята камериерка, че не ще тръгне, преди да доведат лекар. Обаче и лекарят — нали цял Варен е на крак! — пристига преди войските на Буйе. Той дава на симулантката няколко успокоителни капки; жалката игра повече не може да продължава. Кралят въздъхва и пръв се спуска по тясната стълбица. Следва го със стиснати устни Мария Антоанета, уловила под ръка херцог Шоазьол. Тя предчувствува онова, което им предстои при завръщането, но независимо от собствените си грижи мисли и за приятеля — щом Шоазьол пристига, първият ѝ въпрос е бил: „Как смятате, дали Ферзен е успял да се спаси?“ С истински мъж до себе си би могла да издържи и това адско пътуване; трудно е да бъдеш сам сред тези малодушни, колебливи хора и да запазиш смелостта си.

Кралското семейство се качва в каляската. Все още се надяват, че Буйе и хусарите му ще дойдат. Но нищо подобно не се случва. Заобикаля ги само дивият вой на тълпата. Най-сетне огромната кола потегля. Обкръжават я шест хиляди души, целият град Варен крачи със своята плячка и ето че яростта и страхът преминават в победни викове. Заливан от песните на революцията, обкръжен от пролетарската армия, злочастният кораб на монархията потегля от скалата, на която е заседнал.

Само след двадесет минути — облаците прах все още личат в небето над пътя отатък Варен — в другия край на града с лудешки галоп влизат кавалерийските ескадрони. Най-сетне се появяват

хусарите на Буйе, които с такъв копнеж са били очаквани. Ако кралят е бил устоял още само половин час, армията е щяла да го спаси, а тези, които сега ликуват, са щели да се приберат у дома. Но Буйе узнава, че кралят позорно е отстъпил, ето защо оттегля войските си: кръвопролитията са излишни. И той знае, че съдбата на монархията е решена от слабостта на монарха, че Луи XVI не е крал, а Мария Антоанета вече не е кралица на Франция.

ВРЪЩАНЕТО

По спокойно море корабът се носи по-бързо, отколкото при буреносни вълни. Каляската е изминала пътя от Париж до Варен за дванадесет часа; връщането ще трае три дни. Кралят и кралицата ще трябва да изпият чашата на унижението до дъно, ала капка по капка. Смъртно уморени след двете безсънни нощи, в нечисти дрехи — ризата на краля толкова е замърсена от пот, че му се налага да заеме друга от един войник! — шестимата са седнали в нажежената като пещ кола. Знойното юнско слънце безмилостно напича и бездруго пламналия покрив на колата, въздухът има вкус на огнена пепел, злостните хули на заобикалящата ги тълпа придружават печалното завръщане на опозорените. Шестчасовото пътуване от Версай до Париж се оказва истинска райска преживелица в сравнение с това. Върху им се сипят нагли обиди, всеки иска да се наслади на унижението на владетелите, заставени да се върнат у дома. Така че по-добре е да затворят прозорците, да се пека и да горят от жажда сред клокочещите пари на врящия казан, отколкото да позволят на подигравателните погледи отвън да ги опипват, а сквернословията да ги оскърбяват. Лицата на нещастните пътници сякаш са поръсени със сиво брашно, очите им са възпалени от недоспиването и прахта, но не им позволяват постоянно да пътуват със спуснати завески — на всяка станция се намира по някой дребен кмет, изпитал желание да поучава краля, а той всеки път трябва да го уверява, че не е имал намерение да напусне Франция. В подобни мигове само кралицата запазва самообладание. Когато на една станция най-сетне им дават малко храна, а те спускат завеските, за да утолят глада си, народът отвън се развиква и настоява завеските да се вдигнат. Мадам Елизабет е готова да отстъпи, но кралицата енергично отказва. Не обръща никакво внимание на виковете отвън и едва след четвърт час, когато вече не може да се приеме, че се подчинява на заповедта, лично тя вдига завеските, изхвърля пилешките кости навън и твърдо заявява: „Човек трябва да се държи достойно докрай.“

Най-после проблясва надежда: вечерта ще си починат в Шалон. Там ги очакват гражданите, застанали зад каменната триумфална арка; по ирония на съдбата това е същата арка, която преди двадесет и една години е издигната в чест на Мария Антоанета, когато тя пристига от Австрия в тържествената стъклена каляска съпътствувана от народните овации, за да се срещне с бъдещия си съпруг. Върху каменния фриз са издялани следните слова: „*Pers et erna ut amor*“ — „Нека бъде вечен като любовта“. Ала любовта е по-преходна от здравия мрамор и дялания камък Мария Антоанета като през сън си спомня, че благородниците са я посрещнали под тази арка в тържествени одежди, че улицата е била осеяна със светлини и хора, а от чешмите се е ляло вино в нейна чест. Сега очаква само хладна или в най-добрия случай съчувствена вежливост, която все пак е истинска благодат сред шумната, дръзка омраза. Могат да поспят, да се преоблекат; но на следващото утро отново трябва да продължат мъчителния поход под ненавистните, изпепеляващи лъчи на слънцето. Колкото повече приближават Париж, толкова по-враждебно става населението; когато кралят помолва за мокра гъба, за да изтрие прахта и мръсотията от лицето си, един служител подигравателно му отвърща: „Ето какво печели човек, когато пътува.“ Когато след кратък престой кралицата се качва на стъпенката на колата, зад нея се разнася ниското съскане на някаква жена: „Почакай, малката, скоро ще се заизкачваш и по други стъпала!“ Един благородник, който ги поздравява, е смъкнат от коня и убит на място с пистолети и ножове. Едва сега кралят и кралицата разбират, че новото семе е покълнало и избуяло по всички ниви на страната. Ала навярно са останали без сили и не са в състояние да го почувствуват: умората постепенно е притъпила всичките им сетива. Отпуснали са се в каляската и вече ги изпълва безразличие към съдбата; но ето че най-сетне, най-сетне пристигат куриери на кон и съобщават, че ще бъдат пресрещнати от трима делегати на Националното събрание, които ще закрилят кралското семейство по пътя. Животът им е спасен. Но нищо повече.

Каляската спира наред полето: тримата депутати Мобур, роялист, Барнав, буржоазен адвокат, и Песион, якобинец, идват насреща им. Кралицата собственоръчно отваря вратичката на вратата:

„Ах господа — възбудено казва тя и бързо се ръкува с тримата, — постарайте се да не се случи нещастие! Дано хората, които ни придружават, да не пострадат! Животът им трябва да бъде запазен!“ Непогрешимият ѝ усет във велики моменти тутакси е намерил верния път: една кралица няма право да измолва закрила за себе си, а единствено за хората, които са ѝ служили предано.

Енергичното достолепие на кралицата от самото начало обезоръжава депутатите, които са възнамерявали да се държат покровителствено; дори якобинецът Песион волю-неволю трябва да признае в своите записки, че твърдостта на словата ѝ му е направила силно впечатление. Той незабавно заповядва на шумната тълпа да млъкне, а сетне обяснява на краля, че би било по-добре двама делегати от Националното събрание да седнат в каляската, за да закрилят със своето присъствие кралското семейство от всякакви неприятности; ето защо се налагало мадам дьо Турзел и мадам Елизабет да се прехвърлят в друга кола. Но кралят отвърща, че и така им е добре — просто ще се постеснят малко и ще направят място. На бърза ръка се разпределят по следния начин: Барнав сядва между краля и кралицата, която взема престолонаследника в скута си, а Песион се настанява между мадам дьо Турзел и мадам Елизабет, като възпитателката взема на коленете си принцесата. В каляската са се натъпкали осем души вместо шест — и представители на монархията, и представители на народа; може да се каже, че кралското семейство и депутатите на Националното събрание никога не са били така близо едни до други, както в тези часове.

Онова, което сега се случва в каляската, е колкото неочаквано, толкова и естествено. Отначало между двата полюса, сиреч между петимата членове на кралското семейство и двамината представители на Националното събрание, между затворниците и тъмничарите, цари враждебна напрегнатост. И двете страни са твърдо решени да запазят авторитета си едни пред други. Понеже е под закрилата на „бунтарите“ и зависи от тяхното благоволение, Мария Антоанета упорито гледа някъде край тях и не продумва: не бива да си помислят, че тя, кралицата, иска да ги спечели на своя страна. Делегатите пък за нищо на света не желаят някой да сметне вежливостта им за раболепие: по време на това пътуване кралят трябва да разбере, че членовете на

Националното събрание са свободни и неподкупни хора и се държат по-различно от угодливите блюдолизци в двора. Нужно е следователно да се държат на разстояние!

Това настроение кара якобинеца Песион да премине дори в открита атака. От самото начало му се иска да даде малък урок на кралицата, която е най-горделива от всички, иска му се да я изкара от търпение. Бил точно осведомен, заявява той, че кралското семейство се качило близо до двореца в някакъв обикновен фиакър, каран от един швед на име... един швед, на име... Песион се запъва, сякаш не може да си спомни името му, и пита кралицата как се казва този швед. Това е удар с отровен кинжал, насочен срещу кралицата, защото става дума за нейния любовник в присъствието на краля. Но Мария Антоанета енергично парира удара: „Нямам навик да се интересувам от имената на кочияшите си.“ Враждебност и злобно напрежение изпълват тясното пространство след тази първа престрелка.

Сетне обаче една незначителна случка разведрява тягостното настроение. Малкият принц скача от скута на майка си: двамата непознати господа са привлекли любопитството му. Улавя с нежните си пръстчета едно от месинговите копчета на парадната униформа на Барнав и едва-едва срича надписа: „Свобода или смърт“. Естествено, двамата комисари доста се развеселяват, задето бъдещият крал на Франция тъкмо по този начин усвоява основната максима на революцията. Постепенно се подема разговор. И ето че се случва нещо необичайно: Валаам, който е тръгнал, за да изрече проклетия, решава, че благословията е по-подходяща^[1]. Всяка от страните вижда, че другата всъщност е извънредно симпатична и не отговаря на предварителните представи. Песион, дребният гражданин и якобинец, както и Барнав, младият провинциален адвокат, са си представяли „тираните“ в частния им живот като недостъпни, надути, високомерни, глупави и нахални същества и са смятали, че дворецовият тамянен дим е задушил всяка човечност у тях. Сега обаче якобинецът и буржоазният революционер направо се слисват от естествения начин на общуване в кралското семейство. Дори Песион, който е искал да се държи със строгостта на Катон, е принуден да признае: „Виждам у тях простота и фамилиарност, която ми допада; няма и следа от кралски превземки, напротив — държат се непринудено и добродушно. Кралицата нарича мадам Елизабет «сестрице», а мадам Елизабет й

отвърща по същия начин. Мадам Елизабет се обръща към краля с «братко». Кралицата разрешава на принца да танцува върху коленете ѝ, младата принцеса играе с брат си, а кралят възприема всичко с одобрение, макар и без много чувство и вълнение.“ Двамата революционери забелязват с учудване, че кралските деца си играят също като техните, дори изпитват неудобство, задето самите те всъщност са облечени много по-елегантно от владетеля на Франция, чиято риза на всичко отгоре е мръсна. Първоначалната съпротива все повече отслабва. Когато кралят пие, любезно предлага на Песион собствената си чаша, а едно събитие се струва на слисания якобинец направо свръхестествено: когато престолонаследникът казва, че трябва да се облекчи, кралят на Франция и Навара собственоръчно разкопчава панталонките му и придържа пред него сребърното гърне. Тези „тирани“ всъщност са хора като нас — учудено си казва свирепият революционер. Кралицата е не по-малко изненадана. Тези „разбойници“, тези „чудовища“ от Националното събрание всъщност са много симпатични и възпитани хора! Съвсем не са кръвожадни, съвсем не са необразовани и преди всичко, съвсем не са глупави; напротив, с тях човек разговаря много по-умно, отколкото с граф д'Артоа и приятелите му. От съвместното им пътуване не са изминали дори три часа, когато и двете страни, възнамерявали да се държат една към друга сурово и високомерно, започват да се стараят взаимно да се очароват: промяна колкото чудата, толкова и дълбоко човешка. Кралицата отваря дума за някои политически проблеми, за да докаже на двамата революционери, че в нейните кръгове хората не са чак толкова ограничени и злонамерени, колкото си мисли народът, подведен от лошите вестникари. Двамата делегати от своя страна се стараят да разяснят на кралицата, че не бива да смесва целите на Националното събрание със сквернословията на господин Марат; а когато заговорват за републиката, дори Песион внимателно отклонява разговора.

Третият и последен ден от пътуването е най-ужасен. Сякаш и самото френско небе е застанало на страната на народа и против краля. Слънцето безмилостно напича от сутрин до вечер подвижната, потънала в прах, претъпкана пещ на каляската, нито едно облаче не

хвърля поне за минута прохладна сянка върху пламналия покрив. Най-сетне шествието спира пред вратите на Париж, но стотиците хиляди хора искат да видят галерата, която отново им връща краля: ето защо кралят и кралицата не могат да се приберат през портата Сен Дени направо в двореца, а правят дълга обиколка по безкрайните булеварди. По пътя никой не ги приветствува, но и никой не ги хули: плакати съобщават, че всеки, който поздрави краля, ще бъде презрян, а онзи, който оскърби пленниците на нацията, е заплашен с побой. Безкрайно ликуване обаче залива колата, която се носи след кралската; там суетно се е разположил човекът, комуто народът дължи тази победа — Друе, пощенският началник, смелият ловец, сполучил с хитрост и всеотдайност да хване кралския дивеч в капана.

Последният миг от пътуването е и най-опасен: става дума за двата метра от колата до входа на двореца. Понеже кралското семейство се намира под закрилата на депутатите, а народната ярост непременно иска някоя жертва, всички се нахвърлят върху тримата невинни телохранители, подпомогнали „отвлечането“ на краля. Смъкват ги от капрата и за миг изглежда, че кралицата отново ще види как кървавите глави, набучени на копия, ще затанцуват пред двореца ѝ, но Националната гвардия ги _ _отървава и разчиства входа с щиковете си. Едва сега отварят вратата на пещта; мръсен, изпотен и уморен, кралят пръв слиза от колата и пристъпва тежко, следван от кралицата. Веднага се надига заплашителен ропот срещу „австрийката“, но тя бързо изминава краткото разстояние между колата и вратата, сподиряна от децата си. Жестокото пътуване завършва.

Вътре ги очакват лакеите, построени в тържествен шпалир. Както винаги, трапезата е сложена, йерархията е спазена; пътешествениците биха могли да допуснат, че всичко е било само кошмарен сън. Ала в действителност тези пет дни са разклатили устоите на кралството повече от петте години на реформи, защото короната не подхожда на пленници. Кралят е слязъл още едно стъпало по-ниско, а революцията се е издигнала още едно стъпало по-високо.

Но този уморен човек сякаш не се вълнува кой знае колко от подобна истина. Безразличен към всичко, той е безразличен и към собствената си съдба. Невъзмутимо отбелязва в дневника си само следното: „Тръгване от Мо в шест и половина. Пристигане в Париж в осем часа, без спиране.“ Това е всичко, което Луи XVI има да каже за

най-страшния позор в живота си. Песион също отбелязва: „Той бе толкова спокоен, сякаш нищо не се беше случило. Човек би могъл да си помисли, че се е върнал от лов.“

Но Мария Антоанета разбира, че всичко е загубено. Несгодите на безполезното пътуване са нанесли, изглежда, смъртоносен удар на нейната гордост. Но понеже е истинска жена, която обича искрено, до пълно отдаване на своята късна и несъмнено последна страст, дори в този ад тя мисли единствено за човека, успял да избяга; страхува се, че Ферзен, верният приятел, навярно твърде много се безпокои за нея. Врѣхлитана от най-ужасни опасности, тя се измѣчва най-много от мисълта за неговото страдание, за неговото безпокойство. „Бъдете спокоен за нас — пише набързо на едно листче, — живи сме.“ А на следващото утро — още по-настойчиво, още по-влюбено (най-интимните пасажи са заличени от потомѣка на Ферзен, но независимо от всичко думите потрепват от полѣха на нежността): „Все още съм жива... ала се безпокоя за Вас и ужасно съжалявам, че страдате, задето нямате вест от нас! Дано с божията помощ това писмо Ви намери. Не ми пишете, бихме се изложили на опасност; и преди всичко: каквото и да става, засега не идвайте. Разчуло се е, че сте ни помогнали да избягаме оттук. Всичко ще пропадне, ако се върнете при нас. Охраняват ни денонощно, но това ми е безразлично... Не се притеснявайте, нищо повече не може да ми се случи. Националното събрание възнамерява да се отнесе добре с нас. Сбогом... повече не ще мога да Ви пиша...“

И въпреки всичко: тъкмо сега тя не може да се примири с мисълта, че ще остане без каквато и да било вест от Ферзен. И още на другия ден написва най-пламенното, най-нежното писмо, с което иска новини, успокоение, любов: „Искам само да Ви кажа, че Ви обичам и че имам време само за това. Добре съм, не се безпокойте за мен; колко бих желала да знам, че и Вие сте добре. Пишете ми шифровано, накарайте камериера си да напише адреса... Кажете ми само до кого да Ви изпращам писмата си, защото не мога да живея без тях. Сбогом... Вие сте най-любимият и най-любецният човек. Прегръщам Ви от все сърце.“

„Не мога да живея без тях“: от устата на кралицата никога не се е отронвал толкова страстен вопѣл. Но колко малко тя вече е кралица! Колко много са ѝ отнели от някогашната власт! На жената Мария

Антоанета обаче е останало онова, от което никой не е в състояние да я лиши: нейната любов. И това чувство я дарява със силата да брани живота си величествено и решително.

[1] *Валаам, който е тръгнал да изрече проклятия...* — Според библейската легенда по заповед на моавитския цар Валак пророкът Валаам трябвало да прокълне израилтяните, но вместо проклятие бог вложил в устата му благословия. [↑](#)

ВЗАИМНА ИЗМАМА

Бягството до Варен слага началото на нова глава в историята на революцията; този ден ознаменува раждането на нова партия — републиканската. Дотогава, до 21 юли 1791 година, Националното събрание е напълно роялистично, защото се състои изключително от благородници и граждани, но още за следващите избори след третата прослойка, гражданството, се кандидатира четвърта прослойка — пролетариатът: великата, устремна, стихийна маса, от която гражданството се страхува така, както кралят се е боял от гражданството. С тревога и закъснели съжаления многобройната класа на собствениците разбира какъв сатанински първичен дух е излязъл от бутилката, затова незабавно иска да разграничи чрез конституция властта на краля от властта на народа. За да спечели одобрението на Луи XVI за този проект, ѝ се налага да го щади лично; ето защо умерените партии прокарват идеята, че кралят в никакъв случай не бива да бъде упрекван за бягството си до Варен; той не е напуснал Париж доброволно, по собствено желание, а е бил „отвлечен“ — такава е тяхната лицемерна версия. И когато якобинците, от своя страна, се противопоставят с манифестация на Марсово поле и искат свалянето на краля, водачите на гражданството Байи и Лафайет за пръв път решително разпръсват тълпата с кавалерия и пушечен огън. Ала кралицата, която е обсадена в собствения си дом — след бягството до Варен вече ѝ е забранено да се заключва и гвардейците строго следят всяка нейна стъпка, — в душата си отдавна вече не се заблуждава за действителната стойност на тези закъснели опити за спасение. Твърде често тя чува под прозорците си вместо някогашното приветствие „Да живее кралицата!“ един нов възглас: „Да живее републиката!“ А тя знае, че тази република може да бъде учредена само след нейната гибел и гибелта на съпруга и децата ѝ.

Истинската съдбовност на нощта във Варен — кралицата скоро проумява и това — не е толкова в провала на собственото им бягство, колкото в осъщественото по същото време бягство на по-малкия брат на Луи — Прованския граф. Едва пристигнал в Брюксел, той се отърсва от подчинението към брат си, което е носил така дълго и с такава мъка, и се провъзгласява за регент и законен представител на кралството дотогава, докато истинският крал Луи XVI бъде пленник в Париж, като тайно прави всичко възможно да удължи този срок. „Тук по най-неуместен начин изразиха радостта си от залавянето на краля — съобщава Ферзен от Брюксел, — граф д'Артоа направо сияеше.“ Онези, които така дълго и смирено са следвали краля, сега най-сетне поемат самостоятелно по пътя си, подрънкват със сабите си и без притеснение приканват към война; ако Луи XVI, Мария Антоанета и — дай боже! — Луи XVII загинат в нея (толкова по-добре), тогава с един скок ще бъдат прескочени двете стъпала към трона, тогава „Monsieur“^[1], т.е. Прованският граф, най-сетне ще може да се нарече Луи XVIII. За зла участ и чуждите владетели се присъединяват към това становище за монархическата идея е напълно безразлично кой Луи ще седне на френския трон; същественото е премахването на революционната и републиканската отрова в Европа, както и задушаването на „френската епидемия“ още в зародиш. Густав III Шведски пише с потресаващо хладнокръвие: „Колкото и да ме интересува съдбата на кралското семейство, трудностите във всеобщата обстановка са много по-важни, а именно: европейското равновесие, шведските интереси и интересите на всички крале. Възстановяването на кралската власт във Франция е нещо важно, но за нас е безразлично дали на трона ще седи Луи XVI, Луи XVII или Карл X, стига самият трон да бъде възстановен, а чудовището, наречено Национално събрание — смазано.“ По-ясно и по-цинично не би могло и да се каже. За монарсите съществува единствено „каузата на монарсите“, т.е. тяхната собствена неограничена власт, „безразлично им е“, както се изразява Густав III, кой Луи ще заеме френския престол. И наистина им е безразлично — както тогава, така и в бъдеще. Но това безразличие Мария Антоанета и Луи XVI заплащат с живота си.

Сега Мария Антоанета трябва да се бори едновременно с две опасности, вътрешна и външна — републиканството в страната и войнствените подстрекателства на принцовете по границата. За един човек тази задача е непосилна, а за слабата, объркана жена, останала сама, изоставена от всички приятели — напълно невъзможна. За целта е бил нужен гений — Одисей и Ахил в едно лице — хитър и същевременно смел, с други думи: нов Мирабо. Ала в тежкия час кралицата разполага само с невзрачни помощници, към които се и обръща. На връщане от Варен Мария Антоанета бързо е преценила колко лесно може да оплете в кралските си ласкателства дребния провинциален адвокат Барнав, чиято дума се слуша в Националното събрание, и решава да се възползува от неговата слабост.

Ето защо в тайно писмо тя се обръща направо към Барнав — след завръщането си от Варен „много мислила за интелигентността и ума на човека, с когото доста дълго е разговаряла, и е почувствувала каква голяма полза може да има от писмените си събеседвания с него“. Можел да разчита на нейната дискретност и на характера ѝ, който бил постоянно готов да се подчини при положение, че това се налага и се прави в името на всеобщото благо. След това встъпително слово тя става по-конкретна: „Не бива да се отпускам така. Убедена съм, че трябва да предприема нещо. Ала какво? Не зная. Обръщам се към Вас, за да ме научите. Вероятно сте разбрали от нашите разговори, че съм изпълнена с добронамереност. И винаги ще бъде така. Това е единственото богатство, което ми остава и което никога не ще могат да ми отнемат. Смятам, че усетих у Вас стремеж към справедливост; изпитвам го и аз и винаги съм го изпитвала, каквито и възражения да съществуват по този въпрос. Направете така, че да осъществим общите си възжелания. Ако намерите начин да споделите своите мисли с мен, открито ще Ви отговоря какво бих могла да сторя. Готова съм на всякакви жертви, ако те действително се правят в името на всеобщото благо.“ Барнав показва това писмо на своите приятели, които едновременно се радват и страхуват, но най-сетне се решават отсега нататък вкупом и тайно да съветват кралицата — Луи XVI изобщо не влиза в сметката. Първото, което искат от кралицата, е тя да предприеме нещо, за да накара принцовете да се върнат, както и да въздействува на брат си, императора, да признае френската конституция. Привидно сговорчива, кралицата приема всички

предложения. Изпраща на брат си писма, продиктувани от нейните съветници — постъпва според указанията им, само „там, където в играта се намесва честта и признателността“, тя отказва да се подчини. И новите политически навици си въобразяват, че в лицето на Мария Антоанета са намерили усърдна и добросъвестна ученичка.

Но колко дълбоко се мамят тези доверчиви хорица! В действителност Мария Антоанета нито за миг не помисля да се подчини на „бунтарите“: всички тези преговори просто трябва да улеснят безкрайното протакане, докато брат ѝ свика жадувания „Въоръжен конгрес“. Също като Пенелопа нощем тя разплита онова, което денем е изтъкала със своите нови приятели. С привидна покорност изпраща продиктуваните писма на брат си, император Леополд, но в същото време уведомява Мерси: „На 29-и Ви писах едно писмо, от което навярно без труд сте установили, че то не е в моя стил. Но смятах, че трябва да се съобразя с желанието на тукашната партия, която изготви черновата за това писмо. Вчера написах второ подобно писмо до императора; бих се чувствувала унижена, ако не допусках, че брат ми няма да разбере моето сегашно положение — а то ме принуждава да върша и да пиша всичко, което поискат от мен.“ Тя подчертава колко „важно е императорът да бъде убеден, че нито една дума от това писмо не е нейна и че не е в нейния стил да вижда нещата по този начин“. Всяко писмо става гибелно за приносителя му. От една страна, „справедливостта ѝ налага да признае, че макар да държи единствено на своите възгледи, е открила в съветниците си голяма откровеност и истински, почтени намерения да възстановят реда, а заедно с него кралството и кралския авторитет“, ала от друга, тя все пак искрено отказва да приеме съветите на своите помощници, защото, „макар да вярвам в добрите им намерения, техните идеи все пак са пресилени и никога не ще ни прилягат“.

Мария Антоанета започва опасна двойна игра, която не е много почтена за нея, защото за пръв път, откакто се занимава с политика — или по-скоро тъкмо защото се занимава с политика, — тя е принудена да лъже: нещо, което прави с невероятна дързост. Уж уверява помощниците си, че постъпките ѝ не са придружени от задни помисли, а в същото време пише на Ферзен: „Не се бойте, побеснелите няма да

ме оплетат в мрежите си. Виждам се с някои, а с други поддържам връзка само за да ги използвам; ала всички те ме отвращават толкова много, че никога не бих могла да се боря заедно с тях за една и съща кауза.“ В крайна сметка ѝ става пределно ясно колко недостойно е да мами доверчивите хора, които залагат главата си заради нея; ясно схваща своята вина, но решително прехвърля отговорността върху епохата, върху събитията, които са я принудили да играе подобна окаяна роля. „Понякога — отчаяно пише тя на предания Ферзен — преставам да разбирам сама себе си; принудена съм да се замисля дали наистина аз съм тази, която говори. Но какво искате? Всичко това е необходимо — повярвайте, ние щяхме да паднем много по-ниско, отколкото сега, ако не бях прибегнала незабавно към подобно средство. Така ще спечелим поне време, а тъкмо то ни трябва. Какво щастие би било за мен, ако един ден отново можех да стана онова, което съм, за да докажа на тези дрипльовци, че не са успели да ме измамат.“ Необузданата ѝ гордост мечтае и копнее само за едно: отново да бъде свободна, да не бъде принудена да се занимава с политика, с дипломация, с лъжи. И понеже като коронована кралица възприема неограничената свобода за свое право, въздадено ѝ от бога, тя смята, че ѝ е позволено да мами по най-безогледен начин всички, които желаят да ограничат свободата ѝ.

Но кралицата не е единствената, която си служи с измама — в тази криза преди решителния поврат всички участници в голямата игра се мамат взаимно: безнравствеността на тайните политически машинации едва ли би могла да изпъкне по-ярко, отколкото в безкрайната преписка между тогавашните правителства, владетели, посланици и министри. Всички подмолно работят срещу всички и всеки от тях е загрижен единствено за своите лични интереси. Луи XVI мами Националното събрание, то от своя страна изчаква мига, в който републиканската идея ще намери достатъчно сподвижници, за да сваля краля от престола. Конституционалистите се перчат пред Мария Антоанета с власт, каквато отдавна вече не притежават, а самата тя ги лъже най-пренебрежително, защото преговаря зад гърба им с брат си. Той пък само залъгва сестра си, защото вътре в себе си е решил да не жертвува нито един войник и нито талер за нейната кауза. Ала

докато кралят на Прусия се съвещава с него от Берлин за „Въоръжения конгрес“ срещу Франция, собственият му посланик подпомага парично якобинците в Париж и вечеря с Песион на една маса. От своя страна принцовете емигранти насъскват към война, но не за да запазят трона за брат си Луи XVI, а сами да го заемат, и то колкото може по-скоро; в центъра на тези турнири на славолюбието ръкомаха Дон Кихотът на кралската власт, Густав Шведски, който всъщност изобщо не се интересува от нищо, но би желал да играе ролята на Густав Адолф, спасителя на Европа. Брауншвайгският херцог, който трябва да поведе армиите на коалицията срещу Франция, в същото време преговаря с якобинците, които му предлагат френския трон; Дантон, както и Дюмурие, също играят двойна игра. Разцепление цари и сред владетелите, и сред революционерите, братът мами сестра си, кралят — народа си, Националното събрание — краля, всеки монарх — останалите монарси, всички се мамат взаимно, само за да печелят време за своята собствена кауза. Всеки се стреми да извлече някаква полза от бъркотията и със заплахите си увеличава всеобщата несигурност. Никой няма намерение да си опари пръстите, но всички си играят с огъня; и всички — императори, крале, принцове, революционери — създават с тези безкрайни преговори и надлъгвания обстановка на взаимно недоверие (подобна на тази, която трови днешния свят^[2]) и в крайна сметка, макар и неволно, тласват двадесет и пет милиона души във въртопа на двадесет и пет годишна война.

А времето стремително лети и нехае за тези дребни машинации — революцията не се подчинява на „протаканията“ на старата дипломация. Трябва да се вземе някакво решение. Националното събрание най-сетне е изготвило проектоконституция и я поднася на Луи XVI за одобрение. Трябва да се даде отговор. Мария Антоанета знае, че тази „чудовищна“ конституция — както съобщава на императрица Екатерина Руска — е „равносилна на нравствена смърт, хиляди пъти по-лоша от физическата смърт, която носи избавление от всички злини“; освен това знае, че приемането на конституцията ще бъде заклеймено в Кобленц и останалите дворове като себеобричане, навярно дори като проява на лична страхливост; ала кралската власт

вече е паднала толкова низко, че самата тя, най-гордата от всички, е принудена да призовава към подчинение.

„С пътуването си дадохме предостатъчно доказателства — пише тя, — че не се страхуваме за собствените си глави, щом стане дума за всеобщото благо. Ала предвид създалото се положение кралят повече не може да протака приемането на конституцията. Повярвайте, щом аз го казвам, случаят действително е такъв. Достатъчно познавате нрава ми, който би ме тласнал по-скоро към някоя благородна и смела постъпка. Но няма никакъв смисъл да имаш пълна представа за положението и напразно да се излагаш на опасност.“ Ала в момента, когато перото вече е готово да подпише капитулацията, Мария Антоанета споделя с доверените си лица, че дълбоко в себе си кралят изобщо не възнамерявал — всеки мами останалите, но и него мамят! — да удържи обещанието си пред народа. „Във връзка с приемането на конституцията смятам, че всяко мислещо същество не може да не проумее как всичко, което вършим, е предизвикано само от липсата на свобода. Единственото важно нещо е да не събудим подозренията на «чудовищата», които ни заобикалят. Във всеки случай само чуждите сили биха могли да ни спасят, армията е изгубена, пари вече няма, никакви пречки и прегради не са в състояние да обуздаят въоръжената сган. Никой вече не се подчинява дори на предводителите на революцията, щом заговорят за ред: такова е тъжното положение, в което се намираме. Към това добавете, че нямаме нито един приятел, че целият свят ни изменя, едни от страх, а други — от слабост или амбиции, и че дори аз съм паднала толкова низко, та почнах да се страхувам от деня, в който ще получим известна свобода. Сега поне, в състоянието на безвластие, в което се намираме, няма за какво да се упрекнем.“ И с поразителна откровеност продължава: „В това писмо разкривам цялата си душа. Може и да се лъжа, но според мен това е единственото средство да сполучим. Доколкото бе по силите ми, изслушах и двете страни и от техните мнения оформих своето. Не знаех дали ще се съобразят с него. Познавате лицето, с което съм във връзка; в мига, в който ми се е струвало, че съм го убедила, само една дума или мнение на друг човек са успявали да го променят, без сам да разбере това — ето защо не мога да предприема хиляди неща. Във всеки случай, каквото и да стане, запазете своето приятелство и преданост към мен. Те са ми толкова нужни! Освен това, каквото и

нещастие да ме сполети, повярвайте: бих се съобразила с обстоятелствата, ала никога не бих одобрила което и да било средство, недостойно за мен. Едва в злочестината познаваш кой си. Кръвта ми тече в жилите на моя син и аз се надявам, че един ден той ще се покаже достоен внук на Мария Терезия.“

Дълбоко в душата си Мария Антоанета знае, че неискреното поведение е по-недостойно за една кралица, отколкото доброволното ѝ отричане от трона. Ала не ѝ е останал никакъв избор. „Отказът би бил по-благороден — пише тя на своя любим Ферзен, — но при създалите се обстоятелства той не беше възможен. Бих желала приемането на конституцията да стане по-незабелязано, ала за съжаление постоянно сме обградени от зложелатели; все пак ви уверявам, че поне успяхме да прокараме най-изгодния проект. Глупостта на принцовете и емигрантите също допринесе за начина, по който постъпихме. Наложих се да задраскаме всеки ред от конституцията, който можеше да се изтълкува като недостатъчно добросъвестно одобрен от нас.“

С това неискрено и следователно неполитично мнимо приемане на конституцията кралското семейство спечелва малко време: последната и — както скоро ще проличи — жестока печалба от двойствената игра. Всички въздъхват с облекчение и дават вид, че вярват във взаимните си лъжи. Буреносните облаци се разпръсват само след миг и изчезват от небосклона. Слънцето на народното благоволение още веднъж измамно огрява главите на Бурбоните. Веднага щом кралят оповестява на 13 септември, че на следващия ден ще даде пред Националното събрание клетва за вярност към конституцията, гвардейците, които досега са охранявали кралския дворец, са изтеглени, а градините на Тюйлери се предоставят на народа. Пленничеството свършва, а заедно с него — както повечето хора побързват да помислят — и революцията. За пръв път след безчет седмици и месеци — ала, уви, и за последен път — Мария Антоанета чува от хиляди гърла почти напълно забравения възглас: „Да живее кралят! Да живее кралицата!“

Но отдавна вече всички — приятели и врагове, отсам и отвъд границите — са се сговорили да отнемат живота ѝ.

[1] *Monsieur* (фр.) — титла на кралския брат във Франция. ↑

[2] Стефан Цвайг написва романа „Мария Антоанета“ през 1932

г. ↑

ПОСЛЕДНАТА ПОЯВА НА ПРИЯТЕЛЯ

Истински трагичните часове в гибелния край на Мария Антоанета никога не съвпадат с опустошителната буря, а винаги с измамливо прекрасните дни, които припламват междувременно. Ако революцията бе връхлетяла като ураганна лавина и с един удар бе смазала монархията, на кралицата нямаше да остане време за размисъл, надежди и съпротива, нервите ѝ нямаше да се изтощят така, както по време на бавната агония. Но между бурите постоянно настъпват внезапни затишия: пет, десет пъти, докато трае революцията, кралското семейство е можело да мисли, че мирът наистина е възстановен окончателно, а борбата — приключена. Ала революцията е стихия като морето, бурните води не могат да залеят сушата с един порив, след всеки яростен напор вълната се оттича привидно изтощена, но в действителност се готви да нанесе унищожителния удар. А хората никога не знаят дали последната вълна няма да се окаже най-мощна и да определи съдбата им.

След приемането на конституцията кризата сякаш е преодоляна. Революцията е узаконена, размириците — постоянни. Настъпват дни и седмици на измамно спокойствие, седмици на призрачна еуфория; ликуване изпълва улиците, въодушевление — Националното събрание, театрите се тресат от мощни ръкопляскания. Но Мария Антоанета отдавна вече е надмогнала нейната, неподправена доверчивост от младините си. „Колко е жалко — въздиша тя пред възпитателката на своите деца, когато се връща в двореца от празнично осветения град, — че тази прелест събужда в сърцата ни само горест и тревога.“ Да, тъй като е изтърпяла доста разочарования, вече не желае да се отдава на илюзии. „В момента всичко е спокойно — пише тя на своя сърдечен приятел Ферзен, — но това спокойствие виси само на косъм, народът си е същият, какъвто винаги е бил: всеки миг е готов да извърши някакъв ужас. Уверяват ни, че бил с нас. Аз пък не вярвам, поне що се отнася до моята личност. Знам докъде се простира истината. В повечето случаи сме си платили за всичко, а народът ни обича, докато

изпълняваме неговите искания. Невъзможно е това да продължава така. В Париж е станало още по-несигурно отпреди, защото хората свикнаха да ни виждат унижени.“ И действително новото Национално събрание се превръща в разочарование; според виждането на кралицата то е „хиляди пъти по-лошо от предишното“ — едно от първите му решения е да отнеме на краля титлата „величество“. След броени седмици ръководството преминава в ръцете на жирондистите, които съвсем открито оповестяват своите симпатии към републиката и свещената дъга на помирението бързо изчезва зад новопоявилите се облаци. Борбата е подета отново.

Не революцията причинява бързото влошаване на положението на краля и кралицата, а най-вече техните собствени роднини. Прованският граф и граф д'Артоа са установили главната си квартира в Кобленц и повеждат оттам открита борба против Тюйлери. Фактът, че кралят е приел конституцията поради окаяното си положение, е извънредно удобен за тях, за да уличат с помощта на платени вестникари Мария Антоанета и Луи XVI в страхливост, а самите те — понеже са на сигурно място — играят ролята на действителните и единствено достойните защитници на кралската кауза: безразлично им е, че брат им ще заплати с живота си тяхната игра. Луи XVI напразно моли и призовава своите братя, дори им заповядва да се върнат, за да разсеят основателното народно недоверие. Роднините, които ламтят за короната, отвърщат лукаво, че това не било действителното желание на краля пленник, ето защо си остават в Кобленц, далеч от престрелките, и необезпокоявано продължават да се пишат герои. Мария Антоанета трепери от ярост пред малодушието на емигрантите — онази „презряна пасмина, която постоянно ни уверяваше в своята преданост, а видяхме от нея само злини“. Открито обвинява роднините на мъжа си, задето единствено „тяхното поведение е докарало кралското семейство до положението, в което се намира сега“. „Но какво искате? — гневно пише тя. — За да не изпълняват нашите желания, те възприеха следното поведение: казват, че не сме свободни (което впрочем е вярно), ала като последица от това не можем да изразяваме волята си, което ги оправдава да действуват обратно на исканията ни.“ Напразни са молбите ѝ към императора да възпира принцовете и

останалите французи, които се намират извън страната; Прованският граф изпреварва нейните посланици, представя заповедите на кралицата като „принудително дадени“ и среща одобрението на всички воюващи страни. Густав Шведски връща неразпечатано писмото на Луи XVI, в което кралят го уведомява за приемането на конституцията, а Екатерина Руска с още по-голямо презрение се надсмива на Мария Антоанета, като ѝ казва, че е много тъжно, когато човек няма друга надежда освен молитвите. Собственият ѝ брат във Виена едва след седмици изпраща неясния си отговор; всъщност всички държави изчакват благоприятна възможност да извлекат лична облага от неразборията във Франция. Никой не предлага действителна помощ и никой не пита истински какви са желанията на подчинените владетели в Тюйлери: всички се впускат в двуличната си игра с растящо настървение, ала за сметка на пленниците.

Но какво иска самата Мария Антоанета, какво би желала да се случи? Както почти всяко друго политическо движение, и Френската революция подозира, че противникът ѝ крои дълбоки и тайнствени планове; тя смята, че Мария Антоанета и „Австрийският комитет“ в Тюйлери подготвят чудовищен кръстоносен поход срещу френския народ — измислица, потвърждавана и от някои историци. Всъщност Мария Антоанета, дипломат от отчаяние, никога не е имала ясни идеи или действителни замисли. Тя разпраща с удивителна самопожертвувателност и изненадващо трудолюбие многобройни писма във всички посоки, съставя и редактира меморандуми и предложения, преговаря и разисква, но колкото повече пише, толкова по-неразбираемо става на практика нейното политическо становище. Тя замисля съвсем неопределено някакъв въоръжен конгрес на европейските държави — половинчата мярка, нито много остра, нито много мека, която, от една страна, да укроти революционерите със своята заплаха, а от друга страна, да не оскърби френското национално чувство; ала как и кога ще стане това, е неясно и за самата нея; не действа и не разсъждава логично — резките ѝ движения и викове напомнят поведението на удавник, който затъва все по-дълбоко. Веднъж заявява, че единственият възможен път за нея бил да спечели народното доверие, а в същото време, в същото писмо се изразява така:

„Вече не съществуват възможности за помирение.“ Не желае войната, но съвсем правилно и ясно съзнава: „От една страна, сме задължени да се борим срещу тях, това е неизбежно, а от друга страна, тук ще гледат на нас с подозрение, задето сме се договорили с външните сили.“ Но само след няколко дни отново пише, че „само въоръжената сила може да възстанови всичко“ и че „без помощ отвън нищо не бихме постигнали“. Уж настройва брат си, императора, най-сетне да обърне внимание на оскърблението, което му нанасят; „Не би трябвало да се грижите вече за нашата сигурност, защото самата Франция всъщност предизвиква войната.“ Ала сетне не му разрешава да действа: „Външното нападение ще ни струва главите.“ В крайна сметка никой не успява да схване действителните й намерения. Дипломатическите канцеларии, които и бездруго не мислят да пилеят парите си за „Въоръжения конгрес“, а — след като хвърлят скъпи и прескъпи армии на границата — се стремят поне към истинска война с анексии и компенсации, вдигат рамене при прекомерното искане да държат в бойна готовност своите войници само заради „френския крал“. Екатерина Руска пише: „Какво да мислим за хора, които постоянно преговарят по два свършено различни начина?“ Дори Ферзен, най-преданият приятел, който смята, че е вникнал в най-съкровеният помисли на Мария Антоанета, в последна сметка не проумява какво точно желае кралицата, война или мир; примирила ли се е вътрешно с конституцията, или само се надлъгва с конституционалистите; революцията ли мами или князете? А измъчената жена всъщност желае само едно: да живее, да живее, да живее и да не търпи повече унижения! В душата си тя страда повече, отколкото хората подозират, заради непоносимата двойствена игра, така неприсъща за прямия й характер; погнусата от тази натрапена роля постоянно изтръгва от нея покъртителни човешки вопли: „Вече сама не знам какво поведение и какъв тон да си наложя. Целият свят ме обвинява в притворство и лъжа, но никой не може да повярва — и с право, — че моят брат изобщо не се интересува от ужасното положение на сестра си, че непрестанно я излага на опасност, без да й каже поне една дума. Да, излага ме на опасност, и то хиляди пъти повече, отколкото ако наистина бе пристъпил към действие. Ненавистта, недоверието и наглостта са трите сили, които в този миг управляват страната. Хората са нагли, защото са обзети от неимоверен страх и защото в същото

време си мислят, че никой не ще се намеси отвън... Няма нищо лошо от това да стоим, както сме, защото повече не можем да чакаме помощ нито от времето, нито от самата Франция.“

В крайна сметка един-единствен човек проумява, че тези колебания, тези заповеди и тяхното отменяне са признак на безпомощно отчаяние и че тази жена не ще успее да се спаси сама. Той знае, че тя няма никого до себе си, защото Луи XVI е безличен поради своята нерешителност. И зълвата, мадам Елизабет, не е онази божествена, предана и смирена съмишленица, за каквата я представя легендата на роялистите: „Сестра ми е съвършено недискретна, заобиколена е от интриганти и преди всичко до такава степен е повлияна от братята си извън страната, че с нея е по-добре изобщо да не се разговаря — в противен случай бихме се карали по цял ден.“ И още по-решително, по-спонтанно, с пределна откровеност: „Семейният ни живот е истински ад, и най-добронамереният човек не би могъл да твърди друго нещо.“ Макар да е далеч, Ферзен все по-ясно чувства, че сега би могъл да ѝ помогне само един човек и че този единствен човек, който е спечелил доверието ѝ, не е нейният съпруг, не е брат ѝ или някой от роднините ѝ, а самият той. Неотдавна му е изпратила чрез граф Естерхази тайна вест за непоколебимата си любов: „Ако му пишете, кажете му, че никакви разстояния и граници не са в състояние да разделят сърцата и че с всеки изминал ден по-силно усещам тази истина“; и още веднъж: „Не знаей къде е той. Страшно мъчително е да нямам вест от хората, които обичам, и дори да не знаей къде се намират.“ Последните пламенни любовни слова са придружени от подарък — малък златен пръстен, с гравирани три лилии и надпис: „Подлец е този, който ги изостави“. Мария Антоанета пише на Естерхази, че пръстенът е направен по мярка на нейния пръст и преди да го изпрати, го е носила два дни на собствената си ръка, за да проникне топлината на кръвта ѝ в студеното злато. Ферзен носи пръстена на своята любима и пръстенът с надписа „Подлец е този, който ги изостави“ се превръща във всекидневен зов към неговата съвест, кара го да направи всичко възможно за тази жена; и понеже отчаянието властно изпълва писмата ѝ, понеже той разбира какъв страшен смут обзема любимата жена, изоставена от всички, той се

чувствува задължен да извърши една действително героична постъпка: тъй като двамата не могат достатъчно добре да се разберат писмено, решава да посети Мария Антоанета в Париж, в същия Париж, където са го обявили извън закона и появата му е равносилна на сигурна смърт.

При тази вест Мария Антоанета изтръпва. Не, тя не приема от своя приятел такава велика, и наистина героична жертва! И понеже го обича с цялото си сърце, тя обича живота му повече от своя, и повече от неизказаното успокоение и щастие, които би могла да ѝ донесе неговата близост. Ето защо незабавно отговаря още на 7 декември: „Напълно невъзможно е да дойдете тук в настоящия момент. Това би означавало да заложим на карта своето щастие. Трябва да ми повярвате, след като го казвам аз, защото изпитвам непреодолим копнеж да Ви видя.“ Но Ферзен не отстъпва. Той знае: „Крайно наложително е да Ви изтръгна от сегашното състояние.“ Изработил е заедно с шведския крал нов план за бягство и въпреки съпротивата ѝ, ясновидството на неговото призовано сърце му подсказва колко силен е копнежът ѝ по него и какъв товар ще падне от душата на тази напълно самотна жена, ако отново, ако още веднъж след многобройните предупредителни и тайни писма биха могли да поговорят свободно. В началото на февруари Ферзен решава да не чака повече, а да замине за Франция при Мария Антоанета.

Това решение всъщност е равносилно на самоубийство. Вероятността да не се завърне от пътуването е сто срещу едно, защото във Франция никоя глава не е оценена по-скъпо от неговата, ничие име не се споменава толкова често и с такава омраза. В Париж Ферзен публично е обявен извън закона, всеки човек притежава обявата с отличителните му белези — достатъчно е да го разпознае някой по пътя или в Париж, и насеченият му труп ще се просне върху паважа. Ала Ферзен държи да отиде не само в Париж, където да изчезне в някое потайно кътче, а да проникне направо в недостъпното леговище на минотавъра: в Тюйлери, който денонощно се охранява от хиляда и двеста гвардейци, в двореца, където всеки, слуга, всяка камериерка, всеки кочияш от безбройната прислуга го познават. Но сега или никога на този благородник се предлага случай да докаже любовта си: „Живее само за да Ви служи.“ На 11 февруари той изпълнява клетвата си. И пътува с перука и фалшив паспорт, в който дръзко подправя

необходимия подпис на шведския крал; целта му уж е дипломатическа мисия в Лисабон, придружава го единствено офицерът му за свръзка, който се представя за негов слуга. По някакво чудо документите и лицата действително не се проучват по-подробно, тъй че в пет и половина на 13 февруари необезпокоявано пристигат в Париж. И макар да има там доверена приятелка или по-скоро любовница, която въпреки смъртната опасност е готова да го скрие, Ферзен тръгва към Тюйлери направо от пощенската кола. През зимните месеци нощта настъпва рано и смелият човек използва приятелската ѝ закрила. Тайната врата, чийто ключ за щастие все още притежава, и този път не е охранявана. Този скътан ключ изпълнява дълга си: след осем месеца на най-жестока раздяла и неизразими събития — оттогава целият свят се е преобразил — влюбеният отново се озовава при любимата жена, Ферзен отново и за последен път е при Мария Антоанета.

За това паметно посещение съществуват две описания от самия Ферзен, официално и интимно, които значително се различават едно от друго; и тъкмо тяхната разнопосочност е безкрайно показателна за същинските отношения, които свързват Ферзен и Мария Антоанета. Защото в официалното писмо той уведомява своя монарх, че е пристигнал на 13 февруари в 6 часа вечерта в Париж и още същата вечер се е видял и е разговарял с техни величества — нарочно използва множествено число, сиреч с крал Луи и Мария Антоанета, — а на следващата вечер ги е видял повторно. Но това съобщение, предназначено за шведския крал, когото Ферзен познава като бърбивец и комуто не желае да повери честта на Мария Антоанета, многозначително си противоречи с интимното описание от неговия дневник. Там то започва така: „Отидох при нея по обичайния път. Притеснен бях заради гвардейците. Жилището ѝ е отлично.“ Изрично се казва „отидох при нея“, а не „при тях“. Сетне в дневника са записани още две слова, които по-късно са зацапани с мастило от онази прословута благонравна ръка. За щастие обаче са успели да ги разчетат — тези съдържателни слова гласят: „Останах там.“

Въпросните две слова разбулват цялостната картина на онази тристанова нощ: излиза, че първата вечер Ферзен не е приет от двамата владетели, както се съобщава на шведския крал, а единствено от

Мария Антоанета; освен това той е прекарал нощта в покоите на кралицата, което също не подлежи на никакво съмнение. Да си тръгне през нощта, отново да дойде и повторно да напусне Тюйлери — всичко това свършено безсмислено и многократно би увеличило опасността, защото националните гвардейци денонощно бдят из коридорите. А покоите на Мария Антоанета, разположени на приземния етаж, се състоят, както е известно, само от спалня и миниатюрно тоалетно помещение: следователно няма друго обяснение освен следното, въпреки че то е много неприятно за защитниците на добродетелта — Ферзен се е скрил през тази нощ, както и през следващия ден до полунощ в спалнята на кралицата, единственото помещение от целия дворец, където националните гвардейци и погледът на слугите не проникват.

Ферзен не казва нищо за онези часове на уединение дори в интимния си дневник; той винаги е съумявал великолепно да мълчи — всеки би трябвало да притежава тази най-благородна дарба. На никого не забраняваме да мисли, че и тази нощ е била посветена изключително на романтично рицарско преклонение и политически разговори. Ала онзи, който чувства със сърцето си и с непомрачените си сетива, онзи, който вярва в извечната сила на кръвта, е сигурен: дори ако Ферзен от много време вече не е любовник на Мария Антоанета, тази съдбовна нощ е щяла да го направи такъв — нощта, спечелена с цената на пределна човешка смелост, нощта, която безспорно е последна.

Първата нощ принадлежи изцяло на влюбените, едва втората вечер се посвещава на политиката. В 6 часа, сиреч точно двадесет и четири часа след появата на Ферзен, дискретният съпруг влиза в стаята на кралицата, за да разговаря насаме с героичния пратеник. Луи XVI отклонява предложения от Ферзен план за бягство: първо, защото от практическа гледна точка го смята за неизпълним, и после — заради чувството си за чест, защото е обещал пред цялото Национално събрание да остане в Париж и не желае да престъпва клетвата си. (По този повод Ферзен с уважение отбелязва в своя дневник: „Защото е почтен човек.“) Сетне кралят излага пред доверения приятел положението, в което се намира; говорят си като мъже: „Сами сме —

казва той — и можем да разговаряме. Зная, че ме обвиняват в малодушие и нерешителност, но никой досега не се е озовавал в моето положение. Зная, че пропуснах удобния момент (за бягство) на 14 юли и оттогава втори подобен случай не ми се предложи. Целият свят ме изостави.“ Както кралицата, така и кралят вече не таят надежди за лично спасение. Европейските държави следвало да опитат всичко възможно, ала без да се съобразяват с тях. Не би трябвало обаче да се учудват, че той се примирява тук с някои неща; в сегашното си положение били принудени да се държат не точно така, както повелява сърцето им. Можели да спечелят за себе си само време, а истинското спасение трябвало да дойде отвън.

Ферзен остава в двореца до полунощ. Обсъдили са всичко, което са имали да обсъждат. Сетне удря най-тежкият от тези тридесет часа — трябва да се сбогуват. И двамата не искат да го повярват, ала и двамата непогрешимо предчувствуват: никога вече! Никога вече в този живот! За да утеши разстроената жена, той ѝ обещава да дойде отново, ако му се предложи възможност, и е щастлив да усети колко много я е успокоил със своето присъствие. Кралицата изпраща Ферзен по тъмния и за щастие безлюден коридор чак до вратата. Още не са си казали последно сбогом, още не са се прегърнали за последен път, когато долавят чужди стъпки: смъртна опасност! Ферзен, загърнат в наметалото си, нахлупил ниско перуката, се измъква навън, а Мария Антоанета се скрива обратно в покоите си. Влюбените са се видели за последен път.

БЯГСТВО ВЪВ ВОЙНАТА

Има една изпитана рецепта: когато държавите и правителствата не могат да се справят с вътрешните кризи, те се опитват да отклонят напрежението извън страната. С приемането на конституцията Луи XVI е ограничил наистина кралската си власт, ала в замяна на това я е затвърдил. Сега революцията завинаги ще приключи, вярват някои доверчиви хора като Лафайет. Но партията на жирондистите, която има надмощие в новоучреденото Национално събрание, по дух е републиканска. Тя желае да премахне кралската власт, а за тази цел няма по-добро средство от една война, понеже тя неминуемо ще доведе до сблъсък между кралското семейство и народа. Защото се знае, че начело на чуждите армии стоят двамата непокорни братя на краля, а неприятелските генерални щабове са подчинени на брата на кралицата.

От своя страна Мария Антоанета знае, че откритата война няма да ѝ помогне, а само ще ѝ навреди. Какъвто и да е изходът от военните действия, той ще бъде гибелен за нея. Ако армиите на революцията нанесат поражение на емигрантите, императорите и кралете, тогава Франция положително няма да търпи повече „тиранина“. Ако пък войските на нацията бъдат разгромени от роднините на краля и кралицата, тогава възбуденият и подстрекаван парижки народ ще обвини пленниците в Тюйлери. Ако Франция победи, те ще изгубят трона; победят ли външните сили, ще изгубят живота си. Това е причината, която кара Мария Антоанета да заклева в безчет писма своя брат Леополд и емигрантите да не предприемат нищо, а този предпазлив, колеблив и хладнокръвен противник на войната действително е държал далеч от себе си войнолюбивите принцове и емигранти и е избягвал всичко, което е можело да се изтълкува като предизвикателство.

Но щастливата звезда на Мария Антоанета отдавна е угаснала. Срещу нея се обръщат всички изненади, на които е способна съдбата. Тъкмо сега, на 1 март, внезапна болест покосява живота на нейния

брат, миролюбеца Леополд, а две седмици по-късно куршумът на някакъв заговорник погубва най-ревностния защитник на роялистичната кауза сред монарсите на Европа — Густав Шведски. Така войната става неизбежна. Защото наследникът на Густав няма намерение да подкрепя каузата на монарсите, а наследникът на Леополд II не проявява загриженост към своята кръвна родственица, понеже се ръководи изключително от собствените си интереси. В лицето на този двадесет и четири годишен, ограничен, студен и напълно безчувствен император Франц, в чиято душа не потрепва дори искрица от духа на Мария Терезия, Мария Антоанета не среща нито разбиране, ни го желание за разбирателство. Той хладно приема нейните пратеници, а към писмата ѝ е равнодушен; все му е едно, че неговата родственица ще бъде подложена на най-страшно душевно раздвоение, че предприетите от него мерки заплашват живота ѝ. Вижда единствено благоприятна възможност да увеличи властта си и отхвърля студено и рязко всички искания на Националното събрание.

Сега жирондистите имат пълно надмощие. След дълга съпротива и, както твърдят, със сълзи на очи Луи XVI е принуден да обяви на 20 април война на „краля на Унгария“. Войските тръгват, а съдбата продължава своя ход.

На чия страна е сърцето на кралицата в тази война? На страната на старото или на новото отечество? На страната на френските или чуждите войски? Историците роялисти, нейни заклеті защитници и хвалители, боязливо са отказвали да разискват този съществен въпрос, дори са подправяли цели пасажи в мемоарите и писмата ѝ, за да замъглят ясният и недвусмислен факт, че в тази война Мария Антоанета с цялата си душа е жадувала победата на съюзническите и поражението на френските войски. Позицията ѝ е недвусмислена: който я премълчава, е фалшификатор; който я отрича, е лъжец. Нещо повече: Мария Антоанета, която се чувства преди всичко кралица, а сетне — и кралица на Франция, не само е враждебно настроена към онези, които са ограничили кралската ѝ власт, и поддържа другите, които я подкрепят като владетелка, но си служи с всякакви, позволени и непозволени средства, за да ускори поражението на Франция и да насърчи победата на противника ѝ. „Дай боже да си отмъстя за всички

оскърбления, които тази страна ми нанесе“, пише тя на Ферзен и въпреки че отдавна е забравила майчиния си език и е принудена да използва преводачи за немските писма, пише: „Никога не съм била по-горда с немския си произход.“ Четири дни преди да бъде обявена войната, тя съобщава — или по-точно издава — на австрийския посланик военните планове на революционните армии, доколкото са ѝ били известни. Позицията ѝ е напълно ясна: за Мария Антоанета австрийското и пруското знаме са приятелски знамена, а френският трибагреник — пряпорец на врага.

Несъмнено това е явна държавна измяна — друга дума не би могла и да ни хрумне: съдилищата на всички страни днес биха окарали нейното поведение като престъпно. Но не бива да забравяме, че понятията „национален“ и „нация“ през осемнадесети век все още не са открити — те се пораждат в Европа едва след Френската революция. Осемнадесети век, към чиито възгледи Мария Антоанета здраво се придържа, не познава друго гледище, освен чисто династическото: страната принадлежи на краля, правото е там, където е кралят; онзи, който се бори за краля и кралството, воюва безусловно за право дело. А който е против кралството, той е бунтовник и размирник, дори ако брани собствената си страна. Поради пълната незрялост на патриотичната идея тази война изненадващо поражда непатриотична нагласа у някои противници: най-добрите немци — Клопщок, Шилер, Фихте, Хьолдерлин — в името на идеята за свобода жадуват поражението на немските войски, които все още не са народни войски, а армии на деспотичната власт. Отстъплението на пруските въоръжени сили ги радва, докато кралят и кралицата на Франция приемат разгрома на собствените си войски като лична победа. И от едната, и от другата страна войната не се води в името на държавните интереси, а в името на една идея — на династическата идея, на идеята за свобода. Удивителното раздвоение между разбиранията на старото и новото време никъде не личи така отчетливо, както при пълководеца на обединените немски войски херцог фон Брауншвайг, който само месец преди избухването на войната все още обмисля сериозно дали не е по-добре да поведе френските срещу немските войски. И така: през 1791 година понятията „отечество“ и „нация“ още не са уточнени в душите на хората от осемнадесетото столетие. Едва тази война, която създава народни армии с национално съзнание, а оттам и ужасните

братоубийствени войни между самите народи, ще породи идеята за националния патриотизъм и ще го завещае на идния век.

В Париж липсват каквито и да било доказателства, че Мария Антоанета желае победата на външните сили, не е известна и държавната ѝ измяна. Ала от самото начало френският народ подсъзнателно усеща враждебността на Тюйлери; без да има външно потвърждение, той наистина подозира Мария Антоанета в предателство спрямо неговата армия и неговата кауза. Само на сто стъпки от кралския дворец жирондистът Вернио извиква в Националното събрание следното обвинение: „От трибуната, от която ви говоря, се вижда дворецът, където покварени съветници подвеждат и заблуждават краля, който ни даде конституцията, там те изковават веригите, които искат да ни сложат, там се подготвят капаните, чрез които ще ни обвържат с австрийската династия. Виждам прозорците на двореца, където се подготвя контрареволуция и се обмислят всякакви средства, с които отново да ни тласнат в уничително робство.“ И за да няма никакво съмнение, че Мария Антоанета е действителната подстрекателка на мнимите заговори, той добавя заканително: „Нека знаят всички, които обитават този дворец, че нашата конституция осигурява неприкосновеност единствено на краля. Нека знаят, че законът ще съди всички виновни без изключение и че мечът не ще прости на никоя глава, обвинена в престъпление.“ Революцията започва да разбира, че ще разгроми външния враг само ако се справи с вътрешния. За да спечели голямата игра пред света, влиянието на двореца върху краля трябва да бъде ограничено. Сега всички истински революционери повеждат енергична борба; вестниците отново маршируват първи и настояват за сваляне на краля. Нови издания на прословутата брошура „Скандалният живот на Мария Антоанета“ се раздават по улиците, за да бъде съживена старата омраза. В Национално събрание нарочно внасят такива предложения, за които се надяват, че кралят ще се възползува от конституционното си право на вето — например да бъдат насилствено прогонени свещениците, отказали да положат клетва пред конституцията, и тъй като се знае, че Луи XVI като вярващ католик никога не би одобрил подобно предложение, по този начин се провокира официално скъсване. И

действително, кралят за пръв път се разсърдва и налага своето вето. Докато е бил силен, той не се е възползвал от нито едно свое право; сега, на косъм от гибелния край, този нещастник за пръв път се опитва да покаже смелост при най-трагични обстоятелства. Ала народът няма намерение да търпи прищевките на някаква си марионетка. Това вето е последната съпротива на краля пред народа.

За да дадат добър урок на краля и преди всичко на непреклонната и високомерна австрийка, якобинците — щурмовият отряд на революцията — избират символичната дата 20 юни. На този ден преди три години в балната зала на Версай са се събрали за пръв път представителите на народа, за да положат тържествена клетва: да не отстъпват пред силата на щиковеите и да създадат конституция на Франция. На този ден преди една година кралят, преоблечен като лакей, се е измъкнал през задната врата на своя дворец, за да избяга от диктатурата на народа. На този ден кралят веднъж завинаги трябва да проумее, че е нищо, а народът — всичко. Както годината 1789-а методично подготвя пристъпа на Версай, така годината 1792-ра подготвя пристъпа на Тюйлери. Но тогава войската на амазонките е трябвало да се вдигне на крак тайно и противозаконно, под закрилата на мрака; сега петнадесет хиляди души тръгват посред бял ден, предвождани от пивоваря Сантер. Камбаните бият тревога, градската управа също е застанала под разветите знамена, Националното събрание разтваря вратите си, а кметът Песион, който би трябвало да се грижи за реда, се прави на сляп и глух, за да подпомогне пълното унижение на краля.

Манифестацията на революционната колона започва като обикновено шествие пред Националното събрание. Петнадесетте хиляди души минават в стройни редици и носят големи плакати с надпис „Долу ветото!“ и „Свобода или смърт!“ Под звуците на „Ça ira“^[1] те дефилират край училището за езда, където заседава Националното събрание; в три и половина големият спектакъл като че ли приключва, хората се канят да се разотидат. Ала едва сега започва истинският митинг. Защото вместо да се разпръсне мирно, народното множество без заповед и все пак направлявано от невидима ръка се втурва към входа на двореца. Наистина там са застанали народните

гвардейци и стражите с щикове на пушките, но дворът със своята обичайна нерешителност не е дал указания за този случай, който съвсем лесно е можел да се предвиди: войниците не оказват съпротива и тълпата за броени мигове нахлува през тясната пролука на вратата. Напорът на тълпата е толкова силен, че сякаш невидима ръка понася хората нагоре по стълбището чак до първия етаж. Вече никой не е в състояние да ги възпре — те разкътват и разбиват вратите и преди да се вземе каквато и да било предохранителна мярка, първите нашественици се озовават пред краля, когото шепа гвардейци едва-едва отърват от най-лошото. И така, Луи XVI трябва да приеме парада на въстаналия народ в своя собствен дом и единствено непоклатимото му флегматично равнодушие предотвратява стълкновението. Той търпеливо и вежливо отговаря на всички предизвикателства, дори послушно слага на главата си червената барета на един санкюлот. Цели три и половина часа, при ужасна горещина, Луи XVI понася без възражения, без съпротива жадното любопитство и присмеха на враждебните си гости.

В същото време друга група въстаници прониква в покоите на кралицата — изглежда, сцената на ужасите от 5 октомври във Версай ще се повтори... Но тъй като кралицата е по-заstrasена от краля, офицерите бързо събират войници, изтикват Мария Антоанета в един ъгъл и преграждат пътя им към нея с огромна маса, за да я защитят поне от физически посегателства; освен това пред масата застават на стража народни гвардейци в три редици. Ордите на жените и мъжете не могат да се доберат до Мария Антоанета, но все пак са достатъчно близо, че да наблюдават „чудовището“ с предизвикателство, сякаш разглеждат някакъв експонат, достатъчно близо са, че Мария Антоанета да чуе всяка хула и заплаха. Сантер, който със своята намеса се стреми да постигне пълното унижение и решителното сплашване на кралицата, но, от друга страна, се старее да предотврати действителното насилие, заповядва на гренадиите да се отстранят, за да бъде изпълнена волята на народа, който само щял да поразгледа своята жертва, победената кралица. Същевременно той се опитва да успокои Мария Антоанета: „Мадам, заблудили са ви, народът не възнамерява да ви стори зло. Стига да поискате, всеки ще ви обича като ей това дете — и той посочва престолонаследника, който, уплашен и разтреперан, се е притиснал към майка си. — Впрочем не

се страхувайте, нищо няма да ви сторят.“ Ала винаги когато някой от тези „бунтари“ е предлагал помощта си на кралицата, нейната гордост се е възмущавала. „Нито са ме измамили, нито са ме подвели — сурово отвръща кралицата — и не се страхувам. Човек няма от какво да се страхува, когато е сред почтени люде.“ Студена и горда, кралицата устоява и на най-враждебните погледи, и на най-наглите думи. Само когато искат да я принудят да сложи на главата на детето си червената барета, тя им обръща гръб и казва на офицерите: „Това е прекалено! Злоупотребяват с човешкото търпение.“ Ала запазва самообладание и нито за секунда не проявява страх или несигурност. Чак след като вече не е сериозно заплашвана от нашествениците, се появява кметът Песион и подканва тълпата да се прибере у дома, „за да не дадат повод за съмнения в почтените намерения на народа“. Но дворецът се опразва едва късно вечерта и чак тогава унизената кралица усеща цялата мъчителност на своята безпомощност. Разбира, че всичко е загубено. „Още съм жива, ала по чудо — бърза да напише тя на своя довереник Ханс Аксел фон Ферзен. — Този ден беше ужасен.“

[1] *Ça ira* (фр.) — маршът на Френската революция от 1789 г. ↑

ПОСЛЕДНИ ВОПЛИ

Откакто е усетила дъха на омразата право в лицето си, откакто е видяла щикове на революцията в своята собствена стая в Тюйлери и е изживяла безсилието на Националното събрание и зложелателството на кмета, Мария Антоанета знае, че тя и семейството ѝ са безнадеждно загубени, ако отвън не дойде незабавна помощ. Само светкавичната победа на пруси и австрийци все още би могла да ги спаси. Наистина сега, в този последен, най-последен час, стари и неочаквани нови приятели се стремят да подготвят още едно бягство. Генерал Лафайет предлага лично да поведе кавалерийски дивизион, с който да измъкне на 14 юли краля и неговото семейство по време на празненствата на Марсово поле и да напуснат града с обнажени саби. Но Мария Антоанета, която все още гледа на Лафайет като на виновник за всички злини, предпочита да загине, ала не и да повери децата си, съпруга си и себе си на този безразсъден човек.

Когато отхвърля другото предложение, на ландграфиня фон Хесен-Дармщад, я ръководят по-благородни съображения: тази възможност е предназначена единствено за нея, ще се спаси от дворецата, защото е най-застрашена от всички. „Не, принцесо — отвърща Мария Антоанета, — въпреки че напълно оценявам Вашето предложение, все пак не мога да го приема. Посветих живота си на моя дълг към скъпите за мен същества, чиято злочестина споделям и които, каквото и да се говори, заслужават истинско съпричастие заради твърдостта, с която понасят съдбата си... Дано един ден нашите постъпки и страдания ощастливят поне децата ни — това е единственото желание, което си позволявам да изпитвам. Сбогом, принцесо! Отнеха ми всичко с изключение на сърцето, което винаги ще запазя, за да Ви обичам; не се съмнявайте в това — то би било единственото нещастие, което не бих могла да понеса.“

Това е едно от първите писма, които Мария Антоанета не пише вече просто така, за себе си, а за потомството. Дълбоко в душата си е разбрала: след като гибелният край е неизбежен, нека изпълни поне

своя последен дълг — да загине величествено и с вдигната глава. Може би подсъзнателно копнее за една по-бърза и възможно най-геройска смърт вместо това бавно загъване в тинята, вместо неумолимото сгромолясване във все по-страшни бездни. На 14 юли, народния празник по случай превземането на Бастилията, когато — за последен път — трябва да присъствува на тържествената церемония на Марсово поле, тя отказва да облече ризница под роклята си, както постъпва предпазливият ѝ съпруг; нощем спи сама, въпреки че някаква подозрителна личност веднъж се е вмъкнала в спалнята ѝ. Вече не напуска сградата — отдавна не може да отиде в собствената си градина, без да чуе песните на народа:

*Мадам Вето, току-виж,
изпоклала цял Париж!*

Нощем не могат да мигнат; винаги когато някоя камбана звънне от кулата, обитателите на двореца потръпват: това би могъл да бъде знакът за отдавна подготвяното окончателно превземане на Тюйлери. Чрез вестоносци и шпиони дворът всекидневно, дори всекичасно се осведомява за тайните клубове и републиканските секции от крайните квартали и знае, че остават броени дни — три, осем, десет, може би четиринадесет дни, до насилствения край, замислен от якобинците; но шпионите всъщност не издават никаква тайна. Защото вестниците на Марат и Ебер все по-ожесточено настояват кралят да бъде свален от престола. Мария Антоанета знае, че само някакво чудо или победното и бързо настъпление на пруските и австрийските войски би могло да ги спаси.

Ужасът, паниката, страхът през онези дни на последно очакване и пределно нетърпение са отразени в писмата на кралицата до най-верния ѝ приятел. Всъщност това вече не са писма, а вопли — диви, покъртителни жалби, неясни и същевременно проникателни, също като някое преследвано и задушавано същество. А новините в този момент и бездруго могат да се изнесат от Тюйлери само с безкрайна предпазливост и върховна смелост, защото на прислугата вече не бива

да се разчита, шпионите слухтят пред прозорците и зад вратите. Скрити в кутии с шоколад, навити под периферията на шапки, написани със симпатично мастило, шифровани (в повечето случаи не от нея), писмата на Мария Антоанета са съставени така, че в случай на залавяне да се възприемат за възможно най-безобидни съобщения. В тях се говори уж за всевъзможни най-общи събития, за измислени проблеми и въпроси; онова, което кралицата действително желае да съобщи, обикновено е казано в трето лице и освен това е шифровано. Воплите сега се изтръгват все по-често, положението е бедствено; преди 20 юни кралицата пише: „Приятелите Ви смятат, че възстановяването е невъзможно или най-малкото — твърде далечно. Затова при пръв удобен случай ги успокойте — те имат нужда от това, защото положението им с всеки изминал ден става все по-ужасно.“ На 23 юни предупреждението е още по-настойчиво. „Вашият приятел се намира в крайна опасност, болестта му напредва ужасно бързо, лекарите са безпомощни... Ако желаете да го видите още веднъж, побързайте и съобщете на родителите му за неговото отчайващо състояние.“ Термометърът измерва все по-висока температура (26 юни): „Необходима е бърза криза, която ще го спаси; отчаяни сме, че няма признаци за появата ѝ. Съобщете за състоянието му на всички, които имат общи дела с него, за да вземат съответните мерки. Времето лети...“ Понякога обърканата жена се стъписва, тревожните ѝ викове секват, като всеки искрено любещ човек тя чувства, че извънредно много е обезпокоила съществото, което ѝ е най-скъпо на този свят; дори в тези часове на безпределен страх и тревоги Мария Антоанета мисли не за себе си, а преди всичко за душевното сътресение, което нейните отчаяни вопли могат да причинят на любимия: „Положението ни е ужасно, но не се безпокойте прекалено много; усещам в себе си смелост и още нещо, което ми нашепва, че скоро отново ще бъдем щастливи и свободни! Само тази мисъл ме крепи... Сбогом! Кога ли отново ще се видим на спокойствие!“ (3 юли) И по-нататък: „Не се тревожете много за мен. Повярвайте, смелостта е в състояние да превъзмогне всичко... Сбогом... Опитайте се само ако е възможно, да ускорите обещаната помощ за нашето спасение... Пазете силите си заради нас и не се безпокойте.“ Сетне писмата следват с лудешка бързина. „Утре пристигат осемстотин души от Марсилия; говори се, че след осем дни щели да разполагат с достатъчно сили, за да осъществят

своя замисъл.“ (21 юли) А три дни по-късно: „Предайте на господин дьо Мерси, че животът на краля и кралицата се намира във върховна опасност, че загубата на един-единствен ден може да доведе до безмерни злочестини... Пълчищата на убийците с всеки ден неумолимо нарастват.“ А последното писмо от 1 август, което всъщност е и последното писмо на кралицата до Ферзен, рисува опасността с ясновидството на пределното отчаяние. „Животът на краля, както и този на кралицата, очевидно отдавна е застрашен. Пристигането на около шестстотин марсилци, както и на доста представители от всички якобински клубове увеличава нашето безпокойство, което за жалост е твърде основателно. Вярно е, че се взимат всевъзможни мерки за сигурността на кралското семейство, ала убийците през цялото време обикалят двореца: подстрекават народа, една част от Националното събрание е обзета от зли намерения, друга част — от малодушие и страхливост... Трябва да измислим как да се спасим от кинжалите и да изиграем съзаклятниците, които вече са се струпали около трона, за да го съборят. От доста време вече бунтарите не си правят труда да прикриват намеренията си да унищожат кралското семейство. На последните две нощни събрания е имало разногласия единствено относно начините за изпълнение на тези намерения. От предишното ми писмо знаете колко важно е да спечелим макар и двадесет и четири часа; днес само ще повторя същото и ще добавя, че ако сега никой не ни се притече на помощ, само провидението ще може да спаси краля и кралицата.“

Влюбеният получава писмата на любимата жена в Брюксел. Можем да си представим с какво отчаяние се бори той от ранно утро до късна вечер с мудността и нерешителността на кралете, пълководците и посланиците — пише писмо след писмо, прави посещение след посещение, настоява с цялата енергия на своето наранено нетърпение за бързо настъпление и военни действия. Но армейският комендант, Брауншвайгският херцог, е войник от онази стара военна школа, която учи, че едно настъпление трябва да се подготви в продължение на месеци. Бавно, грижливо, методично, според отдавна остарелите закони на военното изкуство, изучено при Фридрих II, той разполага войските си и със своето вечно генералско

високомерие не се отклонява нито със сантиметър от мобилизационните предписания, не допуска да му влияят никакви политици, а още по-малко външни лица. Заявява, че преди средата на август не може да премине границите, но обещава, че по-сетнешните му планове предвиждат на един дъх да стигнат до Париж — нали военните разходки винаги са били любима мечта на всички генерали!

Ала Ферзен, разстроен от отчаяните вопли откъм Тюйлери, знае: тогава ще бъде късно. Незабавно трябва да се предприеме нещо за спасяването на кралицата. И в безразсъдството на своята страстна любов влюбеният прави тъкмо онова, което ще погуби любимата му. Именно мярката, с която иска да възпре пристъпа на тълпите към Тюйлери, ускорява този пристъп. Мария Антоанета отдавна настоява пред съюзниците да напишат манифест. Нейният замисъл е чрез този манифест да се направи опит за ясно разграничаване на каузата на републиканците и якобинците от тази на френската нация, като по този начин се вдъхне смелост на добронамерените според нея елементи във Франция и се сплашат „уличниците“. Преди всичко тя иска в този манифест да няма намеса във вътрешните работи на Франция и „да се избягва прекомерното споменаване на краля, както и внушението, че всъщност се стремят да го подкрепят“. Мечтала е за приятелска декларация към френския народ и същевременно за заплаха към насилниците. Ала злощастният Ферзен е обзет от ужас, защото знае, че до действителната военна помощ от страна на съюзниците може да мине цяла вечност, и настоява онзи манифест да бъде съставен с най-сурови думи; лично той написва един проект, предава го чрез свой приятел и за зла участ тъкмо неговият проект се приема! Прословутият манифест на съюзническите към френските войски си служи с такива повелителни изрази, сякаш полковете на Брауншвайгския херцог победоносно са застанали пред самия Париж; той съдържа всичко, което много по-добре осведомената кралица е искала да избегне. В него постоянно се споменава за свещената личност на най-христолюбивия крал, Националното събрание е обвинено, че противозаконно е обсебило юздите на държавното управление, френските войници се приканват незабавно да се подчинят на краля, на своя законен владетел, а самият Париж — в случай, че дворецът Тюйлери бъде насилствено превзет — е заплашен с „назидателно и достопамятно отмъщение“, с военна разправа и сриване до основи:

един малодушен генерал изрича възгледите на Тамерлан^[1], преди да е даден първият изстрел.

Успехът на тази книжна заплаха е злокобен. Дори онези, които досега вярно са стояли на страната на краля, мигом се превръщат в републиканци, след като разбират колко скъп е техният крал за враговете на Франция, след като проумяват, че победата на чуждите войски ще унищожи всички завоевания на революцията, че превземането на Бастилията ще се окаже напразно, клетвата в балната зала — безполезна, а обетът на хилядите французи на Марсово поле — невалиден. Ръката на Ферзен, ръката на влюбения, хвърля с тази безразсъдна заплаха бомба в тлеещия огън. И това безсмислено предизвикателство става причина яростта на двадесет милиона души да избухне.

В последните дни на юли текстът на злополучния манифест на Брауншвайгския херцог става известен в Париж. Заканата на съюзниците да сринат града до основи, в случай че народът нападне Тюйлери, е възприета от народа като предизвикателство. Незабавно започват приготовления и ако не пристъпват към мигновени военни действия, то е само защото изчакват пристигането на елитните войски — шестстотинте отбрани републиканци от Марсилия. Загорели от южното слънце, тези буйни и решителни хора се появяват на 6 август и под такта на своята маршова стъпка запяват нова песен, чийто ритъм за броени седмици ще разтърси цялата страна: Марсилезата, този химн на революцията, сътворен в един необикновен час от вдъхновението на някакъв напълно обикновен офицер. Сега всичко е готово за последния удар срещу прогнилата монархия. Нападението може да започне: „Allons, enfants de la patrie...”^[2]

[1] Тимур-Ленг (Тамерлан) (1336–1405) — велик емир на Монголия от 1370 г.; основател на Великата монголска империя в Средна Азия (столица Самарканд), която след неговата смърт бързо се разпада. ↑

[2] „Allons, enfants de la patrie...” — „Напред, деца на родината“ — начални думи на Марсилезата. ↑

ДЕСЕТИ АВГУСТ

Нощта на 9 срещу 10 август предвещава горещ ден. По небосвода, осеян с хиляди звезди, няма нито едно облаче, не полъхва никакъв ветрец; над улиците се разстила мъртва тишина, покривите отразяват бялото сияние на лятната месечина.

Но тази тишина не може да заблуди никого. И макар улиците да са необикновено пусти, това само потвърждава предположението, че се подготвя нещо извънредно важно. Революцията не спи. В секциите, по клубовете и жилищата се събират нейните водачи, подозрително тайнствени вестonosци бързат да предадат заповедите им по участъците, макар да са невидими, ръководителите на Генералния щаб на въстаниците Дантон, Робеспьер и жирондистите подготвят нелегалната армия и народа на Париж за пристъпа.

Ала и в двореца никой не спи. Там вече от доста време очакват въстанието да избухне. Знае се, че марсилците неслучайно са пристигнали в Париж и последните новини гласят: настъплението трябва да се очаква за утрешния ден. Прозорците са разтворени заради душната лятна нощ, кралицата и мадам Елизабет се ослушват, ала не долавят никакъв шум. Пълна тишина цари над затворения парк на Тюйлери, чуват се само стъпките на стражите по двора, понякога звънва сабя или кон тупва с копито, защото повече от две хиляди войници лагеруват в двореца, коридорите са пълни с офицери и въоръжени благородници.

Най-сетне в един без четвърт през нощта всички се втурват към прозорците: откъм далечните предградия някаква камбана започва да бие тревога, към нея се присъединява втора, трета, четвърта. А отдалеч, от много далеч долита грохот на барабан. Вече няма никакво съмнение, че въстаниците се събират. Само след няколко часа всичко ще бъде решено. Възбудената кралица постоянно тича до прозореца, за да чуе дали заплашителните шумове се усилват. В тази нощ никой не спи. Най-после в четири часа сутринта кървавочервеното слънце изгрява на безоблачното небе. Денят ще бъде горещ.

В двореца се взети всички мерки. В последния момент е пристигнал най-преданият полк на краля, съставен от деветстотин швейцарци — сурови, непоколебими мъже с желязна дисциплина, готови да умрат, но да изпълнят дълга си. Освен това от шест часа вечерта други шестнадесет елитни дружини на Националната гвардия и кавалерията охраняват Тюйлери, подвижните мостове са спуснати, стражите са утроени, а цяла дузина топове са насочили в няма заплаха своите дула към изхода. И още: разпратени са известия до две хиляди благородници, заради тях портите са стояли разтворени до полунощ, но последното е било излишна мярка, защото са пристигнали само шепа воители, повечето от които възрастни, беловласи аристократи. За реда се грижи Манда, смел и енергичен офицер, решен да не отстъпва пред никаква заплаха. Но и революционерите узнават това и в четири часа сутринта внезапно го отзовават — трябвало да се яви в кметството. Кралят допуска глупава грешка, като го освобождава да отиде, и въпреки че Манда знае какво го чака там, приема поканата. Новата революционна комуна, която се е настанила в кметството, го посреща и убива; два часа по-късно трупът му с разбит череп плува по Сена. Предводителят на отбраната е унищожен, тя е лишена от своето решително сърце, от енергичната си десница.

Защото краля не го бива за водач. Обърканият човечец се препъва във виолетовия си халат, с изкривена перука и жалък, блуждаещ поглед нерешително залита от стая в стая, стои и чака. До вчера са били решени да отбраняват Тюйлери до последна капка кръв и с дръзка енергия са превърнали двореца в укрепен лагер. Ала още отсега, преди врагът изобщо да се е показал, несигурността отново завладява хората. Тази несигурност се излъчва от Луи XVI. Винаги когато е трябвало да вземе някакво решение, той се е стъписвал пред отговорността и направо се е поболявал, макар че всъщност не е страхлив; а как да се очаква смелост от войниците, когато виждат своя водач да трепери? Швейцарският полк се държи здраво, защото офицерите го командуват изкъсо, но при националните гвардейци се проявяват тревожни признаци, след като постоянно чуват въпроса: „Ще се биеш ли? Няма ли да се биеш?“

Кралицата едва смогва да скрие раздразнението си от малодушието на своя съпруг. Мария Антоанета копнее за окончателно решение. Изтощените ѝ нерви вече не могат да понасят вечното напрежение, а гордостта ѝ — постоянната заплаха и недостойното покорство. През тези две години прекалено ясно е проумяла, че отстъпчивостта и слабостта не намаляват исканията на революцията, а само засилват нейната дързост. Но сега кралството вече се е озовало на последното, най-ниското стъпало, на ръба на пропастта; сторят ли още една стъпка, ще загубят всичко, дори честта си. Потръпващата от гордост жена би предпочела сама да слезе при разколебаните национални гвардейци, за да им вдъхне своята решителност и да им напомни, че трябва да изпълнят дълга си. В този час навярно е изплувал смътният спомен за нейната майка, която в отчаянието си е взела на ръце престолонаследника и се е изправила пред също така разколебаните унгарски аристократи, и с този едничък жест ги е въодушевила и спечелила на своя страна. Ала тя знае и друго: има часове, в които жената не може да замести мъжа си, нито кралицата — краля. Ето защо увещава Луи XVI да направи последен преглед на войските преди боя и със словото си да разсее колебанията на защитниците.

Замисълът ѝ е правилен: Мария Антоанета винаги е притежавала непогрешим усет. Няколко пламенни слова, каквито по-късно Наполеон всякога е съумявал да изтръгне от дъното на душата си в най-опасните мигове, една клетва от страна на краля, че ще умре с войниците си, един решителен, властен жест — и разколебаните дружини биха се превърнали в желязна стена. Ала ето че по голямото стълбище се клатушка надолу някакъв тромав шишко с шапка под мишница, късоглед, непохватен, лишен от всякаква войнственост, и едва изрича няколко откъслечни, неясни слова: „Казват, че идвали... Моята кауза е кауза на всички добри граждани... нали ще се бием храбро, а?...“ Колебливият тон и смутеното поведение засилват несигурността, вместо да я премахнат. Националните гвардейци презрително гледат как този малодушен човек неуверено пристъпва към техните редици; вместо с очаквания поздрав „Да живее кралят!“ го посрещат с мълчание, а сетне с двусмисления възглас „Да живее нацията!“ и когато кралят се осмелява да отиде до оградата, където войските са започнали вече да се побратимяват с народа, до него

долитат открити бунтовни викове: „Долу ветото! Долу дебелията свиня!“ Ужасените привърженици и министри на краля го заобикалят и отвеждат обратно в двореца. „Боже мой, подиграват краля!“, извиква от първия етаж министърът на флотата, а Мария Антоанета, която с подпухнали и зачервени от плач и безсъние очи втрещено е наблюдавала жалкия спектакъл, с огорчение се извърща. „Загубихме всичко — потресено казва тя на своята камериерка. — Кралят не показва решимост и прегледът на войските причини по-скоро зло, отколкото добро.“ Битката е приключила, преди да започне.

В утрото на окончателния двубой между монархията и републиката към тълпата пред Тюйлери се е присъединил и някакъв млад поручик, някакъв корсикански офицер без служба, именуван Наполеон Бонапарт. Той би сметнал за луд човека, който би му казал, че един ден ще живее в този дворец като наследник на Луи XVI. Понеже е останал без работа, е решил да прецени с непогрешимия си войнишки усет изгледите на нападателите и защитниците. Няколко топовни изстрела, бързо нападение, и тая сган (както по-късно, на остров Света Елена, с презрение ще назове войските от предградията) ще бъде пометена без остатък. Ако кралят е разполагал с този дребен поручик от артилерията, сигурно е щял да надвие цял Париж. Но никой в двореца не притежава непреклонното сърце и орловия взор на малкия поручик. „Не нападайте, запазете самообладание, укрепете защитата“ — това са единствените заповеди към войниците, половинчата мярка, която води към пълно поражение. Междувременно — вече е седем часът сутринта — се е появил кавалерийският авангард на въстаниците — безредна и лошо въоръжена тълпа, заплашителна не с дееспособността си, а единствено с непоколебимото си мъжество. Някои от тях се насочват към подвижния мост. Крайно време е да се вземе решение. Главният прокурор Рьодерер съзнава своята отговорност. Преди час той вече е съветвал краля да отиде отсреща в Националното събрание и да потърси закрилата му. Но Мария Антоанета троснато е заявила: „Господине, тук разполагаме с достатъчно сили, освен това е време да разберем кой ще надделее — кралят или въстаниците, конституцията или бунтарите.“ Но самият крал не намира какво да каже. Пъхти, погледът му блуждае, седи в

креслото и чака, сам не знае какво; иска му се още малко да отложи нещата, да не взема никакво решение. Но ето го отново Рьодерер, препасал ешарпа, който му позволява свободен достъп навсякъде; придружават го няколко градски съветници. „Господарю — енергично се обръща той към Луи XVI, — ваше величество не бива да губи и пет минути, единствено Националното събрание може да ви предложи сигурна закрила!“ — „Но на площад Карузел не видях много хора“, плахо отвръща Луи XVI, чиято цел винаги е била да спечели малко време. „Господарю, неизброими тълпи с дванадесет топа идват насам откъм предградията!“

Някакъв общински съветник, който е търговец на дантели и кралицата по-рано често е купувала от него, подкрепя предупреждението на Рьодерер. Но: „Замълчете, господине — го срязва веднага Мария Антоанета (винаги избухва, щом някой, когото тя не уважава, иска да я спаси), — оставете главният прокурор да се изкаже!“ — И тогава сама се обръща към Рьодерер: — „Но, господине, нали разполагаме с въоръжена сила?“ — „Мадам, цял Париж се е разбунтувал, всякаква съпротива е невъзможна!“

Мария Антоанета вече не е в състояние да овладее своята възбуда, страните ѝ поруменяват, но въпреки своето безсилие си налага да не избухне пред тези мъже, от които никой не разсъждава мъжествено. Ала отговорността е чудовищна; в присъствието на френския крал никоя жена няма право да даде заповед за бой. И така, тя трябва да изчака решението на човека, който вечно не може да вземе решение. Най-сетне той вдига тежката си глава и щастлив, задето е решил нещо, заявява: „Да вървим!“

И през шпалира на благородниците, които го гледат без всякакво уважение, покрай швейцарските войници, на които пропускат да кажат, макар и седна дума, дали трябва да се бият, или не, през все по-гъстата тълпа на народа, който неприкрито се подиграва и дори заплашва краля, жена му и малцината доверени люде, Луи XVI без бой и дори без опит за съпротива напуска двореца, построен от прадедите му, където кракът му вече никога няма да стъпи. Прекосяват градината, отпред върви кралят с Рьодерер, следват го кралицата, уловила под ръка министъра на флотата, до нея крачи момченцето ѝ. Движат се с недостойна бързина към покрития манеж, където някога дворът весело и безгрижно се е възхищавал на конните надбягвания и където сега

Националното събрание с гордост вижда как неговият крал, разтреперан за живота си, без да се бие, е дошъл да търси закрилата му. Трябва да изминат около двеста стъпки. Но с тези двеста стъпки Мария Антоанета и Луи XVI невъзвратно се отказват от своята власт. Кралството вече не съществува.

Националното събрание наблюдава със смесени чувства как някогашният му господар, с когото все още го свързва клетва за вяност и чест, иска от него гостоприемство. Обзет от великодушието на първата изненада, председателят Вернио заявява: „Господарю, можете да разчитате на непоколебимостта на Националното събрание. Неговите членове са се заклели да умрат в защита на народните права и на установената власт.“ Обещанието е щедро, защото според конституцията кралят все още е един от двата законно установени авторитета, а сред хаоса Националното събрание се държи така, сякаш законният ред не е нарушен. То строго се придържа към параграфите на конституцията, които забраняват присъствието на краля по време на съвещанията на Националното събрание. Но тъй като трябва да продължат заседанието си, го подслоняват в съседната ложа, която иначе се заема от писарите. Тази ложа е толкова ниска, че човек не може да стои в нея изправен; отпред има няколко кресла, отзад — сламена пейка, а от същинската заседателна зала досега я е разделяла желязна решетка. Днес депутатите на бърза ръка отстраняват тази решетка с пили и чукове, защото все още предвиждат възможността уличната сган насила да измъкне кралското семейство: ако това наистина се случи, депутатите ще преустановят заседанието си и ще заобиколят своите владетели. Мария Антоанета, Луи XVI и децата им трябва да прекарат осемнадесет часа в тази клетка, където направо се задушават от знойната горещина на августовския ден и са изложени на любопитните, злонамерени и съжалителни погледи на заседателите. Ала пълното безразличие, с което Националното събрание се отнася към присъствието на кралското семейство през тези осемнадесет часа, прави тяхното унижение още по-жестоко от всяка подчертана или гласно изречена ненавист. Зачитат ги толкова, колкото се зачитат разсилните или публиката от галериите; нито един депутат не става и не отива да ги поздрави, на никого от тях не минава през ума да

направи престоя им в тази клетка по-удобен и поносим. Разрешава им се само да изслушат разговорите, които ги засягат: гледката е зловеща, те имат чувството, че през някакъв прозорец наблюдават своето собствено погребение.

Внезапно през депутатите минава тръпка. Някои от тях скачат от местата си, ослушват се и бързо разтварят вратата, през която долитат близките пушечни изстрели откъм Тюйлери. Прозорците се разтърсват от глух тътен: топовни гърмежи. При нахлуването в двореца въстаниците са се натъкнали на швейцарската гвардия. В жалката припряност на своето бягство кралят съвсем е забравил да се разпорежи или, както винаги, не е намерил сили да изтръгне от себе си ясното „да“ или „не“. Верни на предишната, неотменена заповед — да останат в отбранителна позиция, — швейцарските гвардейци бранят опустялата черупка на монархията, Тюйлери, и по заповед на офицерите дават няколко топовни изстрела. Вече са разчистили двора, завзели са довлечените топове и по този начин са доказали, че един решителен крал е можел да се защити. Но кралят — този владетел, който сякаш не носи глава на раменете си и наистина скоро ще я загуби — сега си спомня за своя дълг да не изисква смелост и себеотрицание от другите хора, щом сам се е показал като страхливец, и заповядва на швейцарците да преустановят отбраната на двореца. Твърде късно: това са вечните съдбовни слова на монаршеската му власт! Неговите нерешителност и нехайство са отнели живота на повече от хиляда души. Ожесточената тълпа необезпокоявано нахлува в беззащитния дворец. Отново лумва кървавият фенер на революцията: главите на убитите роялисти са понесени на щикове, клането приключва едва в единадесет предобед. До края на този ден не падат повече глави — търкулва се само една корона.

Наблъскано в душната лежа, кралското семейство трябва да присъствува на всичко, което става в Националното събрание, но няма право да изрази своето мнение. Най-напред виждат своите предани швейцарци — почернели от барута, опръскани с кръв — да се втурват в Националното събрание, преследвани от победилите въстаници,

които искат да ги изтръгнат от закрилата на депутатите. Сетне върху председателската маса полагат откраднатите от двореца вещи: сребърни предмети, накити, писма, ковчежета и книжни пари. Мария Антоанета със стиснати устни изслушва похвалите към водачите на въстанието. Беззащитна и безмълвна, тя слуша предложенията на представителите от различни секции, които най-настойтелно искат свалянето на краля, вижда как в своите доклади изопачават най-явни факти. И отново присъствува на вечния, на вечно повтарящия се спектакъл: как политиците се превръщат в страхливци, щом усетят, че вятърът е променил своята посока. Същият Вернио, който само преди два часа е обещал от името на Националното събрание, че по-скоро ще умре, но няма да позволи да бъдат накърнени правата на установения авторитет, сега на бърза ръка отстъпва и внася предложение за незабавното отстраняване на носителя на действащата власт, сиреч на краля, и настоява за преместване на кралското семейство в Люксембургския дворец „под закрилата на гражданите и закона“, т.е. настоява за затварянето му. И за да може това искане да бъде поднесено в омекотен вид на роялистично настроените депутати, се предлага уж да се назначи възпитател на престолонаследника; в действителност обаче никой не мисли нито за короната, нито за краля. Отнемат му единственото право — правото на вето; ония закони, които кралят е отхвърлил, веднага се утвърждават от Националното събрание, никой не потърсва поне с поглед одобрението на онзи безпомощен, изпотен човечец, който морно се е отпуснал в креслото си в ложата на писарите и навярно дълбоко в себе си е доволен, че вече не се допитват до него. Отсега нататък Луи XVI няма да бъде задължаван да взема решения. Отсега нататък ще се решава неговата съдба.

Заседанието продължава осем, дванадесет, четиринадесет часа. Петимата са се натъпкали в ложата, не са мигнали през ужасната нощ, а от сутринта за тях е минала цяла вечност. Изнурените деца са задрямали; те нищо не разбират от онова, което става, пот се стича от челата на краля и кралицата, Мария Антоанета постоянно моли да наквасят кърпичката ѝ, един-два пъти изпива чаша леденостудена вода, подадена от милосърдна ръка. С пламнали очи, уморена и

същевременно страшно възбудена, тя се е втреничила в душната затворена зала, където словесната машина от дълги часове се върти около тяхната съдба. Не слага залък хляб в устата си, за разлика от своя съпруг. Без да се притеснява от зрителите, Луи XVI многократно си поръчва закуски, дъвче и предъвка в ложата със своите тежки и бавни челюсти, сякаш се е разположил пред сребърните съдини на трапезата си във Версай. Дори смъртната опасност не е в състояние да потисне глада и желанието за сън в това толкова нецарствено тяло; тежките му клепачи бавно се затварят и в разгара на борбата, която ще му струва короната, Луи XVI си подрямва един час. Мария Антоанета се отмества от него и се скрива в сянката на ложата. В подобни мигове тя винаги се е срамувала от ужасно недостойната слабост на този човек, който полага повече грижи за стомаха си, отколкото за своята чест, и въпреки безмерното унижение продължава да се тъпче и да дреме. Кралицата отвърща пламналия си взор, за да не издаде своего огорчение; обръща гръб и на събранието, много ѝ се иска да запуши и ушите си. Само тя чувства цялото унижение на този ден, а в свитото ѝ гърло вече се надига горчилката от онова, което предстои да се случи; ала нито за миг не загубва достолепната си осанка, винаги запазва своето величие, щом усети нечие предизвикателство; бунтарите не ще видят нито една сълза, не ще чуят нито една въздишка — тя се отдръпва назад, все по-назад в сянката на ложата.

Най-сетне, след осемнадесетте зловещи часа в нажежената клетка, кралят и кралицата могат да се оттеглят в бившия манастир на фьойантините, където в една от голите, изоставени килии набързо им стъкмяват легла. Непознати жени дават на френската кралица риза и малко бельо и понеже е загубила или в бързината е забравила парите си, тя взема на заем няколко златни монети от собствената си прислужница. Едва сега, когато е останала сама, Мария Антоанета хапва малко. Но през решетъчните прозорци все още долита шум, градът е обзет от трескаво вълнение, минаващите тълпи сякаш нямат край, а откъм Тюйлери се носи глухият тропот на коли. Това са талигите, с които извозват труповете на хилядата убити: грозна работа, която се върши през нощта. Но трупът на кралството ще бъде отстранен посред бял ден.

На следващото и по-следващото утро кралското семейство пак е принудено да присъства на заседанията на Националното събрание,

като отново заема своята ужасна клетка. Виждат как властта им с всеки изминал час се стопява в накалената пещ. Довчера се е говорело за краля, днес Дантон вече споменава за „народните тирани“, а Кло — за „личностите, наречени крале“. Вчера са избрали Люксембургския дворец за „резиденция“ на двора и са възнамерявали да назначат възпитател за престолонаследника, днес обаче се изразяват по-остро: кралят трябва да се постави „под охраната на народа“, сиреч да бъде затворен; освен това Комуната — новата революционна градска управа, учредена през нощта на десети август — не одобрява Люксембургския дворец или Министерството на правосъдието като бъдеща резиденция и ясно изтъква съображенията си: от тези две сгради много лесно можело да се избяга. Единствено в Тампл Комуната била в състояние да гарантира сигурността на „задържаните“ — понятието „затвор“ се оформя все по-определено. Националното събрание, което тайно се радва, че е отхвърлило от себе си решението на този въпрос, предоставя краля на грижите на Комуната. Тя обещава, че ще отведе кралското семейство в Тампл „с всичката почит, дължима на злощастieto“. С това въпросът е приключен, ала мелницата на словото продължава да се върти през целия ден и до два часа през нощта, но нито една дума не е в полза на нещастниците, които сякаш са се свили не в мрака на ложата, а в сянката на съдбата.

На 13 август Тампл най-сетне е готов. През тези три дни е изминато огромно разстояние. Цели столетия са били необходими, за да се стигне от абсолютната кралска власт до Националното събрание, две години — от Националното събрание до конституцията, няколко месеца — от конституцията до превземането на Тюйлери, само три дни — от превземането на Тюйлери до затварянето на краля. Остават още няколко седмици до ешафода, след което един-единствен тласък ще го сгромоляса в гроба.

На 13 август в шест часа вечер кралското семейство е закарано в Тампл под предводителството на Песион — в шест часа вечер, преди да се е здрачило, преди да е настъпила нощта, защото победилият народ трябва да види своя някогашен господар и преди всичко високомерната кралица на път към тъмницата. Умишлено бавно, в продължение на два часа, колата обикаля половината град; нарочно правят завой през площад Вандом, за да може Луи XVI да

види статуята на своя пралядо Луи XIV, която по заповед на Националното събрание е разрушена и съборена от пиедестала — Луи XVI трябва да се убеди, че е свършила не само неговата власт, но и властта на целия му род.

И пак в тази привечер, когато досегашният господар на Франция сменя двореца на своите деди с тъмницата, новият господар на Париж също променя местоположението си. През същата нощ изнасят гилотината от двора на тъмницата Консиержри и заплашително я издигат на площад Карузел. Франция трябва да знае: от 13 август на власт вече не е Луи XVI.

ТАМПЛ

Вече се е стъмнило, когато кралското семейство пристига пред някогашния дворец на тамплиерите — Тампл. Прозорците на главното здание са осветени с безброй лампиони — нали днешният ден е народен празник! Мария Антоанета познава този малък замък. В блажените, лекомислени години на рококо тук е живял братът на краля, граф д'Артоа — неин другар в танците и веселбите. Със звънливи камбанки, загърната в скъпи кожи, през зимата преди четиринадесет години веднъж тя спира тук с разкошно украсената си шейна, за да вечеря набързо при своя девер. Днес обаче е получила покана за постоянно пребиваване от по-нелюбезни домакини, от членовете на Комуната, а пред вратите стоят не лакеи, а бдителни стражи: гвардейци и жандарми. Голямата зала, където поднасят вечерята на затворниците, ни е позната от прочутата картина „Чай у принц дьо Конти“. Момченцето и девойчето, които забавляват със своя концерт знатното общество, са самият осемгодишен Волфганг Амадеус Моцарт и сестра му: музика и веселие са звучали в тези зали, щастливи благородници са били последните блажени обитатели на този дом.

Но Комуната е решила да подслони Мария Антоанета и Луи XVI не в елегантния замък, в чиито позлатени дърворезби навярно все още леко отеква сребристата нежна музика на Моцарт, а в двете съседни, прастари, кръгли кули с островърхи покриви. Построени през средновековието от тамплиерите, те представляват непревземаема крепост от тежки дялани камъни, която също като Бастилията поражда зловещи усещания със своята сивота и неприветливост. С внушителните си, обковани с желязо врати, с ниските си прозорци и мрачните зидове около дворовете те припомнят отдавна забравени стари балади, средновековни тайни съдилища, инквизиции, свърталища на магьосници и зали за мъчения. Парижаните плахо и без желание се взират в развалините на бруталната епоха, които стоят необитаеми в този оживен квартал на дребни граждани, а това удвоява тяхната мистериозност. И фактът, че тази стара и безполезна крепост е

определена за затвор на старата кралска власт, която също е станала безполезна, се превръща в злокобен, красноречив символ.

Идните седмици са посветени на охраната на огромната тъмница. Събарят цял ред къщурки около кулите, изсичат всички дървета в двора, за да се облекчи надзорът от всички страни, освен това преграждат с каменен зид двата пусти двора около кулите от останалите сгради, така че, за да се стигне до същинската цитадела, първо трябва да се прекосят три крепостни вала. При всички изходи построяват патрулни будки, а пред всяка вътрешна входна врата на всеки етаж предвидливо спускат бариери, които принуждават всеки при влизане и излизане да се легитимира пред седемте или осемте различни поста. Общинският съвет определя всеки ден с жребий четирима комисари, които денонощно и на смени надзирават всички помещения, а вечер са длъжни да съхраняват ключовете от всички врати. Освен тях и общинските съветници никой няма право да прониква зад стените на Тампл, ако не притежава специален пропуск: никакъв Ферзен или друг услужлив приятел не може да влезе в досег с кралското семейство, категорично е пресечена възможността за контакти и писма — така поне изглежда на пръв поглед.

Друга предпазна мярка засяга още по-тежко кралското семейство. През нощта на 19 август се явяват двама служители от общинската управа със заповед да изведат всички лица, които не принадлежат към кралското семейство. За кралицата е особено болезнена разлъката с мадам дьо Ламбал, която, макар че вече се е намирала в безопасност, доброволно се е завърнала от Лондон, за да потвърди на дело своята преданост в тези мигове на опасност. И двете са обзети от предчувствия, че не ще се видят вече; навярно при това сбогуване, което става без свидетели, Мария Антоанета е дала като последен знак на своята привързаност към приятелката си онзи пръстен със затворения в него побелял кичур коси и трагичния надпис „Побеляха от нещастieto“, намерен по-сетне до разкъсаното тяло на убитата принцеса. Възпитателката мадам Турзел и дъщеря ѝ също трябва да напуснат общия затвор и да се прехвърлят в друг — във Форс; това се отнася и до свитата на краля: оставят му само един камериер за личен слуга. По този начин са заличени всички външни признаци за кралско обкръжение и дворцов живот: Луи XVI, Мария Антоанета, двете им деца и принцеса Елизабет остават съвсем сами.

Страхът от някое събитие обикновено е по-непоносим от самото събитие. Колкото и унизителен да е затворът за краля и кралицата, той все пак им предлага на първо време известна сигурност. Дебелите зидове, които ги обграждат, непристъпните дворове, стражите с постоянно заредени пушки правят невъзможен всеки опит за бягство, но същевременно пазят затворниците от всякакви нападения. Кралското семейство не трябва вече да се вслушва непрестанно дали камбаните не бият тревожно и дали барабаните не гърмят, както е правило по-рано в Тюйлери, където всеки миг е чакало подготвяното нападение; в самотната кула всеки ден се повтаря все едно и също — все същата сигурна, безметежна усамотеност, все същата отдалеченост от всякакви светски вълнения. Градската управа на първо време прави всичко възможно, за да осигури чисто физическите удобства на височайшите затворници: революцията е безкомпромисна в борбата, но в същността си не е безчовечна. След всеки удар тя винаги си позволява кратко затишие, без да подозира, че тъкмо тези прекъсвания, това привидно намаляване на напрежението кара победените още по-ясно да съзнават своето поражение. През първите дни след преместването в Тампл градската управа се стреми да пригоди затвора колкото е възможно по-добре към потребностите на пленниците. Голямата кула отново е тапицирана и мебелирана, обзавеждат цял етаж — четири стаи за краля и четири за кралицата, сестрата на краля мадам Елизабет и за децата. Позволява им се по всяко време да напускат мрачната, вмирисана на мухъл кула и да се разхождат из градината, освен това Комуната се грижи преди всичко за онова, което, уви, е най-важно за приятното настроение на краля — за добрата и обилна храна. Не по-малко от тринадесет служители се грижат за неговата трапеза — всеки обед се състои от поне три вида супи, четири предястия, два вида печено, четири леки ястия, компоти, плодове, малвоази, бордо, шампанско, така че за три и половина месеца кухненските разходи надхвърлят тридесет и пет хиляди ливри. Щедри са грижите и за бельото, облеклото и мебелировката, докато на Луи XVI не се гледа като на престъпник. По негово желание пристига цяла библиотека с 257 книги — повечето от тях латинска класика, — за да си запълва времето: в този начален, извънредно кратък период

пленничеството на кралското семейство е лишено от наказателен характер и — ако изключим душевните терзания — кралят и кралицата са можели да водят спокоен, едва ли не мирен живот. Сутрин Мария Антоанета вика депата при себе си, занимава ги или играе с тях, на обед всички се хранят заедно, след това изиграват партия табла или шах. А докато кралят извежда престолонаследника на разходка в градината и пуска с него хвърчила, кралицата обикновено бродира в стаята си — твърде горда е, за да се разхожда пред погледите на стражите. Вечер сама слага децата да спят, сетне разговарят още известно време или играят карти, понякога тя се опитва да посвири на клавесина, както е правила някога, или да попее, ала откъсната от целия свят и от приятелките си, завинаги е загубила безгрижното си сърце. Говори малко, предпочита да бъде с децата или сама. Липсва ѝ утехата на искрената набожност, която дарява с велико търпение Луи XVI и сестра му, свикнали много да се молят и строго да спазват всички празници. Нейната жизнерадост не може да се пречупи така лесно, както е станало при тези лениви създания: и зад високите зидове духът и не престава да се стреми към света; душата ѝ, която е свикнала да побеждава, не желае да се примири, надеждите ѝ не са угаснали — силите ѝ, които не намират поле за действие, сега се съсредоточават в самата нея. Единствено тя не се признава за победена дори в пленничеството си; останалите едва го усещат и ако не се намират под постоянния надзор, ако не е вечният страх от утрешния ден, дребният буржоа Луи XVI и набожната мадам Елизабет биха стигнали всъщност до идеалната форма на живот, към която дълги години подсъзнателно са се стремили: бездействие, лишено от мислене и отговорност.

Но стражите са тук. На затворниците постоянно се напомня, че друга власт се разпорежда със съдбата им. Комуната е окачила на стената в трапезарията „Декларация за правата на човека“, написана в голям формат и с мъчителната за краля дата: „Година първа на републиката“. Върху месинговите плочки на камината му се чете: „Свобода, равенство, братство“; неканени гости комисари или самият комендант на крепостта се появяват по време на обeda. Всеки хляб се нарязва от чужди ръце, които проверяват дали не съдържа някое тайно съобщение, в пределите на Тампл не прониква нито един вестник, освен това всеки, който влиза или излиза от кулата, се претърсва най-

добросъвестно от стражите за скрити документи и на всичко отгоре вратите на стаите се заключват отвън. Кралят и кралицата не могат да направят нито стъпка, без да бъдат проследени от стражи със заредени пушки, не могат да разговарят без свидетели, не могат да прочетат нищо, което не е минало през цензура. Само в уединените си спални те се радват на щастието и благоволенieto да останат сами със себе си.

Но дали този надзор е бил преднамерено мъчителен? Дали стражите и надзирателите на височайшите затворници действително са били такива инквизитори, за каквито ги представя роялистичната мартирология? Дали Мария Антоанета и близките ѝ непрестанно и ненужно са били унижавани и измъчвани, като за целта са подбирани най-жестоките санкюлоти? Докладите на Комуната отхвърлят подобни твърдения, ала самата тя също е страна в спора...

Ебер, комуто е поверена охраната на кралското семейство, е революционер-отмъстител, и то от най-типичните и отблъскващи представители на тези революционери. Най-благородните и възвишени духове на революцията — Робеспьер, Камий Демулен, Сен Жюст — веднага изобличават този долнопробен драскач и яростен кресльо като гнойна язва върху честта на революцията: Робеспьер — наистина твърде късно! — я обгаря с нажежено желязо. Със съмнително минало, открито обвинен в обири на един театър, безработен и безскрупулен, Ебер се хвърля в революцията така, както подгоненият звяр се хвърля в река и течението го понася напред; защото според думите на Сен Жюст „той е влечуго, което ловко променя цвета си в зависимост от преобладаващото настроение и опасността“; колкото повече кръв пролива революцията, толкова по-червено става перото му в списвания или по-скоро драскания от него „Пер Дюшен“ — най-позорния булеварден вестник на революцията. По крайно вулгарен начин — „сякаш Сена се е превърнала в парижки канал“, казва Камий Демулен — той ласкае най-отвратителните страсти на най-нисшите, на възможно най-нисшите слоеве и по този начин лишава революцията от всякакво уважение в чужбина; ала освен значителните доходи тази популярност сред тълпата му носи и мястото в градския съвет, както и все по-нарастваща власт: за зла участ тъкмо нему поверяват съдбата на Мария Антоанета.

Подобен човек, определен за господар и пазител на кралското семейство, естествено се наслаждава с цялото задоволство на

дребнавата си душа на възможността да сплашва и назидава една австрийска ерцхерцогиня и кралица на Франция. Когато общува с нея, той е преднамерено сдържан и вежлив — постоянно се стреми да покаже, че тъкмо той е същинският представител на новата справедливост; но затова пък с най-вулгарни сквернословия излива гнева си в „Пер Дюшен“, задето кралицата отклонявала всеки разговор с него: „Пер Дюшен“ непрестанно настоява за „удар в търбуха на шарана“ и „народен бръснач“ за „пияницата и неговата блудница“: господин градският прокурор Ебер пледира срещу същите хора, на които всяка седмица прави посещения на вежливост. Езикът му безспорно е по-зъл от сърцето, но самият избор на този най-жалък и най-неискрен представител на патриотите за началник на затвора сам по себе си представлява ненужно унижение за победените. Защото ужасът от Ебер естествено въздействува на стражите и слугите. От страх да не ги сметнат за неблагонадеждни, те са принудени да се държат по-грубо, отколкото в действителност желаят; по затова пък злобните му хули най-изненадващо помагат на пленниците. Защото порядъчните и невинни занаятчии и еснафи, които Ебер е определил за стражи, непрекъснато четат в „Пер Дюшен“ за „кръвожадния тиранин“ и „порочната и разточителна австрийка“ — а какво виждат всъщност? Някакъв безобиден шишко, който се разхожда в градината, хванал за ръка своето момченце, и измерва с него квадратната площ на двора в стъпки; виждат го, че обича да си похапва изобилно, да спи и да чете. Скоро разбират, че този ленив, добродушен семеен баща ще стори път дори на мравка; действително е трудно да мразиш такъв тиранин и ако Ебер не ги следеше така строго, стражите навярно щяха да си побъбрят със симпатичния господин като с някой другар от народа, щяха да се пошегуват и да поиграят карти с него. Вярно, кралицата се държи на разстояние от тях. Мария Антоанета нито веднъж не заговорва на масата някого от надзирателите, а когато пристигне комисия, за да я попита за евентуални желания или оплаквания, тя отвърща непоколебимо, че не желае нищо и не се стреми към нищо; предпочита сама да се оправя с всичко, но не и да помоли за някоя услуга тези тъмничари. Но тъкмо нейното величие в злочестината трогва обикновените хорица; освен това всяка жена, която страда видимо, винаги събужда истинско съчувствие. Стражите, които всъщност споделят затвора на своите пленници, постепенно започват да изпитват

известна симпатия към кралицата и кралското семейство — само така може да се обясни възможността за разните опити за бягство. Та ако стражите са се държали извънредно сурово и с подчертано републикански обноски, както твърдят роялистичните мемоари, ако понякога са си позволявали груби ругатни, твърде шумни песни или подсвирквания, това всъщност се дължи единствено на желанието им да прикрият своето вътрешно неудоволствие от службата си на надзиратели. Обикновеният народ е разбрал по-добре от идеолозите в Конвента, че победените заслужават уважение в нещастията, и кралицата е срещнала много по-малко омраза и злоба от страна на грубите наглед войници в Тампл, отколкото навремето в салоните на Версай.

Ала времето не спира и макар в оградения със зидове четириъгълник това много да не личи, навън то продължава да размахва огромните си криле. От границите пристигат лоши новини, най-сетне прусите и австрийците са се раздвижили и още с първия набег са разгромили въстаническите войски. Селяните във Вандеа са се разбунтували, избухнала е гражданска война, английското правителство е отзовало своя посланик, Лафайет е напуснал войската, огорчен от крайностите на една революция, която сам е предизвикал; хранителните припаси са оскъдни, народът се вълнува. Най-опасната от всички думи — предателство — както след всяко поражение се изрича от хиляди хора и причинява размирици в целия град. Дантон, най-решителният и безмилостен революционер, издига кървавото знаме на терора и взема решението да изтреби за три денонощия през септември всички подозрителни затворници. Между тези две хиляди души е и приятелката на кралицата, принцеса дьо Ламбал.

На 21 септември по улиците на Париж отново отекват крясъци. Обезпокоените пленници се ослушват. Този път обаче народът не дава воля на гнева си — този път той бурно изразява своята радост; пленниците чуват как вестникопродавците умишлено високо се провикват отдолу, че Конвентът е решил да премахне кралската власт. На следващия ден пристигат депутатите, за да съобщят на краля, че е свален, че вече не е крал. Луи Последни — така ще го наричат отсега нататък, а най-сетне ще му припишат презрителното прозвище Луи

Капе — приема тази вест така невъзмутимо, както и Шекспировият крал Ричард II:

*Какво е длъжен да направи кралят?
Да преклони глава? Ще го направи!
Да слезе от престола си? Със радост!
Да тегли кръст на кралската си титла?
Веднага!^[1]*

Както светлината не е присъща за сянката, така и не може да бъде лишен от власт този, който вече не я притежава. Човекът, който отдавна се е примирил с всякакви унижения, не изрича нито дума в знак на протест, Мария Антоанета също. Навярно и двамата изпитват известно облекчение. Защото занапред те не се чувствуват отговорни нито за своята собствена съдба, нито за съдбата на държавата, не могат да направят никаква грешка, никакъв пропуск, не е нужно да полагат грижи за нищо, освен за краткия живот, който вероятно ще им оставят. Най-добре ще бъде да се порадват на дребните човешки занимания, да помагат на дъщерята в ръкоделието или в упражнението на клавесина, да поправят домашните на момченцето, които то пише със своя едър, необработен, детски почерк (естествено все им се налага бързо да откъснат листа, щом детето добави най-накрая и трудно усвоения си подпис „Луи-Шарл, престолонаследник“ — нима едно шестгодишно момченце може да проумее световните събития?). Решават ребуси от последния брой на „Меркюр дю Франс“, слизат до градината и отново се качват горе, наблюдават стрелките на стария часовник върху камината, които се движат необикновено бавно, виждат как димът се вие над далечните покриви, как есенните облаци довеждат зимата. И преди всичко: стараят се да забравят кои са били някога, опитват се да мислят за онова, което предстои, което неизбежно ще се случи.

Сега всички смятат, че революцията е постигнала своята цел. Кралят е свален, приел е това без възражения и кротко продължава да живее в кулата с жена си и децата си. Макар обаче да обитава същата кула, само един етаж под тях — близостта увеличава жестокостта на

тази мярка! — отсега нататък той няма право да ги вижда. През съдбоносните седмици Мария Антоанета не може нито веднъж да разговаря със своя собствен съпруг, не може да се осведоми как протича процесът, какъв ще бъде неговият изход. Не ѝ се позволява да чете вестници или да се допитва до защитниците на мъжа си. Трябва да прекара сама, в страшна неизвестност и възбуда безмерно напрегнатите часове. Чува тежките стъпки на своя съпруг от долния етаж, дели ги само една стена, но няма право да го види, няма право да разговаря с него. И когато на 20 януари при Мария Антоанета се появява някакъв общински служител и ѝ съобщава с угнетен глас, че днес по изключение ѝ се позволява да посети със своето семейство съпруга си на долния етаж, тя веднага проумява ужаса на това благоволение: Луи XVI е осъден на смърт, тя и децата ѝ ще видят съпруга, бащата, за последен път. Като вземат под внимание трагичния миг и безобидността на онзи, който утре ще се качи на ешафода, четиримата общински служители за пръв път при тази последна среща оставят семейството само в стаята — съпруга, съпругата, сестрата и децата; надзирават сбогуването само през една стъклена врата.

Никой не е присъствувал на този патетичен час, в който семейството отново се среща с осъдения крал и същевременно завинаги се сбогува с него — всички печатни съобщения са свободни, романтични измислици. Същото се отнася и до сантименталните медни гравюри, които със сладникавия стил на епохата и своята сълзливост принизяват трагизма на този час. Разлъката с бащата на нейните деца е един от най-болезнените мигове в живота на Мария Антоанета — защо да се съмняваме в това, защо да се опитваме да преувеличаваме тази сърцераздирателна сцена? Всички чувствителни хора изпитват огромна мъка само при мисълта, че виждат един обречен, един осъден на смърт, в последния му час, дори ако той им е напълно непознат; и макар Мария Антоанета никога да не го е обичала страстно и отдавна да е подарила сърцето си на друг, все пак в продължение на двадесет години всекидневно е споделяла живота му, родила му е четири деца; в тези смутни времена той винаги е бил добър и всеотдаен към нея. Най-напред политически съображения са свързали двамата за цял живот, но общите страдания в кулата са ги сближили като хора, и то много по-тясно откогато и да е било. Освен

това кралицата знае, че скоро ще трябва да го последва, че и тя ще слезе на последното стъпало. Изпреварил я е за кратко.

Пълната безчувственост, която през целия живот е била гибелна за краля, в този изключителен последен час се превръща в предимство за изстрадалия човек; неговата невъзмутимост, толкова непоносима в останалите случаи, в този решителен миг придава на Луи XVI известно нравствено величие. Той не проявява нито страх, нито възбуда, четиримата комисари в съседната стая не чуват нито веднъж гласа му да премине в ридание: при сбогуването със семейството си този отчайващо слаб човек, този недостоеен крал показва повече сила и достолепие, отколкото през целия си живот. Както винаги спокоен, в десет часа осъденият на смърт става, с което дава знак на семейството си да го остави сам. Мария Антоанета не се осмелява да се възпротиви срещу ясно изразената му воля, освен това, ръководен от благочестиви намерения, той я излъгва, че на другия ден в седем часа ще се качи още веднъж при нея.

Сетне всичко утихва. Кралицата остава сама в своята стая на горния етаж, настъпва дълга и безсънна нощ. Най-после се загорява, заедно с утрото се пробуждат и ужасните шумове на приготовленията. Тя чува, че отпред спира кола с тежки колелета, постоянно долавя все нови и нови стъпки, които се изкачват и слизат по стълбището: дали все още е изповедникът или общинските съветници, или вече е дошъл палачът? Отдалеч долитат звуците от барабаните на маршируващите, все повече се развиеделява, вече е ден, приближава часът, който ще отнеме бащата на децата ѝ, нейния почтен, добродушен, внимателен, дългогодишен спътник. Затворена в стаята си, пазена от неумолими стражи, изстрадалата жена няма право да слезе няколко стъпала по-надолу, забраняват ѝ да чуе и види онова, което става; ето защо вътре в душата си тя си го представя навярно хиляди пъти по-зловещо, отколкото е в действителност. Сетне на етаж под нея внезапно става ужасно тихо. Кралят е напуснал сградата, тежката кола го откарва към мястото на екзекуцията. Мария Антоанета, някогашна австрийска ерцхерцогиня, сетне престолонаследница, а накрая кралица на Франция, само след час получава от гилотината своето ново име: вдовицата Капе.

[1] *Какво е длъжен да направи кралят?...* — Шекспир, „Ричард II“, III, 3, Превод Валери Петров. ↑

МАРИЯ АНТОАНЕТА САМА

Жестокият удар на гилотината е последван от неловко мълчание. Като ексекутира Лун XVI, Конвентът иска да разграничи с кървава линия кралството от републиката. Нито един от депутатите, повечето от които със скрито съжаление са изпратили на гилотината този слаб и добродушен човек, на първо време не мисли да обвинява и Мария Антоанета. Без каквито и да било пререкания Комуната отпуска на вдовицата траурни дрехи, надзорът видимо отслабва и ако изобщо продължават да задържат австрийката и децата ѝ, то е само с оглед на това, че виждат в нейно лице ценен залог, с който могат да принудят Австрия на известни отстъпки.

Но сметките им излизат погрешни; френският Конвент неимоверно е надценил семейните чувства на Хабсбургите. Император Франц е съвършено безчувствен човек; ненаситен и напълно лишен от вътрешно величие, той изобщо не помисля да вземе дори един скъпоценен камък от императорската съкровищница — в която наред с прочутия флорентински диамант са заключени безчет други скъпоценности и накити, — за да откупи своята родственица; освен това австрийската военна партия прави всичко възможно, за да осуети преговорите. Вярно, в началото Виена тържествено е заявила, че започва войната само в името на една идея и в никакъв случай заради завоевания и компенсации, но — и Френската революция скоро ще престъпи обещанията си! — всяка война е устроена така, че неминуемо се превръща в грабителска война. Във всички времена генералите не са обичали да се месят във военните им планове; народите прекалено рядко им предлагат добрата възможност да воюват, ето защо те предпочитат да се възползват от нея колкото може по-дълго. И какво от това, че старият Мерси, постоянно подтикван от Ферзен, напомня на виенския двор, че след като на Мария Антоанета е отнета титлата кралица на Франция, тя отново се е превърнала в ерцхерцогиня на Австрия и в член на императорското семейство, с една дума — дълг на императора е да поиска завръщането ѝ. Какво

значение може да има една пленница в Световната война, един жив човек в циничните сметки на политиката? Никое сърце не се трогва, всички врати остават заключени. Всички монарси твърдят, че са дълбоко покъртени, но никой не помръдва пръста си. Мария Антоанета би могла да повтори словата, с които Луи XVI се обръща към Ферзен: „Целият свят ме изостави.“

Целият свят я е изоставил — Мария Антоанета чувства това в своите самотни, заключени покои. Но волята за живот в тази жена все още не се е прекършила, от същата воля се поражда решимостта да си помогне сама. Отнели са ѝ короната, ала Мария Антоанета е успяла да съхрани нещо, макар лицето ѝ да е уморено и състарено: невероятната власт и вълшебната сила да печели хората, които я заобикалят. Всички предпазни мерки, взети от Ебер и останалите членове на общинската управа, се оказват безрезултатни пред тайнствената магнетична мощ, която близостта и ореолът на тази властна жена излъчват за обикновените стражи и чиновници. Само след няколко седмици всички или почти всички заклеті санкюлоти, които би трябвало да я надзирават, се превръщат от пазачи в тайни помощници и въпреки строгите разпоредби на Комуната невидимата стена, разделяща Мария Антоанета от света, е пробита. Благодарение на пазачите, които е успяла да спечели, в сградата постоянно се вмъкват и измъкват съобщения и вести, написани на малки листчета с лимонов сок или симпатично мастило, за да се превърнат сетне в запушалки на бутилките с вода или да се препратят през комините. Напук на зорките комисари е изнамерен начин да се разбират със знаци и мимики, за да уведомяват кралицата за всекидневните политически и военни събития; освен това уговарят един нарочен глашатай доста високо да разгласява пред Тампл най-важните новини. Постепенно все повече надзиратели се присъединяват към тайния кръг на помощниците. Сега, когато Луи XVI, който със своята вечна нерешителност е пречел на всяко действие, вече не се намира редом с Мария Антоанета, тя, макар и изоставена от всички, дръзко решава да направи опит да се освободи.

Опасността е като азотната киселина. Онова, което при спокойния и невзрачен начин на живот е неясна смесица, по време на изпитанието се проявява като човешка смелост или страхливост. Малодушните представители на стария режим, себелюбивите благородници, са емигрирали веднага след откарването на краля в Париж. Останали са само истински преданите хора; на всички, които не са избягали, може да се разчита безусловно, защото пребиваването на бившите служители на краля в Париж е свързано със смъртна опасност. Към тези хора, и то на първо място, принадлежи някогашният генерал Жорже, чиято съпруга е била придворна дама на Мария Антоанета. За да бъде по всяко време на разположение на кралицата, той нарочно се завръща от сигурния Кобленц и я уведомява, че е готов на всякакви жертви. На 2 февруари 1793 година, четиринадесет дни след екзекуцията на краля, при Жорже се явява някакъв напълно непознат човек и му прави изненадващото предложение да освободи Мария Антоанета от Тампл. Жорже недоверчиво оглежда непознатия, който има вид на чистокръвен санкюлот. У него веднага възниква предположението, че този човек е шпионин. Ала непознатият му предава листче, изписано несъмнено от ръката на кралицата: „Можете да се доверите на този човек, който ще разговаря с Вас от мое име и ще Ви връчи писмото ми. Познавам чувствата му; от пет месеца в тях не е настъпила никаква промяна.“ Това е Тулан, един от постоянните надзиратели в Тампл, който представлява необикновен психологически случай. На 10 август, когато целта е била да се разгроми кралството, той е един от първите доброволци за нападението на Тюйлери; медалът, който получава за този си подвиг, гордо краси гърдите му. Благодарение на това явно доказателство за своите републикански убеждения Тулан е избран от градския съвет за сигурен и неподкупен надзирател на кралицата. Ала Савел се превръща в Павел^[1]; трогнат от нещастieto на жената, която трябва да надзирава, Тулан става най-предан приятел на онази, срещу която някога е вдигнал оръжие; той е толкова жертвоготовен и предан на кралицата, че в своите тайни писма Мария Антоанета винаги го нарича „Верния“. Измежду всички участници в съзаклатието за освобождаването на кралицата странният Тулан е единственият, който не рискува главата си от алчност, а от човеколюбива страст, навярно и от слабост към дръзки приключения: дръзките винаги обичат

опасността. Съвсем логично останалите, които са се стремили единствено към лична изгода, ловко са съумели да се спасят незабавно след разкриването на заговора; само Тулан е заплатил за своята безпримерна дързост с живота си.

Жорже се доверява на непознатия, но не напълно. Все пак не е трудно да се подправи някое писмо, всяка преписка е свързана с опасност. Ето защо Жорже иска от Тулан да му съдействува да проникне в Тампл, за да уговори насаме с кралицата всичко необходимо. Отначало изглежда невъзможно в обсадения Тампл да се въведе чужд човек, при това благородник. Ала междувременно кралицата е успяла срещу парични обещания да спечели сред стражите нови съучастници и само след няколко дни Тулан предава нова бележка: „Сега, когато сте решен да дойдете тук, би било най-добре да го сторите незабавно; но, за бога, внимавайте да не Ви разпознаят, пазете се най-много от жената, затворена тук заедно с нас.“ Тази жена се нарича Тизов и кралицата не се лъже в подсъзнателното си усещане, че е шпионка, чиято зорка бдителност може да провали всичко. На първо време обаче преодоляват спънките: Жорже е вмъкнат в Тампл по начин, който напомня детективска комедия. Всяка вечер в затвора влиза човек със задача да пали фенерите — по заповед на общинската управа цялата площ трябва да бъде извънредно добре осветена, тъй като тъмнината би благоприятствувала евентуалното бягство. Тулан вътпява на този човек, че негов приятел страшно много искал да поразгледа Тампл — защо не му заеме за една вечер дрехите и инструментите си? Фенерджията избухва в смях и на драго сърце отива да изпие получените пари. Така предрешен, Жорже успява да се добере до кралицата и уточнява с нея дързък план за бягство: тя и мадам Елизабет ще се преоблекат като мъже, в униформите на градски съветници, и снабдени с откраднати документи, ще напуснат кулата уж като служители на общината, които току-що са извършили проверка. По-трудно е да се измъкнат децата. Но по щастлива случайност оня фенерджия често е придружаван от своите невръстни деца. И така, ролята му ще бъде поета от някой храбър благородник, който след като запали фенерите, спокойно ще преведе дрипавите деца през бариерата. Някъде наблизо ще ги чакат три леки карети: едната за кралицата, сина й и Жорже, другата — за дъщеря й и втория съзаклятник Лепитр, третата — за мадам Елизабет и Тулан. Докато бягството бъде разкрито,

ще спечелят пет часа преднина, ето защо се надяват да се изплъзнат с леките карети от преследвачите. Кралицата не се стъписва пред дързостта на този план. Одобрява го и Жорже заявява, че е готов да влезе във връзка с втория съзаклятник Лепитр.

Вторият съзаклятник Лепитр, бивш учител, бърлив, дребен и хром, е описан от самата кралица: „Ще се видите с новия човек; външността му не говори в негова полза, но той ни е крайно необходим и ние трябва да го имаме.“ Той играе странна роля в съзаклатието. Ръководен е не от човечност и още по-малко от авантюризъм — блазни го голямата сума, която му е обещал Жорже. За жалост обаче той не я притежава. Необяснимо защо Жорже не е във връзка с истинския банкер на контрареволуцията в Париж барон дьо Бац, техните два заговора вървят успоредно и почти съвпадат по време, но не се кръстосват и никой от тях не знае за съществуването на другия. Така се губи време, ценно време, защото се налага да се доверят на бившия банкер на кралицата. Най-сетне след много уговорки и обещания парите са осигурени. Ала междувременно Лепитр се уплашва, макар че като член на общинската управа вече е издал необходимите фалшиви паспорти. Разнесъл се е слух, че бариерите пред вратите на Париж са спуснати и всички коли се претърсват най-внимателно, което кара предпазливият човек да се разтрепери от страх. Освен това някои дребни подробности навярно са му подсказали, че шпионката Тизон ги дебне; във всеки случай той отказва помощта си, с което осуетява едновременното измъкване и на четиримата от Тампл. Единствено кралицата би могла да бъде спасена. Жорже и Тулан се опитват да я склонят. Ала Мария Антоанета с истинско достолепие отклонява предложението да се спаси сама: предпочита да се откаже от всичко, но не и да изостави децата си! С трогателно вълнение тя обосновава пред Жорже своето непоколебимо решение: „Отдадохме се на красиви мечти — това е всичко. Ала аз получих поредно доказателство за Вашата преданост към мен, в което се състои и голямата ми печалба от тези мигове. Доверието ми към Вас е безпределно. Винаги ще откриете в мен достатъчно характер и смелост, но интересите на моя син са единственото нещо, от което се ръководя, и макар че бих изпитала огромно щастие, ако можех да се махна оттук, все пак не бих се съгласила да се разделя с него. Вашата преданост пролича твърде добре в словата, с които вчера се обърнахте към мен; но повярвайте,

макар да чувствавам съвсем ясно колко правдиви са доводите Ви за моя личен интерес, както и фактът, че такъв удобен случай няма да се повтори, не бих изпитала никакво задоволство, ако оставех децата си тук.“

Жорже е изпълнил рицарския си дълг; той вече е нищо не може да бъде полезен на кралицата в Париж. Но преданият човек все пак успява да ѝ направи още една услуга: по него тя има възможност да изпрати на своите приятели и роднини в чужбина последен знак, че е жива и че още ги обича. Непосредствено преди екзекуцията си Луи XVI е предал чрез своя камериер спомен за семейството — пръстен-печат и малък кичур коси; но градските съветници, които видели в този дар на един смъртник някакъв тайнствен съзаклятнически знак, конфискували и запечатали реликвите. Дръзкият Тулан счупва печата и занася на Мария Антоанета пръстена и косите. Ала тя чувства, че при нея те не ще бъдат още дълго в безопасност, и тъй като най-сетне разполага със сигурен вестonosец, ги препраща на братята на краля, където ще бъдат на сигурно място. Съпровожда ги писмо до Прованския граф: „Тъй като имам подръка доверен човек, на когото можем да разчитаме, ще се възползувам от случая да изпратя на своя брат и приятел този спомен, който навярно ще бъде на най-сигурно място във Вашите ръце. Приносителят ще Ви разкаже по какъв чудноват начин се сдобихме със скъпоценните реликви. Въздържам се да назова името на човека, който извърши настоящата услуга. Невъзможността да Ви изпращам вести за нас досега и безпределното ни злощастие ни карат още по-силно да усещаме жестоката разлъка. Дано тя не бъде дълга! Прегръщам Ви и Ви обичам — знаете, че го правя с цялото си сърце.“ Подобно писмо изпраща и на граф д'Артоа. Но Жорже все още се колебае дали да напусне Париж; този смелчага все още се надява, че присъствието му може да бъде полезно за Мария Антоанета. Най-сетне престоят му се превръща в безсмислена гибел. Малко преди заминаването си той получава чрез Тулан едно последно послание от кралицата: „Сбогом! Тъй като се решихте да заминете, смятам, че ще бъде по-добре това да стане незабавно. Господи, колко съжалявам клетата Ви жена! И колко щастлива бих била да се съберем

отново! Никога не бих могла да Ви се отблагодаря напълно за онова, което сторихте за нас. Сбогом! Колко жестока е тази дума!“

Мария Антоанета предчувствува, дори знае, че за последен път има възможност да изпрати вест на близки хора в чужбина: предлага ѝ се един-единствен, най-последен случай. Няма ли какво да каже и на някой друг освен на Прованския граф и граф д'Артоа, да му даде знак за любовта си? На тези двама тя не дължи особена признателност, само кръвното родство ги предопределя за пазители на братовия завет. Действително ли няма да се прости с човека, който ѝ е бил най-скъп на земята след децата ѝ, с Ферзен, за когото е казала, че „не може да живее“ без вест от него, комуто е изпратила дори от ада на обсадения Тюйлери онзи пръстен, за да остане за вечни времена в спомените му? И сега, при този последен, най-последен случай, сърцето ѝ не ще ли политне още веднъж към него? Разбира се, че не: мемоарите на Гогла, които с документална точност предават заминаването на Жорже и цитират горните писма, не съдържат нито дума, нито поздрав за Ферзен; чувството, основано на дълбокото убеждение, че е трябвало да бъде изпратена една последна вест, остава излъгано.

И все пак това чувство в крайна сметка винаги има право. Мария Антоанета — нима би могло да бъде другояче! — действително не е забравила любимия човек в своите последни, самотни дни: онази вест до братята, изпратена по задължение, е била навярно поводът, който е трябвало да прикрие действителната и цел, и Жорже я е изпълнил с безпримерна преданост. Само че през 1823 година, когато са публикувани мемоарите, вече е сложено началото на онова съзаклятническо мълчание за Ферзен, което е трябвало да скрие от потомството близостта между него и кралицата. И тук, както обикновено, лицемерните издатели пропускат най-важния пасаж. Едва след век го откриваме и установяваме: страстната любов на кралицата никога не е била по-силна, отколкото в миговете преди гибелния ѝ край. За да усеща осезателно и постоянно утешителния спомен за любимия човек, Мария Антоанета си поръчва пръстен, който вместо с кралските лилии (такъв пръстен тя е изпратила на Ферзен) е украсен с герба на Ферзен: както той носи на пръста си герба на кралицата, така и тя носи герба на шведския благородник през онези дни на раздяла;

всеки поглед към собствената ѝ ръка трябва да напомня на френската кралица за човека, който е далеч от нея. И тъй като сега най-сетне се предлага случай да му изпрати навярно последен знак за своята любов, Мария Антоанета иска да му покаже, че заедно с пръстена е запазила и чувствата, които му е посветила. Тя натиска герба с надписа върху горещ восък и изпраща отпечатъка на Ферзен чрез Жорже: словата са излишни, самият отпечатък казва всичко: „Отпечатъкът, който прибавям — пише тя на Жорже, — Ви моля да предадете на лицето, което ме посети от Брюксел миналата зима. Кажете на същия човек, че девизът никога не е бил по-верен, отколкото сега.“

Но какъв е този надпис на пръстена-печат, който Мария Антоанета е поръчала специално за себе си и който „никога не е бил по-верен, отколкото сега“? На онзи пръстен-печат, върху който кралицата на Франция е заръчала да изгравират герба на незначителния шведски благородник и е продължила да го носи на ръката си дори в затвора? Който единствено е запазила от някогашните си накити, струващи милиони?

Девизът се състои от пет италиански думи, които на стъпка преди смъртта са по-верни от всякога. Те гласят: „Tutto a te mi guida.“ „Всичко ме води към теб.“

Предсмъртният плам на „невъзвратимите мигове“ избухва още веднъж в немия поздрав на обречената жена, чието тяло скоро ще се превърне в прах, и човекът, който е далеч от нея, узнава, че сърцето ѝ е туптяло до сетния час с любов към него. С този прощален поздрав е призована вечността; непреходността на чувствата отново възкръсва в преходния човешки живот. Последното слово на тази величава любовна трагедия в сянката на гилотината е изречено: завесата може вече да се спусне.

[1] *Ала Савел се превръща в Павел.* — Павел, провъзгласен по-късно за светец, първоначално носел името Савел и бил върл противник на християнството, поради което бил наказан със слепота. Покръстен по-късно като Павел, той прогледнал отново и се запомнил в библейската история с неотстъпната си, пламенна вяра в бога. ↑

ПОСЛЕДНА САМОТА

Настъпва облекчение: последните слова са изречени, чувствата още веднъж са могли свободно да се излеят. По-лесно, по-спокойно и по-сдържано ще бъдат изчакани предстоящите събития. Мария Антоанета се е сбогувала със света. Вече не таи надежди, не предприема нищо. Вече не разчита на виенския двор или на победата на френските войски и след като Жорже е напуснал града, а верният Тулан е отстранен по заповед на Комуната, тя знае, че повече спасители няма. Благодарение на шпионката Тизон общинската управа се е вгледала по-внимателно в надзирателите; и ако опит за бягство по-рано е бил рискован, сега става безразсъден и самоубийствен.

Но има хора, които тайнствено копнеят тъкмо за опасността, хора, които залагат живота си на карта, които чувствуват, че са разгърнали силите си пълноценно едва когато поемат риска да извършат невъзможното; дръзките приключения за тях са единствената приемлива форма за съществуване. В спокойни времена тези хора се задушават; животът започва да им се струва твърде скучен, твърде ограничен, всяка дейност им изглежда дребнава, нужни са им дръзки задачи, прилягащи на безумната им смелост, нужни са им бурни и безразсъдни цели, защото не копнеят за нищо друго, освен за невъзможното и неосъществимото. По онова време в Париж живее такъв човек; нарича се барон дьо Бац. До момента, в който кралската власт се е радвала на почит и уважение, този богат благородник високомерно е стоял настрана от събитията — защо да превива врат за някаква си служба, за някаква синекурна длъжност? Но щом идва опасността, авантюристът в него се пробужда. Едва когато всички смятат осъдения крал за загубен, този Дон Кихот на верноподаническата любов се хвърля с безразсъден героизъм в борбата, за да го спаси. Естествено, докато трае революцията, безумният храбрец се намира на най-опасното място — крие се в Париж под десетки чужди имена, за да премери силите си с новия режим, жертвува цялото си състояние за безброй начинания, като най-

дръзкото от тях е следното: когато повеждат Луи XVI към мястото на екзекуцията, той изскача от обкръжението на осемдесет хиляди въоръжени хора, размахва сабята си и изкрещява: „Напред, да спасим краля!“ Но никой не се присъединява към него. В цяла Франция никой не е така безумно дързък, че да се опита посред бял ден да изтръгне от лапите на цял град, на цяла армия един-единствен човек. И барон дьо Бац изчезва сред тълпата, преди стражите да са се окопитили. Този неуспех обаче не го обезкуражава. И за да надмине собствения си героизъм, веднага след екзекуцията на краля той замисля фантастично смел план за спасението на кралицата.

Несравнимият заговорник барон дьо Бац съчетава хладнокръвие при своите замисли и подкупи с храброст. Търсен отчаяно из цялата страна от стотици шпиони и агенти — Комитетът за обществена безопасност вече е наясно, че той не престава да кове все нови и нови планове, за да провали революцията, — баронът се зачислява като прост войник в охраната на Тампл под името Форге, за да проучи лично обстановката. С пушка на рамо, в мръсна и окъсана униформа на национален гвардеец, този несметно богат и свикнал на всички удобства аристократ изпълнява заедно с останалите войници нелеката служба на часовой пред вратите на кралицата. Не е известно дали е успял лично да проникне при Мария Антоанета, което всъщност не е било и необходимо за осъществяването на същинския план, защото Мишони, който иска да се добере до по-голямата част от милиона, без съмнение сам е уведомил кралицата. Същевременно благодарение на купеното съдействие на военния комендант Кортей в състава на охраната се промъкват все повече съучастници на барона. В крайна сметка се стига до смайваща и невероятна ситуация: в един хубав ден на 1793 година в Тампл, сърцето на революционния Париж, където никой не може да проникне без разрешително от общинската управа, Мария Антоанета — презряната и затворена кралица на Франция — се охранява изключително от врагове на републиката, от цяла дружина преоблечени роялисти, а водачът им барон дьо Бац е търсен под дърво и камък от Конвента и от Комитета за обществена безопасност, издали стотици декрети за залавянето му. Никой писател не е успял да измисли по-безумна и дръзка сцена...

Най-сетне Бац е на мнение, че часът за решителния удар е назрял. Настъпила е нощта, която би могла да се превърне в най-

незабравимата и съдбовна нощ на световната история — естествено, ако замисълът се осъществи успешно, защото в тази нощ Луи XVII, новият крал на Франция, завинаги трябва да бъде измъкнат от ноктите на революцията. През тази нощ барон дьо Бац и провидението следва да решат съдбата на революцията. Настава вечер, здрачава се, всичко е подготвено до най-малките подробности. В двора влиза подкупеният Кортей със своя отряд, съпроводен от водача на заговора барон дьо Бац. Кортей разпределя часовете така, че тъкмо най-важните изходи да се намират предимно в ръцете на привлечените от барон дьо Бац роялисти. Същевременно другият подкупен съзаклятник Мишони е поел охраната на стаите и току-що е снабдил Мария Антоанета, мадам Елизабет и дъщерята на Мария Антоанета с униформени наметала. В полунощ и трите ще нахлупят военни фуражки, ще метнат пушки през рамо и заедно с някои от останалите мними национални гвардейци ще напуснат като обикновени часови пределите на Тампл под заповедите на Кортей, като измъкнат със себе си и малкия престолонаследник. Всичко изглежда добре обмислено, предвидени са и най-незначителните подробности. И понеже Кортей като комендант на гвардията има право да пропуска часовете през големите порти по всяко време, няма никакво съмнение, че командуваното лично от него отделение необезпокоявано ще се озове на улицата. За всичко останало се е погрижил виртуозният заговорник Бац, който притежава под чуждо име собствена вила недалеч от Париж, където досега полиция не е прониквала: ще скрият там за няколко седмици кралското семейство, а при пръв удобен случай ще го прехвърлят през границата. Освен това неколцина ловки и решителни млади роялисти, всеки с по два пистолета в джоба, са разпределени по улицата, за да задържат преследвачите в случай, че бъде дадена тревога. Колкото и безумно дързък да ни се струва този план, той е обмислен до най-малки подробности и всъщност почти е стигнал до сполучливото си осъществяване.

Наближава единадесет часът. Мария Антоанета и близките ѝ са готови всеки миг да последват освободителите си. Отдолу закънтят твърдите стъпки на часовете, но охраната не ги плаши, защото знаят, че под униформите на тези санкюлоти туптят приятелски сърца.

Мишони просто изчаква знака на барон дьо Бац. Ала ненадейно — какво ли се е случило? — всички изтръпват: някой започва да хлопа по вратите на затвора. За да избягнат всякакви подозрения, незабавно пускат пришълеца. Това е общарят Симон, верен и неподкупен революционер, член на Комуната, който развълнувано е дотичал да се убеди дали кралицата вече не е отвлечена. Преди няколко часа някакъв стражар му е предал бележка, че Мишони ще извърши тази нощ предателство, и Симон незабавно доставил важната новина на градските съветници. Последните не повярвали на тази извънредно романтична история; и бездруго всеки ден ги заливали стотици доноси. Нима всичко това е възможно — нима Тампл не е охраняван от двеста и осемдесет човека, нима не го проверяват най-изпитаните комисари? Ала за всеки случай — защо пък не? — натоварват Симон да поеме вместо Мишони охраната на вътрешните помещения на Тампл. Щом го вижда да идва, Кортей тутакси разбира, че всичко е загубено. За щастие Симон изобщо не го подозира в съучастничество. „По-спокоен съм, щом ти си тук“, другарски му казва той и се качва в кулата при Мишони.

Барон дьо Бац, който вижда, че планът му се проваля само заради този подозрителен човек, за миг се замисля дали с няколко скока да не настигне Симон и преди да е станало късно, да го повали с един куршум... Ала какво ще спечели? Та изстрелът ще привлече останалите часови, а по всичко личи, че сред тях има предател! Кралицата не може да бъде спасена: всяко насилие би изложило живота ѝ на ненужна опасност. В този миг трябва да бъдат извадени от Тампл поне ония, които са се вмъкнали тук преоблечени. Кортей, който също е настръхнал от ужас, на бърза ръка образува отряд от часовите заговорници. Той спокойно напуска двора на Тампл и се озовава на улицата заедно с барон дьо Бац: затворниците са спасени, кралицата — изоставена.

Междувременно Симон гневно се нахвърля върху Мишони; последният бил длъжен незабавно да даде обяснения на Комуната. Мишони, който е побързал да скрие допълнителните униформи, не загубва самообладание. Без да възразява, той тръгва е опасния човек към опасния съд. Ала, кой знае защо, там доста хладно отпращат

Симон да си върви. Вярно е, че похвалват неговия патриотизъм, добрата му воля и бдителност, но съвсем ясно дават на Симон да разбере, че има халюцинации. Комуната се държи така, сякаш не приема заговора за сериозен.

А в действителност — и това ни позволява да се взрем по-задълбочено в криволиците на политиката — общинарите са възприели опита за бягство съвсем сериозно, но ги е било страх да го разгласят. Една извънредно странна постъпка потвърждава този факт: Комитетът за обществена безопасност изрично дава указание на публичния обвинител в процеса срещу Мария Антоанета да не споменава каквито и да било подробности за знаменития план за бягство, осуетен от Симон, в който участвуват Бац и хората му. Позволява му се да каже, че бягството е било замислено, но подробности не бива да се разискват.

И макар че Комуната, уплашена от привидната благонадеждност на своите служители, не се осмелява да устрои публичен процес срещу съучастниците в подготвеното бягство, все пак тя решава отсега нататък да вземе по-строги мерки, за да направи невъзможни всякакви опити за бягство на тази дръзка жена, която, вместо да се примири, продължава да се бори за своята свобода с непоколебимост и непокорство. Най-напред отстраняват от длъжност заподозрените комисари, като започват с Тулан и Лепитр, и охраняват Мария Антоанета като истинска престъпница. В единадесет часа през нощта Ебер, най-безогледният от всички общинари, се появява при Мария Антоанета и мадам Елизабет, които, без да подозират нищо, отдавна са си легнали, и изключително добре се възползува от заповедта на Комуната да претърси „по свое усмотрение“ стаите на отделните лица. До четири часа призори са претърсени всяко кътче, всяка рокля, всяко чекмедже и всички мебели.

Но резултатът от претърсването е отчайващо оскъден — папка за писма от червена кожа с няколко безобидни адреса, един моливодържател без молив, късче восък за печати, две миниатюри и други спомени, една стара шапка на Луи XVI. Претърсванията непрекъснато се подновяват, но резултатът все е без обременителни последици. Мария Антоанета, която по време на цялата революция

методично и незабавно е изгаряла всеки писмен документ, за да не излага на излишен риск приятелите и помощниците си, и този път не дава на претърсващите служители дори най-малък повод за обвинение. Комуната е разгневена, защото с нищо не може да докаже, че жената, която се бори с невероятно самообладание, е виновна, а понеже, от друга страна, членовете ѝ са убедени, че тя не се отказва от скритите си помисли, накрая решават да ѝ нанесат удар там, където е най-уязвима: върху майчините ѝ чувства. И ударът е нанесен право в сърцето. На 1 юли, само няколко дни след разкриването на заговора, по заръка на Комуната Комитетът за обществено спасение взема решението да отдели младия престолонаследник Луи Капе от майка му, като ги лиши от всякаква възможност за свиждане; детето трябва да бъде настанено в най-сигурното помещение на Тампл, или по-ясно и по-жестоко казано: да бъде изтръгнато от майката. Изборът на възпитателя е предоставен на градския съвет и той решава — вероятно от благодарност за бдителността му — да се спре на онзи общар Симон, който е най-сигурният и изпитан санкюлот, защото нито парите, нито хленчът или прочувствените излияния могат да го подведат.

Мария Антоанета дори не подозира за решението на Конвента да изтръгне детето от майчините ѝ грижи, когато в девет и половина вечерта шестима пратеници на Комуната започват да блъскат по вратите на Тампл. Методът на жестоките и внезапни изненади е присъщ за наказателната система на Ебер. Неговите проверки винаги се осъществяват като неочаквани нападения — късно през нощта и без предупреждение. Детето отдавна е сложено да спи, кралицата и мадам Елизабет все още са будни. Общинарите влизат, кралицата недоверчиво се изправя; нито едно от тези нощни посещения не ѝ е донесло друго, освен унижения или лоши новини. Този път самите общинари изглеждат леко смутени. Понеже повечето от тях също са родители, доста се затрудняват от задължението да съобщят на една майка, че Комитетът за обществено спасение ѝ заповядва — без видима причина и без да ѝ остави време да се сбогува както трябва — незабавно и завинаги да предаде единствения си син в чужди ръце.

За сцените, които са се разиграли между отчаяната майка и общинските служители през онази нощ, не разполагаме с други сведения освен с извънредно недостоверния разказ на единствения

очевидец — дъщерята на Мария Антоанета. Вярно ли е, както твърди по-сетнешната Ангулемска херцогиня, че Мария Антоанета през сълзи е заклевала чиновниците, които просто са изпълнявали една заповед, да ѝ оставят детето? Че им извикала по-скоро да я убият, но да не вземат сина ѝ насила? Че служителите заплашвали (това звучи невероятно, защото подобна заповед не са получавали) да убият и сина ѝ, и малката принцеса, ако кралицата продължава да се противи, и най-сетне, след неколчасова борба, насила помъкнали със себе си разриданото дете? В официалния доклад изобщо не се споменават подобни неща; от своя страна чиновниците разкрасяват случилото се: „Раздялата се осъществи с всички трогателни изблици, каквито могат да се очакват от този миг. Представителите на народа проявиха търпение, което съчетаха със строгостта на своята мисия.“ С една дума, двете описания си противоречат, двете страни се опълчват една срещу друга; но там, където някоя заинтересована страна взема думата, тя много рядко казва истината. Само един факт е неоспорим: тази жестока разлъка със сина ѝ навярно е най-тежкият миг в живота на Мария Антоанета. Майката е била извънмерно привързана към русокосото, жизнерадостно и преждевременно развито дете. Само това момченце, което тя е искала да възпита като крал, само то със своята бърливост и неуморна любознателност е направило поносими часовете ѝ в самотната кула. Несъмнено то е било по-близко до сърцето ѝ от дъщерята, чийто нрав е мрачен, затворен, неприветлив и която е обзета от духовна леност и е невзрачна във всяко отношение — тя не би могла да завладее живата нежност на Мария Антоанета без остатък, така, както красивото, деликатно и изумително будно момче, завинаги изтръгнато от нея. Защото, макар че престолонаследникът и занапред ще обитава Тампл, макар че ще бъде само на няколко метра от кулата на Мария Антоанета, Комуната не позволява на майката да размени нито дума със своето дете; дори когато научава, че е болно, пак ѝ забраняват да го посети: държат я далеч от него като чумава. Дори няма право да разговаря със странния възпитател, общаря Симон, отказват да ѝ дадат каквото и да било сведение за сина ѝ; с няма безпомощност майката усеща близкото присъствие на детето си, но не може да го прегърне, не може да има друга връзка с него, освен чрез съкровенията си чувства, от които никакъв декрет не е в състояние да я лиши.

Най-сетне — каква незначителна утеха! — Мария Антоанета открива, че от едно миниатюрно прозорче на третия етаж по стълбището на кулата се вижда онази част от двора, където престолонаследникът понякога играе. Там именно застава страдалката, която някога е била кралица на цялото кралство, и чака часове наред, често пъти напразно, да види скритом и за миг (надзирателите са снизходителни) светлия силует на любимия си син. Детето весело и безгрижно си играе (какво разбира едно деветгодишно дете от съдбата си!), то дори не подозира, че майка му следи всяко негово движение през прозорчето с решетки, а взорът ѝ често се премрежва от сълзи. Момченцето се е приспособило бързо, прекомерно бързо към новото си обкръжение, забавните лудории са го накарали да забрави името и родителите си. Високо и бодро пее Карманьолатата и „Ça ira“, на които са го научили Симон и другарите му, макар да не разбира смисъла на тези песни; носи червена барета на санкюлот и намира това за забавно, шегува се с войниците, охраняващи майка му, от която вече започва да го отделя не само каменният зид, а цял един свят. И въпреки всичко сърцето на майката се разлудява всеки път, когато тя вижда безгрижно играещия си син, за да го прегърне само с поглед. Какво ли ще стане с това клето създание? Нима Ебер, в чиито ръце Конвентът безжалостно я е предал, вече не е напечатал заплашителните слова в позорния си вестник „Пер Дюшен“: „Клети народе, този малък уличник рано или късно ще се превърне в твоята гибел; колкото по-забавен е сега, толкова по-опасен ще бъде по-сетне. Трябва да изхвърлим това малко змийче и сестра му на някой пустинен остроков; на всяка цена трябва да се отървем от него. И изобщо, какво значение може да има едно дете, когато става дума за благо на републиката?“

Какво значение може да има едно дете? За Ебер — почти никакво, майката го знае. Ето защо всеки път, когато не съгледа любимия си син на двора, тя изтръпва. Ето защо всеки път я разтърсва безсилна ярост, когато при нея влезе този човек, по чиито внушения са изтръгнали детето от нея и който по този начин е извършил най-презряното нравствено престъпление: безсмислена жестокост към победения.

Сега часовете се нижат бавно, помещенията на кулата с решетки на прозорците изглеждат по-тъмни, откакто смехът на детето не ги огрява. Отвън не долита вече никакъв зов, никаква вест, последните съучастници са изчезнали, далечните приятели са недостижими. Три самотни жени прекарват заедно ден след ден: Мария Антоанета, малката ѝ дъщеря и мадам Елизабет. Отдавна вече няма за какво да разговарят, отвикнали са да се надяват, а може би и да се страхуват. И макар че е пролет, макар че лятото приближава, почти не слизат в малката градина — страхотна умора сковава нозете им. През тези седмици на върховно изпитание нещо угасва и в лика на кралицата. Ако разгледаме онзи последен портрет на Мария Антоанета, направен от някакъв непознат художник през онова лято, едва ли бихме могли да разпознаем някогашната кралица на пасторалните комедии, богинята на рококо, гордата, дръзка и величествена жена, каквата Мария Антоанета все още е била в Тюйлери. Жената от този несръчен портрет с траурен воал върху побелелите си коси въпреки своите тридесет и осем години вече е стара — твърде много е изстрадала. Угаснали са живите пламъчета в очите, които някога са били толкова дяволити, обзета от велика умора, е седнала с небрежно отпуснати ръце, готова да се вслуша покорно и безпрекословно във всеки зов, дори ако този зов я подканя да умре. Някогашната миловидност на лика ѝ е отстъпила пред примирението на скръбта, неспокойствието — пред дълбокото безразличие. Погледнат отдалеч, последният портрет на Мария Антоанета може да се вземе за портрет на някоя монахиня, на игуменка, на жена, лишена от земни помисли, от светски желания, която вече живее не този, а някакъв друг живот. Не излъчва нито хубост, нито смелост или сила: нищо друго, освен смирено безразличие. Кралицата е абдикирала, жената се е отрекла; само една морна, изнурена матрона ни гледа със своя ясен син взор, който вече не може да се учуди или уплаши от нищо.

И Мария Антоанета действително не се уплашва, когато броени дни по-късно някой бясно заблъсква по вратата ѝ в два часа през нощта. След като светът ѝ е отнел съпруга, детето, любимия, короната, честта и свободата, какво би могъл да ѝ стори още? Спокойно става, облича се и пуска комисарите да влязат. Те прочитат указа на Конвента, с който вдовицата Капе се премества в затвора Консиержри, тъй като против нея е възбуден процес. Мария Антоанета спокойно ги

изслушва и не отговаря. Знае, че обвинението на Революционния трибунал срещу нея е равнозначно на осъждане, а Консиержри — на морга. Ала не се моли, не спори, не настоява за отсрочка. Разрешават ѝ да запази само една носна кърпа и шишенце с капки за сърце. Сетне за пореден път — колко често го е правила вече! — трябва да се сбогува, този път със зълва си и дъщеря си. Знае, че това е последната разлъка. Ала вече е свикнала да се сбогува.

Без да се обръща, права и непоколебима, Мария Антоанета излиза от стаята и бързо се спуска по стълбите. Отклонява всякаква помощ, стъкълцето със силните есенции е излишно — силите ѝ не я напускат, душата ѝ отново е обзета от вътрешно величие. Отдавна е понесла най-тежките страдания: нищо не е в състояние да бъде позловещо от живота през последните месеци. Сега идва нещо по-леко: смъртта. Почти се втурва към нея. Толкова бързо напуска кулата на ужасните спомени — навярно взорът ѝ е премрежен от сълзи, — че забравя да се наведе пред ниската изходна порта и силно удря челото си в здравата греда. Придружителите ѝ загрижено притичват и я питат дали не се е наранила. „Не — отвърща спокойно тя, — вече нищо не може да ме нарани.“

ЗАТВОРЪТ КОНСИЕРЖРИ

Още една жена била пробудена тази нощ — госпожа Ришар, жена на вратаря на тъмницата Консиержри. Късно вечерта внезапно ѝ нареждат да приготви килия за Мария Антоанета; след херцози, князе, графове, епископи, граждани, след жертви от всякакви съсловия и френската кралица ще влезе най-послед в дома на мъртъвците. Госпожа Ришар се стъписва. Защото думата „кралица“ все още звучи като величествен камбанен звън и всява страхопочитание в сърцето на тази жена от народа. Ще приюти кралицата, самата кралица! Госпожа Ришар незабавно избира своето най-тънко и най-бяло спално бельо; генерал Кюстин, завоевателят на Майнц, върху чиято глава също е надвиснала гилотината, трябва да напусне килията с решетките, която преди много година е служела за стая на съвета; на бърза ръка подреждат мрачното помещение за кралицата. Сгъваем железен креват, два сламеника, два плетени стола, една възглавница, лека завивка, освен това голяма кана, а върху влажната стена — стар килим: това е всичко, което пазачката може да даде на кралицата. Сетне всички в прастарата, каменна, полуподземна сграда сядат и зачакват.

В три часа призори изтрополяват няколко коли. Най-напред в тъмния коридор влизат стражи с факли, сетне се появява продавачът на лимонада Мишони — гъвкавостта му е позволила да се изплъзне от историята с барон дьо Бац и да запази длъжността си главен инспектор на затворите, — а в мъждивата светлина го следва кралицата с кученцето си, единствената жива твар, на която е позволено да я придружи в тъмницата. Поради късния час и понеже би било смешно да се държат така, сякаш в Консиержри не знаят коя е Мария Антоанета, кралицата на Франция, ѝ спестяват обичайните бюрократични формалности по приемането и ѝ разрешават веднага да се прибере в килията си. Прислужницата на вратарката — младо, бедно селянче на име Розали Ламорлиер, на което, макар да не знае да пише, дължим най-правдивите и покъртителни разкази за последните седемдесет и седем дни от живота на кралицата, силно развълнувано

се вмъква след бледата жена, облечена в траур, и ѝ предлага да ѝ помогне при събличането. „Благодаря, дете мое — отвърща кралицата, — откакто нямам никого при себе си, се обслужвам сама.“ Преди това обаче окачва часовника си на един гвоздей на стената, за да отмерва времето, краткото и все пак безкрайно време, което са ѝ отредили. Сетне се съблича и си ляга. Влиза стражар със заредена пушка, после заключват вратата. Последното действие на трагедията започва.

В Париж и в целия свят се знае, че Консиержри е затвор за най-опасните политически престъпници; вписването на дадено име във входящия му дневник е равносилно на смъртен акт. От Сен Лазар, от Карм, от Абатството и от всички други затвори все някой ще излезе жив, ала от Консиержри — никога или само в изключителни случаи. Мария Антоанета и обществеността следователно трябва да приемат преместването в дома на смъртта като първи звуци от танца на смъртта. А в действителност Конвентът все още е далеч от мисълта да заведе дело срещу тази ценна заложница. Предизвикателното прехвърляне в Консиержри трябва да послужи просто като удар с бич върху мудните преговори с Австрия за размяна на кралицата; този заплашителен жест изразява само известна подкана, само средство за политически натиск. И Конвентът действително престава да се занимава с шумно оповестения процес. Цели три седмици след онова тържествено прехвърляне в „преддверието на смъртта“, което, разбира се, е отразено с ужас от всички чуждестранни вестници (Комитетът за обществено спасение е искал точно това), на публичния обвинител на Революционния трибунал Фукие-Тенвил не е връчен нито един документ по делото и изобщо след проглушителното първоначално разтръбяване за Мария Антоанета не става и дума в нито едно разискване на Конвента или Комуната.

За беда обаче вестта за прехвърлянето на Мария Антоанета в Консиержри ни най-малко не изплашва роднините ѝ: според Кауниц Мария Антоанета е била важна за хабсбургската политика само като владетелка на Фракция; свалената кралица, злощастната жена е напълно безразлична на министрите, генералите, императорите — в дипломацията няма място за чувства. Новината изгаря сърцето на един-единствен, напълно безсилен човек: Ферзен. Той отчаяно пише на

сестра си: „Скъпа моя Софи, моя единствена приятелко, сигурно в този миг вече знаеш за ужасното нещастие, за преместването на кралицата в затвора Консиержри и за указа на Конвента, който я предава в ръцете на Революционния съд. От този миг вече не живея, защото съществуването, което водя, не може да бъде наречено живот — толкова непоносимо страдам. Поне ако можех да сторя нещо за освобождението ѝ, сигурно щях по-малко да се измъчвам. Ужасно е, че не съм в състояние да направя нищо, освен да се моля на всеки срещнат. Само ти би могла да почувствуваш страданията ми, всичко е загубено за мен, скръбта ми ще бъде вечна, единствено смъртта ще ме избави от нея. Не мога да се съсредоточа, не мога да мисля за нищо друго, освен за злочестината на тази изтерзана, забележителна владетелка. Дори съм безсилен да изразя чувствата си. Бих пожертвувал живота си, за да я спася, ала не мога; най-голямото ми щастие би било да умра за спасението ѝ.“ И няколко дни по-късно: „Често се укорявам за въздуха, който дишам, щом си представя, че тя е затворена в зловещата тъмница. Тази мисъл къса сърцето ми, трови живота ми, мъката и яростта постоянно ме разтърсват.“ Ала какво значение може да има незначителният Ферзен за всемогъщия генерален щаб, за мъдрата, възвишена и голяма политика? Какво друго би могъл да стори, освен отново и отново да излива в безполезни молби своята ярост, своето огорчение, отчаянието си, адския огън, който бушува в душата му и я изпепелява, да обикаля чакалните и един по един да заклева военачалниците, държавниците, принцовете, емигрантите, че не би трябвало с такова равнодушие да се гледа на униженията и погубването на една френска кралица, на една принцеса от династията на Хабсбургите. Ала навсякъде среща любезно увъртане и безразличие, дори преданият Мерси е „леденостуден“. Той вежливо, но решително отклонява намесата на Ферзен и за жалост тъкмо сега дава воля на личното си негодувание: Мерси никога не е могъл да прости на Ферзен, че е бил с кралицата по-близък, отколкото добрите нрави са позволявали, и тъкмо от любовника на кралицата — единствения, който обича самата нея и живота ѝ — той не желае да слуша никакви наставления.

Но Ферзен не се предава. Ледената студенина на всички хора, която се намира в ужасно противоречие с неговата пламенност, го вбесява. Тъй като Мерси отказва да помогне, той се обръща към другия верен приятел на кралското семейство граф дьо ла Марк, който навремето е водил преговорите с Мирабо. Там среща по-човечно отношение. Граф дьо ла Марк отива при Мерси и напомня на стария човек обещанието, което преди четвърт век е Дал на Мария Терезия: да брани дъщеря ѝ до сетния си дъх. На неговото писалище съчиняват настойчиво писмо до Кобургския принц, главнокомандуващ австрийските войски: „До мига, в който кралицата не бе заплашена непосредствено, можехме да запазим мълчание, ръководени от страха да не събудим яростта на обвинителите ѝ. Днес, когато е предадена на кръвожадния съд. Ваш дълг е да използвате всяко средство за нейното спасение.“ Подтикван от ла Марк, Мерси настоява за незабавно придвижване на войските към Париж, за да се всее там ужас; всяка друга военна операция би трябвало да се пренебрегне заради тази крайно наложителна мярка. „Разрешете ми — предупреждава той — да Ви спомена за съжаленията, които един ден положително ще ни обземат, ако сме бездействували в такъв миг. Потомството не ще ни повярва, че великото престъпление е могло да бъде извършено само на няколко часа от победните ни войски, без те поне да се опитат да го предотвратят.“

За съжаление подканата за навременното спасяване на Мария Антоанета е отправена към малодушен и преди всичко невероятно глупав и безпримерно празноглав човек. Отговорът на главнокомандувания принц Кобург съответствува на умствените му възможности. Сякаш през 1793 година все още се намират във времето на магиите, вещиците и инквизицията, та принцът, известен със своето „нищожество“, предлага „в случай на най-малкото насилие срещу личността на Нейно величество кралицата незабавно да разчекнат живи на колелото четиримата членове на Конвента, пленени неотдавна“. Мерси и ла Марк, и двамата достопочтени, образовани благородници, направо се стъписват пред глупостта му и преценяват, че преговорите с този тъпоумен човек нямат никакъв смисъл, ето защо ла Марк заклева Мерси незабавно да предаде във виенския двор следното: „Веднага изпратете друг куриер, погрижете се да проумеят там цялата опасност, изразете своите най-настойчиви опасения, които

за жалост са напълно основателни. Крайно наложително е Виена веднъж завинаги да разбере колко ужасно, осмелявам се дори да кажа — колко фатално за престижа на императорското правителство би било, ако историята един ден каже: на четиридесет мили от могъща и победоносна Австрия августейшата дъщеря на Мария Терезия завърши живота си на ешафода, без да бъде направен опит за спасението ѝ. Това би било неизличително петно върху честта на нашия император.“ А за да запали още повече флегматичния възрастен господин, той отправя и лично предупреждение към Мерси: „Позволете ми да отбележа, че човешките преценки винаги са били несправедливи и че не биха могли да оценят Вашите действителни чувства, които всичките Ви приятели уважават, ако при създалите се жалки обстоятелства не се стремите от самото начало, като постоянно подновявате опитите си, да изтръгнете нашия двор от гибелната безчувственост, в която се намира.“

Това предупреждение трогва стария Мерси, той най-сетне се заема енергично със случая и пише във Виена: „Задавам си въпроса дали достолепието на краля, както и неговите интереси изискват от него да бъде зрител на съдбата, която заплашва августейшата му леля, без да направи опит да я изтръгне от тази съдба... Нима при създалите се обстоятелства императорът не следва да изпълни своя особен дълг?... Не бива да забравяме, че поведението на нашето правителство един ден ще бъде съдено от потомството; няма ли да се побоим от строгостта на тази преценка, след като Негово величество императорът не прави никакви опити и жертви за нейното спасение?“

Това писмо, твърде дръзко за един посланик, безстрастно се прилага към някаква папка на придворната канцелария и остава там без отговор — върху него бавно се напластява прах. Император Франц няма намерение да помръдне пръста си, той спокойно се разхожда из Шьонбрун, Кобург спокойно чака в зимната си квартира и прави с войските си толкова много учебни маневри, че му избягват много повече войници, отколкото би загубил и в най-кръвопролитната битка. Всички монарси са спокойни, равнодушни и безгрижни. За древната династия на Хабсбургите няма никакво значение дали ще спечели, или ще загуби още малко от уважението към себе си! Никой не мръдва, за да спаси Мария Антоанета, във внезапен изблик на гняв Мерси изрича горчивите слова: „Те не биха я спасили дори ако със собствените си очи я видеха да се изкачва по стълбата на ешафода!“

Не може повече да се разчита на Кобург, на Австрия, на принцовете, емигрантите и роднините; ето защо Мерси и Ферзен решават сами да прибегнат до последното средство: подкупа. С помощта на учителя по танци Новер те изпращат пари в Париж чрез някакъв съмнителен финансист: никой така и не узнава в чии ръце потъва това богатство. Най-напред правят опит да се доберат до Дантон; колкото и странно да е, някои пътища ни водят и към Ебер — въпреки че и тук, както при повечето подкупи, липсват доказателства, прави впечатление следният факт: човекът, който от месеци проглушава ушите на всички, че „блудницата“ най-сетне трябва „да подскочи като уловен шаран“, сега внезапно започва да настоява за връщането ѝ в Тампл. Никой не би могъл да каже какъв успех са имали или са могли да имат тайните преговори. Във всеки случай златните гюлета са изстреляни твърде късно. Защото, докато опитните приятели се стараят да спасят Мария Антоанета, един извънредно неопитен вече я е тласнал в пропастта: както през целия ѝ живот, така и сега, приятелите са били за нея по-гибелни от враговете.

ПОСЛЕДНИЯТ ОПИТ

Консиержри, това „преддверие на смъртта“, има славата на революционния затвор с най-строг режим. В тази прастара каменна сграда с непревземаеми зидове и тежки, обковани с желязо врати всички прозорци са с решетки, всеки коридор е преграден с бариери и се надзирава от многобройни стражи. Върху каменните ѝ зидове биха могли да се издялат думите на Данте: „Надежда всяка тука оставете...“

Системата на надзираване, затвърдена от столетия насам и особено усъвършенствувана чрез масовите арести по време на терора, прави невъзможна всяка връзка с външния свят. Няма как да се вмъкне нито едно писмо, не могат да бъдат приемани гости, защото тукашните надзиратели не са стражи-дилетанти като в Тампл, а професионални тъмничари, които могат да се справят с всякакви хитрости; освен това затворниците за всеки случай са смесени с така наречените „овни“, сиреч професионални шпиони, които биха издали на властите всеки опит за бягство, преди той да се е осъществил. Може да се смята, че всяко еднолично противодействие срещу системата, която в продължение на десетки години е имала възможност да се усъвършеествува, е осъдено на неуспех.

Ала когато отделният човек е непреклонен и решителен, в крайна сметка почти винаги се оказва по-силен от всякакви системи. Докато човешката воля не е сломена, тя винаги ще разгроми книжните правила. Така става и с Мария Антоанета. Само след няколко дни и хората в Консиержри, които трябва да я надзират, стават нейни приятели, съучастници, слуги благодарение на онова странно вълшебство, което се излъчва донякъде от името ѝ, донякъде от благородството на осанката ѝ. Жената на вратаря няма други служебни задължения, освен да помита стаята и да ѝ приготвя обикновена храна. Но тя готви за кралицата с трогателна грижовност най-изисканите ястия; предлага ѝ да я фризира; всеки ден ѝ набавя бутилка питейна вода от друг квартал, каквато Мария Антоанета предпочита. А прислужницата на вратарката използва всеки миг, за да се вмъкне при

затворницата и да я попита от свое име дали не би могла да ѝ послужи с нещо. А какво вършат дори строгите стражари със засукани мустаци, тежки, звънящи саби и непрестанно заредени пушки, които всъщност би трябвало да забраняват тези неща? Всеки ден носят по свое желание свежи цветя в безутешното жилище на кралицата, които купуват от пазара със собствените си пари — протоколът от разпита го доказва! Тъкмо в най-простия народ, който познава злочестината много по-добре от гражданското съсловие, се поражда трогателно съчувствие към владетелката, така силно ненавиждана в щастливите си дни. Щом продавачките на пазара близо до Консиержри разберат от госпожа Ришар, че пиленето или зеленчуците са за кралицата, те грижливо подбират най-добрата си стока и Фукие-Тенвил е принуден да признае с раздражение и почуда по време на процеса, че в Консиержри кралицата се е радвала на много повече удобства, отколкото в Тампл. Тъкмо там, където смъртта вилнее с най-голяма жестокост, човеколюбивите чувства се засилват като подсъзнателна съпротива.

Самото обстоятелство, че надзорът на тази толкова важна политическа затворница се упражнява през пръсти, на пръв поглед изглежда доста странно, като се имат предвид предишните ѝ опити за бягство. Ала все пак донякъде можем да си го обясним, ако си спомним, че главният инспектор на този затвор е не някой друг, а самият бивш продавач на лимонада Мишони, съзаклятник още от Тампл. Дори през дебелите зидове на Консиержри прониква съблазнителното сияние на милиона на барон дьо Бац; Мишони дръзко продължава двойствената си игра. Строг и верен на дълга си, той всеки ден влиза в стаята на кралицата, проверява железните пръчки, оглежда вратите и с добросъвестна грижливост уведомява Комуната за своите посещения; тя пък от своя страна се радва, че е назначила за надзирател и стражник този извънредно надежден републиканец. Ала в действителност Мишони само изчаква стражите да напуснат стаята, за да си побъбри едва ли не дружелюбно с кралицата, да ѝ предаде жадуваните вести за децата ѝ от Тампл; не се знае дали го прави от алчност или от добродушие, но когато трябва да инспектира Консиержри, от време на време вмъква със себе си по някой любопитен човек — веднъж някакъв англичанин, друг път англичанка, вероятно онази капризна мисис Аткинс, после неположилата клетва

свещеник, който навярно е изповядал за последен път кралицата, сетне художника, на когото дължим портрета, запазен в музея Карнавале. И най-сетне, за нещастие, и онзи смел безумец, чието прекомерно усърдие с един замах унищожава всичките й свободи и привилегии.

Прословутата „история с карамфила“, послужила по-късно на Александър Дюма като сюжет за голям роман, е твърде загадъчна и едва ли някога ще успеем да я разплетем напълно, защото не можем да разчитаме на сведенията от съдебните архиви, а разказът на самия герой съмнително мирише на самохвалство. Ако повярваме на общинския съвет и на главния инспектор на затворите Мишони, трябва да приемем целия случай за напълно безобиден епизод. По време на една вечеря у приятели той споменал за кралицата, която задължително трябвало да навестява всеки ден. Тогава онзи непознат господин, чието име му било неизвестно, проявил особено любопитство и попитал дали не би могъл някога да го придружи. Понеже бил в добро настроение, Мишони не сметнал за необходимо да проучи въпроса по-задълбочено и при една от своите проверки взел господина със себе си, като, естествено, го задължил да не разменя с кралицата нито дума.

Но нима Мишони, довереникът на барон дьо Бац, действително е бил толкова наивен, за колкото се представя? Нима наистина не се е постарал да научи кой е този непознат господин, който е трябвало да вмъкне в килията на кралицата? В такъв случаи би могъл да узнае, че въпросното лице е рицарят дьо Ружвил, стар познат на Мария Антоанета, един от онези благородници, които са рискували живота си, за да защитят кралицата на 20 юни. Ала по всяка вероятност бившият съучастник на барон дьо Бац е имал сериозни и преди всичко доста добре звънтящи основания да не разпитва кой знае колко непознатия господин за намеренията му; вероятно заговорът се е намирал в много по-напреднал стадий, отколкото днес можем да разберем от полуизтритите следи.

Във всеки случай на 28 август връзката ключове издрънчава пред вратата на затворническата килия. Кралицата и стражарят се изправят. Тя винаги се стъписва, когато вратата на тъмницата внезапно се отвори, защото от седмици и месеци почти всяко неочаквано

посещение на властта е донасяло за нея лоши новини. Не, този път е само Мишони, тайният приятел, придружен от някакъв непознат господин, на когото затворницата изобщо не обръща внимание. Мария Антоанета въздъхва с облекчение, заговаря Мишони, осведомява се за децата си: първият и най-настойчив въпрос на майката винаги е за тях. Мишони ѝ отговаря дружелюбно, кралицата почти се развеселява: тези броени минути, когато сивият стъклен похлупак на мълчанието се разбива и тя може да изрече пред някого имената на своите деца, за нея винаги са били нещо като щастие.

Ала внезапно Мария Антоанета става смъртнобледа. Само за една секунда; сетне кръвта отново нахлува в лицето ѝ. Разтреперва се и с мъка стои на краката си. Изненадата е прекомерна — разпознала е Ружвил, когото стотици пъти е виждала до себе си в двореца и за когото знае, че е способен на всякаква дързост. Какво ли се е случило? Времето отлита прекалено бързо, за да може да премисли всичко — но какво означава внезапната поява на този надежден и предан приятел в килията ѝ? Пак ли ще я спасяват? А може би искат да ѝ кажат нещо? Или нещо ще ѝ предадат? Не се осмелява да заговори Ружвил, страхът от стражаря и прислужницата я възпира дори да го погледне изпитателно, но все пак забелязва, че непрестанно ѝ прави знаци, които тя не разбира. Изпитва мъчителна възбуда и едновременно с това — щастие, защото цели месеци не е виждала така близо до себе си този пратеник, чиито вести не може да разбере; слисаната жена става все по-неспокойна, обзема я все по-силен страх, че ще се издаде. Навярно Мишони забелязва смущението ѝ; във всеки случай си спомня, че трябва да прегледа и останалите килии, след което бързо излиза с непознатия, но изрично подчертава, че ще се върне пак.

Останала сама, Мария Антоанета, чиито колене треперят, сядва и прави опит да се успокои. Решава, че ако двамата се върнат, трябва да бъде по-внимателна и по-твърда, отколкото при първата изненада, и да следи съсредоточено всеки: знак и всеки жест. И действително двамата идват още веднъж, ключовете отново издрънчават, Мишони отново влиза с Ружвил. Сега Мария Антоанета напълно се е овладяла. Наблюдава Ружвил по-зорко, по-настойчиво, по-съсредоточено; и внезапно забелязва бързото движение, с което Ружвил хвърля нещо в ъгъла на печката. Сърцето ѝ се разлудява, не може повече да чака, трябва да прочете писмото; Мишони и Ружвил едва са напуснали

стаята, когато тя хладнокръвно изпраща стражаря: да ги настигне, и използва тази единствена минута, в която е оставена без надзор, за да грабне скритата вещ. Какво? — Нима само един карамфил? Разбира се, че не — в карамфила е пъхната нагъната бележка. Тя я разтваря и прочита: „Благодетелко моя, никога не ще Ви забравя, постоянно ще търся начин да Ви докажа готовността си да умра за Вас. Ако имате нужда от триста-четиристотин луидора за хората, които Ви обкръжават, ще Ви ги донеса идния петък.“

Можем да си представим чувствата на горката жена, неочаквано обзета от чудодейна надежда. Мрачният свод още веднъж е разсечен като от ангелски меч. В злокобната и непристъпна обител на мъртъвците, заключена със седем или осем врати, напук на всички възбрани и мерки от страна на Комуната е проникнал един от приближените на кралицата, рицар на свети Луи, доверен и изпитан роялист; сега вече освобождението трябва да е близко. Сигурно любимите ръце на Ферзен са изплели мрежата, сигурно могъщи и непознати съучастници са се включили в играта, за да спасят живота ѝ само на стъпка от пропастта. Примирената, беловласа вече жена внезапно усеща нов прилив на смелост и воля за живот.

Усеща се смела, за нещастие — прекалено смела. Изпитва доверие — уви, прекомерно доверие. Незабавно проумява, че тези триста-четиристотин луидора и трябва, за да подкупи стражаря в килията си; това е единствената ѝ задача, за всичко останало ще се погрижат приятелите ѝ. Внезапният и буен оптимизъм я подтиква тутакси да пристъпи към действия. Накъсва издайническата бележка на малки парченца и сама подготвя отговора. Отнели са ѝ перото, молива, мастилото; запазила е само късче хартия. Взема го и — нуждата прави човека изобретателен — с иглата си за шев боде по листа, за да очертае буквите на своя отговор, запазен днес като реликва; естествено той е станал нечетлив поради различни други пробуждания. Предава бележката на стражаря Жилбер с обещание за голямо възнаграждение — нека я предаде на онзи непознат човек, когато той се появи отново.

Оттук нататък историята съвсем се замъглява. Нищо чудно стражарят Жилбер да се е подвоумил. Клетият бедняк е съблазнен от

бляска на тези триста-четиристотин луидора, ала острието на гилотината също блести зловещо. Той съжалява несретницата, но и се страхува за службата си. Как да постъпи? Ако изпълни поръката, ще измени на революцията, ако издаде нещастницата, ще злоупотреби с доверието ѝ. Ето защо обърканият човечец избира на първо време средния път, като се доверява на вратарката — на всемогъщата госпожа Ришар. Но виж ти, госпожа Ришар е не по-малко притеснена. И тя не се осмелява да мълчи, но не се осмелява и да разпространи наученото, а още по-малко — да вземе участие в толкова опасно съзаклятие; ала вероятно и до нейните уши е стигнал тайнственият звън на милиона.

В крайна сметка госпожа Ришар постъпва също като стражаря: не прави донесение, но и не запазва пълно мълчание. Също като стражаря тя прехвърля отговорността другиму и просто доверява историята с тайната бележка на своя началник Мишони, който пребледнява при тази новина. Тук историята отново става неясна. Знаел ли е Мишони от по-рано, че в лицето на Ружвил въвежда заговорник при кралицата, или го е разбрал едва сега? Самият той посветен ли е в съзаклятието, или Ружвил го е надхитрил? Така или иначе, не му е приятно да научи, че още двама души едновременно са узнали тайната. Придава си извънредно строг вид и отнема подозрителното листче от добрата госпожа Ришар, пуска го в джоба си и ѝ заповядва да мълчи за случилото се. Надява се, че по този начин е поправил необмислената постъпка на кралицата и е успял да потули неприятната история. Естествено, не написва доклад за събитието; също като при първия заговор с барон дьо Бац той тихомълком се измъква, щом положението става напечено.

Нещата изглеждат уредени. Но за нещастие стражарят не може да забрави случилото се. Шепа жълтици сигурно са щели да му запушат устата, обаче Мария Антоанета няма пари, ето защо постепенно го дострашава за главата му. След като цели пет дни (това е подозрителната и необяснима страна на цялата история) е запазил пълно мълчание пред другарите си и пред властта, в края на краищата на 3 септември той подава доклад до началниците си; два часа по-късно комисарите на общинския съвет възбудено нахълтват в Консиержри и започват да разпитват участниците в събитието.

Кралицата най-напред отрича — никого не била разпознала. А като я запитват дали преди няколко дни е писала нещо, хладно заявява, че няма с какво да пише. И Мишони на първо време се преструва на невинен и се надява на мълчанието на госпожа Ришар, която вероятно също е била вече подкупена. Но тя твърди, че му е предала бележката, която той се вижда принуден да представи (обаче след като благоразумно е направил текста нечетлив чрез нови пробождания). При втория разпит на следващия ден кралицата престава да се противи. Заявява, че познавала онзи човек от Тюйлери и че е получила от него бележка в един карамфил, на която е отговорила, с което престава да отрича участието и вината си. Ала с безкрайна самопожертвувателност запазва мъжа, който е бил готов да даде живота си за нея — не назовава името на Ружвил, а твърди, че не може да си спомни как се казва гвардейският офицер; великодушно прикрива и Мишони, като по този начин му спасява живота. Но само след двадесет и четири часа Комуната и Комитетът за обществена безопасност вече знаят името на Ружвил; стражарите напразно търсят из цял Париж човека, пожелал да спаси кралицата, а в действителност само ускорил края ѝ.

Защото несръчно подготвеният заговор невероятно много ускорява ориста на кралицата. С един замах се прекратява внимателното отношение, което негласно и великодушно са имали към нея. Отнемат ѝ всичко, което притежава — последните ѝ пръстени, дори златното часовниче, донесено от Австрия като сетен спомен от майка ѝ, медальончето с нежно съхранените косици на децата ѝ. Естествено, конфискувани са и иглите, с които изобретателно е написала бележката на Ружвил, забраняват ѝ да има осветление вечер. Уволняват снизходителния Мишони, както и госпожа Ришар, която е заменена от нова надзирателка, госпожа Бол. Същевременно на 11 септември Комуната издава указ, който отрежда на закоравялата престъпница още по-сигурна затворническа килия; и понеже в целия Консиержри не намират килия, която наплашеният общински съвет да прецени като достатъчно сигурна, опразват аптечното помещение и го подсилват с двойни железни врати. Прозорецът, който гледа към двора за жените, е зазидан до средата на железните решетки; двамата часови

под прозорците и стражарите от съседното помещение денонощно отговарят с живота си за затворницата. Според всички земни представи нито един неканен гост не може да пристъпи сега в стаята ѝ; може да дойде само един поканен — палачът.

И така, Мария Антоанета е слязла на последното, най-ниско стъпало от своята самота. Новите надзиратели, макар дружелюбно настроени към нея, не се осмеляват да разменят нито дума с опасната жена; същото се отнася и до стражарите. Няма го часовничето, което с тихото си тиктакане е насичало безкрайното време, ръкоделието ѝ е отнето, не са ѝ оставили нищо освен кученцето. Сега, след двадесет и пет години, едва когато е напълно изоставена от всички, Мария Антоанета си спомня за утехата, която майка ѝ така често ѝ е препоръчвала; за пръв път в живота си пожелава да ѝ донесат книги и ги чете една след друга с отслабналите си, възпалени очи; едва могат да изпълняват желанията ѝ. Тя не иска нито романи, нито драми, не иска весели, сантиментални или любовни четива — те биха могли твърде силно да ѝ напомнят миналото, — а желае да чете за най-бурни приключения, за пътешествията на капитан Кук, разкази за корабокрушения и дръзки пътешествия, книги, които завладяват и увеличат, възбуждат и вглъбяват, книги, с които човек забравя времето и света. Измислените, въображаеми герои са единствените събеседници в самотата ѝ. Вече никой не я посещава, по цели дни не чува нищо друго, освен камбаните на близката църква „Сен Шапел“ и дрънкането на ключовете в ключалката — сетне отново настава тишина, вечната тишина на ниското помещение, а то е тясно, влажно и тъмно като гроб. От липсата на движение и въздух тялото ѝ отслабва, изтощават я тежки кръвоизливи. И когато най-сетне я призовават пред съда, от тази дълга нощ излиза остаряла жена с побелели коси, отвикнала от дневната светлина.

ГОЛЯМАТА НИЗОСТ

Ето че най-ниското стъпало е достигнато, пътят е към своя край. Осъществено е най-поразителното противоречие, което съдбата е могла да сътвори. Жената, родена в императорски дворец и притежавала стотици стаи в кралския палат, сега обитава тясна, влажна и мрачна килия, препречена с решетки и наполовина вкопана в земята. Онази, която е обичала лукса, обичала е да се обгражда с несметни изящни скъпоценности и разкош, сега не притежава дори гардероб, огледало, кресло, а само най-необходимото: маса, стол, железен креват. Жената, край която се е тълпяла свита от безчет надути царедворци, за да я обслужват — главна домакиня, почетна дама, дама за тоалета, две дневни и две нощни камериерки, четец, лекар, хирург, секретар, главен дворцов интендант, лакеи, финансисти, фризьори, готвачи и пажове, — сега сама вчесва побелелите си коси. Онази, която е имала нужда от триста нови рокли в годината, сега сама кърпи с полуугасналите си очи оръфания край на своята затворническа дреха. Онази, която е била силна, сега е уморена, някогашната красива и желана жена сега е бледа, възрастна матрона. Онази, която е обичала да се заобикаля с хора от обед до зори, сега е потънала в мислите си самотница, не мигва по цели нощи и дочаква будна зазоряването отвъд решетките. Лятото полека-лека преваля, мрачната килия все повече заприличва на ковчег, защото мракът я обсебва все по-рано, а след въвеждането на по-строгия режим Мария Антоанета вече няма право на осветление; само през високото стъклено прозорче откъм коридора милостиво проникват бледите, мъждиви отблясъци на газена лампа, които разсейват непрогледната тъмнина. По всичко личи, че есента наближава, от голите плочи появява хлад, през зидовете прониква влажният дъх на близката Сена, дървените предмети са напоени с лепкава влага; мирише на мухъл, на гнило, все по-силно замирихва на смърт. Бельото се разпада, дрехите ѝ се прокъсват, влагата и студът пропълзват чак до костите, тя ги усеща като остри ревматични болки. Душата ѝ все повече изтръпва от студ, жената, която някога — може би

преди хиляди години — е била кралица на тази страна и най-жизнерадостното създание във Франция, все повече се изтощава, тишината става все по-студена, времето около нея — все по-пусто. Няма да се уплаши, ако чуе зова на смъртта, защото в тази килия е била погребана жива.

В този гроб наред Париж не прониква нито звук от страхотната буря, която се е развилняла над света през тази есен. Френската революция никога не е била по-заstrasена, отколкото в този миг. Паднали са две от нейните най-силни крепости, Майнц и Валансиен, англичаните са завладели най-важното военно пристанище, въстанал е Лион, вторият по големина град на Франция, колонии са загубени, в Конвента цари разкол, в Париж — глад и отчаяние: републиката е на косъм от гибелта. Единствено отчаяната смелост и самоубийственото предизвикателство биха могли да я спасят в този час; тя ще преодолее страха си само ако сама започне да всява страх. „Да установим терор!“ — тези ужасни слова злоещо отекват в залата на Конвента и без да се държи сметка за каквото и да било, заплахата е приведена в изпълнение. Жирондистите са поставени извън закона, Орлеанският херцог и безчет други хора са предадени на Революционния съд. Бравата вече ще се стовари, когато Бийо-Варен става и настойчиво заявява: „Конвентът току-що даде добър пример за строгост спрямо предателите, които подготвят разрухата на своята страна. Но негов дълг е да вземе още едно важно решение. Една жена, опозорила човечеството и своя пол, трябва най-сетне да изкупи престъпленията си на ешафода. Навред е плъзнала мълвата, че тя отново е върната в Тампл, че делото срещу нея се е водило тайно и че Революционният съд я е оправдал — сякаш жената, отговорна за кръвта на хиляди хора, би могла да бъде оправдана от френското правосъдие! Настоявам Революционният съд още тази седмица да реши съдбата ѝ.“

Предложението е прието без възражения, въпреки че то очевидно включва в себе си не само съденето на Мария Антоанета, а и екзекуцията ѝ. Ала странно: държавният обвинител Фукие-Тенвил, който има навика да работи като машина, отривисто, хладнокръвно и бързо, сега е обзет от съмнителни колебания. Той не предявява своето обвинение срещу кралицата нито тази, нито следващата, нито последващата седмица; не се знае дали някой тайно възпира ръката му, или човекът с каменното сърце, който с невероятна бързина и ловкост

превръща хартията в кръв и кръвта в хартия, все още наистина не разполага с убедителни доказателства. Във всеки случай той действително се колебае и постоянно отлага предявяването на обвинението. Пише на Комитета за обществена безопасност да му изпрати материал, но, който знае защо, и Комитетът за обществена безопасност проявява същата очебийна мудност. В крайна сметка обвинителят събира няколко незначителни документа — разпита по историята с карамфила, един списък на свидетели, делото от процеса срещу краля. Фукие-Тенвил все още не напада. Все още му липсва нещо — или тайната заповед за окончателното започване на процеса, или някой съкрушителен документ, някой явен факт, който би могъл да придаде на обвинителния акт блясъка и пламенността на искрено републиканско възмущение, някое извънредно пикантно и вълнуващо провинение на Мария Антоанета било като жена, било като кралица. Исканото патетично обвинение, изглежда, тъй и ще остане неоткрито. Ала в последния момент Фукие-Тенвил неочаквано получава някакъв документ от Ебер, най-ожесточения и решителен враг на кралицата. Силният подтик решава положението; процесът незабавно е приведен в ход.

Какво се е случило? На 30 септември Ебер неочаквано получава писмо от Тампл — пише му общият Симон, наставникът на престолонаследника, с настойчива молба да го посети. Енергичният и верен на своя дълг Ебер без колебание се втурва у Симон. Онова, което чува от него, се струва толкова ужасно дори на този закоравял човек, че той не поисква да се заеме лично с по-нататъшното разследване, а извиква комисия от Комуната под ръководството на кмета, която дружно се отправя към Тампл, за да събере там решителните обвинения срещу кралицата в три писмени разпита, запазени до ден-днешен.

И така, приближаваме се към онази случка от живота на Мария Антоанета, която в продължение на много години е изглеждала необяснима и която става отчасти разбираема само като вземем предвид неистовата свръхвъзбуда на епохата и настръхналото обществено мнение. Един ден Симон или жена му откриват, че малкият престолонаследник, преждевременно развито, жизнерадостно

и разглезено дете, се отдава на някои момчешки порочни удоволствия. Заварено на местопрестъплението, детето не е в състояние да отрече тази истина. На настойчивите въпроси на Симон кой го е накарал да усвои лошата привычка клетото момче отговаря — или се оставя да му внушат, — че майка му и леля му са го подтикнали към това немирство. Симон, който приема за правдоподобна всяка постъпка на „тигрицата“, е искрено възмутен от порочността на майката. Ебер и приятелите му, заслепени от омраза, също нито за миг не се усъмняват в правотата на лъжливото обвинение на детето срещу собствената му майка. Единствената цел сега е да се протоколира черно на бяло позорът на кралицата, за да може цяла Франция да научи за нравственото ѝ падение. И тъй, провеждат се три разпита: с едно момче, което не е навършило още девет години, с едно петнадесетгодишно момиче и с мадам Елизабет.

На първия разпит от 6 октомври присъствуват кметът Паш, помощник-кметът Шомет, Ебер и някои други общински съветници; на втория разпит от 7 октомври сред подписите откриваме и името на прочутия художник Давид. Най-напред призовават като главен свидетел осем и половина годишното дете: първите въпроси засягат други събития в Тампл и бърборното момче издава (без да съзнава значението на своите показания) тайните помощници на майка си и преди всичко Тулан. Сетне се спират на парливия въпрос; ето какво четем в протокола: „Многократно изненадано в леглото от Симон и жена му при извършване на неприлични и вредни за здравето му деяния, момчето всеки път казвало, че майка му и леля му са го накарали да усвои зловредните навици.“

Съдиите-следователи желаят да изпълнят своята мисия докрай — след момчето е призована сестра му, петнадесетгодишно девойче, което обаче отхвърля отправените към майка му и леля му обвинения. Най-сетне призовават третата свидетелка мадам Елизабет, сестрата на краля. Щом ѝ представят протокола с показанията на престолонаследника, страните на оскърбената млада жена пламват и тя захвърля документа с думите, че подобна низост е несъвместима с достойнството ѝ, поради което не възнамерява да отговори. Тогава правят очна ставка между нея и момчето. То продължава да твърди, че тя и майка му са го научили да извършва неприличните деяния. Мадам Елизабет загубва търпение. „Чудовище!“ избухва тя в горчива,

основателна и безпомощна ярост. Но комисарите вече са чули всичко, което са искали да чуят. И този протокол е оформен грижливо, а Ебер тържествено занася трите документа на съдебния следовател с надеждата, че кралицата вече е изобличена и прикована на позорния стълб за вечни времена — пред съвременниците си и пред идните поколения; той предлага услугите си на свидетел пред революционния съд, за да обвини Мария Антоанета в безнравственост.

Показанията на едно дете против собствената му майка открай време са представлявали голяма загадка за биографите на Мария Антоанета. Страстните защитници на кралицата са прибегвали до най-странни обяснения и изопачавания, за да отминат подмолната опасност. Те постоянно описват Ебер и Симон като възплъщение на сатаната — съюзили са се тайно, за да изтръгнат с най-страшно насилие от клетото, нищо неподозиращо момченце долното обвинение. Според първата реалистична версия то е било склонено донякъде с лакомства, донякъде с камшик или — това е втората версия, също лишена от психологическо основание — предварително са го упоили с вино: показанията му са дадени в нетрезво състояние, тъй че са невалидни. Тези две недоказани твърдения противоречат преди всичко на ясното, съвършено безпристрастно описание на сцената от един очевидец, секретаря Дожон, чиято ръка е изготвила протокола: „Младият принц, чиито нозе не стигаха до пода, седеше в някакво кресло и полюшваше малките си крачка. Когато му зададоха гореупоменатите въпроси, той отговори, че били верни...“ Цялостното поведение на престолонаследника по-скоро е пропито от предизвикателна, игрива наглост. И от текста на другите два протокола недвусмислено се разбира, че момченцето в никакъв случай не е действувало под външен натиск — напротив, дори се усеща известна язвителност и отмъстителност, когато по детски упорито доброволно е повторило обвинението срещу леля си.

Как да си обясним това? Задачата не е непосилна за нашето поколение, което е свикнало да приема с по-голямо разбиране душевните отклонения на малолетните. Преди всичко трябва да отхвърлим сантименталното твърдение, че престолонаследникът е приел предаването си на общаря Симон като страхотно унижение и че извънредно много е страдал за майка си; децата свикват изненадващо бързо с всяка непозната обстановка и колкото и ужасно да звучи,

вероятно момченцето на осем години и половина се е чувствувало при суровия, но весел Симон по-добре, отколкото в кулата на Тампл при двете постоянно натъжени, разплакани жени, които по цял ден са се занимавали с уроците му, карали са го да учи и постоянно са се опитвали, да наложат на детето достолепно поведение, подобаващо на един бъдещ крал на Франция. А при обучаващия Симон малкият престолонаследник е волен като птица, един господ знае дали изобщо се измъчват с учене; може да играе до насита, да не се притеснява, да не се пази чист; вероятно му е било по-забавно да пее с войниците Карманьолата, вместо да се моли с набожната и скучна мадам Елизабет, защото всяко дете притежава инстинктивна склонност към невежество, към отпор срещу всяко натрапено образование и възпитание; то се чувства по-добре сред непринудени и неуки люде, отколкото под натиска на образованието; там, където цари повече свобода и непринуденост, където от него изискват по-малко подчинение, там именно процъфтяват анархистичните заложби на неговата природа. Стремелът към социалното издигане настъпва едва с пробуждането на интелекта — но до десетата и често до петнадесетата си година всяко дете от добро семейство всъщност завижда на съучениците си от простолюдието, на които е позволено всичко, поставено за него под възбрана от строгото възпитание. С бързото и естествено за децата умение да се приспособява престолонаследникът навярно много скоро се е отърсил от обстановката на потиснатост, царела при майка му — сантименталните биографи по никакъв, начин не желаят да признаят това напълно естествено положение — и е свикнал с по-непринудената среда на обучаващия Симон, присъща на по-ниско социално ниво, но затова пък по-забавна; неговата собствена сестра признава, че с цяло гърло е пял революционни песни; друг един непредубеден свидетел предава толкова грубо изказване на престолонаследника за майка му и леля му, че не се осмеляваме да го повторим. Ала за извънредното предразположение на детето към фантазъмство притежаваме още по-неопровержимо доказателство; не някой друг, а собствената му майка е написала онова указание към гувернантката на момчето, когато е било на четири години и половина: „Много е приказлив, обича да повтаря чутото и често добавя по нещичко, без да има намерение да лъже, а

подведен от своето въображение. В това се състои и най-големият му недостатък, който непременно трябва да бъде изкоренен.“

С това описание на характера му Мария Антоанета ни дава верния ключ за решаване на загадката. То логично се допълва от едно изказване на мадам Елизабет. Знаем, че децата почти всякога се опитват да прехвърлят вината върху друг, щом бъдат заловени при извършване на непозволені действия. Подсъзнателният стремеж към самозащита (защото чувствуват, че никой не обича да хвърля отговорността върху дете) ги кара почти винаги да обясняват, че някой друг „ги е подвел“. В настоящия случай протоколът от разпита на мадам Елизабет напълно изяснява случая. Тя именно заявява — обикновено тъкмо този факт глупаво се премълчава, — че племенникът ѝ действително от доста време се е отдавал на лошата си момчешка привичка и че съвсем точно си спомня как самата тя, а и майка му често и настойчиво са го мъмрили. Ето тук проблясва ярната следа. Излиза, че детето и по-рано е било изненадвано от майка си и леля си и вероятно е понасяло било по-строги, било по-леки наказания. И когато Симон го запитва кой го е научил на този лош навик, то прави съвсем логична връзка между деянието и първото му залавяне и, естествено, си спомня най-напред за онези, които са наказали простъпката му: подсъзнателно си отмъщава за наказанието и без да проумява последиците от своето твърдение, представя строгите възпитатели за подбудители, като без всякакво колебание отговаря утвърдително на подвеждащите въпроси, с една дума, придава на отговора си по-голяма правдивост. Оттук нататък събитията се развиват извънредно прегледно. За детето няма връщане назад, след като веднъж се е оплело в лъжа; и след като на всичко отгоре забелязва — така е в настоящия случай, — че всяко негово твърдение се приема с доверие, дори с радост, то се чувствува напълно защитено чрез лъжата си. Инстинктът за самосъхранение го кара да държи на своята версия, защото забелязва, че тя му спестява наказанието. Дори психолози, по-вещи от тези общуари, бивши актьори, бояджии и писари, с мъка биха се предпазили от заблуда при подобни ясни и недвусмислени показания. Ала на всичко отгоре в този особен случай следователите се намират и под въздействието на масова психоза; за тях, всекидневните читатели на „Пер Дюшен“, обвинението на детето напълно приляга към пъкления нрав на майката, която е представена от

порнографските брошури пред цяла Франция като олицетворение на всички пороци. Въведените в заблуждение хора не се изненадват от никое престъпление на Мария Антоанета, дори то да е най-невероятното. Затова дълго време не се колебаят, не се вдълбочават в разсъждения, а също като деветгодишното дете безгрижно слагат подписите си под обвинението.

Непроницаемата самота на Мария Антоанета в Консиержри ѝ пречи, за щастие, да узнае веднага твърденията на детето си. Едва в предпоследния ден от своя живот тя прочита в обвинителния акт за безмерното унижение. В продължение на десетилетия е приемала, без да продума, всички хули срещу честта си, дори най-ниските клевети. Но това невъобразимо мъчение — да се види оклеветена от собственото си дете — трябва да я е разтърсило до глъбините на душата ѝ. Ужасната мисъл я следва до прага на смъртта; само три часа преди гилотинирането си жената, която винаги е запазвала пълно самообладание, пише на мадам Елизабет, обвинена заедно с нея: „Зная каква мъка ти е причинило това дете, но, мила сестрице, прости му, помисли за невинното му детство и за леснината, с която може да се измъкне от устата на едно дете всичко, което бихме желали да повтори — дори неща, които самото то не разбира. Надявам се, че ще дойде ден, в който то ще разбере по-добре стойността на твоята любов и нежност.“

Ебер не успява да осъществи намеренията си: да опозори кралицата пред света със скалъпеното обвинение; напротив, по време на процеса наточената брадва се изплъзва от ръцете му и се забива в собствения му врат. Ала едно от намеренията му има успешен завършек: смъртоносно да нарани душата на една жена, която вече е осъдена на смърт, да отрови сетния ѝ час.

ПРОЦЕСЪТ

В тигана вече е сложено достатъчно масло, тъй държавният обвинител може да пристъпи към действие. На 12 септември Мария Антоанета е призована в голямата заседателна зала на пръв разпит. Срещу нея са седнали Фукие-Тенвил, неговият помощник Ерман и неколцина писари; до нея не седи никой освен стражаря, който я охранява.

Ала през многобройните седмици на самота Мария Антоанета е събрала силите си. Опасността я е научила да съсредоточава мислите си, да се изразява добре и още по-добре да мълчи: всеки неин отговор е удивително неопровержим и същевременно предпазлив и умен. Спокойствието ѝ не я напуска нито за миг; дори най-безумните или лукави въпроси не я карат да загуби самообладание. Сега, в последната минута, Мария Антоанета е проумяла отговорността, свързана с името ѝ; тя знае, че тук, в тази полутъмна стая за разпити, трябва да се превърне в истинска кралица, каквато не е могла да бъде в тържествените зали на Версай. Сега, на косъм от смъртта, Мария Антоанета със собствени сили започва да се бори за онова величие, което дотогава, е притежавала само външно. На формалния въпрос за името ѝ тя отвръща високо и ясно: „Мария Антоанета Австрийска и Лотарингска, тридесет и осем годишна вдовица на френския крал.“ Фукие-Тенвил се страхува да не наруши формата на законната съдебна процедура във всичките ѝ подробности, затова строго се придържа към формалностите на разпита и продължава да задава въпроси, сякаш не знае къде е пребивавала в момента на нейното арестуване. Без всякаква насмешка Мария Антоанета поправя своя обвинител, че никога не е била арестувана, а са я взели от Националното събрание, за да я прехвърлят в Тампл. Следва същинският разпит; обвиняват я, че преди революцията е поддържала политически връзки с „краля на Бохемия и Унгария“, че „по най-ужасен начин е прахосвала държавните средства на Франция, печелени с потта на народа, за своите развлечения и интриги в съгласие с безчестни министри“ и че е

„пращала на императора милиони, за да послужат срещу народа, който я храни“. От началото на революцията е заговорничела срещу Франция, водела е преговори с чужди агенти, накарала е съпруга си, краля, да обяви ветото. Мария Антоанета отхвърля всички обвинения.

След като е опазена външната форма на съдопроизводството, Фукие-Тенвил може да пристъпи към действие и да състави обвинителния акт. Престъпленията на Мария Антоанета се изброяват отново. Обвиняват я, че е участвувала в „оргиите“ на гвардейския корпус, предизвикала е гражданската война, допуснала е клането на патриотите, издала е военните планове в чужбина. Обвинението на Ебер е предадено в по-забулен вид — били й присъщи „всички пороци, дори противоестествените, подиграла се е със своя сан на майка и с природните закони“. Затова пък се появява ново изненадващо обвинение — притворството й стигнало дотам, че печатала и разпространявала творения, които я представяли в неизгодна светлина, с цел да убеди външните сили колко много са злоупотребили французите с нея. В резултат на тези обвинения Мария Антоанета преминава от положението на надзиравана в положението на обвиняема.

Горният документ е връчен на 13 октомври на защитника Шово Лагард, преди още да е засъхнало мастилото по него, а той от своя страна незабавно отива при Мария Антоанета в затвора. Обвиняемата и нейният застъпник прочитат заедно обвинителния акт. Но само адвокатът е изненадан и потресен от неприязнения тон. Мария Антоанета, която след разпита си не е очаквала нищо по-добро, запазва пълно спокойствие. Ала съвестният юрист продължава да се вайка. Не, не било възможно да преработи само за една-единствена нощ тази бъркотия от обвинения и документи, можел да я защити сполучливо, ако действително вникнел в книжния хаос. Ето защо настоява кралицата да поиска тридневна отсрочка, за да може той грижливо да подготви защитната си реч въз основа на прочетения материал и проверените доказателства.

— В такъв случай към кого трябва да се обърна? — пита Мария Антоанета.

— Към Конвента.

— Не, не... никога.

— Но — настоява Шово Лагард — вие не бива да пренебрегвате правата си вследствие на ненужна горделивост. Длъжна сте да запазите живота си не само заради самата вас, а и заради децата си.

Кралицата отстъпва пред предубеждението, че децата ѝ също ще бъдат засегнати, и се обръща към председателя на Националното събрание: „Гражданино председател, гражданите Тронсон и Шово, които Революционният съд отреди за мои защитници, ми обърнаха внимание, че едва днес са встъпили в длъжност. Утре ще се гледа делото ми, ето защо не им е възможно да се запознаят обстойно и дори да прочетат за такъв кратък срок документите по процеса. Заради децата си съм длъжна да не се отказвам от нито едно средство за пълното оправдание на майка им. Защитникът ми моли за тридневна отсрочка. Надявам се, че Конвентът ще уважи молбата му.“

Конвентът не отговаря. Смъртта на кралицата отдавна е решена, защо само да удължават съдебните формалности? Всяко колебание би било равнозначно на жестокост. На другата сутрин в осем часа процесът започва и всички предварително знаят какъв ще бъде неговият изход.

СЪДЕБНОТО ЗАСЕДАНИЕ

Седемдесетте дни в Консиержри са преобразили Мария Антоанета в застаряла жена с изтощено здраве. Очите ѝ са възпалени от сълзи, дразни ги слънчевата светлина, от която напълно са отвикнали, устните ѝ са извънредно бледи поради тежките, непрестанни кръвоизливи, които са я измъчвали през последните седмици. Все по-често трябва да се бори с изтощението, лекарят многократно е трябвало да ѝ предписва капки за сърце. Ала тя знае: днес е исторически ден, днес не бива да показва умората си, никой в съдебната зала не бива да се присмее над слабостта на една кралица и императорска дъщеря. За сетен път трябва да извлече дееспособна енергия от изтощеното си тяло и отдавна притъпените си чувства, сетне ще се отдаде на дълга, навярно безкрайна почивка. Остават ѝ още две неща: гордо да се защити и гордо да умре. Мария Антоанета е обзета от решителност, освен това тя иска да изтъкне своето достойнство. Народът трябва да усети, че жената, застанала днес пред съда, е наследница на Хабсбургите и — въпреки указите, които отнемат правата ѝ — кралица. По-грижливо от всякога вчесва побелелите си коси. Слага бяла ленена шапчица, плисирана и току-що колосана, с траурен воал от двете ѝ страни; Мария Антоанета иска да се яви пред Революционния съд като вдовица на Луи XVI, последния крал на Франция.

В осем часа съдиите и съдебните заседатели се стичат в голямата зала. Ерман, съгражданинът на Робеспьер, е председател на съда, Фукие-Тенвил — държавен обвинител. Съдебните заседатели произлизат от всички възможни прослойки — бивш маркиз, хирург, продавач на лимонада, музикант, печатар, майстор на перуки, разпопен свещеник и дърводелец; до държавния обвинител са седнали неколцина делегати от Комитета за обществена безопасност, за да следят хода на делото. Самата зала направо е претъпкана. Не се предлага всеки ден възможността да видиш кралицата на подсъдимата скамейка.

Мария Антоанета влиза невъзмутимо и спокойно сяда. Не ѝ предлагат вече специалното кресло, на което е седял съпругът ѝ — очаква я гола дървена скамейка; и съдиите не са същите подбрани представители на Националното събрание като при тържествения публичен процес срещу Луи XVI, а обикновен състав от правници, които просто изпълняват мрачния си занаят. Ала зрителите напразно дирят да открият явен белег на възбуда и страх в нейното изтощено, но не и разстроено лице. Тя изчаква започването на делото с горда и решителна осанка. Спокойно поглежда към съдиите, към залата и събира силите си.

Пръв става Фукие-Тенвил и прочита обвинителния акт. Кралицата почти не го чува, вече се е наслушала на тези упреци: вчера е разговаряла за всеки от тях със своя адвокат. Не вдига глава нито веднъж, дори при най-суровите обвинения; пръстите ѝ безразлично се движат върху облегалката на стола „като по клавиши“.

Сетне започва шествието на четиридесет и един свидетели, които съобразно клетвата си трябва да кажат „без омраза и страх истината, цялата истина и само истината“. Тъй като процесът е подготвен набързо — клетият Фукие-Тенвил действително е претрупан с работа през тези дни, дошъл е редът на жирондистите, на мадам Ролан и стотици други, — се отправят най-различни, безразборни обвинения, без всякаква логическа и хронологическа последователност. Свидетелите говорят ту за събитията от 6 октомври във Версай, ту за 10 август в Париж, както и за престъпления преди и по време на революцията. Повечето показания са незначителни, някои от тях са направо смешни — да речем, показанията на онова слугинче Мило, което твърди как през 1788 година херцог Коани казал на някого, че кралицата е наредила да изпратят на брат ѝ двеста милиона, или още по-глупавото показание за двата пистолета, които Мария Антоанета носела със себе си, за да застреля Орлеанския херцог. Двама свидетели все пак се заклеват, че са видели чековете на кралицата, но оригиналите на тези важни документи липсват; не разполагат и с писмото, което Мария Антоанета била изпратила на командира на швейцарската гвардия: „Можем ли да разчитаме със сигурност на вашите швейцарци? Ще проявят ли храброст, когато това се наложи?“ Не е представен нито един писмен документ от Мария Антоанета — и запечатаният пакет, който съдържа личните ѝ вещи, конфискувани в

Тампл, не дава повод за обвинения против нея. Къдриците са от мъжа и децата ѝ, миниатюрните портрети на принцеса дьо Ламбал и приятелката ѝ от младини, ландграфинята на Хесе-Дармщат, записаните имена в бележника ѝ — на перачката и лекаря: нито една вещ няма обвинителна стойност. Ето защо обвинителят постоянно се стреми да се върне към общите обвинения, но кралицата, която този път е подготвена, отвърща още по-отривисто и сигурно, отколкото при предварителния разпит. Дебатите звучат приблизително така:

— Откъде взехте парите, с които наредихте да построят и обзаведат малкия Трианон, където сте давали празненства, чиято богиня неизменно сте били?

— Беше определен фонд за тези разходи.

— Този фонд трябва да е бил значителен, защото малкият Трианон навярно е струвал огромни суми...

— Възможно е малкият Трианон да е струвал огромни суми, вероятно дори по-големи, отколкото сама съм желала. Постепенно се увлякохме в разходите. Впрочем аз желая повече от всички да разясните онова, което е ставало там.

— Не се ли видяхте в малкия Трианон за пръв път с ла Мот?

— Никога не съм я виждала.

— Нима тя не е ваша жертва в прословутата история с огърлицата?

— Не би могла да бъде, тъй като не съм я познавала.

— Значи продължавате да твърдите, че не сте я познавали?

— Не ми е присъщо да се отричам от твърденията си. Казах истината и ще продължа да я казвам.

Ако поначало е съществувала никаква надежда, Мария Антоанета е трябвало да я изпита, защото повечето свидетелски показания напълно са се провалили. Тя е почувствувала своята победа. Ала до нея е долетяло и учуденото възклицание от залата: „Виждаш ли колко е горда!“ Затова пита своя защитник: „Да не би отговорът ми да прозвуча прекалено високомерно?“ Но последният я успокоява: „Мадам, бъдете такава; каквато сте — това е достатъчно.“ На Мария Антоанета ѝ предстои да се бори още един ден, процесът се проточва и уморява слушателите и участниците в него; и макар да е изтощена от

кръвоизливи и да приема само по чаша бульон през почивките, осанката и духът ѝ запазват решителността и гордостта си. „Опитайте се да си представите душевната сила — пише нейният защитник в спомените си, — която е била необходима на кралицата, за да понесе напрежението на едно толкова продължително и ужасно заседание: да се отбранява публично срещу цял народ, срещу кръвожадните си врагове и всички клопки, които ѝ поставят, като същевременно запази достолепие и мярка и не допусне да се покаже под възможностите си.“ Първия ден се бори петнадесет часа, през втория се е борила повече от дванадесет, когато председателят най-сетне оповестява края на разпита и запитва обвиняемата дали ще добави нещо за свое оправдание, Мария Антоанета отвърща самоуверено: „Вчера все още не познавах свидетелите и не ми бе известно какви ще са показанията им срещу мен. Никой от тях не изнесе поне един положителен факт. Имам само една забележка: като съпруга на Луи XVI трябваше да се съобразявам с волята му.“

Сетне Фукие-Тенвил става и обобщава обвинението. Двамата служебни защитници отговарят доста вяло те вероятно си припомнят, че защитникът на Луи XVI е заплашен с екзекуция, задето го е бранил прекалено енергично, ето защо предпочитат да призоват снизхождението на народа, вместо да доказват невинността на кралицата. Преди председателят Ерман да зададе въпросите си на съдебните заседатели, извеждат Мария Антоанета от залата — Революционният съд и съдебните заседатели остават насаме. Сега, след като са изприказвали толкова неща, председателят Ерман става ясен и конкретен: той пренебрегва стотиците неопределени обвинения на отделните лица и обобщава всички въпроси в една кратка формулировка. Обвинител на Мария Антоанета е френският народ, защото всички политически събития от последните пет години свидетелствуват срещу нея. Ето защо ще зададе четири въпроса на съдебните заседатели:

Първо. Доказано ли е, че съществуват интриги и договаряния с чуждите сили и с враговете на републиката с цел да им бъде оказвана парична помощ, да се обезпечи влиянието им на френска земя и да се подпомогне победата на войските им?

Второ. Уличена ли е Мария Антоанета Австрийска, вдовица на Луи Капе, че е участвувала в подобни интриги и е подкрепяла тези

договаряния?

Трето. Доказано ли е, че са съществували заговор и съзаклятие с цел подклаждането на гражданска война в пределите на страната?

Четвърто. Уличена ли е Мария Антоанета Австрийска, вдовица на Луи Капе, че е участвувала в това съзаклятие?

Съдебните заседатели мълчаливо стават и се оттеглят в съседното помещение. Полунощ преваля. Свещите мъждукаат треперливо в задушната и претъпкана зала, а сърцата на хората тръпнат заедно с тях от вълнение и любопитство.

Допълнителен въпрос: кое е справедливото решение, което би трябвало да вземат съдебните заседатели? В своето заключение председателят изцяло е отстранил политическата страна на делото и всъщност е свел всичко до едно-единствено обвинение. Никой не пита съдебните заседатели дали смятат Мария Антоанета за извратена прелюбодейка, кръвосмесителка и разсипница, а само дали бившата кралица може да бъде обвинена, че е поддържала връзки с чужбина, че е жадувала и подпомагала победата на вражеските армии и въстанието във вътрешността на страната.

И така, виновна ли е, уличена ли е Мария Антоанета в това престъпление от правно гледище? Въпросът е с две остриета и отговорът му е двояк. Мария Антоанета е била несъмнено виновна от гледна точка на републиката — оттук именно произтича силата на процеса. Знаем, че е поддържала неопровержими и непрекъснати връзки с външните врагове на страната. Обвинението, че е извършила държавна измяна, като е предала френските военни планове на австрийския посланик, е напълно основателно — безогледно се е възползувала и би се възползувала и подкрепила всяко законно и незаконно средство, което е можело да върне трона и свободата на съпруга ѝ.

С една дума, обвинението е основателно. Ала — ето го и слабото място на процеса! — вината изобщо не е доказана. Днес са известни и отпечатани документите, които недвусмислено уличават Мария Антоанета в държавна измяна спрямо републиката; намират се във виенските държавни архиви, в документите, наследени от Ферзен. Процесът обаче се е водил на 16 октомври 1793 година в Париж, а по

онова време държавният обвинител не е разполагал с нито един от тези документи. Съдебните заседатели не са могли да видят по време на целия процес нито едно действително валидно доказателство за действително извършената държавна измяна.

Следователно, ако съдебните заседатели са били почтени и непредубедени, те са изпитали огромно затруднение. Ако се вслушат в интуицията си, дванадесетте републиканци би трябвало непременно да осъдят Мария Антоанета, защото нито един от тях не се съмнява, че тази жена е смъртен враг на републиката, че е сторила всичко, което е могла, за да възвърне за сина си цялата кралска власт. Но правото в буквалния смисъл на думата е на страната на кралицата: липсват очевидните улики. Като републиканци те би следвало да обвинят кралицата за виновна, а като съдебни заседатели, положили клетва, би трябвало да съблюдават закона, който не признава друга вина освен доказаната.

В четири часа призори съдебните заседатели мълчаливо се връщат в залата. Гробна тишина очаква тяхната присъда. Единодушно обявяват Мария Антоанета за виновна в престъпленията, в които я обвиняват. Председателят Ерман приканва слушателите да не дават ни най-малка изява на одобрението си — всъщност сега, след полунощ, те не са толкова многобройни, умората е подгонила повечето от тях по домовете им. Сетне въвеждат Мария Антоанета. Само тя, която през втория ден се е борила без прекъсване от осем часа сутринта, няма право да изпитва умора. Прочитат ѝ решението на съдебните заседатели. Фукие-Тенвил иска смъртна присъда; искането му е единодушно одобрено. После председателят пита осъдената дали има да възрази нещо.

Мария Антоанета изслушва решението на заседателите и присъдата, без да трепне и с непроницаемо спокойствие. Не проявява какъвто и да било страх, гняв или слабост. На въпроса на председателя отговаря с мълчание, после отрицателно поклаща глава. Без да се обърне, без да погледне някого, прекосява смълчаната зала и се спуска, по стълбището; уморена е от този живот, от тези хора, изпитва дълбоко задоволство, че дребните мъчения най-сетне са свършили. Остава ѝ само да запази своята твърдост до сетния си час.

Нейният преуморен и отслабнал взор за миг ѝ изневерява в непрогледния мрак на коридора, кракът ѝ не съумява да намери стъпалото, тя се поколебава и залита. Жандармерийският офицер — подпоручик дьо Бюи, единственият, който се е осмелявал да ѝ поднася чаша вода по време на заседанията, бързо я подкрепя, преди да се е сгромолясала. За това, — и защото държал шапката си в ръка, когато придружавал осъдената на смърт жена — той незабавно е оклеветен от друг жандармерийски офицер и му се налага да се защити: „Сторих, го само за да предотвратя падането ѝ — никой здравомислещ човек не би съзрял друга причина за моята постъпка; защото, ако тя бе паднала на стълбището, веднага щеше да бъде заподозряна в заговор, и измяна.“ След закриване на заседанието са задържани и двамата защитници на кралицата — претърсват ги, защото допускат, че кралицата тайно им е връчила някое писмено поръчение. Нещастните съдии се боят от неразрушимата енергия на жената, която вече се е надвесила над своя гроб.

Но тази, която е предизвикала всичките им страхове и грижи, тази клетка, малокръвна и изтощена жена, не знае нищо за жалките неприятности на защитниците си, а спокойно и невъзмутимо се връща в затвора. От живота ѝ остават още само няколко часа.

Две свещи горят на масата в малката стая. Това е последното благоволение, което е оказано на жената, осъдена на смърт, за да не прекара в мрак нощта преди вечната нощ. Прекалено предпазливият досега тъмничар не се осмелява да отклони и една друга нейна молба: Мария Антоанета иска хартия мастило, за да напише писмо и от своята зловеща самота за сетен път да се обърне към хората, които се безпокоят за нея. Надзирателят донася мастило, перо и сгънат лист и щом първото утринно зарево надниква през решетките на прозорчето, Мария Антоанета събира последните си сили и започва да пише своето последно писмо.

За сетните предсмъртни слова Гьоте изрича веднъж следното прекрасно разсъждение: „Към края на живота в окования ум проблясват мисли, които до този миг са били невъзможни; те са като блажени духове, които сияйно кацат по върховете на миналото.“ И над последното писмо на осъдената проблясват тайнствените пламъчета; никога досега Мария-Антоанета не е успявала да съсредоточи в душата си такава мощ и решителна яснота, както в това прощално

писмо до мадам Елизабет, сестрата на нейния съпруг, а отсега нататък — и пазителка на децата ѝ. Листът е изписан върху жалката затворническа маса, но когато го сравним с писмата, литнали от позлатеното писалище в Трианон, виждаме колко по-твърд, по-уверен, почти мъжки, е неговият почерк; тук словото се лее по-чисто, чувствата са по-ясни: сякаш душевната стихия, разбунена от смъртта, разкъсва неспокойните сенки, които гибелно дълго са затуляли взора на изстрадалата жена към собствените ѝ, глъбини. Мария Антоанета пише:

„На теб, мила сестро, пиша за последен път. Осъдиха ме току-що, но не на позорна смърт, каквато застига само престъпниците, а на смърт, която отново ще ме отведе при твой брат. Невинна като него, аз се надявам да му приличам и в сетните си — митове. Спокойна съм като хората, чиято съвест не е измъчвана от угризения. Дълбоко съжалявам, задето напускам клетите си деца. Знаеш, че живях само за тях и за теб, моя добра и нежна сестрице. Ти, която от приятелство, пожертвува всичко, за да останеш при нас — в какво положение само те оставям сега! От разискванията по време на процеса разбрах, че са разделили дъщеря ми от теб. Клетото ми момиченце! Не се осмелявам да ѝ пиша, защото не ще получи писмото ми, дори не зная дали настоящото писмо ще стигне до теб. Благослови двете ми деца вместо мен. Надявам се, че по-сетне, когато пораснат, ще бъдат отново при теб и ще се радват на нежните ти грижи. Дано и двамата разсъждават така, както непрестанно съм ги учила: че принципността и точното съблюдаване на личния дълг е най-съществената основа на живота, че взаимното приятелство и доверие ще ги направят щастливи. Дано дъщеря ми не забравя, че като по-голяма трябва винаги да подкрепя брат си със съвети, които произтичат от по-големия ѝ опит и от приятелството ѝ към него. Нека синът ми на свой ред да обгради сестра си с всички възможни грижи, с всякаква подкрепа и приятелство. Нека най-сетне и двамата да разберат, че в каквото и положение да се намират, ще бъдат действително щастливи само ако са единни и сплотени. Нека вземат пример от нас! Приятелството ни дари е неимоверно много утеха в нашите страдания! Човек се наслаждава на щастието двойно повече, ако го споделя с приятел. А къде ще намериш по-нежен и по-сърдечен приятел, ако не в собственото си семейство?

Дано моят син никога не забрави последните думи на баща си, които аз нарочно ще повторя: никога да не се опитва да мъсти за нашата смърт!

Трябва да засегна пред теб един въпрос, който ми причинява страшна болка. Научих за неприятностите, които детето сигурно ти е създало. Прости му, мила сестро, помисли за невинното му детство и за леснината, с която може да се измъкне от устата на едно дете всичко, което бихме желали да повтори — дори неща, които самото то не разбира. Надявам се, че ще дойде ден, в който то ще разбере по-добре стойността на твоята любов и нежност, с която обграждаш и двамата.

Искам да ти доверя и последните си мисли. Бих ги записвала още от началото на процеса, но не само че не ми разрешаваха да го сторя, а и самият процес премина толкова бързо, че аз действително няхах време за това.

Умирам в апостолическата римокатолическа вяра, в религията на моите предци, с която бях закърмена и която винаги съм изповядвала. Тъй като не мога да разчитам на никаква духовна утеха, тъй като не зная дали тук все още има свещеници от тази вяра и тъй като мястото, където се намирам, би ги изложило на прекомерна опасност, ако дойдеха при мен, от все сърце моля бога да ми прости греховете, които съм извършила през живота си. Надявам се, че в своята доброта той ще чуе последната ми молба, както се е вслушвал във всичките ми молитви, с които винаги съм се обръщала към него — да приеме душата ми в своето милосърдие и благодат.

Умолявам всички, които познавам, и най-вече теб, мила сестрице, да ми простят мъките, които може би неволно съм им нанесла. Прощавам на всичките си врагове страданията, които ми причиниха. Последно сбогом на лелите и всички мои братя и сестри. Имах приятели. Мисълта, че завинаги се разделям с тях, както и убеждението за техните страдания са най-голямата ми мъка, която ще отнесе в смъртта. Нека поне узнаят, че до сетния си миг съм мислила за тях.

Сбогом, добра и нежна сестрице! Дано това писмо стигне до теб! Не ме забравяй! Прегръщам теб и своите мили, клети дечица с цялото си сърце! Господи, колко мъчително е да ги напусна завинаги! Сбогом, сбогом! Сега ми остава да се погрижа само за религиозните си задължения. Тъй като нямам никаква свобода на постъпките си,

навярно ще ми изпратят някой свещеник. Ала още отсега заявявам, че няма да му кажа нито дума и че ще се отнеса с него като със съвършено чужд човек.“

Сетне писмото внезапно свършва, без заключителни слова, без подпис. Вероятно умората е надвила Мария Антоанета. Двете восъчни свещи все още разливат мъждукащата си светлина върху масата; пламъкът им вероятно ще надживее затворницата.

Писмото, дошло от мрака, не стига почти до никого от хората, за които е било предназначено. Малко преди идването на палача Мария Антоанета го предава на надзирателя Бол, за да го връчи на зълва ѝ; Бол е проявил човечност дотолкова, доколкото да ѝ даде хартия и перо, но не и достатъчно смелост, за да предаде без разрешение това завещание (колкото повече глави падат, толкова повече се страхува човек за своята собствена глава!). Според правилника той предава писмото на кралицата на съдия-следователя Фукие-Тенвил, който го парафира, но също не го препраща. А когато две години по-късно и Фукие-Тенвил сядат в талигата, с която е изпращал не един и двама в Консиержри, документът е изчезнал; никой в света не подозира и не знае за съществуването му освен един-единствен извънредно незначителен човечец на име Куртоа. След арестуването на Робеспьер този бездарен депутат без особено служебно положение е получил от Конвента поръчението да подреди и обнародва завещаните от Робеспьер документи; тогава някогашният майстор на налъми проумява каква власт притежават хората, които си присвояват тайни държавни книжа. Защото всички компрометирани депутати сега най-смирено угодничат пред нищожния Куртоа, когото по-рано едва са поздравявали, обещава му какво ли не, само и само да им върне писмата до Робеспьер? Опитният търговец забелязва, че не е лошо да си присвои колкото може повече чужди писма — той използва всеобщата суматоха и ограбва всички досиета на Революционния съд, за да търгува с тях. Лукавият човечец запазва единствено писмото на Мария Антоанета, което тогава попада в ръцете му. Никой в тези времена не би могъл да прецени как ще му послужи този скъпоценен таен документ, ако вятърът смени посоката си. Цели двадесет години той крие своята плячка и ето че вятърът наистина сменя посоката си.

На френския трон отново се възкачва Бурбон, Луи XVIII, и някогашните „кралеубийци“, онези, които са подкрепили решението за екзекуцията на неговия брат Луи XVI, сега доста осезаемо усещат, че вратовете започват да ги сърбят. За да спечели благоволенieto на Луи XVIII (все пак не е зле да се присвояват документи!), Куртоа му поднася с едно лицемерно писмо „спасеното“ послание на Мария Антоанета. Тази жалка хитрост не му помага — Куртоа е изпратен в изгнание като останалите. Но писмото е открито. Заветът се появява на бял свят двадесет и една години след като кралицата го е изпратила.

Ала твърде късно! Почти всички хора, които кралицата е искала да поздрави в предсмъртния си час, са я последвали: мадам Елизабет — на ешафода, синът ѝ или действително е умрял в Тампл, или (и до днес не знаем цялата истина) оттогава се скита по света под чуждо име, без сам да знае своя произход. Съкровеният поздрав към Ферзен също не стига до него. В онова писмо той дори не е споменат — но до кого друг, ако не до него биха могли да бъдат адресирани прочувствените редове: „Имах приятели. Мисълта, че завинаги се разделям с тях, както и убеждението за техните страдания са най-голямата ми мъка, която ще отнеса в смъртта.“ Дългът е заставял Мария Антоанета да не споменава пред света за човека, който ѝ е бил най-скъп. Ала тя се е надявала тези редове един ден да попаднат, пред взора му и любимият да разбере от съдържаните слова, че не е престанала безумно да го обича до сетния си дъх. И — какво тайнство е интуицията! — той сякаш е усетил нейния копнеж да бъде до него в гибелния си час, защото, подбуден по магически път, е записал в своя дневник, когато новината за смъртта ѝ стига до него: „... най-страшното от всички страдания е, че е била сама в последните мигове от живота си, лишена от утехата на човек, с когото да поговори“. Той мисли за нея в мига, в който е обладана от безкрайната самота. Разделени от хиляди мили и препятствия, невидими и недостижими една за друга, двете души изтръгват от себе си едно и също желание, в една и съща секунда: в неизбродното пространство, извън времето мислите му политат в простора и се сливат с нейните така, както устните се сливат в целувка.

Мария-Антоанета, оставя перото. Най-мъчителното задължение е преодоляно: сбогувала се е с всичко и с всички. Сега ще си полегне за кратко и ще събере силите си. В този живот не ѝ предстоят вече особени задачи. Само една: да умре, да умре достойно.

ПОСЛЕДНОТО ПЪТУВАНЕ

В пет часа призори, когато Мария Антоанета все още пише последното си писмо, във всичките четиридесет и осем парижки квартала забиват барабани. В седем часа всички войскове подразделения са вдигнати на крак, заредени оръдия препречват мостовете и главните улици, часовои с щикове на пушките кръстосват града, конницата се е строила в шпалир — безброй войници са тръгнали срещу една жена, чието единствено желание е да умре. Често насилието се страхува повече от своята жертва, отколкото жертвата от насилието.

В седем часа слугинчето на тъмничаря безшумно се промъква в килията. Двете восъчни свещи догарят върху масата, в ъгъла като бдяща сянка е седнал жандармерийският офицер. Отначало Розали не съзира кралицата; едва по-сетне изплашена забелязва, че Мария Антоанета лежи на своя одър напълно облечена — в черната си вдовишка рокля. Не спи. Само е уморена, изтощена е от постоянната загуба на кръв.

Невръстното и трогателно селско девойче стои разтреперано пред жената, осъдена на смърт, пред своята кралица. Разтърсва го неопределено състрадание. „Мадам — развълнувано приближава то, — снощи не хапнахте нищо, а и през деня почти не ядохте. Какво бихте желали за закуска?“

„Дете мое, вече нямам нужда от нищо, за мен всичко е свършено“, отвърща кралицата, без да става. Но тъй като момичето още веднъж настойчиво ѝ предлага супа, която било приготвило специално за нея, изтощената жена му отговаря: „Тогава, Розали, донесете ми бульона.“ Поглъща няколко лъжици, после девойчето ѝ помага да се преоблече. Обяснили са на Мария Антоанета, че не бива да отиде на ешафода в своята черна вдовишка рокля, която е носила пред съдиите — очебийното вдовишко облекло можело да разгневи народа. Мария Антоанета не оказва съпротива — какво значение има сега за нея една рокля! — и решава да облече лека бяла утринна роба.

Облича се особено грижливо. Повече от една година не е стъпвала на улицата, не е виждала свободните небесни простори над главата си; но тъкмо последния си път държи да извърви прилично и чисто облечена; вече не се ръководи от женска суетност, а от съзнанието за достолепието на този исторически час. Внимателно изпъва своята бяла утринна роба, намята раменете си с шал от лек муселин, подбира най-хубавите си обувки, скрива побелелите си коси в шапчица с два реда волани.

В осем часа на вратата се похлопва. Не, все още не е палачът, а само неговият предвестник свещеникът, но той е от онези, които са положили клетва за вярност на републиката. Кралицата вежливо отказва да му се изповяда — признавала за свещенослужители само духовниците, които не са положили такава клетва за вярност, — а на въпроса дали да сподели сетния й път тя отвръща с безразличие: „Както обичате.“

Това привидно безразличие е в известен смисъл защитната стена, зад която Мария Антоанета набира вътрешни сили за последното си пътуване. Когато в десет часа влиза палачът Самсон — млад човек с исполински ръст, — за да й отреже косите, тя не оказва съпротива, а спокойно му разрешава да завърже ръцете й на гърба. Знае, че вече не е възможно да запази живота си, че й остава само да спаси честта си. Пред никого не бива да показва слабост! Ще бъде докрай непоколебима, ще покаже на всички, които копнеят да видят това, как умира дъщерята на Мария Терезия.

Към единадесет часа разтварят вратите на Консиержри. Навън я очаква талигата — кола с ритли отстрани, запрегната с огромен, ленив кон. Дори Луи XVI е бил закаран тържествено и почтително към мястото на своята смърт — стъклена врата го е закриляла от най-грубото любопитство и най-болезнената омраза. Междувременно пламенният ход на републиката я е отвел неизмеримо далеч; тя вече изисква равенство дори за пътя към гилотината: кралицата не бива да умре по-удобно от всеки друг гражданин, тъй че талигата напълно подхожда на вдовицата Капе. За седалка й служи една-единствена дъска, пъхната между ритлите, която е без тапицерия или поне рогозка: и мадам Ролан, Дантон, Робеспьер, Фукие, Ебер — всички, които

изпращат Мария Антоанета на смърт — ще изминат сетния си път върху същата твърда дъска. Осъдената изпреварва за кратко своите съдии.

От мрачните коридори на затвора Консиержри излизат офицери, последвани от цяла рота войници с пушки в ръка. Сетне се появява със спокойна и твърда стъпка Мария Антоанета. Палачът Самсон е хванал дългото въже, с което ръцете ѝ са завързани на гърба, сякаш се страхува да не би жертвата му да побегне, макар че е обградена от стотици стражи и войници. Зрителите неволно потръпват от неочакваното и ненужно унижение. Не изригват обичайните злостни хули. Гробно мълчание сподиря крачките на кралицата, насочени към талигата. Там Самсон ѝ подава ръка, за да се качи. До нея присяда свещеникът Жирар в граждански дрехи, палачът обаче остава прав и с каменно изражение придържа въжето така, както всеки ден хладнокръвно откарва своя товар на другия бряг на живота, така, както Харон постъпва с душите на умрелите. Ала този път и той, и помощниците му през цялото време стискат триъгълните си шапки под мишница, сякаш искат да се извинят за печалния си занаят на беззащитната жена, която отвеждат към ешафода.

Жалката кола бавно напредва по паважа. Помайват се нарочно — тълпата трябва да се наслади на всяка подробност от безподобния спектакъл. Кралицата болезнено усеща върху твърдата седалка всяко сътресение на грубата талига по лошия паваж, но бледото ѝ лице е спокойно; Мария Антоанета е втренчила зачервените си очи някъде напред и не проявява пред любопитното множество дори следа от страх или болка. Въоръжава се с пределно самообладание, за да се покаже силна докрай; най-яроствните ѝ врагове на празно се взират в нея, за да я хванат в момент на отчаяние и малодушие. Ала нищо не е в състояние да разтърси Мария Антоанета — нито това, че при църквата „Сен Ро“ многобройните жени я посрещат с обичайните сквернословия, нито това, че актьорът Грамон язди пред мъртвешката талига в униформата на гвардеец и за да оживи мрачната сцена, размахва сабя и крещи: „Ето я подлата Антоанета! Свърши се с нея!“ Изражението ѝ остава непроницаемо, тя сякаш не чува и не вижда нищо. Главата ѝ се изправя още по-високо, тъй като ръцете ѝ са завързани на гърба; тя гледа право пред себе си, пъстрите и необуздани улични картини остават незабелязани от нейния взор, забулен вече

вътрешно от смъртта. Устните ѝ не трепват, тялото ѝ не потръпва; напълно владее себе си, седи гордо и презрително, дори Ебер е принуден на следния ден да признае в своя „Пер Дюшен“: „Уличницата впрочем се показва смела и нахална докрай.“

Огромният площад на революцията, днешният Конкорд, е почернял от народ. От ранни зори тук са застанали десетки хиляди, за да не пропуснат неповторимото зрелище, вулгарно описано от Ебер: „Народният бръснач бръсне кралицата.“ Любопитната тълпа чака от часове. За да разсеят скуката, мъжете подхвърлят по нещичко на хубавиците наоколо, смеят се, бърбят, купуват от амбулантните търговци вестници или карикатури, прелистват най-новите актуални брошури „Сбогуването на кралицата с нейните любимци и любимки“ или „Неутолимият бяс на довчерашната кралица“. Хората спорят и гадаят чия глава ще се търкулне утре или вдругиден в чувала и същевременно купуват от търговците лимонада, кифлички, ядки: великата сцена заслужава известно търпение.

Над черните вълни на любопитното множество се извисяват строги очертания, единствено бездушни сред живото хорско множество: стройната гилотина с дървения мост, който провожда хората от този към отвъдния свят; наточеният ѝ нож блести под лъчите на бледото октомврийско слънце. Тя се врязва леко и свободно в сивото небе, като играчка, забравена от някой свиреп бог, а птиците, които не могат да отгатнат мрачното значение на зловещия инструмент, безгрижно кръжат край него.

Внезапно тълпата потръпва, разлюлява се и мигновено онемява. В тази тишина откъм улица Сент Оноре долитат диви крясъци, задава се кавалерията, а сетне иззад ъгъла се показва печалната талига с вързаната жена, която някога е била владетелка на Франция; зад нея е палачът Самсон, гордо хванал въжето в едната си ръка и смирено стиснал шапката под другата. Огромният площад потъва в гробна тишина. Амбулантните търговци престават да подвикват, заглъхва всяко слово, става толкова тихо, че се чуват тежкият тропот на конете и скрибуцането на колелата. Десетките хиляди люде, които доскоро весело са бърбрили и са се смели, внезапно изтръпват от натрапчивото чувство на ужас при вида на бледата завързана жена, която не

поглежда никого. Тя знае: това е последното ѝ изпитание! Само пет минути до смъртта.

Талигата спира пред ешафода. Спокойно и без чужда помощ „с още по-каменно лице, отколкото на излизане от затвора“, кралицата се изкачва без всякаква подкрепа по дървените стъпала на ешафода; с черните атлазени обувки с високи токове пристъпва по тези последни стъпала така леко и окрилено, както някога се е изкачвала по мраморните стълбища на Версай. Погледът ѝ за сетен път разсеяно се плъзва над тълпата и се слива с небето. Дали в есенната мъгла не съглежда Тюйлери, където е живяла и е понесла ненаказани страдания? Дали в тази сетна, най-сетна минута на своя ден не си спомня как същите тези тълпи, пак в тази градина, са я посрещнали с ликуване като престолонаследница? Кой знае... Никой не може да каже какви са последните мисли на умирация. И ето че всичко свършва. Палачите я хващат изотзад, бързо я хвърлят върху дръвника с глава под ножа, дръпват въжето, падащото острие проблясва, чува се тъп удар, Самсон сграбчва за косите обезкървената глава и високо я издига над площада. Ужасът, който досега е спирал дъха на хилядното множество, сега се освобождава в див рев.

Обед е. Тълпата се е разотишла. Палачът откарва в малка количка трупа с окървавената глава, поставена между краката. Неколцина полицаи все още охраняват ешафода. Ала никой не забелязва кръвта, която бавно попива в земята; площадът отново опустява.

ПОГРЕБАЛНИ ВОПЛИ

През онези месеци в Париж се случват прекалено много неща и хората не биха могли дълго да помнят всяка отделна екзекуция. Колкото по-бързо отлита времето, толкова по-къса става паметта им. Само след няколко дни, след няколко седмици Париж забравя, че кралица Мария Антоанета е била обезглавена и погребана. Още на другия ден след екзекуцията Ебер надава вой в своя „Пер Дюшен“: „Видях как главата на женското вето се търкулна в чувала. Дявол да го вземе, сега ми се иска да опиша задоволството на санкюлотите, когато архитигрицата прекоси Париж в колата с тридесет и шестте ритли... Проклетата ѝ глава най-сетне се отдели от порочната шия.“ Но почти никой не му обръща внимание, в годините на терор всеки се страхува за собствената си кожа. Междувременно ковчегът е оставен на гробището незарит: заради един-единствен човек гробове не се копят, би излязло ужасно скъпо. Очакват нови попълнения от чевръстата гилотина; едва след като се събират достатъчно трупове, затрупват ковчег на Мария Антоанета с негасена вар и заедно с другите го хвърлят в общия гроб. Нищо повече не се случва. Само малкото кученце на кралицата неспокойно обикаля и вие още няколко дни из затвора, души по стаите и скача по всички сламеници, за да открие своята подарка; сетне и то е обзето от безразличие, докато състрадателният тъмничар го прибере. Освен това в кметството пристига гробарят и представя една сметка: „Шест ливри за ковчег на вдовицата Капе, петнадесет ливри и тридесет и пет су за гроба и гробарите.“ Сетне разсилният набързо събира бедняшките дрехи на кралицата, прилага някакъв документ и ги изпраща в една болница; бедни старици ги носят, без да знаят и без да се запитат кому са принадлежали по-рано. С това случаят Мария Антоанета приключва за нейните съвременници: когато няколко години по-късно в Париж пристига някакъв немец и пита къде е гробът на кралицата, в целия град няма кой да го осведоми за мястото, където почива някогашната кралица на Франция.

Екзекуцията на Мария Антоанета не предизвиква особено вълнение и отвъд границата — нали бездруго са я очаквали. Кобургският херцог, чийто прекомерен страх му е попречил да я спаси навреме, сега тържествено заявява в заповед до войските си, че ще отмъсти за нея. Прованският граф, който чрез тази екзекуция е сторил още една огромна стъпка към по-сетнешния Луи XVIII — само момченцето в Тампл трябва да се скрие или да се отстрани, — изглежда потресен и отслужва благочестиви панихиди. Император Франц, който е бил толкова немарлив, че не е написал нито едно писмо за спасението на кралицата, налага на виенския двор най-строг траур. Дамите се обличат в черно, Негово императорско величество не ходи на театър няколко седмици, вестниците като по поръчка пишат с най-голямо възмущение за злите якобинци в Париж. Благоволяват да приемат диамантите, които Мария Антоанета е поверила на Мерси, а сетне разменят дъщеря ѝ за пленените комисари; ала когато се налага да бъдат възстановени сумите за опитите за бягство и да се осребрят полиците на кралицата, виенският двор внезапно започва да си прави оглушки. И изобщо там не обичат да си спомнят за екзекуцията на кралицата, дори императорската съвест е донякъде неспокойна при мисълта, че е могла по такъв жалък начин да пожертвува пред света своята родственица. След години Наполеон ще отбележи: „В австрийския двор съществува правилото да се пази пълно мълчание за френската кралица. Щом чуят името Мария Антоанета, те свеждат погледите си и отклоняват разговора, сякаш искат да се изплъзнат от някаква неудобна и неприятна тема. Това правило се съблюдава от цялото семейство и е втълпено и на неговите представители в чужбина.“

Вестта разкъсва сърцето на един-единствен човек: Ферзен, най-предания измежду всички предани люде. Обзет от страх, той всеки ден е очаквал ужасния развой на събитията: „Отдавна се мъча да се подготвя за вестта и смятам, че ще я приема без особени терзания.“ Ала когато вестниците пристигат в Брюксел, той направо е потресен. „Тази, за която живях — пише той на сестра си — и която никога не престанах да обичам — никога, нито за миг! — и за която бих пожертвувал всичко, да, всичко, тази, за която едва сега осъзнавам

какво е представлявала за мен и за която бих дал не един, а хиляда живота, не е вече между нас. О, господи, защо ме наказваш така, с какво съм заслужил твоя гняв? Тя не е между живите, терзанията ми достигнаха своя връх, вече не разбирам защо живея самият аз. Не разбирам защо трябва да понасям тези страдания — те са безмерни и никога не ще успея да ги потисна, те ще останат вечно в паметта ми, за да я оплаквам. Скъпа приятелко, защо не умрях край нея, за нея, на онзи 20 юни! Щях да бъда по-щастлив отсега, когато едва си налагам да живея, обзет от вечните терзания, изпълван с упреци, които ще свършат заедно с живота ми, защото божественият ѝ образ никога не ще се изличи от паметта ми.“ Той усеща, че занапред ще живее само със своята мъка, само с мисълта за нея: „Единственото създание, което ме изпълваше, което представляваше всичко за мен, вече не съществува. Едва сега разбирам колко привързан съм бил към нея. Образът ѝ не престава да ме занимава, преследва ме и не ще престане да ме преследва навсякъде, мога да говоря единствено за нея и да си припомням най-хубавите мигове от своя живот. Поръчах да ми изкупят от Париж всичко, което е останало от нея; всичко нейно е свято за мен, това са реликви, които ще се превърнат в предмет на преданата ми почит.“ Нищо не е в състояние да възстанови загубата. Месеци по-късно той записва в дневника си: „О, всеки ден чувствавам какво съм изгубил и колко свършена беше тя във всяко отношение. Никога не е имало и не ще има жена като нея.“ Годините не намаляват горестта му, всяко ново събитие го кара да мисли за изчезналата. И когато през 1796 година пристига във Виена и за пръв път вижда дъщерята на Мария Антоанета в императорския двор, той е така поразен, че от очите му бликват сълзи: „Коленете ми трепереха, когато слизах по стълбището. Изпитвах неимоверна болка и неимоверна радост; бях покъртен.“

Всеки път, когато вижда дъщерята, спомените за майката навлажняват зора му, тази кръв от нейната кръв го привлича. Ала не ѝ разрешават нито веднъж да заговори Ферзен. Дали заради тайната заповед на двора да бъде забравена пожертвуваната жена или заради строгостта на изповедника, който навярно е дочул за „престъпната“ връзка на майката на това девойче? Австрийският двор не одобрява присъствието на Ферзен и с удоволствие узнава за заминаването му: но преданият човек никога не чува слова на признателност от Хабсбургите.

След смъртта на Мария Антоанета Ферзен става мрачен и суров. Светът му се струва несправедлив и студен, животът — безсмислен, честолюбието му на политик и дипломат го напуска. През годините на Наполеоновите войни той прекосява Европа като посланик, попада във Виена, в Карлсруе, в Рацат, в Италия, в Швеция; поддържа връзки и с други жени, но те не са в състояние да изпълнят душата му и да го успокоят; в дневника му постоянно откриваме доказателства, че влюбеният всъщност живее само със спомените си за изчезналата любима. На 16 октомври — в деня на нейната смърт, но години по-късно — четем: „Този ден за мен е ден на свято преклонение. Никога не бих могъл да забравя тази загуба, съжаленията ми не ще стихнат до края на моя живот.“ Ала Ферзен постоянно се спира и на друга дата — на съдбоносния ден 20 юни. Не може да си прости, че на този ден се е подчинил на Луи XVI и е изоставил Мария Антоанета сама в опасността по време на бягството до Варен; в представите му този ден се изпълва с лична вина, която все повече нараства и която той не е в състояние да изкупи. Непрекъснато заявява с мъка, че би било по-добре и по-героично, ако тогава народът го е разкъсал, вместо да продължава живота си по този начин, вместо да я надживее, вместо на сърцето му да тегне нерадост, а на душата — упреци. „Защо не загинах за нея на онзи 20 юни?“ — това е мистичният укор, който многократно се появява в дневника му.

Ала съдбата обича съвпаденията и загадъчната игра на числата — след години тя изпълнява неговото романтично желание. Тъкмо на този ден, на един 20 юни, мечтаната смърт покосява Ферзен; нещо повече, покосява го така, както той е копнял да стане. Благодарение на името си, без сам да проявява желание за висок пост, Ферзен става могъщ човек в своята родина: велик маршал и най-влиятелен съветник на краля. Ала е суров и строг човек, властен аристократ в смисъла, влаган в тази дума през миналия век. От онзи ден във Варен той ненавижда народа, защото му е отнел неговата кралица, възприема го като злобна сган, като тълпа, ръководена от низки страсти, а от своя страна народът безкрайно ненавижда благородника Ферзен. Враговете

му тайно разпространяват слуха, че наглият аристократ възнамерява да стане крал на Швеция, за да си отмъсти на Франция, с една дума, да въвлече народа във война. И когато през юни 1810 година внезапна смърт покосява шведския престолонаследник, в цял Стокхолм по необясним начин се разпространява дивата, опасна мълва — че великият маршал Ферзен го е отровил, за да го отстрани от пътя си към короната. От този миг нататък животът на Ферзен е застрашен от народния гняв така, както животът на Мария Антоанета по време на революцията. Ето защо добронамерени приятели, до чийто слух са стигнали какви ли не чужди кроежи, предупреждават непреклонния човек да не участва в погребалната церемония, а благоразумно да си остане у дома. Но денят е 20 юни — мистичният, съдбовният ден за Ферзен: някаква невнятна сила го тласка към съкровено мечтаната съдба. На този 20 юни в Стокхолм се случва същото, което би се случило осемнадесет години по-рано в Париж, ако тълпата бе намерила Ферзен в колата на Мария Антоанета като неин придружител; каляската току-що е излязла от двореца, когато побеснялото простолюдие разкъсва военния кордон, с юмруци изтръгва беловласия старец от колата и го пребива с тояги и камъни. Бленуваното събитие от 20 юни се сбъдва; разкъсано от същата неудържима стихия, която е завлякла Мария Антоанета на ешафода, пред кметството в Стокхолм лежи кървавото, гаснещо тяло на „прекрасния Ферзен“, последния Паладин^[1] на последната кралица. Животът не е успял да ги събере, ето защо Ферзен избира общия съдбовен ден, за да умре символично за нея.

С Ферзен загива последният човек, който е тачил с любов паметта на Мария Антоанета. Ала и живите, и мъртвите съществуват истински само докато някое земно създание искрено ги обича. Воплите на Ферзен са последните предани слова — подир тях се възцарява гробно мълчание. Не след дълго умират и останалите приближени на кралицата, Трианон запада, изящните му градини потъват в плевели, картините и мебелите, чиято хармонична прелест е отразявала нейния чар, са продадени на търг и разпилени, а с тях напълно изчезват и последните видими следи от съществуването ѝ. Времето лети безспир, кръвта се смесва с нова кръв, революцията угасва пред консулството,

появява се Бонапарт, скоро той ще започне да се нарича Наполеон, император Наполеон, и ще пожелае да сключи нов, злополучен брак с друга ерцхерцогиня от династията на Хабсбургите. Но и тя, Мария Луиза, макар кръвна родственица на Мария Антоанета, непонятно защо нито веднъж не ще надмогне сърдечната си леност и не ще се запита къде почива жената, която е живяла и страдала в същите зали на същия този Тюйлери: нито едно създание, при това кралица, не е било забравяно с такава студена жестокост от най-близките си родственици и потомци. Накрая настъпва обратът, който произтича от угризенията на съвестта. Под името Луи XVIII Прованският граф най-сетне се е възкачил на френския трон по трупове на три милиона души, най-сетне, най-сетне тази тъмна личност е постигнала своята цел. И понеже успешно са отстранени онези, които така дълго са пречили на амбициите му — Луи XVI, Мария Антоанета, детето ѝ Луи XVII, — и понеже мъртъвците не могат да възкръсват и да се оплакват някому, защо, макар и със закъснение, да не им издигне разкошен мавзолей? Тогава най-сетне е издадена заповед да бъде открит гробът ѝ (Прованският граф никога не е попитал къде е гробът на неговия брат). Но след двадесет и две годишно безразличие това вече не е толкова лесно, защото в прословутата манастирска градина при църквата „Ла Мадлен“, наторена с хиляди трупове през годините на терора, претрупаният с работа гробар не е имал време да отбелязва единичните гробове; той просто безразборно е заравял труповете, които ненаситната гилотина всекидневно му е прехвърляла. Nulla сгух, nulla согопа — нито кръст, нито корона отбелязват гроба, забравен завинаги; знае се само, че Конвентът е заповядал кралските тела да бъдат затрупвани с негасена вар. Започват да копаят. Най-сетне лопатата удря на твърдо. И по една полуизгнила жартиера разпознават, че шепата светла пепел, която с ужас изваждат от мократа пръст, е последната следа от жената, която някога е била богиня на грацията и чара, а сетне — злочеста кралица, избрана да изпита всички страдания.

[1] *Паладин* — в „Песен за Роланд“: рицар — закрилник на дамите. ↑

ПОСЛЕСЛОВ НА АВТОРА

Прието е в края на всяко историческо съчинение да се посочат използваните източници; случаят „Мария Антоанета“ е особен и затова ми се струва, че е по-важно да изтъкна кои източници *не* съм използвал и поради какви съображения е станало това. Защото обикновено най-сигурните документи, а именно — саморъчните писма, — тук се оказват недостоверни. В романа; нееднократно се споменава, че заради своя нетърпелив характер Мария Антоанета е водила кореспонденцията си небрежно; присядала на онова прелестно писалище, което и днес можем да видим в Трианон, заставяна само от неотложни обстоятелства, и почти никога доброволно. И тъй, няма защо да се учудваме, че десет, двадесет години след смъртта ѝ от нея не били известни почти никакви писма, ако изключим многобройните бланки с неизбежното „Платете. Мария Антоанета“. Двете наистина обширни кореспонденции, които водила с майка си и виенския двор, както и другата — интимната, с граф фон Ферзен, по онова време, а и половин век по-късно лежали заключени в архивите; никой не можел да се добере и до оригиналите на малобройните публикувани писма до графиня Полияк. Толкова по-голяма била изненадата, когато през четиридесетте, петдесетте, шестдесетте години на почти всеки парижки публичен търг на оригинални ръкописи неочаквано започнали да се появяват саморъчни писма, които по непонятни причини до едно били подписани от кралицата, след като в действителност тя много рядко си служела, със своя подпис. Сетне се заредили пространни публикации. Едната била на граф Хунолщайн, колекцията от писмата ѝ (днес тя е още по-обемиста) била представена от барон Фьое дьо Конш, а третата, тази на Клиновстрьом, съдържала писмата на Мария Антоанета до Ферзен — разбира се, подборът бил целомъдрено осакатен. Ала радостта на строгите историци от щедрот обогатяване на материала в никакъв случай не била безоблачна; достоверността на много от писмата, публикувани от Хунолщайн и Фьое дьо Конш, била оспорена само броени месеци

след издаването им; започнал нескончаем спор и скоро честните изследователи престанали да се съмняват, че някакъв твърде ловък, дори гениален фалшификатор изключително дръзко е омесил истината с лъжата и в същото време не се е подвоумил да разпродаде като доказателствен материал фалшивите саморъчни писма.

Учените, ръководени от странни съображения, не издали името на фалшификатора, един от най-изкусните, познати на историята. Наистина Фламермон и Роштери, най-добрите изследователи, ясно загатнали между редовете срещу кого насочват своите подозрения. Днес вече не съществуват никакви основания да премълчаваме въпросното име и по този начин да обогатяваме историята на фалшификаторското изкуство с още един случай, изключително интересен от психологическа гледна точка. Извънмерно усърдният съчинител на писма от Мария Антоанета не бил никой друг, а самият издател барон Фьойе дьо Конш. Висш дипломат, човек с необикновена култура, даровит, остроумен писател и отличен познавач на френската история, в продължение на десет или двадесет години издирвал писма от Мария Антоанета във всички архиви и частни сбирки и със завидно усърдие и задълбочени знания написал своя труд — постижение, което до ден-дневен заслужава нашето уважение.

Но този забележителен и работлив човек имал едно увлечение, а увлеченията винаги са опасни: с истинска страст събирал оригинални ръкописи и минавал за най-голям научен капацитет в тази област. В неговите „Беседи на един любопитен“ намираме отлична статия за колекционерството. Сбирката му, или както той я наричал с гордост — неговият „кабинет“, била най-голямата в цяла Франция. Но кой събирач се задоволява със своята сбирка? И навярно защото средствата му не стигали да увеличи броя на документите според своите желания, сам съчинил редица ръкописи на Лафонтен, Боало и Расни, които и до ден-дневен все още се появяват по търговете — продавал ги чрез парижки или английски търговци. Но фалшифицираните писма на Мария Антоанета единодушно са признати за неговите истински шедьоври. Защото като никой друг познавал материята, почерка, всички подробности. И тъй, не му било трудно да съчини според седемте безспорно истински писма до графиня Полияк, чиито оригинали минали първо през неговите ръце, още толкова фалшифицирани писма и да състави бележници на кралицата до онези

от роднините ѝ, за които знаел, че тя поддържа с тях по-близки отношения. Няма равен на себе си в този занаят благодарение на своите изключителни познания на графичния и стилистичен почерк на кралицата, ето защо за жалост бил решен да изготвя фалшификати с действително смайващо съвършенство — толкова точно е подражанието на почерка, с такъв усет е наподобен стилът, с такива исторически знания е съчинена всяка подробност. Откровено си признаваме, че дори при проява на най-добра воля днес изобщо не можем да различим кои писма са истински и кои — фалшификати, дали са замислени и написани от Мария Антоанета, или са съчинени и подправени от барон Фьое дьо Конш. Нека си послужи с един пример: самият аз не можах да се произнеса със сигурност за онова писмо до барон Флахсланден, което се намира в пруската държавна библиотека — дали то е оригинал или фалшификат. Текстът говори за достоверността на писмото, но почеркът, някак укротен и закръглен, изглежда фалшифициран; ала решаващо е обстоятелството, че бившият му собственик го е придобил от Фьое дьо Конш. Поради тези съображения и с цел да се постигне по-голяма историческа достоверност, от тази книга безмилостно е отстранен всеки документ, чийто първоизточник няма друго означение за своя произход, освен подозрителното от „кабинета“ на барон Фьое дьо Конш; нека писмата бъдат по-малко, но истински, отколкото повече, ала със съмнителна достоверност — такъв бе психологическият принцип при подбора на писмата за тази книга.

Положението с устните свидетелства за Мария Антоанета не е по-добро, ако се вгледаме в тяхната автентичност. Докато за другите епохи се оплакваме от недостиг на мемоари и свидетелски показания, по отношение на Френската революция по-скоро се стъписваме от тяхното изобилие. В размирни времена, когато човечеството неспирно се люшка под ударите на постоянни политически бури, рядко остава време за размисъл и преценка на нещата; само едно поколение претърпява за двадесет и пет години най-неочаквани преображения: почти без прекъсване става свидетел на залеза и агонията на кралската власт, първите безметежни дни на революцията, злокобните дни на терора, Директорията, възхода на Наполеон, неговото консулство, неговата диктатура, империята, световната империя, хилядите победи и решителното поражение, и отново друг крал, и отново, за сто дни —

Наполеон. Най-сетне, след Ватерлоо, настъпва великото затишие, след четвърт век неотразимият световен ураган се е набушувал. Хората започват да се отърсват от страха, започват да проглеждат. Отначало се чудят, че изобщо са оцелели, сетне се чудят колко много неща са преживели за толкова кратко време — нашата съдба няма да бъде различна, след като оттече пороят, който непрестанно ни подмята от 1914 година насам — и сега, стъпили на сигурния бряг, желаят спокойно и последователно да премислят всичко, на което са били объркани и тревожни свидетели и съучастници. Всеки иска да чете спомени на очевидци, за да възстанови своите собствени объркани впечатления за историческите събития; затова след 1815 година се заражда изключително благоприятна атмосфера за издаването на мемоари — така, както времето след Световната война бе благоприятно за военни книги. Писателите и издателите скоро долавят интереса и преди да е отзвучал — това също ни е познато! — побързват серийно да фабрикуват спомени, спомени, спомени за великата епоха, за да задоволят внезапно появилото се любопитство. Всеки, който случайно е влязъл в досег с хора, станали междувременно исторически личности, е заставен от публиката да разкаже своите спомени. Но тъй като бедните хорица в повечето случаи са се лутали направо с вързани очи във великите събития, спомнят си само незначителни подробности и на всичко отгоре не умеят да ги разкажат увлекателно, изобретателни журналисти си служат с техните имена: замесват от пикантните ядки дебело тесто, украсяват го със сладкодумства и го разточват толкова дълго с разни сантиментални измислици, докато измайсторят от него книга. Всички, които са изживели някой и друг час от световната история — било то в Тюйлери, в тъмниците или в Революционния съд, — сега стават автори: шивачката на Мария Антоанета, първата, втората, третата камериерка, фризьорът, тъмничарят, първата, втората гувернантка на децата ѝ, всичките ѝ приятели. Най-после самият палач, господин Самсон, е принуден да напише своите мемоари или да продаде името си, с което ще си послужи друг, за да скалъпи някоя книга.

Естествено, измислените разкази си противоречат във всички подробности и тъкмо за най-решителните събития на 5 и 6 октомври 1789 година, за поведението на кралицата при щурмуването на Тюйлери или за сетните часове от живота ѝ, притежаваме седем, осем,

десет, петнадесет, двадесет описания от така наречените очевидци, между които съществуват сериозни отлики. Всички те са единомислени само в политическо отношение, а именно: в безусловната, трогателна и непоклатима вярогност към кралете. Последното е разбираемо. Достатъчно е само да си припомним, че съчиненията до едно са издавани по време на Бурбонската реставрация. Девет десети от тогавашните мемоари са последица от грубо желание за сензации или лукаво раболепие. Онзи, който търси историческата истина, ще стори най-добре (за разлика от предишните съчинения), ако предварително отстрани всички натрапници като недостоверни свидетели с твърде угодническа памет — разни камериерки, фризьори, стражари и пажове. Тук това бе сторено безкомпромисно.

Ето защо в моето описание на Мария Антоанета не намериха място множество документи, писма и разговори, използвани без колебание във всички предишни съчинения. Читателят ще забележи липсата на някои анекдоти, които са го очаровали или развеселявали в онези биографии — още като се започне с първия: за невръстния Моцарт, който в Шьонбрун поискал ръката на Мария Антоанета, и така нататък, и така нататък, чак до последния, когато кралицата неволно настъпила палача преди екзекуцията си и учтиво му рекла: „Извинете, господине.“ (Този е твърде остроумен, че да отговаря на истината.) Освен това ще бъде забелязано отсъствието на многобройни писма и преди всичко на трогателните писма до „милото сърчице“, принцеса Ламбал. Обяснението е твърде просто: защото са измислени от барон Фьойе дьо Конш, а не са написани от Мария Антоанета. Същото се отнася и до цяла поредица от устно предадени духовитости и остроумия единствено защото ми се струват твърде духовити, твърде остроумни, за да прилягат на обикновения характер на Мария Антоанета.

В тази книга има по-малко сантименталност, но без да е пострадала историческата ѝ достоверност, а предимствата ѝ се дължат на новия и важен материал. Преди всичко след задълбоченото проучване на държавния архив във Виена установихме, че заради интимния им характер са премълчани много важни пасажии, дори най-важните пасажии от кореспонденцията между Мария Терезия и Мария Антоанета, за която се твърдеше, че била обнародвана без съкращения. Тук те са използвани безрезервно, защото съпружеските отношения

между Луи XVI и Мария Антоанета са психологически неразбираеми, ако не се знае дълго премълчаваната тайна за физиологичния недъг. Изключително важно се оказа и окончателното пресявано, което отличната изследователка Алма Зьодерхелм направи в архивите на потомците на Ферзен, защото доста успешно разкри множество пасажии, заличени от морални съображения: благочестивата легенда за рицарската любов на Ферзен към недостъпната Мария Антоанета трябваше да отпадне при наличието на тези документи, станали още по-убедителни поради своето осакатяване; изяснени бяха и други мъгляви или замъглявани подробности. Нашите възгледи за човешките и нравствените права на жената са по-широки, независимо от това дали тя е кралица; затова ние сме по-чистосърдечни и по-малко се боим от психологическата истина; нашето мнение вече не съвпада с мнението на хората от миналото поколение, че за да се събуди съчувствие към дадена историческа личност, на всяка цена е необходимо да идеализираме характера ѝ, да я облечем със сантименталност или да я дарим с ореола на герой — с една дума, да завоалираме някои съществени черти от характера ѝ, но затова пък да засилим други до трагически размери. Най-висшият закон на всяка творческа психология е не да боготвори, а да представя нещата разбираеми за човека; нейна повеля е не да оневинява с помощта на изкуствени аргументи, а да обяснява. Тук тя е приложена към един посредствен характер, който дължи блясъка извън своето време единствено на несравнимата си съдба, а вътрешното си величие — само на безмерното си злощастие, и който, така поне на мен ми се струва, без да бъде възвеличаван, заслужава съчувствието и разбирането на нашата съвременност тъкмо защото е наистина земен.

БЕЛЕЖКИ

ИСТОРИЧЕСКА СПРАВКА

БОМАРШЕ, *Пиер-Огюстен Карон* (1732–1799) — френски драматург. От позициите на „третото съсловие“ остро и духовито критикува феодално-абсолютистична Франция. В 1773–1774 г. публикува „Мемоари“, четири памфлета, в които осмива френското правосъдие. Автор на популярните комедии „Севилският бръснар“ (1775) и „Сватбата на Фигаро“ (1784), отразили, както и цялото му творчество, народното недоволство в навечерието на Френската буржоазна революция.

ГУСТАВ III (1746–1792) — шведски крал (1771–1792).

ДАНТОН, *Жорж-Жак* (1759–1794) — деец на Френската революция, министър на правосъдието в правителството на жирондистите след свалянето на монархията, главен организатор на защитата на републиката и от април до юли 1793 г. водач на Комитета за обществена безопасност. След отстраняването му от Комитета заради умерената позиция, която застъпва, повежда политическа борба срещу якобинската диктатура. Осъден от Революционния трибунал и гилотиниран.

ЙОСИФ II (1741–1790) — син на Мария Терезия и Франц Йосиф, император от 1765 г., застъпник на „просветения абсолютизъм“.

ЛАФАЙЕТ, *Мари Жозеф Пол* (1757–1834) — френски политически деец, генерал, един от ръководителите на конституционните монархисти — представители на едрата буржоазия. След избухването на Френската буржоазна революция (14 юли 1789 г.) е назначен за предводител на Националната гвардия (1789–1791), а след свалянето на монархията избягва при австрийците.

ЛУИ XIV (1638–1715) — френски крал (1643–1715) от династията на Бурбоните, син на Луи XIII. След регентството на Ана Австрийска и кардинал Дж. Мазарини съсредоточава в ръцете си целия държавен апарат и отъждествява държавата със собствената си

личност („Държавата — това съм аз“). При неговото управление абсолютизмът във Франция достига пълен разцвет.

ЛУИ XV (1710–1774) — френски крал (1715–1774) от династията на Бурбоните. След регентството на Филип Орлеански, Бурбонския дук и кардинал Фльори, при самостоятелното му управление силно влияние върху политическия живот на страната придобиват фаворитките му мадам Помпадур и мадам Дюбари. При неговото управление се изостря кризата във феодално-абсолютисткия строй, стимулирана и от нехайството към държавните интереси и безотговорното пилеене на народни средства („След мен и потоп“).

ЛУИ XVI (1754–1793) — френски крал (1774–1792) от династията на Бурбоните. При безличното му и слабо управление кризата в абсолютистката монархия достига своя връх и започва Френската буржоазна революция. С народното въстание на 10 август 1792 г. е свален от престола и Франция е обявена за република. За контрареволуционна дейност е осъден на смърт от Конвента и гилотиниран.

МАРАТ, Жан Пол (1743–1793) — деец на Френската буржоазна революция, един от водачите на якобинците, учен и публицист, от 1789 г. започва да издава знаменития „Приятел на народа“, с който оказва голямо влияние върху революционно-демократичното движение. Ненавиждан от контрареволуционните сили, е убит от свързаната с жирондистите Шарлот Корде.

МАРИЯ АНТОАНЕТА (1755–1793) — френска кралица, жена на Луи XVI (от 1770 г.), дъщеря на Мария Терезия. С безгрижното си поведение допринася за дискредитирането на кралската власт. По време на Френската буржоазна революция вдъхновява контрареволуционните заговори, предава френски военни планове на феодалната европейска коалиция. Арестувана след свалянето на монархията (10 август 1792 г.). Осъдена от Революционния трибунал на смърт и екзекутирана.

МАРИЯ ТЕРЕЗИЯ (1717–1780) — австрийска ерцхерцогиня, кралица на Унгария и Чехия (1765–1780), императрица (1765–1780) на Свещената римска империя. Централизира раздробената Хабсбургска монархия и осъществява редица реформи в интерес на господстващата дворянска класа.

МИРАБО, Оноре Габриел дьо Рикети (1749–1791) — деец на Френската буржоазна революция, водач на партията на конституционалистите, изиграл значителна роля за превръщането на Генералните щати (1789) в Национално събрание.

НАПОЛЕОН I, Наполеон Бонапарт (1769–1821) — френски пълководец и държавен деец, император на Франция (1804–1814)

РОБЕСПИЕР, Максимилиан Мари Изидор (1758–1794) — деец на Френската буржоазна революция, известен като непреклонен, неподкупен революционер, оглавил якобинското движение. Като фактически ръководител на Комитета за обществена безопасност провежда революционната политика на якобинците за решаването на аграрния въпрос, приемането на демократичната конституция от 1793 г., води борба срещу контрареволуцията. Убит след заговора на едрата буржоазия на 9 термидор (27 юли 1794 г.).

СЕН ЖУСТ, Луи Антан, (1767–1794) — деец на Френската буржоазна революция, един от ръководителите на якобинците, близък съратник на Робеспьер, член на Конвента и на Комитета за обществена безопасност. Създател на проект за организация на обществото, основано на принципите на буржоазната демокрация и равенството. След преврата на 9 термидор ексекутиран заедно с Робеспьер.

ФЕРЗЕН, Ханс Аксел (1755–1810) — шведски благородник, офицер, дипломат и политик. Командува френски полк във войната на независимост на Америка. По време на Френската буржоазна революция е посланик в Париж и прави опит да подкрепи кралското семейство — организира бягството му през 1791 г. Връща се в Швеция след продължително странствуване. Заема множество почетни длъжности при управлението на Густав IV. Обвинен е в убийството на принц Кристиан Август, осиновен от Карл III, и загива в деня на неговото погребение.

ФРИДРИХ II (1712–1786) — пруски крал (1740–1786) от династията на Хохенцолерите, пълководец.

НЕТЪРПЕЛИВО СЪРЦЕ

„Който има, ще му се даде“ — тези слова от книгата на мъдростта спокойно могат да бъдат подкрепени от всеки писател в следния смисъл: „Който много е разказвал, ще му бъде разказвано.“ Няма по-голяма заблуда от твърде разпространената представа, че фантазията на писателя не преставала да работи, че той непрекъснато измислял случки и истории, използвайки неизчерпаемите си запаси. А в действителност, вместо да ги измисля, достатъчно му е да се срещне с хората и събитията, които постоянно търсят в негово лице разказвач на разказите си, стига само да е запазил повишената си способност да наблюдава и да се вслушва; когато някой често се е опитвал да тълкува човешките съдбини, мнозина му разказват собствената си съдба.

Ще се опитам да ви предам без изменения и тази история, която ми довериха съвсем случайно. Когато бях последния път във Виена, уморен от всевъзможните си задължения, привечер открих един ресторант в предградията, за който предполагах, че отдавна е излязъл от мода и не е много посещаван. Ала едва влязох, когато разочаровано установих своята заблуда. Още от първата маса се изправи един мой познат и с всички признаци на искрена радост — на която аз едва ли отвърнах със същия бурен възторг — ме покани да седна при него. Би било погрешно да твърдя, че старателният господин бе лош и неприятен човек; той просто не бе от онзи вид натрапници, които бързат да трупат запознанства — също като децата, които събират марки, — ето защо изключително много се гордеят с всеки екземпляр от своята колекция. За добродушния чудак — по професия многознаец и усърден архивар — целият смисъл на живота се заключаваше в скромното удовлетворение, което от време на време изпитваше при прочитането на някое име във вестника, за което можеше да подметне: „Мой добър приятел“, „Ах, ами че аз го срещнах вчера!“ или „Моят приятел А. ми каза, а моят приятел Б. предполага...“ и така нататък, чак до края на азбуката. Неговите приятели бяха сигурни, че ще им ръкопляска на премиерите, още на следното утро телефонираше на всяка актриса, за да я поздрави, не забравяше нито един рожден ден, премълчаваше отрицателните отзиви във вестниците, но с искрена радост изпращаше на всекиго похвалните рецензии. С една дума, нелош човек, защото се ръководеше от добри намерения и се радваше

дори когато го търсеха за дребни услуги или ако обогатеше своята колекция от познанства с нов екземпляр.

Ала не е нужно повече да описваме „подробния“ приятел — с този шеговит прякор обикновено наричат във Виена онази разновидност на добродушните паразити сред пъстрата гмеж на снобите, — защото всеки е срещал такива като него и знае, че само с грубост може да се освободи от трогателната им безобидност. Ето защо примирено седнах при него; побъбрихме около четвърт час. Междувременно в ресторанта влезе висок господин, който правеше впечатление със своето румено младежко лице с привлекателно посребрени слепоочия; по изправения му вървеж веднага можеше да се отгатне, че е бивш военен. С присъщото си бурно усърдие моят съсед подскочи от мястото си и го поздрави, но господинът му отвърна по-скоро безразлично, отколкото учтиво; новият гост още не беше успял да даде поръчката си на притичалия келнер, когато моят „подробен“ приятел се премести по-близо до мен и ми прошепна:

— Познавате ли го?

Понеже отдавна познавах колекционерската му гордост, с която трогателно описваше всеки полуинтересен екземпляр от своята сбирка, и се страхувах от прекомерни словоизлияния, промърморих без каквото и да било любопитство: „Не“, и продължих да ям тортата си. Но моето равнодушие още повече възбуди събирача на имена; той внимателно закри устните си с ръка и тихо ми занарежда:

— Но това е Хофмилер от главното интендантство, нали знаете — онзи, който през войната получи ордена „Мария Терезия“!

И понеже това обстоятелство не успя да ме разтърси според неговите очаквания, с въодушевлението на патриотично четиво заизтъква великите военни подвизи на ротмистър Хофмилер: отначало в кавалерията, после при наблюдателния си полет над Пиаве, където сам свалил три самолета, и най-сетне в картечната рота, с която в продължение на три дни заел и задържал един участък от фронта — всичко това с много подробности (които съзнателно пропускам) и с постоянно подчертаване на безграничното си изумление, че никога досега не съм чувал за този невероятен човек, комуто лично император Карл връчил най-рядкото отличие в австрийската армия.

Неволно се подведох да погледна към съседната маса, за да видя поне веднъж от двуметрово разстояние един исторически герой. Ала

срещнах суров, гневен поглед, който искаше да каже приблизително следното: „Тоя тип наприказва ли ти ги за мене? Няма какво да ме зяпаш!“ В същото време господинът с нескривана неприязън отмести стола си и енергично ни обърна гръб. Сконфузено сведох взор и от този миг избягвах да докосна с поглед дори покривката на неговата маса. Не след дълго се сбогувах с добродушния бърбарец, но на излизане успях да забележа как той незабавно се присламчи към своя герой, за да му докладва вероятно със същото усърдие и за мен.

Това бе всичко. Срещнаха се само два погледа. И вероятно щях да забравя тази мимолетна среща, ако случайността не пожела да се видя още на следващия ден в малка компания с онзи недостъпен господин, който впрочем в смокинга си бе още по-неотразим и достолепен, отколкото във вчерашния си спортен костюм. Едва успяхме да прикрием усмивката си — насмешливата усмивка на двама души, които ревниво пазят своята обща тайна от останалите хора. Познахме се — и вероятно по един и същ начин се ядосвахме или забавлявахме при мисълта за безрезултатните усилия на нашия вчерашен сводник. Изпърво отбягвахме да разговаряме помежду си, въпреки че това поначало не беше възможно, защото край нас се бе разгорял оживен спор.

Лесно ще се досетите за предмета на този спор, щом спомена, че той се водеше през 1938 година. По-сетнешните летописци на нашето време ще установят, че през 1938 година във всеки разговор в която и да е страна от нашата объркана Европа са преобладавали догадките за вероятността или невероятността на една нова световна война. Тази тема неотклонно омагьосваше всяка среща между хората, които понякога имаха чувството, че не те се освобождават от своя страх чрез предположенията и надеждите си, а самата атмосфера, възбудена и наситена със скрита тревога, се стреми да добие образ чрез словото.

Разговорът бе подхванат от домакина, адвокат по професия и деспот по характер; с общоприетите аргументи доказва общоприетата безсмислица, че новото поколение знаело какво представлява войната и нямало да допусне пак така изневиделица да го въвлекат в нова война. Още при мобилизацията пушките щели да бъдат обърнати назад и особено старите фронтови като него щели да си спомнят какво ги очаква. Ядосах се от самонадеяната сигурност, с която отхвърляш възможността за нова война, и то с такава небрежност, с каквато

изтърсваше пепелта от цигарата си: в час, когато десетки, стотици хиляди фабрики произвеждаха взривни вещества и задушливи газове.

— Не всякога трябва да приемаме желанията си за действителност — възразих решително аз. — Ведомствата и инстанциите, които управляват военния апарат, също не дремят и докато ние се приспиваме с утопии, те отлично са се възползвали от мирното време и предварително са организирали масите, привели са ги в бойна готовност. Дори сега, в мирно време, всеобщата сервилност е добила невероятни размери благодарение на усъвършенствуваната пропаганда и — фактите трябва да се приемат спокойно — в секундата, в която радиото ще подхвърли по домовете съобщението за мобилизацията, никъде не ще се породят съпротива. Човекът е пращинка и неговата воля вече няма никаква стойност.

Естествено, всички бяха против мен: практиката е доказала, че хората са склонни да се самоуспокояват, щом осъзнаят дадена опасност — тогава те я обявяват за несъществуваща и нищожна. А моето предупреждение срещу евтиния оптимизъм се оказа още по-нежелано, тъй като в съседната стая вече ни очакваше разкошна вечеря.

Тогава на моя страна неочаквано застана кавалерът на ордена „Мария Терезия“ — тъкмо човекът, когото погрешно подозирах за свой противник.

— Да, би било пълна безсмислица — заяви отривисто той — да придаваме в днешни дни някакво значение на човешкото желание или нежелание, защото в следващата война основна действаща сила ще бъдат машините, а хората ще деградират до техен придатък. Още през последната война срещнах много малко хора, които ясно утвърждаваха или отхвърляха войната. Повечето бяха въввлечени в нея като прахоляк заедно с вятъра и сетне въртопът просто ги задържа вкупом, всеки от тях безволево беше разтърсван като грахово зрънце в огромен чувал. В крайна сметка хората, които побягнаха към войната, за да намерят там убежище, навярно бяха повече от онези, които избягаха от нея.

Слушах го с изненада, заинтригува ме преди всичко страстта, с която продължи да говори:

— Няма смисъл да се поддаваме на заблуди. Ако днес в която и да е страна барабаните забият за някоя екзотична война, за война в Полинезия или в някое кътче на Африка, ще се стекат хиляди, стотици

хиляди хора, без да знаят защо — може би ръководени единствено от желанието да избягат от себе си или от нерадостния свой живот. Действителният отпор срещу войната за мен е равен на нула. За съпротивата на единичния човек срещу цяла организация е необходима много по-голяма смелост от слабоволното „носене по течението“, и то индивидуална смелост; това качество е обречено на гибел в нашето време на нарастваща организираност и механизация. През войната се сблъсках почти само с феномена на масовата смелост, на смелостта в строя — а който разгледа това понятие под микроскоп, ще открие в него доста странни съставки: много суетност, много лекомислие и дори досада, ала преди всичко страх, да, страх да не изостанеш назад, страх да не бъдеш подигран, страх да не действуваш сам и най-вече страх да се противопоставиш на масовото увлечение; по-късно, в цивилния живот, лично опознах онези, които в боя минаваха за храбреци: повечето от тях бяха извънредно съмнителни герои. Моля — учтиво се обърна той към нашия домакин, който направи кисела физиономия, — аз в никакъв случай не изключвам и себе си от това число.

Хареса ми начинът, по който говореше, изпитах желание да отида при него, но домакинята ни покани на вечеря и ни сложи далеч един от друг, ето защо не можахме да поведем разговор. Едва когато всички си тръгнаха, се срещнахме при гардероба.

— Струва ми се — усмихнато каза той, — че нашият общ покровител вече ни запозна задочно.

И аз се усмихнах:

— И то в подробности.

— Вероятно доста е преувеличил, представил ме е за Ахил и се е кичил с моя орден, нали така?

— Нещо подобно.

— Да, страшно се гордее с него — както и с вашите книги.

— Смешен чудак! Но има и по-лоши. Впрочем ако нямате нищо против, бихме могли да повървим заедно.

Тръгнахме. Той внезапно се извърна към мен:

— Повярвайте, аз действително не преувеличавам, когато твърдя, че години наред най-много съм страдал от ордена „Мария Терезия“, който е твърде помпозен за моя вкус. Впрочем нека бъда справедлив: когато ми го окачиха на фронта, отначало се възгордах. Нали в края на

краищата бях учил за войник и в кадетското училище бях слушал за този орден като за някаква легенда — ордена, който по време на война се дава на десетина души; с една дума, той е истинска звезда, която пада от небето! Така си е, за един младеж на двадесет и осем години това не е малко отличие. Внезапно заставах пред целия строй и всички се дивят на малкото слънце, което тозчас засиява на гърдите ти, а императорът, недостижимото величество, ти честити ордена, докато се ръкува с теб. Но вижте, това отличие имаше смисъл и значение само в нашия военен свят и когато войната свърши, ми се стори смешно цял живот да се мъкна с ореола на герой само защото в продължение на двадесет минути съм бил действително смел — вероятно не по-смел от други десет хиляди войници, но съм имал щастието да ме забележат и — това е най-чудното — да се върна жив. Само след една година ми омръзна да се разхождам като подвижен паметник и да гледам как хората се заглеждат в малкото късче метал, след което страхопочитателно плъзват поглед към мен; раздразнението от тази вечна белязаност стана една от основните причини след края на войната да премина в цивилния живот.

И закрачи още по-бързо.

— Казвам, една от причините, защото главната причина беше лична и вероятно ще ви се стори още по-разбираема. Главната причина бе това, че ужасно започнах да се съмнявам в своето право да се наричам герой; знаех по-добре от всички зяпачи, че човекът, който се крие зад този орден, не е подходящ да носи името герой, нещо повече: той не е никакъв герой, той е един от онези, които безразсъдно са се хвърлили във войната, за да се отърват от отчаяното си положение: по-скоро дезертьори пред собствената си отговорност — отколкото герои поради чувството си за дълг. Не зная какво мислите по този въпрос, но аз възприемам живота със сияен ореол за неестествен и непоносим, ето защо почувствувах истинско облекчение, щом престанах да разхождам върху униформата си своята биография на герой. До ден-дневен се ядосвам, когато някой изрови на показ старата ми слава и — защо да не ви призная, — вчера едва се въздържах да не скоча и дойда на вашата маса, за да наругая оня дърдорко, да му кажа да си избере друг, с когото да се хвали, а не тъкмо мен. През цялата вечер ме измъчваше вашият почтителен поглед и страшно ми се искаше — за да опровергая онзи дърдорко — да ви заставя да ме изслушате по какви

криви пътища всъщност съм минал, за да стигна до своето геройство. Историята наистина е много странна, ала все пак може да послужи за доказателство, че смелостта често не е нищо друго, освен обратната страна на малодушието. Впрочем нямам нищо против да ви я разкажа откровено още сега. За онова, което си бил преди четвърт век, можеш да говориш така, сякаш се отнася за някой друг. Имате ли време? И не ви ли отегчавам?

Естествено, имах време; още дълго кръстосвахме опустелите улици, а през следващите дни постоянно бяхме заедно. Много малко неща промених в неговия разказ, може би „улани“ вместо „хусари“, умишлено попреместих гарнизоните по картата и, естествено, скрих истинските им имена. Ала никъде не прекроих съществените събития и не аз, а самият разказвач вече взема думата от мен.

„Състраданието има две лица. Едното е малодушно и сантиментално, то не е нищо друго, освен сърдечно нетърпение да се отърсим колкото може по-бързо от мъчителното състояние на покъртеност, причинено от чуждото злощастие; това състрадание съвсем не е страдание за другия, а само инстинктивен отпор на собствената ни душа срещу чуждото страдание. А другото, единствено истинското, несантименталното, ала творческо състрадание съзнава своята мисия и търпеливо и съпричастно е решено да понесе всичко чак до сетните са сили и да прекрачи дори тяхната крайна граница.“

Цялата история започна глупаво, с една съвършено непредвидена нелепост, с „гаф“, както казват французите. Сетне последва опитът да залича своята глупост; ала когато човек прекалено бързо се старее да поправи някое колелце от часовников механизъм, в повечето случаи го разваля напълно. Дори сега, след години, не съм в състояние да разгранича къде свършваше чистата ми недодяланост и откъде започваше действителната ми вина. Вероятно никога няма да проумея това.

Тогава бях двадесет и пет годишен, бях подпоручик на действителна служба в Н-ския улански полк. Не мога да кажа, че някога съм изпитвал особено влечение или вътрешно призвание към професията на офицер. Но когато край оскъдната трапеза на някое старо австрийско чиновническо семейство седят две девойчета и

четири вечно гладни малчугани, родителите не разсъждават дълго над техните наклонности, а предивременно ги тласват към ковачницата на занаята, за да не тегнат прекалено дълго на домашното огнище. Брат ми Улрих, който увреди зрението си с прекомерно четене още в основното училище, беше натикан в семинарията, а аз бях насочен към военното училище заради здравото ми телосложение: оттам нататък нишката на живота се размотава механично, не е необходимо да бъде смазвана допълнително. Държавата се грижи за всичко — за броени години, безплатно и по готовите модели на хазната скрива от бледия юноша незрял офицер и го предоставя на армията. И един ден — рождения ден на императора, — още ненавършил осемнадесет години, военното ми обучение приключи, а скоро след това първата звезда кацна на моя пагон; така завърши първият етап, вече можеше да започне израстването ми в службата, механично и с подходящи паузи, чак до пенсионирането и подаграта. Да служа тъкмо в кавалерията, тази, уви, твърде скъпа войскова част, съвсем не беше изява на личните ми желания, а прищявка на леля Дейзи, встъпила във втори брак с поголемия брат на баща ми, когато той премина от Министерството на финансите към по-доходната служба на банков директор. Богата и същевременно обладана от снобизъм, тя не можеше да допусне някой роднина със същото име Хофмплер да „позори“ семейството, като служи в пехотата; и понеже този каприз ѝ струваше стипендия от сто крони всеки месец, нямаше как да не показвам пред нея изключително покорство. Харесваше ли ми да служа в кавалерията или изобщо в армията: никога никога не се беше замислял по този въпрос, а най-малко — самият аз. Чувствувах се добре, щом яхнех коня, и мислите ми не стигаха по-далеч от гривата му.

През ноември на тази 1913 година някакъв указ вероятно е бил спуснат от една канцелария към друга, защото нашият ескадрон ненадейно беше преместен от Ярослав в друг малък гарнизон на унгарската граница. Без значение е дали ще назова истинското име на градчето, защото дори две униформени копчета на един и същ мундир не могат да си приличат повече от австрийските провинциални гарнизони. Навсякъде все същите държавни заведения: казарма, манеж, учебен плац, офицерско казино, а освен тях — три хотела, две кафенета, сладкарница, кръчма, неугледно вариете с изпели песента си субретки, чието допълнително занимание е с безкрайна

любвеобилност да се наместят сред офицерите и войниците с едногодишна служба. Военната мисия навсякъде е изпълнена с все същото суетливо празно еднообразие, разпределено по часове според желязната непреклонност на столетния устав, а и свободното време не изглежда кой знае колко по-разнообразно. В офицерското казино — все същите физиономии, все същите разговори, в кафенето — все същите игри на карти, все същият бiliarд. Човек понякога се учудва, че господ-бог е решил да разпростре поне друго небе и друга природа край шестстотинте или осемстотинте покрива на едно такова градче.

Ала моят нов гарнизон все пак имаше едно предимство пред оня, който бях оставил в Галиция: там спираше бързият влак и, от една страна, се намираше близо до Виена, а от друга, недалеч от Будапеща. Който разполагаше с пари — а в кавалерията винаги служат богати младежи, нещо, което се отнася не на последно място и за доброволците: отчасти висши аристократи, отчасти синове на фабриканти, — ако смогнеше навреме да потегли, вземаше ранния влак за Виена и се връщаше с нощния в два и половина; с една дума, имаше достатъчно време да отиде на театър, да се разходи по Ринга, да пофлиртува и да се впусне в случайни приключения; някои от най-големите щастливци държаха там дори постоянни квартири. За жалост тези освежителни лудории надхвърляха моите месечни доходи. Единствените ми развлечения си оставаха кафенето или сладкарницата и тъй като картите бяха свръх възможностите на кесията ми, се пристрастих към бiliarда или играех шах, който беше още по-евтин.

Ето защо и през онзи следобед — трябва да е било средата на май 1914 година — седях в сладкарницата с неизменния си партньор, собственик на аптеката „Златният ангел“, който същевременно беше помощник-кмет на нашето гарнизонно градче. Отдавна бяхме изиграли своите обичайни три партии и разговаряхме по инерция, просто да се поразсеем — какво ли можеше да се прави в това скучно кътче? — но разговорът ни направо замираше като догаряща цигара. Тогава вратата внезапно се разтвори и някаква пърхаща широка пола довя не само глътка свеж въздух, но и едно хубавко девойче: кафяви бадемови очи, тъмен тен, прекрасно облекло, нито помен от провинциалност, ала преди всичко — нова физиономия сред проклетата скука. За съжаление не ни удостояват с поглед, а ние преливаме от преклонение и възхита; гордо и стремително, с твърда спортна походка изисканата нимфа

отминава деветте мраморни масички на заведението и се насочва право към тезгяха, за да поръча незабавно и ангро цял куп сладкиши, торти и ликьори. Веднага ми прави впечатление колко работно се прекланя пред нея господин сладкарят — никога досега не бях виждал толкова изопнат тръбния шев на неговия редингот. Дори жена му, пищната грубовата провинциална Венера, която небрежно позволява на всички офицери да я ухажват (нали често не могат да изплатят до края на месеца дребните си дългове!), се надига от мястото си зад касата и направо се разтапя от сладникави любезности. Симпатичното девойче безгрижно опитва няколко бонбона и разменя две-три думи с госпожа Гросмайер, докато сладкарят отбелязва поръчката в тефтера за клиенти; на нас не ни обръщат никакво внимание, макар че по всяка вероятност доста неприлично сме изпънали шии. Естествено, младата дама не обременява изящните си ръце с нито едно пакетче; всичко ще ѝ бъде благополучно доставено, такива са най-почтителните уверения на госпожа Гросмайер. Освен това дори и не помисля как ние, обикновените простосмъртни, плащаме в брой на стоманената автоматична каса. Всички незабавно проумяваме: свръхизискана, знатна клиентела!

И сега, когато след приключване на поръчката решава да си тръгне, господин Гросмайер се втурва да ѝ отвори вратата. А и моят господин аптекар се надига от мястото си, за да се сбогува най-любезно с лекокрилата девойка. Тя благодари с дружелюбно превъзходство — по дяволите, какви кадифени кафяви очи, като на кошута! — и аз едва изчаквам да напусне дюкяна, захаросана от множеството комплименти, за да разпитам с огромно любопитство своя партньор за този лебед сред нашия кокошарник.

— Ах, нима не я познавате? Та тя е племенницата на... — е, ще го нарека господин фон Кекешфалва, името в действителност звучеше другояче — ... Кекешфалва! Нали познавате семейство Кекешфалва?

Кекешфалва — подхвърля името като банкнота от хиляда крони и ме поглежда така, сякаш очаква страхопочитателното неспонтанно ехо: „Ах, да! Разбира се!“ Ала аз, току-що преместеният подпоручик, появил се едва преди няколко месеца в новия гарнизон, аз, нищо неподозиращият човек, не съм и чувал за това извънмерно тайнствено божество и най-учтиво моля за повече разяснения, които господин аптекарят ми дава с истинско удоволствие и провинциална гордост —

естествено, много по-словоохотливо и подробно, отколкото ще ги предам сега.

Кекешфалва, обяснява ми той, бил най-големият богаташ в цялата област. Принадлежало му направо всичко, не само дворецът Кекешфалва.

— Би трябвало все пак да го знаете, вижда се от учебния плац, вляво от шосето — жълтият дворец с плосковърхата кула и огромният стар парк, а освен него и голямата захарна фабрика по пътя за Р., дъскорезницата в Брук, както и конезаводът в М.

Всичко това било негово заедно с шест или седем къщи в Будапеща и Виена.

— Да, не е за вярване, че сред нас има такива баснословно богати хора. Умее да живее като истински магнат. През зимата — в малкия виенски замък на Жакингасе, през лятото — по курортите; обитава тукашната си къща само за кратко през пролетта, но каква къща има само, боже мили! Квартети от Виена, шампанско и френски вина, само най-изискани и луксозни неща!

И така, ако не съм имал нищо против, с удоволствие щял да ме запознае с него, защото — огромен жест на вътрешно задоволство — бил в приятелски отношения с господин фон Кекешфалва, преди години често ги свързвали общи дела и знаел, че той обича да се обгражда с офицери; достатъчно било да му каже само една дума, и аз съм щял да бъда поканен от него.

Че защо не? Човек и бездруго се задушава в тинестото бласто на подобен провинциален гарнизон. Видял е вече всички жени по главната улица, знае и летните, и зимните им шапки, празничните и всекидневните им рокли, ала те са все едни и същи. Нагледал се е и на кучетата, и на слугините, и на децата. Ясни са му всички номера на дебелата чехкия — готвачката в казиното, и постепенно е загубил апетита си при вида на все същото меню в гостилницата. Знае наизуст всяко име, всяка табела, всички фирми из уличките, всеки дюкян във всяка къща, както и всички стоки във всеки дюкян. Вече е запомнил не по-лошо от оберкелнера Ойген в колко часа се появява господин окръжният съдия в кафенето, както и факта, че ще седне вляво от ъгловия прозорец и точно в четири и половина ще си поръча кафе, а господин нотариусът пък ще влезе десет минути по-късно, в четири и четиридесет, но за сметка на това какво дивно разнообразие! — ще

изпие чаша чай с лимон заради болния си стомах и захапал вечно димящата си пура, ще разкаже все същите вицове. Ах, познава всички физиономии, всички униформи; всички коне, всички кочияши и всички просяци от цялата околност, познава и себе си до втръсване! Защо поне веднъж да не избяга от еднообразието? Ами това симпатично девойче, тези кафяви очи на кошута? Ето защо с привидно безразличие (само не бива да издавам радостта си пред суетния производител на прахчета!) заявявам на своя доброжелател, че наистина ще ми бъде особено приятно да се запозная със семейство Кекешфалва.

И виж ти, достопочтеният аптекар действително не приказвал втели-некипели! Само след два дни, надут като пуяк от гордост, той влиза в кафенето и с покровителствен жест ми връчва покана, върху която е изписано моето име. От тази покана се разбира, че господин Лайош фон Кекешфалва би се радвал да види господин подпоручика Антон Хофмилер на вечеря у дома си идната сряда в осем часа. Слава богу, и ние не сме расли на бунището и знаем как трябва да се държим в подобни случаи! Още в неделя предобед навличам своя най-хубав мундир. Слагам бели ръкавици и лачени обувки и — безукорно избръснат, с капчица одеколон върху мустаците — отивам да направя встъпителната си визита. Слугата — възрастен, дискретен, с хубава ливрея — поема визитната ми картичка и промърморва извинението, че господарите извънредно много ще съжаляват, задето не са се срещнали с господин подпоручика, но били на черква. „Още по-добре — мисля си аз, — встъпителните визити открай време са били най-тягостното нещо и в казармата, и извън нея.“ Във всеки случай изпълнил съм дълга си. В сряда вечер ще отида направо и да се надяваме, че ще ми бъде приятно. Решавам, че случаят Кекешфалва е приключен до сряда. Ала два дни по-късно, сиреч във вторник, с искрена радост намирам в квартирата си визитната картичка на господин фон Кекешфалва. „Безукорни са — мисля си аз, — на тия хора не им липсват маниери. Само два дни след встъпителното посещение да върнат визитата — на мен, дребния офицер: повече любезност и уважение не може да очаква дори генерал!“ Обзет от хубави предчувствия, с радост зачаквам вечерта в сряда.

Но още в самото начало котка ми минава път — човек всъщност би трябвало да бъде суеверен и да обръща повече внимание на незначителните знамения. В сряда към седем и половина вечерта съм

напълно готов — в най-хубавия мундир, с нови ръкавици и лачени обувки, ръбът на бричовете реже като бръснач; ординарецът тъкмо наглася гънките на пелерината и проверява дали всичко е наред (моят ординарец ми е необходим за тази цел, защото разполагам само с малко джобно огледалце в зле осветената си квартира), когато на вратата се похлопва: някакъв войник. Дежурният офицер — мой приятел, ротмистър граф Щайнхюбел — ме моли да отида при него в казармата. Двама улани, вероятно пияни до козирката, се изпокарали и в крайна сметка единият цапардосал другия с приклада по главата. И ето че сега дангалакът лежал в безсъзнание със зинала уста и от него течало кръв. Не се знаело дали черепът му изобщо е здрав. Но полковият лекар бил в отпуск и отпрашил за Виена, а командира на полка никакъв го нямало; ето защо добрият Щайнхюбел от немай-къде се обърнал тъкмо към мен — по дяволите! — за да съм му помогнал, докато самият той се занимавал с ранения; трябвало да съставя протокол и да разпратя ординарци навсякъде, за да открием незабавно цивилен лекар в кафенето или където и да било. Междувременно става осем без четвърт. Преценявам, че в никакъв случай няма да се откача по-рано от петнадесет или тридесет минути. Проклятие! Тъкмо днес ли трябваше да се случи тази свинщина, тъкмо днес, в деня на поканата! С нарастващо нетърпение поглеждам часовника; невъзможно е да пристигна навреме дори ако се мотая тук още само пет минути. Но службата си е служба, набили са ни това до мозъка на костите; тя стои над всяко лично задължение. Нямам право да офейкам, ето защо правя единственото възможно нещо в заплетената обстановка — изпращам ординареца си с файтон (удоволствието ми струва четири крони) при Кекешфалва, моля за извинение в случай, че закъснея, но някакво непредвидено произшествие... и тъй нататък, и тъй нататък. За щастие суматохата в казармата не трае дълго, защото полковникът се появява лично заедно с набързо издирения лекар и аз успявам да се оттегля незабелязано.

Ала ето ти нова несполука: тъкмо днес на площада пред кметството няма нито един файтон! Налага се да почакам, докато поръчат по телефона екипаж с четири коня. Става така, че когато най-сетне влизам в просторното фоайе на Кекешфалва, голямата стрелка на стенния часовник е заела вертикално положение, станало е точно осем и половина вместо осем часа; забелязвам, че палтата в гардероба висят

вече на огромни снопове. Установявам и по леко смутеното лице на слугата, че съм закъснял порядъчно — неприятно, неприятно положение, и то тъкмо при първото ми посещение!

Независимо от всичко слугата — този път с бели ръкавици, фрак, церемониална риза и изражение — ме успокоява, че моят ординарец е предал преди половин час посланието и ме въвежда в салона: с четири прозореца, тапициран с червена коприна, пламнал от кристалните свещници, приказно елегантен — никога досега не съм виждал такъв разкош! Ала за мой срам той се оказва съвсем празен, а от съседната стая ясно долавям жизнерадостното потракване на чинии — неприятно, неприятно, мисля си аз, вече са седнали на масата!

Е, овладявам се и щом слугата отваря пред мен плъзгащата се врата, пристъпвам до прага на трапезарията, заставам мирно и сторвам поклон. Всички вдигат очи — двадесет, четиридесет очи, все чужди очи, — които изучават късния посетител, застанал на прага с не особено голямо самочувствие. Някакъв възрастен господин незабавно се изправя, несъмнено той е домакинът, и бързо отхвърлил салфетката, ме пресреща с протегната ръка. Изобщо не съм си го представял такъв; този господин фон Кекешфалва никак не прилича на провинциалните аристократи — с маджарски мустаци, кръгло лице, охранен и зарумениял от хубавото вино. Зад златните очила плуват леко уморени очи над сивкави слъзни торбички, раменете сякаш леко са приведени напред, гласът прилича на шепот и е потискан от кашлица: би могъл да мине по-скоро за учен със своя слаб и нежен лик, който завършва с рядка, бяла, заострена брадица. Странната кротост на възрастния господин неимоверно много успокоява моята несигурност: не, не — побързва да прекъсне словата ми, — той трябвало да се извини. Много добре знаел какви неща могат да се случат на военните, а аз съм проявил изключителната любезност специално да го предупредя за случилото се; и само защото не били сигурни, че ще дойда, вече започнали вечерята. Ала сега незабавно да съм заемел мястото си. По-късно щял да ме запознае с всички господа поотделно. Сега — междувременно ме придружава до масата — само да ми представи дъщери си. Недоразвито девойче, нежно, бледо, крехко като самия него, прекъсва разговора си и две сиви очи плахо ме докосват. Ала аз поглеждам слабото нервено личице съвсем бегло, покланям се първо на нея, а сетне общо — вдясно и вляво на останалите, които видимо са

доволни, че не им се налага да оставят вилниците и ножовете, за да бъдат смушавани с излишни церемониалности при представянето.

Първите две-три минути се чувствам страшно неловко. Тук няма никой от полка, нито един другар, нито един приятел, няма никой дори от първенците на градеца — само чужди, ужасно чужди лица. Приличат предимно на чифликчий от околността със своите жени и дъщери или на държавни служители. Но само цивилни, цивилни, няма друга униформа освен моята! Господи, как ще разговарям с тези непознати хора аз, неумелият, плах човек? За щастие ме бяха настанили на добро място. До мен е седнало кестенявото палаво създание: хубавката племенница, която тогава в сладкарницата все пак трябва да беше забелязала възхитения ми поглед, защото ми се усмихна дружелюбно като на стар познат. Очите ѝ са истински зърна от кафе — действително, щом се засмее, нещо изпуква, сякаш зърната се пекат. Има очарователни прозирни ушенца под гъстите черни коси: като розови циклами сред мъх, си мисля аз. Ръцете ѝ са голи, меки и гладки; ако ги докоснеш, сигурно ще ги почувствуващ като обелени праскови.

Приятно е да се седи до толкова красиво момиче; само звучният му унгарски акцент е достатъчен да се влюбя в него. Приятно е да се пирува в толкова сияйна зала на толкова изискана трапеза, където зад теб са слугите в ливреи, а пред теб — най-прекрасните блюда. И съседката ми отляво, която пък говори с една доловима интонация на полякия, всъщност ми се струва апетитна, въпреки че е възпълничка. Дали това не се дължи на виното, златистото прозрачно вино, а сетне отново тъмночервено като кръв и пак бисерното шампанско, което слугите с бели ръкавици наливат отзад с истинско разточителство от сребърни гарафи и тумбести шишета? Действително доблестният аптекар не беше дрънкар празни приказки. У Кекешфалва е като в истински замък. Никога досега не се бях хранил толкова добре, не бях и сънувал, че човек може да се храни толкова добре, толкова изтънчено и разкошно. Все по-изискани и редки ястия се носят насам върху безчислени блюда; синкави риби, увенчани със салата, обградени с омари, плуват в златисти сосове; угоени петли галопират върху широките седла на купчинки ориз; пудинги лумваг сред синкавите пламъци на рома; сладоледени бомби се разпадат на пъстри и сладки струи; плодове, които сигурно са пропътували половината земя, се

целуват в сребърни фруктиери. И всичко това следва едно подир друго, едно подир друго, а накрая засиява истинска дъга от ликьори — зелени, червени, бели, жълти — заедно с пури, дебели колкото аспержи, и превъзходно кафе!

Великолепен, вълшебен дом — благословен да бъде добрият аптекар! — светла, щастлива, звънка вечер! Не зная защо се чувствам така разтоварен и свободен — дали само защото отдысно, отляво и срещу мен искрят очите и на останалите хора, а гласовете им са се повишили, говорят един през друг и без да се слушат, във всеки случай обичайният ми свян се е изпарил. Бъбря без капка смущение, ухажвам и двете си съседки едновременно, пия, смея се, поглеждам палаво и наивно и макар че ръката ми невинаги случайно докосва красивите голи рамене на Илона (така се казва сладката племенница), тя в никакъв случай не се сърди на леките ласки и милувки, също се отпуска, окрилена и зашеметена като всички нас от този разкошен пир.

Постепенно усещам — дали това не се дължи на необикновеното чудесно вино, токайско и шампанско едно след друго? — как ме обзема някаква лекота, която граничи с немирство и дори необузданост. Само едно нещо ми липсва, за да бъда напълно щастлив, да се отпусна и въодушевя, и какво е онова, за което подсъзнателно копнея, ми става пределно ясно още в следващия миг, когато от някаква трета зала зад салона — слугата незабелязано отново е отворил плъзгащите се врати — внезапно долита приглушена музика, квартет, и то жадуваната от мен музика, танцова музика, ритмична и същевременно плавна, валс, изпълняван от две цигулки, меланхолно съпровождани от дълбоките звуци на чело, сред които настойчиво се врязваше стакатото на едно пиано. Да, музика, музика, само тя не достигаше! Тази музика и може би танцът заедно с нея — валсът! Да се понесеш, да полетиш, за да усетиш с още по-голямо блаженство сърдечната лекота! Наистина тази вила Кекешфалва сигурно е магьоснически замък — достатъчно е човек да си пожелае нещо и желанието му се сбъдва! Ставаме, отместваме креслата си и двойка след двойка — подавам ръка на Илона и отново усещам хладната, мека, великолепна кожа — преминаваме в салона, всички маси вече са преместени като по чудо, а креслата са наредени край стената. Гладкият лъскав паркет хвърля кафяви отблясъци — божествена пързалка за валса, а от съседната зала незримо долита музиката.

Обръщам се към Илона. Тя се усмихва с разбиране. Очите ѝ вече са казали „да“ и ето че се понасяме — две двойки, три двойки, пет двойки — върху гладкия паркет, а в същото време по-несмелите и по-възрастните ни гледат или бърбят помежду си. Танцувам с удоволствие, дори танцувам добре. Носим се прегърнати, струва ми се, че никога досега в моя живот не съм танцувал по-добре. За следващия валс каня другата си съседка; и тя танцува отлично, а аз, приведен над нея и леко зашеметен, вдъхвам парфюма в косите ѝ. Ах, тя танцува прелестно, всичко е прелестно, а аз от години не съм бил толкова щастлив! Вече не мога да се владея, ужасно ми се иска да прегърна всички и на всекиго да кажа нещо съкровено, нещо благодарствено — чувствавам се толкова лек, възторжен и безкрайно млад! Вихрено преминавам от една жена към друга, говоря, смея се, танцувам и потънал в неземно блаженство, губя представа за времето.

Ала внезапно погледът ми случайно стрелва часовника: десет и половина! За мой ужас си спомням, че почти цял час вече танцувам, разговарям и се шегувам — как може да съм толкова недодялан! — а не съм поканил дъщерята на този дом! Танцувах само със своите съседки и две-три други дами — само с онези, които ми харесаха най-много, и напълно забравих дъщерята на дома! Каква дебелацина, какво оскърбление! Но сега ще побързам да поправам грешката си!

За мой ужас обаче изобщо не мога да си спомня как точно изглежда момичето. Нали само за миг се бях поклонил пред него, когато вече седеше на масата; спомням си единствено за някакво нежно и крехко създание, а сетне и за нейния бърз, сив и любопитен поглед. Но къде ли е сега? Тя е дъщерята в този дом, нима си е отишла? Неспокойно разглеждам всички жени и момичета край стената: никоя не ѝ прилича. Най-сетне влизам в третата зала, където свири квартетът, скрит зад китайски параван, и въздъхвам с облекчение. Защото я виждам седнала — положително това е тя: нежна, тънка, в бледосиня рокля — между две възрастни дами в нишата на будоара зад малахитенозелена маса, върху която има плоска ваза с цветя. Леко е привела малката си глава, сякаш изцяло се е отдала на музиката, и тъкмо по наситените свежи оттенъци на розите разбирам колко прозирно и бледо светлее нейното чело зад тежките махагонови коси. Ала не се впускам в излишни наблюдения. „Става

богу — отдъхвам си аз, — открих я!“ Още не е късно да поправа грешката си.

Отправлям се към масата — музиката гърми до нас — и се покланям в знак на учтива покана за танц. Недоумяващ поглед с изненада се приковава в мен, устните остават полуотворени, недоизrekli започнатото слово. Но тя не се и помръдва, за да ме последва. Може би не е разбрала? Покланям се повторно, шпорите ми леко звънват.

— Разрешете да ви поканя, милостива госпожице!

И тогава става нещо ужасно. Приведената горна половина на тялото внезапно се отмята назад, сякаш иска да избегне някакъв удар; в същото време кръвта се стича на талози към бледите страни, откренатите устни рязко се присвиват и само очите неподвижно се впиват в мен с такъв ужас, какъвто не съм виждал никога през живота си. В следващия миг цялото сгърчено тяло се напруга. Здравно стъпва на пода, опира двете си ръце на масата и се надига, вазата трака и дрънчи, в същото време нещо, дърво или метал, се сгромолясва от креслото ѝ на пода. Все още се придържа с двете си ръце за разклатената маса, лекото детинско телце все още се разтърсва от главата до петите; ала въпреки това не побягва, с растящо отчаяние продължава да стиска тежкия плот на масата. А трусовете и треперенето продължават да изригват от сгърчените пръсти чак до косите. И внезапно от нея се изтръгва ридание, диво, първично, като приглушен вопъл.

Двете възрастни дами вече се спускат към нея от страни, прихващат я, милват, приласкават, успокояват разстроеното момиче, нежно отдръпват сгърчените му ръце от масата и то отново рухва в креслото. Но риданията не стихват, напротив, стават по-несдържани — като кръвоизлив, като горещи струи продължават да изригват на тласъци от него. Ако музиката зад паравана спреше само за миг — ала тя заглушаваше всичко, — риданията щяха да се чуят чак в танцувалния салон.

Вцепенявам се от уплаха. Какво, какво все пак се бе случило? Безпомощно се вирам в двете възрастни дами, които се опитват да успокоят разплаканото момиче; а в този миг, осъзнало срамното положение, то отпуска глава върху масата. Ала риданията като бягащи вълни отново и отново разтърсват слабото телце, стигат чак до

раменете и след всеки внезапен тласък вазите се раздрънчават. Аз обаче стоя все така безпомощен, с вдървени стави, яката ме души като гореща примка.

— Извинете... — заеквам най-сетне полугласно в празното пространство и направо залитам назад към салона. Двете жени са заети с разплаканото момиче и не ме поглеждат.

По всичко личи, че тук все още никой не е забелязал станалото, двойките се носят вихрено, а аз усещам, че трябва да се хвана за рамката на вратата — залата със страшна сила се люлее около мен. Какво се случи? Нима забърках някаква каша? Господи, по време на вечерята съм пил твърде много и твърде бързо и в опиянението си сега извърших някаква глупост!

Тогава музиката секва, двойките се разделят. Околийският началник пуска Илона с поклон и аз незабавно се втурвам към нея, за да отмъкна почти силом изненаданото момиче настрана:

— Моля, помогнете ми! За бога, помогнете, обяснете ми!

Вероятно Илона е очаквала да ѝ прошепна нещо весело, когато я завличам към прозореца, защото погледът ѝ внезапно става суров: сигурно във възбудата си съм изглеждал безпомощен или ужасен. С разтуптяно сърце ѝ разказвам всичко. И странно: със същия несдържан ужас в погледа като другата девойка, тя ми се сопва:

— Да не сте полудели?... Нима не знаете?... Нима не видяхте?...

— Не — изломотвам аз, сразен за пореден път от същия непонятен ужас. — Какво да видя?... Нищичко не знам. Нали за пръв път стъпвам в този дом!

— Нима не забелязахте, че Едит... е парализирана?... Не видяхте ли бедните ѝ сакати нозе? Та тя не може да напрани и две крачки без патерици, а вие, бру... — тя бързо преглъща гневната дума — ... вие каните клетото създание на танц! О, това е ужасно, трябва веднага да ида при нея...

— Не! — В отчаянието си сграбчвам Илона за ръката. — Почакайте само миг, само миг... Трябва да ме извините пред нея. Все пак не можех да допусна... видях я само на масата, само за секунда... Моля, обяснете ѝ все пак...

Ала Илона с гневен взор вече е освободила ръката си и се втурва оттатък. Стоя със задавено гърло и блудкав вкус в устата на прага на салона, който шеметно се върти, жужи и бръмчи със своите (внезапно

непоносими за мен) непринудено разговарящи и смеещи се люде и си мисля: „Само след пет минути всички ще научат за моята глупост. Само още пет минути, и от всички страни по мен ще плъпват ехидни, презрителни, иронични погледи, а утре из целия град ще тръгне мълвата за моята груба непохватност, ще я предъвкват стотици уста, още утре, в ранни зори тя ще бъде разнесена заедно с млякото пред хорските порти, сетне ще се разпростре сред стаите на домашната прислуга и ще продължи към кафенета и канцеларии. Утре ще стигне и до моя полк.“

В този миг като през мъгла съзирам бащата с леко угнетено изражение — нима вече знае? — да прекосява салона. Нима, за бога, е тръгнал към мен? Не, в никакъв случай не мога да го срещна сега! Обзема ме панически страх от него и от всички. И без да съзнавам добре какво върша, залитам към вратата, която води към вестибюла и извън този пъклен дом.

— Господин подпоручикът вече ни напуска? — учудва се слугата с почтително съмнение.

— Да — отвръщам аз и веднага се стъписвам от словата, отронили се от моите устни. Нима действительно искам да си тръгна? И в следващия миг, когато той откача палтото от закачалката, осъзнавам ясно, че с това малодушно бягство извършвам поредната и навярно още по-непростима глупост. Във всеки случай вече е твърде късно. Сега просто не мога да му връча пелерината обратно; след краткия поклон, с който разтваря вратата на къщата пред мен, вече не мога да се върна в салона. И ето че внезапно се озовавам пред чуждия, проклет дом. Студеният вятър ме шибва в лицето, сърцето ми изгаря от срам, а дъхът ми пресеква като на човек, който се задушаваша.

Това бе гибелната глупост, с която започна цялата история. Сега, когато с укротена кръв и от разстоянието на много години отново си припомням тази нелепа случка, която сложи началото на моята злочестина, трябва да призная, че всъщност съм се заплел в недоразумението без каквато и да било вина; този „гаф“ би могъл да се случи и на най-умния, и на най-опитния човек — да покани на танц парализирано момиче. Ала тогава, непосредствено след първия ужас, възприемах себе си не само като отвратителен глупак, но и като брутален човек, като престъпник. Струваше ми се, че съм пребил с камшик невинно дете. Всичко това в крайна сметка можеше и да се

изглади, ако бях запазил самообладание; безспорно развалих играта едва след като в буквалния смисъл на думата побягнах: също като престъпник, без да се опитам да се извиня. Незабавно осъзнах това, щом първият повей на студения вятър ме шибна по челото на прага на дома.

Не мога да опиша състоянието, в което се намирах, когато застанах пред къщата. Музиката беше замлъкнала зад осветените прозорци, вероятно музикантите просто си отдъхваха. Но моето свръх възбудено чувство за вина незабавно ми внуши, че танците са прекратени заради мен, че всички са се струпали сега в малкия будоар, за да успокояват разриданото момиче, че всички гости — жени, мъже и девойчета — с единодушно възмущение ругаят зад онази затворена врата безчестника, поканил на танц сакалото дете и сетне, след като е извършил злодеянието, страхливо побягнал. А утре — изби ме пот, усетих хладината ѝ под фуражката — целият град ще узнае за моя позор, ще ме одумва и ще злослови. Вече мислено си представях моите другари Ференц, Мисливец и преди всичко Йोजи, проклетия присмехулник, които ще ме посрещнат ухилени: „Е, Тони, добре си се държал! За пръв път те изпуснахме от поглед и ето че успя да изложиш целия полк!“ Присмехът и подигравките ще продължат месеци наред в офицерското казино; десет, дори двадесет години на общата другарска трапеза се обсъжда всяка глупост, която някога е била извършена от наш възпитаник, увековечава се всяка магария, всеки виц става безсмъртен. Чак до ден-днешен, след цели шестнадесет години, се разправя скучната история за ротмистър Волински, който, щом се прибрал от Виена, се похвалил, че се е запознал с графиня Т. на Рингщрасе и още същата нощ прекарал с нея в жилището ѝ, но два дни по-късно вестниците описали скандала с нейната уволнена слугиня, която се представяла за самата графиня Т. при сделки и приключения, а освен това този Казанова бил лекуван цели три седмици от полковия лекар. Веднъж станеш ли смешен пред другарите си, оставащ смешен за вечни времена — те не знаят ни забрава, ни прошка. И колкото повече неща си представях или измислях, толкова по-силно ме разтърсваше треската на абсурдните идеи. В този миг смятах, че стотици пъти по-лесно е да натисна бързо спусъка на пистолета, отколкото да понеса адските терзания през идните дни, както и мъчителното очакване другарите ми да узнаят за моя позор и

подхванат зад гърба ми солените клюки и подигравки. Ах, познавах се добре и знаех, че не бих издържал, ако започнат гаврите и приказките...

Как съм се прибрал у дома, вече не помня. Знам само, че първата ми работа беше да разтворя долапа, където се намираше бутилката със сливова за моите гости, след което да пресуша две-три пълни до половината водни чаши, за да премахна ужасното гадене в гърлото. После направо с дрехите се хвърлих върху леглото и се опитах да размисля. Ала халюцинациите сред мрака са като цветя в оранжерии, там те избухват по-трескаво и по-тропично, покълват в знойната почва и ексцентрично се сплитат в ярки лиани, които пристягат гърлото; най-абсурдните кошмари се оформят със скоростта на сънища и препускат из нажежения мозък. Мислех, че съм опозорен до края на живота си, че съм отритнат от обществото, хулен от другарите, подиграван от целия град! Никога вече няма да напусна стаята, никога вече не ще посмея да се покажа на улицата — страхувах се, че ще срещна някого от онези, които са узнали за моето престъпление (в онази нощ на първоначална болезнена възбуда възприемах своята обикновена глупост като престъпление, а себе си като жертва на всеобщия присмех). Най-сетне успях да заспя, но сънят ми трябва да е бил повърхностен и неспокоен, защото страхът трескаво клокочеше в мен. Веднага след като отворих очи, пред тях изплува гневното детско лице. Съгледах трепкащите устни, сгърчените ръце, впити в масата, чух грохота на падналите дървени предмети и със закъснение проумях, че сигурно са били патериците й, обзе ме умопомрачителен страх, че вратата внезапно би могла да се разтвори и бащата — черен сюртук, бели кантове, златни очила — да се дотътри чак до леглото ми със своята рядка, добре гледана козя брадица. Скочих от страх. И когато пред огледалото се втренчих в своето лице, облято от студена пот, изпитах желанието да ударя право в лицето глупака, който ме гледаше.

Ала за щастие вече се бе съмнало, по коридора чаткаха стъпки, долу по паважа громоляха двуколки. А когато прозорците са светли, човек разсъждава по-ясно, не е впримчен от злия мрак, който много обича да рисува привидения. Може би, казвам си аз, всичко съвсем не е толкова ужасно? Може би никой не е забелязал случилото се? Естествено, тя никога не ще го забрави, не ще прости, тя — клетото, бледо, болно, сакато момиче! Тогава внезапно ме обзема спасителна

мисъл. Бързо сресвам разрошените си коси, навличам мундира и изтичвам край слисания ординарец, който отчаяно извиква след мен на своя ужасен немски с рутенски акцент^[1]:

— Гос'ин подпоручик, гос'ин подпоручик, кафе вече готово!

Като стрела се спускам по казарменото стълбище и с такава скорост профучавам край уланите, които са се пръснали полуоблечени из двора, че не им остава време да застанат мирно. С един скок ги отминавам и се озовавам при портала на казармата; с допустимата за един подпоручик скорост изтичвам право към цветарския магазин на площада пред кметството. Естествено, в нетърпението си съвсем съм забравил, че в пет и половина заранта магазините още не са отворени, ала за щастие госпожа Гуртнер освен с цветя търгува и със зеленчуци. Някаква полуразтоварена двуколка с картофи е спряла пред вратата и веднага след като похлопвам на прозореца, чувам продавачката шумно да слиза по стълбището. Набързо съчинявам следната история: вчера съвсем съм забравил, че днес е именният ден на мои близки приятели. След половин час трябва да тръгнем, ето защо много бих желал цветята да бъдат изпратени веднага. С една дума, къде са цветята, бързо, най-хубавите цветя, които има! Дебелата търговка, все още по халат, тутакси повлича пробитите си пантофи, отключва магазина и ми показва най-скъпоценната си стока — огромен букет дългостеблени рози: колко желая да купя? Всичките, казвам, всичките! Така ли да ги върже, или предпочитам да ги сложи в красива кошница? Да, да, в кошница. Тази щедра поръчка става причина остатъкът от месечната ми заплата да се стопи, през последните дни от месеца ще трябва да се откажа от кафенето и вечерята или да взема пари на заем. Но в момента това ми е безразлично, по-скоро дори се радвам, че трябва скъпо да заплатя за своята глупост, защото през цялото време изпитвам злобното желание хубавичко да се накажа за своите щуротии, горчиво да заплатя за двойната магария.

И така, всичко наред ли е? Най-хубавите рози, красиво подредени в кошница, ще бъдат изпратени незабавно и със сигурност, нали? Но ето че госпожа Гуртнер отчаяно ме догонва на улицата. Къде все пак и на кого да изпрати цветята, господин подпоручикът не е заръчал нищо. Ах, да, аз, трижди глупакът, бях пропуснал да го сторя в своята възбуда! За вила Кекешфалва, нареждам аз и благодарение на

ужасеното възклицание на Илона навреме си спомням малкото име на моята клета жертва: за госпожица Едит фон Кекешфалва.

— Разбира се, разбира се, господата фон Кекешфалва — гордо заявява госпожа Гуртнер — са нашите най-добри клиенти!

Тъкмо се каня пак да си тръгна, следва нов въпрос: дали не бих искал да добавя някоя и друга дума? Някоя и друга дума ли? Ах, да! Подателят! Дарителят! Че откъде иначе ще разбере от кого са цветята?

С една дума, отново влизам в магазина, вадя една визитна картичка и пиша: „С молба за прошка“. Не, не бива! Това би била четвъртата поредна глупост: защо отново да напомням за своята недодяланост? Но какво друго да напиша? „С искрени съжаления“ — не, съвсем не върви, в крайна сметка би могла да си помисли, че съжалението е адресирано до нея. Значи най-добре ще бъде да не добавям нищо, съвсем нищо.

— Приложете само визитната картичка, госпожо Гуртнер, единствено картичката.

Олеква ми. Изтичвам обратно в казармата, изгълтвам кафето и криво-ляво провеждам инструктажа, вероятно по-нервно и по-несвързано от обикновено. Но на уланите не им прави особено впечатление, когато някой подпоручик е махмурлия по време на утринните занимания. Доста са онези, които след нощния пир във Виена се връщат толкова уморени, че едва държат очите си отворени и задрямват по време на най-приятната езда. Всъщност дори ми е добре, че през цялото време заповядвам, проверявам, а сетне трябва да излизам и на езда. Защото службата в известен смисъл разсейва тревогата; естествено, неприятният спомен все още чука по слепоочията, някаква горчилка все още тежко присяда на гърлото...

Ала по обед — тъкмо съм се отправил към офицерското казино — моят слуга ме догонва и разгорещено крещи:

— Пане подпоручик!

В ръката си държи писмо: продълговат правоъгълник, английска хартия, синьо, леко парфюмирано писмо, на гърба фин отпечатък с герб, отвесен, тъпичък женски почерк. Бързо скъсвам плика и чета: „Сърдечно Ви благодаря, уважаеми господин подпоручик, за незаслужено красивите цветя, които невероятно силно ме зарадваха и още ме радват. Моля, заповядайте у нас на чай, следобеда изберете

сам. Предизвестие не е необходимо. Аз — уви! — съм си винаги у дома. Едит ф. К.“

Нежен почерк. Неволно си спомням тънките детски пръстчета, които се впиват в масата, спомням си бледото лице, което внезапно пламва пурпурночервено, сякаш някой е сипал бордо в стъклена чаша. Прочитам редовете за втори, за трети път и си отдъхвам. Колко дискретно отминава тя моята недодяланост! Колко умело и същевременно тактично намеква за собствения си недъг. „Аз — уви! — съм си винаги у дома.“ По-изискано не би могло да се прощава. Няма и намек, че се е обидила. От сърцето ми пада камък. Чувствувам се като обвиняем, който е очаквал доживотен затвор, а съдията се е изправил, положил е шапката върху главата си и е оповестил: „Оправдан сте.“ Естествено, трябва да побързам да ида при нея, за да ѝ благодаря. Днес е четвъртък — значи в неделя ще я посетя. О, не, по-добре още в събота!

[1] *Рутенски акцент* — рутените са украинци, жители на някогашна Австро-Унгария. ↑

Ала не устоях на думата си. Бях твърде нетърпелив. Преследваше ме желанието окончателно да залича вината си, да надмогна колкото може по-скоро неприятното чувство за несигурност. Защото страхът все още пълзеше по нервите ми — ами ако някой заговори в офицерското казино, в кафенето или където и да било за моя неуспех: „Я кажи, какво всъщност се случи във вилата на Кекешфалва?“ Тогава бих могъл да отговоря студено и хладнокръвно: „Очарователни хора! Вчера отново бях при тях за следобедния чай.“ Така всеки незабавно би установил, че не съм избягал оттам, да речем, със скандал. Веднъж да се сложи край на тази отвратителна история! Да приключи веднъж завинаги! И вътрешната възбуда в крайна сметка става причина още идния ден, в петък, докато се разхождам по главната улица с Ференц и Йожи, моите най-добри другари, да реша: ще отидеш на гости още днес! Тъй че съвсем ненадейно се сбогувам със своите леко изненадани приятели.

Пътят дотам всъщност не е особено дълъг — най-много половин час бърз ход. Първо трябва да се изминат пет досадни минути през града, сетне се върви по прашното шосе, което води и към нашия учебен плац — конете ни вече познават всеки негов камък и завой (можем съвсем да отпуснем юздите). Едва някъде по средата, при малкия параклис до моста, се отклонява една по-тясна алея, засенчвана от стари кестени — в известен смисъл частна алея, използвана твърде малко от хора и превозни средства и съпътствувана от кротките, спокойни извивки на малък изворен поток.

Ала странно наистина — колкото повече приближавам малкия дворец, чиито бели зидове с желязна порта вече започват да се мяркат, толкова по-бързо се изпарява смелостта ми. Така както пред самата врата на зъболекаря човек се старае да измисли някакъв повод все пак да си тръгне, преди да е дръпнал звънчето, по същия начин и на мен ми се прииска незабавно да се върна. Нима това наистина трябваше да стане тъкмо днес? Не бих ли могъл да сметна, че чрез онова писмо окончателно съм се справил е неприятната история? Неволно забавям стъпките си; в края на краищата все още мога да си тръгна, заобиколният път винаги е за предпочитане, когато искаш да избегнеш правия; ето защо прекосявам потока по някаква разклатена дъска, отклонявам се от алеята и тръгвам към поляните, за да поразгледам двореца от всички страни.

Къщата зад високия каменен зид представлява едноетажна продълговата постройка в стил късен барок, боядисана по стар австрийски маниер в така нареченото шьонбрунско жълто, със зелени прозоречни капаци. Отделени от двора, няколко по-малки сгради се гушат в големия парк, който не бях забелязал по време на своето първо нощно посещение — вероятно бяха предназначени за прислугата, административния персонал и конюшните. Едва сега, когато се вирам през така наречените „биволски очи“ — овалните процепи на огромния зид, — забелязвам, че дворецът Кекешфалва е не модерна вила, за каквата го бях взел, подведен от вътрешното обзавеждане, а истински господарски чифлик, старинно аристократско имение от рода на онези, които бях виждал понякога в Чешко по време на кавалерийските маневри. Поразително впечатление правеше единствено странната четвъртита кула, която по своята форма донякъде напомняше италианска камбанария; височината ѝ бе направо необяснима, навярно беше останка от замък, който преди години вероятно се е намирал на същото място. Чак сега си спомних, че неведнъж съм съглеждал странната наблюдателница от учебния плац. Смятал съм я, разбира се, за църковната кула на някое село и едва сега ми хрумна, че ѝ липсва обичайното кубе; освен това чудатият куб е снабден с плосък покрив, който служеше за слънчева тераса или обсерватория. Ала колкото повече се убеждавах в старинния феодален произход на аристократското имение, толкова по-неприятни усещания ме обземаха: тъкмо тук ли, където формите очевидно имат особено значение, трябваше да се проявя с такава недодяланост?!

Но ето вече завършвам своята обиколка и от обратната страна стигам до решетъчната порта и най-после набирам нужната смелост. Минавам по пътя, настлан с чакъл, който разделя правите като свещи, подкастрени дървета, и похлопвам на входната врата с тежкото бронзово чукче, което по стар обичай изпълнява ролята на камбанка. Слугата се явява начаса — странно, сякаш ни най-малко не е изненадан от внезапното посещение. Без да задава каквито и да било въпроси или да поеме моята визитна картичка, той ме кани с учтив поклон да изчакам в салона: дамите все още били по стаите си, но скоро щели да слязат; с една дума, няма съмнение, че ще бъде приет. Провожда ме по-нататък — като посетител, известил за своето идване; отново изпитвам неловкост, когато разпознавам салона с червената

тапицерия (нали тук бяха танците), а горчилката в гърлото ми напомня за помещението със съдбовната ниша, което би трябвало да се намира в непосредствена близост.

Плъзгаща се врата с цвят на слонова кост, изящно украсена със златни орнаменти, закрива поне засега арената на моята глупост, която съвсем ясно си представям в този миг; ала само след броени минути долавям зад тази врата разместване на кресла, сподавен говор, внимателно влизане и излизане, което издава присъствието на множество хора. Използвам времето, докато чакам, за да разгледам салона: разкошни мебели в стил Луи XVI, вдясно и вляво — старинни гоблени, а между стъклените врати, които водят направо към градината — стари живописни изображения на Канале гранде и площад Сан Марко във Венеция, които ми се струват с голяма стойност, макар че съм невеж в тия работи. Във всеки случай не се задълбочавам кой знае колко над скъпите произведения на изкуството, защото с напрегнато внимание се вслушвам и в шумовете откъм съседната зала. Оттам долита леко похлопване на чинии, някаква врата изскърцва, а сега ми се струва, че чувам неравното глухо топуркане на патерици.

Най-сетне невидима ръка разтваря отвътре крилата на вратата. Насреща ми иде Илона.

— Колко мило, че дойдохте, господин подпоручик!

И незабавно ме въвежда в залата, която така добре познавам. В същата ниша на будоара, върху същото кресло зад все същата малахитова маса (защо ли повтарят тази ужасна за мен обстановка?), е седнала парализираната девойка; бяло кожено наметало тежко лежи в скута ѝ, за да скрие краката — изглежда, държат да не ми припомнят „онази случка“. С видимо подготвена дружелюбност Едит ме посреща усмихнато от своя болничен кът. Ала първата среща си остава фатална; по смущението и лекото напрежение, с което ми подава ръка над масата, тя тозчас ме кара да забележа, че също мисли за „онази случка“. И двамата не съумяваме да изречем първите слова.

За щастие Илона бързо нарушава тягостното мълчание:

— Какво бихме могли да ви предложим, господин подпоручик — чай или кафе?

— О, каквото обичате... — отвърщам аз.

— Не — онова, което предпочитате, господин подпоручик! Оставете церемониалностите настрана, наистина не ни затруднявате.

— В такъв случай кафе, моля — отсичам аз и се радвам, че гласът ми звучи почти непринудено.

Деловият въпрос на кестениявата девойка дяволски бързо стопява първоначалното напрежение. Ала сетне тя незабавно напуска стаята, за да даде поръчката на прислужника, и без да прояви никакъв такт, ме поставя в неприятно положение: оставам насаме със своята жертва. Крайно време е да кажа нещо, да поведе разговор на всяка цена. Но в гърлото ми е заседнала буца, а и погледът ми навярно е донякъде смутен, не се осмелявам да спра очи на креслото, защото тя би могла да си помисли, че се вирам в кожената наметка, която покрива сакатите ѝ нозе. За щастие Едит проявява по-голямо самообладание от мен и ме заговорва с известна припряност, която за пръв път забелязвам у нея:

— Но защо не седнете, господин подпоручик? Ето тук, преместете онзи фотьойл. И защо не свалите сабята си — нали ще сключваме мир... сложете я на масата или на перваза... където пожелаете.

Придърпвам фотьойла с известна непохватност. Все още не съумявам да я погледна непринудено. Тя обаче продължава енергично да ми помага:

— Искам отново да ви благодаря за прекрасните цветя... наистина са прекрасни, погледнете само колко красиво стоят във вазата. И освен това... освен това... трябва да се извиня и за своя глупав изблик... Държах се ужасно... Цялата нощ не можах да мигна, така се срамувах... Намерението ви наистина бе проява на любезност... откъде можехте да знаете... И освен това — внезапно се засмива гръмко и нервно, — освен това отгатнахте съкровенията ми помисли... Та аз нарочно бях седнала така, че да наблюдавам танцуващите, и тъкмо когато се появихте, бях обзета от копнежа да танцувам заедно с тях... Луда съм по танците... В състояние съм часове наред да гледам как другите танцуват — гледам ги и сама започвам да усещам всяко тяхно движение... наистина всяко движение... Тогава танцува не другият човек, а аз, аз съм тази, която се върти, привежда, огъва се, оставя се да я водят и люлеят... да, човек наистина би могъл да оглупее така, вие навярно не го и подозирате... Е, все пак още като дете можех да танцувам доста добре и с неимоверно удоволствие... и винаги когато сега сънувам, сънувам

някакъв танц... Да, колкото и глупаво да звучи, танцувам насън и може би за татко е добре, че онова... че то се случи с мен, защото иначе щях да избягам от къщи и да стана танцьорка... Нищо друго не ме въодушевява така и смятам, че е великолепно да грабваш, да увеличаш и да вълнуваш със своето тяло, с движенията си, с цялото си същество десетки и стотици хора, всяка вечер... сигурно е великолепно... Впрочем за да видите колко съм вманиачена по този въпрос... събирам всички снимки на великите танцьорки. Всичките ги имам: Захаре, Павлова, Карсавина. Имам фотографиите на всички — във всичките им роли и пози. Почакайте, ще ви ги покажа... там са, в кутията... там, при камината... в китайската лакирана кутия... — Гласът ѝ внезапно става гневен от нетърпение. — Не, не, не, там, вляво, до книгите... ах, страшно сте несръчен... Да, тази! — Най-сетне открих кутията и я отнесох при нея.

— Вижте, тази най-отгоре е любимата ми снимка, Павлова като умиращ лебед... ах, ако можех да я последвам, ако можех да я видя... струва ми се, че този ден би бил най-щастливият в живота ми!...

Задната врата, през която Илона бе излязла, започва леко да се открехва. Бързо, сякаш заловена на местопрестъплението, Едит затваря кутията рязко и шумно. Словата, които изтръгва сега от себе си, звучат като заповед:

— Не споменавайте нищо пред другите! Нито дума за това, което ви казах!

Беловласият лакей с красиво подстригани бакенбарди, ала Франц Йосиф внимателно разтваря вратата; зад него Илона тика пред себе си отрупана чайна маса на гумени колелца. Сервира, сяда при нас и аз веднага ставам по-сигурен. Дългоочаквания повод за разговор ни дава огромната ангорска котка, която безшумно се е вмъкнала заедно с чайната маса и сега непринудено и свойски се гали в краката ми. Любувам се на котката, а в това време започват да ваят въпроси: колко време вече се намирам тук, как се чувствам в гарнизона, дали познавам подпоручик Едикойси, дали често пътувам до Виена — неволно завързваме обикновен, лек разговор, който незабелязано стопява тягостното напрежение. Постепенно дори се осмелявам да поразгледам двете девойки от страни; те са коренно различни, Илона вече е истинска жена, чувствено знойна, налята, разкошна, здрава; редом с нея Едит — полудете, полудевоиче, — навярно седемнадесет

или може би осемнадесетгодишно, изглежда някак си недоразвита. Странен контраст: с едната ти се иска да танцуваш, да се целуваш, а другата да глезиш като болна, предпазливо да я галиш, да я закриляш и преди всичко да я успокояваш. Защото цялото ѝ същество излъчва някакво неизмеримо безпокойство. Лицето ѝ нито за миг не се успокоява, поглежда ту вдясно, ту вляво, ту се напруга, ту изтощено се обляга назад; говори със същата нервност, с която се движи — винаги на пресекулки, винаги стакато, винаги без паузи. Помислям си, че тази припряност и тревожност служат за уравновесяване на натрапената неподвижност на нозете ѝ, а може би някаква постоянна лека трескавост също ускорява движенията и думите ѝ. Ала не ми остава много време за съзерцание. Защото със светкавичните си въпроси и лекия бързорек говор тя умее изцяло да задържи вниманието върху себе си; ето че съвсем неочаквано се впускам във вълнуващ и интересен разговор.

Всичко трае около час. Дори час и половина. Сетне откъм салона внезапно се приближава някаква фигура; човекът влиза внимателно, сякаш се бои да не ни смути! Това е Кекешфалва.

— Моля, моля — възпира ме той, когато понечвам да стана и да засвидетелствувам почитта си. Сетне се привежда, за да целуне бегло челото на дъщеря си. Отново е с черния сюртук, белия нагръдник и старомодната папийонка (никога не го видях облечен другояче); с проникателния си взор иззад златните очила прилича на лекар. И действително присяда до сакатото момиче внимателно като лекар, който се разполага на крайчеца на болничен одър. Странно наистина, но в мига на неговата поява върху стаята поляга меланхолна сянка; боязливият начин, по който от време на време изпитателно, косо и нежно поглежда своето дете, нарушава и помрачава ритъма на нашето досегашно непринудено събеседване. И той на свой ред скоро усеща смущението ни, защото се старее да поведе някакъв разговор. И той пита за полка, за ротмистъра, осведомява се за предишния полковник, преминал на длъжност във Военното министерство. Добивам впечатлението, че от години удивително добре познава вътрешните ни проблеми и освен това — кой знае защо, имам подобно чувство — с точно определена цел съзнателно изтъква личното си приятелство с всеки висш офицер поотделно.

Още десет минути, си мисля аз, и набързо ще се сбогувам. Но ето че някой за втори път леко похлопва на вратата, слугата влиза безшумно, върви като да е бос и прошепва нещо на Едит. Тя избухва несдържано:

— Да изчака! Или не, днес по-добре изобщо да ме остави на мира! Да си върви, нямам нужда от него!

Всички се чувствуваме притеснени от нейната сприхавост и аз се надигам с убеждението, че съм се застоял твърде дълго. Ала тя ме скастрия със същата невъздържаност, с която се бе обърнала и към слугата:

— Не, останете! Нищо не се е случило...

Всъщност повелителният тон издава донякъде липса на възпитание. Очевидно бащата също усеща неприятното впечатление, защото с безпомощно и загрижено изражение я упреква:

— Но, Едит...

И сега самата тя проумява — може би по неговата уплаха, а може би по моето смущение, — че е прекалила, защото внезапно се обръща към мен:

— Извинете. Йозеф действително можеше да изчака, вместо да ми тропа по вратата. Просто става дума за всекидневния ми тормоз, за масажиста, който прави с мен раздвижващи упражнения. Пълна глупост: едно-две, едно-две, нагоре-надолу, нагоре-надолу; всичко щяло изведнъж да се оправи. Последното откритие на нашия доктор, напълно излишно мъчение. Безсмислено като всички останали досега.

Поглежда баща си предизвикателно, сякаш го държи отговорен за случилото се. Смутеният възрастен човек (срамува се от мен) се привежда към нея:

— Но, дете мое... наистина ли смяташ, че доктор Кондор...

Ала предпочита да замълчи, защото около устните ѝ пробягват нервни тръпки, потрепват и нежните ѝ ноздри. Устните и тогава бяха потръпнали по същия начин — уплаших се, че ще избухне отново. Тя обаче внезапно се изчерви и отстъпчиво, промълви:

— Е, добре, ще отида, въпреки че няма никакъв смисъл, никакъв смисъл. Простете, господин подпоручик, надявам се, че скоро пак ще ни посетите.

Покланям се и понечвам да се сбогувам. Но тя още веднъж променя намерението си.

— Не, останете още малко с татко, докато се оттегля оттук!

Набляга на думата „оттегля“ с такава острота и отбивистост, сякаш, изрича някаква заплаха. Сетне взема бронзовата камбанка от масата и позвънява — едва по-късно забелязах, че из цялата къща, върху всички маси, има подобни камбанки, които се намират в нейния обсег, за да може по всяко време да издаде своите заповеди, без да ѝ се налага да чака нито миг. Камбанката извънява остро и пронизително. Слугата, дискретно изчезнал при нейното избухване, тутакси се появява отново.

— Помогнете ми — заповядва му тя и отхвърля коженото наметало. Илона се привежда към нея, прошепва ѝ нещо, но видимо възбудената девойка с негодувание скастрия приятелката си. — Не, Йозеф просто ще ме подкрепя. Ще вървя сама.

Онова, което следва, е ужасно. Слугата се навежда и с явно заучено движение хваща с двете си ръце лекото тяло под мишниците и го повдига. Щом се изправя, подпряна с две ръце на облегалката на фотьойла, тя предизвикателно ни оглежда всички подред; сетне посяга към патериците, които са били скрити под завивката, прехапва устни, намества се отгоре им и — трака-трак, тапа-тап — закрачва тежко, залита, отхвърля се напред зигзагообразно и зловещо, а слугата я сподиря с разперени ръце, пази я, готов незабавно да я прихване, ако се подхлъзне или загуби равновесие. Трака-трак, тапа-тап, нова стъпка, още една, а през това време нещо тихо подрънква и скрипти, сякаш някой разтяга кожа и метал: сигурно — не се осмелявам да погледна клетите ѝ нозе, — сигурно носи някакви подпорки на ставите си. Сърцето ми се свива при това припряно, мъчително придвижване, сякаш го е сграбчила ледена ръка, защото незабавно проумявам целта на тази нейна демонстрация — тя не желае да ѝ помагат или да я изкарат с подвижния стол: иска да ми покаже, тъкмо на мен, иска да покаже на всички ни, че е инвалид. Исква да ни причини болка, защото изпитва някакво тайнствено желание за мъст, което произтича от отчаянието ѝ, иска да ни измъчва със собствената си мъка, да обвини нас, здравите хора, а не бога. Ала тъкмо това ужасно предизвикателство ме кара да проумея — и то хилядократно по-силно, отколкото при нейния пръв, отчаян изблик, когато я поканих на танц — колко безгранично я измъчва тази нейна безпомощност. Най-сетне — минава цяла вечност — тя изминава със залитане няколкото стъпки до

вратата, страдалчески се прехвърля от едната патерица върху другата с цялата тежест на своето разтърсвано, разлюляно телце; нямам смелост поне веднъж да се взра в нея. Защото само сухото пукане на патериците, само тракането и глухите удари при придвижването, скрибуцането и тътренето на подпорните, съчетано с приглушеното пъхтене от непосилното напрежение, ме сломяват и покъртват до такава степен, че усещам как сърцето ми ще изхвъркне. Вече е напуснала стаята, но аз със затаен дъх продължавам да слушам как ужасният шум заглъхва зад притворените врати и най-сетне изчезва.

Едва сега, когато настъпва пълна тишина, се осмелявам отново да вдигна очи. Възрастният човек — забелязвам го чак в този миг — междувременно тихо е станал и напрегнато, твърде напрегнато се визира навън през прозореца. Срещу трепкащата външна светлина различавам само силуета му, ала все пак виждам как раменете на приведената фигура потръпват. И той, бащата, макар че всеки ден наблюдава терзанията на своето дете, също е поразен от тази гледка.

Въздухът в стаята е застинал помежду ни. След няколко минути тъмната фигура най-сетне се извърща и с несигурни стъпки тръгва тихо към мен, сякаш се придвижва върху хлъзгава повърхност.

— Моля ви, господин подпоручик, не се сърдете на детето, ако е било малко несдържано, обаче... Вие не знаете колко мъки изтърпя през последните години... Все нови и нови неща, всичко напредва ужасно бавно, разбирам защо е станала невъздържана. Но какво да сторим? Все пак трябва да опитаме всичко, трябва, няма как...

Възрастният човек е застанал пред празната чайна маса и говори, без да ме поглежда. Взира се в масата с очи, почти скрити под посивелите клепачи. Посяга като насън към отхлупената захарница, взема една бучка, върти я между пръстите си, безсмислено се втрещва в нея и пак я слага настрана; държи се като човек, който не е на себе си. Все така не откъсва очи от чайната маса, сякаш нещо странно е пленило погледа му. Несъзнателно взема една лъжичка, вдига я, сетне отново я слага на мястото ѝ, а после заговаря сякаш именно на нея:

— Ако знаехте само какво беше детето по-рано! По цял ден тичаше нагоре-надолу по стълбите, направо летеше по стъпала и стаи — чак ни дострашаваше... На единадесет години така кръстосваше ливадите със своето пони, че никой не успяваше да я настигне. Аз и покойната ми съпруга често изтърпвахме от ужас — беше толкова

безстрашна, палава и чевръста, постигаше всичко с такава лекота!... Постоянно ни се струваше, че е достатъчно да разпери ръце и ще литне... и тъкмо на нея да се случи това, тъкмо на нея...

Главата с редките бели коси все повече се свежда над масата. Ръката продължава нервно да рови сред пръснатите предмети — вместо лъжичката сега улавя щипката за захар и чертае с нея загадъчни знаци по масата (зная: срамува се, смущава се, просто го е страх да ме погледне).

— И въпреки всичко, колко лесно можем да я зарадваме до ден-днешен! Като дете се прехласва по най-дребните неща. Разсмива се на най-глупавата шега и се въодушевява от всяка книга — да можехте само да видите колко очарована бе, когато пристигнаха вашите цветя, и как се отърси от страха, че може да ви е обидила... Едва ли подозирате колко е чувствителна към всичко... усеща нещата много по-силно от нас. Убеден съм, никой не е по-отчаян в този миг от самата нея, задето е била толкова невъздържана... Ала как... как изобщо *би могла* да се владее... как едно дете би могло постоянно да проявява търпение, след като всичко напредва толкова бавно, как да се примирява, след като господ го е наказал така, и то без да е сторило нищо... никому нищо!

Все така се вира във въображаемите фигури, които треперещата му ръка е разчертала в празното пространство с щипката за захар. Но сякаш обзет от внезапна уплаха, той звънко я захвърля настрана. Като че ли се пробужда, и то, защото осъзнава, че не е говорил само на себе си, а на някакъв напълно непознат човек. Със съвсем друг глас — трезв и потиснат — несръчно започва да се извинява:

— Простете, господин подпоручик... защо ли наистина ви занимавам с нашите грижи! Стана така, защото... стана ми нещо... а само исках да ви обясня... Не бих желал да си помислите нещо лошо за нея... че тя...

Не знаей откъде се взема тази смелост у мен, но прекъсвам смутената му накъсана реч и пристъпвам към него. Сетне внезапно поемам с две ръце десницата на възрастния чужд човек. Не казвам нищо. Само взимам неговата студена, кокалеста ръка, която неволно трепва, и я стискам. Той изненадан се вира в мен, очилата му хвърлят коси отблясъци, а зад тях се прокрадва неуверен и смутен поглед, който меко потърсва моя. Дострашава ме, че в този миг ще каже нещо. Ала не го прави; само черните кръгли зеници все повече се

разширяват, сякаш ще изскочат от орбитите. И аз усещам как в гърдите ми се надига вълна от непознато досега умиление; за да избягам от него, бързо се покланям и излизам.

В преддверието слугата ми помага да облека пелерината си. Внезапно усещам как зад мен въздухът се раздвижва. Без да се обръщам, разбирам, че възрастният човек ме е последвал и сега стои при портала, обзет от копнежа да ми благодари. Но аз не желая да ме засрамват. Преструвам се, че не забелязвам присъствието му зад гърба ми. Бързо, с разтуптяно сърце, напускам злочестия дом.

На следващото утро, когато прозирната мъгла все още се стеле над къщите, а прозоречните капаци са затворени, защото пазят кроткия сън на гражданите, нашият ескадрон потегля както обикновено към учебния плац. Първо прекосяваме под команда неравната каменна настилка; доста сънени, тромави и начумерени, моите улани се олюляват на седлата си. Скоро успяваме да се промъкнем през четирите или петте улички; по широкото шосе подкарваме в лек тръс, а сетне свиваме вдясно към откритите ливади. Давам на взвода си команда „галоп“, конете изпръхтяват и с внезапен скок се впускат напред. Умните животни вече познават мекото, хубаво, широко поле; нямат нужда от допълнителна покана, тъй че отпускате юздите, защото едва усетили натиска на бедрата, жребците политат с всички сили. И те усещат радостта от възбудата и волността.

Яздя най-отпред. Яздя със страстно удоволствие. Чувствувам как пулсиращата кипнала кръв струи от хълбоците към отпуснатото тяло и го насища с живителна топлина, а в същото време студеният въздух свисти край челото и страните на ездача. Приказен утринен въздух: той все още има вкус на нощна роса, на дишаща рохкава пръст, на уханье от разцъфтели полета, но освен в него ездачът се потапя и в топлите, чувствени изпарения на издишващите ноздри. Всеки път се въодушевявам от този пръв утринен галоп, който разтърсва отмалялото, сънено тяло и го изпълва с наслада, стопява вцепенението като задушлива мъгла; усещането за лекота, което ме окриля, неволно разширява гърдта ми и с разтворени устни започвам да пия свистящия въздух. „Галоп! Галоп!“ Чувствувам как взорът ми се прояснява, как сетивата ми се раздвижват, а зад мен звучи равномерно подрънкване

на сабите, отривистото пръхтене на конете, мекото скърцане на седлата, равният тропот на копитата. Литналата група от мъже и коне се е сляла в едно-единствено тяло на кентавър, понесла се е вихрено напред. Напред, напред, напред, галоп, галоп, галоп! Ах, как ни се иска да яздим все така, да яздим чак до края на света! Изпълван от тайна гордост, че съм господар и създател на тази радост, от време на време се извъръщам назад, за да погледна своите хора. И внезапно съзирам, че моите добри улани до един са придобили нови изражения. Тежката угнетеност, апатията и сънливостта са се стопили в очите им като сажди. И понеже усещат, че ги наблюдавам, се изправят още по-напето и отвърщат с усмивка на радостта в погледа ми. Чувствувам как и тези потиснати селски чеда се разтърсват от удоволствието, което извира от стремителното движение, от това предчувствие за човешкия полет. Всички с еднакво блаженство усещаме физическото щастие от своята младост, от силите, които се напругат и същевременно разкрепостяват.

Ала внезапно издавам командата „Стооой! Тръс!“ Всички изненадано дръпват юздите. Целият взвод като рязко спряна машина забавя ход. Леко озадачени ме поглеждат отстрани, защото — познават и мен, и необуздания ми копнеж към ездата — инак с яростен галоп прекосяваме ливадите и на един дъх стигаме до очертания с жалони учебен плац. Ала аз си бях представил, че някаква чужда ръка внезапно е грабнала юздите от мен: изведнъж си бях припомнил нещо. Може би несъзнателно бях забелязал на хоризонта вляво белия четириъгълник на зидовете, дърветата в парка около замъка и покрива на кулата и тази гледка ме бе пронизала като куршум: навярно някой те наблюдава оттам! Някой, когото си огорчил със своята страст по танците, а сега отново го обиждаш със страстта си по ездата. Някой, който има сакати, оковани нозе и би могъл да ти завиди, задето си се устремил като лекокрила птица. Във всеки случай ме обзема внезапен срам, задето съм здрав, свободен и опиянен от този полет, засрамвам се от това неподправено физическо щастие, сякаш то е някаква непристойна привилегия. Принуждавам своите разочаровани момчета да ме следват през ливадите в мъчителен тръс. Без да ги погледна, усещам как напразно очакват командата, която отново би ги окрилила.

Естествено, проумявам в същия миг, в който изпадам в странното потиснато състояние, че тези самоизтезания са глупави и безполезни. Проумявам, че е безсмислено да се лишаваш от някакво удоволствие,

защото други хора са лишени от него, да отхвърляш щастието от себе си, защото друг човек е злощастен. Проумявам, че всяка секунда, в която ние се смеем и си подхвърляме глуповати вицове, някой някъде се задушава и умира, че неволята се е притаила зад хиляди прозорци и хората гладуват, че има болници, каменоломни и каменовъглени мини, че безчет хора по всяко време работят изтощително във фабрики, учреждения, затвори и че на никого няма да му стане по-леко, ако още един човек безсмислено се самоизтезава. Съзнавам, че ако се опитаме да си представим цялата нищета на този свят, ще се задушим в съня си и усмивката завинаги ще угасне върху устните ни. Ала човек никога не се поразява и съсипва от измислените, от въображаемите страдания; душата е в състояние да се покърти истински единствено от онова, което непосредствено е видяла със своя състрадателен взор. В разгара на страстния възторг пред мен внезапно се беше появило бледото, разкривено лице, близко и осезаемо като видение — бях я видял как се влачи из залата с патериците и същевременно бях чул подрънкването и скърцането на скритите подпорки върху болните ѝ стави; в същия миг — без да мисля, без да разсъждавам — бях дръпнал ужасен юздите. Какво от това, че сега, впоследствие, си казвам: кому е нужно да яздиш така глупаво и тягостно бавно, вместо да се отдадеш на шеметния, на пленителния галоп? И все пак ударът, изглежда, е улучил някое кътче от моето сърце, което се намира близо до съвестта; нямам повече смелост да се насладя енергично, свободно и пълноценно на своето тяло. Бавно и сънливо се мъкнем чак до края на гората, откъдето се свива за към учебния плац; едва след като напълно излизаме от полезрението на замъка, аз се съвземам и си казвам: „Глупости! Я остави тези нелепи сантименталности!“ И издавам команда:

— Напред! Гаа-лоп!

Започна се само с това внезапно дръпване на юздите. Същевременно то бе и първият симптом на странното отравяне от състраданието. Отначало изпитах единствено смътното усещане — също като при болест, когато се събуждаш със замаяна глава, — че нещо се е случило или се случва с мен. До този миг равнодушно бях живял своя точно разчертан, скучен живот. Занимавали ме бяха единствено нещата, които се струваха важни или забавни на моите другари, на моите началници и никога и към никого не бях проявявал съпричастие, както никой не беше проявявал съпричастие и към мен.

Всъщност нищо досега не беше ме затрогвало. Отношенията с моето семейство бяха точно установени, кариерата ми бе предначертана и регламентирана и тази безгрижност — проумях го едва сега — бе направила сърцето ми лекомислено. И внезапно нещо се бе случило в мен, с мен — не нещо реално и зримо, наглед то не беше съществено. И все пак този кратък миг, когато в гневните очи на обидената девойка бях съзрял неподозираните досега глъбини на човешкото страдание, беше разрушил нещо в мен и сега от сърцето ми струеше ненадейна топлина, разливаше се и възбуждаше онази тайнствена треска, която си оставаше необяснима за мен — така, както и болестта е необяснима за болния. Отначало не проумявах почти нищо — освен че съм прекрачил кръга, в който безгрижно съм живял до този миг, и съм навлязъл в нова зона, възбуждаща и същевременно тревожна като всичко ново; за пръв път виждах зейналата паст на чувствата, която необяснимо ме съблазняваше да я измеря и да се сгромолясам в нея. Ала в същото време някакъв инстинкт ме предупреждаваше да не се поддавам на рискованото любопитство: „Стига толкова! Нали се извини! Вече си изяснил глупавата история!“ Но някакъв друг глас ми нашепваше: „Пак иди там! Изпитай отново как ще те полазят ледените тръпки на страха и напрежението!“ „Откажи се! — долиташе повторното предупреждение. — Не се натрапвай, не се намесвай! Млади човече, не си дорасъл за огромното напрежение и какъвто си глупав, ще извършиш по-големи дивотии и от първия път.“

Ала неочаквано всичко се реши без мен, защото три дни по-късно върху масата ми кацна писмо от Кекешфалва: дали в неделя не бих желал да вечерям у тях? Този път щели да дойдат само мъже, а между тях бил онзи подполковник фон Ф. от Военното министерство, за когото ми е говорил, и, естествено, дъщеря му и Илона също щели много да се зарадват. Не се срамувам да си призная, че доста се поласках от тази покана — все пак бях плах, свенлив младеж. С една дума, въпреки всичко не ме бяха забравили, а самата забележка, че подполковник фон Ф. щял да дойде, съдържаеше сякаш известен намек: Кекешфалва (разбрах веднага, че го прави от чувство на признателност) дискретно искаше да ме протежира в службата.

И действително не съжалих, задето незабавно дадох съгласието си. Вечерта наистина бе приятна. Аз, младшият офицер, на когото в полка никой не обръщаше особено внимание, имах чувството, че съм

обграден от особената, напълно непривична сърдечност на по-възрастните изискани господа — вероятно Кекешфалва бе насочил вниманието им към мен. За пръв път в живота ми висш началник се отнасяше към мен без каквото и да било служебно превъзходство. Осведоми се дали съм доволен от своя полк и какви са възможностите за израстването ми в службата. Окуражи ме да се допитвам до него, когато отида във Виена или ако някога имам нужда от нещо. Нотариусът пък — плешив жизнерадостен човек, с добродушно, лъчезарно и кръгло лице — ме покани на гости; директорът на захарната фабрика постоянно се обръщаше към мен — разговорът ни бе коренно различен, не като в офицерското казино, където покорно трябваше да се съгласявам с всяко мнение на по-висшите по чин! Побързо, отколкото си мислех, ме обзе приятна сигурност и само след половин час заговорих с тях напълно свободно.

Двамата слуги отново сервираха неща, за които само бях слушал от чужди разкази или от хвалбите на по-заможните си другари: хайвер, приказен и леденостуден (вкусвах го за пръв път), пастети от сърни и фазани, а към тях — пак онези вина, които блажено окрилят сетивата. Зная, че е глупаво да се въодушевяваш от подобни неща. Но защо да го отричам? Аз, дребният, млад, привикнал на суров живот подпоручик с почти детинска суетност се наслаждавах на възможността да чревоугоднича с видните възрастни господа. По дяволите, си мислех постоянно, по дяволите, всичко това трябва да го види Ваврушка и онзи кекав доброволец, който непрекъснато ни се перчи колко разточително бил вечерял във Виена при Захер! Трябваше да попаднат в този дом, тогава щяха да загубят и ума, и дума! Ех, да можеха завистливците да видят как съм се разположил тук и как подполковникът от Военното министерство се чука с мен, как дружелюбно споря с директора на захарната фабрика, който сетне извънредно сериозно заявява: „Поразен съм от вашата осведоменост.“

Поднасят кафето в будоара, конякът пристига в големи, тумбести, леденостудени чаши, калейдоскопът от ликьори се появява отново, естествено, пристигат и забележителните дебели пури във великолепни опаковки. По време на разговора Кекешфалва се привежда към мен, за да ме попита дискретно какво предпочитам: да играя карти или да побърбя с дамите. Естествено, второто, бързам да отговоря аз, защото все пак не ми се ще да рискувам: по-добре е да не

играя робер с един подполковник от Военното министерство. Ако спечеля, бих могъл да го ядосам, а ако загубя — ще трябва да прежаля месечната си заплата. А освен това си спомням, че в портфейла ми има най-много двадесет крони.

И така, докато край нас подреждат игралната маса, аз се разполагам при двете момичета. Странно наистина — дали от виното или от доброто настроение, което преобразява всичко? — но днес и двете ми се струват извънредно симпатични. Едит не е толкова бледа, прежълтяла и болнава като последния път — навярно е сложила малко руж в чест на гостите или самото весело настроение е оцветило страните ѝ; във всеки случай нервно потрепващата гънка около устните и своенравният тик на веждите са изчезнали. Седнала е тук в дълга розова рокля, никаква кожа, никакво одеяло не скриват недъга ѝ и въпреки всичко нито аз, нито останалите мислим за „него“, защото настроението ни е отлично. Обзема ме леко съмнение, че Илона си е пийнала, очите ѝ искрят, а когато засмяно отмята своите красиви, пълни рамене, направо трябва да се дръпна назад, за да устоя на изкушението: дори случайно не бива да докосвам голите ѝ ръце!

След коняка, който сгрыва наистина чудесно, с хубава и силна пура, чийто дим великолепно гъделичка ноздрите, с две хубави, възбудени момичета до себе си и след такава разкошна вечеря дори на най-големия глупак не е трудно да се разбъбри. Зная, че, общо взето, съм доста добър разказвач, с изключение на случаите, когато ми пречи моята ужасна стеснителност. Ала този път съм в прекрасна форма и разговарям с истинско желание. Естествено, впускам се само в глупави историйки, само в последните събития, които са станали при нас: да речем, как миналата седмица полковникът решил да изпрати малко преди да затворят пощата някакво спешно писмо с бързия влак за Виена, как извикал един улан, истински селяндур, и му втълпил, че писмото незабавно трябва да потегли за Виена. В резултат на това глупакът презглава се втурнал към обора, оседлал коня си и отпрашил по шосето право за Виена; добре, че успели да се свържат по телефона със съседния гарнизон, защото в противен случай тоя загубеняк действително щял да язди осемнадесет часа дотам. С една дума, опитвам се да не измъчвам себе си и останалите с дълбокомислени мъдрости: разказвам само повърхностни историйки, казармени бисери с по-стара и най-нова окраска, но — самият аз се учудвам — те

забавляват неимоверно силно двете момичета, които се заливат от смях. Смехът на Едит е извънредно жизнерадостен, с високи, сребристи нотки, понякога преминава в лек, отривист дискант — ала нейната веселост действително и непресторено извира от самата ѝ същност, защото нежно-прозирната порцеланова кожа на страните ѝ се оцветява във все по-наситени багри, ликът ѝ засиява от здраве и дори от красота, а сивите очи, инак донякъде стоманени и проникателни, заискриват от детинска радост. Хубаво е да я гледаш сега, когато е забравила немощното си тяло, защото движенията ѝ стават все по-свободни, жестовите ѝ — все по-гъвкави; непринудено се обляга назад, смее се, пие, придръпва Илона към себе си и я прегръща през рамо; така е, и двете великолепно се забавляват с моите врели-некипели. Успехът на разказа винаги въодушевява разказвача; хрумват ми куп истории, които отдавна смятах за забравени. Инак по-скоро боязлив и стеснителен, сега се изпълвам с непозната за мен смелост: смея се заедно с тях и ги карам да се смеят. Тримата сме се сгушили в ъгъла като палави дечурлига.

И все пак, докато неспирно се шегувам и имам вид на човек, изцяло отдаден на своята весела компания, полусъзнателно-полунесъзнателно усещам някакъв поглед, който е прикован върху мен. Погледът иде изпод златни очила, откъм игралната маса; този поглед е топъл и щастлив и още повече засилва собственото ми щастие. Много тайно (струва ми се, че се срамува от останалите хора), много предпазливо старецът ни поглежда от време на време над картите, а веднъж, когато очите ни се срещат, приятелски ми кимва. Ликът му в този миг има съсредоточено, огледално озарение на човек, който слуша музика.

Това продължава почти до среднощ; нашият разговор нито веднъж не замира. Отново ни сервират нещо хубаво, превъзходни сандвичи, и за мое учудване не съм единственият, който посяга с апетит към тях. И двете момичета си похапват добре, и те пият на големи глътки хубавия, тежък, черен, стар английски портвайн. Ала накрая все пак трябва да се разделим. Едит и Илона раздрусват ръката ми като на стар приятел, като на скъп и верен другар. Естествено, трябва да им обещаая, че скоро, още утре или вдругиден, ще дойда пак. Сетне излизам с тримата господа във вестибюла. Колата ще ни закара по домовете. Сам вземам пелерината си, докато в същото време

слугата се е заел да послужи на подполковника. Внезапно усещам как някой се стреми да ми помогне при обличането: това е господин фон Кекешфалва, и додето стреснато отказвам помощта му (как бих могъл да му позволя да ме обслужва: та той е възрастен господин, а аз — зелен младок!), старецът настойчиво ми прошепва:

— Господин подпоручик — звучи плахият му глас, — ах, господин подпоручик, вие наистина не знаете, не можете да си представите колко съм щастлив, че отново чух детето си да се смее искрено! Инак все е без настроение, а днес беше почти същата, както по-рано, когато...

В този миг подполковникът пристъпва към нас.

— Е, тръгваме ли? — дружелюбно ми се усмихва той.

Естествено, Кекешфалва не се осмелява да продължи пред него, но аз усещам как ръката на възрастния човек внезапно ме погалва по ръкава, милва ме съвсем, съвсем леко и боязливо — така, както се милва дете или жена. Тъкмо това скрито, това потайно, плахо докосване е изпълнено с безмерна нежност, с безмерна благодарност, пропито е с такова огромно щастие и такова огромно отчаяние, че отново ме покъртва до дъното на душата ми — и докато редом с господин подполковника чинно слизам по трите стъпала към колата, полагам усилия да се овладеея, за да скрия вълнението си от всички.

Онази вечер не можах да си легна веднага, бях твърде възбуден. Колкото и външно незначителен да беше поводът — всъщност не бе станало кой знае какво: само един възрастен човек нежно ме беше погалил по ръкава, — този сдържан жест на най-пламенна признателност бе достатъчен, за да раздвижи и разбуди най-съкровени кърветчета на душата ми. Необикновеното докосване ми донесе нежност, пропита с безкрайно целомъдрие, и все пак страстна сърдечност, каквато не бях получил от ни една жена. Аз, младежът, за пръв път в живота си бях убеден, че съм помогнал на друг човек от този свят; учудването ми беше безгранично, защото излизаше, че аз, дребният, посредствен, неуверен в себе си офицер, действително съм в състояние да ощастливя някого до такава степен. И вероятно за да си обясня опиянението, което произтичаше от това внезапно откритие, си спомних как още от детинство нищо не бе угнетявало душата ми повече от убеждението, че съм напълно излишен, безинтересен за другите хора или в най-добрия случай — безразличен на всички. В

кадетското училище и във Военната академия винаги бях един от средните, с нищо незабележими ученици, никога не бях сред любимците и избраниците; в полка се получи същото. Ето защо бях дълбоко убеден, че ако внезапно изчезнех — да речем, паднех от коня и си счупех врата, — другарите ми навярно щяха да кажат: „Жалко за него“ или „Клетият Хофмилер“, ала след месен вече нямаше да липсвам истински на никого. На моето място, върху моя кон щяха да сложат някой друг и той щеше да се справи със задълженията ми нито по-добре, нито по-зле от мен. С броевите момичета, с които бях поддържал любовни отношения в двата гарнизона, беше същото, както с моите другари; в Ярослав ходех с асистентката на един зъболекар, а във Винер-Нойщад — с някаква невзрачна шивачка; излизахме заедно, в почивните си дни Анерл ме посещаваше в квартирата ми, за рождения ден ѝ подарих малко колие от корали; разменяхме си обичайните нежни слова, а може би действително не се лъжехме. Ала сетне, когато ме отзоваха, и двамата се примирихме бързо; през първите три месеца си пишехме от време на време неизбежните писма, после и двамата завързахме нови приятелства; единствената отлика се състоеше в това, че в порив на нежност тя наричаше другия вече „Фердл“ вместо „Тони“. Старите неща се забравят. И никога през моите двадесет и пет години не бях изпитал силна, страстна привързаност; общо взето, не очаквах и не изисквах от живота нищо друго, освен задоволително и коректно да изпълнявам служебните си задължения и в никакъв случай да не правя лошо впечатление.

Ала ето че беше станало нещо неочаквано и аз с учудване и смаяно любопитство се взрях сам в себе си. Как така? Нима аз, посредственият младеж, имах власт над другите хора? Нима аз, който нямах и петдесет крони, бях в състояние да даря на някакъв богаташ повече щастие, отколкото всичките му приятели? Нима аз, подпоручик Хафмилер, можех да помогна на някого, можех да го утеша? Нима защото бяхме си побъбрили една-две вечери със сакатата, объркана девойка, взорът ѝ се бе прояснил, страните ѝ бяха поруменели и целият мрачен дом бе засиял от моето присъствие?

Възбуден кръстосвах тъмните улички с такава бързина, че ми стана горещо. Сърцето ми щеше да се пръсне, искаше ми се да разкопчая дрехите си. Защото от тази изненада произтичаше още една, нова изненада, която неочаквано се разкри пред мен — а тя бе още по-

опиянителна: с огромна лекота, със зашеметяваща лекота бях спечелил чуждите хора за свои приятели. Какво ли всъщност бях сторил? Бях проявил малко състрадание, бях прекарал две вечери, и то две весели, щастливи и възторжени вечери в онзи дом. И това се бе оказало достатъчно! Излизаше, че е страшно глупаво всеки ден да пиля цялото си свободно време в кафенето, да играя глупавите карти със скучните си другари или да се разхождам нагоре-надолу по главната улица. Стига вече, стига с това тъпоумие, стига с отвратителното прахосване на сили и време! И докато все по-бързо крачех в меката нощ — аз, младият, внезапно прогледнал човек, — взех решението: от днес нататък ще променя живота си. По-рядко ще посещавам кафенето, ще престана да играя бiliarд и този глупав тарок^[1], с един замах ще преустановя безцелното пилеене на време, което не е полезно за никого, но затова пък става причина да затыпявам. По-често ще гостувам на болната девойка, дори всеки път ще се подготвям специално, ще разказвам на двете момичета приятни и весели истории, заедно ще играем шах или, с една дума: ще прекарваме забавно времето си. Самото намерение да помагам и отсега нататък да бъда полезен на другите хора ме изпълва с истински възторг. Тази окриленост ме подтиква да запая и да извърша нещо безразсъдно; едва когато човек проумее, че има някаква стойност и за околните, намира смисъла и призиванието на собственото си съществуване.

Така и стана: това бе единствената причина през идните седмици да прекарвам късните следобеди, а често и вечерите у семейство Кекешфалва; скоро дружеските разговори се превърнаха в навик и същевременно в небезопасна прищявка. Ала всеки младеж, подхвърлян още като дете от едно военно училище в друго, не може да устои на подобна съблазън: неочаквано да намери домашно огнище, да приюти сърцето си под родна стряха, а не в студените казармени помещения и задимените кръчми! След занятия, някъде между четири и половина и пет, аз се отправях към дома на господин Кекешфалва; слугата с такава радост разтваряше вратата пред мен, преди дори да съм докоснал чукчето, сякаш бе наблюдавал приближаването ми през вълшебен процеп. Всичко с мила настойчивост ми загатваше, че несприлюдено са ме приели за член на семейството; всяка моя дребна

слабост или предпочитание срещаха приятелско разбиране. Винаги имах поддръка не други, а тъкмо любимите си цигари; някоя книга, за която последния път между другото бях споменал, че бих желал да прочета един ден, сякаш случайно се озоваваше — нова, ала все пак грижливо разрязана — върху малката табуретка; креслото срещу шезлонга на Едит безпрекословно минаваше за „моето“ място — все дребни, уж нищо и никакви неща, ала все пак неща, които придаваха на чуждото място благотворен уют и незабележимо развеселяваха и успокояваха духа. Сетне, когато се озовах в компанията на своите другари, бях по-сигурен отвсякога, бъбрех и се шегувах от сърце, съзнавах за пръв път, че всяка форма на сдържаност сковава извечните сили на душата и че същинската стойност на един човек се проявява само когато той е непринуден.

Ала имаше и друго, което бе още по-загадъчно и което подсъзнателно окриляше всекидневното ми гостуване у двете девойки. От моето предивременно отпращане във военното училище — сиреч от десет, от петнадесет години насам — аз непрекъснато живеях в мъжка, в мъжествена среда. От сутрин до вечер и от вечер до сутрин в спалнята на Военната академия, в палатките по време на маневри, по стаите, на маса и на път, на манежа и в учебните помещения отново и отново вдишвах въздуха, напоен с изпарения на мъжки тела; отначало това бяха момчета, сетне отраснали младежи, но все мъже, мъже, мъже! Бях свикнал с техните енергични жестове, с твърдата им, шумна походка, с гърлените им гласове, с мириса на тютюн, с липсата на свян и понякога дори с простацината им. Естествено, аз искрено обичах повечето свои другари и в никакъв случай не можех да се оплача, че и те не са искрени с мен. Ала тази обстановка бе лишена от крилатата одухотвореност, не съдържаеше нито достатъчно озон, нито пък увеличащи, възбуждащи, наелектризиращи сили. Така както нашият великолепен оркестър си оставаше просто студена духова музика въпреки своята изключителна ритмичност (с една дума, беше суров, грапав и стриктно зависим от ритъма, защото му липсваше нежният чувствен струнен тон на цигулките), такта и най-прекрасните часове от нашето другарство бяха лишени от неповторимо задушевното излъчване, което винаги струи от присъствието и дори само от близостта на жените и одухотворява всяко общуване. Още по онова време, когато ние, четиринадесетгодишните, двама по двама се

разхождахме из града в стегнати кадетски мундири и гледахме как млади момчета и момичета флиртуват или небрежно бърбят помежду си, чувствувахме с див копнеж, че уединението на военното обучение насилствено е лишило младостта ни от нещата, които нашите връстници всекидневно и непринудено получават от улицата, на разходка, на пързалката и в танцувалния салон: непосредственото общуване с млади момичета; ето защо ние, изолираните затворници, зяпахме след самодивите в къси поли като след вълшебни създания и мечтата просто да разговаряме с някоя девойка ни се струваше непостижима. Подобно въздържане не се изтрива от човешката памет. По-сетнешните бързи и в повечето случаи евтини приключения с всякакви мили женички в никакъв случай не можеха да заместят тези сантиментални момчешки мечти; ето защо съзнавах по неизбежното нескопосно и глуповато смущение, щом случайно попаднех в компанията на някое младо момиче (макар да бях спал не с една или две жени), че прекомерно дългото въздържане завинаги ме е осакатило и лишило от онази наивна и естествена непринуденост.

И ето че внезапно и с неимоверно съвършенство се сбъдна този несподелян момчешки копнеж да позная що е приятелство с млади жени, а не с брадатите, мъжествени и недодялани другари. Всеки следобед сядах между двете девойчета като петел сред кокошки; бистротата и женствеността на гласовете им (не мога да се изразя другояче) имаше едва ли не физически благотворно въздействие върху мен и аз за пръв път се наслаждавах с неописуемо щастие на своето собствено, лишено от боязън общуване с момичетата. Своеобразни обстоятелства бяха неутрализирали онзи контакт, изпълнен с електрически пукот, който иначе неизбежно се поражда при всяко продължително общуване на млади хора от различен пол, а това само засилваше изключителното блаженство на нашите отношения. Безкрайните ни бърбиви разговори не съдържаха и помен от онази еротичност, която в други случаи доста застрашава подобни приказки на четири очи, забулвани от полумрака. Е, отначало — бързам да си го признае — сладките сочни устни и закръглените рамене на Илона, унгарската чувственост, която струеше от нейните меки и плавни движения, доста приятно объркаха мен, младото момче. Няколко пъти ми се наложи неумолимо да възпра ръцете си, с които копнеех да привлека топлото, пухкаво създание с черни, засмени очи и да го

нацелувам до насита. Ала Илона още в първите дни на нашето запознанство ми беше доверила, че вече две години е сгодена за някакъв кандидат-нотариус от Бечкерет и просто изчаква възстановяването на Едит или подобряването на нейното състояние, за да се омъжи за него — отгатнах, че Кекешфалва е обещал зестра на бедната родственица, ако издържи дотогава. И освен това бихме се осквернили с невероятна жестокост и вероломство, ако зад гърба на тази трогателна приятелка, безпомощно прикована към подвижния стол, се впуснехме в повърхностни целувки и милувки без истинска обич. Ето защо първоначалното чувствено, трепетно очарование замря много бързо и цялата симпатия, на която бях способен, се насочи с нарастваща сърдечност към безпомощното и онеправдано създание, понеже в тайнствената химия на чувствата състраданието към болния неизбежно и незабележимо се насища с нежност. Да седя до парализираната девойка, да я развеселявам с приказки, да съзирам как нейните тънки неспокойни устни се отпускат в усмивка — или понякога, когато нетърпеливо трепне, подведена от лошото си настроение, да я накарам засрамено да отстъпи само като положи ръка върху нейната и дори да бъде възнаграден с благодарния ѝ сив взор, тези дребни интимности на духовното ми приятелство с беззащитната немощна девойка ме ощастливяваха повече, отколкото биха ме ощастливили и най-страстните приключения в нейната приятелка. И като последица от кротките покъртителни усещания открих за себе си — колко много познания дължа само на тези броени дни! — напълно непознати и неизказано по-нежни области на чувствата.

Непознати и по-нежни области на чувствата — но и по-опасни! Защото и най-предпазливите усилия са напразни: връзката между здравия и болния, между свободния човек и затворника никога не е съумявала трайно да запази пълното си равновесие. Злощастieto прави човека уязвим, а постоянните страдания — несправедлив. Така както между кредитора и неговия длъжник неминуемо витае неловкост само защото на единия неизменно е отредена ролята на дарител, а на другия — на получател, така и болният всеки миг е готов да излее своето скрито раздражение при всяка явна загриженост. Постоянно трябваше да бъде нащрек, за да не би да прекрача едва забележимата граница, при която съчувствието, вместо да успокои лесно наранимата девойка, можеше да я нарани още по-дълбоко; от една страна — тъй

като бе разгалена, — тя изискваше от всички да я обслужват като принцеса и да я гледат като дете, ала още в следващия миг същото това внимание можеше да я огорчи, защото я караше по-ясно да осъзнава собствената си безпомощност. Ако, да речем, любезно попремествахме табуретката по-близо до нея, за да ѝ спестим евентуално усилието да вземе дадена книга или чаша, тя ни скастриаше с гневен поглед:

— Нима смятате, че и самичка не мога да си взема онова, което ми трябва?

Също като животно, затворено в клетка, което понякога без всякакъв повод се нахвърля върху инак обожавания от него пазач, парализираната девойка от време на време изпитваше ядното желание да развали нашето непринудено настроение: внезапно му нанасяше удар и, кой знае защо, безпричинно заговорваше за себе си като за някакъв „жалък инвалид“. В подобни напрегнати мигове човек действително трябваше да извика на помощ всичките си сили, за да не реагира несправедливо на нейната агресивна досада.

Ала за своя собствена изненада постоянно съумявах да изтръгна от себе си тези сили. Винаги става така, че към първите човешки познания тайнствено се добавят нови, и онзи, който поне веднъж е успял съпричастно да почувствува която и да било разновидност на земното страдание, с помощта на тази вълшебна поука е в състояние да проумее и най-чудатите и дори привидно нелепи форми на човешка мъка. Ето защо свадите, които Едит се опитваше да предизвика от време на време, не можеха да ме заблудят; напротив, колкото по-несправедливи и болезнени бяха нейните изблици, толкова повече успявах да ме покъртят; освен това разбрах защо появата ми бе толкова желана за бащата и Илона, както и моето присъствие — за целия дом. Продължителното страдание обикновено изтощава не само болния, а и състраданието на околните; силните чувства не могат да траят до безкрайност. Бащата и приятелката страдаха до дъното на душите си заедно с клетата нетърпелива девойка, но те страдаха другояче: морно и примирено. Възприемаха бодната като болна, парализата — като факт, всеки път със сведен взор изчакваха стихването на кратките нервни бури. Но вече не се стъписвах така, както всеки път се стъписвах аз. Страданията ѝ отново и отново покъртваха единствено мен, ето защо не след дълго бях единственият, пред когото тя се засрамваше от своята невъздържаност. Когато

необуздано избухнеше, просто изричах кратките предупредителни слова „Но, мила госпожице Едит...“ и те стигаха, за да я накарат послушно да сведе глава. Поруменяваше и си личеше как би избягала от самата себе си, ако нозете ѝ не бяха сковани. Нито веднъж не се разделих с нея, без да ми продума умолителното и толкова трогателно: „Но нали утре ще дойдете пак? Нали не ми се сърдите за глупостите, които наприказвах днес?“ В подобни мигове ме обземаше някаква тайнствена почуда, че упражнявам такава власт над друг човек, след като не можех да му даря нищо повече от своето искрено състрадание.

Ала същината на младостта се състои в това, че всяко ново познание се превръща в екзалтация и след като някое чувство я окрили веднъж, то все не ѝ стига да я засити. У мен настъпи странна промяна, щом разбрах, че съпричастието ми е сила, която жизнерадостно възбужда не само мен, а въздействува благотворно и върху околните: откакто за пръв път съумях да изпитам това ново усещане, състраданието, си рекох, че в кръвта ми се е влял токсин и я прави погореща, по-алена, по-бърза, по-пулсираща, по-буйна. Внезапно престанах да разбирам леността, с която бях живял досега също като в сива, равнодушна мъгла. Започнаха да ме привличат и занимават стотици неща, на които по-рано не бях обръщал внимание. Сякаш първият поглед към чуждото страдание бе направил зора ми по-проницателен, по-опитен, защото навсякъде откривах подробности, които ме очароваха, въодушевяваха, затрогваха. И както целият свят, всяка улица и всяка стая са претъпкани с всякакви съдби и до сърцевината си са пропити от пареща злочестина, така и моят ден постоянно се запълваше с внимание и напрежение. Ето един пример: по време на обязждането на младите коне внезапно разбрах, че не мога както по-рано с всичка сила да шибна подплашения жребец по задницата, защото се чувствах виновен за причинената от мен болка — следата от камшика изгаряше собствената ми кожа. Или неволно ръцете ми се свиваха в юмруци, когато нашият избухлив ротмистър стоварваше плесника върху, лицето на някой нещастен улан, защото лошо бил оседлал коня си, а младежът заставаха мирно, с ръце по шеговете. Другите войници стояха наоколо, пулеха се или глупаво се хилеха, аз обаче — само аз! — виждах как очите на зашеметения младеж овлажняват под засрамено сведените му клепачи. Изведнъж вече не бях в състояние да понасям вицовете за наши несръчни или

недодялани другари, разказвани в офицерското казино; откакто с помощта на беззащитното, немощно момиче бях проумял мъката на безпомощността, всяка жестокост ме изпълваше с ярост, всяка слабост — със съпричастие. Откакто случайността наля в очите ми онази гореща сълза на съчувствието, започнах да забелязвам безброй дреболии, които до този миг бяха убягвали от взора ми — това бяха простички, обикновени неща, ала всяко от тях ме трогваше и вълнуваше. Забелязах например, че тютюнопродавачката, от която обикновено купувам цигари, твърде много приближава монетите до изпъкналите си очила, и веднага ме обзема съмнението, че може да получи перде на очите си. Утре внимателно ще я поразпитам и навярно ще помоля полковия лекар Голдбаум да я прегледа някой ден. Или пък ми прави впечатление, че в последно време доброволците съвсем явно пренебрегват дребничкия червенокос К., и си спомням, че във вестника пишеше (клетото момче, какво е виновно то?) за чичо му, пратен в затвора за измама; през обедната почивка присядам до него и подхващам дълъг разговор — незабавно усещам по признателния му поглед, че е разбрал защо го правя: за да покажа на останалите колко несправедливо и просташки се държат с него. Или изпросвам снизхождение към някого от моя взвод, когото неумолимият полковник е наказал да стои четири часа под оръжие; постоянно, при все нови и нови поводи се наслаждавам на удоволствието, което внезапно изпитвам. И си казвам: от днес нататък ще помагаш колкото може повече, на всекиго и с всичко! Никаква леност, никакво безразличие! Ще се извисяваш чрез себераздаване, ще се обогатяваш, като се сродиш с всяка съдба, ще проумяваш и преодоляваш всяко страдание чрез състрадание. Сърцето ми, само удивено от себе си, трепка от благодарност към болната, която неволно бях обидил и чието страдание ме беше дарило със съзидателната магия на състраданието.

[1] *Тарок* — игра на карти. ↑

Е, скоро ме изтръгнаха от тези романтични усещания — и то така, че съвсем осезаемо го почувствувах. Ето какво се случи: през онзи следобед играхме домино, сетне така се разбъбрихме, така интересно прекарахме времето си, че никой от нас не разбра колко късно е станало. Най-сетне в единадесет и половина уплашено видях колко е часът и набързо си тръгнах. Ала още докато бащата на Едит ме изпращаше през салона, отвън долетя шум, който приличаше на жуженето и бръмченето от стотици хиляди пчели. Истински порой плющеше по стряхата на къщата.

— Колата ще ви откара — успокои ме Кекешфалва.

Възразих, че това в никакъв случай не е необходимо; наистина, неприятно е дори да си помисли как шофьорът само заради мен ще се облича още веднъж, и то сега, в единадесет и половина, и ще изкарва колажа от гаража (съчувствието и човешината към чуждите съдби са съвсем нови за мен, едва през последните седмици съм се научил да ги изпитвам): Но в края на краищата истинска съблазън е в това кучешко време да се разположиш в мекото елегантно купе на возилото и мигом да се озовеш у дома, вместо половин час да газиш подгизнал калта по шосето с тънички лачени ботуши — и аз отстъпвам. Възрастният човек не се спира пред дъжда, лично ме придружава до колата, където загръща коленете ми с одеяло. Шофьорът подкарва автомобила; вихрено се понасям към къщи през вилнеещата буря.

Приказно удобно и приятно е да се пътува в безшумно плъзгащата се кола. Ала сега, когато вече се насочвам към казармата — чудна работа, колко бързо стигнахме! — аз потропвам по стъклото и моля шофьора да спре на площада пред кметството. По-добре е да не отивам до самата казарма с елегантния автомобил на Кекешфалва! Зная, никому не е по вкуса, когато някакъв дребен подпоручик се носи като ерцхерцог в разкошен автомобил и позволява на шофьора в ливрея да му помага при слизането. Нашите началници не обичат да гледат подобно важничене, освен това от много време насам се ръководя от стремежа колкото може по-малко да смесвам своите два свята — луксозния външен свят, в който съм свободен, независим и разглезен човек, с другия, служебния свят, където трябва да се снишавам като сиромас, изпитващ огромно облекчение, ако месецът има само тридесет вместо тридесет и един дни. Едното ми „аз“ подсъзнателно не желае да знае нищо за другото; понякога направо не

мога да различа кой всъщност е истинският Тони Хофмилер — този в казармата или онзи при Кекешфалва, този тук или онзи там.

Шофьорът удовлетворява желанието ми и спира на площада пред кметството, на две пресечки от казармата. Слизам, вдигам яката си и понечвам бързо да прекося големия площад. Ала тъкмо в този миг бурята се развихря с удвоена мощ, мокрият камшик на вятъра ме шибва през лицето. Мисля си, че ще е по-добре да изчакам няколко минути под някоя стряха, преди да претичам през двете улички до казармата. Всъщност не, кафенето е отворено, ще изчакам вътре на по-сигурно място, докато проклетите небеса излеят поройните си водопади. Само шест къщи ме делят от отсрещното кафене и ето, иззад мокрите стъкла проблясва мъждивата светлина на газена лампа. Другарите ми още седят на нашата маса; прекрасна възможност да загладя своята вина, от доста време насам беше редно да се появя сред тях. Вчера, завчера, последната и предпоследната седмица не бях се мяркал на тази маса. Всъщност те имаха пълно основание да ми се сърдят; след като си изменил някому, дръж се поне прилично!

Влизам. В предната част на кафенето лампите току-що са угасени за икономия, наоколо се търкалят разтворени вестници, а сервитьорът Ойген брои парите от дневния оборот. Ала в игралната зала отзад виждам светлина и отблясъци от лъскави униформени копчета; те наистина са тук — заклетите играчи на тарок: Йожи, поручик, Ференц, подпоручик, и полковият лекар Голдбаум. По всичко личи, че отдавна са изиграли своята партия и сега просто сънено са се отпуснали, обзети от леността на кафенетата, която ми бе добре позната и която пречи на човек да си тръгне; ето защо моята поява се оказва истинска „манна небесна“, тъй като прекъсва отегчената им сънливост.

— Я гледайте, Тони! — известява Ференц.

— Какъв блясък струи над схлупената ни колиба! — нарежда полковият лекар, когото постоянно закачаме, че страда от хроническо цитатно разстройство.

Шест сънени очи премигват и се засмиват насреща ми:

— Здравсти! Здравсти!

Тяхната радост ме заразява. Действително са добри момчета, мисля си аз. Изобщо не ми се сърдят задето толкова време изчезнах без извинение и обяснение.

— Едно кафе! — поръчвам на келнера, който сънливо се тътри към нас, и намествам стола с извинителните думи: — Е, какво ново? — Така започва всяка наша среща.

Широкото лице на Ференц става още по-кръгло, мигащите му очи почти потъват в червендалестите страни; устата му се разтваря бавно и меко.

— Ами най-новото е — доволно се ухилва той, — че ваша милост благоволи отново да се появи в скромната ни компания.

А полковият лекар се обляга назад и подхваща с интонацията на Кайнц^[1]:

*Махадьо, бог земен, слиза доле
на земята вече шести път
да изпита радост и неволи,
сам облякъл тленната ни плът*^[2].

И тримата ме гледат развеселени, а мен тутакси ме обзема кисело настроение. Мисля си, че ще е най-добре да изпреваря въпросите им и да побързам да им разясня защо съм се губил тези дни и откъде пристигам днес. Ала преди да отворя уста, Ференц, който знае защо, многозначително смига на Йожи и го подбутва с лакът.

— Гледай, гледай! — сочи той под масата. — Какво ще кажеш? Виж го, обул лачени ботуши в това ужасно време, и параден мундир! Бива си го Тони, подредил се е на топличко! При стария манихей^[3] сигурно е като в приказките! Всяка вечер по пет блюда, разказваше аптекарят, хайвер и тлъсти петлета, истинско уиски „Bols“ и превъзходни пури — не като помиите в „Червения лъв“! Даа, подценявахме го ние нашия Тони, а той бил истински хитрец.

Йожи незабавно го подкрепя:

— Е, само дето приятелството му понакуцва... Да, мили мой Тони, вместо да му кажеш на оня твой старец: „Ей, старче, имам няколко напети другари, все разкошни, прекрасни юначаги и на всичко отгоре не са расли в гората, ще ви ги домъкна някой път тук...“ Но не, той си мисли: „Я си къркайте прокисналата бира, подлютявайте си гърлата с вечния говежди гулаш!“ И това ми било приятелство! Всичко

за себе си и нищичко за околните! Е, донесе ли ми поне една дебела пура „Упман“? Ако е така, за днес ти прощавам.

И тримата започват да се кикотят доволно. Аз обаче внезапно се изчервявам чак до ушите. Защото — по дяволите! — как е могъл проклетият му Йोजи да отгатне, че като бяхме с Кекешфалва в преддверието, той действително ми пъкна в джоба една от неговите изискани пури за сбогом? Винаги така прави. Да не би пък да лича през сакото ми, да е изпъкнала между двете копчета на гърдите? Ех, дано момчетата не забележат нищо! В смущението си се усмихвам насила.

— Брей, прищяла му се „Упман“! Не ставаш ли за по-евтина? Май цигара трето качество също ти приляга. — И му поднасям отворената си табакера.

Ала в същия миг ръката ми трепва. Защото онзи ден бях рожденик, станах на двадесет и пет години; девойките, кой знае как, бяха научили това и когато по време на вечерята вдигнах салфетката, сложена до моята чиния, усетих, че в нея е загърнато нещо тежко: табакера, подарък за рождения ми ден. Но Ференц вече бе забелязал новата кутия — в малобройната ни компания и най-незначителната дреболия се превръща в събитие.

— О, какво е това? — изръмжава той. — Ново снаряжение, а? — Направо измъква табакерата от ръката ми (нима мога да се противопоставя?), опипва я, оглежда я и най-после претегля тежестта ѝ на дланта си. — Слушай, струва ми се — и той се извъръща към полковия лекар, — че дори е истинска. Поразгледай я добре — нали твоят доблестен създател търгуваше с подобни нещица, та и ти криволяво ще успееш да се ориентираш.

Полковият лекар Голдбаум, който действително е син на златар в Дрохобич, намества пенснето върху въздебелия си нос, поема табакерата, заклаща я върху дланта си, оглежда я отвсякъде и почуква върху нея като познавач.

— Истинска е — отсича той най-сетне. — Чисто злато, с обозначени карати и дяволски тежка. Ще стигне да пломбираме зъбите на целия полк. Цена между седемстотин и осемстотин крони.

След тази преценка, която изненадва и мен самия (наистина я смятах само за позлатена), той предава табакерата на Йोजи, който вече я поема много по-почтително от първите двама (ах, ние младоците

доста се стъписваме пред всякакви скъпоценни вещи!). Оглежда я, опипва я, най-сетне я натиска по рубинената закопчалка и ахва:

— Брее-й, надпис! Я слушайте! „На нашия мил приятел Антон Хофмилер по случай рождения му ден. Илона. Едит“

Сега и тримата се опулват насреща ми.

— По дяволите! — изсумтява най-сетне Ференц. — Напоследък наистина добре подбиращ компанията си! Моите почитания! А от мен щеше да получиш най-много някоя месингова кутия за кибрит:

Буца засяда на гърлото ми. Още утре целият полк ще научи неприятната новина за златната табакера, подарена ми от семейство Кекешфалва, ще научи наизуст и надписа й. „Я ни покажи превъзходната си табакера“, ще изгърси Ференц в офицерското казино, за да си придаде важност чрез мен, а аз най-почтително ще трябва да я покажа на господин ротмистъра, на господин майора и навярно дори на господин полковника. Всички ще я претеглят на дланта си, ще отсъдят колко струва, иронично ще се подхилват на надписа, а сетне неминуемо ще последват въпросите и вицовете; аз обаче няма да имам право да проявя неуважение към началствата си.

И тъй като ми се иска час по-скоро да прекратя разговора, питам смутено:

— А играе ли ви се тарок?

Ала добродушното им подсмиване незабавно се превръща в бурен смях.

— Чувал ли си подобно нещо, Ференц? — подбутва го Йожи. — Сега, в дванадесет и половина, когато затварят кръчмата, му се приискало да играе тарок!

И полковият лекар лениво се обляга назад.

— Ами така си е — за щастливците времето спира своя ход.

Още известно време ухилено дъвчат и предъвкват безсолния виц. Но ето че келнерът Ойген пристъпва към нас със скромното предупреждение: „Полицейският час удари!“ Запътваме се вкупом към казармата — дъждът е престанал, — там се ръкуваме, преди да се разделим. Ференц ме потупва по рамото.

— Хубаво направи, че пак се върна сред нас.

Почувствувах, че го казва от сърце. Всъщност защо ме бяха вбесили така? До един са славни, порядъчни момчета, в сърцата им

няма капчица завист или недружелюбност. А когато решат малко да се пошегуват с мен, го правят незлобливо.

Славните момчета действително нямаха зли намерения, но все пак с глупавата си почуда и дърдорене непоправимо разрушиха нещо в мен: моята увереност. Защото до този миг странната ми връзка със семейство Кекешфалва неимоверно повишаваше моето самочувствие. За пръв път в живота си смятах, че съм човек, който дава, човек, който помага; а сега осъзнах как другите хора възприемат тази връзка или по-скоро как същата тази връзка изглежда в очите им, след като многобройните ѝ тайни вътрешни зависимости не са им известни. Какво разбираха околните от нежния копнеж на състраданието, който — не мога да се изразя другояче — ме беше обладал като неведома страст. Те бяха убедени, че съм се загнездил в разкошния гостоприеман дом само за да фамилиарнича с богати люде, да пестя разходите за вечерята си и да си докарвам подаръци. При това не се ръководеха от злоба, а ми се радваха заради топлото местенце, заради хубавите пури; безспорно не съзираха — и тъкмо това ме вбесяваше — ни най-малко безчестие или нечистоплътност във факта, че тези „търтеи“ ме ласкаят и ухажват, защото според техните разбирания ние, кавалерийските офицери, просто оказваме чест на такива бакали, щом седнем на масата им; когато Ференц и Йожи се възхищаваха на онази златна табакера, те не вложиха във възхитата си и най-малкия укор — напротив: аз събудих в тях известно уважение, задето съм съумял така да оскубя своите меценати. Ала онова, което сега започна така силно да ме отчайва, бе следното: престанах да разбирам собствените си подбуди. Дали действително не постъпвах като блюдолизец? Можех ли като офицер и като възрастен човек да допускам всяка вечер да ме черпят и да любезничат с мен? Ето, да вземем златната табакера: в никакъв случай не биваше да я приемам; същото се отнасяше и за копринения шал, който неотдавна завиха около врата ми, когато навън се беше разразила бурята. За един кавалерийски офицер не е допустимо да приема пури, които му пъхат в джобовете за из път, и — за бога! — още утре трябваше да разубедя Кекешфалва за онази идея за състезателния кон! Едва сега си спомням, че преди няколко дни той промърмори нещо за кафявия ми жребец (който, естествено, изплащам

на части) — че много не го бивало, та затова искал да ми заеме от своя конезавод един тригодишен кон, някакъв страхотен бегач, с който съм щял да се проявя: не, тази работа не е за мен! Да, „да ми заеме“ — вече знам значението, което той влага в тези думи! Както е обещал на Илона зестра само ако се грижи за клетото дете като болногледачка, така възнамерява да купи и мен: да ми плати в брой за моето състрадание, за вицовете ми, за другарството! И аз наивникът за малко щях да се хвана в клопката му, без да забележа, че по този начин се принизявам до равнището на блюдолизец!

„Глупости“, казвам си по-сетне, когато си спомням как покъртеният старец ме погали по ръкава, как ликът му всеки път се прояснява, щом прекрача техния праг. Спомням си за сърдечното братско-сестринско другарство, което ме свързва с двете момичета; те положително не обръщат внимание дали съм изпил една чаша в повече, а ако го забележат, просто се радват, че се чувствавам добре при тях. „Глупости, безсмислици! — си повтарям отново и отново. — Глупости! Та възрастният човек ме обича повече от роден баща!“

Ала нима самовнушенията и самоутехата са в състояние да помогнат, след като душевното равновесие веднъж се е разклатило! Усещам как шегите и почудата на Йोजи и Ференц са стопили моята прекрасна, лекокрила непринуденост. С подозрение се питам: „Действително ли от съчувствие, действително ли от състрадание посещавам тези богати люде? Не ме ли подтикват към това и премного суетност, и преголяма жажда за удоволствия?“ Във всеки случай необходима ми е яснота по въпроса. На първо време решавам да разреда своите посещения и още утре да си спестя обичайното следобедно отиване у семейство Кекешфалва.

И така, на следващия ден не се появявам у тях. Веднага след приключване на служебните си задължения отскачаме с Ференц и Йोजи до отсрещното кафене, прочитаме вестника, сетне подхващаме неизбежния тарок. Аз обаче играя ужасно лошо, защото точно насреща ми, върху ламперията на стената, виси кръгъл часовник: четири и двадесет, четири и тридесет, четири и четиридесет, четири и петдесет — вместо да броя картите, отмервам времето. В четири и половина обикновено потеглям за чая — масата е сервирана, всичко е

пригответено, когато се случи да закъснея четвърт час, въпросите им започват да ваят: „Как прекара днешния ден?“ В последно време моята точна поява е станала за тях толкова естествена, че разчитат на нея като на някакво задължение; вече две седмици и половина не съм пропуснал нито един следобед и вероятно и те като мен сега неспокойно се взират в часовника и чакат ли, чакат. Дали пък не е редно поне да се обадя по телефона, за да им кажа, че няма да ида? Или по-добре да изпратя ординареца си...

— Но, Тони, играеш отвратително! Отвори си очите най-сетне — ядосва се Йожи и сърдито ме поглежда. Моята разсеяност му е струвала една реконтра. Стягам се.

— А не може ли да си сменим местата?

— Естествено, но защо?

— Не зная — слъгвам аз, — струва ми се, че шумът в кафенето ме изнервя.

В действителност това е часовникът, който не желая да виждам, както и неумолимото придвижване на стрелките му, минута след минута. Обзело ме е нервно раздразнение, мислите ми постоянно бягат оттук, гнети ме мисълта дали все пак не е редно да се извиня по телефона. За пръв път ме завладява усещането, че истинското съпричастие не може да се включва и изключва като електрически контакт и че всеки, който е съпричастен на чужда съдба, не е напълно свободен да се разполага със своята собствена.

„По дяволите — сопвам се сам на себе си, — да не би всеки ден да съм длъжен да бия път по половин час през полето!“ И съобразно неведомия закон на обърканите чувства, според който разгневеният човек неволно излива своя гняв върху съвсем странични хора също както ударената билиардна топка удря други топки, така и моето лошо настроение се насочва не срещу Йожи и Ференц, а срещу семейство Кекешфалва. Нека веднъж ме почакат! Нека видят, че не могат да ме купят с подаръци и любезности; че не се явявам под час като масажиста или учителя по гимнастика. Защо да ги привиквам, навикът задължава хората, а аз не желая да се обвързвам. И така, моят глупав инат ме кара да преседя три часа и половина — до седем и тридесет — в кафенето с една-единствена цел: да си втълпя доказателството, че съм волен като птица, че мога да се появявам и да си тръгвам когато

пожелая и че добрата храна и изисканите пури на Кекешфалва са ми напълно безразлични.

В осем и половина всички си тръгваме. Ференц ни предлага да се разходим по главната улица. Ала едва съм излязъл от кафенето непосредствено след двамата си приятели, когато един познат поглед за миг спира върху мен. Това не беше ли Илона? Точно така — дори ако за вчера не се бях възхитил на виненочервената рокля и широкополата панамена шапка с панделки, сега щях да я позная в гръб по плавната кръшна походка. Но какъде ли се е разбързала толкова? Не се разхожда, а направо тича. Е, както и да е: ще последвам красивото пиленце, колкото и бързо да пърха с крилца!

— Pardon — сбогувам се аз донякъде безцеремонно със своите слисани приятели и се спускам след полата, която вече се развява по отсрещния тротоар.

Несдържано се радвам, че случайно срещам племенницата на Кекешфалва в моя гарнизонен свят.

— Илона, Илона, чакайте, почакайте ме де! — извиквам след девойката, която се движи със странна бързина; най-сетне спира, без да покаже и най-малка изненада. Естествено, отдавна ме е забелязала — още като е минала край мен. — Илона, прекрасно е, че най-сетне ви срещам в града. Откога ми се иска да се поразходя с вас из нашите владения. А не предпочитате ли да се отбием за малко в добре познатата ви сладкарница?

— Не, не — отронва тя с леко смущение. — Бързам, вкъщи ме чакат.

— Е, ще ви почакат още пет минути. И за да не ви накажат да стоите в ъгъла, ще ви дам дори извинителна бележка: но това ще стане в краен случай. Елате и не ме гледайте толкова строго.

Така ми се иска да я хвана под ръка. Защото действително се радвам, че срещнах в другия си свят тъкмо нея, по-представителната от двете девойки; а ако приятелите ме видят с това прелестно момиче — още по-добре! Но Илона продължава да нервничи.

— Не, наистина трябва да се прибирам — бързо отвърща тя, — ето, колата вече ме чака отсреща.

Наистина е така — шофьорът с уважение ни поздравява от площада пред кметството.

— А мога ли да ви придружа поне до колата?

— Естествено — мълви тя с небивала трескавост. — Естествено... между другото... защо не ни навестихте днес следобед?

— Днес следобед ли? — питам аз умишлено бавно, сякаш трябва да си спомня нещо. — Днешният следобед ли? Ах, да, следобед се случи една глупава история. Полковникът искаше да си купи нов кон и всички трябваше да го придружим, да разгледаме коня, да го пояздим. (Такава случка действително имаше преди месец. Никак не умея да лъжа.)

Подвоумява се дали да не ми каже нещо. Но защо дърпа ръкавицата си, защо потропва нервно с крак? Сетне с внезапна сприхавост изрича:

— Ами поне сега няма ли да дойдете с мен на вечеря?

„Трябва да издържиш — побързвам да си внуша аз. — Не бива да отстъпваш! Поне един ден!“ Ето защо въздишам със съжаление:

— Уви... Бих дошъл с удоволствие, но днешният ден съвсем се обърка, тази вечер имаме приятелска сбирка и аз не бива да отсъствам.

Поглежда ме изпитателно — странно, ала между веждите ѝ се очертава същата нетърпелива бръчка както при Едит — и не изрича нито дума: не зная дали проявява съзнателна нелюбезност, или просто се срамува.

Шофьорът отваря вратата, тя я затръшва и пита през стъклото:

— Но утре ще дойдете, нали?

— Да, утре със сигурност.

И колата тозчас потегля.

Не съм особено доволен от себе си. Какво беше това странно бързане на Илона, този неин срам — сякаш се боеше, че ще я видят с мен, — какво означаваше това светкавично потегляне? И още: от учтивост трябваше да изпратя поне един поздрав на бащата, някоя и друга любезна дума на Едит — та те не бяха ми сторили нищо! Но, от друга страна, съм доволен от въздържаните си обноски. Издържах. Сега поне няма да си мислят, че им се натрапвам.

[1] *Кайнц, Йозеф* (1858–1910) известен австрийски актьор — трагик. ↑

[2] Из баладата „Бог и баядерка“ от Й. В. Гьоте. Превод Ат. Далчев и Ч. Шишманов. ↑

[3] *Манихей* — последовател на манихейството: религиозно дуалистично учение, създадено от персиеца Мани през III в., което е смесица от християнски и дуалистически възгледи; оказало силно влияние върху богомилството. ↑

И макар че съм обещал на Илона да ги посетя на другия ден следобед в обичайния час, за всеки случай предварително ги уведомявам по телефона за своето посещение. По-добре е да спазвам всички формалности — формалностите са гаранция. Искам да покажа, че никому не желая да се натрапвам, отсега нататък всеки път ще се осведомявам по телефона дали ме очакват, и то дали ме очакват с радост. Този път не бива да се съмнявам в последното, защото слугата ме пресреща пред разтворения портал и с настойчиво усърдие ми доверява още на прага:

— Милостивата госпожица е на терасата на кулата и моли господин подпоручика веднага да се качи при нея. — И добавя: — Струва ми се, че господин подпоручикът никога не е бил горе. Господин подпоручикът ще се удиви колко красиво е там.

Добрият стар Йозеф е прав. Наистина още не бях стъпвал на онази тераса на кулата, въпреки че странната и загадъчна постройка често бе събуждала моето любопитство. Първоначално — споменах това и по-рано — ъглова кула на порутен или унищожен замък (дори момичетата не знаеха точната му предистория), тази внушителна четириъгълна кула дълги години бе стояла празна и бе служила за хамбар; за ужас на своите родители Едит често се изкатервала по паянтовете стълби чак до таванското помещение, където между какви ли не вехтории сънено пърхали прилепи и при всяко стъпване върху старите прогнили греди се вдигали непрогледни облаци прах и плесен. Ала своенравната девойка бе избрала за свой собствен приказен свят и скривалище това непотребно помещение, през чиито мръсни прозорци погледът се зарейваше из необгледните простори, тъкмо заради неговата тайнствена непотребност; и сетне, когато я бе слетяло злострастието и тя не бе могла дори да се надява, че със своите по онова време напълно обездвижени нозе ще успее някога да се изкатери до високите романтични помещения, пълни с вехтории, тя се бе почувствувала ограбена; баща ѝ често я бе виждал как с горчивина се взира нагоре към любимия и внезапно отнет рай на детството.

И за да я изненада, Кекешфалва използвал трите месеца, през които Едит се намирала в някакъв немски санаториум, като възложил на един виенски архитект да преправи старата кула и да построи отгоре ѝ удобна тераса с красива гледка; когато през есента върнали Едит с едва забележимо подобрение на състоянието ѝ, надстроената

кула току-що била съоръжена е асансьор, широк като асансьорите в санаториумите, и ето така болната получила възможността по всяко време да се изкачва със своя подвижен стол до любимата наблюдателница; по този начин светът на нейното детство неочаквано ѝ бил възвърнат.

Естествено, припряният архитект се беше съобразявал не толкова със стиловата чистота на кулата, колкото с техническите ѝ удобства; голият куб със своите правилни геометрични форми, който небрежно беше нахлупил върху отвесната четириъгълна кула, по-скоро би прилягал на някой пристанищен док или на електроцентраля, но не и на меките, вити барокови линии на малкия замък, построен вероятно по времето на Мария Терезия. Ала основното желание на бащата се сбъднало: Едит безкрайно се възхитила от тази тераса, която по най-неочакван начин я спасила от теснотията и еднообразието на болничната ѝ стая. От собствената си тераса тя можела с помощта на бинокли да наблюдава обширната, равна като тепсия местност, да вижда всичко, което става наоколо: сеитби и коситби, труд и веселие. Отново върната на света след безкрайната си самота, тя по цели часове следяла от своята наблюдателница веселите кутийки на железницата, която прекосява местността и оставя след себе си малки облачета дим; нито една кола по шосето не убягвала от бездейното ѝ любопитство и както научих по-късно, сподиряла със своя далекоглед много от нашите излизания на езда, упражнения и паради. Но ръководена от странна ревност, тя криела своето уединено място за разходки от всички гости на дома: то било лично нейно. Забелязах едва по импулсивния възторг на верния Йозеф, че поканата да отиде на онази иначе недостъпна наблюдателница би трябвало да се тълкува като особено отличие.

Слугата искаше да ме откара догоре с вградения асансьор; видимо се гордееше, че задвижването на скъпото превозно съоръжение е поверено единствено нему. Аз обаче отклоних неговото предложение, щом разбрах от обясненията му, че към терасата води и малка вита стълба, осветявана на всеки етаж от странични процепи; незабавно си представих колко привлекателно ще бъде да наблюдавам как местността от площадка на площадка се разстила все по-обширна пред мен; и действително всяко от тези тесни неостъклени прозорчета ми предлагаше нова очарователна картина. Над лятната равнина трептеше

като златна плетеница безветрен, прозирно горещ ден. Димът от комините на пръснатите къщи и чифлици чертаеше почти неподвижни кръгове; сякаш остър нож беше изсякъл върху стоманеносинкавото небе всички контури — виждаха се хижите със сламени покриви и неизбежното щъркелово гнездо върху фронтоната, а малките езерца пред хамбарите блестяха като излъскан метал. Из восъчнобледите полета бяха пръснати миниатюрни фигурки: пъстри крави, откарани на паша, жени, които плевят и перат, тежки волски впрягове и бързи като стрели двуколки между грижливо очертаните четириъгълници на нивите. След като изкачих приблизително деветдесетте стъпала до терасата, погледът ми успокоено обхвана цялата унгарска равнина чак до леко замъгления хоризонт, върху чийто безкрай се синееше висок масив — вероятно Карпатите, — а отляво сияеше нашето прелестно, гъсто населено градче със своята кула, която прилича на луковица. С невъоръжено око разпознах казармата, кметството, училището, учебния плац и за пръв път от преместването ми в този гарнизон почувствувах скромното очарование на този затънт край.

Ала не беше възможно спокойно да се насладя на кротката гледка, защото току-що бях излязъл на плоската тераса и трябваше да се подготвя да поздравя болната. Отначало изобщо не можах да открия Едит; мястото сламено кресло, в което почиваше, бе обърнало срещу мен своята широка облегалка, която като пъстра заоблена раковина изцяло закриваше слабото ѝ телце. Досещах се за нейното присъствие само по близката маса с книги и разтворения грамофон. Поколебах се дали да се изправа пред нея толкова неочаквано; така може би щях да стресна девойката, която си почиваше или мечтаеше. Ето защо тръгнах покрай четириъгълния парапет на терасата, понеже предпочитах да се срещнем очи в очи. Но когато внимателно започнах да се промъквам напред, забелязах, че спи. Грижливо бяха положили върху креслото нейното слабо телце, мека завивка обгръщаше нозете ѝ, върху бяла възглавница почиваше леко наклоненото овално детско личице, обкръжено от червеникаворуси коси, а залязващото слънце му придаваше кехлибаренозлатистото сияние на здраве.

Неволно се спрях и се възползувах от нерешителността си, за да погледам спящото момиче така, както се гледа картина. Защото по време на честите ни срещи всъщност никога не бях успял да я разгледам истински, тъй като подобно на всички чувствителни и

свърхчувствителни хора и тя оказваше подсъзнателна съпротива на онези, които я наблюдаваха. Ако по време на разговор човек съвсем случайно я погледнеше, между веждите ѝ незабавно се очертаваше леката гневна гънка, очите ѝ примигваха, устните ѝ трепкаха, профилът ѝ нито за миг не застиваше. Едва сега, когато лежеше със затворени очи, когато бе спокойна и неподвижна, можех да съзерцавам (въпреки чувството, че върша нещо непристойно, нещо като кражба) нейното донякъде ъгловато и същевременно незряло лице, където по най-очарователен начин се смесваха детински с женствени и болезнени черти. Полуоткрехнатите ѝ устни — сякаш изпитваше жажда — дишаха леко, но дори това незначително усилие вълнуваше нейната по детски недоразвита гръд; а с каква премала и призрачна посърналост се бе отпуснало върху възглавниците бледото лице, обкръжено от червеникави коси! Приближих се внимателно. Сенките под очите, синкавите жилки по слепоочията, розовият прозирен блясък на ноздрите издаваха колко тънка и безцветна е обвивката, с която сияйно бледата кожа се бореше с външния напор. „Колко ли чувствителен трябва да бъде човек — помислих си аз, — щом нервите му тръпнат така близо, така беззащитно до повърхността, колко безкрайни трябва да са неговите страдания, щом притежава толкова ефирно, безплътнo телце, сътворено сякаш само да тича, да танцува и да лети из въздуха, а всъщност безмилостно приковано към твърдата тежка земя!“ Клето оковано създание! Отново усетих как горещите струи изригват от душата ми; усетих болезненото изтощение и същевременно дивата възбуда от нарастващото състрадание, което ме обземаше всеки път, щом си помислех за нейното нещастие; ръката ми изтръпна от копнеж, искаше ми се нежно да я погала, да се надвеса над нея и ако се събуди и ме познае, да откъсна усмивката от устните ѝ. Съкровеният копнеж, който винаги се смесваше с моето състрадание, когато мислех за нея или я наблюдавах, ме тласна по-близо до креслото ѝ. Ала нямах право да преча на съня, който я откъсваше от самата нея и от суровата действителност! Тъкмо това е наистина прекрасно: човек изпитва съкровена близост към болните, когато спят, когато страховете им са потиснати, когато дотолкова са забравили за своя недъг, че върху полуотворените им устни понякога кацва усмивка като пеперуда върху треперлив цвят — чужда усмивка, която изобщо не им принадлежи и която незабавно изчезва още при

първите признаци на събуждането. „Какво божествено щастие е — помислих си аз, — че сакатите, обезобразените, ограбените от съдбата хора поне в съня си не знаят нищо за своите недъзи; че благият измамник сънят поне тогава преобразява снагата им, прави я красива и съразмерна; че страдалецът поне в сумрачния свят на дрямката успява да избяга от проклятието, което оковава неговото тяло!“ Но най-покъртителни бяха кръстосаните ръце, които си почиваха върху завивката: смътно прошарени с жилки дълги ръце с нежни стави и остри синкави нокти — крехки, безкръвни, безсилни ръце, способни най-много да милват малки животни, гълъби или зайчета, но твърде слаби да хванат и задържат някой предмет. Разчувствувах се и си помислих: „Нима човек е в състояние да се отбранява срещу истинския живот с тези немошни ръце? Как да извоюва нещо, да го хване, да го задържи?“ Почти се отвратих, когато се сетих за собствените си ръце, за тези здрави, тежки, мускулести, силни ръце, които само с едно дръпване на юздата укротяваха и най-опърничавия кон. Тогава погледът ми неволно се плъзна надолу по завивката, която — мъхеста и тежка, твърде тежка за ефирното създание — притискаше острите му колене. Под непрозрачната обвивка личаха мъртви, немошни нозе — не зная дали бяха счупени, парализирани или просто отслабнали (нито веднъж не събрах смелост да попитам); стягаше ги стоманен или кожен механизъм. Спомних си, че зловецният апарат тегне като непосилна верига върху сакатите ѝ стави, че постоянно е орисана да се влачи с отвратителното дрънчане и скърцане, тя, нежната, крехката, тъкмо тя, за която съзнавах, че по-скоро ѝ приляга да хвърка, да тича, да скача, а не да ходи!

Неволно потръпнах при тази мисъл; тръпката с такава сила ме прониза и разтърси чак до петите, че шпорите ми звъннаха. Този шум, това сребристо прозвънване бе съвсем леко, едва доловимо, ала очевидно смути нейния недълбок сън. Тя задиша учестено, все още без да вдига клепки, но ръцете ѝ започнаха да се пробуждат: пуснаха се една от друга, разгънаха се, изпънаха се, сякаш пръстите ѝ се събуждаха с прозявка. Сетне клепките ѝ примигнаха изкусително, а очите ѝ учудено опипаха предметите наоколо.

Внезапно погледът ѝ ме откри и незабавно изтръпна; все още не се бе осъществил контактът между чисто оптическото виждане и съзнателното мислене и спомняне. Последва рязко движение, тя се

пробуди окончателно, позна ме; кръвта, изхвърлена от сърцето ѝ с един тласък, изля своя пурпурен водопад върху страните ѝ, сякаш внезапно бяха налели червено вино в кристална чаша.

— Ах, колко глупаво! — продума тя със строго присвити вежди и сякаш я бях изненадал гола, нервно придърпа към себе си свляклото се одеяло. — Колко глупаво от моя страна! За миг съм се унесла...

И ето че ноздрите ѝ леко започнаха да потръпват — знаех какво предвещава това. Погледна ме предизвикателно.

— Защо не ме събудихте веднага? Спящият не бива да бъде наблюдаван! Не е прилично! Всеки изглежда смешен, когато спи.

Направих опит да се изплъзна с някаква глупава шега, защото ми стана неприятно, че съм я ядосал с вниманието си.

— По-добре смешен насън — рекох, — отколкото смешен наяве.

Ала тя се изтласка с двете си ръце по-нагоре върху облегалката, бръчката между веждите ѝ се вряза още по-дълбоко, ето, около устните ѝ също се появиха трепкащите искрици на приближаващата буря. Погледът ѝ се впи в мен.

— Защо не дойдохте вчера?

Ударът бе нанесен твърде неочаквано, не можех да ѝ отговоря веднага. Но тя продължи с инквизиторски тон:

— Положително сте имали особена причина, за да ни оставите просто да седим и да ви чакаме. В противен случай поне щяхте да се обадите по телефона.

Ама че съм глупак! Трябваше да предвидя тъкмо този въпрос и предварително да си подготвя някакъв отговор! Вместо това смутено запристъпях от крак на крак и замънках изтърканото си оправдание, че внезапно в казармата са направили оглед на младите коне. Още в пет часа съм се надявал да се измъкна, но полковникът пожелал да покаже на всички ни някакъв нов кон и така нататък, и така нататък.

Погледът ѝ — сив, строг и проникателен — бе прикован върху мен и колкото повече се увличах в подробности, толкова по-подозрителен ставаше. Забелязах как пръстите ѝ трепкат върху облегалката на креслото.

— Така... — най-сетне отвърна тя извънредно хладно и сурово. — И как завършва тази трогателна история за огледа на младите коне? Господин полковникът купи ли си в края на краищата нов кон?

В този миг усетих, че твърде зле съм се изложил. Веднъж, втори, трети път плесна с ръкавицата си по масата, сякаш искаше да се отърси от някакво напрежение в своите стави. Сетне ме погледна заплашително.

— Хайде да сложим край на тези глупави лъжи! Дотук не чух нито една вярна дума. Как смеете да ми поднасяте подобни безсмислици!

Ръкавицата плющеше все по-силно по масата. После рязко я захвърли настрана.

— Нито дума от всичките ви брътвежи не е вярна! Нито дума! Не сте били на манежа и не сте имали никакъв оглед на млади коне. Още в четири и половина сте седнали в кафенето, а там, доколкото ми е известно, коне не се обяздват. Не ме залъгвайте! Нашият шофьор съвсем случайно ви е видял в шест часа да играете карти.

Все още не можех да изрека нито дума. Ала тя внезапно замълча.

— Впрочем от къде на къде ще се срамувам от вас? Нима трябва да се преструвам, че не зная нищо, само защото вие ме лъжете? Та аз не се срамувам да изрека истината! И така, трябва да знаете следното: нашият шофьор не ви видя случайно в кафенето. Аз го пратих нарочно, за да се осведоми какво става с вас. Помислих си, че сте се разболели или че ви е сполетяло нещо лошо, защото не ни се обадохте дори по телефона и... е, от мен да мине, мислете си, че съм изнервена... просто не обичам да ме карат да чакам... чисто и просто не обичам... затова пратих шофьора. Но той разбрал в казармата, че господин подпоручикът е цял-целеничък и играе тарок в кафенето; ето защо помолих и Илона да се осведоми защо се държите така безцеремонно с нас... да не би завчера да съм ви обидила с нещо... понякога наистина се държа безотговорно и сприхаво... И така, трябва да знаете, че аз не се срамувам да си призная всичко това пред вас... Изнамирате си толкова глупави оправдания — все пак не чувствувате ли вие самият, че е подло да лъжете приятелите си?

Понечих да ѝ отговоря — мисля, че дори бях набрал смелост да ѝ разкажа глупавата история с Ференц и Йожи. Ала тя невъздържано ми заповяда:

— Само без измишльотини... стига с тия лъжи, не мога повече да ги понасям! Така съм натъпкана с лъжи, че чак ми се повдига! Повтарят ми ги от сутрин до вечер: „Колко добре изглеждаш днес, как

прекрасно стъпваш днес... великолепно, правиш го много, много по-добре“ — от сутрин до вечер все същите успокоителни хапчета, а никой не забелязва, че се задушавам от тях! Защо не казахте откровенно: „Вчера нямах време, нямах и желание.“ Да не би да сме абонирани за вас? Нищо нямаше да ме зарадва повече, ако ми бяхте предали по телефона: „Днес няма да ви навестя, предпочитам да се повеселя в града.“ За толкова ли ограничена ме смятате? Нима не мога да разбера, че понякога ви втръсва всекидневно да играете тук ролята на милосърден самарянин и че всеки възмъжал младеж ще предпочете да язди или да поразходи здравите си нозе, вместо да клечи до някакво си чуждо кресло? Само едно нещо ми е противно и не мога да го понасям: оправданията, измислиците и лъжите — до гуша са ми дошли! Не съм чак толкова глупава, за каквато ме вземате всички, и бих могла да понеса доста откровеност. Ето, преди няколко дни в дома ни пристигна нова слугиня от Чехия — старата умря — и още първия ден, преди да е разговаряла с когото и да било, забеляза как искат да ме настанят върху креслото с моите патерици. В уплахата си жената изпусна четката и изкрещя: „Господи, какво нещастие, какво нещастие! Толкова богата, толкова знатна госпожица... а саката!“ Илона се нахвърли като обезумяла върху почтената жена; искаха тутакси да уволнят и изгонят клетницата. Аз обаче, аз *се зарадвах* на думите ѝ, нейната уплаха ми действава благотворно, защото бе искрена, защото е човешко да се уплашиш, когато без предупреждение съгледаш подобно нещо. Веднага ѝ подарих десет крони, а тя незабавно отиде на черква да се помоли за мен... Целия ден бях радостна, да, точно така, радостна, задето най-сетне разбрах какво усеща в *действителност* някой непознат човек, когато ме види за пръв път... А вие с вашата фалшива изтънченост, вие постоянно гледате да ме „щадите“ и си въобразявате, че в крайна сметка дори ми помагате с проклетото си внимание!... Нима ме мислите за сляпа? Нима смятате, че зад вашите бръцолевения и мънкане не усещам същия ужас и горчивина, който изпита онази добра женица, единственият *откровен* човек? Нима си въобразявате, че не виждам как дъхът ви секва, щом посегна към патериците, как с всички сили се впускате в оживен разговор, само и само да не забележа нещо — сякаш не познавам до дъно душите ви, от които блика валериан със захар и захар с валериан... сякаш не познавам вашите отвратителни брътвежи... О,

колко точно знам как всеки път въздишате с облекчение, след като затворите вратата подир себе си и ме оставите да лежа като труп... как обелват очите с въздишка: „Клетото дете!“, и същевременно сте безмерно доволни от себе си, задето така милосърдно сте пожертвували един-два часа за „клетото болно дете“. Аз обаче не желая никакви жертви! Не желая да се смятате задължен да ми сервирайте всекидневната порция състрадание! Пет пари не давам и за най-благосклонното съчувствие!... И така, разберете веднъж завинаги: не приемам състраданието! Ако искате да идвате — идвайте, ако не искате — недейте! Но ако дойдете, бъдете искрен и не ми разправяйте втели-некипели за огледи и обзядване на коне! Не мога... не мога вече да понасям лъжите и вашата отвратителна жалостивост!

Последните слова изтръгна от себе си невъздържано, очите ѝ горяха, лицето ѝ пребледня. Сетне треската ѝ внезапно премина. Главата изтощено падна върху облегалката, а кръвта постепенно наля устните ѝ, които все още трепкаха от възбуда.

— Така... — леко, сякаш засрамено си пое дъх тя. — Трябваше да кажа всичко това! А сега стига толкова! Да не говорим повече по този въпрос. Дайте ми... дайте ми една цигара.

И ето че с мен се случи нещо странно. Може да се каже, че обикновено се владее и ръцете ми са здрави и непоколебими. Ала това неочаквано избухване ме разтърси до такава степен, че крайниците ми сякаш се сковаха; досега нищо в моя живот не ме бе смайвало така. С мъка извадих една цигара от табакерата, подадох я и запалих клечка кибрит. Но когато я поднесох, пръстите ми толкова много трепереха, че не успях да задържа изправена горящата клечка и пламъкът ѝ потрепна и угасна. Наложих се да запалия втора; и тя се разлюля неуверено в разтрепераната ми ръка, преди да запалия цигарата ѝ. Но Едит със сигурност бе почувствувала по очевидната ми несръчност колко съм развълнуван, защото тихият глас, с който ми заговори, бе съвсем различен и силно обезпокоен:

— Но какво ви стана? Та вие треперите... Какво... както ви разстрои толкова силно?... Нима ви засяга всичко това?

Малкият пламък на кибритената клечка угасна. Седнах онемял, а тя промълви смаяна:

— Как можахте да се развълнувате толкова от глупавите ми дрънканици?... Татко е прав: вие действително сте... действително сте

изключителен човек.

В този миг зад нас се чу леко бръмчене. Беше асансьорът, който се изкачваше към терасата. Йозеф отвори вратичката и Кекешфалва се появи с онзи гузен, плах вид, който всеки път така безсмислено смазваше раменете му, щом се приближеше до болната.

Веднага скочих, за да поздравя влизащия. Той ми кимна смутено и бързо се надвесил над Едит, за да я целуне по челото. Сетне настъпи странна тишина. Всички усещаха всичко за всички в този дом; възрастният човек несъмнено беше почувствувал, че помежду ни се е създавало застрашително напрежение, ето защо със сведен взор застана обезпокоен до нас. Забелязах, че му се иска да се махне. Едит се опита да помогне.

— Представяш ли си, татко, днес господин подпоручикът за пръв път видя терасата!

— Да, тук е приказно красиво — казах аз и веднага с ужас осъзнах, че съм изрекъл нещо безкрайно банално, затова млъкнах отново. Кекешфалва се надвесил над креслото, за да разсее общата неловкост.

— Страхувам се, че скоро тук ще стане твърде хладно за теб. Не е ли по-добре да слизаме?

— Да — отвърна Едит.

Всички бяхме доволни, че това решение ни даде възможност да си намерим някои безобидни занимания, които да ни разсеят; трябваше да съберем книгите ѝ, да я загърнем с шала, да разтърсим звънчето — едно от онези, които стояха по всички маси в този дом. След две минути асансьорът изпърпори догоре, а Йозеф предпазливо подкара подвижния стол със сакатото момиче към шахтата.

— Веднага слизаме — нежно ѝ махна Кекешфалва, — ти навярно ще се приготвиш за вечерята. През това време ние с господин подпоручика ще се поразходим из градината.

Слугата затвори вратата на асансьора; подвижният стол с парализираното момиче се спусна надолу като в гроб. И аз, и възрастният човек неволно се извърнахме. Замълчахме и двамата, но сетне внезапно усетих, че той боязливо се приближава.

— Ако нямате нищо против, господин подпоручик, бих желал да обсъдя нещо с вас... тоест да ви помоля за нещо... Можем да отидем в административната сграда, където е моята канцелария... естествено, ще идем там само ако не ви досаждам... Инак... инак бихме могли, разбира се, да се разходим и в парка.

— Но това е чест за мен, господин Кекешфалва! — възкликнах аз.

В този миг асансьорът изпърпори обратно, за да вземе и нас. Спуснахме се долу, прекосихме двора, насочихме се към административната сграда; забелязах колко внимателно се промъква Кекешфалва край къщата, как направо се притиска към стената и се снишава така, сякаш се страхува да не го забележат. Неволно — все пак не можех другояче — и аз взех да се движа след него със същите леки, внимателни стъпки.

Ето, отваря някаква врата в края на ниската, сравнително небрежно варосана административна сграда; влизаме в неговата канцелария — оказва се, че не е по-добре обзаведена от собствената ми стая в казармата: евтино бюро, прогнило и захабено, стари изпоцапани сламени кресла, по стените над прокъсаните тапети — няколко стари таблици, вероятно неизползвани от години. Самият спарен въздух неприятно ми напомня за нашите канцеларски помещения. Още от пръв поглед проумявам — колко много неща се научих да разбирам през последните дни! — че този възрастен човек отрупва единствено своето дете с всевъзможен лукс и удобства, а за себе си пести като някой стиснат селянин; и понеже върви пред мен, за пръв път забелязвам колко се е изтъркал на лактите черният му костюм; вероятно го носи вече десет, петнадесет години.

Кекешфалва премества по-близо до мен широкото чиновническо кресло, тапицирано с черна кожа — единствената удобна вещ в стаята.

— Седнете, господин подпоручик, моля, заповядайте — казва ми някак си нежно и настойчиво, докато самият той (преди още да успея да се намеся) си донася едно от съмнителните сламени кресла. Сядаме плътно един до друг, той би могъл, би трябвало вече да започне; с разбираемо нетърпение очаквам този миг; питам се за какво този богаташ, този милионер би могъл да моли мен, бедния подпоручик. Ала той упорито продължава да държи главата си надолу, сякаш

настойчиво се взира в своите обувки. Чувам само дишането му, което струи от приведената гръд. Диша тежко и на пресекулки.

Най-сетне Кекешфалва вдига чело, оросено от пот, сменя замъглените си очила, а без тяхната блещукаща закрила лицето му веднага добива друг израз: като че ли става по-уязвимо, по-окаяно и по-трагично; както често се случва при късогледите, очите му изглеждат много по-мътни и уморени, отколкото иззад увеличителното стъкло. Освен това по леко зачервените клепки сякаш разбирам, че възрастният човек спи малко и зле. Отново усещам топлите бликащи струи в себе си — вече зная: състраданието започва да извира. Внезапно преставам да седя срещу богатия господин фон Кекешфалва, а срещу стар, угрижен човек.

Ала ето че след леко покашляне той започва:

— Господин подпоручик — подрезгавелият глас все още не го слуша, — бих желал да ви помоля за една голяма услуга... Зная, естествено, че нямам право да ви задължавам с нищо, та вие почти не ни познавате... впрочем бихте могли и да ми откажете... разбира се... Възможно е да проявявам дързост и нахалство, но още от първия миг изпитах доверие към вас. Вие сте — това веднага се усеща — добър, услужлив човек. Да, да, да — трябва да съм направил някакъв жест на несъгласие, — вие *сте* добър човек. У вас има нещо, което ми вдъхва сигурност и понякога... имам чувството, че сте изпратен от... — Внезапно млъква и аз усещам, че иска да каже „от бога“, но няма смелост да го изрече — ... че сте изпратен като човек, на когото мога да говоря откровено... Впрочем онова, за което бих ви помолил, не е кой знае какво... но аз си говоря ли, говоря и изобщо не ви питам дали искате да ме изслушате!

— Но, разбира се.

— Благодаря ви... когато човек остарее, му стига само да погледне някого, и вече познава душата му... Зная какво значи да си добър човек, зная го по своята жена, бог да я прости... Нейната смърт бе първото нещастие, което ме слетя. И все пак днес си казвам, че така е било по-добре, защото не видя злочестината на детето... нямаше да го понесе. Знаете ли, когато преди пет години започна всичко... отначало *не вярвах*, че би могло да продължи толкова дълго... Как да си го представя, та тя бе дете като всички останали: тичаше, играеше и се въртеше като пумпал... и внезапно всичко това свърши, свърши

завинаги... И после, нали израстваме със страхопочитание към лекарите... четем във вестниците за чудесата, които правят: говори се, че зашиват сърца, присаждат очи... Ето защо човек като мен трябваше да бъде убеден — нали така? — че могат да сторят нещо далеч по-просто... да помогнат, бързо да помогнат на едно дете, което се е родило здраво и винаги е било здраво. Ето защо отначало не бях кой знае колко уплашен, защото *не вярвах*, никога и нито за миг не вярвах, че господ би могъл да стори подобно нещо: завинаги да смаже едно дете, едно невинно дете... Е, ако се беше случило с мен — моите крака достатъчно са ме носили по света. За какво са ми толкова?... И освен това аз не бях добър човек, сторил съм много злини, дори... Но за какво, за какво говорех?... А, да... точно така, ако се бе случило с мен, щях да го проумея. Но как може господ да стоварва удара си *до теб*, върху човек, когото не е редно да удря, да удря невинен човек... как бих могъл да проумея, че краката на жив човек, на дете, внезапно ще *умрат*, защото някакво Нищо, някакъв си бацил... така казаха лекарите и смятат, че са казали нещо... Това тяхното са си само приказки, извинения, а другото е самата действителност: едно дете лежи, крайниците му внезапно са се парализирали, то не може вече да върви, не може да се помръдне, а самият ти стоиш безпомощен край него... Ето това *не мога* да разбера.

Припряно избърсва потта от мократа си разчорлена коса с опакото на дланта си.

— Разбира се, че се допитах до всички лекари... където и да се намираше някое светило, отивах при него... всички идваха тук, философствуваха, говореха на латински, спореха и правеха консилиуми, един опитваше едно, друг — друго, сетне казваха, че се надяват и вярват; вземаха парите и си отиваха, а след тях всичко оставаше непроменено! Не, настъпи *известно* подобрение, всъщност значително подобрение. По-рано тя лежеше по гръб и цялото ѝ тяло бе парализирано... сега поне ръцете, поне горната половина от тялото ѝ са нормални и може сама да се придвижва с патериците си... *известно* подобрение, не, значително подобрение, не бива да съм несправедлив... Ала никой не можа да ѝ помогне докрай... Всички вдигаха рамене и казваха: „Търпение, търпение, търпение...“ Само един издържа, само един, доктор Кондор... не зная дали сте чували за него. Нали сте от Виена?

Отвърщам отрицателно. Никога не съм чувал това име.

— Естествено, от къде на къде ще го познавате, та вие сте здрав човек, а той не е от онези, които вдигат шум около себе си... не е професор, дори не е доцент... не ми се вярва да има и добра клиентела... тоест той *не търси* голяма клиентела. С една дума, това е забележителен, извънредно странен човек... не зная дали ще мога да ви го обясня както трябва. Не се интересува от обикновените случаи, с които би могъл да се справи всеки фелдшер... интересуват го само тежките случаи, само онези случаи, които останалите лекари отминават с вдигане на рамене. Разбира се, аз съм необразован човек и не мога да твърдя, че доктор Кондор е по-добър лекар от останалите... зная само, че е по-добър човек от останалите. Запознах се с него навремето, заради жена ми, и видях как се бори за нея... Той бе единственият, който до сетния миг не се предаде... тогава усетих, че този човек живее и умира с всеки свой болен. Той притежава — не знам дали се изразявам правилно, — притежава някакво влечение да бъде по-силен от болестта... а не е като другите, които имат единственото желание да си получат парите и да станат професори или придворни съветници... с една дума, той не мисли от своята позиция, а от позицията на другия, на болния... о, той е забележителен човек!

Старецът така се вълнува, че очите му засияват, макар доскоро да изглеждаха угаснали.

— Казвам ви, прекрасен човек е, никого не изоставя в беда; за него всеки случай се превръща в дълг... зная, че не успявам да се изразя както трябва... ала той сякаш се чувства виновен пред някого, когато не може да помогне... *самият той* се чувства виновен... ето защо — няма да ми повярвате, но се кълна, че това е самата истина — веднъж, когато не успял да постигне онова, което искал... обещал на една жена, започнала да ослепява, че ще я излекува... и когато посетне тя наистина ослепяла, той се оженил за нея... можете ли да си представите, бил е съвсем млад, а се е оженил за сляпа жена, седем години по-възрастна от него, нито красива, нито богата, някаква истеричка, която сега му е в тежест и изобщо не му е признателна... Кажете, това не е ли показателно *какъв* човек е той; сега разбирате колко съм щастлив, че съм го намерил... човек, който се грижи за моето дете като мен самия... Включил съм го и в завещанието си... ако някой й помогне, това ще бъде той, дай боже, да стане така! Дай боже!

Възрастният човек стиска двете си ръце така, сякаш се моли. Сетне приближава още малко към мен.

— И така, изслушайте ме, господин подпоручик... Нали исках да ви помоля за нещо... Вече ви казах колко състрадателен човек е този доктор Кондор... Но съгласете се, разберете... *тъкмо* добрината му ме безпокои... Постоянно ме е страх, разбирате ли ме... страх ме е, че от съчувствие към мен не ми казва истината, не ми казва цялата истина... Все ми обещава, все ме успокоява, че положението със сигурност щяло да се подобри, че детето щяло напълно да оздравее... ала винаги щом му задам конкретен въпрос кога най-сетне ще стане това и колко още ще чакаме, той просто се изплъзва и казва: „Търпение, търпение!“ Но човек все пак трябва да има някакви гаранции... аз съм стар и болен, и все пак трябва да знам дали ще доживея събитието и дали тя изобщо ще оздравее, ще оздравее *напълно*... не, повярвайте ми, господин подпоручик, повече *не мога* да живея така... трябва да зная дали е сигурно, че ще бъде излекувана, и кога ще стане това... *трябва* да го знам, вече ме мога да понасям това неведение!

Изправя се разтърсван от вълнение и с три бързи, отривисти стъпки отива до прозореца. И друг път съм го виждал да прави така. Винаги когато се просълзява, намира спасение в това рязко извъръщане от хората. И той отблъсква състраданието — нали прилича на нея! В същото време дясната му ръка се прокрадва към задния джоб на печалния черен сюртук и измъква оттам смачкана кърпа; напразно се прави, че само е избърсал потта от челото си: съвсем ясно виждам зачервените клепки. Прекосява стаята един-два пъти; нещо стене ли, стене, не зная дали това са проядените дъски под краката му, или е самият той — прояденият, възрастен човек. Сетне си поема дъх като плувец, който се хвърля във водата.

— Прощавайте... не исках да споменавам за това... какво щях да кажа? Да... утре доктор Кондор отново пристига от Виена, уведоми ни по телефона... идва редовно на всеки две или три седмици, за да нагледа... Ако зависеше от мен, изобщо нямаше да го пусна да си ходи... би могъл да живее тук, в къщата, бих му платил за това колкото поиска. Но той казва, че му било необходимо известно разстояние за наблюдението, за да... известно разстояние, за да... да... какво исках да кажа?... Ах, да... и така, ще дойде утре, а следобед ще прегледа Едит; след това всеки път остава на вечеря, а през нощта взема бързия

влак за Виена. В един миг си помислих, че някой би могъл съвсем случайно да го попита... някой съвсем чужд човек, някой страничен човек, някой, когото той изобщо не познава... да го попита ей така... ей така, съвсем случайно, така както човек се интересува за свой познат... да го попита каква всъщност е тази парализа и дали смята, че детето един ден ще оздравее, ще оздравее *напълно*... чувате ли ме: ще оздравее ли *напълно* и след колко време... имам чувството, че вас няма да ви излъже... вас няма за какво да ви щади, на вас спокойно може да каже истината... пред мен навярно се притеснява, аз съм бащата, аз съм стар, болен човек и той знае как се къса сърцето ми... Ала, естествено, не трябва да допускате да забележи, че сте разговаряли с мен... ще заговорите по този въпрос *съвсем* случайно, така както човек се осведомява от лекар за някой пациент... Съгласен ли сте... ще го сторите ли заради мен?

Как да му откажа? Възрастният човек седи пред мен с насълзени очи и очаква моето „да“ като възвестяването на Страшния съд. Естествено, че му обещавам всичко. Бурно протяга към мен и двете си ръце.

— Веднага разбрах това... още тогава, когато се върнахте и бяхте толкова добър към детето, след като... е, вие знаете кога... тогава веднага схванах, че сте човек, който ме разбира... че вие, само вие ще го попитате вместо мен... обещавам ви, кълна ви се, никой няма да разбере за това, нито преди, нито след разговора, нито Едит, нито Кондор, нито Илона... само аз ще знам каква услуга, каква невероятна услуга сте ми направили.

— Недейте така, господин фон Кекешфалва... та това е дреболия...

— Не, не е дреболия... това е *много* голяма... *страшно* голяма услуга, която ми правите... *страшно* голяма услуга, и ако... — той леко се сниши, а и гласът му плахо замря — ако някога аз... ако някога бих могъл да сторя нещо за вас... може би вие...

Трябва да съм направил някое уплашено движение (да не би да иска веднага да ми плаща?), защото побързва да добави със заекване, което всеки път съпътствува силната му възбуда:

— Не, не ме разбирайте погрешно... няхах предвид... няхах предвид нищо материално... имах предвид само... имах предвид... имам добри връзки... познавам куп хора из министерствата,

включително и във Военното министерство... все пак в днешно време не е лошо да си имаш някого, на когото да разчиташ... само това имах предвид, разбира се... На всеки може да му дойде времето... само това... само това исках да кажа.

Засрамвам се от плахото смущение, с което ми подава ръцете си. През цялото време не ме е погледнал нито веднъж, взира се надолу, говори сякаш на собствените си ръце. Едва сега неспокойно вдига очи, пипнешком затърсва свалените очила и ги намества с разтреперани пръсти.

— Май ще е по-добре — промърморва сетне той — сега да идем оттатък, инак... инак продължителното ни отсъствие ще направи впечатление на Едит. За жалост с нея човек трябва да бъде безкрайно предпазлив; откакто се разболя, сетивата й... сетивата й някак си се изостриха, не са като на другите хора; от своята стая тя усеща всичко, което става в къщата... още преди да си изрекъл докрай нещо, тя вече го е отгатнала... Ето защо би могла... затова бих предложил да отидем оттатък, преди да се е усъмнила.

Така и правим. Едит вече ни чака в салона, седнала в подвижния си стол. Когато влизаме, тя вдига своя сив, проницателен взор, сякаш по смутено сведените ни чела иска да прочете за какво сме разговаряли. И тъй като ние дори не намекваме за своя разговор, през цялата вечер е очебийно неразговорлива и вгълбена в себе си.

„Дреболия“ — така нарекох пред Кекешфалва желанието му колкото може по-непринудено да се осведомя от все още непознатия за мен лекар за вероятността парализираната девойка да оздравее; погледнато от страни, аз действително трябваше само малко да се понапрегна. Ала едва ли бих могъл да опиша какво означаваше лично за мен това неочаквано поръчение. Нищо не е в състояние да повиши самочувствието на младия човек, нищо не подпомага с такава мощ оформянето на неговия характер, както неочакваното възлагане на някаква задача, чието изпълнение се поверява изключително на собствената му предприемчивост, на собствените му сили. Естествено, и по-рано ми бяха възлагали отговорни задачи, но тези задачи бяха винаги служебни, военни задачи — свеждаха се само до някакъв успех, който трябваше да извоювам като офицер по заповед на началниците си и в границите на точно определена област; например да командувам някой ескадрон, да ръководя военен ешелон, да купувам коне, да усмирявам кавгите на редниците. Но всички изброени заповеди и тяхното изпълнение се вместиаха в изискванията на военния устав. Те произтичаха от писмени или печатни указания, а при възникване на колебания беше достатъчно просто да потърся съвет от някой по-възрастен и по-опитен другар, който предано ми помагаше да изпълня поръчението си. Но ето че молбата на Кекешфалва не бе отправена към мен като офицер, а към онова мое все още неизвестно ми вътрешно Аз, чиито способности и предели на възможностите тепърва трябваше да откривам. Обстоятелството, че този чужд човек избра в своята неволя тъкмо мен сред всичките си приятели и познати, ме ощастливяваше повече от всяка служебна или другарска похвала, получена до този миг.

Това ощастливяване вървеше обаче ръка за ръка с известна почуда, защото неочаквано проумях колко безчувствено и небрежно е било досега моето съпричастие. Как бях могъл седмици наред да посещавам този дом, без да задам най-естествения, най-логичния въпрос: клетата девойка завинаги ли ще остане саката? Медицината няма ли да намери цяр срещу отслабването на крайниците ѝ? Непоносим позор: нито веднъж не бях попитал за това Илона, бащата или нашия полкови лекар! Обзет от фатализъм, бях приел състоянието на парализа за окончателно; ето защо безпокойството, измъчвало бащата от години, премина през мен като куршум. Ами ако онзи лекар

наистина избавеше детето от неговите страдания? Ако клетите оковани нозе отново започнеха да крачат свободно, ако това измамено от бога създание отново се втурнеше да тича, да се катери и спуска по стълби, да се носи след собствения си смях, изпълнено с щастие и блаженство? Тази възможност ме опияни; прекрасно бе да си мисля как двамата или тримата галопираме из ливадите, как вместо в своята стая-затвор тя ме очаква на самата порта, поздравява ме и заедно тръгваме на разходка. И ето че нетърпеливо започнах да броя часовете, които ме деляха от чуждия лекар — исках час по-скоро да разбера от него истината. Навярно бях по-неспокоен и от самия Кекешфалва — никога досега в моя живот не бях получавал толкова важна задача.

Ето защо на другия ден се появих по-рано от обикновено (освободих се специално за случая). Този път Илона ме прие сама. Лекарят от Виена пристигнал, обясни ми тя, сега се намирал при Едит и този път сякаш я преглеждал много основно. Дошъл преди два часа и половина и вероятно Едит щяла да бъде после твърде уморена, за да слезе при тях; този път трябвало да се задоволя само с нейната компания — тоест, добави тя, ако нямам предвид нещо по-добро.

По тази забележка установих за своя радост (знанието на някоя тайна само от двама души прави човека суетен), че Кекешфалва не я е осведомил за нашата уговорка. Ала не се издадох с нищо. Поиграхме шах, за да убием скуката; мина доста време, преди да доловим очакваните с нетърпение стъпки в съседното помещение. Най-сетне Кекешфалва и доктор Кондор влязоха, увлечени в разговор, а аз трябваше да положа усилия, за да потисна своето изумление, защото, щом съгледах доктор Кондор, веднага изпитах огромно разочарование. Нашата визуална фантазия винаги предварително си изгражда образа на човека, когото все още не познаваме, но за когото сме слушали безброй интересни неща — тя разточително използва за тази цел своите най-скъпоценни и романтични спомени. За да си представя гениален лекар, за какъвто Кекешфалва представи Кондор, аз се придържах към онези схематични белези, с чиято помощ посредственият режисьор поставя на сцената действащото лице „лекар“: одухотворен лик, остър и пронизателен взор, невъзмутима осанка, блестящо и остроумно слово — постоянно и безнадеждно се поддаваме на заблудата, че природата рисува особените хора с особени черти, които личат от пръв поглед. Ето защо стомахът неприятно ме

сви, когато внезапно се наложи да се поклоня на някакъв набит, закръглен господин, късоглед и плешив, в изпомачкан сив костюм, потънал в прах и със зле вързана вратовръзка; вместо предполагаемия прецизно диагностициращ поглед иззад евтиното стоманено пенсне ме стрелнаха небрежни, по-скоро сънливи очи. Преди още Кекешфалва да ме представи, Кондор ми подаде малката си влажна ръка и веднага се извърна, за да си запали пура, взета от масичката за пушачи. Лениво се протегна.

— Така, ето ни и нас. Но нека веднага ви призная, мили приятелю, ужасно съм гладен; би било прекрасно, ако веднага ни дадат да ядем. Ако вечерята още не е готова, Йозеф би могъл, да речем, да ми изпрати нещичко за хапване, сандвич или каквото и да е друго. — А след като се разположи във фотьойла: — Всеки път забравям, че тъкмо този следобеден бърз влак няма вагон-ресторант. Още един пример за чисто австрийско държавно безразличие... Браво — прекъсна словото си той, щом слугата изтласка плъзгащата се врата на трапезарията, — човек може да разчита на твоята точност, Йозеф. И господин главният ви готвач заслужава поздравления. Заради проклетото бързане днес не успях дори да обядвам.

И незабавно, без по-нататъшни колебания, той тромаво премина оттатък, седна, не ни дочака, а с натъпкана отпред салфетка, припряно — и според мен твърде шумно — засърба супата. По време на тази смешна дейност не проговори нито на Кекешфалва, нито на мен. Вероятно го интересуваше единствено храната, а в това време късогледият му поглед изучаваше бутилките с вино.

— Прекрасно е вашето вино, и на всичко отгоре — от деветдесет и седма година! Опитах го последния път. Само заради него човек си заслужава да изтърпи пътуването дотук. Не, Йозеф, още не ми наливай, предпочитам първо чаша бира... да, благодаря.

Изпи чашата на един дъх, после започна да дъвче сладко и бавно, като вземаше огромни късове от набързо сервирания поднос и ги трупаше в чинията си. И понеже по всичко личеше, че изобщо не забелязва нашето присъствие, аз имах време да наблюдавам отстрани лакомника. Установих с разочарование, че човекът, който бе превъзнесен с такъв възторг, има възможно най-еснафското и добродушно лице, кръгло като месечина и набраздено от малки трапчинки и гнойни пъпчици; носът му бе същински картоф,

брадичката — разлята, страните — червендалести и засенчени от широка ивица брада, вратът — закръглен и къс: образ и подобие на човек, когото виенчани наричат „шишко“, добродушен мърморко-чревоугодник. Точно така се бе разположил той и с удоволствие си похапваше, а жилетката му бе измачкана и полуразкопчана; упоритата мудност, с която дъвчеше, постепенно започна да ме дразни — може би защото си спомних с каква внимателна любезност полковникът и фабрикантът се бяха отнесли към мен на същата тази маса, а може би и защото изпитах известни колебания дали от един толкова вострастен гуляйджия и пияч, който всеки път вдига виното срещу светлината, преди да го опита с жадните си устни, ще мога да изкопча точен отговор на толкова съществен въпрос.

— Е, какво ново по вашия край? Върви ли жътвата? Последните седмици не бяха ли твърде сухи, твърде горещи? Четох нещо подобно във вестника. А фабриката? Май пак качват цените в захарния картел, а? — С тези небрежни, бих казал лениви въпроси, които изобщо не търсеха отговор, Кондор прекъсваше понякога своето бързо дъвчене и тъпчене; упорито не обръщаше внимание на моето присъствие и макар че бях чувал какви ли не работи за грубостта, присъща на медиците, в мен се породиха нещо като гняв към добродушния грубиян; бях в лошо настроение и не продумвах нито дума.

Ала той ни най-малко не се интересува от нашето присъствие и щом най-сетне преминахме в салона, където ни очакваше кафето, Кондор се тръшна със сладка въздишка право върху болничното кресло на Едит, снабдено с всевъзможни удобства; подвижен рафт с книги, пепелници, сгъваеми облегалки. И понеже ядът прави човека не само язвителен, но и проницателен, нямаше как при тази демонстрация на леност да не установя с известно удовлетворение колко къси са краката му с размъкнатите чорапи, колко подпухнал е коремът му и за да му покажа и аз колко малко държа на сближаването си с него извърнах фотьойла си така, че всъщност почти му обърнах гръб. Ала напълно безразличен към моето предизвикателно мълчание и припряното обикаляне на Кекешфалва — възрастният човек непрестанно сновеше из стаята, за да го обслужи колкото може по-удобно с пури, запалки и коняк, — Кондор измъкна цели три вносни пури от сандъчето (две от тях остави за резерва до чашата си с кафе) и колкото и услужливо да се нагаждаше към тялото му дълбокият

фотьойл, на него като че ли не му беше достатъчно удобно. Не спря да го натисна и намества, докато не откри възможно най-приятното положение. Едва след като изпи и втората си чаша кафе, той блажено си пое дъх като заситено животно. „Противна, противна история“, помислих си аз. Тогава обаче Кондор внезапно се протегна и иронично смигна на Кекешфалва:

— Е, свети Лаврентий, май ви се зловиди хубавата ми пура, защото вече не можете да чакате, искате най-сетне да ви докладвам! Но нали ме познавате, нали сте разбрали, че не обичам да смесвам яденето с медицината — и после, аз действително бях *твърде* гладен, *твърде* уморен. От седем и половина без прекъсване се клатушкам на краката си и вече ми се струваше, че ми е празен не само стомахът, но и главата. И така — той бавно дръпна от пурата и издиша сивия дим на колелца, — и така, драги ми приятелю, да започваме! Всичко върви много добре. Упражненията за ходене, упражненията за обтягане, всичко е съвсем прилично. Може би с един-единствен атом, но е по-добре от последния път. Както се можем да бъдем доволни. Само че — той отново дръпна от пурата си — в общото състояние... онова, което наричаме психика, днес я намерих... но моля, не се стряскайте веднага, драги приятелю... днес я намерих леко променена.

Въпреки предупреждението Кекешфалва безгранично се уплаши. Видях как лъжичката в ръката му започна да трепери.

— Променена ли?... Какво искате да кажете... така променена?

— Ами така, променена... все пак, драги приятелю, не съм казал: променена към лошо. Недейте, както се изразява дядо Гьоте, ми приписва работи, които не съм казал. Самият аз засега не знам точно какво се е случило, но... нещо не е наред.

Възрастният човек все още държеше лъжичката. Изглежда, нямаше сили да я сложи на масата.

— Какво... какво не е наред?

Доктор Кондор се почеса по главата:

— Хм, де да го знаех! Във всеки случай не се тревожете! Говорим съвсем академично и без глупави шеги, ето защо е по-добре да повтора казаното съвсем ясно: не картината на болестта ми се стори променена, а в самата Едит нещо се е променило. Нещо, не зная какво е то, и беше станало днес. За пръв път имах чувството, че някак си се е изплъзнала от ръцете ми. — Отново дръпна от пурата, сетне

проницателно стрелна Кекешфалва с малките си бързи очи: — Знаете ли, най-добре ще бъде откровено да обсъдим положението. Ние наистина няма защо да се срамуваме един от друг и можем да играем е открити карти. И така... драги приятелю, кажете ми, моля, открито и ясно: да не би вечното ви безпокойство да ви е накарало да извикате междувременно друг лекар? По време на моето отсъствие някой преглеждал ли е Едит, лекувал ли я е?

Кекешфалва подскочи, сякаш му бяха отправили чудовищно обвинение:

— Но, за бога, господин докторе, кълна се в живота на своето дете...

— Добре... добре... само без клетви! — бързо го прекъсна Кондор. — И така ви вярвам. Въпросът е уреден! Рессави^[1]! Просто ударих на камък — погрешна диагноза, е, това се случва дори и с придворни съветници и професори! Такава глупост... а бих се закълел, че... Е, тогава нещо друго трябва да е станало... но странно, много странно... Ще позволите, нали... — И си наля трета чаша кафе.

— Да, но какво ѝ е станало? Какво се е променило?... Какво имате предвид? — промълви старецът е пресъхнали устни.

— Драги ми приятелю, наистина ме затруднявате. Напразно се тревожите, пак ви давам думата си, честната си дума. Ако беше нещо сериозно, пред чужд човек не бих... прощавайте, господин подпоручик, не искам да ви обиждам, имам предвид само... тогава нямаше да разговарям от фотьойла и да си пийвам от хубавия коняк — конякът наистина е превъзходен.

Отново се облегна назад и за миг притвори очи.

— Да, трудно ми е направо да ви обясня какво у нея се е променило, защото то вече се намира в най-горния или най-долния слой на обяснимото. Но първоначално си помислих, че чужд лекар се е намесил в лекуването ѝ — наистина, господин фон Кекешфалва, вече не смятам така, кълна ви се, — защото днес за първи път нещо между Едит и мен не бе наред — липсваше нормалният контакт... чакайте... навярно ще съумея да се изразя по-ясно. Искях да кажа, че при продължително лекуване между лекаря и неговия пациент неминуемо се поражда определен контакт... навярно дори е твърде грубо да наричам тези взаимоотношения контакт — дума, която в крайна сметка все пак има значение на „докосване“, тоест свързана е с нещо

материално. В тези взаимоотношения доверието странно се смесва с недоверието, едното се бори срещу другото, съществува привличане и отблъскване и, естествено, тази смесица всеки път се видоизменя — свикнали сме с тези неща. Понякога пациентът се струва на лекаря променен, а друг път става обратното; понякога се разбират от пръв поглед, а друг път просто се разминават... Да, извънмерно, извънмерно странни са тези трепети, човек не е в състояние да ги долови, а още по-малко — да ги прецени. Едно сравнение би могло най-добре да обясни всичко това — дори с риск да се окаже твърде грубо. И тъй, случаят с пациента прилича на следното: отсъствували сте няколко дни, връщате се и вземате пишещата си машина, която уж пише без никаква промяна, работи все така безупречно, както преди; и все пак усещате по нещо, което не можете да определите, че междувременно някой друг е писал на нея. И вие, господин подпоручик, несъмнено ще познаете по коня си, че два дни го е яздил друг човек. Нещо е станало с хода му, със стойката му, той сякаш се е изплъзнал от контрола ви — вероятно и вие не ще съумееете да посочите кои точно са външните белези на промяната, защото те наистина са безкрайно малки... Зная, тези сравнения са много груби, защото връзката на лекаря с пациента, естествено, е много по-деликатна; вече ви казах, че действително страшно бих се затруднил, ако трябваше да ви обясня какво се е променило в Едит от последния път насам. Ала нещо — яд ме е, че не мога да открия какво е то, — нещо се е случило, в нея е настъпила някаква промяна.

— Но в какво... в какво се изразява тя? — изпъшка Кекешфалва. Видях, че клетвите на Кондор не са в състояние да го успокоят, челото му блестеше от влага.

— В какво се изразява ли? Ами че в дреболии, в неща, които не подлежат на тълкуване. Още при обтегателните упражнения забелязах, че ми оказва съпротива; разбунтува се, преди да започна същинския преглед: „Не е нужно, всичко си е все същото“, а с какво огромно нетърпение *очакваше* по-рано моето заключение! Сетне, когато предложих конкретни упражнения, започна глупаво да подмята: „Ех, и това няма да помогне...“ или „И с това няма да стигнем доникъде...“ Признавам, сами по себе си тези подмятания са маловажни — лошо настроение, свръхраздразнени нерви, — ала досега, драги ми приятелю, Едит никога не ми беше казвала подобни неща. Е, може

причината действително да е само в лошото настроение... на всекиго се случва.

— Но нали... промяната не е свързана с влошаване?

— Колко пъти още искате да ви давам честната си дума?! Та нали, ако се беше случило и най-незначителното нещо, аз като лекар щях да се обезпокоя точно колкото и вие като баща, а аз не съм се обезпокоил ни най-малко, забелязвате го. Напротив, това нейно негодувание никак не ми е неприятно. Признавам, дъщеричката ви се държи по-нервно, по-сприхаво и по-нетърпеливо, отколкото преди няколко седмици — вероятно и на вас ви създава известни затруднения. Но този бунт, от друга страна, подсказва известно засилване на волята за живот, на волята за оздравяване; колкото по-силно и по-нормално започва да функционира даден организъм, толкова по-припряно му се иска най-сетне да надвие болестта си. Повярвайте ми, ние съвсем не обичаме с цялото си сърце „послушните“, отстъпчивите пациенти, както си мислите. Те най-малко ни помагат. Енергичният и дори яростен отпор от страна на болния е добре дошъл за нас, защото, колкото и чудно да е, привидно неразумните реакции понякога имат по-голям ефект и от най-дълбокомислените ни лекарства. И тъй, още веднъж — съвсем не съм обезпокоен: ако сега например започнем да я лекуваме наново, бихме могли да разчитаме на всичките ѝ усилия; навярно именно сега е настъпил подходящият миг да включим в играта психическите ѝ сили, които тъкмо в нейния случай са толкова решаващи. Не зная — той вдиша глава и ни погледна — дали ме разбирате напълно.

— Естествено — неволно казах аз.

Това бе първата дума, която отпратих към него. Всичко това ми се струваше пределно естествено и ясно.

Ала възрастният баща продължаваше да седи вцепенен и да се взира с празен поглед пред себе си. Усетих, че причината да не разбере нищичко от онова, което Кондор държеше да ни обясни, произтича от нежеланието му да го разбере. Защото цялото му внимание и страх се съсредоточаваха върху присъдата: ще оздравее ли тя? Скоро ли ще оздравее? Кога ще оздравее?

— Но какво лечение? — Щом се развълнуваше, неизбежно започваше да се запъва и заеква. — Какво ново лечение?... Нали говорехте за някакво ново лечение?... Кое ново лечение ще опитате?

Веднага забелязах как се бе вкопчил в думата „ново“, защото виждаше в нея някаква нова надежда.

— Оставете на мен, драги ми приятелю, какво ще опитвам и кога ще го опитвам — само не настоявайте, не настоявайте все с принуда да постигнете онова, което не може да стане по магически път! Вашият „случай“ — такъв е неприятният ни жаргон — е и си остава най-голямата ми грижа. Но ние ще я отстраним!

Старецът гледаше безмълвно и потиснато. Виждах как с мъка се въздържа да не зададе все пак още някой от безсмислено упоритите си въпроси. Вероятно и Кондор бе усетил част от този мълчалив натиск, защото внезапно стана.

— И освен това смятам, че разговорът ни за днес приключи. Според мен ви казах всичко, по-сетнешните приказки биха били брътвежи и лъжи. Дори ако Едит за в бъдеще още повече се изнерви, не бързайте да се плашите, ще стигна до винта, който се е разхлабил. Вие имате само една задача: да не обикаляте край болната все така объркан и уплашен. И второ: да обърнете сериозно внимание на собствените си нерви. Изглеждате доста недоспал и се страхувам, че с вашето чоплене и ровене се съсипвате повече, отколкото е добре за детето ви. Най-хубаво ще бъде, ако още от тази вечер започнете да си лягате рано, а преди това вземете няколко капки валериан, за да сте утре отново бодър. Това е всичко. Днешната ми визита приключи! Само допушвам пурата си, потеглям.

— Нима наистина... наистина ще си тръгнете?

Доктор Кондор не отстъпи от решението си.

— Точно така, драги ми приятелю — край за днес! Тази вечер имам още един последен изтерзан пациент, на когото съм предписал продължителна разходка. Както ме гледате, от седем и половина непрестанно съм на крак, целият предобед бях в болницата — случаят бе куриозен, а именно... Но да не говорим за него... После — във влака, после — тук, а тъкмо такива като мен от време на време трябва да си проветряват дробовете, за да запазят главата си бистра. С една дума, моля, днес ще мина без автомобила ви, предпочитам да се поразходя пеш! Пълнолунието е приказно. Естествено, с тези думи не искам да ви отнема господин подпоручика; и ако въпреки лекарската забрана сте решили да окъснете, той сигурно ще ви прави още известно време компания.

Ала аз веднага си спомних за своята мисия. Не, побързах да обясня, утре необичайно рано съм имал работа, и бездруго отдавна е трябвало да си тръгвам.

— Е, ако ви е приятно, можем да се поразтъпчем заедно.

Сега за пръв път в пепелявия поглед на Кекешфалва лумна искрица: поръчението! Въпросът! Сведението! И той си беше спомнил.

— Добре, ще си легна веднага — рече той с неподозирана отстъпчивост, като крадешком ми смигна зад гърба на Кондор.

Предупреждението му бе излишно, и бездруго пулсът на ръката ми бясно биеше по маншета. Знаех, че сега започва моята мисия.

Едва излезли пред къщата, Кондор и аз неволно се спряхме на най-горната площадка на стълбата, защото градината ни разкри изумителна гледка. На никого от нас не бе хрумвало да погледне през прозореца по време на вълнуващите разговори в стаята и сега ни изненада едно забележително преображение. Сред обсипаното със звезди небе като лъскав сребърен диск бе замряла огромна пълна луна и докато горещият въздух, нагрят от слънчевия ден, ни потапяше в лятна омара, в същото време ослепителното сияние въздаваше представата, че на земята сякаш е настъпила приказна зима. Калдъръмът блещукаше като току-що навалял сняг между равно окастрения шпалир на дърветата, които очертаваха открития път с черни сенки; те стояха бездиханни и вцепенени — отразяваха ту светлината, ту мрака, приличаха ту на махагон, ту на стъкло. Не помня друг път да съм чувствувал лунната светлина толкова призрачна, както тук, сред пълната тишина и неподвижност на градината, залята от сноповете на леденото сияние; нещо повече: вълшебството на мнимото земно сияние бе толкова силно, че неволно запристъпвахме по бляскавото стълбище колебливо, сякаш бе от хлъзгаво стъкло. Ала когато тръгнахме по снежно-сумрачната каменна алея, внезапно се оказахме не двама, а четирима, защото пред нас легнаха нашите сенки, изящно очертани от свръхярката лунна светлина. Против волята си се вгледах в двамата неразлъчни черни спътници, които като крачещ силует изпреварваха всяко наше движение, и се поуспокоих — чувствата ни понякога са настроени на странна детинска вълна, — защото моята сянка бе по-дълга, по-стройна и дори ми се искаше да

кажа „по-хубава“ от въздебелата и малка сянка на моя събеседник. Това превъзходство ме накара да се почувствувам по-сигурен — известно ми е, че е нужна голяма смелост, за да признаеш сам на себе си подобна глупост; душата винаги се влияе и от най-странните случайности и тъкмо най-дребните и незначителни неща често укрепват или сломяват смелостта ни.

Мълчаливо стигнахме до желязната порта. Нямаше как, трябваше да се обърнем, за да я затворим. Лицевата страна на къщата сияеше така, сякаш я бяха напръскали със синкав фосфор; приличаше на огромен къс лед, а разточителната лунна светлина така неистово заслепяваше очите, че човек не бе в състояние да различи кои от прозорците все още бяха осветени отвътре и кои — отвън. Едва рязкото хлопване на вратата разкъса тишината и Кондор, почерпил също смелост от този земен шум сред призрачното мълчание, се обърна към мен с непринуденост, която не бях очаквал от него:

— Клетият Кекешфалва! Постоянно си отправям упреци да не би да се държа с него прекалено грубо. Зная, естествено, че най-много му се иска да ме задържи още часове наред и да ме пита за стотици неща или всъщност да ме пита стотици пъти за едно и също нещо. Но аз наистина не можех повече. Денят бе твърде тежък, от сутрин до вечер все болни, при това все особени случаи, при които не настъпва подобрене.

Междувременно бяхме излезли на алеята, чиито дървета сплитаха короните си и затуляха процеждащата се лунна светлина. Ето защо снежнобелият чакъл по средата на шосето сияеше още по-ослепително. Закрачихме по озарената пътека. Не отговорих, защото изпитвах твърде голямо уважение, ала Кондор като че ли изобщо не ме забелязваше:

— Има и друго — понякога направо не мога да понасям неговата настойчивост. Знаете ли, трудностите в нашата професия съвсем не идват от болните; в крайна сметка се научаваме как да се държим с тях, изработваме си подходяща тактика. А когато пациентите се оплакват, питат и настояват, това чисто и просто е признак за тяхното състояние, каквито са температурата и главоболието. Предварително сме се подготвили за нетърпението им, очакваме го и сме се въоръжили срещу него, всеки от нас се е запасил с успокоителни фрази и измислици наред с приспивателните и капките против болки. Но никой

не вгорчава живота ни така, както роднините и близките, които се тикат неканени между лекаря и пациента и постоянно искат да узнаят „истината“. Всички се държат така, сякаш в този миг на земята е болен само техният човек и единствено за него трябва да се грижим. Аз действително не се сърдя на Кекешфалва за безкрайните му въпроси, но вижте: когато нетърпението стане хроническо, търпението ни понякога се изчерпва. Десетки пъти съм му обяснявал, че в момента имам тежко болен в града, който е между живота и смъртта. И макар да го знае, телефонира всеки ден, не спира да настоява и насила иска да изтръгне от мен някаква надежда. А в същото време като негов лекар зная колко съдбовно му въздействува това вълнение и съм разтревожен много повече, отколкото той подозира, много, много повече. За щастие не знае колко лошо е положението.

Уплаших се. Значи положението е лошо! Откровено и съвсем спонтанно Кондор ми поднесе онова, което трябваше да изтръгна от него. Силно възбуден, настоях:

— Простете, господин докторе, но вие разбирате — това ме безпокои... — нямах никаква представа, че Едит е толкова зле...

— Едит ли? — Кондор се извърна към мен искрено изумен, сякаш току-що бе забелязал, че говори на друг човек. — Как така Едит? Та аз дори не съм я споменал... Изобщо не сте ме разбрали... Не, не — състоянието на Едит засега действително е стационарно^[2] — за жалост все още е стационарно. Ала *той*, Кекешфалва, ми създава грижи, все по-големи грижи. Нима не ви е направило впечатление колко много се промени през последните няколко месеца? Колко зле изглежда, как с всеки изминал ден все повече отпада?

— Всъщност не мога да преценя... само от няколко седмици имам честта да познавам господин фон Кекешфалва и...

— Ах, да, вярно! Извинете... естествено, в такъв случай не бихте могли да установите нещо... Ала аз, който го познавам от години, днес не на шега се уплаших, когато случайно погледнах ръцете му; не сте ли забелязали колко са прозрачни и костеливи? Знаете ли, когато човек е виждал ръцете на не един и двама мъртъвци, винаги се стъписва от възсинкавия цвят на живата плът. И после... не ми харесва леснината, с която се просълзява: при най-малкото вълнение погледът му овлажнява, при най-малката уплаха той пребледнява. Тази неустойчивост е съмнителна тъкмо при мъже като Кекешфалва, които

по-рано са били извънредно напористи и енергични. Не е на добро, когато суровият мъж внезапно стане мекушав — дори когато тези мъже станат добродушни, пак не ми харесва. Тогава нещо не е наред, нарушено е вътрешното им равновесие. Естествено, отдавна се готвя да го прегледам основно — само че все не мога да се реша. Защото, не дай боже, да го наведе и на мисълта, че самият той е болен! А да не говорим за мисълта, че би могъл да умре и да остави детето си парализирано — тогава ще стане нещо неописуемо! И бездруго се съсипва с вечните си размисли и със своето бясно нетърпение... Не, не, господин подпоручик, криво сте ме разбрали — не Едит, а той ми създава основната грижа... страхувам се, че старецът няма да я кара дълго.

Бях направо поразен. Никога не ми беше хрумвала подобна мисъл. На двадесет и пет години още не бях виждал да умира близък човек. Ето защо не успях веднага да проумея как така някой, с когото току-що съм седял на масата, с когото съм разговарял и пил, още утре би могъл да легне вцепенен в ковчега. В същото време по един лек и внезапен бодеж в сърцето усетих, че действително съм обикнал този старец. Покъртен и смутен, поисках все пак да кажа нещо:

— Ужасно — замаяно рекох аз, — това би било ужасно. Един толкова благороден, великодушен, добър човек — първият истински унгарски аристократ, когото съм срещал...

Ала тогава се случи нещо изненадващо. Кондор се спря толкова неочаквано, че неволно спрях и аз. Изглежда ме втренчено; очилата му блеснаха, когато рязко се извърна към мен. Пое си веднъж или два пъти дъх и едва тогава ме попита безкрайно смаян:

— Благородник ли?... И на всичко отгоре истински?... Кекешфалва, а? Простете, драги ми господин подпоручик... но нима действително... споменахте сериозно... това за истинския унгарски благородник?

Не разбрах въпроса му напълно. Само имах чувството, че съм изрекъл някаква глупост. Ето защо смутено заявих:

— Все пак преценявам нещата от моя гледна точка — господин фон Кекешфалва при всеки повод се е държал с мен извънредно благородно и добронамерено... в полка винаги са ми описвали унгарските благородници като изключително високомерни люде... Но... аз... никога не съм срещал по-добър човек... аз... аз...

Замълчах, защото усетих, че Кондор продължава да ме разглежда внимателно отстрани. Кръглото му лице блестеше, осветено от луната, лъскавите очила изглеждаха огромни, а зад тях смътно долавях неговия изпитателен взор; ето защо изпитах неприятното чувство, че съм насекомо, което пърха под много силна лупа. Сигурно сме представлявали странна гледка, както стояхме изправени един срещу друг наред селския друм; но по него не се виждаше жива душа. Сетне Кондор сведе глава, закрачи отново и промърмори сякаш на себе си:

— Вие наистина сте... странен човек... Извинете, съвсем не го казвам в лошия смисъл на думата. Но това действително е странно, сам ще се съгласите с мен, извънредно странно... Доколкото разбрах, вече от няколко седмици посещавате този дом. Освен това живеете в малък град, в кокошарник, който на всичко отгоре е озвучен изключително добре от кудкудякане — и... смятате Кекешфалва за аристократ... От вашите другари никога ли не сте подочули някои... не искам да кажа подигравателни, а... най-общи забележки, че благородният му произход няма кой знае колко дълбоки корени?... Все пак нещичко трябва да са ви подшушнали.

— Не — енергично отвърнах аз и усетих как постепенно ме обзема гняв (не е много приятно да те вземат за „странен“ и „особен“). — Съжалявам, на никого не позволявам да ми подшушва разни неща. С нито един от моите другари не съм разговарял за господин фон Кекешфалва.

— Странно — промърмори Кондор, — странно... Все си мислех, че преувеличава, когато ви описваше. Да ви кажа откровено — днешният ден явно е ден на погрешни диагнози, — приемах възторга му с леко недоверие... Не можех да повярвам, че сте започнали да ги навестявате само заради онова недоразумение с танците, а сетне посещенията ви са зачестили... просто от симпатия, от съпричастие. Вие и понятие си нямате как експлоатират този старец — ето защо си наумих (защо пък да не ви го кажа!) да разбере какво всъщност ви привлече в тази къща. Смятах, че става дума или за — как да се изразя учтиво? — или за някакъв извънредно целеустремен младеж, който иска да си оплете кошницата, или — ако намеренията му са почтени — за някакъв човек с изключително млада душа, защото само младите хора изпитват толкова странно влечение към трагичното и опасното. Впрочем инстинктът на тези твърде млади хора почти винаги се оказва

верен и вие съвсем правилно сте почувствували... този Кекешфалва действително е особен човек. Много точно зная в какво може да бъде упрекнат, ето защо, да ме прощавате, ме досмеша, когато го представихте за благородник. Ала повярвайте на човека, който го познава по-добре от всички тук — няма защо да се срамувате, че сте проявили толкова много дружелюбност към него и към онова клето дете. Каквото и да си подшушнат, не бива да се разколебавате; то наистина няма нищо общо с този трогателен и чувствителен човек, какъвто е днес Кекешфалва.

Кондор изрече тези слова вървешком, без да ме погледне; едва след известно време отново забави крачка. Усетих, че обмисля нещо, и не исках да му преча. Повървахме един до друг четири-пет минути, потънали в мълчание. Някаква кола ни пресрещна, трябваше да отстъпим встрани; селянинът колар изгледа с любопитство странната двойка: подпоручикът редом с дребния, възпълен очилат господин, които мълчаливо се разхождаха по шосето в този късен час. Изчакахме колата да отmine, сетне Кондор внезапно се извърна към мен:

— Слушайте, господин подпоручик! Половинчатите неща и недоизречените намеци винаги са гибелни; всички злини в този свят идват от половинчатите дела. Навярно се изпуснах да кажа повече от необходимото, а в никакъв случай не бих желал да разколебавам вашите добри чувства. От друга страна, твърде много подразних любопитството ви, та да не пожелаете да се осведомите от други хора за истинското положение на нещата, а се страхувам, че те, уви, няма да ви информират достатъчно правдоподобно. В края на краищата все пак не е възможно да посещавате продължително време някой дом, без да узнаете кои са обитателите му, макар вероятно в бъдеще да не бихте се чувствували там така непринудено, както по-рано. С една дума, ако действително ви е интересно да научите някои неща за нашия приятел, господин подпоручик, аз на драго сърце се поставям на ваше разположение.

— Но, разбира се!

Кондор извади часовника си.

— Единадесет без четвърт. Разполагаме с цели два часа. Влакът ми потегля едва в един и двадесет. Ала си мисля, че не е хубаво да си разправяме подобни работи наскоро уличата. Сигурно знаете някое тихо кътче, където човек спокойно може да се изприкаже, а?

Позамислих се.

— Най-добре ще бъде в „Тиролската изба“ на улица Ерцхерцог Фридрих. Там има малки сепарета, където никой не те безпокои.

— Прекрасно! Нека бъде там! — отвърна той и отново ускори крачка.

Без повече приказки стигнахме до края на шосето. Скоро под ярката лунна светлина се заредиха първите градски къщи. По щастлива случайност не срещнах из пустите улички нито един от моите другари. Не зная защо, но щеше да ми бъде неприятно, ако на другия ден ме бяха попитали с кого съм бил. Откакто се бях заплел в странната бъркотия, страховито криех всяка нишка, която можеше да ги упъти към входа на този лабиринт, за който чувствах, че ме примамва да навлиза във все по-нови и тайнствени глъбини.

„Тиролската изба“ бе малко уютно заведение с донякъде съмнителна слава. Разположено на старинна крива уличка, то допълваше един второ или треторазреден хотел, доста ценен в нашите кръгове поради снизходителната разсеяност на портиера, който умишлено забравяше да кара гостите да попълват предписаната от полицията адресна карта дори когато посред бял ден искаха стая с двойно легло. Имаше още едно добре обмислено обстоятелство, което осигуряваше дискретността на кратките или по-продължителни любовни часове: за да не се влиза в скришните гнезденца през главния вход (малките градчета имат хиляди очи), можеше преспокойно да се използва избата, откъдето се стигаше право до стълбата, а заедно с това и до интимната цел. Затова пък точените в това съмнително заведение и поднасяни долу в избата терлански и мискетни вина бяха безупречни. Всяка вечер край тежките дървени маси без покривки се разполагаха гражданите и на няколко чаши вино обсъждаха повече или по-малко разгорещено общинските и световните проблеми. Четвъртитата и донякъде простовата зала събираше пияниците, които идваха само заради виното и глупавото общуване с него. Едно стъпало по-високо се намираше галерията с така наречените „сепарета“, които бяха разделени едно от друго чрез доста дебели звукоизолиращи дъсчени стени, ненужно украсени с пирографирани картини и глуповати наздравици. Тежки завеси така плътно закриваха осемте

сепарета откъм общата зала, че човек почти можеше да ги нарече *Chambres séparées*^[3], каквото донякъде беше и действителното им предназначение. Когато офицерите или войниците на едногодишна служба в гарнизона пожелаеха необезпокоявано да се позабавляват с млади виенчанки, те си запазваха някое от тези сепарета; носеха се слухове, че дори нашият полковник, който инак много строго държеше на нравствеността, изрично бил одобрил тази мъдра мярка, защото тя не допускаше цивилните свободно да наблюдават веселието на неговите момчета. Дискретността царуваше като висш закон и в обичаите на заведението: според изричното нареждане на съдържателя, някой си господин Ферлайтнер, на облечените в тиролски носии сервитьорки строго бе забранено да вдигат завесите без предварително шумно покашляне или изобщо по какъвто и да било повод да безпокоят господа военните, ако те изрично не са ги повикали със звънеца. Ето как и честта, и удоволствието на армията бяха превъзходно защитени.

В историята на избата едва ли се бе случвало много често някое от нейните сепарета да бъде използвано просто за несмущаван разговор. Но аз щях да се чувствам зле, ако по време на обещаните разкрития на доктор Кондор ми пречеа поздравите и любопитството на влизащите мои другари или пък се наложеше уставно да ставам на крака при появата на по-старши офицери. Беше ми неловко при самата мисъл, че ще прекося заведението заедно с Кондор — утре ме чакаха страхотни подигравки, задето така интимно се усамотявам с непознатия шишко! — ала още с влизането установих с огромно облекчение, че в заведението цари онази пустота, която неизбежно настъпва в края на месеца във всеки малък гарнизон. Нямаше никой от полка и всички сепарета бяха на наше разположение.

Очевидно за да предотврати всяко по-сетнешно идване на сервитьорката, Кондор незабавно поръча два литра бяло вино, плати го веднага и даде на момичето такъв щедър бакшиш, че то ни пожела „Да ви е сладко!“ и изчезна завинаги. Завесата се спусна и само от време на време откъм централните маси до нас долитаха неясни подвиквания и смях. Бяхме напълно уединени и скрити в нашата клетка.

Кондор напълни високите чаши — първо на мен, сетне на себе си. По някак си забавените му движения забелязах, че премисля всичко, което иска да ми каже (а вероятно и онова, което щеше да

премълчи). И когато се обърна към мен, от погледа му бе изчезнала сънливостта и мудността, които по-рано ме дразнеха, той бе безкрайно съсредоточен.

— Най-добре ще е да започнем отначало и да оставим засега благородния господин Лайош фон Кекешфалва. По онова време той все още не е съществувал. Нямало е никакъв земевладелец с черен сюртук и златни очила, никакъв благородник, никакъв магнат. Имало само едно тесногръдо, будно еврейче, което се казвало Леополд Каниц и живеело в затънтено селце на унгаро-словашката граница и което — доколкото знам — всички наричали просто Лемел Каниц.

Сигурно съм подскочил или по някакъв друг начин съм издал свръхголямото си изумление, защото бях подготвен за всичко, ала не и за това. Но усмихнатият Кондор невъзмутимо продължи:

— Да, Каниц, Леополд Каниц, няма как да го нарека другояче; много по-късно чрез ходатайството на един министър името било звучно помаджарено и украсено с благородническата представка. Вие навярно не се досещате, че човек с влияние и силни връзки, поживял тук по-продължително време, може да си смени кожата, да се сдобие с маджарско име и понякога дори да си присвои благородническа титла. Пък и откъде ли, млади момко, бихте могли да знаете тези неща! Освен това твърде много вода е изтекла, откакто онова дребосъче, онова будно, хитро еврейче е пазело конете или каруците на селяните, докато те пиели по кръчмите, или за шепа картофи е мъкнело вкъщи кошниците на продавачките от пазара. С една дума, бащата на Кекешфалва, или по-скоро — на Каниц, в никакъв случай не е бил магнат, а крайно беден евреин с къдрици над слепоочията, наемател на някаква крайпътна кръчма близо до едно градче. Дърварите и коларите спирали там сутрин и вечер, за да се стоплят преди или след карпатския мраз с една или повече седемдесетградусови ракии. Ала огнената вода понякога прекалено замайвала главите им; тогава започвали да чупят столове и чаши и при едно такова сбиване бащата на Каниц бил смъртно ранен. Няколко селяни дошли пияни от пазара и се хванали за гушите; когато кръчмарят се опитал да ги разтърве, за да опази оскъдното си имущество, никакъв каруцар-великан с такава мощ го запратил в ъгъла, че той изстенал и останал да си лежи там. Оттогава започнал да храчи кръв, а след година починал в болницата. Пари не им оставил. Майката била храбра жена и издържала себе си и

невръстните деца с пране и бабуване. Между другото се занимавала и с амбулантна търговия, като Леополд ѝ носел бохчите на гръб. Освен това той не изпускал нито една възможност да припечели някой и друг крайцер като разносвач на търговците и вестоносец по селата. Във възраст, в която другите деца играели до самозабрава на топчета, той вече знаел точните цени на всички стоки, къде и как се купуват или продават те, както и начините да предложи услугите си и да стане незаменим, и на всичко отгоре намирал време все нещичко да понаучи. Равинът го учел на четмо и писмо, а той усвоявал знанията толкова бързо, че едва тринадесетгодишен вече помагал като писар на един адвокат, а срещу няколко крайцера съставял прошенията и данъчните свидетелства на дребните търговци. За да пести осветлението — всяка капка газ била истинско разточителство за оскъдното домакинство, — той всяка нощ присядал край светилника на нощния пазач (селото нямало собствена станция) и се вглъбявал в изпокъсаните вестници, захвърлени от други хора. Още тогава старейшините на селото одобрително поклаждали бради и предричали, че от този малчуган ще излезе нещо. Не зная как е успял да напусне словашкото село и да се добере до Виена. Но когато на двадесет години се явил по нашия край, вече бил агент на видно застрахователно дружество и понеже не знаел що е умора, съчетавал официалното си занятие със стотици други дребни сделки. Каниц се превърнал в човек, когото в Галиция наричат „фактор“: търгувал с всичко, посредничел навсякъде и винаги бил свързка между предлагането и търсенето. На първо време просто го търпели. Скоро започнали да го забелязват и дори да го използват, защото бил осведомен за всичко и навсякъде се справял добре. Някоя вдовица искала да омъжи дъщеря си — той незабавно се представял за брачен посредник; някой друг държал да се изсели в Америка и за тази цел му били необходими сведения и документи — Леополд ги набавял. Освен това купувал стари дрехи, часовници, антикварни вещи, оценявал и разменял ниви, стоки и коне, а когато някой офицер имал нужда от поръчителство, той бил готов да му услужи. Знанията му, а заедно с тях и неговата област на влияние, от година на година се разширявали. Да, с такава неуморност и упорство човек постига много. Ала истинските състояния винаги се придобиват при наличие на особено съотношение между приходи и разходи, между печалба и харчене. Ето това е другата тайна на възхода на нашия приятел Каниц:

през всичките тези години разходите му се свеждали просто до нула, като изключим само това, че подкрепял доста от своите роднини и издържал брат си да следва. Единствената по-съществена лична придобивка, която си позволил, бил черният сюртук и добре известните вам позлатени очила от дубле, с чиято помощ минавал сред селяните за „учен“ човек. Дори когато забогатял, от предпазливост продължавал да се представя за дребен агент. Защото „агент“ е магическа дума, широка мантия, под която може да се скрие всичко; и Кекешфалва криел под нея най-вече обстоятелството, че отдавна не е посредник, а лихвар и предприемач. Смятал, че е много по-важно и по-разумно да *стане* богат, отколкото да *минава* за богат (той сякаш бил чел мъдрите слова на Шопенхауер за това какво представлява човек и как изглежда в очите на останалите). Трудолюбивият, умният и пестелив човек рано или късно натрупва пари: за този факт обаче по мое мнение няма нужда от особени философски наблюдения, освен това той не е достоен за възхита; тъкмо ние лекарите знаем най-добре, че в живота на човека има решителни мигове, когато банковата сметка не е в състояние да му помогне. Онова, което от самото начало действително ми допадаше в нашия Каниц, бе направо демоничната му воля наред със своето състояние да увеличава и своите знания. Четял и учел по цели нощи във влака, използвал всеки свободен час в колата, в хотела, на път. За да бъде сам на себе си адвокат, изучил всички закони, цялото търговско и промишлено право; следял публичните търгове в Лондон и Париж като професионален антиквар и като banker бил запознат с всички влогове и трансакции, в резултат на което сделките му съвсем естествено придобивали лека-полека все по-голям размах. От селянин той се превърнал в наемател, от наемател — в едър аристократ-земевладелец; скоро започнал да посредничи при продажбата на цели реколти и гори, снабдявал фабриките със суровини, основавал акционерни дружества, накрая дори се снабдил с права за някои военни доставки. Отсега нататък черният сюртук и златните очила все по-често се появявали в чакалните на разни министерства. Ала все още — по това време той трябва да е притежавал състояние между четвърт и половин милион крони — хората по нашия край го смятали за незначителен агент и продължавали да поздравяват „оня Каниц“ доста небрежно — до мига,

в който изиграл големия си коз и с един удар се превърнал от Лемел Каниц в господин фон Кекешфалва.

[1] *Pessavi!* (Лат.) — Виновен съм! ↑

[2] *Стационарно* (мед.) — без промяна. ↑

[3] *Chambres séparées* (фр.) — отделни кабинети. ↑

Кондор замълча.

— И тъй, онова, което ви разказах досега, ми е известно от други хора. Ала тази последна история съм чул лично от него. Сподели я с мен през нощта след операцията на жена му, докато чакахме в една стая на санаториума от десет вечерта до разсъмване. Оттук нататък отговарям за всяка дума, защото човек в подобни мигове не лъже.

Кондор бавно и замислено отпи малка глътка, преди да си запали нова пура; май че беше четвъртата за тази вечер — неговото непрекъснато пушене ми направи впечатление. Започнах да разбирам, че подчертаното му задоволство, бавният говор и привидната мудност са особена тактика, която той използва като лекар, за да спечели време за спокоен размисъл, а навярно и за наблюдение. Неговите отпуснати месести устни дръпнаха три-четири пъти от пурата; в това време очите му следяха дима с мечтателно съпричастие. Сетне внезапно се изтръгна от това състояние.

— Та как значи Леополд или Лемел Каниц станал земевладелец и господин фон Кекешфалва? Тази история започнала в пътническия влак от Будапеща за Виена. Въпреки че бил вече на четиридесет и две години и косите му били прошарени, нашият приятел продължавал да прекарва нощите си в пътуване — нали скъперниците пестят и от своето време! — а не е нужно да подчертавам, че пътувал само в трета класа. Тъй като притежавал дългогодишен опит, той имал изработена и специална техника за нощните пътувания. Най-напред просвал върху твърдата дървена седалка карираната шотландска наметка, която веднъж купил евтино на някакъв търг. Сетне грижливо слагал на закачалката своя неизменен черен сюртук, за да не го повреди, прибирал в калъфа златните си очила, измъквал от лепената пътническа чанта (никога не се осмелил да си купи кожен куфар) мъхест стар халат и най-накрая нахлузвал шапката ниско над челото си, за да не му пречи светлината. Чак тогава се свивал в ъгъла на купето, отдавна привикнал да дреме седешком — малкият Лемел още от дете минавал без легло и удобства за нощния покой. Този път обаче нашият приятел не заспал, защото в купето седели още трима души и разговаряли за сделки. А когато хората говорели за сделки, Каниц не можел да не подслушва. Годишите минавали, но нито любознателността, нито алчността му отслабвали; като двете челюсти на клещите и те били свързани с железен винт... Всъщност той вече

задрямвал, когато до него долетяла една цифра и го стреснала така, както конят се стряска, щом чуе тръба: „Представяте ли си, щастливецът с един удар спечелил шестдесет хиляди крони, и то заради една нечувана глупост!“ Какви шестдесет хиляди? Кой ги е спечелил? Кекешфалва мигом се ококорил като облят с леден душ. Кой е спечелил шестдесетте хиляди и как — трябвало да разбере това! Естествено, добре се постарал да не се издаде пред тримата си спътници, че ги подслушва. Тъкмо обратното: нахлупил още по-ниско кепето и очите му напълно се скрили под неговата сянка — другите трябвало да си помислят, че спи; в същото време хитро използвал всеки тласък на вагона, за да се примъкне по-близо до тях и независимо от тракането на колелетата да не изпусне нито дума. Младежът, който разказвал така разгорещено и който изтръгнал от себе си онзи тромпетен зов на възмущение, заради който Каниц се събудил, бил писар на някакъв виенски адвокат. Разгневен от огромната печалба на своя шеф, той възбудено се впуснал в подробности:

„При това този тип изцяло беше изпортил и провалил работата! Заради някакво тъпо заседание, което му е донесло най-много петдесет крони, той пристигнал в Будапеща с един ден закъснение, през което време онази глупачка напълно оплела конците. Всичко било превъзходно наредено — неопровержимо завещание, най-убедителните свидетели, две безукорни медицински заключения, че Орошвар се намирала в пълно съзнание при написване на завещанието. Бандата злодеи, съставена от внуци и доведени лъжероднини, нямало да получи нито грош въпреки скандалната статия, пробутана в следобедните вестници от техния адвокат. А онова говедо шефът ми бил толкова уверен в успеха, че преспокойно заминал наново за Виена на някакво глупаво заседание — нали делото щяло да се гледа чак в петък! През това време хитрецът Вицнер, адвокат на ответната страна, отишъл при глупачката на посещение в знак на приятелство. И тогава нервите ѝ не издържали: «Ами че аз нямам никаква нужда от толкова много пари, трябва ми само спокойствие!», имитирал той нейния северен диалект. Е, да, сега тя си има спокойствие, но останалите получават изневиделица три четвърти от наследството ѝ! И без да дочака връщането на моя шеф, тая изкуфяла женица подписала споразумението — най-идиотското, най-глупавото

споразумение, откакто свят светува! Това едничко драсване на перото ѝ струвало половин милион.“

— А сега внимавайте, господин подпоручик! — извърна се Кондор към мен. — Докато траело това словоизлияние, нашият приятел Каниц безмълвно се свивал в ъгъла като таралеж, с нахлупена чак до веждите шапка и не пропускал нито дума. Веднага схванал за какво говорят, защото процесът Орошвар — служба си с измислено име, тъй като истинското е твърде известно — по онова време запълвал всички колони на унгарските вестници и действително бил скандална история, с която накратко ще ви запозная. Старата княгиня Орошвар, несметно богата още преди да пристигне от Украйна, надживяла мъжа си с цели тридесет и пет години. Упорита като магаре и зла като бясна кучка, тя с цялото си сърце намразила всички Орошваровци, задето надживели клетите ѝ деца, умрели в една нощ от дифтерит; и почти съм убеден, че само от злоба и омраза доживяла до осемдесет и четири годишна възраст, за да не я наследят нетърпеливите ѝ племенници и внуци. Когато някой от алчните роднини идвал да я навести, тя не го приемала. И най-любезните писма, изпращани от семейството, потъвали без отговор в кошчето за отпадъци. Чудата мизантропка след смъртта на мъжа и децата си, тя обитавала имението си Кекешфалва само по два-три месеца в годината — жив човек не стъпвал в дома ѝ; през останалото време кръстосвала света, разточително се подвизавала в Ница и Монтрьо, обличала се, събличала се, фризирали я, правели ѝ маникюр, гримирали я, четяла френски романи, купувала много тоалети, ходела по магазините, пазаряла се и ругаела като руска продавачка на пазара. Естествено, животът на компаньонката ѝ — единственото създание, което тя търпяла край себе си — никак не бил лек. Клетото кротко същество всекидневно трябвало да храни, разчесва и извежда три противни зли пинчера, да свири на пиано на дъртата вещица, да ѝ чете книги и без всякаква вина да понася жестоките ѝ ругатни; а когато се случвало възрастната дама да си пийне някоя и друга чашка коняк или водка в повече, от достоверни слухове се знае, че си позволявала дори да бие своята компаньонка. Във всички луксозни курорти — в Ница и Кан, в Екс-ле-Бен и Монтрьо — добре познавали старата едра жена с лакирано лице на мопс и боядисани коси, която имала навик да говори гръмогласно, без да я е грижа дали някой я слуша, да крещи като фелдфебел на

келнерите и да се зъби на ония, които не ѝ допадали. При всичките ѝ ужасни разходки нейната компаньонка я следвала като сянка — тя винаги трябвало да върви подире ѝ с кучетата и никога редом с нея: крехко, бледо, русо създание с уплашен поглед, което постоянно се срамувало от грубостта на своята господарка и същевременно се бояло от нея като от самия дявол.

Но ето че в същия хотел в Теритет, където имала навик да отсяда императрица Елисавета, княгиня Орошвар тежко заболяла от бронхопневмония на осемдесет и осемгодишна възраст. Не е ясно по какъв начин тази новина стигнала до Унгария. Без предварителни уговорки помежду си роднините тозчас пристигнали, настанили се в хотела, досаждали на лекаря за новини и зачакали нейната смърт.

Ала злобата крепи човека. Старата вещица се съвзела и нетърпеливите роднини се разотишли в деня, в който дочули, че оздравялата жена за пръв път ще слезе в голямата зала на хотела. Орошвар обаче подушила присъствието на прекомерно угрижените наследници; с присъщата си злоба тя начаса подкупила келнери и камериерки, които ѝ донасяли всяка дума, изречена от нейните родственици. Подозренията ѝ се потвърдили. Нетърпеливите наследници се ръфали помежду си като вълци кой да получи Кекешфалва и кой — Орошвар, кой перлите и кой — украинските имения и замъка на улица Офнер. Това било първото предизвикателство. Месец по-късно получила писмо от някакъв будапещенски лихвар на име Десаур: пишел ѝ, че щял да възбуди иск срещу сина на нейния племенник Дежьо, ако не му изпратела писмени уверения, че същият е един от наследниците ѝ. Тогава чашата преляла. Орошвар извикала с телеграма личния си адвокат от Будапеща и съставила с него ново завещание в присъствието на двама лекари, които изрично удостоверили, че княгинята се намира в пълно душевно и умствено равновесие: злобата прави човека и прозорлив. Адвокатът занесъл завещанието в Будапеща и цели шест години го съхранявал в своята канцелария, защото старата Орошвар никак не бързала да умира. Когато най-сетне го разпечатали, изненадата била неописуема: за единствена наследница била определена компаньонката, някоя си госпожица Анета-Беата Диценхоф, родом от Вестфалия, чието име за пръв път страховито отекнало в ушите на всички роднини. На нея били завещани Кекешфалва, Орошвар, захарната фабрика, конезаводът,

будапещенският замък; старата княгиня дарявала само украинските си имения и наличните си пари на своя роден град в Украйна, за да построят там руска черква. Роднините до един били лишени от каквото и да било наследство; княгинята с цинична откровеност изрично обосновавала своето решение в завещанието си „защото не можах да изчакам моята смърт“.

Избухнал страхотен скандал. Роднините надали кански рев и хукнали по адвокати, а последните направили обичайните възражения: покойницата не била с всички си, тъй като съставила своето завещание по време на тежко боледуване; освен това страдала от патологична привързаност към своята компаньонка; извън всякакво съмнение било, че същата си е послужила с хитрост и с помощта на внушения е успяла да насили истинската воля на болната. Същевременно се опитали да превърнат историята в национален въпрос; унгарски имения, които още от времето на крал Арпад били собственост на семейство Орошвар, сега отивали в ръцете на чужденци, в ръцете на някаква си прусачка, а останалата част от наследството — как е възможно! — се падала на православната църква; цяла Будапеща не говорела за нищо друго, вестниците пълнели колоните си с тази тема. Ала въпреки неистовите крясъци на онеправданите нещата не се променили. Вече в две инстанции наследниците загубили делата; за беда двамата лекари от Теритет още били живи и отново потвърдили, че при съставяне на завещанието княгинята била душевно здрава. И другите свидетели се видели принудени да признаят на кръстосания разпит, че в последните години от своя живот старата княгиня била нормална, въпреки че проявявала някои капризи. Всички адвокатски трикове и заплахи ударили на камък; сто към едно било сигурно, че кралският съд няма да отмени досегашните решения в полза на Диценхоф.

Разбира се, Каниц бил запознат с новините около процеса, ала сега гледал да не изпусне нито дума, защото чуждите сделки безмерно го вълнували като обекти, от които се учел; на всичко отгоре имението Кекешфалва му било известно още от времето, когато бил агент.

„Представяш ли си — продължил да разказва дребният писар — как се разгневи моят шеф, когато след завръщането си разбра, че са изиграли оная глупачка! Тя вече писмено се била отказала от Орошвар и замъка на улица Офнер и се задоволила с имението Кекешфалва и

конезавода. Особено впечатление сякаш ѝ направило обещанието на изпечения мошеник, че отсега нататък нямало да има работа с никакви съдилища — нещо повече, наследниците великодушно щели да поемат разходите по нейния адвокат. Споразумението можеше да се оспори юридически, защото в крайна сметка не беше сключено пред нотариус, а само пред свидетели. Алчната банда лесно можеше да бъде доведена до просешка тояга, защото вече не разполагаше с пукната пара — нямаше да издържи, ако делото се проточеше от други инстанции. Естествено, елементарен дълг на моя шеф беше да им натрие носа и да оспори споразумението в интерес на наследницата. Но бандата съумяла да му запуши устата — тайно му предложила шестдесет хиляди крони хонорар, ако не предприеме нищо. И понеже и без това го било яд на оная глупачка, която се оставила за половин час да ѝ откраднат цял милион, обявил споразумението за валидно и прибрал парите си. Шестдесет хиляди крони — какво ще кажеш! И то затова, че с глупавото си отиване до Виена провалил цялото дело на своята клиентка! Ех, късмет трябва да има човек! Най-големите негодници са най-големи късметлии! От цялото милионно наследство ѝ остана само Кекешфалва, но доколкото я познавам, и него ще загуби: отчайващо тъпа патка!“

„Какво ли ще прави с него?“, попитал другият.

„Ще го загуби, нали ти казах! Ще направи още някоя глупост! Между другото дочух, че захарният картел имал намерение да ѝ отнеме фабриката. Струва ми се, че вдругиден пристига генералният инспектор от Будапеща. А имението май ще го наеме някой си Петрович, който бил там управител, но възможно е захарният картел да вземе и него в свои ръце. Пари имат достатъчно, говори се, че някаква френска банка — ама не сте ли го чели във вестника? — се канела да се включи в промишленото развитие на Бохемия...“

С това разговорът преминал към по-обща теми. Ала нашият Каниц чул толкова много неща, че ушите му запишели. Малцина познавали Кекешфалва така основно като него; бил ходил там още преди двадесет години, за да застрахова движимото имущество. Познавал и Петрович, дори го познавал извънредно добре още от времето на най-първите си сделки; това уж простодушно момче използвало неговото посредничество, за да вложи тлъсти суми в ипотeki при доктор Голингер, и всяка година си ги слагал в джоба като

управител на имението. Ала за Каниц имало и нещо още по-важно: той много точно си спомнил за бюфета с китайския порцелан, за някои глазирани пластики и копринени везма, притежание още на дядото на Орошвар, руски посланик в Пекин; още докато княгинята била жива, той ѝ предложил да ги откупи за Розенфелд от Чикаго, защото само той имал представа от баснословната им стойност. Тези произведения на изкуството били уникални и стрували не по-малко от две-три хиляди лири; старата Орошвар, естествено, нямала и понятие какви суми се плащат от няколко десетилетия в Америка за източноазиатско изкуство. Тя грубо отвърнала на Каниц, че не продава нищо и го пратила по дяволите. Ами ако безценните предмети все още са налице? Тази мисъл накарала Каниц да изтръпне — сега, при смяната на господарите, би могъл да ги измъкне на смешно ниска цена! Разбира се, най-добре би било да си запази правото на посредник при продажбата на цялото движимо имущество.

Нашият Каниц се престорил, че внезапно се събужда — тримата спътници отдавна вече говорили за други неща, — изкусно се прозял, протегнал се и измъкнал часовника си: след половин час влакът трябвало да спре тук, на вашата гарнизонна гара. Набързо сгънал халата, облякъл неизменния си черен сюртук и се приготвил. Точно в два и тридесет слязъл, отишъл в „Червеният лъв“, наел стая и не е нужно да изтъквам, че — като всеки пълководец пред несигурна битка — почти не мигнал. В седем часа — не бивало да губи нито миг — станал и се запътил към замъка по алеята, по която ние току-що минахме. „Само да пристигна пръв, да изпреваря всички! — мислел си той. — Да си оплета кошницата, преди да се долетели лешоядите от Будапеща!“ Бързо трябвало да склони Петрович незабавно да го предупреди, ако се стигне до продажба на движимото имущество. В краен случай да разпродават заедно, но при подялбата да си запази правата над движимото имущество.

След смъртта на княгинята в замъка останала малко прислуга, ето защо Каниц спокойно могъл да се промъкне в двора и да разгледа всичко. „Хубав имот — рекъл си той, — в прекрасно състояние, жалюзите и стените прясно боядисани, нова ограда, да, Петрович знае какво прави, ясно е защо ремонтира толкова много, при всяка сметка доста добър процент от сумите пълни джоба му.“ Но къде ли се е дянал? Главният вход е заключен, в двора на административната

сграда не се мярка жива душа, въпреки че не на шега им похлопва; по дяволите! — ами ако негодникът вече е отпътувал за Будапеща, за да се договори с онази глупачка Диценхоф?

Каниц нетърпеливо засновал от врата на врата, пляскал с ръце — никой, никой! Най-сетне, когато се промъкнал през малката странична порта, съгледал в оранжерията някаква жена. През прозорците се виждало, че полива цветята — е, най-после човек, който щял да го упъти. Каниц грубо похлопал по стъклата. „Хей!“, изкрещял той и плеснал с ръце, за да го забележи. Жената, която била заета с цветята, се стреснала; минало известно време, преди нерешително да се приближи до вратата — държала се така, сякаш била извършила нещо нередно; застанала на прага с полуотворена градинска ножица в ръка: повяхнала, кльощава блондинка в проста тъмна блуза и басмена престилка.

Каниц нетърпеливо я схокал:

— Карате ме да ви чакам! А къде се е дянал Петрович?

— Кой, моля? — попитала хилавата жена със смутен взор; неволно отстъпила крачка назад и скрила ножицата зад гърба си.

— Как така кой?! Колко Петровичовци имате тук? Става дума за Петрович, управителя!

— Ах, да, извинете... господин... господин управителя... да... ами че самата аз още не съм го виждала... май е заминал за Виена... Но жена му каза, че привечер навярно ще си дойде.

„Навярно, навярно — ядосвал се Каниц. — Да чакам чак до довечера! Да пропиляя още една нощ в хотела! Нови излишни разходи, а изобщо не се знае дали ще излезе нещо от цялата история...“

— Ех, че глупаво! Днес ли намери да отсъствува този негодник! — тихо изръмжал той, сетне се извърнал към жената. — А дотогава ще мога ли да разгледам замъка? Някой има ли ключове?

— Ключове ли? — слисано повторила тя.

— Да, по дяволите, ключове! („Ама какво се мотае тая тук? — помислил си той. — Сигурно Петрович й е наредил да не пуска никого. Е, в краен случай ще бутна на тая подплашена патка някоя и друга монета.“) Каниц незабавно станал общителен и заговорил на виенски диалект: — Айде де, от що се боите толкоз! Не съм дошъл да крада. Ще поразгледам малко. Кажете сега, кво става — имате ли ключове, или нямате?

— Ключове... разбира се, че имам ключове — запелтечила тя, — но... не знам кога господин управителят...

— Нали ви казах, че Петрович не ми трябва. Стига сте го увъртали! Познавате ли къщата?

Несръчната жена се смутила още повече.

— Ами че, струва ми се, да... донякъде я познавам...

„Ама че идиотка! — рекъл си Каниц. — Как може тоя Петрович да назначава толкова загубена прислуга!“ И я изкомандувал:

— Хайде тогава! Нямам време за губене!

Тръгнал, а тя наистина го последвала. Била разтревожена и смутена. На входната врата пак се поколебала.

— Господи, отключете най-сетне! — ядосал се Каниц: жената се държала страшно непохватно и притеснено.

И докато изваждала ключовете от своята празна и износена кожена чанта, за всеки случай се осведомил:

— Какво работите всъщност тук?

Уплашената жена се спряла и поруменяла.

— Аз съм... — започнала тя и веднага се поправила, — аз бях... бях компаньонката на госпожа княгинята.

Каниц загубил и ума, и дума. (А аз съм готов да се закълна, че човек като него много трудно може да загуби душевно равновесие.) Неволно отстъпил крачка назад.

— Вие да не би да сте... госпожица Диценхоф?

— Да — отвърнала тя толкова уплашено, сякаш я е обвинил в някакво прегрешение.

Досега Каниц никога в живота си не бил изпитвал смущение. Ала в тази секунда дяволски се смутил, защото налетял право на легендарната госпожица Диценхоф, наследницата на Кекешфалва. Незабавно променил тона си.

— Pardon — слисано промълвил той и побързал да свали шапка.

— Pardon, милостива госпожице... Ала никой не ме уведоми, че милостивата госпожица вече е пристигнала... Не допусках... Моля, извинете ме... дойдох само да...

Млъкнал, защото в този миг трябвало да измисли нещо правдоподобно.

— Само заради застраховката... още преди години многократно съм идвал тук... още докато бе жива покойната княгиня. За жалост не

съм имал възможност да ви срещна тогава, милостива госпожице... Та само за това, заради застраховката де... да проверя дали цялото имение е запазено... Служебен дълг! Ала в края на краищата не е чак толкова спешно.

— О, моля, моля... — промълвила тя боязливо. — Не ги разбирам тия работи. Може би е по-добре да ги обсъдите с господин Петрович.

— О, разбира се, разбира се... — отвърнал нашият Каниц, който все още не бил възвърнал напълно самообладанието си. — Естествено, ще изчакам господин Петрович. („Защо да се впускам в обяснения пред нея?“, помислил си той.) Ала, милостива госпожице, ако не ви представлява някаква трудност, не бих ли могъл набързо да поразгледам замъка — тогава всичко тутакси ще се уреди. Предполагам, че няма промени в движимото имущество.

— Не, не — бързо рекла тя, — нищичко не се е променило. Ако искате, можете да се убедите...

— Толкова сте любезна, милостива госпожице — поклонил се Каниц и двамата влезли вътре.

Първото нещо, което разгледал в салона, били четирите картини на Гуарди^[1] — сигурно ги знаете, — а сетне, в будоара на Едит, се спрял пред остъкления бюфет с китайския порцелан, везмата и малките нефритени пластики. Олекнало му! Всичко си било на мястото. Петрович нищо не бил откраднал, този глупак предпочитал да краде от ечемика, детелината, картофите и ремонтите. Междувременно госпожица Диценхоф отворила капациите на прозорците — сторила го е навярно от смущение и за да не притеснява непознатия господин, който неспокойно разглеждал навсякъде. Нахлула светлина, през високите стъклени врати погледът стигал надалеко в парка. „Трябва да я заговоря — разсъждавал Каниц. — Не бива да я изпускам! Трябва да се сприятеля с нея!“

— Колко прекрасна е гледката към парка! — с дълбока въздишка подхванал той. — Сигурно е чудно хубаво да се живее тук!

— Да, много е хубаво — съгласила се послушно тя, ала потвърждението ѝ не прозвучало много искрено. Каниц веднага усетил, че напласената жена се е отучила да противоречи.

Едва след известно време пояснила:

— Всъщност тук госпожа княгинята никога не се почувствува добре. Постоянно казваше, че равнината ѝ навява меланхолия. Обичаше само планините и морето. Този край ѝ се струваше твърде пуст, а хората...

И отново млъкнала.

„Трябва да разговаряме, непременно трябва да разговаряме! — повтарял си Каниц. — Да поддържам връзка с нея!“

— Но сега, милостива госпожице, да се надяваме, ще останете при нас, нали така?

— Аз ли? — Неволно вдигнала ръце, сякаш искала да се предпази от нещо нежелано. — Аз ли?... Не! О, не! Какво ще правя сама в тази огромна къща?... Не, не, ще замина веднага щом всичко се уреди.

Каниц внимателно я изгледал от страни. Колко крехка изглеждала клетата собственица сред огромната зала! Била твърде бледа и твърде напласена — инак почти можела да мине за хубава: продълговатото тясно лице със спуснати клепачи въздействувало като дъждовен пейзаж. Очите ѝ, нежносини като синчец, били меки и топли, но не смеели да заблестят сърдечно, а постоянно и плахо се криели зад клепките. Като опитен наблюдател Каниц незабавно проумял: същество, на което са пречупили гръбнака. Човек без воля — можеш да го въртиш на пръста си. И така, трябва да разговаря, трябва да разговаря с нея! Съпричастно сбърчил чело и продължил да разпитва:

— Но какво ще стане тогава с хубавия имот? Ами че той има нужда от ръководство, от строго ръководство!

— Не зная, не зная! — Изрекла думите страшно нервно, безпокойство разтърсило крехкото ѝ тяло и в тази единствена секунда Каниц проумял, че жената, лишавана в продължение на години от самостоятелност, никога не ще намери смелост за самостоятелно решение и че по-скоро е уплашена, отколкото зарадвана от наследството, което като чувал с грижи тегне на слабите ѝ плещи. Каниц светкавично преценил положението. Ненапразно цели двадесет години се бил учил да купува и продава, да увещава и разубеждава. Купувачът трябва да бъде убеждаван, а продавачът — разубеден: това е първият закон на агента. Ето защо Каниц незабавно подхванал своя регистър от начини за разубеждаване. „Трябва да ѝ представя нещата в най-черни тонове — мислел си той. — В крайна сметка с един удар

мога да наема целия имот и да изпреваря Петрович; може би е късмет, че той тъкмо днес е във Виена.“ Без да се бави, придал на лицето си съжалително съпричастно изражение.

— Да, вие сте права. Голямото имение винаги създава големи грижи. Човек няма нито миг покой. Всекидневно трябва да се разправя с управителите, прислугата и съседите, да не говорим за данъците и адвокатите! Щом хората усетят присъствието на имот и пари, правят всичко възможно да отнемат от собственика и последния му залък. Заобикалят го само врагове, макар той да е изпълнен с добронамереност към всички. Не помага нищо, съвсем нищичко — усетят ли парата, всички се превръщат в крадци. За жалост вие сте права: за такъв имот са нужни железни ръце, иначе не бихте се справили. Трябва да сте такава по рождение, но пак ви чака вечна борба.

— Ах, да... — въздъхнала тя. Проличало й, че си спомнила за нещо страшно. — Ужасни, ужасни са хората, щом стане дума за пари! Никога по-рано не съм го знаела.

Хората ли? Какво го интересували хората! Все едно му било дали са добри или лоши! Трябвало да наеме имението: трябвало да го наеме колкото може по-бързо и по-изгодно! Изслушвал я, учтиво и кимал, а докато я слушал и отговарял, в едно друго кътче от своя мозък не спирал да пресмята: как по най-бърз начин да нареди нещата в своя полза? Дали да не основе компания, която да наеме цялата област Кекешфалва, селското стопанство, захарната фабрика и конезавода? Е, сетне Петрович може да пренаеме всичко, а за себе си ще подсигури само движимото имущество. Основното е незабавно да й направи предложението за аренда и доста да я сплаши; та тя ще приеме всичко, което й се предложи! Не може да пресмята, никога не е печелила пари — ето защо не заслужава и да получи много пари. Докато мозъкът му работел с всичките си фибри и нерви, устните му продължавали да бърбят с привидно съпричастие:

— Но най-страшното са процесите, миролюбието не помага, човек не може да се отърве от вечните спорове. Ето това винаги ме е възпирало да купя някакъв имот. Безкрайни дела, адвокати, преговори, съдебни заседания и скандали... Не, по-добре да си живея скромно, да си имам спокойствие и да не се ядосвам. С такова имение човек си мисли, че притежава нещо, а всъщност се превръща в играчка на

останалите хора, нито за миг не може истински да си отдъхне. Сам по себе си този замък е прекрасен, хубавото старо имение... е прекрасно... но наред с тях собственикът трябва да има нерви като въжета и железен юмрук... в противен случай върху него ще тегне вечно бреме...

Тя го слушала със сведена глава. Внезапно го погледнала, а от гърдите ѝ се изтръгнала тежка въздишка:

— Да, ужасно бреме... ех, да можех да продам този имот!

Доктор Кондор неочаквано млъкна.

— Господин подпоручик, налага се да прекъсна, за да ви обясня значението на това кратко изречение в живота на нашия приятел. Вече споменах, че Кекешфалва ми разказа историята в най-тежката нощ от своя живот, нощта, в която почина жена му, с една дума, в такъв момент, какъвто човек изживява само два или три пъти в живота си, един от онези моменти, в които и най-потайният изпитва потребност да застане пред друго човешко същество ясно и открито като пред бога. Все още го виждам пред себе си, седяхме долу, в чакалнята на санаториума. Седеше съвсем близо до мен и разказваше тихо, отривисто и неудържимо. Усетих: този непрекъснат разказ трябваше да му помогне да забрави, че горе жена му умира, чрез непрекъснатия словесен поток искаше да заглуши сам себе си. Ала щом стигна до това място от своя разказ, когато госпожица Диценхоф му каза: „Ех, да можех да продам този имот!“, той внезапно онемя. Помислете, господин подпоручик — цели петнадесет или шестнадесет години по-късно той стана блед като платно, когато си спомни мига, в който нищо неподозиращата, попрехвърлила първата си младост жена неволно му бе признала, че желае да продаде Кекешфалва час по-скоро. Два или три пъти повтори изречението, вероятно с нейната интонация: „Ех, да можех да продам този имот!“ Защото тогавашният Леополд Каниц със своята бърза проникателност веднага е проумял, че голямата сделка на неговия живот сама е паднала в ръцете му и че той просто трябва да я сграбчи и не да наема прекрасния имот, а сам да го купи. И докато се стараел да прикрие вълнението си с безразлично бърбене, съзнанието му се разкъсвало от мисли. „Естествено, ще го купя, преди да са се намесили Петрович или директорът от Будапеща. Не бива да я

изпускам. Трябва да ѝ пресека пътя за отстъпление. Не ще си тръгна, преди да съм станал господар на Кекешфалва!“ И със загадъчната раздвоеност, присъща на съзнанието ни в мигове на върховно напрежение, той мислел за себе си, само за себе си и същевременно с нарочна мудност ѝ говорел за други, свършено противоположни неща:

— Да го продадете... о, да, разбира се, милостива госпожице, винаги и всичко можете да продадете... не е кой знае колко трудно да се продава... ала въпросът е *добре* да го продадете... Да го продадете изгодно това вече е нещо! Да намерите почтен човек, някой, който познава този край, земята, хората... някой, който има връзки, само не — опазил ви господ от тях! — някой от ония адвокати, които ненужно ви тласкат към водене на дела... и после — тъкмо във вашия случай това е много важно! — да го продадете *в брой*. Да намерите купувач, който не се разплаща с чекове и полици — с тях човек години наред ще се мъчи... трябва да продадете имота сигурно и на истинската цена. (А в същото време пресмятал: мога да ѝ дам до четиристотин хиляди, най-много до четиристотин и петдесет... все пак там има и картини, които струват петдесет, ако не и сто хиляди, ами замъкът, конезаводът... би трябвало само да се провери дали няма някаква ипотека... освен това да разбере от нея дали някой преди мен не ѝ е правил предложение...) И внезапно се решил: — Милостива госпожице, простете моя недискретен въпрос, но имате ли приблизителна представа за цената? Искам да кажа, дали имате предвид някаква определена сума?

— Не — съвсем безпомощно промълвила тя и слисано го погледнала.

„Жалко! Лошо! — помислил Каниц. — Много лошо! Човек най-трудно се спазарява с онези, които не казват цената. Сетне хукват при кого ли не за съвет и всеки пресмята, приказва и нарежда. Всичко е изгубено, ако ѝ оставя време да се съветва.“ Ала докато изпитвал този смут, устата му старателно продължавала да говори:

— И все пак би трябвало да имате *приблизителна* представа, милостива госпожице... в края на краищата сигурно знаете дали над имота тегнат ипотеки и колко са те...

— Ипо... ипотеки ли? — повтори тя. Каниц веднага забелязал, че чува думата за пръв път в живота си.

— Искам да кажа... би трябвало да е направена някаква предварителна оценка... дори само заради наследствения данък... Вашият адвокат — простете, ако се показвам настойчив, ала бих желал искрено да ви посъветвам, — вашият адвокат нима не ви е споменавал никакви цифри?

— Адвокатът ли? — тя сякаш смътно си спомнила за нещо. — Да, да... почакайте... адвокатът ми написа нещо, нещо за някаква си оценка... да, прав сте, заради данъците, но... всичко беше написано само на унгарски, а аз не знам унгарски. Точно така, вече си спомних, адвокатът ми писа, че трябва да ми го преведат, но, боже мой, в суматохата съвсем забравих за това. Оттатък в чантата ми трябва да са всичките книжа... оттатък... нали живея в административната сграда, все пак не мога да спя в стаята на госпожа княгинята... Но ако действително сте така добър да дойдете с мен, ще ви покажа всичко... тоест... — тя внезапно се запънала, — тоест, ако не ви притеснявам много с моите работи...

Каниц се разтреперил от възбуда. Всичко се развивало с онази бързина, която се среща единствено в сънищата — сама пожелала да му покаже актовете и оценките, а това означавало, че получава изключително предимство! Смирено ѝ се поклонил.

— Но, уважаема госпожице, толкова се радвам, че мога донякъде да ви посъветвам! Без преувеличение мога да кажа, че имам известен опит в тези неща. Госпожа княгинята — тук той решително излъгал — винаги се обръщаше към мен, когато ѝ бе необходима справка по финансови въпроси; тя знаеше, че се ръководя единствено от желанието да ѝ дам най-добрия съвет...

Отишли оттатък в административната сграда. И действително всички документи по делото все още стояли безразборно натъпкани в чантата, същото се отнасяло и до цялата преписка с нейния адвокат, до таксовите бележки и копията от последната спогодба. Нервно прелистила книжата, а Каниц я наблюдавал задъхан и с разтреперани ръце. Най-сетне разгънала някакъв документ.

— Струва ми се, това е писмото.

Каниц поел листа, към който било прикрепено приложение на унгарски език. То се оказало кратко писмо на виенския адвокат: „Моят унгарски колега току-що ми съобщи, че благодарение на своите връзки е успял да получи извънредно ниска оценка на наследството с оглед на

данъчната му оценка. Според мен оценъчната стойност отговаря приблизително на една трета, а за някои обекти дори на една четвърт от действителната стойност..." Каниц поел оценъчния документ с разтреперани ръце. Интересувал се само от едно нещо в него: имението Кекешфалва. То било оценено за сто и деветдесет хиляди крони.

Каниц пребледнял. И той бил изчислил същата цена, точно три пъти по-висока от изкуствено занижената стойност, сиреч шест-седемстотин хиляди крони; при това адвокатът дори не подозирал за съществуването на китайските вази. Ами сега? Колко ли да ѝ предложи? Цифрите трепкали и подскачали пред очите му.

Ала гласът до него много плахо попитал:

— Това ли е необходимият документ? Разбирате ли го?

— Естествено — сепнал се Каниц. — Да... и тъй... адвокатът ви уведомява... че имението Кекешфалва е оценено на сто и деветдесет хиляди крони. Това, разбира се, е само неговата оценъчна стойност.

— Оценъчната... стойност ли?... Извинете... не какво означава „оценъчна стойност“?

Сега трябвало да рискува, сега или никога! Каниц едва усмирил дъха си:

— Оценъчната стойност... да, оценъчната стойност, тя... винаги е приблизително, почти неопределено понятие... защото... защото номиналната цена никога не съответствува напълно на продажната цена. Човек никога не може да разчита, тоест никога със сигурност не може да разчита, че ще получи цялата оценъчна стойност... е, в някои случаи, разбира се, може да я достигне, а в други — дори да получи повече... но само при известни обстоятелства... всичко е въпрос на късмет, също както при наддаванията... Оценъчната стойност в крайна сметка не е нищо друго освен отправна точка, но, естествено, доста неопределена... например... да приемем например — Каниц треперел: не трябвало нито да смъква, нито да наддава прекалено много, — че даден обект като този тук има номинална оценка сто и деветдесет хиляди крони... в такъв случай наистина бихме допуснали, че... че... че в случай на продажба можем да разчитаме на сто и петдесет хиляди, да, можем да разчитаме! Във всички случаи можем да разчитаме!

— Колко казахте?

Ушите на Каниц забучали от внезапния прилив на кръв. Странно рязко се била извърнала към него, била го попитала като човек, който със сетни сили сподавя своя гняв... Нима била прозряла лъжливата игра? Дали не трябвало на бърза ръка да вдигне цената с петдесет хиляди крони? Ала вътре в него някакъв глас се обадил: „Рискувай!“ И той заложил всичко на карта. Макар пулсът му да биел в слепоочията, със скромно изражение продумал:

— Да, във всички случаи бих го допуснал. Смятам, че непременно ще получите сто и петдесет хиляди крони.

Ала в този миг сърцето му спряло да тупти, а пулсът, който доскоро гърмел, напълно стихнал, защото наивното създание до него попитало с най-искрено изумление:

— Толкова много? Наистина ли смятате... *толкова* много?...

Каниц имал нужда от известно време, за да възвърне самообладанието си. С голямо усилие трябвало да потисне вълнението си, преди да ѝ отговори с простодушен и убедителен тон:

— Да, милостива госпожице, наистина съм сигурен в *това*. Ще стане във всички случаи.

[1] Гуарди, Франческо (1712–1793) — венециански художник-импресионист. ↑

Доктор Кондор отново замълча. Отначало помислих, че е спрял само да си запали пура. Сетне забелязах внезапната му нервност. Сне пенснето, сложи го отново, приглади назад редките коси, които навярно му пречеха, погледна ме: изпитателният му поглед бе дълъг и неспокоен. После с рязко движение се облегна на креслото.

— Господин подпоручик, навярно ви доверих твърде много неща — във всеки случай повече, отколкото възнамерявах в началото. Надявам се обаче, че не ще ме разберете криво. Когато откровено ви разкрих ловкостта на Кекешфалва, с която изиграл невинното създание, аз в никакъв случай не възнамерявах да ви настройвам срещу него. Клетият старец, при когото бяхме тази вечер и видяхме колко е болен и разстроен, човекът, който ми е поверил своята дъщеря и е готов да даде и последния грош от богатството си, за да види нещастното дете здраво, този човек отдавна *не е* описаният Каниц, заплетен в съмнителни сделки, и аз бих бил последният, който ще го обвини днес. Тъкмо сега, когато в отчаянието си той действително има нужда от помощ, смятам, че е важно да научите истината от мен, вместо да слушате ехидните брътвежи на разни клюкари. И тъй, запомнете добре: Кекешфалва (или по-скоро тогава все още Каниц) пристигнал по онова време в имението Кекешфалва без намерението евтино да го отнеме от наивното създание. Просто мимоходом щял да направи една от своите дребни сделки — нищо повече. А невероятният късмет направо го *връхлетял* и той нямаше да бъде той, ако изключително добре не бе се възползвал от него. Ала ще видите, че по-късно нещата донякъде се променят. Не бих желал да бъда многословен, затова нека ви спестя подробностите. Искам само да изтъкна, че в живота на Каниц това били най-напрегнатите и тревожни часове. Преценете сам ситуацията: върху човека, който доскоро е бил само някакъв обикновен агент и тъмен търгаш, от небето внезапно пада като метеор шансът за една нощ да стане богаташ. Той видял възможността за двадесет и четири часа да спечели повече, отколкото през досегашните двадесет и четири години непосилно, жалко търгашество и при това — страхотно изкушение! — не му се налагало да преследва жертвата, да я баламосва и залъгва; тъкмо обратното: жертвата доброволно влязла в клопката и дори лизнала ръката, която вече държала ножа. Съществувала само една опасност: някой да го изпревари. Ето защо нито за миг не трябвало да изпуска наследницата,

да ѝ оставя време да се опомни. Трябвало да я измъкне от Кекешфалва, преди да се е върнал управителят, а докато вземал многобройните предпазни мерки, нито за миг не бивало да се издава, че лично е заинтересован от продажбата.

Наполеоновски дръзко и наполеоновски опасно било неговото решение да превземе с щурм обсадената крепост Кекешфалва, преди да са пристигнали подкрепленията; ала случайността често подпомага играча, който обича да рискува. Едно обстоятелство, за което Каниц дори не подозирал, тайно му разчистило пътя. То било жестоко и все пак естествено: щом влязла в замъка, клетата наследница още от първите часове се сблъскала с толкова много унижение и омраза, че самата тя вече била обладана от едно-единствено желание — да се махне, по-скоро да се махне оттук! Няма по-ужасна завист от завистта, която изпитват подчинените, щом техният събрат по зла участ се издигне, понесен сякаш от ангелски криле: дребните душици по-скоро биха простили и най-несметното богатство на своя повелител, отколкото и най-незначителното разкрепостяване на нещастника, впрегнат в същия хомот като тях. Прислугата на Кекешфалва не била в състояние да прикрие яростта си: от къде на къде тъкмо тази германка, която — нали добре си спомняли това! — разгневената княгиня често замеряла с гребени и четки по време на фризирането, защо тъкмо тя внезапно да стане господарка на Кекешфалва и следователно и тяхна повелителка? Щом Петрович получил вестта за пристигането на наследницата, тозчас се качил на влака и отпътувал, за да не я посрещне; жена му — просто същество и бивша слугиня в кухнята на замъка — я поздравила с думите: „А, май няма да живеете при нас, няма да ви се видим достатъчно благородни...“ Слугата шумно тръшнал куфара ѝ пред вратата, тъй че сама трябвало да си го пренесе вътре — жената на управителя не си помръднала пръста, за да ѝ помогне. Не бил приготвен никакъв обяд, никой не ѝ обърнал внимание, а през нощта съвсем ясно слушала под прозореца си шумните разговори за онази „лъженаследница“ и „мошеничка“.

Клетата малодушна наследница разбрала по това първо посрещане, че никога не ще има дори един спокоен час в този дом. Само по тази причина — нещо, което Каниц не е подозирал — тя въодушевено приела предложението му да заминат още същия ден за Виена, където той уж познавал някакъв сигурен купувач; сериозният,

любезен и осведомен човек с печални очи сякаш бил пратен от бога. Повече не го разпитвала. Признателно му връчила всички книжа, с кротък син поглед изслушала наставленията му за това как точно да вложи парите от продажбата на имота. Трябвало да приеме само сигурни, напълно сигурни официални документи. Не бивало да поверява нито грош от състоянието си на частно лице — всичко да се внесе в банката, а уреждането на въпроса да извърши нотариус, държавен нотариус. В никакъв случай нямало смисъл да наема адвокат — та работата на адвокатите била да извъртат ясните неща! Разбира се, разбира се, любезно продължавал да я оплита той, възможно било след три или след пет години да получи по-висока продажна цена. Но колко разходи щяла да има междувременно, колко неприятности със съдилищата и разните учреждения! И тъй като в очите ѝ отново трепнал страх, той проумял какво отвращение изпитва миролюбивото създание към съдилища и сделки, затова продължил да изрежда цялата гама от аргументи е все същия заключителен акорд: по-бързо, по-бързо! В четири следобед, преди Петрович да се е върнал, те заминали с бързия влак за Виена в пълно взаимно съгласие. Всичко това станало с такава мълниеносна бързина, че госпожица Диценхоф дори не успяла да попита за името на непознатия господин, комуто поверила продажбата на цялото си наследство.

Пътували в първа класа на бързия влак — Кекешфалва за пръв път в живота си седнал върху тапицерия от червен плюш. Във Виена също я настанил в хубав хотел на улица Кертнер, където наел стая и за себе си. От една страна, Каниц още същата вечер трябвало да обсъди със своя стар другар, адвоката доктор Голингер, формалностите около продажбата, за да могат на следния ден да узаконят тлъстата плячка; от друга страна обаче, не се осмелявал нито за миг да остави жертвата си насаме. Ето защо му хрумнала — не мога да не го призная — гениална идея. Предложил на госпожица Диценхоф да се възползува от свободната вечер, за да иде на опера, където гастролирал някакъв знаменит състав, а през това време той щял да се опита да намери онзи господин, за когото знаел, че се интересува от голямо имение. Трогната от това извънмерно внимание, госпожица Диценхоф с радост се съгласила; Каниц я настанил в операта, с една дума, задържал я под арест за четири часа; тогава взел файтон — също за пръв път в живота си — и се понесъл към своя другар и съдружник доктор Голингер. Той

обаче не си бил у дома. Каниц го открил в една кръчма и му обещал две хиляди крони, ако още същата нощ състави договора за продажба с всичките му подробности и още на следващата вечер в седем часа отнесе готовия документ за покупката при нотариуса за подпис.

Каниц — за пръв път разточителен в своя живот — заръчал файтонът да го чака пред дома на адвоката, докато траели преговорите с него; след като дал указанията си, той отново се втурнал към операта и пристигнал тъкмо навреме, за да пресрещне във фойето замаяната от възторг Диценхоф и да я придружи до хотела. Започнала втората безсънна нощ; колкото повече се приближавал до своята цел, толкова повече нервничел и потръпвал от опасението, че послушната досега девица би могла да му се изплъзне. Постоянно скачал от леглото и с най-големи подробности разработвал стратегията си за другия ден. Най-важното било нито за миг да не я оставя сама. Да наеме файтон, който да го чака навсякъде, да не изминават пеш нито крачка, за да не би случайно да срещне своя адвокат на улицата. Да ѝ попречи да чете вестници — би могла отново да види поместена някоя бележка за спогодбата в процеса Орошвар и да се усъмни; че за втори път се готвят да я измамат. Ала в действителност всичките страхове и предпазни мерки били излишни, защото жертвата изобщо *не искала* да се изплъзва; като агне, вързано с розова панделка, послушно подтичвала след злия пастир и когато нашият приятел слязъл в ресторанта на хотела, изтощен от безсънната нощ, тя вече търпеливо го чакала, облечена в същата собственоръчно ушита рокля. Завъртяла се странна въртележка: нашият приятел напълно ненужно помъкнал със себе си клетата госпожица Диценхоф, от сутринта до вечерта се въртели в кръг, за да ѝ замае главата с изкуствените трудности, които сам едва бил успял да измисли за нея през безсънната нощ.

Няма да се впускам в подробности. Първо я замъкнал при адвоката си и оттам се обадил по телефона във връзка със съвсем други работи. Завел я в една банка и повикал прокуриста, за да се посъветва с него за вноските и как да ѝ открие влогова сметка; под предлог, че се нуждае от някои сведения, я закарал в две-три ипотечни кантори и в някакво съмнително посредническо бюро. А тя го съпровождала, тихо и безропотно седяла в чакалните, докато той водел мнимите преговори: дванадесетгодишната робия при княгинята отдавна била направила чакането съвсем естествено за нея, то не я

потискало, не я унижавало и тя чакала ли, чакала с кротко скръстени ръце, а когато някой минел край нея, веднага свеждала синия си взор. Търпелива и послушна като дете, тя изпълнявала всички желания на Каниц. В банката подписвала разни формуляри, които дори не поглеждала, и така безразсъдно издавала разписки за неполучени суми, че Кавиц започнал да се измъчва от натрапчивата мисъл дали глупачката не би се задоволила и със сто и четиридесет, дори със сто и тридесет хиляди крони. Казала „да“, когато прокуристът я посъветвал да купи акции от железопътната компания, казала „да“, когато ѝ предложил банкови облигации и всеки път плахо поглеждала своя оракул Каниц. Ясно било, че всички делови операции, подписи и формуляри, дори видът на самите пари предизвиквали у нея страхопочитателно и все пак мъчително безпокойство и че копнеела да се избави от непонятните процедури, кротко да седне в някоя стая, да чете, да плете или да свири на пиано, вместо със свито сърце и неопитни ръце да бъде изправяна пред такива отговорни решения.

Каниц неуморно я въртял в изкуствения кръг, защото, от една страна, действително искал да ѝ помогне, както ѝ бил обещал, да вложи по най-сигурен начин сумата, получена от продажбата, а от друга — да я обърка; това продължило от девет сутринта до пет и половина вечерта. В края на краищата и двамата се изтощили до такава степен, че той ѝ предложил да си отдъхнат в едно кафене. Важните дела вече били уредени, продажбата на имението можела да се приеме почти за извършена; оставало само в седем часа да подпише договора при нотариуса и да получи парите. Лицето ѝ веднага светнало.

— Ах, ами тогава още утре заран бих могла да замина? — Двете метличини засияли върху лицето ѝ.

— Разбира се — успокоил я Каниц. — След един час ще бъдете най-свободният човек на земята и повече няма да ви се налага да се безпокоите за пари и имоти. Ще бъдете обезпечена с годишна рента от шест хиляди крони, ще можете да живеете където и както си искате по света.

От учтивост се осведомил къде възнамерява да отиде, просветналото ѝ лице пак се помрачило.

— Смятам, че най-добре ще бъде на първо време да посетя роднините си във Вестфалия. Струва ми се, че утре заран има влак, който минава през Кьолн.

Каниц незабавно проявил бурно съпричастие. Поискал от оберкелнера разписанието на влаковете, прегледал го и съставил нейния маршрут. Бързият влак Виена-Франкфурт-Кьолн с прехвърляне в Оснабрюк. Най-удобен е сутрешният влак в девет и двадесет, който привечер пристига във Франкфурт — там я посъветвал да пренощува, за да не се преумори. Усърдно запрелиствал указателя за хотелите и открил някакъв протестантски пансион. За билет нямало защо да се грижи, той щял да ѝ го осигури и утре непременно щял да я изпрати на гарата. Благодарение на тези разисквания времето минало по-бързо, отколкото предполагал; най-сетне погледнал часовника и настоял:

— А сега да вървим при нотариуса.

Само след час всичко било готово. Само за един час нашият приятел ограбил наследницата с три четвърти от състоянието ѝ. Когато неговият съучастник видял да се вписва името на замъка Кекешфалва и до него незначителната покупка цена, той намигнал скришом от Диценхоф и смаяно се вторачил в своя отколешен другар. Изразено с думи, колегиалното учудване означавало горе-долу следното: „Браво, мошенико! Направил си страхотен удар!“ Нотариусът също погледнал с любопитство през очилата към госпожица Диценхоф; и той бил проследил във вестниците битката за наследството на княгиня Орошвар и като застъпник на закона прибързаната продажба му се видяла съмнителна. „Клетнице — помислил си той, — попаднала си в лоши ръце!“ Ала нотариусите не са длъжни да предупреждават продавача или купувача при подписване на покупния договор. Тяхно задължение е да сложат печатите, да заведат акта и да съберат таксите. Ето защо добрият човечец свел глава — неведнъж бил ставал свидетел на тъмни сделки, които скрепявал с държавния печат, — грижливо разгънал договора и учтиво поканил Диценхоф да го подпише първа.

Плахата женица трепнала, нерешително погледнала към своя ментор Каниц и едва след като той я окуражил с едно кимване, пристъпила към масата и изписала с чист, ясен, готически почерк: „Анета-Беата-Мария Диценхоф“. Нашият приятел я последвал. Така всичко било уредено, актът бил изготвен, покупната цена — предадена на нотариуса, банковата сметка, където на другия ден трябвало да се препрати чекът — определена. С това драсване на перото Леополд Каниц удвоил или утроил своето състояние и отсега нататък се превърнал в единствен господар и владетел на Кекешфалва.

Нотариусът грижливо попил мастилото на подписите, сетне и тримата му стиснали ръка и се спуснали по стълбата — първа Диценхоф, след нея, останал без дъх, Каниц, а най-отзад доктор Голингер; Каниц страшно се ядосал, защото съучастникът му не преставал да го ръчка в ребрата и патетично да боботи с пиянския си глас (разбираемо само за него): „Мошеникус максимус, мошеникус максимус!“ И все пак не му станало приятно, когато доктор Голингер още на изхода се сбогувал с иронично дълбок поклон. Защото останал сам със своята жертва, а това го уплашило.

— Драги ми господин подпоручик, опитайте се да разберете този неочакван обрат в Каниц — не бих желал да си служа с надут изрази и да твърдя, че съвестта на нашия приятел внезапно се пробудила. Ала от момента на полагането на последния подпис външното съотношение между двамата партньори решително се променило. Помислете само: в продължение на цели два дни Каниц се борил с клетата жена като купувач с продавач. Тя била негов противник, когато той трябвало по правилата на стратегията да обкръжи, да притисне и да принуди към капитулация; ала ето че дошъл мигът, в който финансово-военната капитулация приключила. Наполеон-Каниц победил, победил безусловно, ето защо клетата кротка жена, която като сянка вървяла редом с него по Валфишгасе, облечена в простичка рокля, престанала да бъде негов противник и съперник. И — колкото и странно да прозвучи! — в мига на светкавичната победа нищо не потискало нашия приятел повече от самия факт, че неговата жертва е направила победата му *твърде* лесна. Когато даден човек причинява зло другиму, някакви неведоми подбуди карат злодея да търси и изнамира лоши или несправедливи черти в поведението на своята жертва; съвестта винаги се облекчава, когато на измамения се припише поне някаква незначителна вина. Но Каниц не можел да упрекне тази своя жертва в нищо, не можел да й отправи дори най-нищожния упрек; жената се предала в неговата власт със завързани ръце и на всичко отгоре постоянно го гледала със своите невинни признателни очиметличини. Какво ли още да й каже? Да й честити продажбата на имението, тоест загубата му? Чувствувал се все по-неловко. „Ще я придружа поне до хотела — бързо премислил той — и ще сложа точка на тази история.“

Ала и жертвата до него показала видими белези на безпокойство. И нейната походка станала някак си по-различна, умислена и колеблива. И макар че Каниц вървял със сведена глава, тази промяна не убягнала от вниманието му: по неуверените ѝ стъпки (лицето ѝ не смее да погледне) забелязал, че тя напрегнато обмисля нещо. Обзел го страх. „Най-сетне е проумяла — рекъл си той, — че аз съм купувачът. Сега сигурно ще ме упрекне, сигурно вече съжалява за глупавата си прибързаност и вероятно още утре ще хукне при адвокатата си.“

Като две сенки извървели безмълвно цялата Валфишгасе. Тогава тя най-после събрала смелост, поизкашляла се и започнала:

— Простете... но тъй като утре заран потеглям, много ми се иска да уредя всичко... Преди всичко искам да ви благодаря за огромния труд и... и... да ви помоля да ми кажете още сега... колко ви дължа за услугата. С вашето посредничество загубихте толкова много време, а... аз заминавам утре рано... ето защо ми се иска да уредя всичко.

Нашият приятел загубил и ума, и дума. Това надминавало всички очаквания! Не бил подготвен за подобно нещо. Изпитал неловкото чувство, което човек изпитва, когато в гнева си удари куче и битото животно се дотътри при него по корем, загледа го умолително и близне жестоката му ръка.

— Не, не — възпротивил се той потресен, — нищо, съвсем нищичко не ми дължите! — И в същото време усетил как от всичките му пори избива пот. Умее да преценява нещата предварително, от години предвиждал всяка възможна реакция, ала сега се сблъскал със съвършено ново поведение. В горчивите времена, когато си вадел хляба като агент, той бил свикнал да захлопват портите пред носа му, да не отговарят на поздрава му, а в района му имало улици, където предпочитал да не стъпва. Ала никога досега не му се било случвало някой да му благодари. И Каниц се засрамир от този пръв човек, който въпреки всичко, въпреки всичко изпитвал доверие към него. Против волята си почувствувал нужда да се извини.

— Не — промълвил той, — за бога, не... Нищо не ми дължите... няма да приема нищо... надявам се само, че сторих всичко както си му е редът и така, както пожелахте вие... Може би беше по-добре да се изчака, да, страхувам се, че можехте... че можехте да вземете малко повече, ако не бързахте толкова... Но вие искахте да продадете бързо...

и аз смятам, че за вас така е по-добре. Господи, повярвайте, така е по-добре за вас!

Отново успял да се овладее и в този миг бил почти искрен.

— Човек като вас, който нищо не разбира от сделки, постъпва най-добре, като не се занимава с тях. Човек като вас по-добре... по-добре да има по-малко, но сигурно състояние... И моля ви — той преглътнал болезнено, — най-настойчиво ви умолявам, не позволявайте на други хора да ви заблуждават сега с внушението, че сте продали имота зле или, да речем, евтино. След всяка продажба се появяват определени лица, които високомерно твърдят, че щели да дадат повече, много повече... но стигне ли се дотам, те не плащат нищо, пробутват ви какви ли не менителници, полици и акции... Това не е за вас, наистина не е, кълна ви се, вашите пари са на сигурно място, в първокласна банка, кълна ви се, че това е толкова вярно, колкото е вярно, че стоя пред вас. Ще получавате рентата си редовно до ден и час, нищо не може да ви се случи. Повярвайте ми... кълна ви се... така е по-добре за вас.

Междувременно стигнали до хотела. Каниц се подвоумил. „Дали поне да не я поканя на вечеря — рекъл си той — или, да кажем, на театър?“ Ала тя му протегнала ръка.

— Струва ми се, че не бива да ви задържам повече... и бездруго непрекъснато се притеснявах — отнех ви толкова време. Цели два дни посветихте само на моите дела и аз действително имам чувството, че никой не би могъл да се държи по-предано с мен. Още веднъж... много... много ви благодаря. Никой досега — тя леко поруменяла, — никой досега не е бил толкова добър, толкова внимателен към мен... и през ум не ми минаваше, че така бързо ще се отърва от тези неща, че всичко ще протече така гладко и леко за мен... Благодаря ви много, благодаря ви *много!*

Каниц взел ръката ѝ и по неволя я погледнал. Топлината на чувствата била стопила част от обичайната ѝ боязливост. Винаги бледото ѝ и уплашено лице внезапно се съживило и засияло, изглеждала почти като дете със своите сини изразителни очи и леката благодарна усмивка. Каниц напразно се мъчел да намери някакъв отговор. Ала тя се сбогувала и си тръгнала — лека, стройна и уверена: походката ѝ била по-различна отпреди, това била походка на човек, освободен от някакво бреме, походка на свободен човек. Каниц я

изгледал с недоумение. Не можел да се отърси от чувството, че има да й казва още нещо. Но портиерът вече й подал ключа, малкият пиколо я придружил до асансьора. Всичко свършило.

Така жертвата се разделила със своя палач. Ала Каниц не можел да се пребори с усещането, че брадвата е отсякла собствената му глава; постоял няколко минути като зашеметен и се взирал в пустия салон на хотела. Най-сетне уличната вълна го повлякла със себе си, без сам да знае накъде. Никой досега не го бил поглеждал така: толкова човечно, с такава благодарност! Никой досега не бил разговарял така с него. В ушите му неволно прозвучали словата: „Благодаря ви *много!*“ Тъкмо този човек бил ограбил той, тъкмо него бил измамил! Каниц постоянно се спирал и бършел потта от челото си. И когато внезапно се озовал пред големия магазин за стъкло на Кертнерщрасе, по която залитал като пиян и безсмислено се олюлявал, от огледалната витрина го погледнало собственото му лице и той се втренчил в себе си така, както човек разглежда фотографията на някой престъпник във вестника, за да открие дали престъпните му наклонности личат в изпъкналата брада, в злобните устни или в суровия поглед. Вглеждал се в себе си и когато съзрял зад очилата своите собствени, широко разтворени уплашени очи, внезапно си спомнил за очите, които видял преди малко. „Човек би трябвало да има такива очи! — съкрушено си помислил той. — Не като моите: възпалени, хищни, неспокойни... Такива очи би трябвало да има човек: сини, лъчисти, одухотворени от вяра! Майка ми понякога гледаше така — в петък вечер. Да, такъв би трябвало да е човек: по-добре да се остави да го мамят, отколкото сам да мами — да бъде порядъчен и незлобив. Само тези хора са благословени от бога. Всичките ми хитрувания не ми донесоха щастие, останах си пропаднал човек, лишен от покой.“ И Леополд Каниц продължил да върви по улицата, чужд на самия себе си; никога не се бил чувствувал по-жалък, отколкото в този ден — в деня на най-големия си триумф.

Най-сетне седнал в някакво кафене, защото му се сторило, че е гладен; поръчал си нещо за ядене. Ала всяка хапка го отвращавала. „Ще продам Кекешфалва — разсъждавал той, — незабавно ще го продам! За какво ми е това имение, да не би да съм чифликчия? Нима сам ще обитавам осемнадесет стаи и ще се боря с банда арендатори? Какво безразсъдство проявих, че купих имението на свое име...

трябваше да го купя за ипотечното дружество... Ами когато то разбере, че купувачът съм аз?!... Впрочем дори нямам намерение да търся кой знае каква изгода! Ако е съгласна, ще ѝ го върна с двадесет или с десет на сто печалба, ще може да си го има отново по всяко време, ако започне да се разкайва за продажбата.“

Тази мисъл го успокоила. „Утре ще ѝ пиша; или не — утре заран ще ѝ направя предложението лично, преди още да е заминала. Да, това ще бъде най-правилното: доброволно да ѝ предоставя правото на откупуване.“ Помислил си, че сега ще може спокойно да спи. Ала въпреки двете безсънни нощи Каниц и тази нощ спал твърде лошо; в ушите му продължавали да звучат словата: „много“ и „Благодаря ви много“ — имали чужд северногермански акцент, но звънтели така искрено, че нервите му тръпнели от възбуда. През последните двадесет и пет години нито една сделка не била създавала на нашия приятел толкова грижи като тази — неговата най-голяма, най-сполучлива и най-безочлива сделка.

В седем и половина Каниц вече бил на улицата. Знаел, че бързият влак през Пасау потегля в девет и двадесет. Ето защо на бърза ръка искал да купи шоколад или шоколадови бонбони — изгарял от желание да прояви своята признателност и навярно тайно жадувал да чуе повторно словата: „Благодаря ви много“ с трогателен акцент. Купил голяма бонбониера, най-красивата и най-скъпата, но пак му се струвала недостатъчно красива за прощален подарък. Ето защо от съседния магазин взел и огромен яркочервен букет. Така натоварен, се върнал в хотела и поръчал на портиера незабавно да изпрати всичко в стаята на госпожица Диценхоф. Но портиерът, който по виенски маниер веднага му прикачил благородническа титла, раболепно му отвърнал:

— Моля да ме извините, господин фон Каниц, милостивата госпожица вече е в залата за закуска.

Каниц за миг се замислил. Вчерашното сбогуване било за него така покъртително, че се уплашил да не би новата среща да развали хубавия спомен. Сетне все пак се решил и с бонбониерата и цветята в ръце влязъл в залата за закуска.

Открил я с гръб към него; дори без да я погледне в лицето, само заради скромния и кротък начин, по който крехкото създание седяло на самотната маса, той усетил как против волята му го обзема трогателно

вълнение. Плахо пристъпил към нея и бързо положил бонбоньерата и цветята на масата:

— Една дреболия за из път.

Тя се стреснала и пламнала. За пръв път в живота си получавала цветя, не, всъщност веднъж един от роднините, кандидат за наследството, ѝ бил изпратил в стаята няколко невзрачни рози с надеждата да се съюзи с нея. Но княгинята, това бясно чудовище, незабавно ѝ заповядала да ги върне. А ето сега при нея бил дошъл човек, който ѝ носел цветя, и никой не можел да ѝ забрани да ги вземе.

— Ах, не — промълвила тя, — нима ги заслужавам? Те са твърде... твърде красиви за мен.

Но въпреки всичко го погледнала с благодарност. Дали това било отражение от цветята, или кръвта обагрила страните ѝ, но във всеки случай смутеният ѝ лик бил залян от розово сияние; посърналата жена изглеждала в тези миг почти красива.

— Няма ли да седнете? — смутено рекла тя и Каниц несръчно седнал насреща ѝ.

— Значи наистина заминавате? — попитал той и в гласа му неволно трепнало искрено съжаление.

— Да — отвърнала тя и свела глава. Това „да“ било лишено от радост, но и от печал. От надежда, но и от разочарование. Прозвучало кротко, безропотно и без всякакъв по-особен оттенък.

В смущението си и от желание да ѝ услужи Каниц се осведомил дали е изпратила телеграма на своите роднини, че пристига. Не, о, не, това само щяло още повече да уплаши хорицата, които от много години не са получавали никаква телеграма.

— Но те са ваши близки родственици, нали? — продължил да я разпитва Каниц.

Близки родственици ли? Не, съвсем не. Имала нещо като племенница — дъщеря на нейната покойна доведена сестра; мъжа ѝ изобщо не познавала. Притежавали малко селско имение с пчелин; много любезно ѝ писали, че за нея там имало стая, където можела да остане, докогато иска.

— Но какво ще правите в това затънтено селце? — попитал Каниц.

— Не зная — отвърнала тя със сведен взор.

Нашият приятел все повече се вълнувал. Около това създание царяла такава пустош и самота, а в безпомощното му отношение към себе си и своята съдба — такова безразличие, че Каниц си спомнил за своето собствено непостоянно и бездомно битие. В нейния безцелен живот той съзрял и своя.

— Но това е безсмислено! — почти извикал той. — Не е хубаво да се живее при роднини, човек никога не се чувства добре при тях! И освен това вече не сте принудена да се погребвате в подобен пущинак!

Тя го погледнала признателно и в същото време печално.

— Да — въздъхнала, — и аз самата се страхувам малко. Но какво друго ми остава да направя?...

Произнесла тези думи безучастно, а сетне го погледнала със сините си очи, сякаш очаквала от него съвет — „Човек би трябвало да има такива очи“, си спомнил Каниц своите вчерашни разсъждения и внезапно, необяснимо и за самия него, бил обзет от една мисъл, едно желание се изтръгнало от устните му.

— Но тогава по-добре останете тук — казал той. И без да иска, тихо добавил: — Останете при мен.

Тя се сепнала и се възряла в него. Едва сега проумял, че е изразил някакъв свой неосъзнат порив. Думите се изтръгнали от него, без предварително да ги е преценил, пресметнал и обмислил, както постъпвал обикновено. Някакво неведомо желание, чието значение все още не му било известно, внезапно се превърнало в звук и слово. Едва по нейната силна руменина разбрал какво е казал и веднага се уплашил, че тя би могла да го разбере неправилно. Сигурно си е рекла: като моя любовница. И за да не си помисли нещо обидно, побързал да добави:

— Исках да кажа: като моя жена.

Тя била поразена. Устните ѝ трепнали — той не знаел дали ще избухне в ридания или в ругателства. Сетне внезапно скочила и избягала от залата.

Това бил най-страшният миг в живота на нашия приятел. Едва сега проумял глупостта на своята постъпка. Бил унизил и оскърбил най-добрия човек, единственото създание, което изпитвало доверие към него! Как посмял той — възрастен човек, некрасив и смачкан евреин, жалък търгаш и гешефтар — да се предлага на това

благородно и нежно създание! Неволно я оправдал, че е избягала от него с такова отвращение. „Добре! — гневно си рекъл той. — Така ми се пада. Най-сетне разбра какъв съм, най-сетне ми показва презрението, което заслужавам. По-добре така, отколкото да ми благодари за моята измама.“ Каниц ни най-малко не се засегнал от нейното бягство, напротив: в този миг — той сам ми го призна — направо *се зарадвал*. Почувствувал, че си е получил наказанието; справедливостта изисквала отсега нататък тя да мисли за него със същото презрение, което сам изпитвал към себе си.

Но ето че тя отново се появила на вратата с разплакани очи, била неимоверно развълнувана. Раменете ѝ тръпнели. Приближила се до масата и преди да седне, с две ръце се хванала за облегалката. Сетне леко въздъхнала, но не вдигнала поглед.

— Простете... простете, че така невъзпитано... избягах. Но страшно се изплаших... как можахте? Та вие не ме познавате... изобщо не ме познавате...

Каниц не бил в състояние да ѝ отвърне. Осъзнал потресен, че в душата ѝ няма гняв, а само страх. Че също като него се е уплашила от безразсъдството на внезапното му предложение. Никой нямал смелостта да заговори на другия, никой нямал смелостта да погледне другия. Ала този предобед тя не отпътувала. От сутринта до вечерта не се разделили. След три дни той повторил своето предложение, а след два месеца се оженили.

Доктор Кондор замълча.

— Така, имаме още по една глътка, а и аз вече свършвам. Искане ми се отново да подчертая следното: по този край се носи мълвата, че нашият приятел хитро се бил усукал около наследницата и я оплел с предложението за женитба, за да докопа имението. Пак повтарям: това не е вярно. Както научихте, Каниц вече е *притежавал* замъка, когато е направил предложението, на него *не му е било нужно* да се жени, в женитбата му изобщо не е имало никаква сметка. Дребният агент никога не би се осмелил да се задоми от користни подбуди със синеокото крехко момиче. Нищо подобно — против волята си той бил завладян от едно чувство, което било искрено и което — странно наистина — се запазило искрено.

Защото от това абсурдно сватосване излязъл рядко щастлив брак. Когато противоположностите са съчетани правилно, винаги се получава пълна хармония, а онова, което е изглеждало изненадващо, често се оказва съвсем естествено. Разбира се, първата реакция на тази неочаквана двойка бил страхът — те се страхували един от друг; Каниц се опасявал, че някой може да ѝ подшушне разни историйки за тъмните му сделки и тя в последния момент да го отблъсне с презрение; ето защо с неимоверна енергия се впуснал да заличава своето минало. Прекратил всички съмнителни дела, ликвидирал на загуба полиците, преустановил връзките си с бившите съучастници. Покръстил се, избрал си влиятелен кръстник и с помощта на една солидна сума добил правото да прикачи към името Каниц благородното и звучно допълнение „фон Кекешфалва“. И както често става в подобни случаи, първоначалното име скоро изчезнало безследно от визитните му картички. Ала до деня на сватбата не успял да се отърси от натрапчивата мисъл, че още днес, утре, вдругиден тя би могла да се отдръпне и да го лиши от своето доверие. Тя пък, която в продължение на двадесет години всекидневно била обвинявана от бившата си бясна господарка в непохватност, глупост, злоба, ограниченост, тъй че самочувствието ѝ било смазано от сатанинската тирания, очаквала от своя нов повелител постоянно да я измъчва, осмива, ругае, унижава; предварително примирена, тя гледала на робството като на своя неизбежна съдба. Но виж ти! Всичко, което вършела, било на място; човекът, в чиито ръце поверила живота си, всеки ден ѝ повтарял все нови и нови думи на признателност, не преставал да се отнася към нея с неизменно страхопочитание. Младата жена била изумена; тази безкрайна нежност ѝ била направо непонятна. Позалинялото създание постепенно разцъфнало. Разхубавило се, закръглило се; минала година, втора и чак тогава действително се осмелила да повярва, че и тя, отритнатата, унижавана и потискана жена може да бъде уважавана и обичана като всички останали жени. Ала двамата изпитали истинско щастие едва с раждането на детето.

В онези години Кекешфалва с утроени сили подел своите служебни задължения. Дребният агент вече не съществувал, работата му добила размах. Модернизирал захарната фабрика, станал акционер в металургичното предприятие във Винер-Нойщад и осъществил блестяща операция в спиртния картел, която вдигнала навремето доста

голям шум. Станал богат, действително богат, но това с нищо не променило уединения, пестелив живот на брачната двойка. Рядко канели гости, сякаш не им се искало да напомнят на хората за себе си, а къщата, която познавате, в онези години била несравнимо по-скромна и провинциална — но, разбира се, неизказано по-щастлива от днес!

Сетне го слетяло първото изпитание. Жена му отдавна страдала от вътрешни болки, храната я отвращавала, отслабнала, все повече се уморявала и изнемощявала; ала от страх, че може да обезпокои своя твърде зает съпруг с незначителните си оплаквания, тя стискала зъби по време на пристъпите и премълчавала болките си. И когато най-сетне не можела вече да ги крие, било твърде късно. До Виена я закарали с линейка, за да оперират предполагаемата стомашна язва, която в действителност се оказала рак. Това беше поводът да се запозная с Кекешфалва. Никога не съм виждал по-диво и неописуемо отчаяние от неговото. Не можеше, просто не желал да проумее, че медицината е безсилна да спаси жена му; лекарите не правеха нищо, вече нищо не можеха да сторят, а той смяташе, че са лениви, безразлични и неуки. Предложи на професора петдесет, сто хиляди крони, ако я излекува. За деня на операцията извика телеграфически най-големите авторитети от Будапеща, Мюнхен, Берлин с надеждата да намери поне един, който да каже, че може да я спаси и без операция. До края на живота си не ще забравя обезумелия му поглед, когато ни крещеше, че до един сме убийци, защото след операцията неизлечимо болната почина — този изход бе неизбежен.

Това се оказа фатално за него. От същия ден нещо се промени в този аскет на комбинаторството. Умряло бе божеството, на което бе служил още от дете — парите бяха изгубили за него своя смисъл. Останало му бе едно-единствено нещо на този свят: детето. Нае гувернантки и слуги, преустрои къщата; човекът, който някога е бил така пестелив, сега търсеше все по-голям разкош. Помъкна деветдесетгодишното дете из Ница, Париж, Виена, глезеше го като принцеса, угаждаше му и пилееше парите си пак така неистово, както до този миг ги бе пестил; пилееше ги с презрение — и вие навярно имайте право, когато го нарекохте изискан и благороден, защото от този миг действително го бе обзело странно безразличие към печалби

и загуби; започнал бе да презира парите, защото с всичките си милиони не бе успял да откупи живота на своята жена.

И понеже стана късно, няма да ви описвам подробно обожанието, което изпитваше към своето дете; но то е разбираемо, защото в онези години малката наистина бе очарователна — нежна, стройна, лека, като истинска нимфа, със сиви очи, които ведро и дружелюбно потапяха всекиго в своето сияние; от майка си бе наследила плахата душевност, а от баща си — проникателния разум. Наблюдателна и мила, тя разцъфтя като вълшебно цвете, естествена като децата, които никога в живота си не са се сблъскали с враждебност или суровост. И само онзи, който познаваше опиянението на застаряващия човек, дето не смееше дори да се надява, че от неговата тежка тъмна кръв би могло да се роди такова жизнерадостно и лъчезарно създание, само той би бил в състояние напълно да разбере отчаянието му, когато го слетя второто нещастие. Не можеше, не искаше да повярва — и до ден-дневен не е в състояние да разбере, — че тъкмо това дете, тъкмо *неговото* дете е трябвало да пострада, да осакатее; и на мен действително не ми е удобно да описвам многобройните безумства, които той извърши във фанатичното си отчаяние. Не ми се иска да споменавам, че със своята настойчивост довежда до песимизъм всички лекари по света, че ни предлага баснословни суми, за да ни принуди незабавно да излекуваме детето му, че през ден ми се обажда по телефона — напълно безсмислено, само защото трябва да удовлетвори безумното си нетърпение; ала неотдавна един колега сподели с мен, че старецът всяка седмица посещавал университетската библиотека, седял сред студентите и несръчно вадел всички чужди думи от речниците, след което в продължение на часове се ровел из учебниците по медицина с лудешката надежда, че сам би могъл да открие нещо, което ние лекарите сме пропуснали или забравили. От друго място разбрах — вероятно ще се изсмеете, ала тъкмо по безумствата човек би могъл да съди за величината на дадена страст, — че старецът е обещал и на синагогата, и на тукашния свещеник доста големи дарения в случай, че детето му оздравее; понеже не е знаел към кой господ да се обърне — към изоставения бог на своите деди или към новия, — понеже го е измъчвал смъртен страх да не би да разгневи единия или другия, той се е кланял едновременно и на двамата.

Но вие разбирате, че разказвам тези донякъде смешни подробности не от желание да клюкарствувам. Просто трябва да си изясните какво значение има за този съкрушен, сломен, смазан старец всеки човек, който изобщо го *изслушва*, всеки човек, който разбира грижите му или поне *се старае* да ги разбере. Зная, не е леко да се общува с него заради сприхавостта му, заради егоцентричното му безумие, които го карат да се държи така, сякаш в целия свят, преизпълнен с нещастия, съществува само неговото, само нещастieto на детето му. И все пак тъкмо сега не бива да го изоставяме, защото мъчителната безпомощност е започнала да подкопава собственото му здраве, и вие, драги господин подпоручик, *действително*, действително вършите добро дело, като дарявате този опечален дом с частица от своята младост, жизненост и непринуденост. Само заради това, само от страх, че някои хора биха могли да ви заблудят, аз навярно ви разказах за неговия частен живот повече неща, отколкото би следвало да ви разкажа; ала смея да разчитам, че всичко, което чухте от мен, ще си остане само между нас.

— Естествено — машинално отвърнах аз; това бе първата дума, която промълвих от началото на неговия разказ. Бях като зашеметен — не само от изненадващите разкрития, които коренно променяха всичките ми представи за Кекешфалва; бях смаян и от собствената си безчувственост и глупост. На двадесет и пет години все още бродех по света като слепец! От седмици гостувах всеки ден на този дом, ала опиянен от своето състрадание и от глупава дискретност нито веднъж не се осмелих да попитам за самата болест, за майката, която видимо липсваше в дома, или за произхода на богатството на този странен човек. Как така не ми беше направило впечатление, че тези премрежени, бадемови, печални очи не можеха да принадлежат на един унгарски аристократ, че в проникателния и същевременно морен поглед се отразяват хилядолетните трагични борби на еврейството? Защо не бях забелязал, че в Едит са смесени и други черти, защо не бях усетил, че над този дом тегне призрачното бреме на странно минало? И сега със закъснение и светкавична бързина ми хрумнаха редица подробности: с каква студенина в погледа нашият полковник беше приел поздрава на Кекешфалва при една тяхна среща, едва опрял два пръста до козирката; или как другарите го бяха нарекли в кафенето „дърт манихеец“... Имах чувството, което човек изпитва, когато се

намира в тъмна стая и някой внезапно дръпне завесите — слънцето ярко заслепява очите му, пред тях започват да играят червени кръгове, той полита под яростния тласък на нетърпимата струя светлина.

Ала сякаш прочел мислите ми, Кондор се приведе към мен; неговата малка, мека ръка успокоително докосна моята — това бе истинско докосване на лекар.

— Естествено, не можете да подозирате тези неща, господин подпоручик... И от къде на къде! Та вие сте израсли в съвършено затворен, уединен свят и освен това сте в онази щастлива възраст, когато човек все още не се е научил да възприема с недоверие странностите. Повярвайте ми — аз съм по-стар от вас, — няма нищо срамно в обстоятелството, че животът от време на време ни подвежда; по-скоро е истинска благодат, когато погледът ни е лишен от свръх изострената проницателност и ние гледаме на хората и нещата с доверие. Иначе никога не бихте могли така великодушно да помогнете на стареца и на клетото болно дете! Не, не се чудете и преди всичко не се срамувайте — без да съзнавате, вие сте постъпили по най-правилния начин!

Той хвърли угарката в ъгъла, протегна се и отмести креслото:

— Струва ми се, че вече е време да си тръгвам.

Изправих се заедно с него, въпреки че още бях замаян. Защото нещо странно ставаше в душата ми. Бях страшно развълнуван, дори обзет от безмерна възбуда, защото бях научил толкова изненадващи неща; ала в същото време усещах смътен натиск по едно точно определено място. Ясно си спомних: докато Кондор разказваше, исках да го попитам нещо, ала ми липсваше смелост да го прекъсна — исках да го попитам за някаква подробност на точно определено място от неговия разказ! И сега, когато вече можех да задам въпроса си, мисълта ми се беше загубила, отнесена от възбудата, която разказът бе породил. Напразно проследих всичките му криволици — така се чувствува човек, който усеща ясно изразена болка, но не може да определи какво го боли. И докато напускахме полуопустялата кръчма, ме завладя стремежът да си припомня забравеното.

Излязохме навън. Кондор погледна небето.

— Аха! — засмя се той с известно задоволство. — През цялото време го усещах; лунната светлина ми се видя твърде ярка. Задава се буря, и то каква! Трябва да побързаме.

Имаше право. Макар че задушният въздух между сънените къщи все още не трепваше, от изток по небето се гонеха тъмни, тежки облаци и закриваха матовожълтия диск на луната. Небосклонът вече наполовина бе затъмнен; плътната черна метална маса пълзеше като огромна костенурка, сегиз-тогиз я поразяваха далечни мълнии, а при всяка светкавица нещо в далечината недоволно изръмжаваше като разярено животно.

— След половин час бурята ще се разрази — предсказа Кондор, — аз при всички положения ще се добера сух до влака, но вие, господин подпоручик, по-добре се връщайте, защото ще се измокрите до кости.

Ала аз смътно съзнавах, че трябва да го питам нещо, макар че все още не си спомнях какво бе то; споменът се бе удавил в някаква неведома тъма, също като луната сред буреносния бяг на облаците. Неясната мисъл обаче не спираше да гложди мозъка ми като постоянна, неспокойна и остра болка.

— Не, ще рискувам — отвърнах аз.

— Тогава по-живо! Колкото по-бързо вървим, толкова по-добре; от дългото седене краката ми съвсем се схванаха.

Краката ми се схванаха — ето я *ключовата дума!*

Съзнанието ми мигновено бе осветено чак до самата му дълбочина. Внезапно си спомних какво исках да попитам Кондор, за какво бях длъжен да го попитам: поръчението! Поръчението на Кекешфалва! Вероятно през цялото време подсъзнателно бях мислил само за въпроса на Кекешфалва — дали парализата е излечима, или не? Сега трябваше да го задам. И докато крачехме по безлюдните улички, доста предпазливо подхванах:

— Извинете, господин докторе... всичко, което ми разказахте, беше, разбира се, безкрайно интересно за мен... искам да кажа, безкрайно важно за мен... Ще разберете, че тъкмо по тази причина бих желал да ви попитам още нещо... нещо, което отдавна ме гнети и... вие все пак сте неин лекар, никой по-добре от вас не е запознат с нейния случай... аз съм невежа, липсва ми всякаква представа... ето защо много ми се иска да разбера какво всъщност е вашето мнение. Как мислите, парализата на Едит временно заболяване ли е, или е неизлечима?

Кондор рязко вдигна глава и ме погледна. Очилата му светнаха насреща ми; неволно отбягнах неговия пронизателен взор, който се заби като шиш в лицето ми. Дали не се досети за поръчението на Кекешфалва? Не се ли усъмни в мен? Но той отново сведе глава и без да забавя бързите си стъпки — напротив, сякаш ги ускори, — промърмори:

— Естествено! Трябваше да го очаквам. Все с този въпрос приключвам разговорите си. Излечимо или неизлечимо, черно или бяло... сякаш нещата са толкова прости! „Здрав“ и „болен“! Та това са две думи, които порядъчният лекар не би могъл да произнесе с чиста съвест — знае ли някой откъде започва болестта и къде свършва здравето? Да не говорим за „излечим“ и „неизлечим“? Е, това наистина са понятия, които използваме често, лекарската ни практика едва ли би могла да мине без тях. Но мен никога няма да ме чуete да изговоря думата „неизлечим“. Никога! Зная, един от най-прозорливите хора през последното столетие — Ницше — написа ужасните слова: „Не се опитвай да лекуваш неизлечимото.“ Ала това твърдение е навярно най-погрешното сред всички парадоксални и опасни твърдения, които ни е завещал за тълкуване. Вярно е точно противоположното твърдение и аз ще го изрека: един лекар би трябвало да иска да лекува тъкмо неизлечимите заболявания. Нещо повече: лекарят се проявява тъкмо

при така наречените неизлечими болести. Лекар, който предварително се съгласява с понятието „неизлечим“, бяга от призванието си, капитулира, преди да е започнала битката. Естествено, зная, че е много по-лесно и удобно в определени случаи просто да произнесеш думата „неизлечим“ и със съкрушено лице и хонорар в джоба да се отвърнеш от болния; да-да, извънредно удобно и доходно е да се занимаваш само с безспорно излечимите случаи — отваряш справочника на съответната страница и наготово прочиташ цялата терапия. Е, комуто се харесва, нека си лекува по готовите рецепти. На мен лично това постижение ми се струва безкрайно жалко — сякаш някой поет повтаря вече изразени неща и не се опитва да вплете в стихове неизразените, дори неизразимите; сякаш някой философ за деветдесет и девети път обяснява отдавна познати работи, вместо да разтълкува непознатите, непознаваемите! Неизлечим — това е относително, а не абсолютно понятие; медицината е наука, която постоянно се развива, тъй че неизлечимите случаи за нея са само временно явление, сковани са в рамките на нашето време, в нашата наука, с една дума, в рамките на нашата ограничена, тесногръда моралска перспектива! Ала тук не става дума за настоящия момент. Стотици случаи, при които днес не съществуват възможности за лечение, утре-вдругиден ще могат да бъдат лекувани и излекувани — нашата наука напредва с гигантски крачки. И тъй, имайте предвид — изрече го троснато, сякаш го бях обидил, — че за мен не съществуват неизлечими болести, по принцип не се отказвам от нищо и от никого и никой никога не ще изтръгне от мен думата „неизлечим“. Дори при най-безнадеждните случаи мога да си позволя най-много да кажа, че болестта *„все още не е излечима“*, с една дума: не е излечима на сегашния етап от развитието на науката.

Кондор се движеше с такава бързина, че с мъка успявах да го догоня. Внезапно спря.

— Вероятно се изразявам твърде усложнено, твърде абстрактно. Тези неща трудно се обсъждат на път от кръчмата към гарата. Ала навярно един пример ще поясни по-добре твърденията ми — впрочем този пример е много личен и много болезнен. Преди двадесет и две години бях млад студент по медицина — приблизително на вашите години — и посещавах четвърти семестър. Тогава се разболя баща ми. До този момент той беше силен човек с желязно здраве и безкрайна работоспособност, когото страстно обичах и уважавах. Лекарите

определиха диагнозата: диабет. Вероятно това заболяване ви е известно под названието захарна болест — една от най-жестоките и коварни болести, които могат да сполетят човека. Без видима причина организмът преставя да преработва хранителните вещества, не доставя на тялото мазнини и захари, вследствие на което болният отпада и слабее, макар всъщност да е жив — не ми се иска да ви измъчвам с подробности, те отровиха цели три години от моята младост... И тъй, изслушайте ме: науката по онова време изобщо не бе в състояние да лекува диабета. Измъчваха болните с особена диета, претегляше се всеки грам, отмерваше се всяка глътка, ала лекарите знаеха (аз като медик също го знаех, естествено), че по този начин краят само се отлага, че след две-три години болният е обречен на мъчителна гладна смърт сред изобилие от храни и напитки. Бихте могли да си представите как аз — студент и бъдещ лекар — тичах от един капацитет при друг, как изучавах всички книги и редки съчинения. Ала навсякъде, устно и писмено, получавах отговора „неизлечим, неизлечим“, който оттогава не мога да понасям. От този ден ненавиждам думата „неизлечим“, защото безпомощно трябваше да наблюдавам смъртта на човека, когото обичах най-много на този свят и който умираше по-жалко и от безсловесна твар. Почина три месеца преди да се дипломирам.

А сега слушайте внимателно: преди няколко дни в медицинското дружество чухме доклада на един от нашите водещи фармаколози, който ни информира, че в Америка и в лабораториите на някои други страни са извършени доста успешни опити за изнамирането на някакъв екстракт от жлези за лечението на диабета; той твърдеше, че след десетина години диабетът със сигурност ще се превърне в „победена“ болест. Е, можете да си представите колко ме развълнува мисълта, че ако по онова време имах неколкостотин грама от препарата, човекът, когото най-много обичах на този свят, нямаше да се измъчва, нямаше да умре или поне щяхме да вярваме в неговото оздравяване, в неговото спасение. Разбирате ли моето тогавашно ожесточение, щом някой произнесеше присъдата „неизлечим“? Денем и нощем живеех с мечтата, че трябва, непременно трябва да бъде открито, да бъде изнамерено някакво средство, че някой ще успее да го изнамери и може би този човек ще бъда аз. Сифилисът вече се лекува, въпреки че по време на моето следване за нас, студентите, изрично

бяха отпечатали брошура, в която ни предупреждаваха за това „неизлечимо“ заболяване. С една дума, Ницше, Шуман, Шуберт и кой знае колко още трагични жертви в никакъв случай не са умрели от „неизлечима“ болест, а от болест, която по онова време „все още е била неизлечима“ — с други думи, можем да кажем, че са умрели твърде рано. Всеки ден дарява нас, лекарите, с нови, неочаквани, фантастични неща, които вчера са били немислими! Ето защо всеки път, когато се сблъскам с някой случай, при който останалите лекари свиват рамене, моето сърце се свива от ярост, че не знам средството на утрешния, на по-сетнешния ден, но се свива и от надежда: навярно ще го открия аз или някой друг, и то в последния, в предпоследния миг от живота на този човек. Всичко е възможно, дори невъзможното, защото там, където пред нашата наука днес са заключени всички врати, много често някъде отзад съвсем неочаквано се отваря друга врата. Там, където нашите методи са безсилни, просто трябва да се опитаме да открием нов метод, а там, където науката не помага, все още можем да разчитаме на някое чудо — да, в медицината и днес се случват истински чудеса, чудеса във века на прекрасното електричество въпреки всяка логика и опит — понякога дори можем да ги предизвикаме! Повярвайте ми, бих ли измъчвал това момиче, бих ли позволил да измъчват и мен самия, ако не се надявах на решително подобрение и избавление? Случаят е тежък, признавам това, направо е опърничав, отдавна вече не ми се е случвало да не напредвам толкова бързо, колкото ми се иска. И все пак, и все пак: не ще я изоставя.

Слушах го напрегнато; беше ми ясно всичко, което говореше. Ала настойчивостта и страхът на бащата несъзнателно ме бяха заразили. Искаше ми се да чуя още неща, по-точни, по-определени. И продължих да питам:

— С една дума, вие се надявате на някакво подобрение — тоест... вече сте постигнали *известно* подобрение?

Доктор Кондор замълча. Забележката ми явно го разстрои. Крачеше все по-бързо и по-бързо с късите си крака.

— Как можете да твърдите, че съм постигнал *известно* подобрение? Нима сте го установили? И какво изобщо разбирате от цялата работа? Та вие познавате болната само от няколко седмици, а аз я лекувам цели пет години.

И внезапно спря.

— Знайте го веднъж завинаги — нищо съществено не съм постигнал, нищо определено, в това именно се състои цялата беда! Правих опити с нея, лекувах я като някой знахар, ала без цел, без полза. Нищо не съм постигнал досега, нищичко.

Възбудата му ме изплаши: вероятно бях засегнал неговото честолюбие на лекар. Ето защо се опитах да го успокоя.

— Но господин фон Кекешфалва ми каза, че електрическите бани доста са освежили Едит и особено след като са започнали да ѝ правят инжек...

Кондор обаче спря рязко и ме прекъсна наскоро думата:

— Глупости! Ама че глупости! Как сте могли да повярвате на стария глупак! Нима наистина смятате, че електрическите бани и други подобни занимавки са в състояние да излекуват тази парализа? Не сте ли чували за нашите изпитани лекарски уловки? Когато се видим натясно, се опитваме да печелим време и залъгваме пациента с разни врели-некипели, за да не забележи нашата безпомощност, и тогава за щастие природата на болния обикновено се съюзява с нас, лъже заедно с нас. Естествено, че ще се чувства по-добре! Всяко лечение — независимо дали ще ядете лимони, или ще пиете мляко, дали ще ви дават студена или топла вода — предизвиква първоначално известна промяна в организма и заедно с нея — нов стимул, тъй че болните, тези вечни оптимисти, го възприемат като подобрение. Този вид самовнушение е нашият най-добър помощник, то помага дори на най-големите магарета сред лекарите. Ала това е нож с две остриета: щом действието на новия дразнител отслабне, настъпва реакцията и тогава по най-бърз начин трябва да се търсят други средства, пак трябва да се измисля нова терапия; при най-тежките случаи ние манипулираме с подобни лъжи дотогава, докато случайно не попаднем на истинския, правилния метод. Не, оставете комплиментите настрана, самият аз най-добре знам колко малко съм постигнал при Едит от това, което възнамерявам да постигна! Всичко, което съм изпробвал досега — не се заблуждавайте повече! — всички измишльотини като електризирането и масажите в буквалния смисъл на думата не ѝ помогнаха да стъпи на краката си.

Кондор се нахвърли върху себе си с такава ярост, че ми се прииска да го защитя срещу собствената му съвест. Затова плахо добавих:

— Но... аз с очите си видях как върви с помощта на приспособленията... с обтегателния апарат...

Тогава Кондор започна направо да ми крещи, и то така яростно и невъздържано високо, че двама закъснели минувачи по пустата уличка любопитно се извърнаха след нас.

— Лъжа, не ви ли казах, че това е лъжа! Тези апарати помагат на мен, а не на нея! Тези машинарии само отвличат вниманието ѝ, разберете, просто отвличат вниманието ѝ... не детето се нуждае от тях, а аз, защото детето и Кекешфалва изгубиха търпение. Понеже не можех вече да издържам на техния напор, *трябваше* да ударя на стареца поредната камфорова инжекция. Доверие. Какво друго ми оставаше, освен да надяна на нетърпеливата девойка тези тежести така, както се слагат окови на някой буен затворник — и то съвсем ненужно... впрочем апаратите навярно укрепват донякъде сухожилията... просто не намерих друг начин да си помогна... *трябва* да печеля време... Ала аз изобщо не се срамувам от тези фокуси и от апаратите, сам виждате ползата от тях — Едит си внушава, че оттогава върви много по-добре, баща ѝ тържествува, че съм ѝ бил помогнал, всички са във възторг от великия, гениалния чудотворец и дори вие ме разпитвате като някой оракул.

Той млъкна и сне шапка, за да изтрие потта от челото си. Сетне лукаво и изкосо ме погледна.

— Страхувам се, че тия неща не ви допаднаха особено! Представата ви за лекаря като изцелител и правдолюбец е разбита! С вашия младежки възторг другояче сте си представяли морала в медицината и сега сте, забелязвам го... отрезвен и дори възмутен от тези машинации! Съжалявам — медицината няма нищо общо с морала: всяка болест е анархия, бунт против природата, ето защо в борбата ни с нея имаме право да използваме всички средства, *всички!* Не, никакво състрадание към болния — болният сам се поставя *hors de la loi*^[1], той нарушава реда, а ако искаме да възстановим реда и самия болен, трябва да действуваме безпощадно като при всеки бунт — трябва да използваме всичко, което ни падне подръка, защото човечеството или отделният човек никога досега не са били излекувани с помощта на доброто или на истината. Ако лъжата се превърне в лечебно средство, това вече не е жалка измама, а първокласно лекарство, и макар в даден случай да не съм в състояние

да окажа действителна помощ, трябва да се стремя поне да поддържам илюзията. А никак не е лесно, господин подпоручик, в продължение на пет години да измисляш все нови и нови номера особено когато не си кой знае колко възхитен от собствените си възможности! Е, прието е все пак комплиментите да се посрещат с покорна благодарност!

Дребният възпълен човек срещу мен бе обзет от такава възбуда, сякаш при първото възражение от моя страна бе готов да се нахвърли върху ми с юмруци. В този миг на притъмнелия хоризонт пламна синя мълния, подир нея тромаво се затъркаля сърдита ръмжаща гръмотевица. Кондор внезапно се изсмя.

— Ето на, разгневените небеса ви отговориха! Ех, клетнико, днес ви дойде прекалено много, изрязах със скалпела си една подир друга всичките ви илюзии, най-напред тази за унгарския аристократ, сетне другата, за грижовния и непогрешим лекар и церител. Ала трябва да разберете колко са ми дотегнали похвалите на стария глупец! И тъкмо при случая с Едит направо не мога да понасям тези жалки сантименталности, защото безкрайно се терзя, задето всичко напредва толкова бавно и задето все още не съм открил, сиреч изнамерил, нищо съществено, за да ѝ помогна.

Мълчаливо повървя няколко стъпки. Сетне се извърна към мен с по-голяма сърдечност:

— Впрочем не бих желал да си помислите, че съм се „отказал“ от болната, както се изразяват при нас. Напротив, тъкмо с нея съм се зарекъл да продължа: ако се наложи още година или още пет! Между другото получи се странно съвпадение — вечерта след онзи доклад, за който ви разказах, прочетох в парижкото медицинско списание за лечението на една парализа. Случаят е куриозен: някакъв четиридесетгодишен мъж лежал неподвижен цели две години, не можел да се помръдне, а след четиримесечното лечение на професор Виено се почувствувал толкова добре, че отново бодро се заизкачвал чак до петия етаж. Представете ли си! Само за четири месеца е излекуван почти същият случай, с който аз се боря цели пет години — бях направо потресен, когато го прочетох! Естествено, причината за заболяването, както и методът на лечение не са ми много ясни — професор Виено, изглежда, прави някаква странна комбинация от няколко начина за лечение — слънчеви бани в Кан, специална апаратура и определена гимнастика; ала от кратката история на

заболяването не добих представа до каква степен бихме могли да приложим неговия нов метод и към нашето заболяване. Затова пък незабавно писах на професор Виено с молба да ми даде по-подробни сведения. Ето защо днес трябваше да поизмъча Едит с по-щателен преглед — имам нужда от опорни точки за сравнения. Виждате, в никакъв случай не свивам знамената, напротив, хващам се за всяка сламка. Вероятно в този нов метод действително се крие възможност за лечение — казвам *вероятно*, нищо повече и изобщо... твърде много ги надрънках. Стига с тая моя проклета професия!

Бяхме вече съвсем близо до гарата. Разговорът ни скоро щеше да приключи, ето защо настоях:

— Значи вие смятате, че...

Ала тогава дребният възпълен човек рязко спря.

— Абсолютно нищо не смятам! — изсъска той. — И стига с това „значи“! Какво искате всички от мен? Не поддържам телефонна връзка с дядо господ я! Абсолютно нищо не съм казал. Нищо определено. Абсолютно нищо не смятам, не предполагам, не мисля и не обещавам! И бездруго дрънках прекалено много. И изобщо — стига! Благодаря, че ме придружихте. Най-добре ще направите, ако побързате да се приберете, защото ще се измокрите до кости.

И без да ми подаде ръка, видимо ядосан (не разбрах от какво) се втурна към гарата със своите къси крака — както ми се стори — с плоски ходила.

Кондор се оказа прав. Задаваше се буря, чието приближаване отдавна се усещаше. Над тревожно разтрепераните корони на дърветата громоляха бухлати облаци и се напластяваха като тежки черни сандъци; понякога далечните светкавици ги потапяха в своето бледо зарево. Влажният въздух, разкъсван от резките пориви на вятъра, имаше вкус на изгоряло. Втурнах се назад; другояче ми изглеждаха и градът, и улиците, които само преди броени минути се спотайваха със затаен дъх под бледата лунна светлина. Сега фирмите подрънкваха и тракаха, сякаш подплашени от кошмар, вратите тревожно се затръшваха, комините стенеха, в някои къщи лумна любопитна светлина, сред която се мяркаха хора по нощници и грижливо затваряха прозорците пред настъпващата буря. Малцината

окъснели минувачи се втурнаха по улицата, сякаш погнати от зловещия полъх на вятъра, празен бе дори просторният площад, инак оживен и през нощта; осветеният часовник на кметството се взираше с оглупял белезникав поглед в необичайната пустош. Ала главното беше да се вслушам в предупреждението на Кондор и да се прибера навреме, преди бурята да се е разразила. Оставах ми само две пресечки и градската градина пред казармата, която да прекося; сетне в стаята си можех да премисля всички изненади, които научих и изживях през последните часове.

Малката градина пред нашата казарма бе съвсем тъмна; въздухът под трепкащата шума беше тежък и задушлив, понякога вятърът изсъскваше като змийче между листата, сетне възбуденият звук се разпадаше в още по-злокобна тишина. Вървах все по-бързо и по-бързо. Вече бях съвсем близо до портала, когато иззад едно дърво се отдели човешка фигура и напусна неговата сянка. Леко се сепнах, но не спрях — рекох си, че е някоя от проститутките, които под прикритието на мрака дебнеха тук за войници. Ядосах се, защото усетих как зад гърба ми се прокраднаха бързите непознати стъпки, и се извърнах, решен грубо да скастрия нахалницата, която безсрамно ме преследваше. Но на светлината на една светкавица, която тъкмо в този миг разсече мрака, за свой безмерен ужас видях как след мен подтичва възрастен, разтреперан, задъхан човечец, гологлав и плешив, с кръгли, блестящи златни очила: Кекешфалва!

В първия миг не повярвах на очите си — Кекешфалва в парка на казармата! Та това беше невъзможно — нали само преди три часа двамата с Кондор го оставихме в дома му смъртно уморен? Халюцинирах ли, или старецът беше превъртял? Може би е станал в треска от леглото си и сега броди наоколо само по тънкия си сюртук, без палто и шапка? Ала несъмнено беше той. Бих го разпознал сред хиляди хора по неговата смазана, приведена фигура, по боязливата, прокрадваща се походка.

— За бога, господин фон Кекешфалва! — извиках аз в недоумение. — Как се озовахте тук? Нима не сте си легнали?

— Не... или по-скоро... не успях да заспя... исках само...

— Бързо се прибирайте у дома! Не виждате ли, че бурята всеки миг ще се разрази?! Да не би колата ви да не е тук?

— Напротив... ей я там, чака ме вляво от казармата.

— Прекрасно! Побързайте тогава! Ако кара бързо, все пак ще стигнете навреме. Хайде, господин фон Кекешфалва!

И понеже продължаваше да се колебае, направо го хванах под ръка, за да го повлека нататък. Ала той силом се освободи.

— Сега, сега... Ще си тръгна, господин подпоручик... но... но преди това ми кажете: какво каза той?

— Кой?

Моят въпрос, моето учудване бе искрено. Вятърът все по-диво бушуваше над нас, дърветата стенеха и се огъваха, сякаш искаха да се изтръгнат от корените, дъждът всеки миг щеше да плисне и аз, разбира се, мислех само за едно, за най-естественото нещо: как да отпратя вкъщи възрастния човек, който явно се беше побъркал и сякаш изобщо не забелязваше приближаващата буря. Но той промълви едва ли не с негодувание:

— Доктор Кондор... Нали го придружихте...

Едва сега разбрах как стоят нещата. Естествено, тази среща в мрака не беше случайна. Нетърпеливецът бе стоял тук, в парка, близо до казармения портал, за да се добере по-бързо до истината, беше ме очаквал тук, непосредствено пред входа, където не можехме да се разминем. В ужасна тревога бе бродил наоколо два, не, три часа, едва-едва прикрит в сянката на тази жалка провинциална градинка, където иначе рамо слугините се срещаха нощем със своите любовници. Вероятно си беше помислил, че ще изпратя Кондор до близката гара и незабавно ще се прибера в казармата; ала без да подозирам това, аз го бях накарал да чака тук, да чака цели два или три часа, които междувременно бях прекарал с доктора в кръчмата, а болният старец беше ме очаквал упорито, търпеливо, неотстъпно — така както някога бе изчакавал своите длъжници. Това фанатично постоянство съдържаше нещо, което ме вбесяваше и в същото време ме трогваше.

— Всичко е наред — успокоих го аз. — Всичко ще се оправи, напълно съм убеден. Утре следобед ще ви разкажа всичко, подробно ще ви предам всяка негова дума. Но сега бързо се качете на колата — нима не виждате, че нямаме време за губене!

— Да, ей сега...

Против волята си ми разреши да го поведе; успях да го придвижа десет или двадесет стъпки. Сетне усетих как все повече натежава върху ръката ми.

— Един момент... — промълви той. — Само за миг ще поседна на пейката. Не мога... не мога повече.

И действително старецът се клатушкаше като пиан. Трябваше да напрегна всичките си сили, за да го довлека до пейката — сред пълен мрак и под трясъка на все по-близките гръмотевици. Задъхан, той се строполи на нея. Несъмнено чакането го беше изтощило. Нищо чудно — цели три часа този старец с болно сърце беше бродил, без да приседне, три часа тревожно бе дебнал, с изморените си крака беше стоял на пост и едва сега, когато се бе добрал до мен, беше почувствувал последиците от напрежението. Изтощен и просто като пребит полегна на пейката за бедняци, където работниците изяждаха своята оскъдна закуска, където следобед си почиваха свещениците и бременните жени, а нощем проститутките канеха при себе си войници — той, старецът, най-богатият човек в града, седеше на тази пейка и чакаше, чакаше, чакаше! Знаех какво чака, веднага се досетих, че няма да вдигна този твърдоглавец от пейката (колко неприятно би било някой от моите другари да ме види в неговата странна интимна компания!), ако преди това не укрепя душата му. Първо трябваше да го успокоя. И отново ме обзе състраданието, проклетата гореща вълна отново заля душата ми и като всеки друг път ме лиши от сили и воля. Наведох се към него и започнах да го убеждавам.

Около нас вятърът виеше, свистеше и бушуваше. Но старецът не забелязваше нищо. За него не съществуваша нито небе, нито облаци, нито дъжд — в този свят за него съществуваше само детето му, което трябваше да оздравее; нима можех да кажа на този човек, разтърсван от вълнение и слабост, няколко сухи данни и истината, че Кондор изобщо не е сигурен в своя начин на лечение? Той имаше нужда от опора — също както преди малко, когато политна и се вкопчи в протегнатата ми ръка. Ето защо побързах да си спомня малкото утешителни неща, които с такава мъка изтръгнах от Кондор: разказах му, че Кондор е чул за ново лечение, изпробвано с огромен успех във Франция от професор Виено. Усетих в тъмнината до мен как нещо тозчас прошумоля и се размърда; неговото доскоро отпуснато тяло се приближи към мен, сякаш искаше да се стопли. Всъщност аз нямах право да се впускам в по-нататъшни обещания, ала моето състрадание ме увлече извън пределите на допустимото. Да, с това лечение били постигнати забележителни успехи, не спирах да го окуражавам аз, за

четири, за три месеца болните се изправяли на крака и методът вероятно — не: със сигурност! — ще помогне и на Едит. Лека-полека и мен ме обзе желанието да преувеличавам — успокоителните ми слова му въздействуваха направо чудотворно! И всеки път, когато жадно ме попита: „Наистина ли мислите така?“ или: „Действително ли го каза? Самият той ли го каза“, от нетърпение и слабост всеки път убедено му отвърях: „Да!“, а натискът на притиснатото му тяло бавно отслабваше. Чувствувах как думите ми му вдъхват увереност и за пръв и последен път в живота си изпитах в този миг частица от опиянението, присъщо на всяко творческо дело.

Вече не си спомням и никога не ще си спомня онова, което тогава наговорих и обещах на Кекешфалва, докато седяхме на бедняшката пейка. Защото опиянението, с което той жадно поглъщаше моите слова, ме вдъхновяваше да му давам все нови и нови обещания. Не забелязвахме светкавиците, които ни потапяха в синьо зарево, не забелязвахме нарастващия грохот на гръмотевиците. Седяхме, притиснати един към друг, аз говорех, а той слушаше, той слушаше, а аз говорех, не спирах да го уверявам с най-искрена убеденост: „Така е, ще оздравее, скоро ще оздравее, със сигурност ще оздравее“, за да чуя нестихващите накъсани възклицания „Ах!“ и „Слава богу!“, да усещам заедно с него опиянения и опиянителен възторг. Кой знае колко още щяхме да седим, ако внезапно не ни връхлетя онзи свиреп, последен порив на вятъра, който всеки път предхожда настъпващата буря и същевременно разчиства пътя ѝ. Дърветата с пукот и трясък се огънаха, кестените ни обсипаха с напращелите си куршуми, страхотна вихрушка ни загърна с прашната си плащеница.

— Вкъщи! Вървете си вкъщи! — изправих го аз на крака, а той не се възпротиви.

Моите обещания го бяха окуражили, ободрили. Вече не залиташе както преди; трескаво и устремно се спусна заедно с мен към чакащата кола. Шофьорът му помогна да се настани. Едва сега ми олекна. Видях, че е на сигурно място. Бях го утешил. Сломеният старец най-сетне щеше да заспи дълбоко, кротко и щастливо.

Ала в краткия миг, когато набързо понечих да метна завивката върху нозете му, за да не настине, се случи нещо смайващо. Внезапно сграбчи за китките и двете ми ръце — и дясната, и лявата — и преди

да успея да се опомня, ги поднесе към устните си: целуна дясната, сетне лявата и пак дясната, и пак лявата...

— До утре, до утре! — промълви той и колата мигом изчезна, сякаш понесена от ледения побеснял вятър. Стоях вцепенен. Ала тогава плиснаха първите капки дъжд и забарабаниха, зашибаха, затрещяха като градушка по моята фуражка, тъй че пробягах последните петдесетина стъпки под истински порой. И когато, мокър до кости, стигнах до портала на казармата, блесна светкавица, която озари цялата улица, разлюляна от бурята, след нея изтрещя гръмотевица, и то така, сякаш искаше да свлече долу цялото небе. Трябва да беше ударила някъде съвсем наблизо, защото земята потръпна, а стъклата на прозорците звъннаха като разбити. И макар че очите ми ослепяха от ярката светлина, не се уплаших така, както минута преди това, когато старецът в порив на неистова благодарност сграбчи ръцете ми и ги разцелува.

След силна тревога се спи спокойно и дълбоко. Едва на следващото утро осъзнах по начина на пробуждането си колко страшно ме бе зашеметила задухата преди бурята, а не по-малко и напрежението от нощния разговор. Изтръгнах се от някакви бездънни глъбини, учудено се озърнах в познатата казармена стая и напразно се мъчех да си спомня кога и как съм се сгромолясал в тази непрогледна бездна. Ала нямах време да подредя мислите си; с другата памет, служебната, която бе отделена от личната и не преставаше по войнишки да работи в мен, бързо се досетих, че за днес са насрочени специални учения. Отдолу вече долитаха звуците на тръба, чуваше се конски тропот, ординарецът бе толкова настойчив, че най-сетне разбрах: крайно време е да тръгвам. С един скок се озовах в приготвената униформа, запалих цигара, с други няколко скока се спуснах по стълбището и излязох на двора. В същия миг прозвуча командата „Марш!“. Строеният ескадрон литна напред.

Конницата не се състои от отделни личности: под чаткащите удари на стотиците копита човек нито може да разсъждава ясно, нито да мечтае; всъщност бързият тръс не ми позволяваше да забележа нищо друго, освен че разпокъсаната ни група лети на среща с най-прекрасния летен ден, който сме в състояние да си представим: небето

— измито от дъжда до последната нишка мъгла, до последното облаче, слънцето — силно, но без да прежуря, всяка линия от пейзажа — ясно очертана. Всяка къща, всяко дърво, всяка нива — макар и на огромно разстояние от нас — се виждаха толкова отчетливо, сякаш ги разглеждахме върху дланта си; всяка китка по прозорците, всяка струйка дим над покривите изглеждаше още по-реална заради наситените, сияйночисти цветове; едва разпознах нашето скучно шосе, по което всяка седмица се кандилкаме в един и същ алюр, с една и съща цел — много по-зелено, много по-разкошно, то извисяваше над главите ни своята току-що оцветена, разлистена сводеста стряха. Седях на седлото безкрайно леко и свободно, бяха изчезнали всички тревоги, съмнения и проблеми, потискали през последните дни и седмици моите нерви; рядко съм успявал да върша службата си по-добре, отколкото в онзи лазурен летен предобед. Всичко протичаше леко и естествено, всичко бе чаровно и ме очароваше: небето и ливадите, добрите сгорещени коне, които послушно се подчиняваха на всяко подръпване на юздите, на всеки знак, и дори собственият ми глас, когато изричаше заповеди.

Силното щастие опиянява, но и замъглява съзнанието; интензивната наслада в настоящия миг винаги ни кара да забравяме миналото. И когато освежителните часове, прекарани на седлото, свършиха, следобед отново поех по познатия път към замъка и си спомних за онази нощна среща като за нещо отминало; радвах се на моята блажена сърдечна лекота и на радостта на другите; когато човек е щастлив, смята и останалите за щастливи.

И действително едва похлопах по добре известната ми порта на замъка, когато слугата — обикновено почтително безпристрастен — ме поздрави с особена радост в гласа и незабавно настоя:

— Мога ли да съпроводя господин подпоручика до кулата? Уважаемите госпожици вече ви чакат горе.

„Ала защо ръцете му издаваха такова нетърпение, защо ме гледаше така лъчезарно? Защо се втурна напред толкова услужливо? Какво му е? — неволно се попитах аз, преди да се за изкачвам към терасата по витата стълба. — Какво му е днес на стария Йозеф? Та той гори от нетърпение час по-скоро да ме отпрати горе! Какво ли се е случило с добрия човечец?“

Ала колко хубаво беше да изпитвам радост, колко хубаво беше да се катеря по витата стълба с младите си яки нозе в този сияен юнски ден, да поглеждам от страничните процепи ту на север, ту на юг, ту на изток, ту на запад и да съзирам безкрайната равна лятна шир! Най-сетне ми оставаха само десетина-дванадесет стъпала до терасата, когато нещо неочаквано ме накара да спра. Странно наистина, ала мрачното спираловидно стълбище внезапно се изпълни с призрачно лека танцова музика, изпълнявана от цигулки, съпроводжана от чела и заглушавана от звънките трели на женски гласове. Учудих се. Откъде ли идеше тази музика, близка и същевременно далечна, призрачна и все пак земна, като оперетен шлагер, който струи направо от небето? Да не би в двора на някоя близка странноприемница да свиреше оркестър и вятърът да довяваше най-нежните тръпки на невидимата мелодия? Ала в следващия миг разбрах, че въздушният оркестър свири на терасата и не е нищо друго, а най-обикновен грамофон. „Колко глупаво е — рекох си аз, — че днес навсякъде усещам вълшебства и очаквам чудеса; кой би могъл да побере цял оркестър на тази толкова тясна тераса!“ Но само след няколко стъпала отново ме обзе несигурност. Несъмнено горе свиреше грамофон, но гласовете, тези гласове звучаха толкова свободно, толкова непринудено, че не беше възможно да излизат от малкото мърморещо сандъче. Това бяха истински момински гласове, изпълнени с детински възторг! Спрях се и още по-внимателно се заслушах. Сочният сопран бе гласът на Илона, красив, пълнозвучен, пищен и мек като ръцете ѝ; ала другият глас, който пееше с него — чий беше той? Не го познавах. Вероятно Едит беше поканила някоя своя приятелка, някое съвсем младичко, напето, остроумно девойче и аз изгарях от любопитство да видя чуруликащото лястовиче, което така изненадващо бе кацнало на нашата кула. Но какво бе изумлението ми, когато стъпих на терасата и видях, че горе седят само двете девойки, Едит и Илона, и че тъкмо Едит е тази, която се смее и тананика с непознат, свободен, сребрист и възторжен глас! Бях смаян, защото преображението, настъпило само за един ден, ми се стори някак неестествено; единствено здрав и сигурен човек можеше да пее така безгрижно и възторжено, направо от дъното на душата си; от друга страна, беше изключено това дете, това болно дете да е оздравяло — нима тази нощ е станало чудо? Не можех да проумея: какво я беше очаровало така, какво я бе въодушевило до такава степен,

че от гърлото и душата ѝ се изтръгваше неочаквано блаженство и увереност? Трудно ми е да опиша първите чувства, които ме обзеха; впрочем това бе някаква неловкост — сякаш бях сварил двете момичета голи, защото болната досега или лукаво бе скривала от мен своя действителен характер, или — ала тогава защо и по какъв начин? — тази нощ я бе преродила в друг човек.

За моя изненада двете момичета никак не се смутиха когато ме забелязаха.

— Ей сега! — ми викна Едит, а на Илона: — Спри грамофона! Бързо! — Сетне ми направи знак да се приближа. — Най-послед, най-послед! Откога ви чакам! Хайде, бързо! Разказвайте, но съвсем точно, дума по дума... Татко обърка всичко и страшно ме смути... Нали го знаете — щом се развълнува, не може да разказва като хората... Можете ли да си представите — през нощта се качи при мен; не мигнах от тази страшна буря, беше ми ужасно студено, от прозореца духаше, а аз нямах сили да стана. От все сърце копнеех някой да се събуди, да дойде при мен, да затвори прозореца — и ето че внезапно долових стъпки, които идеха все по-близо и по-близо. Отначало се стъписах, все пак беше два или три през нощта, и в първата си уплаха изобщо не можах да позная татко — не приличаше на себе си. Веднага дойде при мен, беше неудържим... Трябваше да го видите, смееше се и ридаеше... представяте ли си, татко да се смее, да се смее високо и жизнерадостно, да подскача от крак на крак, да танцува като хлапак! Естествено, щом подхвана своя разказ, бях така изумена, че отначало не вярвах на ушите си... Помислих си, че е сънувал или че сънувам самата аз. Но после при нас се качи и Илона, бърбихме и се смяхме чак до зори... Ама говорете най-сетне... кажете... какво е това ново лечение?

Като човек, върху когото се е стоварила могъща вълна и той напразно се мъчи да ѝ устои, и аз се опитвах да преодоляя своето безгранично смайване. Последните слова светкавично ми отвориха очите. Аз, само аз бях пробудил в нищо не подозиращото момиче новия, звънлив гласец, аз, само аз го бях дарил с нелепата увереност! Кекешфалва ѝ беше предал нещата, които Кондор сподели с мен. Ала какво всъщност ми беше казал Кондор?... И какво точно бях преразказал на Кекешфалва? Кондор все пак се беше изразил извънмерно предпазливо, а аз, оглупял от собственото си състрадание,

кой знае какво ли бях притурил към неговия разказ, та цялата къща сияеше, застарелите се подмладяваха, а страдалците се смятаха за здрави! Какво ли?...

— Ама какво има... защо се бавите? — настояваше Едит. — Знаете колко важна е всяка дума за мен. И тъй: какво ви разправи Кондор?

— Какво ми разправи ли? — повторих словата й, за да спечеля време. — Даа... но вие вече го знаете... извънредно благоприятни неща... Доктор Кондор се надява след време да постигне най-добрите резултати... Ако не се лъжа, той възнамерява да изпробва едно ново лечение и вече прави своите проучвания... каза, че лечението било много ефикасно... ако... ако правилно съм го схванал... разбира се, не съм в състояние да давам преценки, но във всеки случай бихте могли да разчитате на него... смятам, дори съм уверен, че ще се справи с всичко...

Ала тя или не забелязваше желанието ми да се измъкна, или пък нетърпението й смазваше всяка съпротива:

— Аха, знаех си аз, че така няма да стигнем доникъде! Човек познава най-добре сам себе си... Спомняте ли си, когато ви казах, че всичките тези неща са глупости, всички тези масажи, електризации и обтегателни апарати?... Всичко вървеше толкова бавно, кой би имал търпение да чака... Ето вижте, още днес, без да го питам, свалих глупавите машинки... Не можете да си представите какво облекчение изпитах... много по-лесно успях да се придвижа, и то веднага... струва ми се, че тъкмо тези проклетите дървета ми пречеха. Не, тая работа трябва да се подхване другояче, отдавна го усещам... Ала... ала разкажете ми сега набързо за метода на френския професор! Наистина ли ще се наложи да замина? Не може ли да ме лекуват тук... Ах, мразя тези санаториуми, отвращавам се от тях... И изобщо не искам да виждам никакви болни! Стига ми, че самата съм болна... И тъй, как стоят нещата?... Хайде, разказвайте де!... И преди всичко колко време ще трае лечението? Наистина ли става бързо? Татко каза, че за четири месеца излекувал своя пациент, за четири месеца! И сега онзи тичал нагоре-надолу по стълбите, движел се, ходел... Това е... това би било невероятно!... Ама стига сте мълчали, говорете най-сетне!... Кога ще започне и колко ще трае цялото лечение?

„Възпри я! — рекох си аз. — Не й позволявай да повярва на това безумие и да помисли, че всичко е предначертано и сигурно!“ Ето защо заотстъпвах предпазливо.

— Конкретен срок... естествено, никой лекар не може предварително да го определи, не смятам, че това е възможно... Впрочем... господин доктор Кондор разказа само най-общи неща за метода... Че можел да постигне блестящи резултати — така каза докторът, — ала дали е абсолютно надежден... струва ми се, че лечението на всеки следващ болен ще даде отговор на този въпрос... във всеки случай ще трябва да изчакаме, докато доктор Кондор...

Ала нейният страстен възторг отново срази моята несигурна съпротива:

— Стига! Вие не го познавате! От него никога не може да се изкопчи нещо определено. Той е ужасно предпазлив, свръхпредпазлив! Но когато обещае нещо — макар и с половин уста, — всичко става като по книга. На него може да се разчита. Вие изобщо не знаете колко ми е нужно да приключа най-сетне с тази история или поне да притежавам известна увереност, че ще я приключа... Чувам вечното: „Търпение! Търпение!“ Но все пак ми се иска да знам докъде, докога да търпя. Ако някой ми каже, че всичко ще продължи още шест месеца, а то продължи година — е, добре, ще си река, от мен да мине, ще изпълнявам онова, което се иска... Слава богу, че и дотам сме стигнали! Не можете да си представите колко ми е леко на душата от вчера. Сякаш едва сега съм започнала да живея. Тази сутрин ходихме до града — ето на, учудвате се, — но сега, когато знам, че съм се изтръгнала от мъртвата точка, ми е все едно какво ще говорят хората, какво ще си мислят, дали ще ме зяпат, дали ще ме съжаляват... Ще излизам всеки ден, за да си докажа, че най-сетне сме сложили точка на глупавото изчакване и търпение. А за утре, неделя — нали сте свободен? — сме намислили нещо великолепно. Татко ми обеща да идем до конезавода. Години не съм стъпвала там, четири или пет години... не исках да се показвам навън. Но утре ще идем и вие, разбира се, ще ни придружите. Ще има да се чудите — ние, Илона и аз, сме приготвили една изненада за вас. Или... — тя усмихнато се извърна към Илона — да му издам ли още сега великата тайна?

— Да — прихна Илона, — стига с тези тайни!

— Тогава слушайте, мили приятелю. Татко искаше да отидем там с колата. Но с нея би било твърде бързо и скучно. И не щеш ли, спомних си, че Йозеф ми е разказвал за старата налудничава княгиня — слушали ли сте за тази противна личност, на която по-рано е принадлежал замъкът? — та тя именно постоянно пътувала с каляска, с огромната пъстроцветна пътническа каляска, която стои под навеса... За да разберат всички, че тя е княгинята, нареждаше да запретнат каляската с четири коня дори когато отивала само до гарата — никой не можел да си позволи да пътува така господарски като нея... Представете ли си колко весело ще бъде — да попътуваме като покойната княгиня! А и старият кочияш е тук... ах, вие наистина не познавате стария слуга, той отдавна е в оставка, откакто имаме колата; но трябваше да го видите, когато му казахме, че искаме да излезем с каляската; тозчас се вдигна на разтрепераните си нозе и се разплака от радост, че още веднъж ще седне на капрата... Всичко е подготвено, потегляме в осем, ще станем много рано, а вие, естествено, ще пренощувате тук. Не си и помисляйте да ни отказвате! Ще се настаните в удобната гостна на долния етаж, а ако ви дотрябва нещо. Пища ще ви го донесе от казармата — впрочем той утре ще се преоблече като лакей, също като при княгинята... Не, без възражения! Доставете ни тази радост, непременно, непременно, не приемаме никакви извинения...

И продължи да говори като навита. Слушах я зашеметен, не можех да дойда на себе си от това невероятно преображение. Гласът ѝ бе съвсем различен, речта ѝ, която по-рано беше припряна, се лееше леко, познатото изражение бе неузнаваемо променено — болезнената бледност бе отстъпила място на свеж и по-здрав цвят, жестовете ѝ бяха освободени от всякаква нервност. Пред мен седеше сякаш леко опиянена девойка с искрящи зеници и засмяна жива уста. Неволно този бурен възторг зарази и мен и като всяко опиянение сломи вътрешната ми съпротива. Навярно, започнах да си внушавам аз, това все пак е истина или *ще се превърне* в истина. А може би не я бях заблудил, може би действително ще бъде излекувана толкова бързо... В края на краищата не си бях послужил само с лъжи или бях послъгал съвсем малко — Кондор наистина беше прочел за някакво поразително лечение, защо то да не може да се приложи тъкмо към това възторжено и трогателно доверчиво дете, към това впечатлително създание, което

до такава степен се ощастливява и окриля дори от самия полъх на надеждата за оздравяване? Тогава защо да преча на въодушевлението, което я дарява с лъчезарност, защо да я измъчвам със съмнения? Клетата девойка достатъчно се беше намъчила. Както въодушевлението, което ораторът създава с празните си слова, отново се връща към него и го впримчва неимоверно силно, така и увереността, която се породил единствено от моите състрадателни преувеличения, все по-победно завладяваше собствената ми душа. И когато накрая се появи бащата, той завари всички ни в най-безгрижното настроение; бърбяхме и крояхме планове, сякаш Едит вече беше излекувана и оздравяла. Тя питаше къде би могла отново да се учи на езда и дали полкът не би могъл да ѝ помогне при нейните уроци. Ами дали не е редно баща ѝ още сега да даде на свещеника парите за новия покрив на църквата, които му е обещал? Това бяха дръзки безразсъдства, с които приемаше оздравяването си като неминуемо, но тя весело се шегуваше с тях — изричаше ги толкова безгрижно, че и последната съпротива угасна в мен. Едва когато вечерта останах сам в стаята си, някакъв бегъл спомен започна да тревожи сърцето ми: не са ли прекалено смели надеждите ѝ? Не трябваше ли малко да разсея опасните ѝ илюзии? Ала отхвърлих тези мисли от себе си. Защо да се тревожа, не е ли все едно дали съм казал твърде много или твърде малко? Дори да ѝ бях обещал много повече от онова, което би могла да ми позволи съвестта, тъкмо тази състрадателна лъжа я беше направила щастлива; а да ощастливиш някого, не е нито провинение, нито несправедливост.

[1] *Hors de la loi* (фр.) — извън закона. ↑

Подготвяният излет започна още в ранни зори с малка весела увертюра. Първото, което чух, щом се пробудих в спретнатата гостна, залята от сияйните слънчеви лъчи, бяха смеещи се гласове. Пристъпих към прозореца и съгледах огромната карета на старата княгиня, изкарана от навеса навярно още през нощта и заобиколена от изумената прислуга; тя бе великолепен антикварен екземпляр, изработен преди сто, а може би дори преди сто и петдесет години от виенския придворен колар по заръка на някого от прадедите на княгинята. Купето на каляската беше предпазено от друсането на масивните колелета посредством изкусно изработени ресори и също като старите тапети бе украсено с донякъде простовати рисунки: пасторални сцени и антични алегии. Някогашните живи цветове бяха избледнели. Отвътре каретата беше тапицирана с коприна и криеше разнообразни изтънчени удобства като сгъваеми масички, огледалца и шишенца с парфюми — по време на пътуването имахме възможност най-подробно да се запознаем с тях. Естествено, огромната играчка от миналия век въздействуваше в първия миг като някакво недействително, маскарадно съоръжение, ала тъкмо това предизвикваше веселото карнавално настроение, с което слугите от замъка и имението се стараеха да подготвят тежкоподвижния кораб за междуселските пътища. Машинистът от захарната фабрика с особено усърдие смазваше колелетата и изпитателно почукваше железните обковки; в същото време запрягаха четирите коня, украсени с венци като за сватба — Йонак, старият кочияш, използва случая, за да изрече своите горди поучения. Облякъл избелялата княжеска ливрея и изненадващо чевръст с болните си от подагра крака, той показваше на младите слуги всичките свои умения и знания, защото те можеха да карат велосипеди и да поправят мотори, но нямаха понятие как се запрягат четири коня. Пак той бе обяснил предишната вечер на готвача, че по време на пикници или подобни лудории дори в най-отдалечени кътчета, било в гори, било по ливади, честта на къщата непременно изисквала закуската да бъде сервирана със същото изобилие, както в трапезарията на замъка. Ето защо под негово ръководство слугата приготви покривки, салфетки и сребърни прибори, които прибра в калъфи с гербове от някогашните княжески хранилища. Едва тогава готвачът — с белоснежна готварска шапка над блесналото си лице — получи възможност да донесе самите провизии: печени кокошки,

шунка и пастети, топъл бял хляб, цяла батарея бутилки, всяка една предварително загърната в слама, за да не пострада при пренасянето ѝ по неравните селски друмища. Вместо готвача беше изпратен млад момък, за да ни сервира; посочиха му мястото в задната част на каретата, което в минали времена се бе заемало от лакей в ливрея, седнал до княжеския куриер с шапка, окичена с пъстри пера.

Многобройните церемонии придадоха на подготовката характер на весело театрално представление и тъй като новината за нашия странен излет се бе пръснала из околността, жизнерадостният спектакъл не беше лишен от зрители. От съседните села се бяха стекли селяни в пъстри празнични носии, от близкия приют — стари съсухрени бабички и беловласи старчета със своите неизбежни пръстени лули. Ала босоногите деца от близо и далеч бяха най-силно изумени и очаровани — зяпаха ту украсените коне, ту кочияша им, в чиито костеливи и все пак здрави ръце се събираха тайнствено преплетените дълги поводите. Пища ги възторгваше не по-малко — нали всички го бяха виждали все в синята шофьорска униформа, а сега беше облякъл старинна княжеска ливрея и държеше в очакване сребърния ловджийски рог, с който щеше да даде знак за тръгване. Първо трябваше да закусим, а сетне, когато се приближихме до парадната каляска, на драго сърце си признахме, че видът ни далеч не е така тържествен като на великолепното возило и блестящите лакеи. Кекешфалва беше дори смешен, когато се качи в каляската, украсена с чужди благороднически емблеми — както винаги той носеше неизбежния си сюртук и пристъпваше вдървено като черен щъркел. Девойките всъщност трябваше да бъдат облечени в костюми от епохата на рококо — с бели напудрени коси, с черна бенка на страната, с пъстро ветрило в ръка, а на мен вероятно по би ми подходдала белоснежната кавалерийска униформа от времето на Мария Терезия, отколкото синият улански мундир. Ала и без това историческо предрешване ние представлявахме тържествено зрелище за добрите хорица, когато най-сетне седнахме в огромния, трудноподвижен сандък: Пища надигна ловджийския рог, чистият силен звук литна над възбудените възгласи на разлюляната тълпа, кочияшът изкусно описа с камшика огромна спирала, която изтрещя като изстрел. Първото подръпване на масивната карета бе толкова рязко, че ние през смях изпопадахме един върху друг, но сетне нашият доблестен кормчия

ловко насочи четирите коня към желязната порта, която внезапно ни се стори заплашително тясна за тумбестата ни каляска, и ние щастливо се озовахме на шосето.

Никак не беше чудно, че по целия си път предизвиквахме не само огромно изумление, но и почтителен респект. Цели десетилетия никой от околността не беше виждал княжеската каляска с двойния впряг и неочакваната им поява се струваше на селяните като знамение за някакво почти свръхестествено събитие. Навярно си мислеха за нас, че сме се запътили към двореца или самият император е пристигнал тук, или пък се е случило нещо невероятно, защото шапките навсякъде светкавично се смъкваха от главите, а босоногите деца въодушевено и безкрайно дълго тичаха подире ни; ако по пътя срещнехме друга кола, натоварена със сено, или лека селска двуколка, непознатият кочияш бързо скачаше от капрата и със свалена шапка задържахше конете си, за да ни стори път. Естествено, пътят бе наша собственост, също както през феодалните времена всичко беше наше: цялата прекрасна земя с разлюляните поля, хората и животните. Е, огромното возило не ни придвижваше особено бързо, но затова пък ни даваше двойно по-добра възможност да гледаме наоколо и да се шегуваме — възможност, от която двете девойчета най-много се възползуваха. Новото винаги омагьосва младежта, а тези необичайни събития, чудатата кола, раболепното преклонение на хората пред старомодната гледка, която представлявахме, и стотиците други дребни случки опияниха девойките не по-малко от въздуха и слънцето. Особено Едит, която всъщност много месеци не беше напускала своя дом, възторжено разливаше необузданата си жизнерадост в прекрасния летен ден.

Най-напред спряхме в малко селце. Тъкмо тогава камбаните зазвъняха за неделната служба. По тесните синори между нивята към селцето идеха последните закъснели богомолци; сред високите летни жита се мяркаха само черните копринени бомбета на мъжете и пъстроцветните бродирани бонета на жените. Подвижната верига като тъмна гъсеница се виеше от всички посоки сред разлюляното злато на нивите. Тъкмо стъпихме на не особено чистата главна улица, което накара крякащите гъски да се разбягат, и камбанният звън затихна. Започваше неделната служба. И тогава Едит най-неочаквано и бурно пожела да слезем и да присъствуваме на литургията. Скромните селяни бяха обзети от небивало вълнение, задето на тяхното невзрачно

площадче бе спряла необикновената каляска и господарят на имението, когото всички познаваха съвсем бегло, желаше да участва в богослужението заедно със семейството си — към което, изглежда, числяха и мен — тъкмо в тяхната църквица. Клисарят дотича при нас така, сякаш някогашният Каниц бе самият княз Орошвар, и ревностно ни осведоми, че свещеникът ще поотложи началото на литургията; почтително склонили глава, хората се разстъпиха пред нас, обзети от явно състрадание, щом забелязаха сакатата Едит, подкрепяна и водена от Йозеф и Илона. Тъкмо обикновените хорица се изумяват, когато забележат, че злощастieto не се свени жестоко да поразии и някого от „богаташите“. Разнесе се приглушен шепот, сетне жените без бавене донесоха възглавнички, за да може болната да се настани колкото е възможно по-удобно — естествено, на първия ред, който бързо бе опразнен; струваше ми се, че заради нас свещеникът извършва богослужението особено тържествено. Самият аз бях покъртен от трогателната простота на тази църквица; от звънките песнопения на жените, от дрезгавите, някак си несръчни гласове на мъжете и от наивните гласчета на децата струеше като че ли по-чиста и искрена вяра нещо, което не бях изпитвал при величествените неделни обреди в нашата катедрала „Свети Стефан“ или в църквата „Свети Августин“. Ала моето собствено молитвено настроение изчезна против волята ми, когато случайно погледнах своята съседка Едит и уплашено забелязах с какво горещо благоговение се моли. Никога досега не беше дала и най-малкия повод да си помисля, че е възпитана в набожност или че е набожна; сега се оказах очевидец на молитва, която не приличаше на заучените молитви на повечето присъстващи, които се молеха по навик; бледото й лице бе сведено така, сякаш вървеше срещу ураганна стихия, ръцете и стискаха пейката; вгълбена в себе си, тя мълвеше несъзнателно словата на молитвата — цялото й поведение създаваше впечатление за човек, който с върховно напрежение и сетни сили ще постигне желаната цел. Усещах как тъмната църковна скамейка потреперва, как бездушното дърво отстъпва пред безмерната покъртителност на молитвения екстаз. Незабавно проумях, че тя се обръща към бога с точно определена молба, че *иска* нещо от него. Не бе чудно да усетя какво е съкровено желание на тази болна, парализирана девойка.

Дори след като богослужението свърши и помогнахме на Едит отново да седне в каляската, тя още дълго остана вгълбена в себе си. Не проронваше нито дума. Вече не се озърташе на всички страни жизнерадостно и любопитно: сякаш този половин час на ожесточена вътрешна борба бе изтощил и сломил сетивата ѝ. Естествено, и ние се умълчахме. Пътувахме тихо и все по-сънливо; точно преди обед стигнахме до конезавода.

От само себе си се разбира, че там ни очакваше специален прием. Момциге от близките села, вероятно уведомени за нашето посещение, бяха възседнали най-буйните жребци от конезавода и ни пресрещнаха с вихрен галоп — приличаха на бедуини от приказките. Тези загорели ликуващи младежи бяха наистина прекрасни: с разкопчани ризи, с дълги ленти по ниските си шапки, с бели широки панталони — също като в пампасите; вихрено препускаха на неоседланите си коне като бедуинска орда, която сякаш с един замах искаше да ни помете. Нашите жребци вече тревожно наостриха уши, старият Йонак запъна нозе и сграбчи юздите, когато се чу внезапно изсвирване и неукротимата чета изкусно се построи в колона, след което веселият кортеж ни придружи до дома на управителя на конезавода.

Бях опитен кавалерист и имаше какво да видя там. На двете девойки доведоха новородени кончета и те не можеха да се нарадват на плашливите и любопитни животни с кокалести, неуверени крака, с глупави муцунки, които още не знаеха как да схрускат поднесените им захарчета. И докато ние се отдавахме на тези весели занимания, момчето от кухнята — под вещото ръководство на Йонак — нареди разкошна закуска на открито. Виното се оказа толкова силно и хубаво, че сподавената ни веселост скоро започна да става все по-жизнерадостна. Всички се разбъбрихме, обзе ни непозната досега приятелска непринуденост и както коприненосините небеса не бяха помрачени от нито едно облаче, така и мен нито веднъж в тези часове не ме потисна мрачната мисъл, че съм виждал слабото девойче, което се смееше най-искрено, най-силно и най-щастливо от всички, само като страдащо, отчаяно, объркано създание и че старецът, който опипваше конете с вещината на ветеринарен лекар, шегуваше се с всеки коняр и раздаваше пари за почерпка, бе същият човек, който преди два дни ме връхлетя през нощта като сомнамбул, обезумял от

страх. Едва можех да позная и себе си, движех се с такава лекота, сякаш крайниците ми бяха смазани с горещо масло. След обяда, когато Едит се оттегли в стаята на жената на управителя, за да си поотдъхне, аз изпробвах един след друг няколко коня. Надбягвах се по ливадите с момците и — дал воля на коня и на себе си — бях завладян от неизпитано досега чувство на свобода. Ех, да можех да остана тук, да не се подчинявам никому, да бъда волен сред волните поля, волен и крилат! Сърцето ми се сви, когато до мен долетя — доста се бях отдалечил — призивът на ловджийския рог, който ни напомняше, че е време да тръгваме.

Нашият опитен Йонак бе потърсил за разнообразие друг път, по който да се върнем; навярно се добавяше още една причина — шосето доста дълго лъкатушеше през малка прохладна горичка. И тъй като в този успешен ден изживяхме не едно и две щастливи съвпадения, и сега ни очакваше една последна, наистина прекрасна изненада. Когато навлязохме в някакво невзрачно селце от двадесетина къщи, единствената улица на отдалеченото гнезденце се оказа задръстена от десетина празни талиги. Странно наистина, но наоколо не се мяркаше жива душа, нямаше кой да разчисти пътя на нашата обемиста каляска; хората от цялото село сякаш бяха потънали в земята. Причината за необичайната неделна запустялост се изясни веднага щом опитната ръка на Йонак разсече въздуха с огромния бич, който изплющя като пистолетен изстрел. Дотичаха неколцина изплашени селяни, настана весела суматоха. Оказа се, че синът на най-богатия селянин от околността днес се жени за някаква бедна сродница от друго село; от срещуположния край на препречената улица, където бяха опразнили един хамбар за танците, към нас се втурна възпълният свекър и почервенял от усърдие, ни приветствува с „добре дошли“. Може би наистина си мислеше, че световноизвестният чифликчия фон Кекешфалва е наредил да впрегнат каляската с четири коня специално заради него и сина му, та да им окаже чест със своето присъствие на сватбеното тържество, а може би само от суетност се възползуваше от нашето случайно минаване, та да подчертае пред останалите първенството си в селото. Във всеки случай, с много поклони и покорни молби, той покани господин фон Кекешфалва и гостите му да бъдат така милостиви да изпият за здравето на младата двойка наздравица с чаша унгарско вино, негово собствено производство,

докато улицата бъде разчистена, а ние пък бяхме в прекалено добро настроение, че да не приемем тази толкова искрена покана, Едит внимателно бе изнесена от каляската и през разстъпилото се шушукащо, удивено, обзето от страхопочитание множество ние се насочихме към селската танцова зала като истински триумфатори.

Разгледана по-отблизо, танцовата зала се оказа опразнен хамбар. В двата му края бяха издигнати дъсчени подиуми, положени върху празни бурета от бира. На десния подиум до младоженците се бяха разположили техните роднини и задължителните почетни гости — свещеникът и полицейският началник; всички седяха край дълга маса, покрита със снежнобяло домашно платно и отрупана с бутилки и блюда. На срещуположния подиум се бяха настанили музикантите: мустакати и доста романтични цигани с цигулка, контрабас и цимбал; върху добре утъпкания под на плевнята се тълпяха гостите. А децата, за които не бе останало място в препълненото помещение, весело надзъртаха през вратата като зрители без билет или възсядаха таванските греди и люшкаха краката си.

Естествено, неколцина от по-бедните родственици незабавно трябваше да напуснат почетния подиум, за да ни сторят място; и когато ние без всякакво смущение се смесихме с обикновените хорица, настъпи видимо удивление от непринудеността на високопоставените господа. Залитащ от вълнение, свекърът собственоръчно донесе огромна кана вино, напълни чашите и викна с цяло гърло:

— За здравето на милостивия господар!

Този вик прогърмя чак до улицата, незабавно препратен от възторженото ехо. Сетне доведе сина си и неговата новопридобита половинка — плахо момиче с широчък ханш, което изглеждаше трогателно в своята пъстра празнична носия и бял миртов венец; пламнала до уши от вълнение, тя несръчно се поклони пред Кекешфалва и почтително целуна ръка на Едит, която внезапно и видимо потръпна. Всяко момиче се стъписва, щом види някоя брачна церемония, защото в този миг душата му е завладяна от тайнственото съпричастие на пола. Поруменялата Едит привлече смирената девойка към себе си, прегърна я и озарена от внезапно решение, сне от ръката си един пръстен — това бе тънко, старинно, немного ценно пръстенче — и го даде на булката, която изгуби и ума, и дума от неочаквания дар. Уплашено отправи към свекъра немия въпрос дали действително да

приеме този скъпоценен подарък. И той едва й бе кимнал поласкан, когато момата се разрида от щастие. Отново ни заляха вълни от възторжена благодарност; от всички страни към нас напиряха простите хорица, които съдбата никак не беше разгалила; погледите им ясно изразяваха желанието да направят нещо необикновено, за да ни засвидетелствуват своята признателност — ала никой не се осмеляваше дори да заговори „високопоставените господа“. Старата селянка просълзена сновеше след тълпата и политаше ту към един, ту към друг, с взор, замъглен от честта, която оказваха на сватбата на нейния син, а младоженецът се зазяпваше в смущението си ту към булката, ту към нас, ту към своите тежки лъскави ботуши.

В този миг Кекешфалва стори най-умното, за да премахне страхопочитанието, което започваше да ни измъчва. Той сърдечно разтърси ръцете на свекъра, на младоженеца и на някои от първенците и ги помоли да не прекъсват хубавото тържество заради нас. Нека младите хора продължават да танцуват от сърце и душа; нека се веселят необезпокоявано — това би ни зарадвало най-много. В същото време извика при себе си първия свирач, който с цигулка под дясната мишница бе чакал пред подиума, застинал в поклон, хвърли му една банкнота и му даде знак да започва. Банкнотата трябва да е била твърде голяма, защото момъкът угодливо подскочи, спусна се като ужилен към подиума, смигна на музикантите и в следващия миг четиримата засвириха така, както действително свирят само унгарците и циганите. Още първият акорд на цимбала заличи с отривистата си сила всякаво смущение. Двойките мигом се оформиха, танцът се люшна още по-безумно и неистово отпреди, защото всички моми и момци несъзнателно бяха подтиквани от честолюбието да ни покажат как умеят да танцуват истинските унгарци. Залата, доскоро застинала в страхопочитание, само след минута се превърна в горещ вихър от литнали, подскачащи знойни тела; дори на подиума чашите подрънкваха при всеки такт — с такава мощ и пламенност бушуваше въодушевената младеж.

Едит се взираше със светнали очи в тази разлюляна тълпа. Внезапно усетих как сложи ръката си върху моята.

— И вие трябва да танцувате! — заповяда тя.

За щастие невястата не бе въввлечена във въртопа — все още унесено разглеждаше пръстена на ръката си. Когато се поклоних пред

нея, тя се изчерви от високата чест, но сетне на драго сърце ме последва. Нашият пример пък окуражи младоженеца. Настойчиво подтикван от баща си, той покани Илона на танц. Сега цимбалистът още по-неистово заудря по своя инструмент, първият свирач теглеше като черен мустакат дявол лъка по цигулката; струва ми се, че в селото никога преди и след тази сватба не се е танцувало така буйно.

Ала рогът на изненадите все още имаше с какво да ни дари. Подмамена от щедрия подарък на булката, до подиума се бе промъкнала една от онези стари циганки, които никога не липсват на подобни тържества. Тя настойчиво започна да увещава Едит да ѝ гледа на ръка. Ала Едит бе силно смутена, защото хем изгаряше от любопитство, хем се срамуваше да се поддаде на такава шарлатания пред очите на толкова зрители. Бързо ѝ се притекох на помощ; внимателно отстраних от подиума господин фон Кекешфалва и всички останали сватбари, за да не може никой да подслуша тайнствените пророчества. На любопитните не им остана нищо друго, освен отдалеко да се смеят на странните движения на коленичилата старица, с които тя взе ръката на Едит и изпитателно я заразглежда; кой ли в Унгария не е опознал до съвършенство вечните номера на тези врачки, които предричат на всекиго най-най-прекрасните неща, за да бъдат подобаващо възнаградени за добрите предсказания! Ала за моя изненада Едит безкрайно се вълнуваше от всичко, което прегърбената старица ѝ шепнеше с дрезгав и припрян глас. Ето, ноздрите ѝ започнаха да потръпват, а при нея това винаги бе признак за върховна възбуда. Привеждаше се все по-ниско, за да не напусне нито дума, понякога се оглеждаше уплашено да не би някой да подслушва; сетне махна на баща си да се приближи, прошепна му някаква заповед, след която, покорен както винаги, той бръкна в джоба на сюртука си и тикна в ръката на циганката няколко банкноти. Сумата според селските понятия трябва да е била наистина огромна, защото алчната старица коленичи като покосена, обезумяла целуна полите на Едит в самия им крайчец и с непонятни заклинания започна да гали все по-бързо и по-бързо парализираните ѝ нозе. Сетне внезапно хукна да бяга, сякаш се страхуваше, че някой ще ѝ отнеме голямото богатство.

— Хайде вече да си тръгваме! — бързо прошепнах на господин фон Кекешфалва, защото забелязах колко бе пребледняла Едит. Доведох Пища; той и Илона помъкнаха залитащата девойка, която с

патериците и тяхната подкрепа стигна до каретата. Музиката незабавно секна. Никой от добрите хорица не искаше да се лиши от удоволствието да ни изпрати с благопожелания и да ни помахва за сбогом. Музикантите наобиколиха каляската, за да изсвирят още нещо, цялото село ревеше бясно „Ура!“, „Ура!“, та старият Йонак със сетни сили успя да усмири конете, несвикнали на тези бойни крясъци.

Бях разтревожен за Едит, срещу която седях в каретата. Цялото ѝ тяло продължаваше да трепери; потискаше я някакво силно изживяване. Внезапно тя избухна в ридания. Ала ридаше от щастие — ту плачеше, ту се смееше. Хитрата циганка несъмнено ѝ бе предсказала скорошно оздравяване, а навярно и други неща.

— Оставете ме, оставете ме! — нетърпеливо ни отблъскваше разплаканото момиче. То бе покъртено и това състояние, изглежда, го изпълваше с нова и странна наслада. — Оставете ме, оставете ме де! — продължаваше да повтаря. — Зная, че старата е измамница. Ах, сама си го зная!... Но защо веднъж да не се направя на глупава?... Защо веднъж най-искрено да не повярвам на лъжите!

Беше късна вечер, когато отново минахме през портала на замъка. Спътниците ми настояха да остана за вечеря, ала аз вече няхах желание. Усещах, че преживяното е достатъчно, дори предостатъчно. Бях неземно щастлив през целия дълъг златен летен ден, всяко „още“, всяко „повече“ би развалило това усещане. По-добре да се спусна сега към дома по познатата алея с душа, успокоена като летния въздух след знойния ден. Повече нищо не трябва да желая, нищо друго, освен с благодарност да си спомням и да премислям всичко. Ето защо се сбогувах по-рано от обикновено. Звездите блещукаха и ми се стори, че блестят нежно заради мен. Ветрецът леко милваше потъмнелите ниви, напоени с неясна омара, и ми се струваше, че той пее за мен. Обзе ме онзи чист възторг, който ни кара да възприемаме всичко като добро и очарователно — и света, и хората, — който ни кара да прегърнем всяко дърво и да погалим кората му също като тялото на любим човек. Който ни кара да влезем във всеки чужд дом, да приседнем до неговите непознати обитатели и да им доверим всичко, защото собствената ни гръд е станала твърде тясна за силните, съкровени чувства, които

копнеем да споделим, да излеем, да разпилеем — да, трябва да подарим, трябва да прахосаме нещичко от напористото им изобилие!

Когато най-сетне стигнах до казармата, моят ординарец ме очакваше пред вратата. За пръв път забелязах (днес усещах всичко сякаш за пръв път) колко сърдечно и червендалесто е лицето на този селски момък. Ах, защо да не го зарадвам, помислих си аз. Най-добре е да му дам гари за няколко халби бира — за него и за момичето му. Днес ще му разреша отпуск, и утре, и цялата седмица! Бръкнах в джоба за някой сребърник. В този миг той застана мирно, с ръце по шевовете, и доложи:

— Пристигна телеграма за господин подпоручика!

Телеграма ли? Веднага ме обзе неприятно чувство. Кому ли бях дотрябвал в този свят? Само за лошо ме търсеха толкова спешно! Бързо приближих до масата. Върху нея лежеше непозната хартия — четириъгълна, запечатана... С треперещи ръце я разкъсах. Съдържаха само няколко думи, които обаче бяха изумително ясни: „Утре ме вика Кекешфалва. Непременно трябва да говорим преди това. Чакам ви пет часа Тиролска изба. Кондор“

Веднъж вече бях изживявал как за една-единствена минута най-шеметното опиянение може рязко да се превърне в кристалночиста трезвост. Това се случи миналата година, на прощалното тържество с наш другар, който се женеше за дъщерята на някакъв баснословно богат фабрикант от Северна Чехия и преди сватбата ни бе устроил великолепна прощална вечеря. Добрият момък действително не се скъпеше, поръчваше цели батареи шишета най-тежко тъмночервено бордо и накрая толкова много шампанско, че всеки според темперамента си стана или шумен, или сантиментален. Прегръщахме се, смеехме се, вдигахме връва, кряскахме и пеехме. Непрекъснато се чукахме, вдигахме тостове, юнашки обръщахме коняци и ликьори, пушихме лули и пури, гъсти облаци бяха потопили горещото заведение в синкава мъгла и затова никой не забеляза, че навън, зад затулените прозорци, се е развиделило. Трябва да е било три или четири часът. Повечето гости не можеха да седят изправени — тежко облакътени на масата, те само поглеждаха с размътени, изцъклени очи, щом се вдигнеше нов тост; ако някой тръгнеше да излиза, залиташе и се

клатушкеше до вратата или пък се препъваше и влачеше като чувал. Никой не бе вече в състояние да говори или да мисли ясно.

Тогава вратата рязко се отвори, полковникът (за него по-късно ще ви разкажа още доста неща) влетя вътре и тъй като шумът бе неистов, само неколцина успяха да го забележат или разпознаят. Той отривисто пристъпи към масата и с такава сила стовари юмрука си върху изпоцапания ѝ плот, че се раздрънчаха чинии и чаши. Сетне изкомандува с най-властния си и повелителен глас: „Тихо!“

Само след миг настана внезапна тишина; дори най-заспалите попремигаха и се събудиха. Полковникът съобщи накратко, че утре предобед се очаква внезапна проверка от командира на дивизията. Разчитал, че всичко ще бъде както трябва и никой от нас няма да опозори полка. И ето че чудото стана: като с магическа пръчка всички дойдохме на себе си. Сякаш някой разтвори в душите ни прозорец, през който се изпари целият алкохол, отпуснатите ни физиономии се промениха, напрегнаха се под призива на дълга, всеки от нас мигом се стегна, след две минути опустошената маса бе напусната, на всички стана ясно какво се иска от тях. Войниците бяха събудени, ординарците хукнаха като луди, отново бе потегнато и излъскано всичко — чак до последната катарамна седлата; няколко часа по-късно страшната проверка премина безупречно.

И сега, едва разпечатах онази телеграма, от мен мълниеносно се изпари меката, сънлива замечтаност. Осъзнах за секунда онова, което в продължение на дълги часове не желаех да проумея: че всичките възторзи не бяха нищо друго, освен опиянение и лъжливи блянове, и че заради моята слабост, заради проклетото си състрадание не само се бях поддал на заблуда, но бях заблудил и други хора. Веднага разбрах: онзи пристигаше, за да поиска сметка от мен. Беше настъпил мигът на разплата: щях да платя за собственото и за чуждото опиянение.

С точността на нетърпението — и като последица от него дори четвърт час по-рано — застанах пред избата в уреченото време. Кондор също не закъсня — пристигна с файтон от гарата. Започна без всякакви формалности:

— Браво! Точен сте! Знаех си, че мога да разчитам на вас. Ще направим най-добре, ако се скрием на същото място. Разговорът ни не

е за пред свидетели.

Неговата вялост сякаш се бе изпарила. Развълнуван и същевременно сдържан, той влезе в заведението преди мен и почти грубо заповяда на чевръстата келнерка:

— Литър вино. От същото като завчера. Сетне ни оставете сами. Ако се наложи, ще ви повикам.

Седнахме. Започна още преди келнерката да ни сервира:

— И тъй, накратко — трябва да побързам, защото тия отвън ще се досетят, че работата ни не е чиста. Ще си внушат, че правим тук кой знае какви заговори. С мъка успях да се отскубна от шофьора, които на всяка цена искаше незабавно да ме помъкне със себе си. Но ще премина веднага на въпроса, за да разберете как стоят нещата! И тъй, завчера сутринта получавам телеграма: „Моля Ви, уважаеми приятелю, да дойдете час по-скоро. Очакваме Ви с най-голямо нетърпение. Пълен с доверие и благодарност Ваш Кекешфалва“ Самите преувеличения „час по-скоро“ и „най-голямо нетърпение“ не ме очароваха кой знае колко. Какво бе това внезапно нетърпение? Та нали само преди няколко дни бях преглеждал Едит! И още: какви бяха тези телеграфически клетви за неговото доверие, каква бе тази специална благодарност? Е, в никакъв случай не приех работата за спешна и сложих телеграмата *ad acta*^[1]; в крайна сметка старецът често ми беше поднасял подобни изненади. Ала това, което се случи вчера заранта, ме накара да се размърдам. Пристигна едно безкрайно дълго писмо от Едит, едно свършено безумно и възторжено писмо, изпратено с бърза поща; от самото начало знаела, че съм единственият човек на този свят, който щял да я спаси, и че тя не била в състояние да изрази щастието си, задето почти сме стигнали до целта. Пишела само за да ме увери, че изцяло съм можел да разчитам на нея. Готова била да изпълни всичко, което ще й наредя, дори най-най-трудното. Само дано скоро, дано незабавно започна новото лечение, направо изгаряла от нетърпение! И още веднъж: мога да искам от нея всичко, само да започвам час по-скоро! И така нататък, и така нататък... Както и да е — това едничко слово за новото лечение ми помогна да разбера как стоят работите. Веднага схванах, че някой трябва да е издрънkal или на стария, или на дъщеря му за лечението на професор Виено; тия неща не се научават току-така — този някой, естествено, не можеше да бъде друг освен вие, господин подпоручик!

Трябва да съм сторил някакво неволно движение, защото той веднага изстреля:

— Моля, никакви спорове по този въпрос! Пред никой друг дори не съм споменавал за метода на професор Виено. На вашата съвест лежи вярата на онези, които смятат, че след няколко месеца всичко ще се оправи като с магическа пръчка. Ала както се казва, нека си спестим взаимните обвинения: и двамата сме се раздрънкали, аз пред вас, а вие — доста подробничко пред останалите. Мой дълг беше да бъда по-предпазлив с вас — в края на краищата лекуването не е ваша професия. Откъде бихте могли да знаете, че болните и техните роднини имат по-различен речник от нормалните хора? За тях „може би“ незабавно се превръща в „сигурно“. Ето защо надеждата трябва да им се дава внимателно, на малки дози, инак оптимизмът им се качва в мозъка и те се самозабравят. Но стига вече! Станалото — станало! Да сложим точка под темата „Отговорност“! Не съм ви извикал, за да ви чета морал. Ала след като сте се намесили в моята работа, просто се чувствавам задължен да ви отворя очите за истинското положение на нещата. Затова ви повиках.

В този миг Кондор за пръв път вдигна глава и ме погледна открито в очите. Но в погледа му нямаше строгост. Напротив, той сякаш ме съжаляваше. Сега и гласът му стана по-благ:

— Зная, драги ми господин подпоручик, че онова, което трябва да споделя с вас, ще ви засегне особено болезнено. Но както се казва: за сантименталности няма време. Бях ви разправил, че щом прочетох онова съобщение в медицинското списание, веднага писах на професор Виено за по-точни сведения — струва ми се, че друго не съм ви казвал. Е, вчера заранта пристигна неговият отговор, и то със същата поща, с която дойде екзалтираното писмо на Едит. На пръв поглед сведенията му изглеждат положителни. Виено действително е постигнал изумителни резултати при онзи пациент, както и при неколцина други. Ала за жалост — ето това е печалният момент — неговият метод не е приложим към нашето заболяване. Той е лекувал заболявания на гръбначния мозък на туберкулозна основа, където — ще ви спестя специалните подробности — моторните нерви могат да възстановят всичките си функции посредством промяна на налягането. В нашия случай обаче е засегната централната нервна система и не можем да приложим нито една от процедурите на професор Виено, а

именно: неподвижното лежане в корсет, съчетано със слънчево облъчване и някакъв специален комплекс от гимнастически упражнения. Неговият метод — уви, уви! — няма абсолютно никакво приложение в нашия случай. Вероятно съвсем на празно бихме измъчвали клетото дете със сложните процедури. Така... дължен бях да споделя тези неща с вас. Вече узнахте действителното положение и виждате колко лекомислено сте постъпили, когато сте подлудили нещастното момиче с надеждата, че след няколко месеца отново ще може да танцува и скача! От мен никой не е изтръгнал такова идиотско уверение. Ала тъй като вие сте човекът, който прибързано е свалял звезди от небето, сега всички ще се хванат за вас, и то с право. В края на краищата вие и само вие забъркахте тази каша.

Усетих как пръстите ми изтръпват. Подсъзнателно очаквах всичко това от мига, в който съзрях онази телеграма на масата; и все пак сега, когато Кондор ми изясни положението с неумолима деловитост, аз имах чувството, че някой ме е халосал с тъпото на брадва по главата. Инстинктивно понечих да се отбранявам. Не ми се искаше да поемам върху себе си цялото бреме на отговорността. Ала думите, които успях да изтръгна от себе си, звучаха по-скоро като заекване на виновно учениче:

— Но как така?... Та аз имах само най-добри намерения... Ако съм разказал на Кекешфалва някои неща, го сторих само от... само от...

— Зная, зная — прекъсна ме Кондор, — естествено, че ги е измъкнал от вас, направо ги е изтръгнал, той е в състояние да обезоръжи човека със своята отчаяна настойчивост. Да, зная, зная, че само от състрадание сте проявили слабост — с една дума, ръководили са ви най-добри, най-почтени подбуди. Ала, струва ми се, веднъж вече ви предупреждавах, че състраданието е дяволска работа, нож с две остриета; който не знае как да се справи с него, трябва да отдръпне ръката си, трябва преди всичко да заключи сърцето си за него. Подобно на морфина, състраданието само в началото има благотворно въздействие върху болния, само тогава е лечебно помощно средство; но ако не знаем как да го дозираме и кога да го спрем, то се превръща в смъртоносна отрова. Първите няколко инжекции облекчават, успокояват, потискат болката. Ала за зла участ организмът — и тялото, и душата — притежава злокобната сила да се приспособява; нервите

изискват все повече морфин подобно на чувствата, които имат нужда от все повече състрадание — в крайна сметка от много повече, отколкото можем да им дадем. И един ден неизбежно ще настъпи мигът — и в двата случая, — когато трябва да кажем „Не!“ и да не ни е грижа дали болният ще ни намрази за този последен отказ по-силно, отколкото ако изобщо не му бяхме помагали. Да, драги ми господин подпоручик, човек трябва добре да владее своето състрадание, инак ще причини с него повече злини, отколкото с пълното си безразличие — ние лекарите знаем това, знаят го и съдиите, и съдебните заседатели, и заемодателите; ако всички те постоянно се поддаваха само на своето състрадание, светът щеше да спре своя ход: състраданието е опасно, твърде опасно нещо! Сам виждате какво причини вашата слабост.

— Да... но не можем... все пак не можем да изоставим един човек, обзет от отчаяние... в края на краищата какво значение има, че се опитам...

Но ето че Кондор внезапно избухна:

— Напротив! Има голямо значение! Ако вашето състрадание подведе другия, поемате голяма отговорност, чудовищна отговорност! Преди да се намеси някъде, възрастният човек трябва да премисли докъде е решен да стигне — не можем да си играем с чуждите чувства! Признавам, че сте залъгали добрите хорица, ръководен от най-добри и най-почтени помисли, но в нашия свят не е важно дали ще пипаш смело или колебливо, а само дали в крайна сметка ще постигнеш, или ще провалиш нещо. Състрадание — добре! Ала състраданието има две лица. Едното е малодушно и сантиментално, то не е нищо друго, освен сърдечно нетърпение да се отърсим колкото може по-бързо от мъчителното състояние на покъртеност, причинено от чуждото злостастие; това състрадание съвсем не е страдание за другия, а само инстинктивен отпор на собствената ни душа срещу чуждото страдание. А другото, единствено истинското, несантименталното, ала творческо състрадание съзнава своята мисия и търпеливо и съпричастно е решено да понесе всичко чак до сетните си сили и да прекрачи дори тяхната крайна граница. Само ако си готов да стигнеш до края, до най-горчивия край, само ако притежаваш велико търпение, можеш да помогнеш на хората. Само когато принесеш сам себе си в жертва — само тогава!

В гласа му трепна горчива нотка. Неволно си спомних думите на Кекешфалва — Кондор се е оженил за сляпа жена, която не е могъл да излекува, сторил го е, за да се самонакаже, а сляпата, вместо да му бъде благодарна, сега го измъчва. Ала тогава той положи ръката си върху моята топло, почти нежно.

— Е, казах го без зъл умисъл... Вашите чувства просто са ви подвели, това може да се случи на всекиго. Хайде да се върнем на въпроса — на моя и на вашия въпрос. В края на краищата не съм ви извикал тук, за да си играем на философия. Трябва да се заемем с практическата страна на нещата. Трябва да действваме съгласувано в тази работа — естествено, това е наложително. Не мога за втори път да допусна да провалите плановете ми зад моя гръб. И тъй, изслушайте ме! След онова писмо на Едит за съжаление трябва да приема, че нашите приятели напълно са обладани от безумната заблуда, че с помощта на неприложимото лечение сложното заболяване ще бъде отстранено без остатък, като с магическа пръчка. И макар лудостта им да е пуснала опасно дълбоки корени, не ни остава нищо друго, освен да я отстраним незабавно по оперативен път — колкото по-бързо, толкова по-добре за всички! Разбира се, за тях това ще бъде тежък удар, истината винаги е горчива, ала ние не можем да позволим на безумието да нараства. Ще подхвана тази работа най-внимателно, разчитайте на мен. Какво искам от вас? Естествено, за мен би било най-удобно да стоваря цялата вина върху ви. Да кажа, че криво сте ме разбрали, че сте преувеличили или че сте фантазирали. Е, не ще го сторя, предпочитам да поема всичко върху себе си. Само че — нека веднага ви го кажа — не мога изцяло да ви изключа от играта. Вие познавате стареца и неговото ужасно упорство. Дори ако сто пъти му обясня положението и му покажа самото писмо, той няма да спре да се вайка: „Но нали сте обещали на господин подпоручика...“ и „Господин подпоручикът все пак каза...“ Постоянно ще се позовава на вас, за да убеди себе си и мен, че въпреки всичко съществува някаква надежда. Без вас — като свидетел — не ще се справя с него. Илюзиите не се смъкват със същата лекота, с която спада живакът в термометъра. Ако на някого от онези болни, които жестоко наричаме неизлечими, веднъж вече сме показали сламка надежда, те веднага правят от нея гредата, а от гредата — цяла къща. Ала тези въздушни кули са извънредно нездравословни за болните и дългът ми на лекар повелява по най-бърз

начин да разруша въздушната кула, преди в нея да са се настанили превъзбудените надежди. Длъжни сме сериозно да се заемем с тази работа, без да губим време.

Кондор замълча. Вероятно чакаше моето съгласие. Но аз не смеех да срещна погледа му; в душата ми се носеха спомените от вчерашния ден, подгонени от силните удари на моето сърце. Как весело пътувахме по летните поля и как лицето на болната сияеше от слънце и щастие! Как галеше новородените жребчета, как я приеха на тържеството като царица, как сълзите не преставаха да се стичат към усмихнатите и разтреперани устни на стария Кекешфалва! Да разруша всичко това е един-единствен удар?! Отново да преобразя преобразената девойка, само с едно слово отново да я тласна в ада на нетърпението, след като по чудо се е изтръгнала от своето отчаяние?! Не, знаех, че никога не ще мога да го сторя със собствените си ръце. Затова започнах колебливо:

— Не би ли било по-добре... — И отново замлъкнах под изпитателния му взор.

— Какво? — рязко попита той.

— Имам предвид само... дали... дали не би било по-добре да поотложим това обяснение... поне няколко дни, защото... защото... вчера имах впечатлението, че напълно се е настроила за новото лечение... имам предвид вътрешната ѝ нагласа... и, както се изразихте тогава, сега тя би имала... психическите сили... искам да кажа, че сега би била в състояние да даде много повече от себе си, ако... ако още известно време ѝ оставим вярата, че новото лечение, от което тя очаква всичко, окончателно ще я излекува... Вие... вие не я видяхте, вие... вие изобщо не можете да си представите какво въздействие оказах върху нея със самата вест... действително имах чувството, че тутакси ще започне да се движи по-добре... и аз смятам, че е редно да се изчака, да се изчака естественият развой на нещата... Разбира се... — гласът ми заглъхна, защото усетих колко удивено ме погледна Кондор — разбира се, нищо не разбирам от тези неща...

Кондор все още ме наблюдаваше. Сетне изръмжа:

— Виж ти! Саул между пророците^[2]! Вие като че ли извънмерно задълбочено сте вникнали в проблема — дори сте запомнили за „психическите сили“! А на всичко отгоре сте направили и клинични наблюдения — без мое знание, тихомълком съм се сдобил с асистент и

консултант! Впрочем — той нервно и замислено се почеса по косата — онова, което изтъкнахте, само по себе си съвсем не е глупаво. Странно, наистина странно... когато получих възбуденото писмо на Едит, самият аз се попитах за миг дали сега, след като веднъж сте й внушили, че изцелението приближава към нея с великански крачки, не е ли редно да използваме нейната страстна нагласа... Мисълта ви никак не е лоша, господин колега! Можем да инсценираме всичко с детинска лекота — ще я изпратя в Енгадин, където имам един приятел лекар; не ще й отнемем блажената вяра, че това е новото лечение, докато в действителност ще си остане старото. На първо време ефектът вероятно ще бъде поразителен и ние ще получаваме купища възторжени, благодарствени писма. Илюзията, промяната на въздуха, промяната на местопребиваването, засиленото изразходване на енергия, всички тези неща действително биха помогнали неимоверно много, те биха подкрепили измамата: в крайна сметка четиринадесет дни в Енгадин биха освежили и вас, и мен! Но, драги ми господин подпоручик, аз съм лекар и като такъв мисля не само за началото, а и за продължението, и преди всичко — за изхода. Длъжен съм да помисля и за реакцията, която неизбежно — да, неизбежно! — ще настъпи след разбиването на тези лудешки надежди; и като лекар аз си оставам играч на шах, играч на търпение, нямам право да се превръщам в хазартен играч, а още по-малко тогава, когато друг ще плаща за поетия от мен риск.

— Но... но самият вие смятате, че би могло да настъпи съществено подобрение...

— Разбира се, в началото ще напреднем доста, жените винаги реагират изненадващо силно на чувства, на илюзии. Ала помислете за положението след няколко месеца, когато така наречените психически сили, за които говорихме, се изтощят, впримчената воля се изхаби, страстта угасне, а оздравяването все още не иде, онова пълно оздравяване, на което тя сега се уповава, и то след дълги седмици изнурително напрежение! Моля, премислете всичко това с оглед на катастрофалното му въздействие върху едно впечатлително същество, което и бездруго вече е изтощено от нетърпение! В нашия случай не става дума за малко подобрение, а за нещо фундаментално, за пренастройването от бавния и сигурен похват, който се основава на търпението, към рискования и опасен метод, където главното е

нетърпението! Как тогава би могла да изпита доверие към мен, към някой друг лекар, изобщо към друг човек, след като види, че умишлено са я измамили? Ето затова истината е за предпочитане, колкото и жестока да е тя: в медицината ножът често е по-хуманният метод. Не бива да отлагаме! Не бих могъл да отговарям с чиста съвест за подобно притворство. Помислете сам! *Вие* бихте ли имали подобна смелост на мое място?

— Да — отвърнах аз, без да се замисля, и в същия миг се уплаших от прибързания отговор. — Тоест... — внимателно добавих след това — ... бих ѝ признал всичко едва след като поне *малко* понапредне... Простете, господин докторе... ще прозвучи твърде нескромно... ала в последно време вие не сте имали възможността, която имах аз, да наблюдавате каква страшна нужда изпитват тези хора от някаква утеха за по-нататък... естествено, истината ще трябва да ѝ се каже... ала едва когато ще може да я понесе... не сега, господин докторе, заклевам ви... само не сега... само не веднага.

Поколебах се. Смущаваше ме любопитното учудване в погледа му.

— Но кога тогава?... — замисли се той. — И преди всичко: кой от нас рискува повече? В един момент обяснението ще стане неизбежно, а разочарованието, което ще последва — стократно по-опасно, дори опасно за живота. Действително ли можете да се нагърбите е подобна отговорност?

— Да! — твърдо изрекох аз (струва ми се, упоритата ми решителност произтичаше единствено от страха да не би тозчас да тръгна с него към Кекешфалва). — Изцяло поемам отговорността върху себе си. Убеден съм, че ако временно оставим на Едит надеждата за пълно и окончателно излекуване, това извънредно ще ѝ помогне. Ако сетне се наложи да ѝ обясним, че ние... че аз навярно съм ѝ обещал твърде много, честно ще си призная вината и съм убеден, че ще разбере всичко.

Кондор ме изгледа втренчено.

— По дяволите! — измърмори той най-сетне. — Надявате се твърде много! Но най-странното е, че заразявате и нас с вярата си в божествата — най-напред Едит и баща ѝ, а сега, страхувам се, постепенно и мен! Е, ако действително поемате отговорността да възстановите душевното равновесие на Едит в случай, че при нея

настъпи криза, тогава, тогава положението наистина се променя... тогава действително бихме могли да рискуваме — да изчакаме няколко дни, докато нервите ѝ се поуспокоят... Ала поемете ли подобно задължение, господин подпоручик, за вас вече няма да има връщане назад! Мой дълг е настойчиво да ви предупредя за това! Ние лекарите сме длъжни преди всяка операция да предупредим всички, които пряко или косвено участвуват в нея, за всевъзможните опасности — да обещаеш на едно момиче, което е парализирано толкова отдавна, че ще бъде напълно излекувано в най-кратък срок, е равносилно на намеса, не по-малко отговорна от хирургическата. С една дума, добре трябва да прецените какво поемате върху себе си — необходима е невероятна сила да бъде върната вярата на човек, който веднъж вече си излъгал! Не обичам неясните неща. Преди да се откажа от първоначалното си намерение да обясня на Кекешфалва незабавно и открито, че онзи метод не е приложим в нашия случай и, уви, да ги заставя да запазят още дълго своето търпение, аз трябва да съм наясно дали мога да разчитам на вас. Мога ли безусловно да разчитам, че сетне не ще ме изоставите?

— Безусловно.

— Добре. — Кондор рязко отмести чашата си встрани. Никой от нас не беше отпил нито капка. — Или по-скоро да се надяваме, че изходът ще бъде добър, защото това отлагане не ми е много по вкуса. Сега ще ви кажа точно докъде смятам да стигна — нито стъпка отвъд истината. Ще я посъветвам да се лекува в Енгадин, но ще ѝ обясня, че методът на Виено в никой случай не е изпитан, и изрично ще подчертая, че не бива да очакват никакви чудеса. Ако въпреки всичко се позоват на вас и се отдадат на безсмислени надежди, тогава идва вашият ред — нали ми обещахте? — тогава навреме ще трябва да изясните положението, *вашето* положение. Навярно рискувам немалко, тъй като се доверявам повече на вас, отколкото на своята лекарска съвест — е, ще поема това върху себе си. В края на краищата и двамата еднакво желаем щастieto на клетата болна.

Кондор стана.

— Както се уговорихме, ще разчитам на вас, ако настъпи криза за отчаяние; да се надяваме, че вашето нетърпение ще постигне повече от моето търпение. С една дума, ще оставим на нещастното дете още няколко седмици вяра! И ако междувременно постигнем добри

резултати, заслугата ще бъде ваша, а не моя. Разбрахме се! Крайно време беше. Отвън ме чакат.

Напуснахме заведението. Колата го очакваше пред сградата. В последния миг, когато Кондор вече се беше качил, устата ми трепна, готова сякаш да го върне. Но конете потеглиха. Колата полетя напред, а заедно е нея и това, което вече не можеше да се промени.

След три часа намерих на масата си в казармата бележка, написана набързо и донесена от шофьора: „Елате утре колкото може по-рано. Трябва да ви разкажа страшно много неща. Доктор Кондор току-що бе тук. След десет дни заминаваме. Безкрайно съм щастлива. Едит“

[1] *Ad acta* (лат.) — към дело. ↑

[2] *Саул между пророците*. — Според библейската легенда момъкът Саул, по-късно първият еврейски цар, осенен от божие прозрение, започнал да пророкува заедно с пророците. Когато го видели, всички, които го познавали, с почуда се запитали: „Нима и Саул е между пророците?“ ↑

Странно наистина, че книгата попадна в ръцете ми тъкмо тази нощ. Общо взето, четях малко и върху разклатената лавица на моята стаичка имаше не повече от шест или осем военни книги — дисциплинарният устав, указанията за бойната служба и други такива, които са алфата и омегата на нашето битие, — а редом с тях се мъдреха двадесетина томчета класика, които мъкнех още от кадетското училище по всички гарнизони, въпреки че дори не ги бях прелиствал. Може би се ръководех само от желанието да придам на голите чужди стаи някаква сянка на лично имущество. Сред тях се намираха и няколко книги, разрязани наполовина, зле отпечатани и свързани, с които се бях сдобил по доста странен начин. Понякога в нашето кафене се мяркаше дребен гърбав амбулантен търговец с изразителни, печални, насълзени очи, който с неотразима настойчивост предлагаше за продан пощенска хартия, моливи и евтини булевардни книжлета, за които знаеше, че ще намерят добър прием сред кавалерийските офицери. Става дума за тъй наречената галантна литература — любовните авантюри на Казанова, „Декамерон“, мемоарите на някаква певица или весели гарнизонни историйки. От състрадание — винаги от състрадание! — а и навярно за да се освободя от меланхолната му настойчивост, постепенно бях изкупил три или четири от тези омазнени, лошо отпечатани брошурки и небрежно ги бях захвърлил върху същата лавица.

Ала онази вечер — уморен и същевременно превъзбуден, неспособен да спя или да мисля за нещо разумно — потърсих някакво четиво, за да се развлека и приспя. С надеждата, че наивните пъстри истории, за които имах мъгляви спомени още от своето детство, могат да упражнят върху мен прекрасно наркотично въздействие, аз посегнах към томчето приказки „Хиляда и една нощ“. Легнах и се зачетох в онова състояние на полудрямка, когато нямаш сили дори да прелистваш страниците и ако случайно се натъкнеш на неразрязана, просто я прескачаш. Прочетох криво-ляво уводната история за Шахразада и царя, сетне продължих по-нататък. Ала внезапно изтръпнах. Бях попаднал на странната приказка за младежа, който видял как на пътя лежи сакат старец и при самата дума „сакат“ сърцето ми трепна, сякаш поразено от остра болка; някакъв нерв бе засегнат от внезапната асоциация така, като че ли го докосна огнен лъч. Сакатият старец от приказката отчаяно викнал на младежа, че не може да върви

— няма ли да го качи на раменете си и да го понесе по-нататък? Младежът изпитал състрадание... „Състрадание ли? Ах ти, глупако, за какво ти е това състрадание?“, помислих си аз. Но ето че той наистина услужливо се навел и метнал сакатия върху гърба си. Ала привидно безпомощният старец в действителност се оказал джин — зъл дух, подъл магьосник — и едва възседнал младежа, внезапно сключил около гърлото му своите космати голи бедра с такава сила, че благодетелят му вече не можел да се отърве от него. Безжалостно превърнал милосърдния момък в ездитно животно. Безсърдечният старец, лишен от състрадание, зашибал състрадателния младеж, карал го да тича без почивка все по-нататък и по-нататък. Нещастникът носел джина навсякъде, където последният пожелавал да отиде. Отсега нататък бил лишен от собствената си воля. Превърнал се в животно за яздене, станал роб на онзи мизерник. Дори когато коленете му треперели, а устните му пресъхвали от умора, шутът на своето собствено състрадание продължавал да тича все по-нататък, продължавал да мъкне на гръб съдбата си — злия, нечестивия, коварния старец.

Спрях да чета. Сърцето ми биеше с такава сила, сякаш щеше да изхвъркне от гърдата. Защото, още докато четях, пред очите ми внезапно и непоносимо ясно застана лукавият непознат старец, който легна на земята и отвори просълзените си очи, за да измоли помощ от състрадателния човек. Видях го как сетне се метна върху раменете на младежа. Джинът имаше побелели, сресани на път коси и носеше златни очила. С бързината, с която иначе само в сънищата си виждаме разни картини и образи и причудливо ги смесваме, инстинктивно придадох на стареца от приказката образа на Кекешфалва, а самият аз внезапно се превърнах в нещастното ездитно животно, което той шибаше с камшик, за да върви напред; нещо повече — усетих натиска върху гърлото си с такава сила, че дъхът ми секна. Книгата падна от ръцете ми, продължих да лежа, изтръпнал от студ, чувах как сърцето ми се блъска в ребрата като в твърдо дърво; дори насън свирепият ездач продължи да ме пришпорва все по-нататък и по-нататък, кой знае накъде... Когато призори се пробудих с мокра коса, бях изтощен и капнал като след безкраен път.

Предобед яздих с моите другари, изпълнявах стриктно, внимателно и грижливо служебните си задължения, но всичко това не

ми помогна; следобед едва бях поел по неизбежния път към замъка, когато отново усетих върху раменете си призрачната тежест, защото моята потресена съвест ми подсказваше, че отговорността, която започваше сега за мен, е съвсем различна и неизмеримо тежка. Тогава, на онази пейка в нощния парк, когато казах на стареца, че детето му ще бъде излекувано много скоро, моето преувеличение не бе нищо друго, освен състрадателно нежелание да изрека истината — това стана неволно, дори против волята ми. То все още не бе съзнателна заблуда или груба измама. Ала отсега нататък, след като знаех, че скорошното оздравяване не е възможно, се налагаше да се преструвам хладнокръвно, упорито, пресметливо и постоянно, трябваше да лъжа с непроницаемо изражение и убедителен глас — също като изпечен престъпник, който лукаво обмисля всяка подробност от своето злодеяние и от защитата си седмици, месеци преди това. За пръв път започнах да проумявам, че най-големите злини на този свят не се причиняват от лошотия и бруталност, а от слабост.

Когато отидох у семейство Кекешфалва, всичките ми опасения се сбъднаха; едва се озовах на терасата, и ме посрещнаха с въодушевени приветствия. Нарочно бях донесъл цветя, за да отклоня първите погледи от себе си. Ала след резките слова; „За бога! Защо ми носите цветя? Да не би да съм примадона!“, трябваше да приседна до нетърпеливата девойка, която се впусна в безкрайни обяснения. Унесено започна да говори и разказва. Доктор Кондор — „О, този прекрасен, неподражаем човек!“ — отново ѝ вдъхнал смелост. След десет дни щели да заминат за някакъв санаториум в Швейцария, в Енгадин — нима могат да губят дори един ден сега, когато най-сетне здраво трябва да се заловят за работа? По-рано постоянно предчувствувала, че са на погрешен път, че само с тези електризации и масажи, с глупавите апарати няма да стигнат далеч. За бога! Вече било крайно време; на два пъти — никога не беше ми го признавала, — на два пъти се опитвала да сложи край на живота си, и двата пъти неуспешно. Човек няма сили да съществува дълго по този начин, нито минута насаме със себе си, постоянно зависим от други хора, при всяко движение и всяка стъпка постоянно шпиониран, постоянно надзираван и на това отгоре — потискан от чувството, че не е нищо друго, освен непоносимо бремене и кошмар за околните. Да, било време, крайно време, но сега ще видя колко бързо ще оздравее тя, ако

работата се подхване както трябва! За какво са й тези глупави дребни подобрения, които нищо не подобряват! Трябва да оздравее напълно, инак не би могла да се нарече здрава. Ах, самото предчувствие за това колко прекрасно ще бъде, колко прекрасно...

И тъй нататък, и тъй нататък; скоклив, клокочещ, искрящ водопад на възбудата! Чувствувах се като лекар, който слуша трескавите брътвежи на болен и заедно с неподкупната часовникова стрелка недоверчиво отмерва бесните удари на пулса; който с тревога възприема жарките възторзи като несъмнено клинично доказателство за душевно разстройство. Всеки път, когато нейният жизнерадостен смях се люшнеше като лека пяна над бягачия поток на разказа й, аз изтръпвах, защото знаех онова, което тя не знаеше — знаех, че се лъже, знаех, че я лъжем. Когато най-сетне замълча, имах чувството, че внезапно съм се събудил в нощен влак, защото колелетата му са спрели да тракат. Ала самата тя бе спряла рязко.

— Е, какво ще кажете? Защо гледате така глупаво, pardon, така уплашено? Защо не продумвате? Нима изобщо не ми се радвате?

Сякаш бях заловен да върша нещо нередно. Сега или никога! Трябваше да налучкам сърдечния, правилно дозирания въодушевен тон. Ала все още бях жалък новак в лъженето, не владеех изкуството на съзнателната измама. Ето защо с мъка изрекох няколко думи:

— Как ви хрумна подобно нещо?! Само много съм изненадан... трябва да ме разберете... — нали винаги казват „загубил и ума, и дума от радост“... Разбира се, че ужасно много ви се радвам.

Сам се отворих от словата си — те прозвучаха толкова изкуствено и студено! А и тя незабавно бе забелязала моето смущение, защото поведението й рязко се промени. Въодушевляването й се помрачи, начумери се като човек, когото са събудили насила; очите й, които доскоро искряха от възторг, внезапно станаха сурови, веждите се опънаха като лък, готов за стрелба.

— Е, някак си не успях да почувствувам голямата ви радост!

Ясно усетих обидата и се опитах да я успокоя.

— Но, дете...

— Не ме наричайте постоянно „дете“! — избухна тя. — Знаете, че не мога да го понасям. Да не би да сте много по-голям от мен? Нима нямам право да се учудя, че не се изненадахте кой знае колко много и преди всичко не показахте особено... особено... съпричастие. Впрочем

защо все пак да не се зарадвате? В края на краищата и вие получавате отпуск по този начин — нали „заведението“ ще бъде затворено за няколко месеца! Тогава спокойно ще си седите с вашите другари в кафенето, ще играете тарок и ще се отървете от досадната служба на самарянин. Да, да, вече ви вярвам, че се радвате. Сега за вас настъпва златно време.

Думите ѝ бяха така грубо откровени, че ги възприех като удар върху гузната си съвест. Несъмнено се бях издал. И тъй като знаех колко опасно може да бъде нейното раздражение в подобни мигове, се опитах да отклоня разговора и да обърна всичко на шега.

— Златно време ли? Как си го представяте? Златно време за нас, кавалеристите, и то през юли, август и септември! Нима не знаете, че това е най-подходящото време да ни побъркат от учения? Започваме с подготовката за маневрите, сетне са походите до Босна или Галиция, после самите маневри и големите паради! Сърдити офицери, изтощени войници, най-тежка и усърдна служба от сутрин до вечер! Разиграват ни почти до края на септември...

— Чак до края на септември ли?... — Изведнъж се замисли. Нещо не можеше да ѝ излезе от главата. — Но кога тогава... — добави тя най-сетне — ... ще дойдете?

Не я разбрах. Наистина не разбрах какво иска да ми каже и наивно я попитах:

— Къде да дойда?

Веждите ѝ незабавно се изопнаха.

— Защо задавате все тези глупави въпроси?! Да ни навестите! Мен да навестите:

— В Енгадин ли?

— Че къде иначе? Може би в Трипщрил?

Едва сега проумях какво иска да ми каже; това предположение действително бе за мен твърде абсурдно — аз, който току-що бях изхарчил своите последни седем крони за цветята, за когото всяка разходка до Виена, въпреки че пътувах с половин билет, представляваше истински разкош, просто така, между другото, да си позволя едно пътуване до Енгадин!

— Е, сега разбирам как цивилните хора си представят военната служба! — Искрено се разсмях. — Кафенета и игра на билиард, разходки по главната улица, а когато ни се прииска, обличаме

цивилните дрехи и хукваме за няколко седмици из света... Кратък весел излет, нищо повече! Вдигах два пръста до козирката и казвах: „Сбогом, господин полковник, омръзна ми да играя на войници! До скоро виждане! Ще се върна, щом ми дойде настроението!“ Ама че представа за военния пъкъл! Нима не знаете, че ако някой от нас иска да се освободи само за един час през служебно време, трябва да се издокара с всичките си отличия, да удари токове и „най-покорно“ да изложи своята молба? Да, виждате колко номера и церемонии само за един час... А за цял ден е нужна поне една умряла леля или погребение на някой друг член от семейството. Любопитен съм да видя как *ли ще изглежда* моят полковник, ако в разгара на маневрите му съобща, че ми се е прищяло да взема осем дни отпуск, за да се пошля из Швейцария. В този случай бихте чули няколко изрази, които няма да откриете в нито един приличен речник. Не, драга госпожице Едит, тези неща ви изглеждат прекалено лесни.

— Ах, моля ви, няма нищо невъзможно, ако човек действително го желае! Не се мислете за незаменим! Някой друг ще поеме вашите рутенски селяци. Впрочем татко ще ви уреди отпуската за половин час. Той познава цял куп хора от Военното министерство, а щом някой се обади отгоре, всичките ви желания ще се сбъднат — между другото наистина не би ви навредило, ако видите от този свят и други кътчета, освен манежа и плаца. Така че без извъртания — въпросът е уреден! Татко ще се справи с всичко.

Беше глупаво от моя страна, но лекомисленият ѝ тон ме вбеси. Тези няколко години служба все пак бяха възпитали у мен чувство за професионално достойнство; имаше нещо унижително в поведението на това съвсем младо, неопитно девойче, което високомерно се разпореждаше с генералите от Военното министерство като с частни служители на баща му — та те за нас бяха истински богове! Въпреки яда си успях да запазя небрежния тон.

— Е, добре: Швейцария, отпуск, Енгадин — никак не е зле! Би било прекрасно, ако представите ви се сбъднат и ми поднесат всичко това на тепсийка, без да изричам „най-покорните си молби“. Ала има още нещо: на господин татко ви ще му се наложи да издействува от Военното министерство заедно с отпуска и специална стипендия за пътуването на господин подпоручик Хофмилер.

Сега бе неин ред да се озадачи. Усети в думите ми някаква задна мисъл, която не успяваше да разгадае. Веждите още повече се опнаха над нетърпеливите ѝ очи. Видях, че трябва да поясня казаното.

— Нека бъдем разумни, дете... pardon, да поговорим разумно, госпожице Едит. Въпросът, уви, не е чак толкова прост, колкото си мислите. Кажете, моля — мислили ли сте някога колко струва една такава разходка?

— Ах, това ли имате предвид? — рече тя с безкрайна непринуденост. — Не може да бъде чак толкова страшно. Най-много неколкостотин крони. Струва ли си изобщо да говорим за това?

В този миг престанах да сдържам своето негодувание. Струва ми се, вече споменах колко мъчително бе за мен да съм сред ония офицери от нашия полк, които не притежаваха ни грош: разчитах единствено на заплатата си и на жалките подаяния от леля ми; едва се сдържах дори когато най-близките ми приятели заговореха за парите пренебрежително, сякаш се ваят под път и над път. Това бе *мое* болно място. Тук аз бях сакатият, аз носех патерици. Това и само това бе причина да се разгневя така неудържимо — защо разгаленото, разглезеното създание, което нетърпимо страдаше от своята непълноценност, не можеше да разбере моята непълноценност?! Против волята си станах почти груб.

— Най-много неколкостин крони ли? Дреболия, няма що! Жалка дреболия за един офицер! И вие, естествено, се възмущавате, че толкова много издребнявам. Нали така, жалко е, дребнаво, скъперническо? Ала замисляли ли сте се някога как се прехранва човек като мен? Как успява да свърже двата края?

И тъй като продължаваше да се взира в мен мрачно и — както глупаво ми се стори — презрително, внезапно ме обзе желанието да ѝ разкрия бездната на бедността си. Някога тя бе куцукала из стаята, за да ни измъчва нарочно и да си отмъщава чрез предизвикателната гледка за нашето порядъчно здраве — сега пък аз бях обладан от зловния стремеж да разголя пред нея своето ограничено и зависимо съществуване.

— Имате ли и най-беглата представа за доходите на един подпоручик? — нахвърлих се върху нея. — Нима сте се замисляли поне веднъж над този въпрос? Е, ще ви кажа: двеста крони на всяко първо число от месеца за тридесетте или тридесет и един дни, и на

това отгоре задължението да живее „съобразно своя ранг“! С тази милостиня той трябва да заплати стола, жилището, шивача, общаря и развлеченията си „съобразно своя ранг“. А да не говоря — пази боже! — ако нещо се случи с коня му! И ако успешно се справи с домакинството си, му остават няколко гроша: тъкмо колкото да се разположи в кафенето, за което вечно ме подигравате; и ако действително спестява като някой надничар, на чаша кафе с мляко ще може да се сподоби с всички блаженства на този свят!

Днес знам, че е било глупаво, че е било престъпно от моя страна да се поддавам до такава степен на своето огорчение. Нима това седемнадесетгодишно дете, разглезено и отчуждено от действителния свят, нима тази саката девойка, вечно прикована в стаята си, можеше да има някаква представа за стойността на парите, за месечните доходи и за нашата лъскава мизерия? Ала желанието да си отмъстя за безбройните дребни унижения ме беше обзело изневиделица, та заговорих слепешката, без да съзнавам смисъла на словата, заговорих така, както човек удря в гнева си, без да усеща тежестта на ударите, които нанася собствената му ръка.

Но едва вдигнал очи, осъзнах незабавно с каква чудовищна жестокост съм нанесъл удара. С чувствителността на болна тя веднага бе усетила, че неволно ме е засегнала на най-слабото място. Внезапно се изчерви — видях я да се бори със себе си и бързо да закрива лицето си с ръка; вероятно някаква точно определена мисъл бе станала причина кръвта да нахлуе в страните ѝ.

— И въпреки това... въпреки всичко ми купувате толкова скъпи цветя?

Настъпи тягостен миг, който трая дълго. Аз се срамувах от нея, а тя — от мен. Всеки от нас неволно бе засегнал другия и се страхувахме да заговорим отново. Внезапно чухме вятъра, който полюляваше дърветата, долу в двора кудкудякаха кокошки, а в далечината някаква каруца скърцаше по шосето. Но ето че тя отново се окопоти.

— Ама че съм глупава! Как мога да се подвеждам така! Наистина съм глупава — чак се разстройвам от вашите бръщолевения! Защо изобщо се питате колко струва едно такова пътуване? Ако дойдете, вие естествено ще бъдете наш гост! Смятате ли, че папа ще позволи... да имате на всичко отгоре разноски, след като сте били така любезен да

ни навестите? Що за глупости! И аз допускам да ме подвеждате така... хайде, нито дума повече по този въпрос, не, нито дума, ви казвам!

Ала тъкмо по този въпрос аз не можех да отстъпвам. Защото за мен — вече говорих за това — нямаше нищо по-непоносимо от мисълта да минавам за готованец.

— Напротив! Още една дума! Нали не обичаме недоразуменията? И така, кратко и ясно: няма да позволя да ме измолват от полка, няма да позволя да ме освобождават от задълженията ми! Не ми е по вкуса да бъда изключение и да приемам услуги. Искам да съм като своите другари, не желая нищо извънредно, никакви протекции! Зная, че го вършите с добри намерения, същото се отнася и за баща ви. Ала има хора, които не желаят да получават наготово всички блага на живота... Няма смисъл да разговаряме повече по този въпрос.

— Значи не искате да ни навестите?

— Не съм казал, че не искам. Ясно ви обясних защо не мога да дойда.

— Дори ако баща ми ви помоли за това?

— И тогава.

— Ами... ами ако аз ви помоля?... Ако ви помоля най-сърдечно, най-приятелски?

— По-добре недейте. Няма никакъв смисъл.

Тя сведе глава. Аз обаче забелязах буреносното трепкане около устните ѝ, което бе сигурен предвестник за опасно раздразнение. Клетото разгалено дете трябваше само да мръдне пръста си, и всичките му желания в този дом се сбъдваха, а ето че сега бе изпитало нещо ново: беше се натъкнало на съпротива. Някой ѝ бе казал „Не!“ и този отказ я огорчаваше. Рязко сграбчи моите цветя от масата и гневно ги захвърли далеч зад парапета.

— Добре — процеди тя през зъби. — Сега поне знам докъде се простира приятелството ви. Хубаво е, че имах случай да го изпробвам! Само задето няколко приятелчета ще си изтъркат устите от приказки по кафенетата, вие се измъквате с разни оправдания! Само защото ви е страх да не опетните името си пред полка, разваляте радостта на приятелите си!... Край! Всичко ми е ясно! Не ще прося повече. Нямам желание — добре! Край!

Усещах, че раздразнението ѝ все още не е стихнало, защото с твърдоглаво упорство продължаваше да повтаря това „добре“; в същото време вкопчи двете си ръце в облегалката, за да се премести по-нагоре — сякаш се готвеше за нападение. С внезапна рязкост се извърна към мен:

— Добре! Случаят е приключен. Нашата най-покорна молба е отхвърлена. Няма да ни навестите, не желаете да ни навестите. Не ви е по вкуса. Добре! Ще го понесем. В края на краищата и по-рано сме преживявали без вас... Но нещо все пак бих желала да узная — ще ми отговорите ли откровенно?

— Естествено.

— Ще бъдете ли откровен? Честна дума? Давате ли ми честната си дума?

— Щом толкова настоявате — честна дума!

— Добре. Добре... — не спираше да повтаря това сурово, рязко „добре“, сякаш с него изрязваше нещо като с нож. — Добре. Не се бойте, вече не ще настоявам за вашето височайше посещение. Само едно бих желала да узная — вие ми дадохте честната си дума! Само едно нещо. И тъй, не ви е по вкуса да дойдете при нас, защото ви е неприятно, срамувате се... или си имате някакви други причини, но те изобщо не ме засягат! Добре... добре. Ясно. Но сега бъдете откровен и точен: тогава защо изобщо идвате у нас?

Очаквах всичко, но не и този въпрос. Бях смаян и за да спечеля време, промълвих няколко встъпителни слова:

— Но... но това е толкова просто... нямаше смисъл да искате от мен честна дума...

— Толкова ли е... просто? Добре! Още по-добре! И така, слушам ви!

Нямаше накъде да мърдам. Най-лесна ми се струваше истината, но вече забелязах, че извънредно внимателно ще трябва да я обработя. Ето защо подхванах уж непринудено:

— Но, мила госпожице Едит, недейте да търсите в мен някакви тайнствени подбуди. В края на краищата ме познавате добре и сте разбрали, че съм човек, който не се замисля особено над своята особа. Кълна се, че никога досега не ми е хрумвало да се запитам защо отивам при този или онзи, защо обичам едни хора, а други — не. Честна дума, действително нямам по-умно или по-глупаво обяснение:

постоянно идвам у вас, защото ми е приятно да идвам и защото тук се чувствам стотици пъти по-добре, отколкото на друго място. Струва ми се, че вие си представяте нашите кавалеристи доста оперетно, все елегантни, все весели, като в безкраен празник. Е, от друга страна, нещата не изглеждат толкова прекрасни, дори прословутото другарство понякога е вятър работа. Когато в една каруца са запрегнати стотици хора, всеки тегли различно от останалите, а там, където има повишения и старшинство, много лесно може да се стъпи по мазола на предишния. Трябва да внимаваш за всяка своя дума, никога не си напълно сигурен, че не ще предизвикаш недоволството на началствата; въздухът постоянно мирише на буря. Думата „служба“ иде от „служи“, а когато служиш, си зависим. И освен това казармата и масата в кръчмата не могат да заместят истинския дом; там никой не мисли и не се тревожи за другия. Да, да, понякога с другарите е много весело, но някак не можеш да усетиш истинска сигурност. Но когато дойда у вас, заедно със сабята свалям от себе си всички черни мисли, а когато се разбъбря с вас така задушевно, тогава...

— Да... какво тогава? — Словата се изтръгнаха от нея с огромно нетърпение.

— Тогава... е, сигурно ще ви се стори малко дръзко, че съм така откровен... тогава си внушавам, че и на вас е приятно да ви навестявам, че тук ми е мястото, тук се чувствам стотици пъти повече у дома си, отколкото на друго място. Винаги щом ви погледна, имам чувството...

Неволно замълчах. Ала тя незабавно повтори думите ми с предишната настойчивост:

— Е, какво чувствувате?...

— ... че сте човек, за когото аз все пак не съм така отчайващо ненужен, както за нашите... Разбира се, зная, че не представлявам нищо особено, понякога сам се учудвам, че отдавна не съм ви омръзнал... Често... не знаете колко често съм се опасявал да не би вече да съм ви втръснал... ала тогава си спомням колко сте сама в този огромен пуст дом и че навярно се радвате, ако някой ви навести. А това, знаете ли, всеки път ми вдъхва смелост... всеки път, когато ви намеря на кулата или във вашата стая, си внушавам, че съм сторил добре, дето съм ви навестил, вместо по цял ден да си седите сам-сама. Нима действително не ме разбирате?

Тогава обаче се случи нещо неочаквано. Сивите ѝ очи застинаха, сякаш думите ми съдържаха нещо, което бе вкаменило зениците ѝ. Затова пък пръстите ѝ постепенно се раздвижиха, неспокойно започнаха да опипват облегалката, отначало тихо, сетне все по-силно и по-силно забарабаниха по гладкото дърво. Устните леко се разкривиха и отривисто заговориха:

— Да, разбирам ви. Напълно разбирам какво искате да ми кажете... Сега изрекохте... сега изрекохте, така ми се струва, самата истина. Изразихте се учтиво, извънмерно учтиво, извънмерно засукано. Но аз ви разбрах съвсем точно. Съвсем точно ви разбрах... Казвате, че ме навестявате, защото съм така „сама“ — а това на прост език означава: защото съм прикована към този проклет стол. Само заради това се тътрите всеки ден дотук, като милосърден самарянин посещавате „клетото болно дете“ — нали така ме наричате всички, когато не съм сред вас, зная, зная!... Навестявате ме само от състрадание, да, да, вече ви повярвах — защо пак искате да се отметнете? Вие сте, така да се каже, „добър“ човек и обичате баща ми да ви нарича така. „Добрите хора“ като вас изпитват състрадание към всяко бито псе и всяка крастава котка — защо не и към някой недъгав човек?

И внезапно подскочи, спазъм пробягна по скованото ѝ тяло.

— Много ви благодаря! Но аз нямам нужда от приятелство, което произтича само от моята недъгавост... Да, не се правете на обиден! Естествено, че съжалявате, задето се изтървахте да кажете истината, задето си я признахте; навестявате ме само защото ме „жалите“, така се изрази онази слугиня — само тя се изрази честно и открито. Вие обаче като „добър човек“ се изразявате много по-предпазливо, много „по-нежно“ и заобиколно: понеже съм била сама по цял ден! Единствено от състрадание, откога го усещам с всичките си сетива, единствено от състрадание идвате тук и дори ви се ще всички да се възхищават на вашата милостива пожертвователност!... Съжалявам, но аз не желая да ми принасят жертви! Не бих приела от никого, а най-малко — от вас... забранявам ви, чувате ли ме, забранявам ви това!... Нима смятате, че действително разчитам на вашето седене край мен с вашите „съпричастни“, влажни, сълзливи погледи или на вашите „тактични“ брътвежи... Не, слава богу, никой не ми е нужен... Сама ще се справя със себе си, сама ще успея. А ако не напредна, вече знам

как да се отърва от вас... Ето! — И тя внезапно ми протегна дланта си. — Тук, вижте белега! Вече пробвах, но бях доста несръчна и с тъпата ножица не успях да намеря вената; за жалост дойдоха навреме и ме превързаха, иначе отдавна да съм се отървала от всички вас и от подлото ви състрадание! Следващия път обаче ще се справя по-добре, бъдете сигурни! Да не би да си мислите, че съм съвсем беззащитна пред вас? Ще пукна, но няма да ви разреша да ме съжалявате! Гледайте! — Внезапно се изсмя, смехът ѝ рязко разби тишината. — Ето, гледайте: моят грижовен баща е забравил нещо, когато е наредил да построят кулата за мен... Мислил е само за красивия изглед, който трябва да имам... Много слънце, много слънце и чист въздух — нали така е казал докторът? Само едно нещо не е хрумнало нито на баща ми, нито на лекаря, нито на архитекта: някой ден тази тераса би могла да ми послужи много... Я погледнете оттук... — беше се надигнала внезапно и с рязък тласък бе отхвърлила несигурното си тяло чак до парапета, за който сега гневно се придържаше с двете си ръце — има поне четири-пет етажа, а най-долу са каменните плочи... напълно достатъчно... и, слава богу, мускулите ми са доста силни, ще ме прехвърлят през парапета — от ходенето с патерици мускулите заякват. Един скок само, и веднъж завинаги ще се освободя от проклетото ви съжаление, тъй че всички — и баща ми, и Илона, и вие — ще си отдъхнете, нали моята уродливост ви гнети като кошмар... Ето, вижте, много е лесно, само малко ще се наведе а...

Страшно се уплаших, скочих, когато тя с искрящи очи прекалено силно се приведе оттатък парапета, и бързо я сграбчих за ръката. Ала тогава Едит трепна и изкрещя, сякаш я бе полазил огън:

— Махайте се!... Как се осмелявате да ме докосвате!... Махайте се!... Имам право да върша онова, което искам. Пуснете ме!... Веднага ме пуснете!

Но тъй като не се подчиних, тъй като се опитах силом да я отдръпна от парапета, тя внезапно извърна горната част на тялото си и ме блъсна право в гърдите. И тогава се случи ужасното. Заради удара тя загуби опорната точка и заедно с това своето равновесие. Слабите ѝ колене се прегънаха като покосени. Направо рухна, но докато се сгромолясваше, понечи да се задържи за масата и я повлече след себе си. Върху нея и мен — в последния миг несръчно се опитах да прихвана политналата девойка — с тласък се разби вазата,

изпотрошиха се чинии и чаши, раздрънчаха се лъжички; а големият бронзов звънец изтрещя на пода и гръмко се изтърколи по цялата тераса.

Сакатата девойка бе паднала много лошо, беше се проснала върху пода — беззащитна, разтърсвана от гняв, разплакана от огорчение и срам. Понечих да вдигна лекото ѝ тяло, ала тя се противопостави и изкрещя през сълзи:

— Махайте се... махайте се, долен, безчувствен човек...

И не преставаше да удря с ръцете си наоколо, решена да се изправи без моя помощ. Щом пристъпех по-близо, за да ѝ помогна, тя всеки път се извиваше и бясно ми изкрещяваше в безсилния си гняв:

— Махайте се... не ме докосвайте... изчезвайте оттук!

Никога не бях изживявал по-страшно нещо.

В този миг зад гърба ни се чу леко бръмчене. Асансьорът се издигаше; вероятно звънецът бе вдигнал достатъчно шум при падането си, за да извика слугата, който постоянно бе нащрек. Той влезе тичешком и веднага дискретно сведе уплашения си взор; без да ме погледне, с лекота и със заучени движения вдигна разтрепераното тяло, а сетне понесе разриданото момиче към асансьора. Само след минута асансьорът тихо избръмча надолу; останах сам, заобиколен от обърнатата маса, разбитите чинии, разпилените вещи, които се бяха разлетели така безразборно, сякаш от ясното небе бе паднал гръм и експлозията ги бе разпиляла на всички страни.

Не зная колко дълго съм стоял на терасата сред изпотрошените чинии и чаши, напълно зашеметен от това стихийно избухване, което изобщо не бях в състояние да разтълкувам. Каква глупост бях изрекъл? Как бях предизвикал необяснимия ѝ гняв? Ала ето че отзад отново долетя познатият шум, който приличаше на пърхане от вентилатор; асансьорът пак се изкачи и към мен пристъпи Йозеф, слугата; странна тъга помрачаваше винаги гладко избръснатото му лице. Помислих, че е дошъл, за да разтребва, и се засрамах, защото щях да му преча да отстрани купчината стъкларии. Ала той незабелязано се приближи със сведени очи към мен, докато вдигаше от пода някаква салфетка.

— Извинете, господин подпоручик — продума той дискретно приглушено и се поклони (беше слуга от старата австрийска школа). —

Позволете, господин подпоручик, да ви изтрия...

Едва сега, когато проследих заетите му пръсти, забелязах две големи мокри петна: на мундира и на светлите ми панталони. Очевидно докато съм се навеждал, за да прихвана политналото момиче, някоя от падащите чаени чаши ме бе заляла, защото слугата грижливо търкаше и попиваше със салфетката влажните места. Работеше на колене и аз погледнах отгоре добрата побеляла глава на предания човек; не можех да се отърся от подозрението, че старецът нарочно се е навел толкова ниско: не искаше да видя изражението и разстроения му взор.

— Не, така не става — рече той най-сетне огорчено, но не вдигна глава. — Господин подпоручик, най-добре ще бъде да изпратя шофьора в казармата, за да ви донесе друг мундир. Така не можете да излезете, господин подпоручик. Но бъдете сигурен, господин подпоручик, само след час ще подсуша всичко и хубавичко ще изгладя панталона.

Изрече това с привидно безстрастния тон на специалист. Ала аз долових и някакви издайнически, съпричастни, притеснени нотки. И когато му отвърнах, че това съвсем не е необходимо и че предпочитам да ми извика кола по телефона, защото и бездруго смятам незабавно да се прибера, той неочаквано се окашля и умолително вдигна към мен своите сиви, леко уморени очи.

— Моля ви, господин подпоручик, останете още малко. Би било ужасно, ако господин подпоручикът си тръгне сега. Убеден съм, че милостивата госпожица безкрайно ще се огорчи, ако господин подпоручикът не изчака малко. Сега госпожица Илона е при нея... и... я сложи да си легне. Но госпожица Илона ми заръча да ви предам, че веднага ще дойде, господин подпоручикът непременно да я изчака.

Бях потресен против волята си. Как всички обичаха болната! Как всеки я глезеше и оневиняваше! Непреодолимо закопнях да кажа няколко сърдечни слова на този добродушен старец, който прекалено старателно продължаваше да почиства моя мундир, смаян от собствената си смелост. Ето защо леко го потупах по рамото.

— Оставете, драги Йозеф, не си струва труда! На това слънце ще изсъхне бързо, да се надяваме, че вашият чай не е кой знае колко силен, та да остави петно. Оставете, Йозеф, по-добре съберете стъклариите. Ще изчакам госпожица Илона да дойде.

— О, колко добре постъпвате, че ще почакате, господин подпоручик! — Той въздъхна с истинско облекчение. — Господин фон Кекешфалва също ще се прибере скоро и положително ще се зарадва да види господин подпоручика. Изрично ми нареди...

Ала ето че откъм стълбището долетя поскърцването на лекокрили стъпки. Беше Илона. Също като слугата, и тя пристъпи към мен със сведен взор.

— Едит ви моли да слезете за миг в спалнята ѝ. Само за миг! Каза да ви предам, че ви моли от все сърце.

Заедно се спуснахме по витата стълба. Не продумахме нито дума, докато прекосяхме салона и втората зала. Стигнахме до дългия коридор, който водеше навярно към спалните. От време на време раменете ни случайно се докосваха в тъмния тесен проход, а може би причината бе моето вълнение, неспокойните ми стъпки. Илона се спря при втората врата и настойчиво ми прошепна:

— Сега трябва да бъдете внимателен с нея. Не знам какво се е случило горе, но познавам внезапните ѝ изблици на раздразнение. Всички ги познаваме. Не бива обаче да ѝ се сърдим, наистина не бива. Ние изобщо не сме в състояние да си представим това безпомощно и непрекъснато лежане от сутрин до вечер. В крайна сметка в нервите положително се наслоява нетърпение и в даден миг то трябва да изригне, и то против желанието и волята ѝ. Ала повярвайте ми, сетне няма по-нещастен човек от клетото момиче. Тъкмо тогава, когато тя се срамува и измъчва толкова много, ние трябва да бъдем два пъти по-внимателни към нея.

Не ѝ отговорих. Не беше нужно. Илона и бездруго бе забелязала колко съм потресен. Внимателно почуках на вратата и когато отвътре долетя отговорът — тихото плахо „Влез!“ — тя побърза да ме предупреди:

— Не стойте дълго! Влезте само за миг!

Вратата безшумно ме пусна вътре. В първия миг съзрях само червеникав здрач, защото просторната стая бе напълно затъмнена откъм градината с оранжеви завеси; сетне в дъното се откри осветлият четириъгълник на леглото. Оттам долетя плахият, до болка познат глас:

— Насам, моля, седнете на табуретката. Ще ви задържа съвсем за кратко.

Приближих се. Сред възглавниците се бялна тясното личице, засенчвано от косите. Върху пъстрата завивка се виеха бродирани цветя, които почти докосваха детински слабата шийка. Едит някак си боязливо ме изчака да седна и едва тогава плахо промълви:

— Простете, че ви приемам тук, но така ми се виеше свят... не трябваше да лежа толкова дълго на това силно слънце, главата винаги ми се замайва от него... Убедена съм, че не бях на себе си, когато... Но... но, нали... ще забравите всичко? Няма да ми се разсърдите, задето бях толкова невъзпитана, нали?

Гласът ѝ бе примесен с такъв умолителен страх, че аз побързах да я прекъсна:

— Но какво ви става... Само аз съм виновен... не биваше да ви оставям да седите толкова дълго на тая жега.

— Значи... не ми се сърдите... наистина ли?

— Ни най-малко.

— И пак ще идвате... също като по-рано?

— Точно така. Само че при едно условие.

Погледна ме неспокойно.

— Какво условие?

— Че ще изпитвате малко повече доверие към мен и няма веднага да се страхувате, че сте ме обидили или наскърбили! Приятелите не бива да си мислят такива нелепости. Ако знаехте само колко по-различно е изражението ви, когато се отпуснете от сърце, и колко щастливи ни правите тогава — баща ви, Илона, мен и цялата къща! Ех, да можехте завчера сама да се видите по време на нашия излет — колко щастлива бяхте, а и ние заедно с вас! Цялата вечер това не ми излизаше от ума.

— Цялата вечер сте мислили за мен? — Погледна ме нерешително. — Наистина ли?

— Цялата вечер... Ах, какъв ден, никога не ще го забравя! Цялото пътуване бе прекрасно, прекрасно!

— Да — повтори тя замечтано. — Прекрасно беше... пре-красно... първо, когато прекосихме полята, сетне малките жребчета и селският празник... от начало до край всичко бе прекрасно! Ах, по-честичко би трябвало да излизам! Изглежда, тъкмо това глупаво седене вкъщи, това ужасно затворничество до такава степен съсипа нервите ми. Но вие сте прав, аз съм прекалено недоверчива... всъщност станах

такава едва след като ми се случи онова нещо. По-рано... господи, изобщо не мога да си спомня да съм се страхувала от някого... едва оттогава станах така ужасно мнителна... постоянно си внушавам, че всеки се взира в патериците ми, че всеки ме съжалява... Зная колко е глупаво, глупава детинска горделивост, зная, че по този начин сама се ожесточавам към себе си, зная и за последиците — така само си късам нервите. Ала как да не бъда мнителна, когато всичко се проточи цяла вечност! Ах, дано този ужас най-сетне свърши, защото съм станала лоша, зла, раздразнителна!

— Скоро всичко ще свърши. Само смелост ви трябва, малко смелост и търпение.

Леко се надигна.

— Вярвате ли... искрено ли вярвате, че новото лечение ще сложи край на всичко?... Знаете ли, завчера, когато татко дойде при мен, бях напълно сигурна... Но тази нощ, който знае защо, внезапно ме обзе страх, че докторът се е излъгал и ми е наговорил лъжи, защото... защото си спомних... По-рано вярвах на доктора, на доктор Кондор, като на господ. Но винаги става така, че... отначало лекарят наблюдава своя пациент, ала когато всичко продължи повече време, и болният се научава да наблюдава своя лекар... вчера — но това го споделям само с вас! — вчера, докато ме преглеждаше, понякога имах чувството... да, как ли да се изразя... да... той сякаш разиграваше пред мен някаква комедия... струваше ми се извънредно неуверен, неестествен, не беше така пряк и сърдечен както друг път... Не зная защо, но имах чувството, че нещо го кара да се срамува от мен... Естествено, безкрайно се зарадвах, когато сетне чух, че възнамерява незабавно да ме прати в Швейцария... и въпреки всичко... някак си дълбоко в душата... казвам го само на вас... отново ме обзе безсмисленият страх... но да не му го кажете, за бога, недейте!... Нещо не е наред с това ново лечение... той сякаш ме залъгва с него... или пък навярно успокоява татко... Виждате, не мога да се отърся от ужасната мнителност... Но как да се преборя с нея? Как да не стана недоверчива към себе си и към всички, след като така често са ми внушавали, че краят приближава, а сетне нещата се проточват, ужасно се проточват! Не, не мога, действително не мога повече да понасям вечното чакане!

Възбудено се надигна, ръцете ѝ се разтрепераха. Бързо се приведох към нея:

— Не! Недейте... недейте отново да се вълнувате! Спомнете си, та вие току-що ми обещахте...

— Да, да, прав сте! Няма смисъл да се измъчвам, само измъчвам и останалите. А какво са ми виновни те! И бездруго обременявам живота им... Не, изобщо не исках да говоря за това, наистина не исках... Исках само да ви благодаря, че не се засегнахте от моята глупава раздразнителност, и... изобщо, задето винаги сте така добър към мен, така... трогателно добър — нещо, което аз изобщо не заслужавам... как можах тъкмо вас... но не е ли по-добре да не говорим повече за това?

— Никога вече! Разчитайте на мен. А сега хубаво си починете.

Станах, за да ѝ подам ръка. Беше очарователна, усмихваше ми се от възглавниците все още боязливо, но и кротко, като дете, като дете, преди да заспи. Всичко се успокои, обстановката се разведри като небе след буря. Напълно непринудено и почти радостно пристъпих по-близо. Ала тя внезапно трепна уплашено.

— За бога! Какво е това? Вашата униформа...

Беше забелязала големите мокри петна върху мундира; сигурно се бе досетила с чувство на вина, че причината за тази малка неприятност могат да бъдат само блъснатите от нея чаши. Очите ѝ веднага се скриха зад клепачите, протегнатата ръка уплашено се отдръпна. Ала аз бях очарован от сериозността, с която тя възприемаше тази нищожна дреболия; за да я успокоя, прибягнах към шеговития тон.

— Ах, няма нищо — весело продумах аз, — нищо сериозно. Едно палаво дете ме заля с чай.

Погледът ѝ все още бе неспокоен. Но тя с благодарност намери спасение в игривия тон.

— А хубавичко ли натупахте палавото дете?

— Не — отвърнах аз, изцяло вживян в своята роля. — Не беше нужно. Детето отдавна вече е послушно.

— И вие наистина ли не му се сърдите повече?

— Ни най-малко. Трябваше да го чуете как прелестно каза „моля, извинете“!

— Значи изобщо не сте му обиден?

— Не, отдавна съм му простил и забравил. Само че трябва и занапред да е послушно и, разбира се, да изпълнява всичко, което

поискаме от него.

— И какво да изпълнява?

— Винаги да бъде търпеливо, приветливо и весело. Да не стои продължително на слънце, да прави много излети и точно да спазва препоръките на лекаря. Сега обаче детето трябва да спи, трябва да престане да говори и мисли. Лека нощ.

Подадох ѝ ръка. Беше вълшебно красива — легеше и щастливо ми се усмихваше с блестящите си зеници. Върху дланта ми легнаха топло и успокоено пет тънки пръстчета.

Сетне си тръгнах, а на сърцето ми беше леко. Вече докосвах дръжката на вратата, когато зад гърба ми бликна тих смях.

— Детето сега беше ли послушно?

— Безупречно. Получи голяма шестлица. Но сега спете, спете и не мислете за нищо лошо!

Почти бях отворил вратата, когато смехът ѝ, които преливаше от детинска хитрост, отново ме догони. А гласът ѝ пак долетя откъм възглавниците:

— Забравихте ли какво получава послушното дете, преди да заспи?

— Какво?

— Послушното дете получава целувка за „лека нощ“.

Не ми стана особено приятно. В гласа ѝ припламваха и избухваха палави нотки, които не ми харесваха; и преди това очите ѝ блестяха прекалено трескаво. Ала не ми се искаше да развалям настроението на избухливата девойка.

— Ах, да, разбира се! — продумах привидно небрежно. — Щях да забравя.

Изминах няколко стъпки до леглото ѝ и по внезапната тишина разбрах, че дъхът ѝ е секнал. Очите ѝ неотлъчно следяха моите движения, а главата ѝ неподвижно легеше върху възглавниците. Не помръдваше нито ръката, нито пръстите си, само очите ѝ се движеха заедно с мен — не ме изпускаше от погледа си.

„По-бързо, по-бързо!“, помислих аз с нарастваща неловкост: припряно се наведох и едва докоснах с устни челото ѝ. Нарочно докоснах кожата ѝ съвсем бегло и едва усетих отблизо неясното ухание на нейните коси.

Ала тогава и двете ѝ ръце, които явно ме бяха очаквали под завивката, внезапно се вдигнаха към мен. Сграбчиха ме, стиснаха слепоочията ми и преди да успея да извърна главата си, дръпнаха устните ми от челото ѝ и ги положиха върху нейните устни. А те се притиснаха така страстно, горещо и жадно, че зъбите ѝ звъннаха върху моите; в същото време гърдта ѝ се надигна и жадно се изпъна нагоре, за да докосне моето приведено тяло. Никой никога не ме бе целувал така неистово, така отчаяно и жадно като това сакато дете.

А тя не можеше да се насити, не можеше да се насити! Притискаше ме към себе си с такава шеметна сила, че дъхът ѝ секна. Сетне ръцете ѝ отслабнаха, възбудено се плъзнаха от слепоочията и се заровиха в косите ми. И пак не ме пусна. Само за миг се отдръпна като омагьосана, за да ме погледне в очите, после отново ме притегли към себе си и с неистова и някак си безсилна жажда безразборно и горещо започна да ме целува по страните, по челото, по очите, по устните. И при всяка целувка простенваше:

— Глупчо... глупчо... ах ти, глупчо... — И още по-горещо: — Ти, ти, ти...

Притискаше се все по жадно, по-страстно, докосваше ме и ме целуваше все по-буйно и напористо. И внезапно — сякаш се скъса платно — по нея пробяга тръпка... Пусна ме, главата ѝ падна върху възглавниците, само очите ѝ ме заливаха с тържествуващ блясък.

Сетне бързо се извърна и прошепна морно, ала вече и засрамено:
— Върви си сега, върви си, глупчо... върви си!

Тръгнах, не, по-скоро политнах замаян навън. Още в тъмния проход ме напуснаха и последните ми сили. Трябваше да се опра на стената, защото страшно ми се виеше свят. Значи ето каква била работата! Това значи бе късно разкритата тайна на нейното безпокойство, на нейната необяснима досега агресивност. Ужасът ми бе неописуем. Чувствувах се като човек, който незлобиво се навежда над цвете, а насреща му се хвърля усойница. Ако чувствителната девойка ме беше ударила, наругала, заплюла, щеше по-малко да ме обезкуражи, защото знаех колко е избухлива и по всяко време бях готов за всичко с изключение на едно — че болната, недъгавата девойка може да обича и да копнее да бъде обичана! Че това дете, това полусъщество, това незряло и безпомощно създание би се *осмелило* (не мога да се изразя другояче) да люби и желае с опитната и чувствена любов на истинска жена! Бях помислил за всичко, но не и за това, че низвергнатата от съдбата девойка, която нямаше достатъчно сили да влачи собственото си тяло, мечтае да има любим, който да я обича, че така превратно е разтълкувала моите многократни посещения, правени единствено от състрадание. Ала в следващата секунда ужасът отново ме разтърси, защото проумях, че тъкмо моето собствено страстно състрадание е главният виновник за всичко: девойчето, усамотено и изоставено от целия свят, очакваше от мен — единствения мъж, който всекидневно и съчувствено го посещаваше в затвора му, от мен, шута на своето състрадание — други, по-нежни чувства! Аз обаче, жалък глупак, неизлечимо болен от своята наивност, съзирах в нея само страдалката, само сакатата девойка, съзирах детето, ала не и жената. Нито за миг — дори и най-бегло! — не си бях представил, че одеялото покрива голо тяло, което диша, чувства, очаква, тялото на жена, която като всички други желае и иска да бъде желана — аз, двадесет и пет годишният младеж дори не бях и сънувал, че болните, сакатите, незрелите, състарените, отблъснатите и белязани жени също се осмеляват да обичат. Защото, преди сам истински да е поживял и събрал знания, младият и неопитен човек почти винаги изгражда представите си според разказаното и прочетеното; преди сам да е набрал опит, той неизбежно мечтае с чуждите представи и примери. Само че в книгите, пиесите и кината — тези опростявания и опошлявания на действителността! — се желаеха един друг изключително само млади, красиви, образцови люде; ето защо бях

решил — по тази причина бяха и от някои авантюри, — че човек трябва да бъде твърде привлекателен, твърде надарен, твърде предпочитан от съдбата, за да привлече върху себе си симпатиите на една жена. В общуването си с двете девойки бях запазил своята простота и непринуденост само защото предварително бях изключил всякаква еротичност на нашата връзка и никога не се бях усъмнил, че двете са могли да видят в мен и нещо повече от симпатично момче и добър приятел. И докато понякога бях усещал чувствената хубост на Илона, никога не бях възприемал Едит като същество от друг пол; през ума ми никога не бе минала и най-беглата мисъл, че в посърналото ѝ тяло тръпнат същите органи, а в душата ѝ бушуват същите страсти като при другите жени. Едва от този миг нататък започнах постепенно да проумявам (писателите обикновено премълчават тези неща), че тъкмо уродливите, белязаните, грозните, повехналите, недъгавите и отритнатите желаят много по-страстно и по-опасно, отколкото щастливите и здравите, те любят с фанатична, мрачна, черна любов и нито една земна страст не е по-жадна и по-отчаяна от безсмислената и безнадеждна страст на тези онеправдани чада на господа бога, които виждат оправдание за своето земно съществуване единствено когато обичат и когато са обичани. Аз, неопитният и неизкушеният човек, никога не се бях осмелил да допусна съществуването на тази страховита тайна: тъкмо от най-дълбоката бездна на отчаянието изригват най-ожесточените, най-паническите вопли за живот! Едва в тази секунда новото знание се връза в мен като нажежено желязо.

„Глупчо!“ — сега разбрах защо от устните ѝ се бе изтръгнала тъкмо тази дума, когато чувствата ѝ я бяха победили и тя копнееше да ме докосне с полуоформената си гръд. „Глупчо!“ — да, тя бе права да ме нарече така! Изглежда, всички още от първия миг бяха прозрели чувствата ѝ: бащата, Илона, слугата и целият персонал. Всички от самото начало са се досещали за нейната любов, за страстта ѝ, сигурно са се досещали с ужас и вероятно с лоши предчувствия — само аз не подозирах нищо, аз, шутът на своето състрадание, разиграващ ролята на добро, послушно и простовато другарче, което се смее с цяло гърло и не забелязва, че разбунената душа на момичето се терзае от моето неразбиращо, неразбираемо неразбиране. Бях заплетен в интригата като жалък герой от лоша комедия и всички зрители отдавна бяха разбрали това — но не и аз. Само глупакът не знаеше нищо и

продължаваше да играе своята роля напълно сериозно и безгрижно, без да проумява в каква мрежа е попаднал, докато останалите от самото начало са вникнали във всяка нейна брънка и нишка; вероятно цялата къща беше наблюдавала как залитам с вързани очи, как играя на сляпа баба с чувствата ѝ, докато тя най-сетне насила бе смъкнала превръзката от очите ми. Но както една-единствена светлинка е достатъчна да озари едновременно десетки предмети в стаята, така и аз със закъснение — с огромно закъснение! — и срам разгадах безброй подробности от последните седмици. Едва сега се досетих защо всеки път се огорчаваше, щом шеговито я наричах „дете“ — нея, която тъкмо в моите очи не искаше да бъде дете, а жена и желана любима! Едва сега проумях защо устните ѝ тръпнеха неспокойно, когато нейната неподвижност видимо ме трогваше, защо така ожесточено мразеше моето състрадание — вероятно инстинктът ѝ на жена пророчески усещаше, че състраданието е благо сестринско чувство и жалък заместител на истинската любов. Клетата девойка! Как ли се е надявала поне на една дума или знак на разбиране, които така и не получи; колко ли е страдала от моята бърлива непринуденост — та нали в същото време се е пекла на жаравата на своето нетърпение и с тръпнеща душа е очаквала, очаквала е първия жест на нежност или поне е разчитала най-сетне да забележа нейната страст! А аз, аз не съм ѝ казвал нищо, нищо не съм сторил, но съм продължавал да идвам; тази моя всекидневна поява е засилвала надеждите ѝ и в същото време съм я смазвал с душевната си глухота — какво по-разбираемо от това, че в крайна сметка нервите са ѝ изневерили и тя ме е сграбчила като своя плячка!

Всичко това бясно се въртеше в главата ми, а аз се придържах за стената на тъмния проход като ударен от гръм. Не ми достигаше въздух, а краката ми бяха подкосени почти като нейните. На два пъти се опитах да се придвижа напред и едва третия път успях пипнешком и със залитане да се добера до дръжката на вратата. „Това е вратата на салона — бързо съобразих аз, — вляво е другата, която води към вестибюла, там са сабията и фуражката ми. Значи бързо ще прекося помещението и дим да ме няма, ще изчезна, преди да е дошъл слугата. Надолу по стълбището — и ще си плюя на петите! Да се спасявам от този дом, преди да съм срещнал някого, комуто ще трябва да давам обяснения! Да се махам, да избегна бащата, Илона, Йозеф, всички,

които ме оставиха да се оплета като последен глупак! Да се махам, побързо да се махам!“

Ала твърде късно! В салона ме очакваше — вероятно бе чула стъпките ми — Илона. Едва ме съгледа, и изражението ѝ се промени.

— О, Богородице, какво ви е? Страшно сте блед... Да не би... с Едит пак да се е случило нещо...

— Не, нищо — със сетни сили промълвих аз и понечих да продължа по-нататък. — Струва ми се, че вече е заспала. Простете, трябва да се прибирам.

Ала в рязкото ми поведение навярно е имало нещо страховито, защото Илона решително ме хвана за ръката и насила ме накара да седна на едно кресло.

— Хайде, поседнете мъничко. Трябва да дойдете на себе си... Косите ви... какво се е случило с косите ви? Съвсем са разрошени... Не, останете — исках да скоча, — ще донеса коняк.

Изтича до бюфета, напълни чашата, а аз я изпих на един дъх. Илона с безпокойство проследи как разтреперан сложих чашата настрана (никога досега в моя живот не се бях чувствувал толкова слаб и изтощен). Сетне тихо приседна до мен и безмълвно зачака; само понякога внимателно ме стрелваше с обезпокоения си взор, поглеждаше ме така, сякаш съм болен. Най-сетне ме попита:

— Едит... каза ли ви нещо... имам предвид нещо, което... ви засяга лично?

По съпричастието ѝ усетих, че се досеща за всичко. Бях твърде слаб, за да се браня. Само тихо продумах:

— Да.

Не се и помръдна. Нищо не каза. Само забелязах, че дишането ѝ внезапно се ускори. Внимателно се приведе към мен.

— Наистина ли... го забелязвате едва сега?

— Нима можех да подозирам подобно нещо... такава безсмислица! Такава лудост!... Как ѝ е дошло наум... защо аз... защо тъкмо аз?...

Илона въздъхна:

— Господи! А тя постоянно си мислеше, че идвате само заради нея... Че само заради това ни навестявате. Аз, аз не вярвах, че е така, защото вие... бяхте така непринуден и така... сърдечен, но... по друг начин. От първия миг се опасявах, че не изпитвате нищо друго, освен

състрадание. Но как можех да предупредя клетото дете, можех ли да проявя такава жестокост, да го лиша от една заблуда, която го правеше толкова щастливо?... От много седмици насам тя живее единствено с мисълта, че вие... И когато постоянно ме питаше дали смятам, че наистина я обичате — не можех да бъда жестока... Длъжна бях да я успокоявам, да ѝ вдъхвам сили.

Повече не бях в състояние да се сдържам:

— Не, напротив, длъжна сте да я разубедите, непременно да я разубедите! Та това е безумие от нейна страна, треска, детинска прищявка... нищо повече от обичайната влюбеност на девойче заради униформата. Ако утре се появи друг, той ще стане избраникът. Трябва да ѝ обясните това... Длъжна сте навреме да я разубедите. Чиста случайност е, че съм идвал да я навестявам аз, а не някой друг, някой по-добър сред моите другари. На нейната възраст това отминава много бързо...

Ала Илона тъжно поклати глава.

— Не, драги приятелю, не се заблуждавайте. При Едит това е сериозно, ужасно сериозно и с всеки изминал ден става дори все по-опасно... Не, драги приятелю, за нея то е толкова сериозно, че аз не бих могла току-така да ви освободя от него. Ех, ако знаехте само какво става в този дом... По три, по четири пъти на нощ звънецът внезапно издрънчава, безцеремонно ни събужда и когато притичаме до леглото ѝ, обзети от страх, че нещо се е случило с нея, я намираме разстроена да се взира напред и с все същия, все същия въпрос: „Как мислиш, не ме ли обича поне малко, съвсем, съвсем мъничко? Не съм чак толкова грозна...“ Сетне иска огледало, но веднага го захвърля и в следващия миг сама осъзнава, че онова, което върши, е безумие, а след два часа всичко се повтаря. В своето отчаяние пита баща си, Йозеф, слугинчетата; дори тайно нареди да повикат онази циганка от завчера — спомняте ли си я? — за да чуе повторно предсказанията ѝ... Вече пет пъти ви писа писма, дълги писма, които всеки път накъсваше на парчета. От сутрин до вечер, от ранни зори до късна нощ, не мисли и не говори за нищо друго. Ту иска от мен да отида при вас и да ви питам дали я обичате, дали поне малко я обичате, ту се измъчва дали... дали не ви досажда, защото все си мълчите и се изплъзвате. Незабавно, незабавно да съм идеала при вас, да съм ви намерила, където и да сте — вдига шофьора на крак, изкарват колата! По три,

четири, пет пъти ми втълпява всяка дума, която трябвало да ви кажа, всеки въпрос... И в последния миг, когато вече съм излязла във вестибюла, звънецът отново издрънчава и както съм с шапка и палто, се връщам обратно, за да се закълна в живота на майка си, че няма да изрека и най-малкия намек по този въпрос. Ах, какво знаете вие! За вас всичко приключва, щом затворите вратата след себе си. Ала вие едва сте си отишли, когато тя ми повтаря всяка дума, която сте й казали, и ме пита какво мисля и дали вярвам... Ако й кажа: „Не виждаш ли колко те обича“, тя започва да ми крещи: „Лъжеш! Не е вярно! Днес не ми каза нито една нежна дума!“, ала в същото време иска да чуе всичко още веднъж, по три пъти й го повтарям и я заклевам... И на това отгоре и старецът! Оттогава съвсем се е разстроил, а ви обича и боготвори като собствено дете. Ако можехте да го видите как по цели часове седи с морен поглед до леглото й, милва я и я успокоява, докато най-сетне заспи. А после по цяла нощ неуморно снове нагоре-надолу, нагоре-надолу из стаята си... Ама вие... вие действително ли нищо не бяхте забелязали?

— Нищо! — извиках аз с всичка сила, невъздържано и отчаяно. — Не, кълна ви се, нищо! Съвсем нищо! Нима смятате, че щях да идвам, да присядам до вас, да играя на шах или на домино или да слушам грамофонни плочи, ако се досещах какво става тук?... Но как е могла да се поддаде на заблудата, че аз... че тъкмо аз... как може да иска от мен да приема сериозно това безумие, тази детинщина?... Не, не, не!

Понечих да скоча; мисълта, че съм обичан против волята си, неимоверно ме терзаеше, но Илона енергично ме хвана за ръката.

— Спокойно! Заклевам ви, драги приятелю, не се вълнувайте и преди всичко, умолявам ви, малко по-тихо! Тя чува и през стените. И моля ви, за бога, не бъдете несправедлив. Клетницата възприе като някакво знамение, че онази вест дойде тъкмо от вас, че тъкмо вие бяхте човекът, който пръв разказа на баща й за новото лечение. Оная нощ той изтича право при нея и я събуди. Наистина не бихте могли да си представите как двамата ридаеха и благодаряха на бога, че злокобното време е свършило; и двамата бяха убедени, че щом Едит се излекува и стане човек като другите, тогава вие... е, няма защо изрично да ви го обяснявам. Именно затова *нямате право* да разстройвате клетото дете тъкмо сега, когато й трябват сили за новото

лечение. Трябва да бъдете неизказано внимателен и — пази боже! — да не допуснете да се досети, че това за вас е толкова... толкова ужасно.

Ала моето отчаяние ме беше направило безпощаден.

— Не, не, не! — заудрях с все сила по облегалката на креслото. — Не, не мога... не искам да бъда обичан, не искам да бъда обичан по този начин... Вече не мога да се преструвам, че не забелязвам нищо, не мога да седя неспринудено и да дрънкам разни любезни празнословия... Не мога! Вие не знаете какво се случи... там в стаята ѝ и... та тя ме е разбрала съвсем превратно! А аз само изпитвах състрадание към нея. Само състрадание, нищо друго, абсолютно нищо друго!

Илона мълчеше и се взираше пред себе си. Сетне въздъхна.

— Да, от самото начало се страхувах от това! Чувствувах го през цялото време... Но, господи! Какво ще стане сега? Как ще ѝ го кажем?

Седяхме безмълвни. Всичко беше изречено. И двамата знаехме, че няма никакъв изход. Внезапно Илона се изправи с напрегнато изражение — личеше, че се вслушва. Почти в същия миг и аз долових откъм входа посърцването на пристигащ автомобил. Сигурно бе Кекешфалва. Илона трепна.

— По-добре е сега да не го срещате... Твърде сте възбуден, за да разговаряте с него неспринудено... Чакайте, бързо ще ви донеса фуражката и сабята, най-лесно ще изчезнете през задната врата към парка. Ще измисля някакво извинение защо не сте могли да останете за вечеря.

Донесе вещите ми с един скок. За щастие слугата беше изтичал към колата; незабелязано успях да мина край административните постройки, сетне в парка ускорих крачките си, подгонен от неудържим страх, че мога да срещна някого, който да ме заговори. За втори път бягах от съдбовния дом, сгушен и уплашен като крадец.

Аз, неопитният младок, досега винаги бях предполагал, че няма по-страшна сърдечна мъка от любовния копнеж и любовните терзания. Ала в този час започнах да проумявам, че има още една, навярно непоносима мъка от копнежа и терзанието, а именно: да бъдеш обичан против волята си и да не си в състояние да се защитиш срещу

напористата страст; да виждаш как човекът до теб изгаря в огъня на своето желание, да го наблюдаваш безпомощно, да не намираш в себе си воля, възможност и сила да го изтръгнеш от пламъците. Онзи, който се е влюбил нещастно, от време на време съумява да обуздае страстта си, защото е не само създание, но и създател на своята мъка; ако влюбеният не е в състояние да потисне страстта си, той поне знае, че страда по собствена вина. Ала безнадеждно е положението на човека, който е обичан, без сам да обича, защото размерите и границите на чуждата страст не са му подвластни, защото всяка воля си остава безволева, щом те желае друг. Навярно само мъжът може в пълна степен да усети безизходността от подобна връзка, защото принудителната му съпротива се превръща за него едновременно в бич и вина. Защото, когато една жена се бори срещу нежелана страст, тя всъщност несъзнателно се подчинява на законите на своя пол; жестът на първоначална съпротива е извечен и вроден за всяка жена и когато се съпротивлява, макар и обзета от най-страстен копнеж, жената не може да бъде наречена безчовечна. Ала много по-страшно е, когато съдбата размени везните, когато жената е преодоляла своя свян до такава степен, че разкрива на мъжа своята страст, и без да е уверена в неговата любов, му предлага своята, а той, предметът на нейната страст, остава непристъпен и студен! Това е възел, който не може да бъде разплетен, защото не отговориш ли на желанието на една жена, ти потъпкваш и нейната гордост, засягаш чувството ѝ за свян; когато отхвърлиш любовта на жената, ти винаги засягаш най-възвишените ѝ чувства. Напразна е по-сетнешната нежност при раздялата, безсмислени са всички учтиви, уклончиви слова, унижително е всяко предложение за чисто приятелство, щом жената вече е издала своята слабост — всяка съпротива на мъжа неминуемо се превръща в жестокост, когато не приеме любовта; без да е виновен, той си навлича вина. Страшни, неразкъсваеми вериги! Доскоро си се чувствувал свободен, разполагал си със себе си и на никого с нищо не си бил длъжен; ала внезапно те погват и обграждат, неволно се превръщаш в плячка и мишена на чужди страсти. Покъртен до дъното на душата си, проумяваш: сега денем и нощем някой те очаква, мисли за теб, копнее и страда за теб — и то жена, непозната жена! Тя иска, жадува, желае те с всяка клетка от своето същество, с тялото, с кръвта си. Исква твоите ръце, коси, устни, твоето тяло, твоята нощ и твой ден, твоите чувства,

твоя пол и всичките ти помисли и мечти. Иска да дели всичко с теб, иска всичко да ти отнеме и да го погълне на един дъх. Винаги, денем и нощем, все едно дали си буден, или спиш, в този свят вече има едно горещо и будно същество, което те очаква, следи и бленува за теб. Напразно не искаш да мислиш за нея — тя постоянно мисли за теб, напразно искаш да избягаш — та ти вече не принадлежиш на себе си, а на нея! Чуждият човек внезапно те понася в себе си като отражение от огледало — не, не така, огледалото приема твоя образ, когато ти доброволно му го дадеш, докато тя, жената, чуждата жена, която те обича, вече те е изпила и смесила с кръвта си. Ти си винаги в нея, тя те носи в себе си, където и да избягаш. Постоянно си пленен, заточен в друг човек, преставаш да бъдеш самият ти, загубваш своята свобода и безгрижност; без да си виновен, се чувствуваш преследван и задължаван; усещаш мисълта за теб като постоянно горещо всмукване. Изпълнен с озлобление и ужас, се виждаш принуден да търсиш страстта на чуждия човек, който изгаря по теб. Тогава разбрах: няма по-безсмислен и безпощаден гнет за един мъж от гнета да бъде обичан против волята си — това е изтезание над всички изтезания и все пак вина без вина.

Никога и през ум не ми беше минавало, че една жена би могла да ме обича така безгранично. Е, често бях слушал хвалбите на своите другари, че тази или онази „тичала след тях“; може би дори весело съм се смял заедно е останалите, когато безцеремонно са разказвали за натрапниците — тогава аз все още не съм и подозирал, че всяка форма на любов, дори най-смешната, най-абсурдната, е неотделима от съдбата на човека и самото безразличие към любовта вече е вина пред нея. Ала чутото и прочетеното доста безславно минава и заминава покрай ушите ни; сърцето е в състояние да прозре същността на чувствата единствено от собствен опит. Първо трябваше сам да изпитам бремето, стоварено върху съвестта ми от чуждата, безсмислена любов, и чак тогава имах право да изпитвам състрадание към тогова или оногова, към този, който насила предлага чувствата си, и към другия, който с все сила се бори срещу чуждото опиянение. Тази отговорност бе отредена тъкмо на мен, ала, размерите ѝ бяха чудовищни! Защото да отблъснеш влюбена жена вече е проява на жестокост и дори на сърдечна суровост; ала колко по-ужасно щеше да бъде моето „Не!“, моето „Не желая!“, изречено към това пламенно

дете! Щях да обидя една болна, още по-болезнено щях да нараня една жена, и бездруго тежко ранена от живота, щях да отнема и последния пристан, и последната искрица надежда от един човек, и без това лишен от вътрешна опора. Знаех как застрашавах и дори убивах това момиче, потресено дори само от моето състрадание, ако си позволах да избягам от неговата любов; със зловеща яснота съзнавах неописуемата вина, която щях да поема против своята воля, ако, неспособен да отвърна на любовта ѝ, поне не се опитам да се престоря на влюбен.

Ала аз нямах никакъв избор. Още преди душата ми да беше проумяла опасността, тялото ми се бе възпротивило на внезапната прегръдка. Инстинктите винаги се оказват по-мъдри от нашите трезви помисли; още в първата секунда на уплаха, когато се изтръгнах от нейната натрапена нежност, аз вече смътно предчувствувах всичко, което ще последва. Знаех, че никога няма да проявя самоотвержеността да обичам недъгавата девойка така, както ме обичаше тя; нещо повече — дори нямаше да намеря достатъчно състрадание в себе си, за да *изтърпя* нейната изпепеляваща страст. Още в първия миг на вътрешно бягство аз вече съзнавах: тук няма никакъв изход, никакъв среден път. Безсмислената любов щеше да причини нещастieto на единия или на другия, а може би и на двамата.

Не помня как съм се добрал тогава до града. Зная само, че вървах много бързо и че в мен пулсираше една-единствена мисъл: „По-далеч! По-далеч! По-далеч от този дом, по-далеч от тази примка, бягай, бягай, изчезвай! Кракът ти повече да не е стъпил в тая вила, да не си зърнал повече тия хора и изобщо никакви хора повече! Скрий се, направи се на невидим, не поемай вече никакви задължения, не се заплитай в нищо!“ Помня, че се опитам да мисля и за бъдещето: ще си подам оставката, ще заема отнякъде пари и сетне ще избягам надалеч, толкова далеч в света, че безумната страст да не успее да ме стигне; ала това бяха по-скоро мечти, отколкото трезви разсъждения, защото в слепоочията ми постоянно се забиваше едно и също слово: по-далеч, по-далеч, по-далеч, само по-далеч оттука!

По прашните си обувки и по раздраните от трънаците панталони по-късно разбрах, че сигурно съм бягал направо през ливадите; във всеки случай, когато най-сетне се озовах на главната улица, слънцето

вече се беше скрило зад покривите. И като същински лунатик подскочих, когато някой неочаквано ме тупна отзад по рамото.

— Хей, Тони, ето те и теб! Крайно време беше да те пипнем! Претърсихме всяко кътче заради теб и тъкмо се канехме да телефонираме в твоя рицарски замък...

Около мен стояха четирима другари; познах вездесъщия Ференц, Йожи и ротмистъра граф Щайнхюбел.

— Трябва да побързаме! Представи си, неочаквано пристигна Балинкай, от Холандия или от Америка, един господ го знае откъде! Поканил е за тази вечер всички офицери и подофицери. Ще дойдат полковникът и майорът, ще има голям пир в „Червеният лъв“, в осем и половина. Слава богу, че те открихме, старецът щеше да се сърди, ако беше офейкал! Нали знаеш, че Балинкай му е слабото място; когато дойде, всички трябва да сме налице.

Още не се бях опомнил напълно смаяно попитах:

— Кой е пристигнал?

— Балинкай! Какво се пулиш? Да не би да не познаваш Балинкай?

Балинкай ли? Кой Балинкай? В главата ми все още цареше пълно безредие, с мъка успях да измъкна това име като от купчина прашни вехтории. Ах, да — Балинкай! Някога е бил „черна овца“ в нашия полк. Много преди моята поява в гарнизона служел тук като подпоручик, бил най-добрият ездач, най-големият хаймана в полка, страстен картоиграч и женкар. Ала сетне станала някаква неприятна история, така и не разбрах каква точно; във всеки случай за двадесет и четири часа се простил с униформата, а сетне кръстосал целия свят. За него се разказваха какви ли не чудати истории. В края на краищата отново си стъпил на краката, защото в Кайро, в хотел „Шепърдс“, пипнал някаква баснословно богата холандка, милионерка, собственица на дружество със седемнадесет кораба и множество плантации в Ява и Борнео, и оттогава се превърнал в наш невидим покровител.

Изглежда, нашият полковник Бубенчич навремето беше измъкнал този Балинкай от голяма каша, защото верността на Балинкай към него и към полка си оставаше наистина трогателна. Всеки път, когато пристигнеше в Австрия, той нарочно прескачаше до гарнизона и така безразсъдно пилееше парите си, че градът седмици

след неговото заминаване продължаваше да говори за това. Да облече старата униформа за една вечер, да седне сред старите си другари — всичко това бе станало за него вътрешна потребност. Когато весело и непринудено се разположеше на офицерската маса, направо си личеше, че в зле боядисания и опушен салон на „Червеният лъв“ той се чувства сто пъти по у дома, отколкото в своя феодален замък край някой от амстердамските канали: ние бяхме и си оставахме негови деца, негови братя, неговото истинско семейство. Всяка година той определяше награди за нашите конни състезания, за Коледа редовно пристигаха два-три сандъка отбрани ракии и бурета е шампанско, а за Нова година полковникът с пълна увереност можеше да изтегли от банката солиден чек, за да попълни офицерската ни каса. Всеки, който носеше улански мундир с петлиците на нашия полк, можеше да разчита на Балинкай в труден момент: едно писмо беше достатъчно, за да оправи всичко.

По всяко друго време възможността да се срещна с тази знаменитост би ме зарадвала истински. Но аз бях толкова разстроен, че мисълта за веселие, шумни тостове и речи ми се стори най-непоносимото нещо на този свят. Ето защо побързах да се извиня, че не се чувствам добре. Ала Ференц изкрещя:

— Изключено! Днес няма да се измъкнеш! — Хвана ме под ръка и аз бях принуден да отстъпя.

И докато ме теглеха напред, замаяно слушах разговора им: как и на кого Балинкай вече е помогнал в затруднение, как незабавно намерил служба за своя шурей и че бихме направили по-бърза кариера, ако постъпим на някой от неговите кораби или заминем за Индия. Йожи, този сух и заядлив младеж, от време на време наливаше оцет във възхвалните химни на добрия Ференц:

Дали полковникът щеше да приема тъй мило своя любимец шегуваше се той, — ако Балинкай не беше хванал на въдицата си тая тлъста холандска риба, а? Впрочем говори се, че била дванадесет години по-стара от него.

— Щом е решил да се продава, то поне нека да е по-скъпичко — разсмя се граф Щайнхюбел.

Едва сега, след толкова време, ми се струва странно, че въпреки моята зашеметеност всяка дума от този разговор се е запечатала в паметта ми. Често се случва замъгляването на трезвите мисли

тайнствено да се съпътствува от силна нервна възбуда и когато влязохме в големия салон на „Червеният лъв“, аз доста задоволително успях да се справя със задачите си благодарение на хипнозата от дисциплината. А задачи не липсваха. Беше донесен целият запас от транспаранти, знамена и емблеми, които инак блестяха единствено на полковия бал, неколцина ординарци забиваха гвоздеи по стените с шумно задоволство, наблизко Щайнхюбел наставляваше тръбача кога и как да изсвири туш. Йожи, който пишеше най-четливо, получи задача да напише менюто, в което всички блюда имаха хумористично язвителни имена, а мен натовариха с ролята на разпоредител. Междувременно слугата вече подреждаше масите и столовете, а келнерите носеха звънки батареи вино и шампанско, които Балинкай беше докарал от Виена — от хотел „Захер“ — в своя автомобил. Странно наистина, но тази шумотевица ми действуваше благотворно, защото заглушаваше тъпите удари и въпроси върху слепоочията ми.

Най-сетне в осем часа всичко беше приготвено. Оставаше да прескочим до казармата, където бързо да се стегнем и преоблечем. Ординарецът ми вече беше уведомен. Мундирът и лачените ботуши бяха готови. Бързо подложих главата си под студената вода и хвърлих един поглед към часовника: имах още десет минути. Нашият полковник изискваше от нас невероятна точност. Чевръсто се съблякох, захвърлих прашните обувки, ала тъкмо заставах пред огледалото по долни дрехи, за да вчеша разчорлените си коси, някой похлопа на вратата.

— Не съм си вкъщи! — заповядах на своя ординарец.

Кузма изтича послушно навън и шепнешком размени няколко думи в антрето. Сетне се върна с писмо в ръка.

Писмо ли? За мен? Както бях по риза и бельо, взех синия правоъгълен плик, дебел и тежък като истински колет, и ръката ми внезапно пламна. Не бе нужно да поглеждам почерка — вече знаех от кого е писмото.

„Остави го за после! — мигновено ми пошепна инстинктът. — Не го чети, недей да го четеш сега!“ Ала против волята си вече бях скъсал плика и се зачетох в писмото, което все по-силно шумолеше в ръцете ми.

Това бе писмо от шестнадесет страници, написано развълнувано и на един дъх, писмо, което човек може да напише или получи само веднъж в живота си. Изреченията неудържимо се стичаха едно след друго като кръв от разкъсана рана, без нов ред, без препинателни знаци, думите се надбягваха, надпреварваха, надскачаха. И до ден-днешен, след толкова години, аз виждам всеки ред, всяка буква от това писмо; по всяко време на деня и нощта бих могъл да го повтора наизуст от началото до края, страница по страница — толкова често съм го препрочитал! В продължение на месеци след онзи ден носех в джоба си свитъка синя хартия и постоянно го вадах — у дома, в казармата, в землянките и край лагерните огньове през войната; едва когато отстъпвахме от Волиния — тогава нашата дивизия бе обкръжена от неприятеля, — ме обзе страх, че тази изповед, направена в миг на екстаз, би могла да попадне в чужди ръце. Тогава унищожих писмото.

„Писах ти вече шест пъти — така започваше то, — ала всеки път късах писмата си. Защото не исках да се издавам, не исках. Владеех се, докато имах сили. Много седмици се борих със себе си, за да скрия своите чувства от теб. Всеки път, когато идваше при нас приветлив и нищо неподозиращ, аз заповядвах на ръцете си да не треперят, а на погледа си — да изразява безразличие, за да не те смутя; често дори нарочно се държах грубо и язвително, само и само да не се досетиш как сърцето ми изгаря за теб — опитах всичко, което е по силите на един човек, дори свръх силите му. Ала ето че днес не издържах. Кълна ти се, това стана против волята ми, победена бях изневиделица. Просто не разбирам как стана; сетне толкова се срамувах, че ми се искаше сама да се бия и бичувам. Защото зная, да, зная каква лудост, какво безумие е сама да се натрапвам. Сакатите, недъгавите нямат право да обичат; самата аз изпитвам погнуса и отвращение от себе си — как тогава няма да бъда бременна и за теб, аз, смазаното, разнебитеното създание? Такива като мен, зная го, нямат право да обичат, а още по-малко — да бъдат обичани. Трябва да се сврат в някой ъгъл и да пукнат, а не да тровят със своето присъствие живота на другите хора — да, зная всичко това и ми се иска да умра, задето го зная. Никога не бих се осмелила да ти се натрапя, ала нали тъкмо ти ме дари с увереност, че скоро ще престана да бъда жалкият урод, който съм сега? Че ще се движа, че ще ходя като другите, като милионите, които дори

не знаят, че всяка свободно сторена стъпка е божия милост и истинско чудо! Твърдо бях решила да се преструвам до мига, в който действително стана човек, жена като другите и може би — може би!!! — достойна за теб, любими. Но моето нетърпение, моята жажда да оздравея бяха толкова неудържими, че в секундата, в която ти се приведе над мен, *повярвах*, искрено повярвах, искрено и безумно повярвах, че вече съм другата, новата, оздравялата! Така дълго копнях и мечтах за това, че щом усетих твоята близост, за миг забравих проклетите си нозе — виждах само теб и се усещах като онази, която искам да бъда за теб. Нима не можеш да разбереш, че човек е в състояние да сънува и наяве, след като години наред е сънувал все един и същ сън — и денем, и нощем? Повярвай ми, любими — обърка ме единствено безумната заблуда, че вече съм се избавила от болестта; единствено нетърпението, че вече не съм низвергната и саката накара сърцето ми така бясно да изхвъркне от моята гръд. Опитай се да разбереш: толкова отдавна, толкова безкрайно копнея за теб!

Ала ето че ти узна това, което никога не трябваше да узнаеш, преди действително да съм се изправила на крака. Сега знаеш също заради кого желая да бъда излекувана — само заради един човек на този свят, само заради теб! Само заради теб! Прости ми безкрайно, любими, тази любов и знай, че те умолявам само за едно: не се страхувай и не се ужасявай от мен! Недей да си мислиш, че след като веднъж съм проявила настойчивост, ще продължа и занапред да те притеснявам, че — жалка и противна дори на себе си — ще се опитам да те задържа. Не, кълна ти се — никога вече не ще усетиш моята настойчивост, ще бъда неосезаема за теб. Просто ще чакам, ще чакам търпеливо, докато господ се смили над мен и ме сподоби с изцеление. Ето защо те моля, умолявам те, не се страхувай, любими, от моята любов, помисли — ти, който изпитваше към мен състрадание като никой друг, — помисли колко ужасна е моята безпомощност, как съм прикована към своето кресло, неспособна да пристъпя дори една крачка, безсилна да те последвам, да изтичам към теб! Помисли, помисли само, че съм затворница, която е осъдена да чака в своята килия, с търпеливо нетърпение да те чака да дойдеш и да ме дариш за един час с твоето присъствие, да ми позволиш да те погледна, да чуя гласа ти, да усетя твоето дишане, твоята близост — това е единственото щастие, което за пръв път ми е отредено през всичките

тези години. Помисли, представи си само: аз лежа, лежа и чакам ден и нощ, всеки час е безкраен, едва понасям напрежението. А сетне ти идваш и аз не мога да скоча като някоя друга, не мога да изтичам насреща ти, не мога да те прегърна, да те задържа. Трябва да седя и да се владея, да се прикривам и преструвам, да внимавам за всяка своя дума, за всеки поглед, за всяка интонация на гласа, само за да не си помислиш, че се осмелявам да те обичам! И все пак повярвай ми, любими, дори това мъчително щастие си оставаше за мен щастие и аз всеки път бях горда и доволна от себе си, задето още веднъж съм съумяла да се престоря и че ти си си отишъл без подозрения, свободен и необременен, неразбрал за моята любов; само аз продължавах да се мъча, само аз знаех колко безнадеждно те обичам.

Ала сега и това стана. И тъй като, любими, вече не мога да лъжа и да отричам своите чувства към теб, умолявам те да не бъдеш жесток към мен; и най-клетото, най-жалкото създание не е лишено от гордост, ето защо не бих могла да понеса твоето презрение, задето не можах да усмиря сърцето си! Не си длъжен да отвърщаш на моята любов — не, кълна се в бога, който ще ме дари с изцеление и спасение, че и не помислям за подобна дързост! Дори насън не смея да се надявам, че би могъл да ме обичаш такава, каквато съм днес — не искам, ти знаеш това, никакви жертви, никакво състрадание от теб! Не искам нищо друго, освен да ми *позволиш* да чакам, безмълвно да чакам мига, който най-сетне ще настъпи! Зная, че дори тази молба е твърде голяма. Ала нима действително е прекалено да дариш на един човек това малко, това нищожно щастие, което не отказваме дори на куче — щастието безмълвно да погледне понякога своя господар? Нима трябва да бързаме да го отритнем, да го накажем с презрение? Защото, признавам ти това, само едно нещо не бих могла да понеса: ако аз, жалкото създание, съм ти станала противна, задето се издадох. Ако пожелаеш да ме накажеш въпреки собствения ми срам и отчаяние. Тогава ще ми остане само един път и ти знаеш кой е той. Аз ти го показвах.

О, не, не се бой, та аз не те заплашвам! Не искам да те плаша, не искам вместо любов да изтръгна от теб състрадание — единственото, с което твоето сърце ме е дарило до този миг. Трябва да се чувствуваш напълно свободен и безгрижен — за бога! — не желая да те обременявам със своето бreme, не желая да ти навличам вина, за която

ти си невинен; искам едно-единствено нещо: да ми простиш и да забравиш всичко, което се случи, да забравиш онова, което казах, онова, което си признах. Дай ми само това успокоение, само тази малка и жалка сигурност! Отговори ми веднага, стига ми само една дума, че не съм ти станала противна, че отново ще ни навестяваш, сякаш нищо не се е случило: не можеш да си представиш колко се боя да не те загубя! От мига, в който вратата се хлопна след теб, не знаех защо ме измъчва смъртен страх, че съм те видяла за последен път. Ти беше толкова блед, погледът ти издаваше такъв ужас, когато те пуснах, че макар и да горях, по мен внезапно полазиха ледени тръпки. Зная — слугата ми каза, — че веднага си избягал от къщи; изведнъж си изчезнал заедно с фуражката и сабята. Напразно те търси — и в моята стая, и навсякъде: знам, че ти избяга от мен като от прокажена, като от чумава. Но не, любими, не, не те упреквам, разбирам те! Тъкмо аз, понеже сама се плаша от себе си, щом видя тези дървета по краката си, тъкмо аз, понеже зная колко зла, капризна, груба и непоносима съм станала със своето нетърпение — тъкмо аз най-добре мога да разбера какъв ужас всявам наоколо. О, колко добре разбирам защо хората бягат и тръпнат от страх, когато ги нападне чудовище като мен! И все пак умолявам те да ми простиш, защото без теб няма да имам нито дни, нито нощи, а само отчаяние. Изпрати ми една бележка, само няколко думи или празен лист, цвете или какъвто и да е знак! Нещо, по което да разбера, че не ме отблъскваш, че не съм ти опротивяла. Помисли, заминавам за цели месеци, и то само след няколко дни — след осем или десет дни мъките ти ще свършат. И макар че моите мъки тогава ще бъдат хилядократно по-големи, защото ще се лиша от теб за седмици и месеци, недей да мислиш за мен, мисли само за себе си, така както аз мисля само за теб, само за теб! След осем дни ще бъдеш свободен — но ела още веднъж, а сега ми изпрати поне една дума, дай ми знак! Не ще мога да мисля, да дишам, да чувствавам, докато не разбера дали си ми простил; не искам, не мога да продължа живота си, ако ми отнемеш правото да те обичам.“

Четях... Четях... И започвах отначало. Ръцете ми трепереха, а слепоочията ми тупяха все по-силно — бях ужасен и потресен, че ме обичат с такова отчаяние.

— Ех, и ти! Още се мотаеш по долни гащи, а ние като последни глупаци те чакаме оттатък! Целият състав се е събрал, Балинкай също,

вече губим търпение, полковникът всеки миг ще се появи, а ти знаеш как се разбеснява, щом някой от нас закъснее. Фердл специално ме накара да отскоча дотук, за да проверя дали нещо не ти се е случило, а ти си седиш и си четеш сладки писъмца... Хайде, побързай, по-живо, по-живо, иначе и на двама ни ще извият вратовете!

Ференц беше нахълтал в стаята ми. Ако по братски не беше стоварил тежката си лапа върху моето рамо, нямаше дори да го забележа. В първия момент не проумях нищо. Полковникът ли? Изпратил е за мен? Балинкай? Ах, да, да, спомням си — тържествената вечеря в чест на Балинкай! Побързвам да грабна панталона и мундира и със заучената бързина от кадетското училище машинално ги обличам, без да мисля какво правя всъщност. Ференц ме наблюдава със странно изражение:

— Ама какво става с теб?! Ти май не си на себе си! Да не би да си получил лоши вести отнякъде?

Бързам да отрека.

— Ами! Идвам.

С три скока се озоваваме на стълбището. Ала аз повторно се втурвам назад.

— Дявол те взел, какво те прихваща? — гневно изревава Ференц след мен. Но аз бързо грабвам писмото, което съм забравил на масата, и го пъхвам във вътрешния си джоб. И действително в последния миг влизаме в салона. Около дългата трапеза с форма на подкова се е събрала пъстрата компания, но никой не се осмелява да даде воля на настроението си, преди началствата да са заели своите места: също като ученици след втория звънец, които всеки миг очакват появата на учителя си.

Ето че ординарците широко отварят вратата и щабните офицери влизат в залата с дрънчащи шпори. Като един скачаме от местата си и за миг заставаме „мирно“. Полковникът сяда отдясно, а най-старшият от майорите — от лявата страна на Балинкай. На масата незабавно настъпва оживление, чиниите затракуват, лъжиците потрепват, всички сърбат и бърборят с увлечение един през друг. Само аз седя странно отчужден сред развеселените си другари и постоянно опипвам мундира на мястото, където нещо пулсира и тупти като второ сърце. През мекото тънко сукно всеки път усещам как писмото прошумолява като разпален огън; да, то е тук, движи се и се мести върху гърдите ми

като живо, и докато другите с удоволствие бъррят и си похапват, аз мисля единствено за това писмо и за отчаянието на човека, който го е написал.

Келнерът напразно ми сервира. Не се докосвам до храната, вслушвам се в себе си — това ме парализира, спя сякаш с отворени очи. Отдясно и отляво до мен долитат неясни думи, ала аз не ги разбирам; сякаш всички говорят на чужд език. Пред себе си и до себе си виждам лица, мустаци, очи, носове, устни, униформи, но толкова смътно, сякаш гледам изложена стока през стъклена витрина. Хем съм тук, хем ме няма, безчувствен и все пак зает, защото продължавам да мърморя беззвучно отделни думи от писмото, а от време на време, когато не знам какво следва по-нататък или се объркам, ръката ми трепва, за да бръкне тайно в джоба така, както в кадетското училище вадехме забранени книги в час по тактика.

Тогава долавям енергичното подрънкване на нож по чаша; настана внезапна тишина, сякаш остра стомана е нарязала шума на парчета. Полковникът става и подхваща своята реч. Говори, но в същото време здраво се държи с двете си ръце за масата, а набитото му тяло се клати напред-назад, сякаш е възседнал кон.

— Другари! — рязко и дрезгаво извиква той, ясно изрича всяка дума от добре обмисленото си слово и подмята „р“-то като барабан за атака.

Напрегнато се вслушвам, но главата ми не се подчинява. Долавям само бученето и грохота на откъслечни думи:

— Честта на арррмията... Духът на австрийската конница... Вярррност към полка... старррр дррругаррр... — ала те се смесват с тайнствения шепот на други слова, тихи, умолителни, нежни слова, които се носят сякаш от друг свят — скритото писмо говори: „Безкрайно любими... не се страхувай... не мога да продължа живота си, ако ти ми отнемеш правото да те обичам...“ и отново гръмовното „р“: — ... в чужбина той не забрррави своите дррругаррри... ррродината си... своята Австрррия... — И отново другият глас, като ридание, като сподавен вик: „Позволи ми само да те обичам... дай ми само един знак...“

И ето, като залп изгърмява, изтрещява трикратното „Ура!“ Всички скачат на крака, сякаш повлечени от вдигнатата чаша на полковника, откъм съседната зала отривисто изгърмява уговореният

туш „Да живее!“ Всички се чукат и вдигат на здравица за Балинкай, който изчаква стихването на урагания порой приветствия, за да отговори леко, свободно, духовито. Искал да каже само няколко думи, само това, че въпреки всичко никъде по света не се чувства така добре, както сред старите си другари.

— Да живее полкът! Да живее Негово величество, всемилостивият вожд, императорът! — С тези възгласи речта му свършва.

Щайнхюбел повторно прави знак на тръбача, отново прозвучава туш и всички в хор запяват държавния химн, следван от неизбежната песен на всички австрийски полкове, в която всяка част гордо вплита своето име:

— *Ние, храбрите улани*
от Н-ския полк...

Сетне Балинкай с чаша в ръка тръгва около масата, за да се чукне с всеки поотделно. Болезнено смущан от съседа си, внезапно съзирам две светли очи, които ме поздравяват: „Сервуете, другарю!“ Смаяно кимвам; и едва когато Балинкай се спира пред следващия, се усещам, че съм забравил да се чукна с него. Но всичко отново се стапя в цветната мъгла, където лицата странно се смесват с разни униформи. По дяволите — какъв е този неочакван синкав дим пред очите ми? Да не би другите да са запушили, защо изведнъж ме заля тази гореща вълна? Да пийна, бързо да пийна нещо! Обръщам една, втора, трета чаша, ала не знам какво пия. Само да преглътна неприятната горчилка! Бързо да запуша! Но когато бръквам в джоба за табакерата, отново усещам шумоленето под мундира: писмото! Ръката ми се отдръпва. Сред бесния шум пак долавям разриданите, умотелни слова: „Позволи ми само да те обичам... зная, че е безумие да ти се натрапвам...“

Но ето че една вилица отново издрънчава по чашата, за да ни застави да млъкнем. Това е майор Вондрачек, който използва всеки повод, за да излее поетичната си мания в хумористични стихчета и заядливи песнички. Всички знаем: щом Вондрачек стане и опре респектиращото си шкембенце на масата, щом лицето му добие лукаво

изражение, „веселата част“ на другарската ни вечер неудържимо е започнала.

Застава важно, намества пенснето над далекогледите си очи и тържествено разгъва листовете. Това са стихчета, написани за случая, и той смята, че с тях украсява всяко наше тържество. Този път се е опитал да разкраси житието на Балинкай с „пламенни“ шеги. Няколко другари угодливо се смеят на всеки намек — правят го или от учтивост, или защото малко са си пийнали. Последната шега действително е сполучлива и цялата компания бурно закрепцява:

— Браво! Браво!

Ала аз внезапно съм обзет от ужас. Грубият смях като ноктеста лапа се забива в сърцето ми. Как могат да се смеят така, когато някой стене, когато в този миг някой неописуемо силно страда? Как могат да се забавляват с мръсни вицове, когато някой в този миг загива? Скоро Вондрачек ще изприкаже глупостите си и — добре го знам — ще започне голямото надпиване и неудържимата веселба. Всички ще се разпеят, ще прозвучат модните куплетчета от „Кръчмарката от Лан“, ще се разказват вицове, ще ехти смях, смях... Добродушно засиялите лица внезапно ми стават противни. Впрочем тя не ми ли написа да й изпратя поне една бележка, една-единствена дума? Дали да не отскоча до телефона и да й позвъня? Нима мога да я оставя да ме чака в такъв миг! Нещо трябва да й кажа, трябва...

— Браво! Брависимо!

Всеобщи аплодисменти, столовете пращят, подът тътне под нозете на четиридесет или петдесет весели и леко пийнали мъже, които внезапно скачат. Вдигат се облачета прах. Гордо изпъченият майор сменя пенснето и сгъва листовете, добродушно и малко суетно кима на офицерите, които се тълпят около него с поздравления. А аз се възползвам от суматохата и побягвам, без да се сбогувам. Може пък и да не забележат... А и така да стане — вече всичко ми е безразлично, просто не мога да понасям повече този смях, това веселие, което сякаш собственоръчно и самодоволно се потупва по пълния търбух. Не мога повече, не мога!

— Нима господин подпоручикът вече си тръгва? — изумено ме пита ординарецът на гардероба.

„Върви по дяволите!“, мислено изръмжавам аз и без да продумам, се измъквам покрай него. Само да прекося улицата, бързо

да свия зад ъгъла и да се втурна нагоре по стълбището на казармата към моя етаж; да остана сам, сам!

Коридорите са пусти, часовоят крачи, който знае къде шуми водопроводен кран, пада ботуш, само от една войнишка стая, където лампите са загасени според изискванията на правилника за вътрешния ред, долитат меки и непознати звуци. Неволно се заслушвам: няколко рутенски момъка пеят или тананикат тиха печална песен. Преди да заспят — когато съблекат чуждия пъстър мундир с месинговите копчета и отново се превърнат в голия човек, който у дома си ляга в сеното, — те си спомнят за своята родина, за нивята и навярно за някое девойче, което обичат; тогава подемат тези скръбни напеви, за да забравят колко са далеч. Никога досега не бях обръщал внимание на това тананикане и пеене, защото не разбирах думите, ала този път чуждата печал ме развълнува, тя бе сродна на моята. Ех, да можех да приседна до някого от тях, да му заговоря — той нямаше да ме разбере, и все пак със съпричастния си взор и доверчивите си очи щеше да проумее всичко по-добре, отколкото онези, които се веселяха на масата с форма на подкова! Ех, да имах някого, който да ми помогне в тази зловеща бъркотия!

На пръсти, за да не събудя Кузма, моя ординарец, който тежко похърква в преддверието, аз се прокрадвам към моята стая, захвърлям фуражката си в тъмнината, смъквам сабята и яката, която отдавна ме души. Сетне запалвам лампата и пристъпвам към масата, за да прочета най-сетне — най-сетне! — писмото на спокойствие, първото покъртително писмо, което една жена бе написала на мен, неопитния младеж.

Ала в следващия миг изтръпвам уплашено. Защото на масата — как е възможно това? — лежи писмо, осветено от лампата, писмото, за което смятах, че е във вътрешния ми джоб, да, ето го синия правоъгълен плик, добре познатия почерк...

За миг всичко се люшва пред очите ми. Пиян ли съм? Да не би да сънувам с отворени очи? Да не би да съм се побъркал? Нали току-що разкопчах мундира и ясно усетих как писмото прошумоля във вътрешния ми джоб. Не съм добре — извадил съм го, а минута по-късно вече нищо не си спомням... Бръквам в джоба. Не — другояче не би могло и да бъде, — тук е, спокойно си стои в джоба. Едва сега разбирам какво се е случило. Едва сега се събуждам напълно. Писмото

на масата трябва да е ново, второ, друго писмо, което е пристигнало по-късно, и добрият Кузма грижливо го е сложил до термоса, за да го намеря още щом се прибера.

Ново писмо! Две писма за два часа! Задушавам се от яд и гняв. Така ще бъде отсега нататък, всеки ден, всяка нощ, писмо след писмо, едно след друго! Пиша ли ѝ, тя ще ми отговори, ако не ѝ пиша, ще ми пише да ѝ отговоря. Все нещо ще иска от мен, всеки ден, всеки ден! Ще ми изпраща вестonosци, ще ми се обаждат по телефона, ще ме следи и ще нарежда да ме следят на всяка стъпка, ще иска да знае кога излизам и кога се прибирам, с кого съм, какво говоря, какво правя, с какво се занимавам. Ясно, загубен съм — вече няма да ме оставят на мира. О, този недъгав старец-джин! Вече никога не ще бъде свободен, тия жадни и отчаяни същества не ще ме оставят на спокойствие, докато някой от нас — тя или аз — не загине от безумната, злощастна страст.

Не го чети, си казвам аз. Днес в никакъв случай недей да го четеш! И изобщо не се занимавай с тази работа. Нямах достатъчно сили да устоиш на натиска, не ще оцелееш. Просто унищожи писмото или го върни неразпечатано! Не допускай до своето съзнание, ум и съвест натрапената мисъл, че някакво си напълно чуждо същество те обича! Да върви по дяволите цялото семейство Кекешфалва! По-рано не съм ги познавал и за в бъдеще не желая да ги знам. Ала внезапно ме обзема ужас при мисълта: ами ако е посегнала на себе си, задето не ѝ отговорих? Ами ако посегне на себе си! Не мога да оставя без никакъв отговор един отчаян човек! Дали да не разбудя Кузма и чрез него да изпратя потвърждение и няколко успокоителни слова? Само да не си навлека някоя вина! Никаква вина! И разкъсвам плика. Слава богу, писмото е кратко. Една-единствена страница, десетина реда, дори без обръщение:

„Незабавно унищожете предишното ми писмо! Бях полудяла, напълно полудяла. Всичко, което ви написах, не е истина. А утре *недейте* идва у нас! Моля, в никакъв случай *недейте* идва! Трябва да се накажа, задето така жалко се унижих пред вас. И така, утре не, не желая, забранявам ви! И не ми отговаряйте! В никакъв случай не

ми отговаряйте! Непременно унищожете предишното ми писмо, забравете го! Повече не мислете за него.“

Не мислете за него — ама че детинска заповед! Сякаш възбудените нерви ще позволят на волята да ги впрегне в своите юзди! Не мислете за него... а в същото време мислите като подплашени изтървани коне болезнено бият с копита и се гонят в тясното пространство между слепоочията! Не мислете за него... а в същото време спомените трескаво и непрестанно трупат картина след картина, нервите трепкат и се късат, всички сетива се напрягат за отбрана и съпротива! Не мислете за него... а в същото време писмата изгарят ръцете ми със своите пламенни слова, и едното, и другото писмо, които взимам и отново оставям настрана, отново ги чета и сравнявам, и първото, и второто — докато всяка дума не се запечата в мозъка ми като клеймо! Не мислете за него... а в същото време аз мисля само за едно: как да се изплъзна, как да се защитя? Как да се спася от напора на страстта, от нежеланите чувства?

„Не мислете за него“... И аз искам същото и угасям светлината, защото светлината прави мислите твърде будни, твърде действителни. Искате ли да се свреш някъде, да се скриеш в тъмното, смъкваш дрехите от гърба си, за да дишаш по-леко, хвърляш се на леглото, за да станеш по-безчувствен. Ала мислите не желаят да се укротят, а се разлитат около изтощените чувства като прилепи — объркани и призрачни, те като гладни плъхове се ровят в оловната умора. Колкото по-неподвижно лежиш, толкова по-неспокойни стават спомените, толкова по-възбудено се сменят картините в мрака; ставам и отново запалвам лампата, за да сплеща призраците. Ала първият предмет, който враждебната лампа улавя, е светлият четириъгълник на писмото, а на стола е метнат мундирът, който — целият в петна — напомня за всичко, предупреждава. „Не мислете за него“ — самият аз го искам, ала не мога да надвия себе си. Разхождам се из стаята, назад-напред, напред-назад, разтварям сандъка, сетне долапите, един след друг — най-сетне намирам малкото шишенце с приспивателното и залигам към леглото. Ала няма накъде да избягам. Дори насън неуморните плъхове на черните мисли ровят и прегризват черната пелена на дрямката — все същите, все същите — и когато на сутринта се

събуждам, се чувствавам опустошен, сякаш вампири са изсмукали кръвта ми.

Но утринната тръба е избавление, службата е избавление — нейният плен е по-лек! Избавление е да се метнеш на коня и да полетиш напред с другите, постоянно да бъдеш нащрек, постоянно да бъдеш в напрежение! Трябва да се подчиняваш, трябва да заповядваш! За три, може би за четири часа обучение успяваш да избягаш от себе си.

Отначало всичко върви добре. Слава богу, денят е напрегнат, подготвяме се за маневрите, упражняваме се за заключителния марш, когато всеки ескадрон дефилира в разгърнат строй пред командувачия и всяка конска глава, всяко острие на сабите трябва да са равнени като по конец. При тези паради неимоверно се изтощаваме, десет, двадесет пъти започваме отначало, държим под око всеки улан, упражненията изискват от всеки офицер да напънга до крайна степен своето внимание, постоянно съм погълнат от работата и забравям всичко друго. Слава богу!

Но когато за десет минути оставяме конете да си починат, блуждаещият ми поглед случайно пробягва по хоризонта. Ливадите с копни и косачи блестят в далнината, потопени в стоманена синкавост, гладката равнина меко и плавно се слива с небето — само зад окрайнините на гората се извисява странный силует на кулата, който прилича на клечка за зъби. Ами че това е, изплашвам се аз, *нейната* кула с терасата! Мисълта ме е завладяла против волята ми и аз против волята си се заглеждам нататък. Сещам се: часът е осем, отдавна се е събудила и мисли за мен. Възможно е баща ѝ да се е приближил до нейното легло и тя да му разказва за мен, да измъчва Илона или слугата с въпроса дали не е пристигнало писмо със страстно очакваното известие (нали трябваше да ѝ пиша!), или пък вече е наредила да я качат на кулата и се вира насам, вкопчена в перилата така, както и аз се вирам нататък. И щом си спомням, че някой копнее там за мен, усещам добре познатото горещо биене в собствената ми гръд, усещам проклетите нокти на състраданието — и макар че упражненията започват отново, макар че от всички страни ечат команди и отделните групи се раздвижват в галоп и кариер, за да се престроят и наредят в съответните формации, а самият аз крещя в тълпата: „надясно“ и „наляво“, всъщност вече съм извън строя; моите

най-дълбоки и съкровени помисли са насочени само към това, за което не желая да мисля, за което не бива да мисля.

„Проклятие! Що за свинщина? Назад! Отделете се, негодници!“ Това е нашият полковник Бубенчич — тича насам, червен като рак, и ругатните му огласят целия учебен плац. Ала полковникът има право. Издадена е неправилна заповед, защото два взвода — единият е моят, — които е трябвало да яздят успоредно, в пълен карьер са връхлетели един срещу друг и опасно са се смесили. Няколко коня побягват уплашени от тази бъркотия, други се изправят на задните си крака, един улан е паднал под копитата, началниците крещат и беснеят. Дрънчене, цвилене, бучене и топуркане — истинско сражение, няма що! Дотичалите офицери криво-ляво успяват да разплетат шумното кълбо — рязък сигнал на тръбата, и новопостроените ескадрони отново застават в плътен, подравнен блок. И настава ужасна тишина; всеки знае — сега ще бъде потърсена сметка. Конете, все още запенени от възбудата при стълкновението и вероятно обзети от едва сдържаната нервност на своите ездачи, тръпнат и подскачат — ето защо дългата линия на шлемовете леко се поклаща, сякаш е стоманена телеграфна жица, полюшвана от вятъра. И в тази неспокойна тишина полковникът застава на кон пред строя. Начинът, по който се е изправил на седлото — изпънат върху стремената, възбудено потупващ с бича собствените си ботуши, — предвещава буря. Леко дръпва поводите. Конят му замира на място. Сетне над целия плац се стоварва рязък вик, който прилича на удар с брадва:

— Подпоручик Хофмилер!

Едва сега проумявам какво се е случило. Несъмнено самият аз съм дал погрешна заповед. Отново съм се отвлякъл. Отново съм мислил за ужасните събития, които напълно ме разстроиха. Вината е единствено моя. Отговорността пада единствено върху мен. Леко смушквам жребеца, минавам в тръс покрай другарите си, които смутено отбягват погледа ми, и се насочвам към полковника, който неподвижно ме очаква на тридесетина стъпки пред строя. Спирам пред него на разстоянието, определено от устава; междувременно е замрял и най-малкият шум, и най-лекото подрънкване. Настава пределна, бездиханна, наистина мъртвешка тишина — като при разстрел, непосредствено преди да прозвучи командата „Огън!“ Всички, до последния рутенски войник, знаят какво ме очаква.

Не ми се иска да си припомням онова, което последва. И макар че полковникът се старае да приглуши своя сух, ръмжащ глас, за да не чуят войниците най-грубите ругателства, с които ме обсипва, все пак някои от най-сочните обиди като „магарешка работа“ или „свинско командване“ се изтръгват по-звучно от гърлото му и рязко разтърсват тишината. Във всеки случай дори последната редица забелязва, че ме кастрят по-зле и от ученик, защото полковникът е почервенял като рак, пръхти насреща ми и придружава рязката си реч с удари по чизмите; усещам как в гърба ми се забиват стотици любопитни и навярно насмешливи погледи, докато разгневеният службаш ме залива с потоци помия. От много месеци насам върху никого от нас не се е изсипвала такава градушка като в този сияен, стоманеносинкав юнски ден с весели, безгрижни лястовици.

Ръцете ми, стиснали поводите, треперят от нетърпение и гняв. Страшно ми се иска да шибна коня и да изчезна в галоп. Но както повелява уставът, изтърпявам с неподвижно застинало изражение и последната закана на Бубенчич: че нямало да допусне жалък нескопосник като мен да провали всичко! Утре разговорът ни щял да продължи, а днес повече да не съм му се мяркал пред очите. Следва презрителното „Кръгом!“, което прилича на силен ритник, и последният удар на бича по собствените му ботуши.

Покорно вдигам ръка към козирката, преди да се обърна кръгом и да се върна в строя; нито един другар не ме поглежда открито, всички смутено са свели очи под сянката на шлемовете. Срамуват се за мен, а може би само така ми се струва. За щастие една команда слага край на моя позор. Прозвучава тръба и упражненията започват отново; фронтът се разпада на отделни колони. Ференц използва този миг — защо най-добродушните винаги са и най-глупави? — за да приближи уж случайно коня си до мен и да ми прошепне:

— Не се тревожи! На всеки може да се случи.

Ала на добряка не му провървява.

— Гледай си работата! — грубо избухвам аз и рязко му обръщам гръб.

В тази секунда за пръв път почувствувах колко неприятно може да наранява състраданието. За пръв път, ала твърде късно.

„По дяволите! Да върви всичко по дяволите! — си мисля аз на път за града. — Да се махна, само да се махна някъде, където никой не ме познава, където ще бъда свободен от всичко и всички! Далеч, далеч оттук, да избягам, да изчезна! Да не виждам никого, никой да не ме боготвори, никой да не ме унижава повече! Да се махна, само да се махна!“ Несъзнателно повтарям думите в ритъма на конските копита. В казармата бързо подхвърлям поводите на един улан и незабавно напускам двора. Днес не ми се ходи в офицерското казино, не желая да ми се подиграват, а още по-малко — да ме съжаляват.

Но не зная накъде да поема. Нямам никакъв план, никаква цел: и в двата ми свята — в казармата и извън нея — за мен няма място. „Само да се махна, да се махна! — бие пулсът в мен. — Далеч! Далеч оттук! — тътнат слепоочията ми. — Да изляза, да ида някъде, да се махна от проклетата казарма, да се махна от града! Да тръгна по противната главна улица и да продължа нататък, по-нататък!“ Ала внезапно някой току до мен ми подвиква сърдечно:

— Сервус!

Неволно се извъръщам. Кой може да ме поздравява така топло? Някакъв висок господин в цивилни дрехи, бричове, сив спортен костюм и шотландска шапка. Никога не съм го виждал, не си го спомням. Непознатият господин е застанал до автомобил, а двама механици в сини престилки са се заели да го поправят. Той явно не забелязва моето объркване и пристъпва към мен. Това е Балинкай, когото винаги бях виждал в униформа.

— Пак го е хванал катарът — сочи той автомобила и ми се усмихва, — при всяко пътуване все същото. Май че едва след двадесет години пътуването с тези таратайки ще стане сигурно. Къде-къде по-простичко е с добрите стари коне, от тях поне разбирам малко.

Неволно ме обзема силна симпатия към този чужд човек. Всяко негово движение е толкова уверено, а погледът му е светъл и топъл като на всички лекомислени бохеми. Едва чувам неговия неочакван поздрав, когато внезапно ме осенява една мисъл: на него можеш да се довериш! И само за някаква нищожна секунда към тази първа мисъл се навързва цяла верига от мисли — това става с онази светкавична бързина, с която мозъкът ни действа в мигове на напрежение. Той е цивилен човек, сам си е господар. И е изживял нещо подобно. Помогнал е на шурея на Ференц, помага на всекиго с удоволствие,

защо да не помогне и на мен? Преди още да съм успял да си поема дъх, стремителната огнена верига от мълниеносни размишления вече се е споила във внезапно решение. Набирам смелост и пристъпвам към Балинкай.

— Извинявай — изричам аз и сам се учудвам на своята непринуденост, — ще можеш ли да ми отделиш пет минути?

Трепва изненадан, сетне се усмихва широко:

— С удоволствие, драги Хоф... Хоф...

— Хофмилер — допълвам аз.

— Изцяло съм на твоё разположение. Хубава работа, да не намеря време за един другар! В ресторанта ли да слезем, или да се качим в моята стая?

— Ако ти е все едно, по-добре в стаята — и само за пет минути. Няма да те задържам повече.

— Колкото искаш, толкова! И бездруго ще мине поне половин час, преди да поправят таратайката. Само че горе не е много уютно. Стопанинът всеки път иска да ми даде луксозната стая на първия етаж, но аз от сантименталност винаги наемам старата някогашна стая. Едно време... но да не говорим за това.

Изкачваме се по стълбите. Така си е, стаята е прекалено скромна за богаташ като него. Единично легло, няма шкаф, няма фотьойл, само два износени сламени стола между кревата и прозореца. Балинкай изважда своята златна табакера, предлага ми цигара и неимоверно облекчава задачата ми, защото направо пита:

— И тъй, драги Хофмилер, с какво мога да ти услужа?

„Няма какво да го усуквам“, си мисля аз и без заобикалки казвам:

— Ще те помоля за съвет, Балинкай. Искam да напусна службата и да се махна от Австрия. Може би имаш подходяща работа за мен.

Балинкай внезапно става сериозен. Изражението му става напрегнато. Захвърля цигарата.

— Глупости! Момък като теб! Как изобщо ти дойде наум!

Ала аз неочаквано съм обзет от твърдоглаво упорство. Решението, от което преди десет минути нямаше и помен, заяква в мен като стомана.

— Драги Балинкай — казвам аз с тон, който не търпи никакви възражения, — бъди така любезен и ми позволи да ти спестя обясненията. Всеки човек знае какво иска и какво трябва да направи.

Другите не са в състояние да го разберат. Повярвай, трябва да си плюя на петите.

Балинкай ме поглежда изпитателно. Сигурно е забелязал, че не ми е до шега.

— Не искам да ти се меся, но повярвай, Хофмилер, ти вършиш глупост. Не знаеш какво правиш. Струва ми се, че сега си на двадесет и пет — двадесет и шест години и скоро ще станеш поручик. А това не е малко. Тук имаш чин, тук представляваш нещо. Ала в мига, в който някъде започнеш отначало, и последният негодник, и най-мръсният търгаш ще стои по-горе от теб само защото не мъкне нашите глупави предразсъдъци на гърба си. Повярвай, щом някой от нашите свали униформата, вече не е това, което е бил по-рано, и аз те моля само за едно: нека моят пример да не те подвежда. Аз наистина успях да се измъкна от калта, но това беше чиста случайност, която става веднъж на хиляда пъти. Дори не бих желал да зная каква е съдбата на другите, към които господ не се показва толкова благосклонен.

В неговата решителност има нещо убедително. Но аз чувствавам, че не бива да отстъпвам.

— Зная — кимам утвърдително, — че човек затъва. Но трябва да се махна, нямам друг избор. Бъди така добър и не ме разубеждавай. Не представлявам нищо особено, зная това, а и нищо особено не съм научил, но ако наистина ме препоръчаш някъде, мога да ти обещаю, че няма да те изложя. Зная, не съм първият; намерил си работа и на шурей на Ференц.

— Йонас? — Балинкай презрително щрака с пръсти. — Но, моля те, помисли кой е той! Дребен провинциален чиновник. Лесно се помага на такъв. Стига само да го преместиш от един стол на друг, малко по-добър, и той вече се мисли за дядо господ. Все му е едно къде ще си изтърка панталоните — и без това не е способен на друго. Но по-различно е да измислиш подходяща работа за човек, който е имал звездичка на яката. Не, драги Хофмилер, горните етажи постоянно са заети. Ако в цивилния живот започнеш отначало, тръгваш от най-долу, дори от мазето, а там не мирише на рози.

— Няма значение.

Трябва да съм изрекъл това много буйно, защото Балинкай отначало ме стрелна с любопитство, а сетне спря върху мен странен,

вторачен поглед, който сякаш идеше от много далеч. Най-сетне приближи своя стол и положи ръка върху рамото ми.

— Драги Хофмилер, не съм ти настойник и нямам право да те поучавам. Ала повярвай на един другар, който е изпитал същото на гърба си: има *огромно* значение, когато с един скок слезеш от горе — долу, от гърба на офицерския си кон — право в мръсотията... казва ти го човек, който е седял тук, в тази мизерна стаичка, от дванадесет на обед чак до вечерта и си е въобразявал съвсем същото — това „Няма значение!“ Малко преди единадесет и половина си подадох оставката. Не исках да ида при другите в офицерското казино, а посред бял ден не ми се вървеше по улиците, облечен в цивилни дрехи. Затова наех тази стая — сега разбираш защо я предпочитам — и тук изчаках да се стъмни; не желяех никой да ме сподире със състрадателни погледи, да види как Балинкай офейква в изтъркано сиво сако и смачкана шапка. Стоях на този прозорец, тъкмо на този прозорец, и още веднъж се загледах към улицата. Там се разхождаха моите другари, всички в униформи, стройни, горди и свободни, всеки бе малък бог и знаеше кой е и къде му е мястото. Едва тогава усетих, че съм излишен в този свят; струваше ми се, че заедно с униформата съм смъкнал и кожата от гърба си. Естествено, сега ти си мислиш: глупости — какво значение има дали сукното е синьо, черно или сиво; все едно е дали ще се разхождаш със сабя или с чадър. Ала до ден-дневен потръпвам, когато си спомня как посред нощ се запрокрадвах към гарата и как на един въгъл се разминах с двама улани, които не ми козируваха.

И как сетне сам замъкнах куфарчето си в трета класа и седнах между изпотени селянки и работници — да, зная, че това са глупости, зная, че не съм справедлив и че нашата така наречена съсловна чест е вятър работа; и все пак след осем години служба и четири години военно училище тя е преминала в кръвта ни! В началото имаш чувството, че си сакат или че върху лицето ти зее гнойна рана. Пази боже да изживееш подобно нещо! За всички съкровища на този свят не бих се съгласил да се върна още веднъж в оная вечер, когато се измъкнах оттук и се добрах до гарата, като заобикалях всеки фенер. А това все пак беше само началото.

— Но, Балинкай, тъкмо затова искам да избягам някъде далеч, където всичко това го няма и никой нищо не знае за мен!

— Точно така говорех и аз, Хофмилер, точно така мислех! Само да се махна, тогава всичко ще се заличи, всичко ще изчезне! По-добре да лъскам обувки или да мия съдове оттатък океана — нали така пише по вестниците за големите милионери! Но, Хофмилер, за да стигнеш до Америка, са нужни доста пари, а ти още не знаеш какво значи за такива като нас да си превиват гръбнака! Щом старият улан престане да усеща на шията си яката със звездичките, той вече нито може да ходи, нито да говори както по-рано. Тъпо и смутено седи с най-добрите си другари и тъкмо когато трябва да ги помоли за нещо, гордостта му запушва устата. Да, драги мой, по онова време изживях доста неща, ала предпочитам да не си спомням за тях — позор и унижения, за които още на никого не съм разказвал!

Балинкай стана и направи няколко резки движения с ръце, сякаш самото внезапно му беше отесняло. И поривисто се извърна.

— Впрочем на теб спокойно мога да разкажа всичко! Защото днес вече не се срамувам, освен това навярно ще спечелиш, ако навреме охладя романтичния ти ентусиазъм.

Седна отново и се приближи към мен.

— Вероятно и на теб са разправяли историята за моя успешен риболов, за това как съм се запознал с жена си в хотел „Шепърдс“. Зная, че са я разтръбили по всички полкове и че дори им се иска да я отпечатаат по читанките като подвиг на един императорски и кралски офицер. Да, но историята съвсем не беше героична; само едно е вярно — аз действително се запознах с нея в хотел „Шепърдс“. Ала как точно се запознах, знаем само аз и тя; тя на никого не го е разказвала, аз — също. На теб ще разкажа всичко само за да разбереш, че за такива като нас щастието не се среща под път и над път... И така, ще бъда кратък: когато се запознах с нея в хотел „Шепърдс“, аз работех там като — само не се стряскай! — като келнер, да, драги мой, като обикновен, нищожен келнер по стаите. Естествено, бях келнер не защото това ми доставяше удоволствие, а от глупост, заради нашата жалка неопитност. Във Виена, в моя мизерен пансион, живееше един египтянин и той ми бе разправил, че шурейт му е управител на кралския полонклуб в Кайро и срещу двеста крони комисиони щял да ме назначи там като треньор. Там много държали на добрите обноски и на известните имена; е, в турнирите по поло аз винаги бях пръв, а заплатата, която ми спомена, беше прекрасна — за три години щях да

спестя достатъчно пари, за да се заловя с някоя почтена работа. Освен това Кайро е доста далеч, а при играта на поло общуваш с изискани хора. Ето защо приех идеята с въодушевление. Не ми се иска да те отегчавам с разказа за това как трябваше да хлопам по много врати и да изслушам доста смутени извинения от така наречените стари приятели, преди да събера с мъка неколкостотин крони за път и облекло — за такъв изискан клуб все пак е необходим костюм за езда и фрак, човек трябва да бъде облечен прилично. И макар че пътувах на междинната палуба, парите едва ми стигнаха. В Кайро се озовах със седем пиастра в джоба, а когато позвъних на вратата на кралския полонклуб, един негър се опули насреща ми и заяви, че не познава никакъв господин Ефдопулос, че не е чувал за никакъв шурей — нямат нужда от треньор и изобщо полонклубът скоро щял да бъде закрит. Разбираш вече, че онзи египтянин бе жалък негодник, който с лъжа измъкна от мен двеста крони, а аз глупакът не се и сетих да погледна фалшивите препоръчителни писма и телеграми. Да, драги Хофмилер, не сме дорасли за триковете на подобни мошеници, но това не бе единствената клопка, в която попаднах, докато си търсех работа. И все пак ударът беше нанесен право в стомаха. Защото, драги мой, аз се озовах в Кайро, без да познавам никого и с някакви си седем пиастра в джоба, а там е не само горещо, но и ужасно скъпо. По-добре е да не ти разправям как съм живял и с какво съм се хранил през първите шест дни; и сега ми е чудно как съм оцелял. А някой друг ще иде в консулството и ще изпроси да го върнат в родината на държавни разноси. Ала ето в това се състои мъчнотията — човек като нас не може да постъпва така. Човек като нас не може да седне в чакалнята на една пейка с докери и уволнени готвачки и да изтърпи погледа на някой дребен консулски плъх, който бавно ще прочете в паспорта: „барон Балинкай“. Не, по-добре да пукна от глад; затова можеш ли да си представиш какво щастие в нещастията изживях, когато случайно разбрах, че се търси помощник-келнер в хотел „Шепърдс“! И тъй като имах фрак, и то нов (от костюма за езда живях през първите няколко дни), и знаех френски, смилиха се над мен и ме назначиха временно. Е, отстрани нещата изглеждат поносими: изтъпанил си се там със снежнобял нагръдник, прислужваш и сервираш, държиш се на положение; но това, че като келнер спиш с още трима други в някоя мансарда — под нажежения покрив, със седем милиона бълхи и

дървеници — и че сутрин тримата се мият в един и същ леген, и че бакшишите изгарят ръката, ти — е, стига толкова! Достатъчно е, че го преживях, достатъчно е, че оцелях!

А сетне започна историята с моята жена. Наскоро овдовяла, тя беше пристигнала със сестра си и зет си в Кайро. Нейният зет бе възможно най-противният тип, когото би могъл да си представиш: разплут, тлъст, отпуснат, арогантен. Нещо в мен го ядосваше. Вероятно му се струвах твърде елегантен, вероятно не превивах достатъчно гръб пред този господинчо — веднъж се случи така, че не му донесох закуската в точно определеното време и той ме наруга: „Дръвник!“... Ти знаеш, че щом веднъж си бил офицер, това се превръща в навик — преди да помисля, подскочих като прищипорен кон — за малко щях да го халосам с юмрук по мутрата. Е, в последния миг се въздържах, защото и бездруго цялото това келнерство ми приличаше на някакъв маскарад — не зная дали ще ме разбереш, но в следващия миг изпитах нещо като садистично удоволствие, задето аз, Балинкай, съм принуден да търпя прищевките на някакъв си мръсен търговец на сирене. Ето защо просто замръзнах на място и леко му се усмихнах — ама знаеш ли, някак високомерно, само с ъгълчетата на устните си, — тъй че негодникът позеленя от яд, понеже усети, че стоя над него. Сетне много хладно излязох от стаята, като преди това сторих подчертано ироничноежлив поклон: оня щеше да се пукне от яд! Но жена ми, тоест моята сегашна жена, присъствуваше на тази сцена; вероятно любопитството ѝ се е събудило от случилото се между нас, някак си е усетила — по-късно ми го призна, — че съм избухнал като човек, който никога в живота си не е имал случай на подобно отношение към себе си. Ето защо ме последва в коридора (зет ѝ бил малко възбуден, та затова да не му се сърдя) — е, и за да узнаеш цялата истина, драги мой, — тя дори се опита да ми тикне банкнота в ръката, за да заглади положението.

Но когато отказах да взема тези пари, тя за втори път трябва да се е убедила, че с моето келнерство нещо не е наред. Ала историята би приключила дотук, защото през последните седмици бях спестил достатъчно, че да се прибера у дома, без да прося в консулството. Отидох там само за някои сведения. Тогава случайността ми се притече на помощ — това бе случайност, която е равносилна на печалба, изтеглена сред стотици хиляди билети, а именно: консултът

тъкмо пресичаше чакалнята и не бе никой друг, а Елемер фон Юхаш, с когото безброй пъти бях седял на една маса в жокейския клуб. Веднага ме прегърна и ме покани в своя клуб, а там — нова случайност (с една дума, случайност плюс случайност, разказвам ти всичко това, за да видиш колко удивителни случайности трябва да си определят среща, за да измъкнат от калта човек като нас!), — там бе моята сегашна жена. Когато Елемер ме представи за своя приятел барон Балинкай, тя се изчерви като божур. Естествено, беше ме познала незабавно и историята с бакшиша ѝ се струваше в този миг ужасна. Ала скоро разбрах що за човек е — тя бе благородна и откровена, защото не започна да се преструва, сякаш нищо не се е случило, а прямо и почтено побърза да си признае всичко. Останалото се реши светкавично, но то не е предмет на нашия разговор. Повярвай, подобно стечение на обстоятелствата не се повтаря всеки ден и въпреки парите, и въпреки жена си, за които всяка сутрин и всяка вечер хилядократно благодаря на бога, не бих желал повторно да изживея всичко отначало.

Неволно протегнах ръка към Балинкай.

— Искрено ти благодаря за предупреждението. Сега още по-добре знам какво ми предстои. Но, честна дума, не виждам друг изход. Действително ли не можеш да ми предложиш нищо? Ти навярно се занимаваш с големи сделки.

Балинкай замълча за миг, сетне съчувствено въздъхна:

— Горкото момче, сигурно здраво са те стиснали за гушата! Не се бой, няма да те разпитвам, и сам виждам достатъчно. Щом ножът опре до кокала, не помагат никакви приказки и увещания. Остава само да се намеся като приятел, не бива да се съмняваш в това. Но запомни, Хофмилер — бъди разумен и не си внушавай, че веднага бих могъл да ти осигуря топло местенце. В никое почтено предприятие няма подобни места. Само бихме озлобили другите, ако някой ни в клин, ни в ръкав ги прескочи през главите. Ще трябва да започнеш най-отдолу, вероятно няколко месеца ще се занимаваш с глупави писания в канцеларията, преди да те изпратя в плантациите или да измислим нещо друго. Жена ми и аз заминаваме утре, осем или десет дни ще се мотаем из Париж, сетне ще прескочим за няколко дни до Хавър и Антверпен, ще направим проверка на агенциите. Ще се върнем обаче точно след три седмици, ще ти пиша още в Ротердам. Не се безпокой, няма да те забравя! Можеш да разчиташ на Балинкай.

— Зная — отвърнах аз, — много ти благодаря.

Но Балинкай трябва да бе усетил лекото разочарование, скрито зад моите думи (вероятно самият той беше имал подобни изживявания, защото само човек, който вече е минал по същия път, е в състояние да полови своеобразните отсенки на гласа).

— Или... или ти е твърде късно?

— Не — колебливо отвърнах аз, — естествено не, след като вече го знам със сигурност. Но... но по-добре щеше да бъде, ако...

Балинкай се замисли за миг.

— Ами днес, днес например нямаш ли време?... Имам предвид следното: жена ми все още е във Виена и тъй като предприятието е нейно, а не мое, все пак тя има последната дума.

— О, разбира се, свободен съм! — бързо изрекох аз. Тъкмо ми бе хрумнало, че полковникът днес не желае да вижда моята „физиономия“.

— Браво! Прекрасно! Тогава най-разумно е да тръгнеш с мен, с таратайката! Мястото до шофьора е свободно. Отзад няма да можеш да седнеш, защото съм поканил своя стар тукашен приятел барон Лайош със семейството му. В пет ще бъдем в „Бристол“ — веднага ще разговарям с жена си и ще уредим работата; никога не ми е отказвала, когато съм я молил за някой другар.

Стиснах ръката му. Спуснахме се по стълбата. Механиците тъкмо бяха свалили сините си престилки, автомобилът беше готов; след две минути колата запърпори по шосето.

Скоростта въздействува хем възбуждащо, хем успокоително както на душата, така и на тялото. Колата едва бе напуснала улиците и се бе озовала в просторното поле, когато почувствувах странно облекчение. Шофьорът караше бързо; дърветата падаха като покосени, телеграфните стълбове хвърчаха назад, селските къщи политаха една към друга като върху разлюляна картина, километражните камъни се открояваха със своята белота, но бързаха да изчезнат, преди да разчетем цифрите върху тях, и по бурния вятър, който ме шибаше в лицето, разбрах, че се носим напред с шеметна скорост. Ала аз навярно се учудвах повече на бързината, с която летеше моят собствен живот: колко много решения взех само през последните няколко часа! В други

случаи колебливите неясни чувства в безброй нюанси витаят и се лутат между смътните желания, неоформените намерения и окончателните действия — едно от съкровенията удоволствия на сърцето е първо боязливо да си поиграе с решенията, а чак сетне да ги вземе съзнателно. Този път обаче всичко ме беше сполетяло с призрачна скорост и както зад шумната кола окончателно и невъзвратно изчезваха в нищото села, улици, дървета и ливади, така се заличаваше и онова, което до този миг бе представлявал моят всекидневен живот — казармата, кариерата, другарите, семейство Кекешфалва, замъкът, моята стая, училището по езда, цялото мое съществуване, което изглеждаше така сигурно и предопределено. Един-единствен час бе променил целия ми вътрешен свят.

В пет и половина спряхме пред хотел „Бристол“, неописуемо раздрусани и прашни от главата до петите, ала приказно освежени от шеметната бързина.

— Така не можеш да се явиш при жена ми — усмихна се Балинкай. — Върху теб сякаш са изсипали цял чувал брашно. И изобщо май е по-добре да поговоря с нея насаме, ще мога да се изразявам много по-свободно, а и ти няма да се срамуваш. Най-разумно е да идеш в гардероба, хубаво да се измиеш и да седнеш в бара. Ще дойда след няколко минути и ще ти дам отговор. И не се притеснявай. Ще направя всичко, което искаш.

И наистина: не ме накара да го чакам дълго. Само след пет минути се появи засмян.

— Нали ти казах, всичко е наред — впрочем, ако ти допада. Можеш да размисляш колкото ти се иска, а и да се откажеш по всяко време. На жена ми — тя наистина е умна жена — отново ѝ хрумна най-подходящото решение. И тъй, незабавно се качваш на един кораб, за да научиш преди всичко езиците и да поразгледаш положението зад океана. Ще бъдеш помощник на платеца, ще получиш униформа, ще се храниш на офицерската маса, ще направиш няколко рейса до Холандска Индия и ще помагаш в канцеларията. Сетне ще те наредим някъде, дали тук или там — ти ще кажеш, жена ми твърдо обеща.

— Благо...

— Няма защо да ми благодариш. Съвсем естествено бе да ти помогна. Но пак повтарям, Хофмилер, не прави нищо прибързано! Според мен можеш да заминеш още вдругиден и да им се представиш,

аз при всички положения ще телеграфирам името ти на директора; ала по-добре ще бъде основно да премислиш работата още веднъж; предпочитам да останеш в полка, но не искам да ти се бъркам. И тъй, разбрахме се: ако дойдеш — дойдеш, ако не — няма да ти се разсърдим... — Той ми протегна ръка. — Да или не, каквото и решение да вземеш, искрено ще ме зарадваш. Сервус!

С истински възторг погледнах човека, когото ми бе изпратила съдбата. Със своята очарователна непосредственост той ми беше спестил най-тежкото: молбите и колебанията, както и мъчителното напрежение, преди да се реша. Сега не ми оставаше да направя нищо друго, освен една малка формалност: да напиша прошението за оставката. Сетне щях да бъда свободен и спасен.

Така наречената „канцеларска хартия“ — лист с точно определен формат, уточнен до милиметър от устава — беше навярно най-необходимият реквизит в австрийския граждански и военен бюрократичен апарат. Всяко прошение, всеки документ, всяко съобщение задължително трябваше да бъдат написани върху тази чистичко разрязана хартия, която чрез неподражаемата си форма ясно разграничаваше служебните от личните дела; най-достоверен източник за житието и страданието на Хабсбургската монархия са милионите и милиардите листове такава хартия, натрупани по канцелариите. Ако дадено съобщение не беше написано върху този бял четириъгълен лист, то не се признаваше за действително. Ето защо първата ми работа бе да купя от най-близката будка два листа от тази хартия, както и тъй наречената „мързеливка“ — линиран лист за подлагане — и съответния плик. Сетне прескочих до едно кафене — във Виена всяка работа — и най-сериозната, и най-лекомислената — се върши по кафенетата. След двадесет минути, в шест часа, прошението щеше да бъде написано; тогава отново щях да принадлежа на себе си, само на себе си.

Със зловеща точност си спомням всяка подробност от вълнуващото събитие — нали това бе най-важното решение в досегашния ми живот! — за кръглата мраморна масичка до прозореца в кафенето на Рингщрасе, за папката, върху която положих хартията, а сетне внимателно я прегънах с един нож по средата, за да може

линията на пречупване да излезе безукорна. С фотографска точност виждам пред себе си синьочерния, малко разводнен цвят на мастилото и усещам лекия замах, с който започнах да изписвам началните букви, за да им придам яснота и изящество. Защото страшно ми се искаше да изпълня своето последно военно задължение изключително безупречно; тъй като съдържанието бе точно предписано, можех да изразя тържествеността на тази постъпка единствено чрез особената чистота и красота на почерка.

Но някаква странна мечтателност ме накара да прекъсна още при първите редове. Спрях и си представих какво ще се случи утре, когато прощението се получи в канцеларията на полка. Вероятно най-напред ще се смае погледът на фелдфебела, сетне изненадано ще зашушукат и подчинените му писари — ами да, не всеки ден някой подпоручик чисто и просто захвърля военната си служба! После листът ще мине по каналния ред от стая в стая, докато накрая попадне при самия полковник; той внезапно изплува пред мен като жив, видях как слага пенснето върху далекогледите си очи, как се стъписва още при първите слова, а сетне невъздържано стоварва юмрук върху масата; този грубиян бе свикнал подчинените, които здравата бе наругал, още на следия ден щастливо да махат с опашка, щом с някоя шегичка им дадеше да разберат, че бурята окончателно е отминала. Ала този път щеше да установи, че се е сблъскал с друг твърдоглавец — с дребния подпоручик Хофмилер, който не понася да го ругаят. А когато по-сетне се разбереше, че Хофмилер си е подал оставката, двадесет, четиридесет глави неволно щяха да трепнат в почуда. Всички другари — всеки поотделно — щяха да си рекат: „По дяволите! Бива си го! Държи на себе си!“ Дори за господин полковник Бубенчич тази работа можеше да стане ужасно неприятна — ала както и да е, доколкото си спомням, в полка не е имало по-почтено сбогуване, никой досега не се е отървавал по-достойно.

Не се срамувам да си призная, че докато си представях всичко това, ме обзе странно самодоволство. Все пак суетността е един от най-силните подтици за всяко наше действие и особено слабите натури не могат да устоят пред изкушението да сторят нещо, което отстрани прилича на сила, смелост и решителност. За пръв път имах възможност да докажа на своите другари, че съм човек с достойнство, че съм истински мъж! Все по-бързо и, както ми се стори, все по-

енергично довърших двадесетте реда; онова, което в началото приемах за досадно задължение, внезапно ми достави лично удоволствие.

Оставаше само да се подпиша — ето, всичко бе готово. Поглед към часовника: шест и половина. След това да извикам келнера и да платя. Сетне още веднъж, за последен път, да се разходя по Рингштрасе в униформа, после да се прибера с нощния влак. Утре заран да пусна писъмцето и тогава нямаше да има връщане назад — започвах нов живот.

Така че взех листа, прегънах го първо по дължина, сетне по ширина и грижливо скрих в джоба си съдбовния документ. В този миг се случи нещо неочаквано.

Случи се следното: в секундата, когато сигурен, самоуверен и дори радостен (всяка свършена работа ни разведрява) пъхах във вътрешния си джоб обемилия плик, усетих някакво прошумоляване и съпротива. „Какво ли има вътре?“, помислих неволно и бръкнах в джоба. Ръката ми се отдръпна, сякаш преди мен се досети за онова, което бях забравил. Беше писмото на Едит, нейните две писма от вчера — и първото, и второто.

Не съм в състояние да опиша чувството, което ме завладя при този внезапен спомен. Струва ми се, че беше не толкова уплаха, колкото безграничен срам. Защото в този миг се разкъса някаква мъгла или по-скоро — самозамайване. Светкавично проумях, че всичко, което бях сторил и мислил през последните часове, е чиста лъжа: ядът, че съм се изложил, както и гордостта, че геройски си подавам оставката. Защото моето внезапно офейкване не се дължеше на спречкването с полковника (та това в крайна сметка ставаше всяка седмица!); всъщност бяха от семейство Кекешфалва, бяха от своята измама, от своята отговорност, бяха, защото не можех да понеса, че ме обичат против волята ми. Също както неизлечимо болният заради някакъв си случаен зъбобол забравя за мъчителните, действително смъртоносни болки, така и аз забравих (или исках да забравя) онова, което наистина ме измъчваше, плашеше ме, караше ме да бягам и в същото време да изтъквам като мотив за тръгването си онова малко и, общо взето, безобидно произшествие на учебния плац. Сега обаче

проумях: това не бе героично сбогуване поради оскърбяването на честта ми. Това бе страхливо, жалко бягство.

Ала извършените дела винаги упражняват някакво въздействие. Тъй като вече бях написал молбата за оставка, нямах никакво желание да отстъпвам. „По дяволите — ядосано си рекох аз, — какво ме засяга, че ме чака и хленчи! Достатъчно ме ядосвах, достатъчно ме объркваха. Какво ме засяга, че някакъв си чужд човек ме обичал? Милионите ще й помогнат да си хване друг, а ако не успее, това не е моя работа. Достатъчно е, че офейквам, достатъчно е, че захвърлям мундира! Какво ме засяга тази истерична история — ще оздравее ли, или няма? Та да не съм лекар...“

Ала при думата „лекар“, която изрекох в себе си, мислите ми внезапно се заковаха така, както бясно завъртяната машина спира при даден сигнал. При думата „лекар“ си спомних за Кондор. И веднага си казах: „Това си е негова работа, негов ангажимент! Плащат му, за да лекува болните. Тя е негова пациентка, а не моя. Да си изсърба попарата, която е надробил. Най-добре би било незабавно да го посетя и да му обясня, че излизам от играта.“

Поглеждам часовника. Седем без четвърт. А моят бърз влак тръгва едва след десет. Имам предостатъчно време, и бездруго няма какво толкова да му обяснявам: само това, че по-нататък ще я карат без мен. Но къде ли живее? Казвал ли ми е изобщо, или аз съм забравил? Впрочем като лекар-практик трябва да го има в телефонния указател, така че бързо влизам в една телефонна кабина и прелиствам указателя. Йе... Йо... Ка... Ко... ето ги всички Кондор, Антон — търговец... Д-р Кондор, Емерих — лекар-практик, VIII, Флориангасе 97, няма друг лекар на цялата страница — значи той е. Изтичвам навън и два-три пъти си повтарям адреса — нямам молив, всичко забравих при това ужасно бързане, — сетне го подвиквам на първия фиакър и докато колата бързо и меко се плъзва върху гумените си колела, аз изработвам своя план. Трябва да бъде кратък и непоколебим. В никакъв случай да не проявявам нерешителност. В никакъв случай да не ме заподозре, че бягам заради семейство Кекешфалва, да му представя своето сбогуване като свършен факт. Ще му кажа, че от месеци съм задвижил въпроса, но едва днес получавам прекрасната служба в Холандия. Ако продължи да ме разпитва, ще млъкна и ще престана да му давам

обяснения! Нали самият той не ми каза всичко. Крайно време е да не се съобразявам с другите.

Колата спира. Навярно кочияшът е сбъркал или пък аз съм му дал погрешен адрес. Нима Кондор наистина живее толкова мизерно? Сигурно само от Кекешфалва получава купища пари — лекар, който си е създал име, не може да живее в такава барака! Ала не, той наистина живее тук, ето, в коридора виси табелката: „Д-р Емерих Кондор, втория двор, трети етаж, приема от 2 до 4 часа“. От два до четири, а сега е почти седем. Както и да е, мен трябва да приеме! Бързо се разплащам и освобождавам фиакъра, сетне пресичам зле настлания двор. Каква мръсна вита стълба с изтъркани стъпала, изронени, надраскани стени, мирис на бедняшки кухни и лошо затворени клозети, жени в мръсни халати, които разговарят по коридорите и недоверчиво поглеждат кавалерийския офицер, дето смутено ги отминава в мрака и подрънква с шпори!

Ето го най-сетне и третия етаж, отново следва дълъг коридор; вдясно, вляво и по средата — врати. Тъкмо понечвам да бръкна в джоба, за да драсна клечка кибрит и да открия търсената врата, когато отляво излиза слугинче в раздърпана дреха и празна кана в ръка — сигурно е тръгнало за бира. Питам за доктор Кондор.

— Да, тук живее — отвръща тя със силен чешки диалект. — Само че не се е прибирал. Замина за Майдлинг, но скоро ще си дойде. Каза на милостивата госпожа, че със сигурност ще бъде тук за вечеря. Влезте и го почакайте!

И преди да размисля, вече ме въвежда в антрето.

— Съблечете се. — И посочва стар гардероб от меко дърво, навярно единствената мебел в малкото мрачно помещение. Сетне отваря вратата на чакалнята, която има по-представителен вид: около масата са наредени четири-пет кресла, а лявата стена е запълнена с книги.

— Можете да поседнете тук — кимва тя към едно от креслата с леко пренебрежение. Веднага разбирам: Кондор лекува бедни хора. Богатите пациенти се приемат другояче. „Странен човек, странен човек! — мисля си аз. — Стига да е искал, можел е да забогатее само от Кекешфалва.“

И тъй, аз чакам. Това е обичайното нервно чакане пред кабинета на някой лекар, когато постоянно прелистваш изпомачканите, отдавна

остарели списания, без да имаш намерение да ги четеш, а само колкото да залъжеш своето собствено нетърпение с привидното занимание. Тогава постоянно ставаш и постоянно присядаш, постоянно гледаш часовника, който сънливо тиктака в ъгъла: седем и дванадесет, седем и четиринадесет, седем и петнадесет, седем и шестнадесет, сетне се вираш като хипнотизиран в дръжката на кабинета. Най-сетне — в седем и двадесет — вече не ме сдържа на едно място. След като съм затоплил две кресла, аз се надигам и пристъпвам към прозореца. Долу, на двора, някакъв куц старец — вероятно слуга — смазва колелетата на ръчната си количка, зад осветените кухненски прозорци една жена глади, а друга, доколкото виждам, къпе детенцето си в корито. Някъде — не мога да определя етажа с точност, но трябва да е непосредствено над или под мен — някой разучава гамите, все същите, повтаря все същите гами. Отново поглеждам часовника: седем и двадесет и пет, седем и тридесет. Но защо ли не се прибира? Не мога, не искам да го чакам повече! Усещам как чакането ме прави неуверен и безпомощен.

Най-сетне — отдъхвам си — някъде наблизо се затръшва врата. Веднага си придавам важен вид. „Дръж се на положение, бъди напълно непринуден!“, повтарям си аз. Съвсем небрежно ще разкажа, че просто минавам оттук, за да се сбогувам, и само между другото ще го помоля скоро да навести семейство Кекешфалва и за да не възникнат у тях някои подозрения, да ги уведоми, че ми се е наложило да замина по служба за Холандия. Господи, мили боже! По дяволите! Защо ме кара да го чакам толкова дълго! Ясно долавям, че някой премества стол в съседното помещение. Само това липсва — онази глупачка да не е съобщила за мен!

Понечвам да изляза и да напомня на слугинчето за себе си. Ала внезапно замръзвам на място. Защото човекът в съседната стая не може да бъде Кондор. Познавам неговите стъпки. Запомних ги в онази нощ, когато го изпровождах: той върви тежко и несръчно с късите си крака, задъхва се и обувките му скърцат; стъпките в съседната стая, които ту се приближават, ту се отдалечават, са много по-различни, колебливи, несигурни, провлечени. Всъщност не мога да си обясня защо се вслушвам така напрегнато в непознатите стъпки. Ала не мога да се освободя от усещането, че и човекът в съседното помещение се вслушва несигурно и неспокойно — също като мен — в шумовете от моята стая. Внезапно долавям слаб шум при вратата, сякаш някой

натиска дръжката или си играе с нея; и наистина тя се раздвижва. Тъничката месингова ивица видимо се накланя в здрача, вратата се откrexва, появява се тесен, черен проце́п. „Сигурно е от течението, сигурно е подухнал вятър — казвам си аз, — защото никой нормален човек не отваря вратите толкова крадливо, ако изключим нощните престъпници.“ И все пак проце́път се разширява. Сигурно някаква ръка много внимателно разтваря вратата отвътре, ето, в мрака се откроява човешки силует. Взирам се като омагьосан. Иззад проце́па долита колеблив женски глас:

— Тук... има ли някой?

Отговорът засяда в гърлото ми. Незабавно разбирам: измежду всички хора само слепецът може да задава такива въпроси. Само слепите говорят неуверено и ходят бавно, с провлечени, колебливи стъпки. И в същия миг ме осенява един спомен. Не беше ли казал Кекешфалва, че Кондор се е оженил за сляпа жена? Сигурно е тя, да, само тя е: стои зад откrexнатата врата, пита, ала не ме вижда. Напрегнато се взирам към нея, за да уловя силуета ѝ в сянката, най-сетне различавам хилава жена в широк халат, със сиви, леко разчорлени коси. Боже мой! Тази непривлекателна, некрасива жена е неговата! Колко страшно е да усещаш погледа на мъртвите зеници и да знаеш, че не те виждат; в същото време съглеждам как протяга шия и се вслушва, как напъга всичките си сетива, за да открие присъствието на чуждия човек в незримото пространство; това усилие още повече разкривява нейната огромна уста.

За секунда онемявам. Сетне се изправям, покланям се — да, покланям се, въпреки че е напълно безсмислено да се покланям пред сляп човек — и промълвявам:

— Аз... аз чакам тук господин доктора.

Сега е отворила цялата врата. С лявата ръка продължава да стиска дръжката ѝ, сякаш търси някаква опора в мрака. Сетне се придвижва напред, веждите по-рязко се изпъват над угасналите ѝ очи и с друг, много суров глас повелително ми заговаря:

— Приемът свърши. Когато мъжът ми се върне, първо ще яде и ще си почине. Не можете ли да дойдете утре?

С всяка дума лицето ѝ става все по-неспокойно, личи ѝ, че едва се владее. „Истери́чка — незабавно си помислям аз. — Само да не я

раздразня.“ Като някой глупак отново се покланям пред нищото и промърморвам:

— Простете, милостива госпожо... аз, разбира се, не възнамерявам да моля господин доктора да ме преглежда толкова късно. Искях само да му съобщя нещо... за един от неговите болни.

— Неговите болни! Все тия негови болни! — Огорчението й преминава в плачевен тон. — Извикаха го в един и половина през нощта, тази заран излезе в седем, а след приема отново изчезна. Сигурно самият той ще се разболе, ако не го оставят на мира! Но стига вече! Казах ви, че приемът свърши. Свърши в четири. Напишете му нужното или ако е спешно, идете при друг лекар. В града има достатъчно лекари, ще ги намерите на всеки ъгъл.

Приближава се, а аз отстъпвам, сякаш съм виновен, пред гневното възбудено лице, чиито широко разтворени очи внезапно засияват като бели огньове.

— Вървете си, ви казах! Вървете си! Оставете го да яде и да спи като другите хора! Какво сте се вкопчили всички в него! И нощем, и в ранни зори, и през целия ден — все тези болни, за всички се мъчи и все напразно! Хванали сте се за него, само за него, защото усещате, че е слаб... ах, колко сте жестоки всичките! Знаете си само *вашата* болест, *ваши*те грижи, нищо друго не ви интересува! Но аз няма да търпя, няма да позволя това. Вървете си, ви казах, веднага си вървете! Най-сетне го оставете на мира, оставете го поне за един час да си отдъхне привечер!

Придвижва се чак до масата. Някакъв инстинкт сигурно й е подсказал къде приблизително се намирам, защото очите й се взираат право в мен, сякаш могат да ме видят. В гнева й има толкова много искрено и в същото време болезнено отчаяние, че внезапно ме досрамява.

— Разбира се, милостива госпожо — извинявам се аз. — Напълно съм съгласен, че господин докторът изпитва нужда от спокойствие... и няма повече да преча. Позволете само да му драсна няколко думи или, да речем, след половин час да позвъня по телефона.

Но тя отчаяно ми изкрещява:

— Не! Не! Никакъв телефон! По цял ден му звъните, всички искате нещо от него, всички питате и се оплаквате! Още не е успял да преглътне — и се втурва към телефона! Елате утре в приемния час,

вече ви казах, не може да е чак толкова спешно. Нека си отдъхне поне веднъж. А сега се махайте!... Махайте се, ви казвам!

И свила юмруци, сляпата опипом тръгва с неуверени стъпки към мен. Ужасно е. Имам чувството, че в следващия миг ще ме сграбчи с протегнатите си ръце. Ала в този момент дворната врата скръцва и звънко се затръшва. Сигурно е Кондор. Тя се заслушва и трепва. Изражението ѝ незабавно се променя. Започва да трепери с цялото си тяло; ръцете, доскоро стиснати в юмруци, внезапно се сключват умолително.

— Не го задържайте — прошепва тя. — Нищо не му казвайте! Сигурно е уморен, цял ден е на крак... Моля, имайте милост! Смиле...

В този миг вратата се отвори и Кондор влезе в стаята.

Несъмнено още от пръв поглед разбра положението. Ала нито за секунда не загуби самообладание.

— Ах, правила си компания на господин подпоручика! — възкликна той с онази жизнерадост, зад която, сега го забелязах, прикриваше своето най-силно вълнение. — Колко мило от твоя страна, Клара.

В същото време пристъпи към сляпата и нежно я погали по сивите, разчорлени коси. При това докосване нейното изражение незабавно се промени. Страхът, който доскоро разкривяваше огромната ѝ уста, се изпари под нежната ласка и едва усетила близостта му, тя се извърна към него с безпомощна, засрамена, влюбена усмивка; леко ъгловатото ѝ чисто чело засия под отблясъците на светлината. Преходът от бурния гняв към внезапното успокоение и сигурност бе поразителен. Щастието от неговата поява явно я накара напълно да забрави моето присъствие. Ръката ѝ, сякаш привлечена от магнит, се протегна и щом кротко търсещите ѝ пръсти докоснаха сакото му, веднага започнаха нежно да се движат нагоре-надолу по неговата ръка. Разбрал, че с цялото си тяло търси неговата близост, мъжът ѝ пристъпи и тя се облегна на него така, както изтощеният човек в пълна изнемога се отпуска на земята. Усмихнат я прегърна през рамо и повтори, без да ме погледне:

— Колко мило от твоя страна, Клара. — Гласът му сякаш я галеше.

— Прости ми — започна да се извинява тя, — но все пак трябваше да обясня на господина, че първо трябва да хапнеш, защото страшно си огладнял. Цял ден си на крак, междувременно те търсиха дванадесет, петнадесет пъти по телефона... Прости ми, че казах на господина да дойде по-добре утре, но...

— Този път, дете мое — засмя се той и в същото време отново я погали по косите (разбрах — правеше го, за да не би смехът му да я обиди), — напълно си се заблудила в желанието си да го отпратиш. Този господин, господин подпоручик Хофмилер, за щастие не е пациент, а мой приятел, който отдавна ми е обещал да ме навести, щом прескочи до града. Той може да се освободи само вечер, през деня е зает служебно. А сега остава само главният въпрос: имаш ли и за него нещо вкусно за вечеря?

Върху лицето ѝ отново се изписа нервното напрежение и по нейната импулсивна уплаха разбрах, че иска да остане сама с дългоочаквания човек.

— О, не, благодаря — побързах да откажа аз. — Трябва незабавно да се връщам. Не бива да изпускам нощния влак. Наистина исках само да предам поздравите на нашите познати, а за това са нужни няколко броени минути.

— При тях всичко наред ли е? — попита Кондор и изпитателно ме погледна в очите. И понеже по някакъв признак беше успял да забележи, че при тях нещо не е наред, побърза да добави: — И тъй, изслушайте ме, драги приятелю. Жена ми винаги знае какво изпитвам, в повечето случаи го знае по-добре от мен самия. Аз действително съм ужасно гладен и не ставам за нищо, преди да съм хапнал и преди да съм запушил своята пура. Ако нямаш нищо против, Клара, ние двамата сега ще се оттеглим да вечеряме и ще накараме господин подпоручика да поизчака. Ще му дам някоя книга или той просто ще си почине... И вие май доста сте се намъчили днес — обърна се той към мен. — Като стигна до пурата, ще дойда при вас, само че по пантофи и халат — нали така, господин подпоручик, не държете да ви се явя с фрак и цилиндър...

— А пък аз наистина ще остана само десетина минути, милостива госпожо... сетне по най-бързия начин ще се отправя за гарата.

Тези думи окончателно разведриха изражението ѝ. Тя се обърна към мен почти дружелюбно:

— Колко жалко, че не искате да вечеряте с нас, господин подпоручик. Ала се надявам да ни посетите някой друг път.

Протегна към мен своята нежна, тясна, някак излиняла и сбръчкана ръка. Целунах я с уважение. И с искрено страхопочитание проследих как Кондор внимателно насочва сляпата към вратата и ловко я пази да не се опре вдясно или вляво: той сякаш придържаше нещо неизказано крехко и скъпоценно.

Вратата остана отворена две-три минути; чух как тихите провлечени стъпки се отдалечават. Сетне Кондор се върна още веднъж. Изражението му бе по-различно отпреди: познавах това будно, изпитателно изражение, което той придобиваше в мигове на вътрешно

напрежение. Несъмнено беше се досетил, че ако нямаше наложителна причина, не бих се явил в дома му без предизвестие.

— Ще дойда след двадесет минути. Тогава бързо ще обсъдим всичко. Най-добре е междувременно да си полегнете на дивана или да се разположите на фотьойла. Не ми харесвате, приятелю, изглеждате страшно преуморен. А и двамата трябва да бъдем свежи и съсредоточени.

И след като бързо преправи гласа си, добави високо, за да го чуят чак в третата стая:

— Да, мила Клара, идвам! Само дадох на господин подпоручика една книга, за да не скучае, докато ни чака.

Опитният поглед на Кондор не беше сбъркал. Едва сега, след като го каза той, самият аз забелязах колко ужасно бях преуморен от кошмарната нощ и преизпълнения с напрежение ден. Последвах съвета му — усещах как напълно съм се покорил на волята му — и се изтегнах на фотьойла в неговия кабинет, отпуснах глава и немощно подпрях ръце на меките облегалки. Докато чаках със свито сърце, навън съвсем се беше стъмнило; не различавах в стаята почти нищо, ако изключим сребристото проблясване на инструментите във високия стъклен шкаф, а в противоположния ъгъл, около фотьойла, в който си почивах, се извисяваше сводестият олтар на нощта. Неволно затворих очи и лицето на сляпата изплува тозчас, уловено сякаш от *Laterna magica*^[1]; отново видях незабравимия преход от уплаха към внезапна радост, щом ръката на Кондор я докосна и прегърна през рамо. „Невероятен лекар — помислих си аз, — ех, да можеше да помогне и на мен!“; сетне още по-смътно се опитах да си представя и някой друг, който също беше неспокоен и разтревожен и също така поглеждаше плахо, опитвах се да мисля за един конкретен човек, заради когото бях тук. Ала не успях.

Внезапно една ръка ме докосна по рамото. Кондор сигурно беше влязъл с безшумни стъпки в непрогледно тъмната стая или аз наистина бях задрямал. Понечих да стана, но той нежно и все пак настойчиво ме задържа.

— Стойте така. Ще седна до вас. На тъмно се говори по-добре. Само за едно ви моля: говорете тихо! Съвсем тихо! Сигурно знаете, че

слухът на слепите понякога необяснимо се изостря, появява се и тайнственият инстинкт да отгатват. И тъй — ръката му се плъзна от рамото и стигна чак до китката, сякаш ме хипнотизираше, — разказвайте, без да се смущавате. Веднага забелязах, че нещо се е случило с вас.

Странно! В тази секунда си спомних за него. В кадетското училище имах един приятел на име Ервин. Беше нежен и рус като момиче; струва ми се, че — без да си признавам това — бях малко влюбен в него. През деня почти не разговаряхме помежду си или ако заговорехме, засягахме само най-обикновени неща; вероятно и двамата се срамувахме от своето тайно и потискано взаимно влечение. Само нощем, в спалното помещение, когато лампите бяха загасени, понякога набирахме смелост; подпрени на лакът в съседните легла и защитени от мрака, споделяхме детинските си мисли и наблюдения, докато другите спяха, ала на следното утро неизбежно се отбягвахме с все същото смущение. Дълги години не си бях спомнял за тихите признания, които съдържаха щастието и тайната на момчешките ми години. Но сега, както бях се излегнал в мрака, напълно забравих за своето намерение да се преструвам пред Кондор. Против волята си бях напълно откровен; и както тогава споделях със своето другарче от кадетското училище дребните си огорчения и огромните, необуздани мечти от ранната младост, така и сега доверих на Кондор за неочакваното избухване на Едит, за моя ужас, страх, объркване. Доверих му всичко с тайна наслада. Говорех в безмълвния мрак, където не се помръдваше нищичко, освен стъклата на пенснето, които неясно проблясваха, щом от време на време докторът вдигнеше глава.

Сетне настъпи мълчание, а после долових странен шум. Вероятно Кондор беше стиснал пръстите си и ставите му изпукаха.

— Значи такава била работата — недоволно изръмжа той. — А аз, глупакът, как не съм го забелязал! Повтаря се все същата картинка: заради болестта не усещаш самия болен. Заради подробните прегледи и търсенето на всевъзможни признаци ние просто се разминаваме с най-същественото — с онова, което става в самия човек. Впрочем още в началото усетих, че нещо става с момичето; спомняте ли си как след прегледа попитах стареца дали някой друг не се е намесил в нейното лечение — това внезапно и горещо желание час по-скоро да оздравее веднага ме озадачи. Съвсем правилно съм се досетил, че чужд човек се

е намесил в играта. Ех, какъв глупак съм — мислех си само за някой знахар или хипнотизатор! Смятах, че са й завъртели главата с разни врели-некипели. Не се досетих единствено за най-простото, за най-логичното, не се досетих само за онова, което беше ясно като бял ден. Та нали влюбеността направо органически съпътствува преходната възраст на девойките! Само едно е досадно — че трябваше да се случи тъкмо сега, и то с такава сила. О, господи! Клетото, клетото дете!

Беше станал. Кръстосваше стаята с късите си крачки и въздишаше:

— Ужасно е, че стана тъкмо сега, когато уредихме тая история с пътуването. И господ не може да върне нещата назад, тя си е внушила, че трябва да бъде излекувана заради вас, а не заради себе си. Ужас! Какъв ужас ще бъде, щом настъпи отрезвяването. Сега, когато се надява и очаква всичко, малките подобрения и дребният напредък не ще я задоволят! Господи! С каква ужасна отговорност се нагърбихме ние!

Отпорът внезапно се надигна в мен. Това „ние“ ме ядосваше. Нали бях дошъл да се избавя от тая история! Решително го прекъснах:

— Напълно споделям вашето мнение. Направо не можем да предвидим последиците. Длъжни сме навреме да прекратим това безумие. Трябва да се намесите енергично. Трябва да й кажете...

— Какво да й кажа?

— Ами че... това влюбване е просто една детинщина, една безсмислица. Трябва да й го избиеете от главата.

— Да го избия от главата й? Какво по-точно? Да избия от главата на една жена нейната страст? Да й кажа да не чувства онова, което чувства? Да не обича, когато обича? Та това е най-погрешното, което бихме могли да сторим, и освен това — най-глупавото. Чували ли сте някога логиката да се пребори със страстта? Можем ли да убедим треската: „Престани!“ или огъня: „Загасни!“? Няма що, красива, истински хуманна мисъл — да изкрещим в лицето на един болен, парализиран човек: „За бога, само не си внушавай, че и ти имаш право да обичаш! Как се осмеляваш да показваш чувствата си и дори да чакаш да им отвърнат, ами не си налягаш парцалите, защото си недъгав! Марш в ъгъла! Откажи се, отречи се от това! Отречи се и от себе си!“... Така ли ви се иска да разговарям с клетата девойка? Но ще бъдете ли така добър да си представите и последиците?

— Но тъкмо ние трябва...

— Защо аз? Нали вие изрично поехте цялата отговорност върху себе си? От къде на къде тъкмо аз?

— Ами че тъкмо аз не мога да й призная, че...

— Та вие не сте и длъжен! Нямате никакво право! Първо й завъртяхте главата, а сега насила изисквате от нея разум!... Само това липсва! От само себе си се разбира, че по никой начин, нито със слово, нито с жест, вие нямате право да се издадете пред клетото дете, че чувствата му не са ви приятни — това би означавало да халосате човек с брадва по главата!

— Но... — гласът ми изневери — някой все пак трябва да й обясни...

— Какво да й обясни? Ако обичате, изразявайте се по-точно!

— Искам да кажа... че... че това е напълно безнадеждно, напълно абсурдно... сетне да не... когато аз... когато аз...

Онемях. И Кондор мълчеше. Вероятно чакаше. После внезапно се озова с два скока при вратата и завъртя електрическия ключ. В крушките рязко и безжалостно блеснаха три бели пламъка и яркият сноп светлина ме принуди неволно да замижа. Изведнъж в стаята стана светло като ден.

— Така! — остро изкрещя Кондор. — Така, господин подпоручик! Виждам, че съм ви предоставил прекалени удобства. Много лесно е да се скриеш в мрака, ала в някои случаи е препоръчително да се гледаме право в очите. Стига сме го усуквали, господин подпоручик — тук нещо не е наред. Не ми внушавайте, че сте дошли само за да ми покажете това писмо. Има още нещо. Усещам — вие имате конкретни намерения. Или ще говорите честно, или ще трябва да ви поблагодаря за посещението.

Пенснето ме заслепи; уплаших се от бляскавата му повърхност и сведох взор.

— Господин подпоручик, вашето мълчание не е особено достойно. То не говори за чиста съвест. Ала аз се досещам приблизително за вашата игра. Без увъртания, моля: да не би в края на краищата да възнамерявате след това писмо... или след онова, другото, внезапно да сложите точка на вашето така наречено приятелство?

Зачака. Не вдигах очи. В гласа му звучаха подканващите нотки на екзаминатор.

— Знаете ли какво ще се случи, ако сега си плюете на петите? Сега, след като с образцовото си състрадание завъртяхте главата на девойчето?

Не отговорих.

— Е, тогава ще си позволя да споделя с вас своята лична преценка за подобно поведение — това офейкване е равнозначно на жалка страхливост... ах, недейте веднага да подскачате по военному! Хайде да отстраним от играта господин офицера и кодекса на честта! В края на краищата тук става дума за нещо по-сериозно от тия измишльотини! Тук става дума за жив, млад и ценен човек, и то за човек, пред когото аз съм отговорен, а при подобни обстоятелства нямам желание и настроение да бъда учтив! Във всеки случай, за да не се отдавате на заблуди какво точно поемате върху съвестта си с вашето бягство, аз ще ви го кажа пределно ясно: да избягате в един толкова критичен момент — моля, слушайте ме внимателно! — е все едно да извършите подло престъпление спрямо невинно същество, дори се опасявам, че е нещо повече: това би било убийство!

Дребният възпълен човек напираше към мен със стиснати юмруци като боксьор. В друг случай би изглеждал смешен в своя мъхест халат и размъкнатите домашни пантофи; ала когато повторно ми изкрещя, от искрения му гняв струеше някаква величественост:

— Убийство! Да, убийство! Вие сам го знаете! Или смятате, че това чувствително и гордо създание *ще преживее този удар*; то за пръв път е открило сърцето си пред мъж, а вместо отговор почтеният човечец избягва така панически, сякаш е съгледал дявола! Ще ви помоля за малко повече въображение! Нима не сте прочели писмото? Или сърцето ви е лишено от усет? Дори една нормална, здрава жена не би могла да понесе такова оскърбление! Подобен удар би нарушил вътрешното ѝ равновесие за дълги години! А това девойче, което се крепи само благодарение на безумната, втъпена му от вас надежда, че ще оздравее, този подлъган, предаден човек — как смятате, че ще оцелее след всичко това? Ако шокът не успее, тя лично ще посегне на живота си! Да, ще го стори! Отчаяният човек не е в състояние да превъзмогне подобно унижение, убеден съм, че не ще понесе тази жестокост и вие, господин подпоручик, знаете това не по-зле от мен. А тъй като наистина го знаете, вашето офейкване е не само слабост и страхливост, но и убийство, подло, предумишлено убийство!

Неволно се сгуших още повече. В секундата, в която той изрече думата „убийство“, светкавично си представих всичко: перилата на терасата върху кулата и как се вкопчва в тях с две ръце! Как я сграбчвам и в последния миг насила успявам да я отдръпна! Знаех, че Кондор не преувеличава; точно така щеше да направи, щеше да се хвърли от кулата — виждах най-долу каменните плочи, за миг видях всичко, сякаш тъкмо ставаше, сякаш бе станало, ушите ми забучаха, като че ли самият аз полетях надолу от петия етаж.

Ала Кондор продължаваше да намира към мен.

— Хайде де! Възразете ми! Покажете частица от смелостта, която е ваш професионален белег!

— Но, господин докторе... какво да правя... Не мога насила... да кажа някои неща, които не желая да изричам! Как да се престоря, че споделям безразсъдната й мечта... — От мен невъздържано се изтръгнаха думите: — Не, не ще го понеса, не мога да го понеса!... Не мога, не искам, не мога!

Сигурно съм крещял извънредно гръмко, защото пръстите му се впиха в ръката ми като клещи.

— Тихо, за бога!

Бързо отиде до електрическия ключ и го превъртя. Само изпод жълтеникавия абажур на лампата върху писалището остана да струи матова конусовидна светлина.

— По дяволите! С вас човек наистина трябва да разговаря като с болен. Хайде, първо седнете спокойно; на този фотьойл са се обсъждали и по-тежки проблеми.

Премести се по-близо до мен.

— Хайде, не се вълнувайте; и, моля ви, бавно, спокойно — едно подир друго! Първо, вие се оплаквате: „Не мога да го понеса!“ Но аз не ви разбирам напълно. Трябва да узная: *какво* не можете да понесете? Какво по-точно ви ужасява в обстоятелството, че клетото дете страстно се е влюбило във вас?

Понечих да му отговоря, но Кондор побърза да добави:

— Изчакайте! И преди всичко: не се срамувайте! Общо взето, бих могъл да разбера, че човек се стряска в първия миг, когато му направят подобно страстно признание. Само празноглавците са щастливи при такъв „успех“ сред жените, само глупците се възгордяват. Истинският човек по-скоро се стъписва, когато усети, че

една жена така си е загубила ума по него, а той не може да отвърне на чувствата ѝ. Разбирам всичко това. Но тъй като сте разстроен необикновено, необикновено много, аз съм длъжен да ви попитам: не играе ли във вашия случай определена роля и нещо по-особено, имам предвид някакви особени обстоятелства...

— Какви обстоятелства?

— Ами това... че Едит... много е трудно да се формулират подобни неща... имам предвид... да не би нейният физически недъг... да предизвиква във вас известна антипатия... да речем, физиологично отвращение?

— Не... ни най-малко! — бурно възразих аз. Та нали тъкмо нейната безпомощност и беззащитност ме бяха привлекли така неотразимо и ако за секунди бях изпитвал към нея някакво чувство, което тайнствено наподобяваше нежна любов, то бе само защото бях покъртен до дъното на душата си от нейните страдания, нейната самота и нейната недъгавост. — Не! Никога! — повторих аз убедено и едва ли не оскърбено. — Как можахте да си го помислите!

— Толкова по-добре. Това донякъде ме успокоява. Като лекар често съм имал възможност да наблюдавам подобни психически задръжки дори у външно нормални хора. Естествено, нито веднъж не можах да разбера мъжете, при които и най-дребният дефект у жената предизвиква нещо като идиосинкразия^[2], но има безброй мъже, при които тутакси се изключва всякаква възможност за еротична близост, ако забележат по тялото на жената и най-малкия белег, въпреки че човешкото тяло се състои от милиони и милиарди клетки. Подобно на всички инстинкти, такова отвращение за жалост винаги е непреодолимо — ето защо радостта ми е двойна, че при вас не е така, тоест вие в никакъв случай не се плашите от нейната недъгавост. Ето защо ми остава само едно предположение, а именно... мога ли да говоря откровено?

— Разбира се.

— Вашата уплаха произтича не от самия факт, а от последиците... искам да кажа, че вие в никакъв случай не се ужасявате толкова от влюбването на клетото дете, а се боите, че другите ще разберат за него и ще ви се присмеят... с една дума, вашият безграничен смут не е нищо друго, освен страх — простете ми! — че ще изглеждате смешен в очите на другите, в очите на другарите си.

Имах чувството, че Кондор е забил в сърцето ми гънка остра игла. От много време насам подсъзнателно усещах онова, което той изрече, ала не се осмелявах да мисля за него. Още от първия ден се страхувах, че другарите ми ще се подиграват на моята странна връзка със сакатото момиче, че ще стана предмет на техния незлобив и все пак убийствен присмех; прекалено добре знаех как издевателствуват над всекиго, стига да го „сгащят“ с някоя „хърбава“ или недостатъчно елегантна жена. Затова инстинктивно издигнах двойната стена в моя живот, разделила един от друг двата свята — полка и семейство Кекешфалва. Точно така: предположението на Кондор беше вярно — още от първия миг, в който узнах за нейната страст, ме досрамя преди всичко от другите, от баща ѝ, от Илона, от слугата, от другарите. Досрамя ме дори от самия мен заради това мое проклето състрадание.

Тогава усетих как ръката на Кондор успокоително ме гали по коляното.

— Не, не се срамувайте! Аз съм човек, който на свой гръб е разбрал, че е възможно да се породи страх от хората, когато вършим нещо, което противоречи на установените им представи. Нали видяхте жена ми... Никой не разбра защо се ожених за нея, а всичко, което се намира извън тесния ѝ, така да се каже, нормален кръгзор, първо събужда човешкото любопитство, а сетне — и човешката злоба. Господа колегите ми веднага разпространиха мълвата, че съм объркал лечението ѝ и само от страх съм се оженил за нея — а тъй наречените мои приятели си рекоха, че тя или има много пари, или очаква наследство. Моята майка, родната ми майка, в продължение на две години отказваше да я приеме, защото имаше наум друга партия за мен, дъщерята на един професор — най-прочутия по онова време интернист в университета, — и ако се бях оженил за нея, след три седмици щях да стана доцент, сетне професор и щях да прекарам целия си живот на топличко. Ала аз знаех, че тази жена ще загине, ако я изоставя. Тя вярваше само в мен и ако ѝ бях отнел тази вяра, нейният по-нататъшен живот би бил невъзможен. Трябва откровено да ви призная, че не съжалявам за своя избор. Защото, повярвайте, тъкмо лекарите, понеже са лекари, много рядко имат съвсем чиста съвест. Те знаят, че действителната помощ е нищожна; та нима отделният човек би могъл да се пребори с необгледното всекидневно тегло? От бездънното море можем да гребнем като с напръстник само няколко

капки, а хората, които днес мислим за излекувани, още утре ще се оплачат от нов недъг. Лекарите постоянно са обзети от чувството, че са били твърде нехайни, твърде небрежни, към всичко това се прибавят грешките, грешките в подхода, които неминуемо допускат — ето защо е хубаво да се утешиш, че си спасил поне *един* човек, че не си разочаровал *едно* доверие, че поне *едно* дело си извършил както трябва. В крайна сметка всеки иска да разбере дали е пропилял живота си на празно и глупаво, или е живял за нещо. Повярвайте ми — в този миг усетих близостта му, беше съвсем топла и почти нежна, — заслужава си да се нагърбиш с нещо тежко, щом на някого до теб ще му олекне.

Дълбокият, треперлив глас ме развълнува. Внезапно усетих в гърдите си тихата горест, онзи добре познат напор, от който сърцето ми сякаш се разширяваше или разпъваше; усетих как споменът за отчаяната самота на злощастното дете отново пробужда в мен състрадание. Знаех, че скоро ще потекат кротките струи, срещу които не можех да устоя. Ала: „Недей да отстъпваш! — си рекох аз. — Не се намесвай отново в тази история, не допускай да те въвличат в нея!“ Ето защо решително го погледнах:

— Господин докторе, всеки знае приблизителния предел на своите сили. Ето защо съм длъжен да ви предупредя: моля, не разчитайте на мен! Вие, а не аз трябва да спасите сега Едит. Затънах в тази история повече, отколкото възнамерявах в началото, ето защо честно ще ви призная: в никакъв случай не съм толкова добър и пожертвователен, колкото си мислите. Аз съм на края на своите сили! Повече не мога да понасям да ме обожават и превъзнасят, а аз да се преструвам, че го желая или че ми е приятно. По-добре е тя да разбере това положение, наместо по-късно да се разочарова. Давам ви честната си войнишка дума, че предупреждението ми е искрено — и така, повтарям: не разчитайте на мен, не ме надценявайте!

Сигурно съм се изразил твърде решително, защото Кондор озадачено ме погледна:

— Вие май наистина сте взели конкретно решение...

И внезапно се изправи:

— Кажете цялата истина, моля, не ми спестявайте половината! Извършили ли сте вече нещо... нещо непоправимо?

Аз също станах.

— Да. — И извадих от джоба своята молба за напускане. — Ето. Моля, прочетете сам.

Кондор колебливо пое листа, но ме погледна разтревожено, преди да се насочи към малкия кръг светлина от лампата. Прочете го бавно и безмълвно. Сетне го сгъна и заговори съвършено спокойно и делово, сякаш ставаше дума за нещо естествено:

— Допускам, че след казаното дотук вие сте напълно наясно с последиците — току-що установихме, че вашето бягство ще действа убийствено върху детето... ще го убие или ще го подтикне да се самоубие... Ето защо предполагам, че за вас не съществуват две мнения по въпроса: този лист хартия е не само вашата молба за напускане, а и... смъртната присъда на клетото дете.

Не отговорих.

— Задах ви един въпрос, господин подпоручик! И ще го повторя: давате ли си сметка за последствията? Поемате ли цялата отговорност върху съвестта си?

Пак не отговорих. Той пристъпи към мен със сгънатия лист в ръка и ми го подаде.

— Благодаря! Не искам да имам нищо общо с това. Ето, вземете си го!

Ала ръката ми бе като схваната. Нямах сили да я вдигна. Нямах смелост да устоя на изпитателния му взор.

— Значи възнамерявате... да не давате ход на смъртната присъда?

Извърнах се и скрих ръце зад гърба. Разбра ме.

— Следователно мога ли да я скъсам?

— Да — отвърнах аз, — моля ви да го сторите.

Отново пристъпи към писалището. И без да погледна нататък, чух как рязко скъса хартията, веднъж, втори, трети път, сетне късчетата прошумоляха в кошчето. Странно наистина, но почувствувах облекчение. Отново — за втори път през този съдбовен ден — се решаваше моята съдба. Ала се решаваше без моята намеса.

Кондор пристъпи към мен и кротко ме накара отново да седна в креслото.

— Така, струва ми се, че предотвратихме голямо нещастие... неопишуемо голямо нещастие! А сега да се върнем на въпроса! Този случай ми даде възможност да ви опозная донякъде... не, не

отричайте. Не ви надценявам и не ви смятам за онзи „необикновен, добър човек“, както ви хвали Кекешфалва, а за изключително ненадежден партньор поради несигурните ви чувства и особеното нетърпение на сърцето; колкото се радвам, че предотвратих вашето безсмислено бягство, толкова не ми харесва начинът, по който бързо вземате решения и пак така бързо променят намеренията си. Не бива да възлагаме сериозна отговорност на хора, които до такава степен са подвластни на настроението си. Ако ми трябва човек, когото да задължа за нещо, което изисква търпение и упорство, вас бих избрал последен.

Затова ме изслушайте! Няма да искам кой знае какво от вас — само най-необходимото, наистина най-необходимото. Ние вече убедихме Едит да започне ново лечение... или по-скоро лечение, което тя взема за ново. Заради вас тя се реши да замине, да замине за няколко месеца, а както знаете, ще отпътуват след осем дни. И тъй, през тези осем дни аз имам нужда от вашата помощ и за ваше облекчение ще ви кажа веднага — само през тези осем дни! Искам да ми обещаете, че през седмицата до заминаването й няма да вършите нищо прибързано и необмислено и преди всичко не ще се издадете с дума или жест, че чувствата на клетото дете до такава степен ви разстройват. Засега не искам нищо повече от вас — мисля, че желанието ми не би могло да бъде по-скромно: осем дни самообладание, след като става дума за живота на друг човек.

— Да... а после?

— На първо време няма да мислим за после. Когато трябва да оперирам някой тумор, не се питам дълго дали туморът ще се появи пак след няколко месеца. Щом са ме извикали за помощ, аз съм длъжен да се намеся без колебания. При всеки случай това е единствено правилното поведение, защото е най-човечното. Всичко останало е въпрос на случайност или, както биха казали вярващите — намира се в божите ръце. Колко много неща биха могли да се случат през тези няколко месеца! Възможно е нейното състояние действително да се подобри по-рязко, отколкото предполагам, възможно е страстта й да угасне при раздялата — не съм в състояние да предвидя всички възможности, а за вас това е дори излишно! Съсредоточете всичките си сили върху една-единствена мисъл: през тези решителни дни да не се издадете пред нея, че любовта й... ви

всява неописуем страх. Просто си повтаряйте: осем дни, седем дни, шест дни и аз ще спася един човек, не ще го засегна, не ще го оскърбя, не ще го разстроя, не ще го обезкуража! Осем дни мъжествено, решително поведение — смятате ли, че наистина няма да издържите?

— Напротив — спонтанно възкликнах аз. И решително добавих: — Ще издържа! Положително ще издържа! — От момента, в който видях, че задачата ми е определена точно, усетих прилив на нови сили.

Кондор дълбоко въздъхна.

— Слава богу! Сега вече мога да ви призная колко обезпокоен бях. Повярвайте ми, Едит действително нямаше да издържи, ако вместо отговор на писмото и на признанието ѝ вие просто бяхте офейкали. Тъкмо следващите дни са най-решителни. Всичко останало ще се уточни по-късно. Но нека оставим клетото дете засега да се порадва — да му дадем осем дни безметежно щастие; ще ми гарантирате ли една седмица?

Вместо отговор му подадох ръката си.

— Тогава, струва ми се, всичко е наред и ние спокойно можем да идем в другата стая при жена ми.

Но не стана от мястото си. Усетих, че в него бе възникнало някакво двоумение.

— Има още нещо — тихо добави той. — Ние лекарите сме длъжни винаги да мислим и за онова, което не може да се предвиди, трябва да сме подготвени за всичко. Ще допусна доста невероятната възможност да се случи нещо... имам предвид следното: да ви изневерят силите или недоверието на Едит да доведе до някоя криза. Тогава сте длъжен да ме уведомите незабавно. За нищо на света в този кратък, ала опасен период не бива да се случва нещо непоправимо. Ако почувствувате, че не сте в състояние да се справите със задачата си или през тези осем дни неволно се издадете — не се срамувайте, за бога, не се срамувайте от мен, аз съм виждал предостатъчно голи тела и разбити души! Можете да дойдете тук по всяко време на денонощието или да ми се обадите по телефона; ще бъда в постоянна готовност да се намеся, защото знам за какво става дума. А сега... — креслото до мен се размести и аз забелязах, че Кондор става — ще бъде по-добре да идем оттатък. Разговаряхме доста дълго, а жена ми лесно губи търпение. След толкова години все съм нащрек да не я ядосам. Щом съдбата те нарани жестоко, завинаги оставаш уязвим.

Отново направи двете крачки до електрическия ключ и крушките засияха. Когато се извърна към мен, лицето му ми се стори променено; може би всичко се дължеше само на ярката светлина, която извайваше контурите толкова отчетливо, ала аз за пръв път забелязах дълбоките бръчки по челото на този човек, който едва стоеше на краката си от умора и изтощение. „Винаги се е раздавал на другите“, помислих си аз. Намерението ми да избягам още при първата неприятност внезапно ми се стори жалко и аз го погледнах с признателност и вълнение.

Изглежда, той забеляза това и ми се усмихна.

— Колко добре постъпихте — потупа ме по рамото, — че дойдохте при мен и че си казахме всичко. Представяте ли си, просто щяхте да избягате — дори без да обмислите положението! И тази мисъл щеше да ви гнети цял живот, защото човек може да избяга от всичко, ала не и от себе си. Хайде, да идем оттатък. Елате, драги приятелю.

Думата „приятел“, с която Кондор ме дари в този час, ме развълнува. Знаеше колко съм слаб, колко съм страхлив — и въпреки всичко не ме презираше. С една-едничка дума той, по-старият и по-опитният, изпълни мен, колебливия младок, с нова увереност. Последвах го облекчен и окрилен.

[1] *Laterna magica* (лат.) — вълшебен фенер. ↑

[2] *Идиосинкразия* (мед.) — болезнена склонност или болезнено отвращение от нещо. ↑

Първо прекосихме чакалнята, сетне Кондор отвори вратата към съседното помещение. Жена му седеше до все още нераздигнатата маса и плетеше. Работеше вгълбено и по нищо не личеше, че ръцете, които с такава лекота си играеха с иглите, са на сляп човек; кошничката с преждата и ножицата бяха грижливо подредени на масата. Безчувствеността на очите ѝ стана явна едва когато приведената жена вдигна празните си зеници към нас и тяхната гладка заобленост улови миниатюрното отражение на лампата.

— Е, Клара, удържахме ли си думата? — рече Кондор и нежно пристъпи към нея; винаги ѝ говореше с този дълбок и гальовен тон. — Нали не се забавихме много? А ако знаеше колко съм радостен, че господин подпоручикът ме навести. Всъщност ти не знаеш — но седнете за миг, драги ми приятелю, — че той служи в гарнизона на същия град, в който живее семейство Кекешфалва. Нали си спомняш за моята малка пациентка?

— Ах, онова клето парализирано дете, така ли?

— Сега разбираш: чрез господин подпоручика се осведомявам от време на време какво ново има там, без да ми се налага да ги навестявам лично. Той ги посещава почти всеки ден, за да види горкото момиче и да му прави компания.

Сляпата извърна главата си в посоката, където предполагаше, че се намирам. Строгите ѝ черти внезапно се смекчиха.

— Колко хубаво от ваша страна, господин подпоручик! Мога да си представя каква радост ѝ доставяте! — кимна ми тя и ръката ѝ върху масата неволно се премести към мен.

— А пък и за мен е добре — продължи Кондор, — инак много по-често би трябвало да я посещавам, за да успокоявам нервната ѝ раздразнителност. За мен е огромно облекчение, дето през последната седмица преди заминаването ѝ на почивка в Швейцария подпоручик Хофмилер ще ѝ отдели от свободното си време. Общуването с нея не е много лесно, ала той действително се държи прекрасно с нещастното дете и зная, че няма да ме изостави. На него разчитам повече, отколкото на своите асистенти и колеги.

Веднага проумях, че Кондор ме обвързва още по-здравео, защото ме задължаваше в присъствието на друг безпомощен човек; ала аз с удоволствие дадох обещанието:

— Естествено, можете да разчитате на мен, господин докторе. През тези осем дни ще я посещавам всеки ден, от първия до последния, а ако се случи и най-дребната неприятност, незабавно ще ви уведомя по телефона. Ала знайте — и аз многозначително го погледнах над главата на сляпата, — че няма да има неприятности и трудности. Съвсем сигурен съм.

— Аз също — потвърди той леко усмихнат. Напълно се разбрахме.

Тогава устните на жена му напрегнато трепнаха. Личеше, че нещо я измъчва.

— Аз изобщо не ви се извиних, господин подпоручик. Страхувам се, че днес бях малко... малко недружелюбна с вас. Но това глупаво момиче не ми съобщи нищо, дори нямах представа кой чака в стаята, а Емерих никога не ми е споменавал за вас. Затова си рекох, че се е вмъкнал някой чужд човек, който иска да го занимава със себе си, а той се прибира вкъщи винаги смъртно уморен.

— Бяхте съвсем права, милостива госпожо, дори трябваше да бъдете по-строга. Боя се — простете моята нескромност, — че вашият съпруг твърде много се раздава на останалите.

— Изцяло! — бурно ме прекъсна тя и поривисто премести креслото си по-близо до мен. — Казвам ви го, изцяло се раздава: раздава и времето си, и нервите си, и парите си. Нито яде, нито спи заради своите болни. Всеки го използва, а аз със слепите си очи не мога да го облекча, не мога да му помогна. Ако знаехте колко съм загрижена за него! По цял ден си мисля: нищо не е ял, ето, сега отново е във влака, сега е в трамвая, а през нощта пак ще го събудят. За всички намира време, но не и за себе си. Господи! И кой му е благодарен за това? Никой! Никой!

— Наистина ли никой? — Той с усмивка се приведе над развълнуваната жена.

— Разбира се — изчерви се тя. — Ала аз нищичко не мога да сторя за него! Щом се върне от работа, всеки път ме заварва омаломощена от страх. Ех, ако можехте да му въздействувате! Той има нужда от някого, който да го възпира. Нима може да помогне на всички...

— И все пак трябва да се опита — рече той и при тези думи ме погледна. — Нали затова живеем! Само затова...

Усетих как предупреждението му завладява всяка моя клетка. Ала откакто знаех, че съм взел решението, спокойно издържах погледа му.

Станах. В този миг дадох своя обет. Чула, че отмествам стола си, сляпата вдигна поглед към мен.

— Наистина ли трябва да си тръгвате? — попита тя с искрено съжаление. — Колко жалко! Колко жалко! Но нали скоро ще ни посетите пак?

Беше ми странно на душата. Вътре в себе си се чудех: какво ли правех, та всички изпитвах доверие към мен? Ето, сляпата ме гледа със своите сияйни, незрящи очи, а този човек, който почти ми е чужд, дружелюбно полага ръка върху моето рамо! Още докато слизах по стълбата, престанах да разбирам защо само преди час се бях озовал тук. Защо всъщност исках да избягам? Защото някакъв си брутален началник ме беше наругал, така ли? Защото някакво създание, нещастно и парализирано, изгаряше от любов към мен, така ли? Защото някой искаше да се опре на мен, да се изправи с моя помощ? Беше прекрасно да помагам някому — единственото нещо, което наистина си струваше труда. И това прозрение ме подтикна драговолно да сторя онова, което до вчера възприемах като непоносима жертва: да бъда благодарен за тази пламенна любов.

Осем дни! Откакто Кондор бе определил продължителността на моята задача, аз отново се чувствавах уверен в себе си. Страхувах се единствено от часа или по-скоро от едничката минута, в която за пръв път щях да застана пред Едит след нейното признание. Знаех, че след неистовата интимност между нас пълната непринуденост вече е невъзможна — първият поглед след горещата целувка щеше да ми зададе въпроса: „Простили ми?“ или навярно още по-опасния: „Ще ми позволиш ли да те обичам и ще отвърнеш ли на моята любов?“ Този пръв засрамен поглед, натежал от сдържано и все пак неудържимо нетърпение — усещах го ясно, — можеше да се превърне в най-опасния и същевременно най-решителния миг помежду ни. Една-единствена неловка дума, един неискрен жест — и аз щях жестоко да издам онова, което не бивше да издавам, и така щях да нанеса грубото, непоправимото оскърбление, за което Кондор така настойчиво ме бе

предупредил. Ала ако успееш да издържа този поглед, щях да бъда спасен и навярно щях да спася и нея завинаги.

Но на следващия ден едва бях влязъл в къщата, когато установих, че Едит, загрижена от същото опасение, е взела мерки да не ме посрещне сама. Още от преддверието долових звънките гласове на няколко бърбиви жени; с една дума, тя беше поканила на гости свои познати в този необичаен час, в който иначе не обичаше никой да ни безпокои, за да издържи с тяхна помощ първия критичен миг.

Още преди да вляза в салона, насреща ми се втурна — или инструктирана от Едит, или ръководена от собствени подбуди — Илона с престорена жизнерадост, поведе ме нататък и ме представи на съпругата на областния управител и на дъщеря му, бледо, луничаво и нахално същество, за което впрочем знаех, че Едит не може да го понася; ето така първият поглед бе отклонен и Илона ме подбутна към масата. Пиехме чай и бърбихме. Аз усърдно разговарях със закачливата луничава провинциална патка, а в същото време Едит беседваше с нейната майка. Това разпределение съвсем не беше случайно, то издигаше преградна стена помежду ни и изключваше земетръсния контакт между нея и мен; имах възможност да не поглеждам към Едит, въпреки че усещах как погледът ѝ неспокойно ме стрелка. И дори когато двете дами най-сетне си тръгнаха, съобразителната Илона ловко се намеси и разведри положението:

— Само ще изпратя дамите. Междувременно бихте могли да започнете вашата партия шах. Сетне малко съм заета с приготовленията около заминаването, но след час отново ще се върна тук.

— Играе ли ви се шах? — непринудено успях да попитам Едит.

— С удоволствие. — И докато трите жени излизаха от стаята, Едит сведе очи.

Погледът ѝ остана прикован надолу, а в това време поставих дъската и за да печеля време, започнах бавно да подреждам фигурите. Старото шахматно правило изискваше да скрием зад гърба си по една бяла и една черна фигура, за да определим кой ще започне играта. Ала този избор все пак налагаше да си проговорим, поне да изречем словата „дясно“ или „ляво“; негласно се споразумяхме да не правим дори това и аз безмълвно подредих фигурите. Само да не разговаряме! Да заключим всичките си мисли в квадрата с шестдесет и четири

полета! Да се вираме единствено във фигурите — в никакъв случай в пръстите, които ги преместват! И ние заиграхме с онази привидна вгълбеност, присъща само на най-вманиачените шахматисти, които забравят всичко около себе си и съсредоточават цялото си внимание изключително върху играта.

Ала самата игра скоро издаде престореното ни поведение. При третата партия Едит окончателно изключи. Правеше погрешни ходове и разтрепераните ѝ пръсти ясно показваха, че повече не може да понася неестественото мълчание. Посред играта блъсна дъската встрани.

— Стига! Дайте ми една цигара!

Извадих една от гравираната сребърна табакера и услужливо запалих клечка кибрит. Щом огънчето лумна, не успях да избегна очите ѝ. Бяха втренчени неподвижно, ала не гледаха нито в мен, нито в някаква определена посока; бяха застинали в ледена ярост, вираха се отчуждено и неподвижно, ала веждите над тях се бяха изопнали в трепкаща дъга. Веднага долових далечната буря — този знак предвещаваше неминуем нервен изблик.

— Недейте! — промълвих аз искрено уплашен. — Моля ви, недейте!

Но тя се хвърли назад във фотъйла. Видях как тръпката се разлива по цялото ѝ тяло, а пръстите с нарастваща сила се впиват в облегалката.

— Недейте! Недейте! — помолих я повторно. Не ми хрумваше нищо друго, освен тази умотелна дума. Ала потисканото ридание вече се изтръгна от нея. То не беше бурно и шумно, а по-страшно, хлипанията ѝ бяха тихи и покъртителни, през стиснати устни — плач, който сам се срамува от себе си и все пак не може да бъде преглътнат.

— Недейте! Моля ви, недейте! — казах аз и за да я успокоя, се приведох към нея и положих ръка върху нейното рамо. Сякаш електрически ток разтърси раменете ѝ, а сетне премина през цялото сгърчено тяло.

И изведнъж тръпките стихнаха, тя отново се вцепени, изобщо не се помръдваше. Сякаш тялото ѝ бе замряло и очакване, сякаш се вслушваше, за да разбере какво изразява това чуждо докосване. Нежност или любов, или само състрадание? Това очакване със затаен дъх беше ужасно, цялото ѝ застинало тяло се вслушваше. Нямах

смелост да отдръпна ръката си, с такава тайнствена лекота успокоила избухналите ридания, но не намирах в себе си сили да принудя пръстите си да направят някакво нежно движение, за което — чувствувах го — жадуваше тялото на Едит, пламналата ѝ кожа. Ръката ми продължаваше да лежи като чужда, а аз имах усещането, че цялата ѝ кръв пулсира на горещи струи към това място.

Не знаей колко време ръката ми лежеше безволево върху нейното рамо, защото в тези минути времето бе замряло като въздух в стаята. Сетне усетих как мускулите ѝ леко се напрягнаха. Без да ме погледне, тя протегна десницата си и нежно сне моята ръка от рамото си, бавно я притегли надолу, по-близо до сърцето си, сетне и лявата ѝ ръка се присъедини колебливо и гальовно. Двете ръце кротко хванаха моята огромна, тежка, гола мъжка ръка и започнаха да я милват много, много нежно и боязливо. Отначало тънките ѝ пръстчета просто се поразходиха любопитно върху моята беззащитна неподвижна длан, като се плъзваха по кожата ми подобно на дихание. Сетне долових как леките детски докосвания набраха смелост и предпазливо се прокраднаха от китката към краищата на пръстите, как изкусително заизследваха техните форми, отвътре и отвън, отвън и отвътре, как уплашено замряха при твърдите нокти, ала после опипаха повърхността им и отново се плъзнаха надолу по вените чак до китката и пак се изкатериха, и пак се спуснаха — нежно запознанство, при което ни веднъж не се осмели наистина да вземе ръката ми, да я стисне, да я задържи. Игривите ласки ме докосваха като струи прохладна вода, благоговейни и в същото време детински, изумени и засрамени. И все пак усещах, че влюбената девойка владее цялото ми същество чрез малката частица от моето „аз“, която държеше в ръцете си. Главата ѝ неволно се отпусна върху фотьойла, сякаш искаше да се наслади още по-пълно на кроткото докосване; лежеше като заспала, може би мечтаеше, очите ѝ бяха затворени, устните — леко откренати, лицето ѝ изразяваше пълен покой, беше смирено и озарено, а в това време нежните ѝ пръсти с все по-голямо, с растящо блаженство пробягваха по ръката ми от китката чак до върха на пръстите. В съкровено докосване отсъствуваше всякаква страст, то излъчваше само кроткото ѝ удивено щастие, че най-сетне има право мимолетно да притежава нещичко от моето тяло и да му засвидетелствува своята безкрайна любов; никоя прегръдка на жена,

дори и най-пламенната, не ме е дарявала с по-трогателно усещане за безмерна нежност като тази гальовна, почти мечтателна игра.

Не помня колко продължи това. Такива спомени се намират отвъд обикновеното време; от плахото гальовно докосване струеше нещо упоително, замайващо, хипнотизиращо, което ме вълнуваше и разтърсваше повече от онази внезапна, гореща целувка. Все още не намирах сили да отдръпна ръката си — „Позволи ми само да те обичам“, спомних си аз — и сякаш насън се наслаждавах на струите, които непрестанно се стичаха по ръката ми и се вливаха в нервите, позволявах всичко това, безсилен, беззащитен и в същото време подсъзнателно засрамен, че съм обичан така безгранично, а самият аз не изпитвам нищо друго, освен объркан страх и необяснимо смущение.

Ала постепенно моето вцепенение ми се стори непоносимо; уморяваше ме не милувката, не и топлото прокраждане на нежните пръстчета или лекото, плахо докосване — измъчваше ме собствената ми ръка, отпуснала се там като мъртва, сякаш не ми принадлежеше, а човекът, който я милва, нямаше нищо общо с моя живот. Съзнавах — така както в полусън долавяме камбанен звън, — че или трябва да отблъсна тези ласки, или да им отговоря. Но не намирах сили нито за едното, нито за другото. „Трябва да сложа край на тази опасна игра“, напираше в мен някакво желание и аз предпазливо стегнах мускулите си. Бавно, бавно, много бавно започнах да освобождавам ръката си от кроткия плен — незабележимо, както се надявах аз. Ала чувствителната девойка забеляза веднага, още преди сам да съм го осъзнал, че започвам да се отдръпвам, и внезапно пусна ръката ми в уплахата си. Пръстчетата ѝ паднаха като повехнали листа, струйките топлина тозчас избягаха от мен. Малко смутено прибрах изоставената си ръка. Защото в същото време лицето на Едит притъмня, устните ѝ отново трепнаха и по детски се нацупиха.

— Недейте! Недейте! — прошепнах ѝ аз, без да зная какво друго да ѝ кажа. — Илона скоро ще дойде. — И тъй като видях, че след тези празни, безсилни слова тя се разтрепери още повече, в мен отново избухна внезапното състрадание. Приведох се над нея и бегло я целунах по челото.

Но зениците ѝ се втренчиха строги, сиви, отчуждени в мен и някак си през мен, сякаш искаха да отгатнат скритите ми помисли. Не успях да заблудя пророческите ѝ чувства. Тя бе забелязала, че сам

избягах от нежността ѝ, сам отдръпнах ръката си и че тази мимолетна целувка не изразява истинска любов, а само смущение и състрадание.

Това бе моята грешка, моята непоправима, непростима грешка — въпреки че горещо го желяех, в онези дни не успях да проявя безкрайна търпеливост, нито намерих сили да се преструвам докрай. Напразно бях решил да не ѝ дам възможност — нито със слово, нито с жест — да заподозре, че нежността ѝ ме потиска. Постоянно си припомнях предупреждението на Кондор каква заплаха и отговорност ще легнат върху ми, ако засегна чувствата на впечатлителната девойка. „Позволи ѝ да те обича — отново и отново си втълпявах аз, — прикривай се, преструвай се през тези осем дни, за да не раниш гордостта ѝ. Не позволявай да се усъмни, че я мамиш, че я мамиш двойно, като с жизнерадостна увереност говориш за скорошното ѝ оздравяване, а в същото време душата ти трепери от страх и срам. Дръж се непринудено, съвсем непринудено — непрестанно си напомнях аз, — опитай се да придадеш на гласа си сърдечност, а на ръцете си — ласкава нежност.“

Ала между жената и мъжа, пред когото тя вече е издала своите чувства, се създава огнена, загадъчна и опасна атмосфера. Любещият винаги с тайнствено пророчество отгатва действителните чувства на любимия човек и тъй като на любовта е присъща безграничността, всяко равнодушие и всяка умереност са ѝ противни, непоносими. Във всяка плахост и сдържаност на другия тя подозира съпротива, във всяко непълно отдаване вижда — с право — прикрита отбрана. Моето поведение по онова време трябва да е било неловко и объркано, думите ми сигурно са излъчвали някаква престореност и неловкост, защото въпреки искреното си усърдие не успях да измамя девойката. Не ми се удаде най-важното: да я убедя. Подозрението ѝ растеше, защото не ѝ давах най-същественото и единственото, което копнееше да получи от мен: любовта си. Понякога наред разговора — тъкмо когато най-разпалено се борех за нейното доверие и сърдечност — тя рязко ме стрелваше със сивите си очи и винаги ме принуждаваше да сведа поглед. Имах чувството, че е забила сонда в сърцето ми, за да изследва най-съкровениите му глъбини.

Изминаха три мъчителни и за мен, и за нея дни; постоянно усещах безмълвното жадно очакване в погледа и в мълчанието ѝ. Сетне — струва ми се, на четвъртия ден — се породиха онази странна неприязън, която отначало не можех да си обясня. Както обикновено, бях дошъл в ранния следобед и ѝ носех цветя. Пое ги почти без да ме погледне и небрежно ги остави настрана, за да ми покаже със своето подчертано безразличие, че напразно разчитам да се откупя чрез подаръци. След едва ли не презрителните слова „Ах, защо носите такива красиви цветя!“ тя незабавно се ограда със своето демонстративно и враждебно мълчание. Опитах се да поведя непринуден разговор. Ала тя в най-добрия случай ми отвръщаше троснато с „ах“, „така ли?“ или „странно, странно“, но не пропускаше ясно и безцеремонно да ми покаже, че разказът ми ни най-малко не я вълнува. Нарочно изтъкваше безразличието си дори външно: играеше си с някаква книга, ту я разлистваше, ту я оставяше, забавляваше се с всевъзможни предмети, един-два пъти предизвикателно се прозя, сетне наскоро ми извика слугата и го попита дали е опаковал пелерината от заешка кожа и едва след като чу утвърдителния му отговор, студено се обърна към мен: „Но разказвайте, разказвайте по-нататък“ — не беше трудно да отгатна неизреченото продължение на тези думи, — „вашето дърдорене ми е свършено безразлично“.

Най-сетне усетих как силите ме напускат. Все по-често поглеждах към вратата с надеждата някой да дойде, за да ме отърве от моя отчайващ монолог — било Илона, било Кекешфалва. Прикрила подигравката си, тя ме попита уж съпричастно:

— Търсите ли нещо? Желаете ли нещо?

В смущението си не успях да намеря по-умен отговор:

— Не, съвсем не.

Вероятно най-разумното щеше да бъде открито да се откажа от борбата и да я нападам: „Всъщност какво искате от мен? Защо ме измъчвате? Ако предпочитате, ще си отида.“

Ала аз бях обещал на Кондор да избягвам всяко рязко и предизвикателно действие; и вместо с едно движение да отхвърля от себе си бремето на тягостното мълчание, по най-глупав начин продължих да влача мъчителния разговор като по горещ пясък. Най-сетне се появи Кекешфалва, плах както винаги в последно време, а може би още поразстроен.

— Искате ли да вечеряме?

На масата Едит седеше срещу мен. Нито веднъж не вдигна очи, на никого не каза нито дума. И тримата усещахме предизвикателната, обидна агресивност на дълбокото ѝ мълчание. Още по-упорито се опитвах да създам настроение. Заразказвах за нашия полковник, който като квартален пияница през юни и юли редовно се заразяваше от „маневрената болест“ и колкото повече приближаваше времето за големите учения, ставаше все по-възбуден и непоносим; и макар че яката ме стискаше и душеше, се помъчих да доусъвършенствувам глупавата историйка с все по-нелепи подробности. Ала само другите се смееха, и то насила — те видимо се стараеха да прикрият мъчителното безмълвие на Едит, която вече за трети път се прозяваше предизвикателно. „Трябва да продължавам да говоря“, внушавах си аз и разказах как са ни подгонили сега, как вече никой не разбира какво искат от него. Двама улани вчера са паднали в несвяст от конете си, но жестокият грубиян с всеки изминал ден ни мъчи все повече. Вече никой не може да предвиди кога ще слезе от седлото си, по двадесет, по тридесет пъти ни кара да повтаряме и най-глупавите упражнения. Със страшна мъка днес съм успял да се измъкна навреме, но дали утре ще успея, знае само дядо боже и господин полковникът, който се смята за негов наместник на земята.

Тази констатация наистина беше невинна и не можеше да обиди или развълнува никого; съвсем непринудено и весело я казах на Кекешфалва, дори без да погледна Едит (и бездруго отдавна вече не можех да понасям погледа ѝ, неподвижно втренчен в пустошта). Внезапно нещо издрънча. Едит бе захвърлила в чинията си ножа, който през цялото време нервно беше премествала. Ние трепнахме, а тя изкрещя:

— Е, щом това ви причинява такива неприятности, останете си в казармата или в кафенето! Ще го преживеем.

Взряхме се онемели в нея, сякаш някой беше стрелял през прозореца.

— Но, Едит... — с пресъхнали устни промълви Кекешфалва.

Ала тя се отмести назад и подигравателно рече:

— Трябва да се смилим над този страдалец! Защо да не дадем на господин подпоручика един ден отпуск! Ако питате мен, аз с удоволствие му подарявам тази почивка.

Кекешфалва и Илона се спогледаха с притеснение. И двамата незабавно проумяха, че напълно незаслужено излива върху мен отдавна сдържаната си възбуда; те плахо ме погледнаха и аз отгатнах опасенията им — смятаха, че ще отвърна грубо на нейната грубост. Ето защо проявих особена сдържаност.

— Знаете ли, Едит, вие всъщност сте права — топло продумах аз, разбира се, доколкото ми позволяваше моето разлудяно сърце. — Тази ужасна преумора наистина не ми позволява да бъда интересен събеседник; самият аз през цялото време чувствавам, че днес безкрайно ви отегчих! Но защо не се примирите още няколко дни със скучната ми компания? Колко време ми остава да ви посещавам? Много скоро къщата ще опустее, всички ще заминете. Просто не мога да си представя, че само след четири дни, четири или всъщност само три и половина дни вие ще...

И тогава насреща ми изригна смях, рязък и пронизителен, сякаш някой разкъса платно:

— Ха-ха-ха! Три и половина дни! Ха-ха! Пресметнал с точност до половин ден кога най-сетне ще се отърве от нас! Май си е купил специално календарче и е отбелязал с червено: празник — те си заминават! Но внимавайте! Понякога сметките се правят без кръчмар. Ха-ха! Три и половина дни, три и половина... и половина... и половина...

Смееше се все по-силно и в същото време ни гледаше сурово; трепереше, докато се смееше; разтърсваше я не истинска веселост, а ядовита треска. Личеше, че предпочита да избяга — при тази страхотна възбуда това би било най-естественото и нормално поведение; ала безпомощните ѝ нозе не ѝ позволяваха да помръдне от креслото. Това принудително безсилие придаваше на яростта ѝ нещо от озлоблението и трагичната безпомощност на животно, затворено в клетка.

— Веднага ще извикам Йозеф — прошепна ѝ пребледнялата като платно Илона, отдавна свикнала да отгатва всяко нейно движение, а баща ѝ угрижено пристъпи към нея. Страхът му обаче се оказа излишен, защото още с влизането на слугата Едит безмълвно позволи на Йозеф и баща си да я изведат, без да се сбогува или извини поне с една дума; вероятно едва по нашето стъписване беше проумяла своята вина.

С Илона останахме сами. Чувствувах се като човек, който се е сгромолясал със самолет и със залитане се изправя на крака, изтръпнал от уплаха, без да разбира какво точно се е случило с него.

— Трябва да я разберете — бързо прошепна Илона, — вече не може да мигне по цели нощи. Мисълта за пътуването неимоверно я разстройва и... вие не знаете...

— Напротив, Илона, зная. Зная всичко — казах аз. — Тъкмо затова утре ще дойда пак.

„Трябва да издържиш! Трябва да устоиш! — енергично си внушавах аз, когато, извънмерно развълнуван от тази сцена, се прибирах вкъщи. — Трябва да издържиш на всяка цена! Ти обеща на Кондор, думата ти е поставена на карта. Не бива да се объркваш от нерви и настроения. Не забравяй, че тази неприязън не е нищо друго, освен отчаяние на човек, който те обича и пред когото ти си виновен заради суровостта и студенината на своето сърце. Трябва да издържиш до последния час — остават само три и половина дни, само три дни, тогава изпитанието ще бъде преодоляно, ще се отпуснеш, ще се отърсиш от бремето за седмици, за месеци! Прояви търпение, търпение — само през тези дни, тези последни три и половина дни, тези последни три дни!“

Предсказанието на Кондор се сбъдна. Само неизмеримото, само необхватното ни плаши, затова пък всичко, което има граници и е определено, се превръща в пробен камък и мерило за нашите сили. Три дни — ще успея, усещах аз, и това съзнание ми вдъхваше увереност. На следващото утро превъзходно се справих със задълженията си, а те никак не бяха леки, защото този път ни накараха да излезем на учебния плац цял час по-рано от обикновено и да маневрираме толкова бурно, че направо плувахме в пот. За моя изненада успях да изтръгна дори от побеснелия полковник неволното „много добре“, затова пък над граф Щайнхюбел се разрази неописуема буря. Страстно запален по конете, той тъкмо преди два дни се беше снабдил с нов буен кон — млад, дългокрак, чистокръвен жребец с червеникав косъм, но неговата увереност в ездаческото му умение за жалост го беше подвела, тъй че не бе изпитал коня предварително. В разгара на учението конят се уплаши от сянката на една птица и се изправи на задните си крака, а втория път, по време на атаката, окончателно побягна и ако Щайнхюбел не бе изключителен ездач, целият строй щеше да стане свидетел на куриозно салтомортале. Едва след една наистина акробатична битка той успя да укроти бясната фурия, но в отговор на внушителното постижение се наложи да изслуша ругатните на полковника, който му изръмжа, че веднъж завинаги забранява циркаджийските номера на учебния плац; щом господин графът нищо не разбирал от жребци, поне трябвало предварително да ги даде за обзядване в ездитната школа, за да не се излага пред войниците.

Язвителната забележка неимоверно разгневи ротмистъра. По обратния път, а сетне и на масата той не преставаше да се възмущава от несправедливостта, която го бе връхлетяла: кръвта на коня била твърде буйна, но всички щели да видят на какво е способен, щом му избие бръмбарите от главата. Ала колкото повече се гневеше графът, толкова повече го дразнеха другарите му. „Измамили са те“, подиграваха го те и наистина го накараха да побеснее. Спорът ставаше все по-разгорещен. И сред бурната дискусия зад мен се приближи един ординарец.

— Моля на телефона, господин подпоручик!

Скочих с лоши предчувствия. През последните седмици телефонът, телеграмите и писмата ми носеха само нервно напрежение и огорчения. Какво ли иска пак от мен? Сигурно съжaliaва, че ме е освободила за днешния следобед. Е, ако се разкайва, всичко е наред. За всеки случай плътно притварям зад себе си тапицираната врата на телефонната кабина, сякаш държа по този начин напълно да изключи всякакъв контакт между служебния си свят и онзи, другия. Илона е.

— Искah само да ви кажа нещо — започва тя, а на мен ми се струва, че е леко притеснена, — ще бъде по-добре да не идвате днес. Едит не се чувства много добре...

— Да не би да е нещо сериозно? — прекъсвам я аз.

— Не, не... просто трябва да си почине днес, освен това... — колебае се прекалено дълго — освен това... един ден сега не е от толкова голямо значение. Налага се... налага се да отложим заминаването.

— Да го отложите ли?!

Трябва да съм я попитал много уплашено, защото избързва да добави:

— Да... но се надяваме само за няколко дни... впрочем ще го обсъдим утре или вдругиден... вероятно междувременно пак ще ви се обади по телефона... сега исках само да ви предупредя... да не идвате днес, ще бъде по-добре... всичко хубаво и довиждане!

— Да, но... — изричам аз в слушалката, ала без да получа отговор. Стоя заслушан още няколко секунди. Не, отговор не идва. Затворила е. Странно — защо така бързо прекъсна разговора? Така внезапно, сякаш се страхуваше от по-нататъшни въпроси. Тук имаше нещо... И защо изобщо ще отлагат? Защо ще отлагат заминаването,

нали денят бе точно определен? „Осем дни“ — така ми беше казал Кондор. Осем дни. Напълно се бях настроил за тях, а сега отново... невъзможно... не, това е невъзможно... няма да издържа на тия вечни промени... и аз имам нерви... В края на краищата на мен също ми е необходимо спокойствие...

Наистина ли е толкова топло в телефонната кабина? Полузадушен разтварям тапицираната ѝ врата и отново залитам към мястото си. Явно никой не е забелязал моето ставане и отсъствието ми. Момчетата продължават да спорят и да се присмиват на Щайнхюбел, а до празния ми стол все така търпеливо ме чака ординарецът с печеното. Само за да го отпратя час по-скоро, механично слагам в чинията си два-три къса, ала не вземам нито ножа, нито вилницата, защото нещо удря по слепоочията ми сякаш някакво чукче безмилостно изсича върху скритата кост словата: „Отложили са го! Отложили са заминаването!“ Трябва да има някаква причина. Положително нещо се е случило. Да не би да е заболяла сериозно? Обидих ли я? Защо внезапно отказва да тръгне? Нали Кондор ми обеща? Трябваше да издържа само осем дни и пет вече изтърпях... Ала повече не ще мога... просто не съм в състояние!

— Какво си се умислил, Тони? Нашите котлети май не ти харесват, а? Ясно, ясно, така е, когато човек свикне с по-изтънчени ястия. Нали казвах, нашата компания вече не е достатъчно изискана за него!

Все тоя проклет Ференц с неговия добродушен лепкав смях, все тия мръсни намеци, сякаш ходя във вилата на Кекешфалва за собствена облага и нищо повече!

— По дяволите! Спести ми идиотските си шеги! Остави ме на мира! — нахвърлям се аз върху него. Сигурно в гласа ми е кипнала цялата наслойвана ярост, защото двамата юнкери срещу мен изненадано ме поглеждат. Ференц слага на масата ножа и вилницата си.

— Тони — заплашва ме той, — не ти позволявам да ми говориш с такъв тон. Струва ми се, че шегите все още не са забранени на нашата маса. Прав си, твоя си работа, ако другаде ти е по вкусно. Това не ме засяга. Но на тази маса ми позволи да забележа, че не се и докосваш до нашия обяд.

Седналите редом с нас ни поглеждат любопитно. Тракането по чиниите внезапно затихва. Дори майорът присвива очи и изпитателно

ни проучва. Виждам, че е крайно време да загладя своята несдържаност.

— А ти, Ференц — отвърщам с престорена усмивка, — ще бъдеш ли така добър да ми разрешиш понякога да имам главоболие и да не се чувствам добре?

Ференц тутакси се окопитва:

— О, извинявай, Тони, откъде да се сетя? Вярно, изглеждаш доста зле. От няколко дни усещам, че не си във форма. Е, ще се съвземеш, не се боя за теб.

Инцидентът приключва щастливо. Ала гневът продължава да ме тормози. Какво са решили да правят ония с мен? Ту ела, ту се махай, нагоре-надолу, студено-топло: не, няма да позволя така да ме разиграват! Бях казал: три дни, три и половина дни и нито час повече! А дали ще го отлагат, или не, все ми е едно! Стига съм си късал нервите, стига съм се изтезавал с проклетото състрадание. Направо ще се побъркам!

Трябва да се овладеея, за да не издам яростта, която бушува в мен. Искане ми се да грабна чашата и да я строша между пръстите си или да стоваря юмрук върху масата; усещам, че за да се освободя от това напрежение, непременно трябва да извърша някакво насилие. Само да не стоя така беззащитно и нервно да ги чакам дали ще ми пишат, или телефонираат, дали ще отлагат, или няма да отлагат заминаването. Повече не мога. Нещо трябва да сторя!

Междувременно другарите ми продължават да спорят възбудено.

— Казвам ти — ехиднички хилавият Йोजи, — оня от Нови-Тичин хубавичко те подреди. И аз все нещичко разбирам от коне. Няма да се оправиш с тоя опърничав кон. Никой няма да се оправи с него.

— Така ли? Хайде да проверим — внезапно се намесвам в разговора, — хайде да проверим дали никой не ще се справи с този жребец. Кажи ми, Щайнхюбел, имаш ли нещо против да се заема с рижавото конче, да го поизмъча за час-два, докато клекне?

Не мога да си обясня как ми хрумна тази мисъл. Ала нуждата да излея яростта си на някого или на нещо, да се бия, да удрям, ме изгаряше с такава сила, че жадно се хванах за първия случай, който ми се предложи. Всички ме погледнаха с изненада.

— Желая ти успех — усмихва се граф Щайнхюбел, — ако не ти липсва смелост, дори ще ми направиш услуга. Днес така се борих с

това страшилище, че ръцете ме заболяха; добре ще бъде да му се метне някой с пресни сили. Ако нямаш нищо против, можем веднага да започваме! Напред, да вървим!

Всички скачат и предвкусят истинско зрелище. Отиваме в обора, за да изведем нашия Цезар — Щайнхюбел малко прибързано е избрал това победоносно име за своя буен кон. Щом вижда шумната тълпа около своя бокс, Цезар мигом се стряска. Започва да пръхти, да се блъска и танцува в тясното пространство, да дърпа оглавника, гредите изпращават. Не без мъка подкарваме недоверчивото животно към манежа.

Общо взето, бях ездач от средна класа и в никакъв случай не можех да се меря със страстен кавалерист като Щайнхюбел. Но днес нито той би могъл да намери по-добър ездач от мен, нито необузданият Цезар — по-опасен противник. Защото яростта напрягаше мускулите ми; злобното желание да се разправа с нещо, да го подчиня на волята си бе толкова силно, че изпитвах почти садистично удоволствие да покажа поне на това непокорно добиче (нали не можех да премеря сили с недосегаемото!), че моето търпение има граници. Добрият Цезар не успя да ме хвърли от гърба си — стрелваше се като ракета, удряше с копита по стените, изправяше се на задните си крака и внезапно подскачаше встрани, но нищо не му помогна. Самият аз бях побеснял, безмилостно дърпах юздечката, сякаш исках да му изкъртя зъбите, забивах шпори в ребрата му и при тези обноски набързо му избих бръмбарите от главата. Неговата бурна съпротива ме възбуждаше, привличаше, въодушевяваше, а в същото време ме вдъхновяваха одобрителните подвиквания на офицерите: „По дяволите! Тоя ще му даде да разбере!“ или: „Гледайте го, гледайте Хофмилер!“, които увеличаваха дръзката ми увереност.

Самочувствието винаги извира от физическите постижения и преминава към душевния свят на човека; след половинчасова изтощителна борба вече победоносно съм изправен на седлото, а под мен скърца със зъби запотеното укротено животно, от което се вдига пара, сякаш току-що излиза изпод горещ душ. Шията и седлото му са побелели от пяна, ушите се свиват послушно и след още половин час непобедимият омеква, послушно започва да изпълнява желанията ми; вече не е нужно да си служи с шенкел, спокойно бих могъл да скоча от гърба му и да приема поздравленията на моите другари. Ала аз все още

не съм успял да се отърся от желанието за борба, състоянието на повишено напрежение ми въздействува толкова благотворно, че помолвам Щайнхюбел да ми разреши да го поия още час по учебния плац, разбира се, в тръс, за да разхладя малко запотения жребец.

— С удоволствие — кимва ми усмихнатият Щайнхюбел. — Не се и съмнявам, че ще ми го върнеш в добра форма. Изби му целия инат. Браво, Тони, моите уважения!

И така, бурно приветствуван от своите другари, аз напускам манежа и като държа юздите му изкъсо, подкарвам укротения кон през града, а сетне към ливадите. Той се движи леко и свободно, лек и свободен се чувствам и самият аз. През този напрегнат час бях излял цялата си ярост и огорчение върху опърничавото животно; сега Цезар се движи в тръс, кротък и послушен, и аз трябва да се съглася с Щайнхюбел: той действително има прекрасна походка. Не би могъл да галопира по-красиво, по-плавно и по-гъвкаво; първоначалното ми недоволство постепенно се стапя в приятна, почти унесена наслада. Цял час бродя с жребеца където ми видят очите и най-сетне в четири и половина решавам, че лека-полека трябва да се прибираме. Стига ни за днес и на двамата. Полюшвам се на седлото и с бавен тръс се нося по добре познатото шосе към града, също чувствайки умора. Ала зад мен прозвучава клаксон, шумен и пронизителен. Нервният червеникав жребец веднага наостря уши и затреперва. Навреме усещам дързостта, която обзема коня, затова улавям поводите изкъсо и го принуждавам да се насочи към самия край на шосето до едно дърво, за да освободим пътя на колата.

Изглежда, шофьорът ѝ е внимателен, защото правилно разбира моята предпазлива маневра. Съвсем бавно — моторът едва-едва пуфка — той ни отминава възможно най-безшумно; всъщност почти е излишно така напрегнато да пазя разтреперания кон и да го притискам с бедрата си, очаквайки всеки момент да подскочи встрани или да се втурне назад, защото сега, когато автомобилът минава край нас, животното застава съвсем кротко. Спокойно мога да погледна. Ала в секундата, в която вдигам очи, забелязвам, че някой ми маха от откритата кола и различавам кръглото плешиво теме на Кондор редом с яйцевидната глава на Кекешфалва, покрита с бели оредели коси.

Не зная дали конят трепери под мен, или треперя самият аз. Какво значи това? Кондор е тук, а да не ме уведоми за своето

пристигане?! Сигурно е бил у Кекешфалва, ами да, нали старецът седеше до него в колата! Но защо не спират, за да ме поздравят? Защо ме отминават като непознат човек? И защо Кондор е дошъл така внезапно? От два до четири — та нали има прием във Виена по същото време! Сигурно са го извикали извънредно спешно, и то още рано сутринта. Трябва нещо да се е случило, и то положително има връзка с телефонното обаждане на Илона, с отлагането на тяхното заминаване и с отказа да ги посетя. Сигурно нещо се е случило, нещо, което крият от мен! Да не би накрая да е посегнала на себе си снощи, когато цялото й същество излъчваше такава решителност, такава насмешлива увереност, присъща на хората, които възнамеряват да извършат нещо страшно и опасно. Положително е посегнала на себе си! Дали да не ги последвам в галоп, навярно ще успея да се видя с Кондор на гарата!

Ала може би — бързо съобразявам аз — той изобщо няма да замине. Не, в никакъв случай не би си тръгнал, ако действително се е случило нещо лошо, би ми оставил някаква вест. Навярно в казармата ме очаква бележка от него. Зная, този човек не ще направи нищо зад гърба ми, без мен или против мен. Този човек няма да ме изостави. Хайде да се прибирам, бързо! Вкъщи положително ме очакват няколко думи, писмо или бележка от него, или пък лично той. Бързо назад!

В казармата без бавене откарвам коня и за да избегна излишните приказки и поздравии, се втурвам нагоре по страничното стълбище. И наистина — пред вратата на моята стая вече ме очаква Кузма; по плахото му изражение и приведените рамене забелязвам, че нещо се е случило. Някакъв цивилен господин ме очаквал в стаята, докладва той с известно смущение, не се осмелил да върне господина, защото идел по много важна работа. А всъщност съм наредил на Кузма да не пуска никого в стаята ми. Но вероятно Кондор му е дал бакшиш, и тъкмо оттук произтичаше страхът и неувереността на Кузма. Те мигновено се превърнаха в изненада, защото, вместо да му се скарам, промърморих снизходително „добре, добре“ и се втурнах към вратата. Слава богу! Кондор е дошъл! Ще ми разкаже всичко.

Бурно разтварям вратата. В най-отдалечения ъгъл на притъмнялата стая незабавно се надига фигура, която се отлепва от сянката (Кузма беше спуснал щорите заради жегата). Вече съм готов сърдечно да пристъпя към Кондор, когато забелязвам, че човекът пред мен съвсем не е Кондор. Очаква ме някой друг, очаква ме човекът,

когото най-малко съм се надявал да срещна тук: Кекешфалва; да беше още по-тъмно, пак щях да го позная сред хиляди други люде заради смиреното му ставане и покланяне. И докато още се покашля, преди да заговори, вече знам, че гласът му ще прозвучи покорно и развълнувано.

— Извинете, господин подпоручик — покланя се той, — че ви се натрапвам без предизвестие. Ала доктор Кондор ми заръча да ви предам неговите нарочни поздрави и да ви кажа да му простите, задето не нареди да спрат колата... вече закъснявахме, а трябваше непременно да хване бързия влак за Виена, защото вечерта имал... и... и... затова ме помоли веднага да ви предам колко съжалява... Само затова... искам да кажа, че само затова си позволих лично да дойда при вас...

Изправил се е пред мен със сведена глава, сякаш впрегнат в невидим хомот. В здрачевината проблясва костеливият му череп с рядка коса, сресана на път. Напълно излишната раболепност на поведението му започва да ме дразни. Някаква неприязън непогрешимо ми подсказва: зад тези смутени извинения се прикрива точно определено намерение. Сърдечноболният старец не се е изкатерил цели три етажа само за да ми предаде нечий безразлични поздрави. Та те спокойно можеха да се предадат и по телефона или изобщо да се отложат за утре. „Внимание — казвам си аз, — този Кекешфалва иска нещо! Веднъж вече е изскачал от мрака пред мен; отначало е смирен като просяк, но в крайна сметка ми налага волята си така, както онзи джин от приказката се налага на състрадателния младеж. Не се поддавай! Не влизай и неговата клопка! Нищо не питай, за нищо не се интересувай, колкото може по-бързо се сбoguвай с него и го отпрати!“

Ала пред мен е застанал само един старец със смирено сведена глава. Виждам неговите оредели, бели коси; като насън виждам своята баба, склонила глава над плетката, да разказва приказки на невръстните си внучета. Не мога да проявя неучтивост и да отпратя болния старец. И така, невразумен от досегашния си опит, аз го поканвам да седне.

— Колко сте любезен, господин фон Кекешфалва! Дошли сте чак дотук! Наистина много сте любезен! Няма ли да седнете?

Кекешфалва не отговаря. Сякаш не ме е разбрал напълно. Ала поне е забелязал моя жест. Неуверено присяда на самия крайчец на

предложения стол. Мигновено си спомням: със същата боязливост е седял като младеж на трапезата на чужди люде, които са го хранили даром. Днес милионерът седи пак така на моя бедняшки разкривен стол. Бавно си сваля очилата, измъква кърпата от джоба и започва да бърше двете стъкла. „Ех, драги, не съм вчерашен, познавам това твоє лъскане, познавам триковете ти! Зная, лъскаш очилата, за да печелиш време. Много ти се иска аз да подхвана разговора, аз да ти задавам въпроси. Зная дори какво ти се ще да те питам — дали Едит действително е болна и защо се е наложило да отложите заминаването. Ала аз ще бъда нащрек. Започни пръв, щом искаш да ми кажеш нещо! С нищо няма да те подпомогна! Не, няма да ти позволя пак да ме подмамиш, край на проклетото състрадание, край на това вечно «още», «още»! Край на намеците и недомлъвките! Ако искаш нещо от мен, действуй бързо и открито, не се крий зад глупавото лъскане на очилата! Вече няма да ти играя по свирката, дойде ми до гуша от тая моя състрадателност!“

Най-сетне старецът решително слага пред себе си лъснатите очила, сякаш е доловил неизречените думи през стиснатите ми устни. Явно е усетил, че не желая да му помогна и че ще трябва сам да започне; упорито свел глава, той заговорва, без да ме погледне. Говори само на масата, като че ли очаква от твърдото напукано дърво повече състрадание, отколкото от мен.

— Знай, господин подпоручик — притеснено започва той, — че нямам право, о, разбира се, нямам никакво право да отнемам вашето време. Ала какво да правя, какво да правим всички ние? Повече не мога, ние всички не можем повече... Един господ знае какво й хрумна, с нея е невъзможно да се говори, вече никого не слуша... На всичко отгоре съм убеден, че не го прави нарочно, със зъл умисъл... просто е нещастна... безкрайно нещастна... прави го просто от отчаяние... повярвайте, само от отчаяние.

Изчаквам. Какво има предвид? *Какво* прави? Какво именно? Говори най-сетне! Защо се изразяваш със заобикалки, защо не кажеш направо какво се е случило?

Ала старецът се вира в масата с празен поглед.

— А всичко бяхме обсъдили, всичко беше подготвено... Запазени места в спалния вагон, наети най-хубавите стаи. Вчера следобед все още гореше от нетърпение. Сама подбра книгите, които

искаше да вземе, пробва новите дрехи и кожената наметка, която ѝ поръчах във Виена. И внезапно нещо я прихвана! Не знам какво да мисля, вчера, след вечерята... нали си спомняте колко беше възбудена? И Илона нищо не разбира, никой не разбира какво ѝ стана така внезапно. А тя приказва, крещи и се кълне, че за нищо на света няма да замине, че нищо не е в състояние да я мръдне оттук. Ще остане, ще остане, ще остане, така говори, дори да запалят къщата от всички страни. Няма да участвува в тази измама, не позволява да я лъжат, така казва. Само сме искали да се избавим от нея чрез това лечение, просто да се отървем! Но всички сме се били излъгали, всички до един. Просто нямало да замине, щяла да остане, да остане, да остане!

Полазват ме студени тръпки. Значи това се е крило зад вчерашния коварен смях... Дали пък не е забелязала, че вече почти не издържам, и сега не инсценира всичко това, за да ѝ обещава, че все пак ще я навестя в Швейцария?

„Не се подвеждай! — строго си заповядвам аз. — Не показвай, че се вълнуваш! Не се издавай пред стареца, той не бива да разбере, че оставането ѝ ти къса нервите!“ Ето защо се правя на глупак и казвам доста безразлично:

— Ах, и това ще мине... Вие най-добре знаете колко бързо се сменя настроението ѝ. А пък и Илона ми се обади по телефона, все пак става дума за отлагане само от няколко дни.

Старецът въздъхва. Тази въздишка се изтръгва от него глухо, като предсмъртен хрип; сякаш внезапно издишаният въздух отнема от гърдите му и последните сили.

— Боже мой! Де да беше така! Най-страшното е... боя се, всички се боим, че тя изобщо не желае да заминава... Не зная, нищо не разбирам — лечението внезапно ѝ стана безразлично, все ѝ е едно дали ще я излекуват, или не. „Повече не позволявам да ме измъчвате, достатъчно сте ме лекували, всичко това няма никакъв смисъл!“ Така говори. Изрича неща, които карат сърцето ми да спира. „Стига сте ме мамили — крещи и ридае, — за всичко се досещам, всичко виждам... всичко!“

Бързо съобразявам. За бога! Дали не е забелязала нещо?! Да не би да съм се издал? Да не би Кондор да е направил нещо непредпазливо? Да не би от някое невинно подмятане в нея да са се породили подозрения, че има нещо измамно около лечението в

Швейцария? Да не би нейната прозорливост, нейната чудовищно недоверчива прозорливост да ѝ е подсказала, че всъщност я отпращаме нарочно? Внимателно опипвам почвата.

— Не ви разбирам... Нали дъщеря ви изпитваше безгранично доверие към доктор Кондор, а след като той настойчиво я подтиква към това лечение... просто не ви разбирам.

— Точно така!... Тъкмо това е бедата: тя не желае да се предприема никакво лечение, вече *не желае* да бъде излекувана! Знаете ли какво каза?... „За нищо на света няма да замина, дойде ми до гуша от вашите лъжи!... По-добре да си остана саката както сега, няма да замина... вече не желая да ме излекуват, не желая, вече няма никакъв смисъл!“

— Никакъв смисъл ли? — съвсем безпомощно повтарям аз.

Ала старецът още по ниско свежда глава, тъй че не виждам нито разплакалите му очи, нито очилата му. Само по рядката бяла коса забелязвам, че силно трепери. Сетне промърморва почти неразбираемо:

— Вече няма никакъв смисъл да ме излекуват, казва тя и ридает, защото той... той... — старецът с огромно усилие си поема дъх и с мъка го издишва — той... не изпитва нищо друго към мен, освен състрадание.

Щом изрича словото „той“, внезапно се смразявам. Та Кекешфалва за пръв път ми наемква за чувствата на своята дъщеря! Отдавна ми правеше впечатление, че явно ме избягва, нещо повече, едва се осмелява да ме погледне, въпреки че по-рано се отнасяше към мен нежно, дори с настойчива загриженост. Ала аз знаех, че само срамът го прави сдържан; сигурно старецът с ужас е наблюдавал как дъщеря му си е изгубила ума по човек, който я отбягва. Тайните ѝ признания трябва неимоверно да са го измъчвали, нескритият ѝ копнеж безкрайно го е засрамвал. И той като мен е загубил своята непосредственост. Когато човек крие нещо или е принуден да го крие, погледът му престава да бъде пряк и открит.

Ала ето че сега изрече тия думи и един и същ удар порази сърцата и на двамата ни. След това издайническо слово онемяваме и той, и аз, като избягваме да се погледнем в очите. В тясното пространство над масата в застиналия въздух между нас властвува мълчанието. Но постепенно то се разпростира, разширява се като черен газ чак до

тавана и изпълва цялата стая; отгоре, отдолу и от всички страни ни притиска и души някаква празнота, а по неговото тежко, пресекващо дишане разбирам, че мълчанието го задавя. Още миг и мълчанието ще задуши и двама ни, ако някой от нас не проговори, за да разбие с една дума угнетителната, убийствена пустота.

И тогава внезапно се случва нещо; отначало забелязвам, че той прави движение, странно движение — несръчно и неловко. Сетне старецът изведнъж се катурва като някаква мека маса. Зад него шумно се стоварва столът.

„Удар!“ — това е първото, което ми минава през ума. Сърдечен удар, нали е болен от сърце, Кондор ми го беше казал. Скачам ужасен, за да го вдигна и положа на креслото. Ала в същия миг забелязвам, че старецът съвсем не е паднал от креслото, а сам се е свлякъл на пода. Когато се бях хвърлил притеснен към него, от вниманието ми беше убягнало истинското положение: нарочно бе паднал на колене и щом понечих да го вдигна, той се примъкна по-близо до мен, сграбчи ръцете ми и започна да ме моли:

— Трябва да ѝ помогнете... само вие можете да ѝ помогнете, само вие... и Кондор каза същото: само вие и никой друг!... Умолявам ви, смилете се... така не може повече... инак ще посегне на живота си, сама ще се погуби.

Макар че целият треперя, насила изправям коленичилиия човек. Ала той стиска ръцете ми и отчаяно забива в плътта ми пръсти като хищни нокти — джинът, джинът от моя сън, който насилва състрадателния младеж!

— Помогнете ѝ! — задъхва се той. — За бога! Помогнете ѝ!... Не можете да изоставите детето в това състояние... става дума, кълна ви се, за живот и за смърт... Дори не знаете какви безумия изрича в отчаянието си... Трябвало да свърши със себе си, да се изличи от лицето на земята, за да ви отърве от себе си, да отърве всички ни от себе си, ридае тя... Не го казва просто така, а страшно сериозно... Вече два пъти се е опитвала — срязва си вените, а втория път нагълта приспивателно. Като реши нещо, никой не е в състояние да я разубеди, никой... сега само вие можете да я спасите... само вие... кълна ви се, единствено вие...

— Но, разбира се, господин фон Кекешфалва... успокойте се, моля... естествено, че ще направя всичко, което е по силите ми. Ако

искате, веднага ще тръгнем и аз ще се опитам да я убедя. Веднага потеглям с вас. Сам решавайте какво да ѝ кажа, какво да сторя...

Внезапно пуска ръката ми и се взира в мен.

— Какво да сторите ли?... Наистина ли не разбирате, или не искате да разберете? Та тя ви разкри душата си, сама ви се предложи и сега умира от срам, че го е направила! Писа ви, а вие не ѝ отговорихте — сега ден и нощ се измъчва, че я отпращате, че искате да се отървете от нея, защото я презирате... обезумяла е от страх, че се отвращавате от нея... защото тя... защото тя... Нима не разбирате, че подобно нещо е убийствено за човека, за един толкова горд, толкова страстен човек като моето дете... Та вие я карате да чака... Защо не ѝ дадете слаба надежда? Защо не ѝ кажете поне една дума? Защо сте толкова жесток, толкова безсърдечен към нея? Защо така ужасно измъчвате клетото невинно дете?

— Но аз направих всичко, за да я успокоя... та аз ѝ казах...

— Нищо не сте ѝ казали! Нима не сте забелязали, че съвсем я побъркахте с вашите идвания, с вашето мълчание, защото тя очаква една... една-единствена дума, която всяка жена очаква от мъжа, когото обича... Не би се осмелила да се надява на каквото и да било, ако положението ѝ е все същото... Ала сега, когато със сигурност ще оздравее, напълно ще оздравее само след няколко седмици, защо да не очаква същото, на което се надява всяка друга девойка, защо не... Та тя ви го каза, призна ви с какво нетърпение очаква от вас една дума... Та тя не може да направи повече от това, което вече е направила... не може да проси от вас милостиня... а вие, вие не ѝ казвате нито дума, не ѝ казвате едничкото, което би могло да я направи щастлива!... Наистина ли то ви всява такъв ужас? Бихте имали всичко, което човек може да си пожелае на земята. Аз съм стар и болен човек. Ще ви оставя всичко, което притежавам, замъка, имението и шестте или седемте милиона, които успях да събера за четиридесет години... всичко ще бъде ваше... бихте могли да го имате още утре, в който ден кажете, в който час кажете, самият аз вече не искам нищо... искам само някой да се грижи за детето, когато мен вече няма да ме има. Зная, че сте добър порядъчен човек, че ще я жалите, ще бъдете добър с нея!

Дъхът му пресекна. Отново се свлече на креслото — беззащитен, изнемощял... Ала и моите сили ме бяха напуснали, тъй че се хвърлих

изтощен на другия стол. Също като по-рано седяхме един срещу друг, безмълвни, без да се поглеждаме, не помня колко време. Само понякога чувствах как масата леко се разлюлява, защото той се е вкопчил в нея, а тялото му внезапно потръпва. Сетне долових тъп удар — пак беше минала цяла вечност, — сякаш нещо твърдо бе паднало върху друг твърд предмет. Сведеното му чело се бе стоварило върху масата. Усещах страданията на този човек и желанието ми да го утеша стана неудържимо.

— Господин фон Кекешфалва — приведох се аз над него. — Имайте ми доверие... нека да обмислим всичко, да го обмислим на спокойствие... повтарям ви, аз съм напълно на ваше разположение... ще сторя всичко, което е по силите ми... Само онова... за което преди малко ми намекнахте... то е... то е невъзможно... напълно невъзможно.

Той потръпна като тежко ранено животно под последния, смъртоносен удар. Устните му, влажни от възбудата, се раздвижиха напрегнато, но аз не му позволих да възрази.

— Не е възможно, господин фон Кекешфалва, моля ви да не говорим повече за това... преценете сам... кой съм аз в края на краищата? Нищожен подпоручик, който живее от заплата си и от дребната месечна добавка от семейството... с толкова ограничени средства не можеш да поддържаш своето съществуване, не може да се живее, а камо ли да живеят двама...

Понечи да ме прекъсне.

— Да, зная какво ще кажете, господин фон Кекешфалва. Парите нямат никакво значение, така си мислите вие, погрижили сте се за тях. Зная, че сте богат и... че бих могъл да получа от вас всичко... Ала тъкмо защото вие сте толкова богат, а аз съм нищо, никой... тъкмо това прави нещата невъзможни... Всеки ще си каже, че съм го сторил само заради парите, лично аз... а и самата Едит, повярвайте ми, през целия си живот няма да се освободи от подозрението, че съм я взел само заради парите й... въпреки особените обстоятелства... Повярвайте ми, господин фон Кекешфалва, не е възможно, макар че искрено и честно ценя вашата дъщеря и... и... и я харесвам... но вие трябва да ме разберете!

Старецът остана неподвижен. Отначало си помислих, че изобщо не е разбрал думите ми. Ала постепенно немощното му тяло се

раздвижи. С мъка вдигна глава и се вторачи в нищото пред себе си. Сетне посегна с двете си ръце към ръба на масата — забелязах, че иска да подпомогне непокорното си тяло да се изправи, но това не му се удаде веднага. На два, на три пъти силите го напускаха. Най-сетне успя да се надигне и да стане, разтреперан от напрежение, сам потъмнял сред тъмата, със зеници, застинали като от черно стъкло. Сетне продума невероятно отчуждено, с ужасяващото равнодушие на призрак, сякаш собственият му човешки глас бе умрял:

— Тогава... тогава всичко е свършено.

Тонът му беше ужасен, ужасно бе това пълно отчаяние. С незрящ поглед, отправен към нищото, той заопипва плота на масата, търсейки очилата си, без да погледне надолу. Но не ги намери пред вцепенените си очи — за какво му беше да гледа, да живее? — а несръчно ги натика в джоба. Синкавите пръсти (Кондор бе съзрял в тях смъртта) отново се разходиха по цялата маса, докато най-сетне в самия ѝ крайчец откриха черната смачкана шапка. Едва тогава се извърна, за да си тръгне. Промърмори, без да ме погледне:

— Простете за безпокойството.

Беше наложил накриво шапката си; краката му не го слушаха, влачеха се и се преплитаха безсилно. Политна като лунатик към вратата. Ала сетне, сякаш внезапно си бе спомнил за нещо, сне шапката от главата си, поклони се и повтори:

— Простете за безпокойството.

Старият смазан човек ми се кланяше — тъкмо този жест на учтивост в миг на крайна угнетеност окончателно ме срази. Внезапно усетих топлите струи, които извираха горещи, изригваха нагоре, пареха дори очите ми, и в същото време отново почувствувах познатата премала и слабостта: състрадателността пак ме беше обсебила. Не, не може да го пусна просто така, старецът беше дошъл, за да ми предложи детето си, единственото, което притежаваше на този свят, не можех да го предам на отчаянието, на смъртта. Не можех да изтръгна живота от тялото му. Трябваше да му кажа нещо утешително, успокоително, примирително! Хвърлих се към него.

— Господин фон Кекешфалва, моля ви, не ме разбирайте погрешно... В никакъв случай не можете да си тръгнете така и дори да ѝ кажете... за нея би било ужасно в този миг... а освен това то не е вярно.

Вълнението ми все повече растеше, защото усещах, че старецът изобщо не ме слуша. Замръзнал на мястото си като колона от сол, той беше сякаш сянка в сянката, живо възплъщение на смъртта. Желанието ми да го утеша ставаше все по-пламенно.

— Не е вярно, господин фон Кекешфалва, кълна ви се... за мен няма нищо по-ужасно от мисълта, че ще оскърбя... вашата дъщеря Едит... или ще ѝ внуша чувството, че не я харесвам искрено... Никой не се е държал по-сърдечно с нея, кълна ви се, никой не е в състояние да я чувства по-близка... Наистина тя просто си е въобразила, че... ми е безразлична... напротив... напротив... само сметнах, че няма да има смисъл, ако сега... ако днес ѝ го кажа... на първо време е важно само едно... да пази силите си... за да оздравее наистина!

— Но после... когато оздравее?...

Внезапно се беше извърнал към мен. Зениците му, доскоро застинали и мъртви, фосфоресцираха в мрака.

Уплаших се. Инстинктивно усетих опасността. Ако сега му обещаех нещо, щях да заложа главата си. Ала в този миг ми хрумна: та нали тя се надява само на една измама? В никакъв случай не може да бъде излекувана веднага. Това може да продължи още доста години; не бива да мислим за много напред, беше казал Кондор; сега просто ще я успокоя, ще я утеша! Защо да не ѝ дам малка надежда, защо да не я направя щастлива поне за кратко? Ето защо казах:

— Да, когато оздравее, тогава, естествено... тогава сам... бих ви потърсил.

Взря се в мен. Тръпка пробяга по тялото му. Подтикваше го сякаш някаква неведома сила.

— Мога ли... мога ли да ѝ го кажа?

Отново долових опасността, но вече нямах сили да противодействувам на умолителния му поглед. Ето защо отвърнах твърдо:

— Да, кажете ѝ го. — И му подадох ръка.

Очите му засияха, напълниха се и преляха насреща ми. Сигурно така е гледал Лазар, когато се е надигнал замаян от своя гроб и е съзрял небето и свещената светлина. Усетих как ръката му трепери в моята, трепери все по-силно. Сетне челото му започна все повече да се свежда. Навреме си спомних как се бе навел тогава и беше целунал ръката ми. Бързо я отдръпнах и повторих:

— Да, кажете й го, моля, кажете й го: нека не се безпокои. И преди всичко: да оздравее, бързо да оздравее, за мен, за всички нас!

— Да, да — възбудено повтаряше той, — да оздравее, бързо да оздравее... Сега веднага ще заминем, о, напълно съм убеден! Веднага ще заминем и ще оздравее благодарение на вас, заради вас... от първия миг знаех, че господ ви е изпратил... не, не, аз не мога да ви благодаря... господ да ви възнагради... Тръгвам си... не, останете, не си правете труда, вече си тръгвам.

С други, непознати за мен, леки и окрилени стъпки той изтича към вратата — зад него се развяваха полите на черния сюртук. Затръшна я след себе си звънко, почти весело. Останах сам в сумрачната стая; бях леко слисан както винаги след решителна постъпка, която предварително не съм обмислял. И едва след час, когато ординарецът плахо похлопа на вратата и ми връчи писмо на синя хартия, с добре известния формат — едва тогава осъзнах цялата отговорност на своето обещание, дадено от малодушна състрадателност.

„Заминаваме вдругиден. Обещах на татко. Простете ми за последните дни, но умирах от страх, че съм Ви в тежест. Вече знам защо и за кого трябва да оздравея. Вече от нищо не ме е страх. Елате утре колкото можете по-рано. Никога не съм Ви очаквала с такова нетърпение. Винаги Ваша Е“

„Винаги“ — неволно изтръпнах при тази дума, която безвъзвратно и навеки обвързва човека. Ала сега нямаше връщане назад. И този път състраданието победи моята воля. Предадох се. Вече не принадлежах на себе си.

„Я се стегни! — рекох си аз. — Това бе последното, което успяха да изтръгнат от теб — полуобещание, което никога не ще се сбъдне изцяло. Още ден-два ще търпиш безумната любов, сетне те ще заминат и ти отново ще се отървеш.“ Но колкото повече наближаваше следобедът, толкова повече се дразнех от неприятното усещане, от все по-мъчителната мисъл, че с лъжа в сърцето ще посрещна погледа ѝ, пълен с нежно упование. Напразно се стараех неспонтанно да бърбуркам с другарите си — тиктакането в мозъка, трепетът на нервите и внезапното пресъхване на гърлото, сякаш вътре в мен се разгаряше полузадушен огън, бяха твърде осезаеми. Без да мисля, си поръчах коняк и го изпих на един дъх. Но това не ми помогна, сухотата продължаваше да ме души. Поръчах втори коняк; и едва когато поисках трети, проумях своя неосъзнат стремеж: заедно с коняка исках да си влея кураж, за да не би да се покажа пред Едит страхлив или сантиментален. Имах намерение предварително да притъпя нещо в себе си, дали страха или срама, а може би някое много добро или много зло чувство... Да, точно така беше, точно така — нали затова на войниците даваха двойна дажба ракия преди атака: исках да притъпя и замая сетивата си, за да не усещам с такава яснота съмнителното или навярно опасно събитие, което наближаваше. Но тези три чаши само наляха олово в нозете ми, а в главата нещо забръмча и засвиства като зъболекарска машинка, която всеки миг ще докосне болния зъб. Един човек с разтуптяно сърце вървеше по дългия път — или само сега ми се струваше толкова дълъг? — вървеше към страшния дом, ала не беше уверен, твърд и най-малко от всичко — радостен.

Нещата обаче се наредиха по-лесно, отколкото си мислех. Очакваше ме друго, по-добро опиянение, по-нежна и по-чиста самозабрава от онази, която бях търсил в силната напитка. Защото и тщеславието те кара да оглупееш, и благодарността те зашеметява, и нежността може блажено да те обърка. На вратата старият добър Йозеф радостно се стресна.

— О, господин подпоручикът! — преглътна той и развълнувано запристъпва от крак на крак; сегиз-тогиз вдигаше крадешком очи и — не намирам друго сравнение — ме поглеждаше така, както се гледа икона в черква. — Моля, господин подпоручик, заповядайте в салона! Госпожица Едит отдавна чака господин подпоручика — възбудено прошепна той, обзет от срамежлив възторг.

Чудех се и се маех: защо този чужд човек, този стар лакей ме гледа с такава преданост в очите? Защо ме обича толкова? Нима хората наистина стават добри и щастливи, щом забележат добрината и състраданието у другите? Тогава Кондор беше прав, животът наистина придобива смисъл за онзи, който помогне поне на един човек, тогава действително си заслужава да се отдадем на другите чак до сетните си сили и дори да прекрачим техните граници. Тогава всяка жертва е оправдана, дори лъжата, ако им носи щастие — тя може да се окаже по-важна от всяка истина. Усетих, че стъпвам здраво на земята; човек крачи другояче, когато знае, че носи със себе си радост.

Ето, Илона също идеше насреща ми и също сияеше; погледът ѝ ме погали като смуглите ѝ, нежни ръце.

— Благодаря ви — рече тя и аз имах чувството, че словата ѝ долитат до мен през пелената на топъл летен дъжд. — Сам не знаете какво сторихте за детето. Вие я спасихте! Господи! Наистина я спасихте! Влизайте бързо, не мога да ви опиша как ви очаква тя.

Междувременно другата врата леко се откряна. Стори ми се, че някой беше стоял зад нея, за да подслушва. Влезе старецът, ала в очите му вече нямаше смърт и ужас, а нежен блясък.

— Колко хубаво, че дойдохте! Ще се удивите как се е преобразила. През всичките тези години, откак се случи нещастиято, не съм я виждал толкова весела, толкова щастлива! Стана чудо, истинско чудо! Господи, колко много направихте за нея и за всички нас!

Чувствата го победиха и той млъкна. Преглътна, изхлипа и се засрами от собственото си вълнение, което постепенно обзе и мен. Нима някой би могъл да остане равнодушен при такава благодарност? Струва ми се, че никога не съм бил суетен човек, който сам да се възхищава от себе си или да се надценява, до ден-дневен не вярвам нито в своята доброта, нито в своите сили. Ала от несдържания и признателен възторг на другите към мен струеше непреодолима гореща вълна от увереност. Някакъв златен вятър внезапно отне от мен страха и малодушието. Защо да не бъда безгрижен и да я оставя да ме обича, след като това правеше останалите толкова щастливи? Вече почти изгарях от нетърпение да вляза в салона, който напуснах преди два дни в такова отчаяние.

Виж ти! В креслото бе седнала девойка, която едва разпознах — тя гледаше толкова весело, от погледа ѝ струеше лъчисто сияние! Облечена бе в нежносиня копринена рокля, която я правеше още по-крехка: приличаше на момиченце, на дете. В червеникавите ѝ коси блестяха — дали не бяха мирти? — бели цветове, а около креслото бяха наредени — кой ли ѝ ги бе подарил? — кошници с цветя, цяла пъстра цветна леха. Отдавна беше усетила, че съм в къщата; несъмнено бе дочула веселите приветствия и приближаването на моите стъпки. Но този път онзи нервен, изпитателен, проникателен поглед, който иначе недоверчиво отправяше към мен още с влизането ми изпод полуспуснатите си клепачи, го нямаше. Седеше леко и непринудено в креслото си; напълно забравих наметалото, което скриваше нейния недъг, както и дълбокия фотьойл, който всъщност бе затвор за нея, защото не преставах да се удивлявам на това непознато създание, по детински радостно и по женски красиво. Тя забеляза нямата ми изненада и я прие като дар. Старият тон на нашите безгрижни приятелски дни не закъсня да прозвучи в поканата ѝ:

— Най-сетне! Най-сетне! Моля, седнете по-близо. И, моля, помълчете малко! Искам да ви кажа нещо важно.

Разположих се непринудено. Можех ли да бъда объркан и смутен, след като тя ми говореше така звънко, така дружелюбно?

— Изслушайте ме само за минута. Нали няма да ме прекъсвате? — Усетих, че този път е премислила всяка своя дума. — Зная всичко, което сте споделили с баща ми. Зная какво искате да направите за мен. А сега трябва да повярвате на всяка дума от моето обещание: никога — чувате ли, никога! — няма да ви попитам защо сте го сторили, дали заради баща ми или действително заради мен. Дали е само от състрадание или... не, не ме прекъсвайте, *не желая* да го узнавам, не желая... не желая повече да разсъждавам, да измъчвам себе си, да измъчвам и останалите. Стига ми, че благодарение на вас живея и продължавам да живея... че едва от вчера *започнах* да живея. Когато оздравея, ще го дължа само на един човек, само на вас! Единствено на вас!

За миг се поколеба, ала сетне продължи:

— А сега чуйте какво ще ви обещаю. Тази нощ премислих всичко. За пръв път разсъждавах ясно като здрав човек, не както по-рано, когато все още бях несигурна, превъзбудена и нетърпелива.

Прекрасно е, сега го осъзнавам — да мислиш без страх, прекрасно е... За пръв път почувствувах какво усещат нормалните хора и само на вас, само на вас дължа това усещане. Ето защо ще изтърпя всичко, което лекарите поискат от мен, всичко, всичко, за да се превърна отново в човек, да не бъда повече уродливото създание, което съм днес. Няма да отстъпя, няма да се дам, след като зная цаката на всичко това. С всяка клетка и с всеки нерв от моето тяло, с всяка капка от моята кръв ще се стремя да оздравея — аз вярвам, че когато човек желае нещо толкова горещо, бог ще му помогне да го постигне. И всичко това правя заради вас, за да не приемам жертви от вас. Ала ако не успея... моля, не ме прекъсвайте!... или ако не успея *напълно*, ако не оздравея *напълно*, ако не мога да се движа като другите — тогава няма от какво да се страхувате! Тогава сама ще понеса тръннения си венец. Зная, има жертви, които не бива да се приемат, особено от любим човек. С една дума, ако лечението излезе безуспешно — заложила съм всичко на това лечение, всичко! — тогава вие никога вече няма да чуете за мен, никога вече няма да ме видите. Никога не ще ви бъда в тежест, кълна ви се, защото не желая да бъда на никого повече в тежест, а най-малко на вас. Така, това е всичко. Нито дума повече! Остават ни само броени часове, които ще прекараме заедно през следващите дни; ще се опитам да ги изживея безкрайно щастливо.

Гласът ѝ бе друг, говореше като възрастен човек. Очите ѝ бяха други, това не бяха нетърпеливите очи на дете, не бяха яростните, жадни очи на болен. Това бе — усещах го — друга любов, с която ме обичаше, не беше тайната любов от самото начало, неистовата, измъчената любов. И аз се взрях в нея с други очи; вече не ме потискаше състраданието към нейната зла участ, както беше по-рано, вече не беше нужно да бъда плах и предпазлив, а само сърдечен и открит. Без сам да разбирам, за пръв път усетих истинска нежност към тази крехка девойка, озарена от лъчите на мечтаното щастие. Неволно, несъзнателно седнах по-близо до нея, за да хвана ръцете ѝ, ала този път не потръпна страстно при моето докосване. Прохладната крехка ръка тихо и покорно легна върху дланта ми и аз с радост долових миролюбивото туптене на нейния пулс.

Сетне съвсем непринудено заговорихме за пътуването и за дребните житейски случки, бърбяхме за живота в града и казармата. Престанах да разбирам защо съм се измъчвал толкова, след като

всичко бе съвсем просто: седях до едно момиче, държах ръката му. Не се преструвах, не се криех, показвахме, че ни изпълват взаимни сърдечни чувства, не се борех срещу нежните вълнения, а приемах чувствата ѝ без срам и с искрена признателност.

После седнахме на масата. Сребърните канделабри отразяваха блясъка на свещите, цветята надигаха глави от вазите като пъстри пламъци. Сиянието на кристалния полилей танцуваше от огледало към огледало, а къщата издигаше като мълчалива раковина своя тъмен свод около бляскавия си бисер. Понякога ми се струваше, че долавям как дърветата кротко дишат в градината, как ветрецът топло и страстно гали тревите, защото през отворените прозорци появяваше техният аромат. Всичко бе по-красиво и по-добро от всякога; старецът седеше като пастор, изправен и тържествен, никога не бях виждал нито Едит, нито Илона толкова весели и млади, никога нагръдникът на слугата не беше блестял така белоснежено, никога гладката кожа на плодовете не беше горяла в такива пъстри отблясъци. А ние седяхме, пиехме и се хранехме, говорехме и се радвахме на възврънатото разбирателство. Смехът безгрижно прелиташе: като чуруликаща птица от един към друг, веселостта ни заливаше като игрива вълна, плисваше и се оттегляше, идваше и пак си тръгваше. Само когато слугата напълни чашите с шампанско и аз пръв вдигнах чашата си за Едит — „За ваше здраве!“ — всички внезапно онемяха.

— Да, да оздравея... — въздъхна тя и доверчиво ме погледна, сякаш пожеланието ми имаше власт над живота и смъртта. — Да оздравея за теб.

— Дай боже! — Бащата беше станал, вече не можеше да се владее. Сълзи навлажниха очилата, му, той ги свали и грижливо ги изтри. Усетих, че едва сдържа ръцете си, които искаха да ме докоснат, и аз не се възпротивих. Също копнеех да му изразя своята благодарност, ето защо пристъпих към него и го прегърнах, а брадата му ме докосна по страните. Когато се отдръпна от мен, забелязах погледа на Едит. Устните ѝ леко тръпнеха; усетих, че тези полуотворени устни жадуват да ги докосна. Бързо се наведох и я целунах по устата.

Така стана годежът. Целунах влюбената девойка не след дълбокомислен размисъл — сторих го искрено и спонтанно. Сам не зная как стана, направих го неволно; ала не съжалих за тази малка

чиста ласка. Защото Едит не изпъна страстно своята разлудяна гръд към мен както по-рано — сега тя гореше от щастие, но не ме задържа. Устните ѝ приеха моите смирено, като неземеен дар. Останалите не продумваха. Тогава от ъгъла долетя плах шум. Приличаше на смутено покашляне, но щом погледнахме нататък, видяхме слугата, който тихо хлипаше в ъгъла. Беше оставил бутилката и се бе извърнал; не искаше да забележим неговото неподобаващо вълнение, ала всеки един от нас усети как тези чужди неловки сълзи топло бликват и в собствените му очи. Внезапно Едит докосна ръката ми:

— Дайте ми я за малко.

Не знаех какво възнамерява да стори. Нещо прохладно и гладко се плъзна по безименния ми пръст. Пръстен.

— За да мислиш за мен, когато замина — оправда се тя.

Не погледнах пръстена; взех само ръката ѝ и я целунах.

Тази вечер бях бог. Аз бях сътворил света и ето, той преливаше от доброта и справедливост! Сътворих човек — челото му сияеше като чисто утро, а зениците му отразяваха дъгата на щастieto. Отрупах трапезата с богатство и изобилие, ускорих зреенето на плодовете, виното и ястията бяха дарове от мен. Свидетелствата на моята щедрост се извисяваха пред очите ми така, сякаш бяха жертвоприношения, носеха ги в блестящи съдове и препълнени кошници, виното искреше, плодовете грееха и жадуваха да изпитам тяхната сладост и сочност. Запалих светлина в стаята, запалих светлина в човешките сърца. В чашите сияеше слънцето на полилея, бялата покривка на масата искреше като сняг. С гордост усещах, че хората обичат светлината, която струи от мен, а аз приемах любовта им и се опиянявах от нея. Поднасяха ми плодове и ястия и тези техни дарове ме изпълваха с радост. Поднасяха ми своето страхопочитание и благодарност, а аз приемах тези почести като жертвоприношения.

Тази вечер бях бог. Ала не гледах студено от извисения си трон към моите дела и творения, а доброжелателно и благо седях сред своите чада и смътно различавах техните образи, сякаш ги гледах през сребриста облачна омара. От лявата ми страна седеше старец; великият пламък на добротата, който изригваше от мен, беше загладил дълбоките бръчки върху неговото чело и бе заличил сенките, които

помрачаваха очите му; бях го избавил от смъртта и той говореше с глас на възкръснал, защото с благодарност съзираше чудото, което бях направил с него. До мен седеше девойка, някога болна, окована, поробена и злокобно заплетена в собственото си злощастие. Ала сега тя бе озарена от ореола на здравето. С диханието на моите устни аз бях изтръгнал от преизподнята на страховете и я бях пренесъл в небесата на любовта. Сега нейният пръстен сияеше като утринна звезда на ръката ми. Срещу нея седеше друга девойка. И тя се усмихваше признателно, защото бях дарил лика ѝ с красота, бях оградил светлото ѝ чело с тъмна, уханна гора от коси. Възнаградих и възвисих всички с чудото на своето присъствие, моят пламък озаряваше всички очи; когато се погледнеха един друг, заревото в техните зеници бях аз. Когато разговаряха помежду си, Аз и само Аз бях смисълът на техните слова, и дори когато не продумвахме, пак мислеха за мен. Защото аз, само аз бях началото, основата и причината за тяхното щастие; когато се хвалеха един на друг, всъщност възхваляваха мен, когато се обичаха, те обичаха и мен като създател на тяхната любов. А аз седях сред тях, изпълнен с радост от своите дела, и виждах колко хубаво бе да съм добър към чадата си. И заедно с виното великодушно пиех и тяхната любов, заедно с ястията се наслаждавах на тяхното щастие.

Тази вечер бях бог. Усмирих талазите на нетърпението, прогоних мрака от сърцата. Ала и аз се отърсих от страха, душата ми бе обзета от покой, непознат през целия ми живот. Едва когато се свечери и аз се надигнах от трапезата, усетих тихата печал, извечната печал на бога в седмия ден, когато е приключил своето дело — моята печал се отрази върху помрачените им лица. Защото настъпи часът за разлъка. Обзе ни странна тревога, сякаш знаехме, че нещо несравнимо е безвъзвратно отлетяло — един от онези редки безметежни часове, които също като облаците никога не се връщат. За пръв път ме достраша да оставя девойката сама; като влюбен отлагах разлъката с тази, която ме обичаше. Колко хубаво би било, помислих си аз, да приседна за малко край леглото ѝ, безкрайно да милвам нежната плаха ръка, да виждам как розовата усмивка на щастieto непрестанно я озарява. Ала беше късно. Бързо я прегърнах и целунах по устните. Усетих как спира да диша, сякаш искаше завинаги да съхрани топлината на моето дихание. Пристъпих към вратата, сподирен от бащата. Последен поглед,

последен поздрав — и си тръгнах свободен и уверен, като човек, който плодотворно е приключил своята работа и е извършил паметен подвиг.

Изминах няколко стъпки до преддверието, където вече ме очакваше слугата с фуражката и сабята. Ех, де да бях си тръгнал по-бързо! Да не бях проявил такова търпеливо внимание! Ала старецът просто не можеше да се раздели с мен. Отново хвана ръката ми, отново я погали, за да засвидетелствува за кой ли път своята благодарност към мен заради всичко, което бях сторил за него. Сега вече спокойно можел да умре, детето щяло да бъде излекувано, всичко се било оправило все благодарение на мен, единствено на мен. Неудобството ми растеше — та той ме галеше и ласкаеше в присъствието на слугата, който чакаше търпеливо до нас със сведена глава. На няколко пъти разтърсих ръката на стареца за сбогом, ала той отново и отново ме заговаряше. А аз, робът на своето състрадание, стоях и търпях. Не намирах у себе си сили да се откъсна от него, въпреки че в душата ми някакъв неопределен глас настояваше: достатъчно, предостатъчно!

Внезапно през вратата нахлу неспокоен шум. Сигурно в съседната стая беше избухнал спор, защото ясно се чуваха гневни гласове, които бурно се караха. С ужас разпознах гласовете на Илона и Едит. Изглежда, едната искаше нещо, а другата я увещаваше да не го прави. „Но моля те — ясно долових предупреждението на Илона, — стой тук!“ Сетне рязко и гневно прозвуча гласът на Едит: „Не, остави ме, остави ме!“ Старецът продължаваше да бръщолеви, а аз все по-неспокойно се вслушвах в другите шумове. Какво ставаше там зад затворената врата? Защо бе нарушен мирът, моят мир, божественният мир на този дом? Какво искаше Едит така настойчиво, какво държеше да предотврати Илона? И ето че внезапно изтопурка онзи отвратителен шум: туп-туп, туп-туп — това бяха патериците. За бога! Да не би без помощта на Йозеф да е тръгнала към мен? Топуркането на дървото бързаше насам, туп... туп, вдясно, вляво... туп-туп... вдясно, вляво, вдясно, вляво... Неволно си представих и разлюляното тяло — сега трябва да беше зад самата врата. Ето го удара, сякаш нещо неопределено внезапно се стовари върху вратата. Сетне някои изпъшка от неимоверно напрежение и под силния натиск дръжката изпраща.

Зловеща гледка! На касата се облегна Едит, изтощена от усилието. С лявата си ръка тя яростно се бе вкопчила във вратата, за да не загуби равновесие, а с десницата си стискаше двете патерици. Зад нея напираше Илона, която, видимо отчаяна, явно искаше да я подкрепи или да я възпре насила. Ала очите на Едит блестяха от нетърпение и гняв.

— Не ми трябва ничия помощ! Мога и сама!

И тогава, преди още Кекешфалва или слугата да са дошли на себе си, се случи нещо невероятно. Парализираната девойка прехапа устни и чудовищно се напегна; втрени в мен своите разширени, пламнали зеници и с едно-единствено движение се оттласна от вратата, която ѝ служеше за опора — също като плувец от брега на морето, — за да се насочи към мен свободно, без патерици. В мига на отхвърлянето политна, сякаш щеше да се сгромоляса в пустошта на стаята, ала сетне бързо размаха двете си ръце — свободната и дясната ръка, с която държеше патериците, — за да запази равновесие. Сетне отново прехапа устни, премести единия крак и привлече до него другия; отсечените движения надясно и наляво разтърсваха тялото ѝ и тя трепкаше като марионетка. И все пак — тя вървеше! Вървеше! Вървеше, приковала върху мен широко разтворените си очи, вървеше, сякаш се придърпваше за невидимо въже, зъбите ѝ се впираха в устните, лицето ѝ бе разкривено. Вървеше, подмятана насам-натам като лодка в бурни води, ала все пак вървеше, за пръв път вървеше сама, без патерици, без подкрепа — някакво чудо на волята сигурно бе съживило мъртвите ѝ нозе. Никой лекар не успя да ми обясни по-късно как парализираната девойка успя този един-единствен път да изтръгне безсилните си крайници от вцепенението и слабостта, а аз не съм в състояние да опиша как се случи това, защото всички смаяно се взирахме в зениците ѝ, от които струеше възбуда; дори Илона забрави да я следва и пази. Но тя измина броените стъпки — със залитане и сякаш подтиквана от разбунената си душа; не ходеше, по-скоро летеше ниско над пода. Това бе неувереният колеблив полет на птица с прекършени криле. Ала волята, този демон на сърцето, я тласкаше напред, все напред. Вече беше съвсем близо, вече предвкушаваше близката победа и страстно протегна към мен ръцете си — крилете, с които досега бе пазила равновесие, — напегнатото изражение всеки миг щеше да се отпусне в безметежната усмивка на щастието. Тя го

извърши, извърши чудото, оставаха ѝ само две стъпки, не, само една, последна стъпка: почти усещах диханието на нейните устни, които започваха да се усмихват — и тогава настъпи ужасът! С предчувствие за спечелената прегръдка тя преждевременно разпери ръце и страстното рязко движение стана причина да загуби равновесие. Коленете ѝ внезапно се подгънаха като подкосени. Строполи се в краката ми, а патериците изтрещяха върху мраморните плочи. Обзет от внезапен ужас, неволно отскочих назад, вместо да сторя най-естественото: да се спусна към нея и да ѝ помогна да се изправи.

А Кекешфалва, Илона и Йозеф почти едновременно се втурнаха към стенещата девойка, за да я вдигнат. Усетих — все още не бях в състояние да погледна нататък, — че с общи усилия изнасят Едит от стаята. Долових само приглушеното изхлипване, породено от безсилен гняв, и привлечените стъпки, които се отдалечаваха, предпазливо понесли своя товар. За една-единствена секунда омарата на възторга, който цяла вечер бе замъглявал моя взор, се разкъса. Щом светкавицата озари душата ми, проумях всичко с призрачна яснота: разбрах, че злощастната девойка никога не ще оздравее напълно! Чудото, което всички чакаха от мен, не стана. Вече не бях бог, а нищожен жалък човек, който подло нанася вреда със своята слабост и чието състрадание не бе нищо друго, освен разколебаваща и разрушителна сила. Съзнавах своя дълг точно, съвсем точно: сега бе настъпил мигът, в който трябваше да засвидетелствувам своята вяроност. Сега или никога трябваше да ѝ помогна, да догоня останалите, да приседна до леглото ѝ, да я успокоя и залъжа, че е вървяла превъзходно, че непременно ще оздравее! Ала вече няха сили за тази отчаяна лъжа. Обзе ме страх, ужасен страх от очите ѝ, изпълнени ту с покорна молба, ту с неудържимо желание, страх от нетърпението на това неистово сърце, страх от това чуждо нещастие, което не бях в състояние да отстраня. И без да мисля какво върша, грабнах сабята и фуражката и за трети и последен път избягах от този дом като престъпник.

Въздух! По-скоро глътка въздух! Задушавам се. Нощта ли е надвиснала така знойно сред дърветата, или всичко идва от виното, от многото вино, което изпих? Куртката противно е залепнала за тялото

ми, разкопчавам яката ѝ, така ми се иска да хвърля шинела, който само тегне на гърба ми. Въздух! Глътка въздух! Кръвта сякаш иска да избликне през порите ми, напират горещи, бушува, тупти в ушите: туп-туп, туп-туп — патериците ли все още чукат така злокобно, или слепоочията ми пулсират? И всъщност защо съм хукнал така? Какво се е случило? Трябва да се опитам да мисля. Какво всъщност се е случило? Да обмисля нещата бавно, спокойно, да не слушам това туп-туп, туп-туп! И тъй, аз се сгодих... не, сгодиха ме... аз не съм искал, никога не съм мислил за това... а сега съм сгоден, сега съм обвързан... Не, не... не е така... нали казах на стареца, че само щом оздравее... а тя никога няма да оздравее... Обещанието ми е валидно само ако... не, изобщо не е валидно! Нищо не е станало, съвсем нищо не е станало. Но тогава защо я целунах, по устата я целунах?... Не исках... Ах, това състрадание, това проклето състрадание! Непрекъснато се хващам на въдицата заради него — ето, сега съм заловен. Сгодих се по всички правила, пред двамата, пред бащата и оная, другата, пък и слугата беше там... А не искам, не искам... какво мога да направя?... Да обмисля спокойно!... Ах, повдига ми се от това вечно туп-туп, туп-туп... Постоянно ще ми чука в ушите, постоянно ще ме преследва с патериците... Стана, непоправимото стана... Аз ги измавих, те измавиха мен. Сгодих се. Те ме сгодиха.

Какво става? Защо дърветата политат едно към друго? А звездите? О, как боли и смъди — май очите ми не са наред... Как ми тежи главата! Ах, колко е душно! Трябва да разхладя някъде челото си и пак ще започна да разсъждавам правилно. Или да пийна нещо, да отмия от гърлото си тая лепкава горчилка. Някъде тук или малко по-нататък — толкова често съм язвил насам! — на пътя нямаше ли кладенец? Не, отдавна съм го отминал, сигурно съм тичал като луд, затова слепоочията ми кънтят ли, кънтят! Да пийна нещо, тогава сигурно бих дошъл на себе си. Най-сетне при първите ниски къщурки едно прозорче с полуспуснати завеси ми намигва с жълтеникав поглед. Точно така — сега си спомням: това е кръчмицата в предградията, където всяка сутрин спират коларите, за да се стоплят набързо с една ракия. Ще поискам чаша вода или с нещо — било остро, било горчиво — ще премахна лепкавата тиня от гърлото си! Да пийна нещо, каквото и да е! Без да разсъждавам, като човек, който умира от жажда, бутвам вратата.

Миризма на лош тютюн ме блъсва от полутъмната душна бърлога. В дъното е тезгяхът с долнопробната ракия, а отпред — маса, на която седят работници и играят карти. На тезгяха се е облегнал улан с гръб към мен и се занася с кръчмарката. Почувствувал течението, той се извърща; едва ме е съгледал, и устата му зейва от уплаха; мигом застава мирно и удря пети. Защо ли се уплаши така? Ах, да, сигурно ме взима за патрул, а навярно отдавна е трябвало да си бъде в леглото. Кръчмарката също ме поглежда обезпокоена, работниците прекъсват играта си. Нещо по мен привлича вниманието им. Едва сега — твърде късно! — се досещам: несъмнено това е заведение, посещавано само от войници. Аз като офицер не биваше да влизам тук. Несъзнателно понечвам да се върна.

Но кръчмарката е притичала и почтително пита какво бих искал да ми предложи. Усещам, че трябва да оправдая своето ненадейно нахълтване. Обяснявам, че не се чувствавам добре, та дали не би могла да ми даде една сода и една сливова?

— Моля, разбира се! — стрелва се тя.

Всъщност искам да гаврътна двете чаши на самия тезгях, но газовата лампа в средата на стаята внезапно започва да се люлее, бутилките на рафта безшумно подскачат нагоре-надолу, дъсченият под изведнъж омеква под ботушите ми и се разклаща така, че самият аз политам. „Да поседна“, казвам си аз; с последни сили се добирам до свободната маса; донасят ми содата, която изпивам на един дъх. Ах, колко е студена и приятна — противният вкус мигом изчезва от устата ми. Сега по-скоро да изгълтам лютата ракия и сетне да си тръгна. Но не мога; имам чувството, че краката ми са се сраснали с пода, а главата ми кънти странно глухо. Поръчвам си втора сливова. Още една цигара — и дим да ме няма!

Запалвам цигарата. Ще поседя само за миг, подпрял замаяната си глава на двете ръце, ще помисля, ще обмисля и премисля нещата едно подир друго. Така — сгодих се... сгодиха ме... но това е валидно само ако... не, защо се дърпам, валидно е, валидно е... целунах я по устните, доброволно го направих. И все пак само за да я успокоя и защото знаех, че никога няма да оздравее... тя току-що падна като чувал... за такава *не мога* да се оженя, та тя не е истинска жена, тя е... но те няма да ме пуснат, не, няма да ме оставят... старецът, джинът, джинът с печалното лице на порядъчен човек и златни очила, вкопчил

се е в мен, не мога да се отърся от него... постоянно ще ме държи за ръката, постоянно ще ме впряга в моето състрадание, в моето проклето състрадание! Още утре ще го разгласят на целия град, ще дадат обява във вестника и тогава няма да има връщане назад... Дали не е по-добре още сега да подготвя нашите, мама, татко, да не го разберат от други хора или още по-лошо — направо от вестника? Да им обясня защо и при какви обстоятелства съм се сгодил и че работата съвсем не е бърза и не е замислена така, че само от състрадание съм се заплел в цялата история... О, това проклето състрадание, това проклето състрадание! И в полка няма да ме разберат, нито един от другарите ми няма да ме разбере. Какво каза Щайнхюбел за Балинкай? „Ако си решил да се продаваш, поне се продай скъпо...“ О, господи, какви ли ще ги наговорят — сам не разбирам как можах да се сгодя за това... за това сакато същество... А когато леля Дейзи узнае всичко — тя е хитра, нея трудно ще излъжа, тя не разбира от шега... Пред нея няма да минат приказките за титли и замъци, веднага ще провери в алманаха „Гота“ и след два дни ще изкара на бял ден истината, че Кекешфалва е някогашният Лемел Каниц, че Едит е полуеврейка — а за нея няма нищо по-страшно на земята от евреи в рода... С мама как да е ще се оправя, парите ще й допаднат — той спомена шест-седем милиона... Хайде стига! Потрябвали са ми парите му, та аз и не мисля сериозно да се женя за нея, ако ще и за всички пари на тоя свят... Нали му обещах само ако оздравее, само тогава... но как да им го обясня... и бездруго всички в полка имат зъб на стареца, а за тия неща са дяволски чувствителни... честта на полка, зная, зная... Не са простили дори на Балинкай. Продад се бил, така му се присмиваха... продад се бил на дъртата холандска крава. А пък като видят патериците... не, по-добре да не пиша на нашите, на първо време никой не бива да узнава тази история, никой, не искам цялото офицерско казино да ми се подиграва! Но как да им се изплъзна? Дали все пак да не замина за Холандия, при Балинкай? Правилно — нали не съм отказвал, още утре мога да отпраша за Ротердам, нека Кондор изсърба цялата попара, дето сам си надrobi... Сам да намери начин да оправя тази история, за всички е виновен той... Най-добре е веднага да го посетя и да му разясня всичко... че просто не мога повече... Ужасно беше, как само се стовари като чувал с брашно... за такава не мога да се оженя... да, незабавно ще му съобща, че изчезвам... веднага отивам у Кондор,

веднага... Фиакър! Хей, кочияш! Накъде? Флориангасе... как беше номерът? Флориангасе деветдесет и седем... Потеглай бързо, ще получиш тлъст бакшиш, бързай... шибни ги тия коне!... Ах, пристигнахме, познах я, познах мизерната къща, в която живее, ето го и отвратителното мръсно вито стълбище. Слава богу, че е толкова стръмно... Ха-ха-ха! Тук тя не може да ме преследва с патериците си, не може да се изкачи, отървах се поне от това туп-туп... Какво?... Нима пред вратата отново е застанало неугледното слугинче?... Да не би тая повлекана да си стои все тук?

— Докторът вкъщи ли е?

— Не, не. Но влизайте, скоро ще се върне.

Мръсна чехкиня! Е, ще седнем и ще чакаме. Все го чакаме... никога не си е у дома. Господи, само да не се домъкне пак оная сляпата... не ми е дотрябвала, нервите ми няма да издържат, вечно се налага да се съобразявам с някого... Господи, Исусе, ето я, иде... стъпките ѝ приближават... Не, слава богу, не, не може да е тя, тя не може да стъпва толкова твърдо, това ще е някой друг, ето го, върви и говори... Та аз познавам гласа му... Нима?... Да, но как така?... Та това е... това е гласът на леля Дейзи и... но как е възможно?... Откъде се появи внезапно и леля Бела, и мама, и брат ми, и снаха ми?... Глупости... не е възможно... нали чакам Кондор на Флориангасе... роднините изобщо не го познават, как могат да си определят среща тъкмо у него? И все пак са те, познавам гласа, този креслив глас на леля Дейзи... Господи, къде да се скрия?... Идат насам, приближават се... ето, вратата се отваря... сама се отваря, и двете ѝ крила, и — господи помилуй! — всички стоят в полукръг като пред фотограф и ме гледат, мама е в черната тафтена рокля с бели рюшове, с която беше на сватбата на Фердинанд, а леля Дейзи е в рокля с буфан ръкави, златният лорнет е кацнал над острия ѝ надменен нос, над този противен остър нос, който мразех още от четиригодишен! Брат ми във фрак... защо е сложил фрак посред бял ден?... А снахата, Франци, с разплутото лице... Ах, отвратително, отвратително! Как само се пулят насреща ми, а леля Бела злобно се подхилва, сякаш очаква нещо да се случи... застанали са в полукръг като на някой прием и чакат ли, чакат... какво ли чакат?

— Честито! — Брат ми тържествено пристъпва към мен и в ръката му внезапно се появява цилиндър... струва ми се, че мерзавецът

говори с леко насмешлив тон. — Честито... честито — кимват и се покланят и другите... Но откъде... откъде са го узнали и защо са заедно... нали леля Дейзи е скарана с Фердинанд... а пък аз не съм казвал на никого...

— Заслужаваш да те поздравим, браво, браво... седем милиона, хубава плячка, сполучил си... Седем милиона, цялото семейство ще намаже — говорят всички едновременно и се хият.

— Браво, браво — примлясва леля Бела, — значи и Франци ще може да следва. Добра партия!

— И на всичко отгоре аристократка — блее брат ми изпод цилиндъра.

Ала леля Дейзи ги прекъсва със своя глас на какаду!

— Е, благородният произход тепърва ще го проверяваме.

А мама пристъпва към мен и много плахо ми прошепва:

— Но няма ли най-сетне да ни представиш госпожицата, твоята годеница?

Да я представя ли?... Само това липсва, всички да видят патериците и какво съм забъркал с глупавото си състрадание... нямам никакво намерение... и освен това — как бих могъл изобщо да я представя, та ние сме на Флориангасе у Кондор, на третия етаж... Сакатата през живота си не е изкатервала осемдесет стъпала... Но защо всички се извъръщат, сякаш в съседната стая става нещо?... Сега и аз усещам течението зад гърба си сигурно някой е отворил вратата зад нас. Да не би да идва още някой?... Да, някой идва насам... от стълбището долитат стонове, нещо стърже ли, стърже... нещо се влачи, мъкне и пъхти нагоре... туп-туп, туп-туп... за бога, наистина ли се изкачва тя?!... Нима ще ми довлече този позор, та тя е с патерици... Трябва да се скрия вдън земя от бандата негодници... О, ужас, наистина е тя, само тя може да бъде... туп-туп, туп-туп, познавам този шум, туп-туп, туп-туп, приближава се, скоро ще бъде тук... най-добре е да заключа вратата... Ала брат ми вече е снел цилиндъра си и се кланя на това туп-туп зад гърба ми... На кого се кланя така, защо толкова дълбоко... и внезапно всички избухват в такъв смях, че стъклата на прозорците звънват?

— Ах, така, така значи, та-ака значи, та-а-ака значи! Ха-ха... ха-ха... та-а-ака значи изглаждат седемте милиона, седемте

милиона... Ха-ха-ха, ха-ха-ха... а патериците — допълнителна зестра, ха-ха-ха, ха-ха-ха!...

Ах! — стряскам се аз. Къде съм? Озъртам се като обезумял. Господи, сигурно съм спал, сигурно съм заспал в тая жалка бърлога. Плахо се оглеждам. Дали са забелязали? Кръчмарката равнодушно лъска чашите, а уланът упорито ми показва своя широк як гръб. Сигурно изобщо не са обърнали внимание. Не е възможно да съм спал повече от минута, най-много две, загасената угарка все още тлее в пепелника. Ужасният сън е продължил минута, най-много две. Ала беше изсмукал от тялото ми топлината и колебанията без остатък. Внезапно проумявам с кристална яснота какво се е случило. Да се махам, първо да се махна от долнопробната кръчма! Звънко подхвърлям парите на масата и тръгвам към вратата, уланът тозчас застава мирно. Успявам да забележа как работниците вдигат очи от картите си и ме сподирят с недоумение. Зная: щом затворя вратата след себе си, ще започнат да дърдорят за чудака в офицерски мундир; отсега нататък всички хора ще се подхилват по същия начин зад гърба ми. Всички, всички, всички — и никой няма да изпита състрадание към роба на своето състрадание.

Ами сега накъде? Само не към къщи! Само не в оная пуста стая, не мога да остана насаме със зловещите си мисли! Най-добре ще е да пийна нещо студено или силно, защото отново усещам в гърлото си оная отвратителна горчилка. Навярно това са мислите, които искам да избъльвам — ах, искам да ги отмия, да ги изгоря, да ги притъпя, да ги заглуша всичките! Това злокобно усещане е непоносимо! Хайде, към града! Странно... кафенето на площада пред кметството още е отворено. Между завесите се процежда светлина. Ах, да пийна нещо, нещо да пийна!

Влизам и още от вратата виждам, че на нашата маса се е разположила цялата банда: Ференц, Йожи, граф Щайнхюбел, полковият лекар. Но защо Йожи се облекчава така учудено, защо тайно сръгва с лакът съседа си, защо всички са ме зяпнали и не ме изпускат от очи? Защо разговорът внезапно секва? Та нали току-що разпалено спореха, така се надвикваха, че чух препирнята им още от вратата! Едва ме зърнаха, и ето че замълчаха някак смутено. Сигурно нещо се е случило.

Е, няма как да си тръгна, вече ме забелязаха. Пристъпвам към тях възможно най-непринудено. Но ми е тежко, нямам никакво желание да се веселя или шегувам. Освен това усещам някаква напрегнатост в обстановката. Инак все някой ще ми махне с ръка или ще ми подхвърли през цялата зала своето „Сервус!“ също като тенекиена топка — а днес всички са седнали неподвижно и приличат на виновни ученичета, заловени на местопрестъплението. Придръпвам един стол и в глупавото си смущение изричам:

— Може ли?

Йожи ме поглежда някак странно.

— Какво ще кажете? — кима той на другите. — Дали му разрешаваме, а? Виждали ли сте подобни церемониалности? Да, да, Хофмилер е имал работа с церемониите!

Тоя злобар пак си е направил някоя шега, защото останалите се подхилват или се опитват да скрият гадните си усмивчици. Да, нещо се е случило. Инак, когато някой от нас се появи след полунощ, всички го разпитват надълго и нашироко откъде идва или какво е правил и вплитат в шегите си груби предположения. Днес никой не се обръща към мен, всички са някак засрамени. Сигурно съм паднал сред гуляя

им като камък във вир. Най-сетне Йожи се обляга назад, притваря лявото си око, сякаш се прицелва, и пита:

— Е... може ли вече да ти честитим?

— Да ми честитите ли? Какво? — Толкова съм смаян, че в първия миг действително не знам какво има предвид.

— Е, аптекарят тъкмо си отиде, но ни разказа нещо: слугата му се обади по телефона, че си се сгодил с... с... е, да речем — с младата дама от замъка.

Сега всички ме поглеждат. Две, четири, шест, осем, десет, дванадесет очи се втренчват в устните ми; разбирам, че ако си призная, още в следващия миг ще избухнат крясъците — вицове, подигравки, шеги, насмешливи благопожелания! Не, не мога да си призная. Невъзможно е пред тези шегаджии и веселяци!

— Глупости — изръмжавам аз, за да се отърва.

Но уклончивият отговор не им стига; добрият Френце с искрено любопитство ме потупва по рамото.

— Кажим, Тони, че съм прав — нали не е вярно?

Добрият верен приятел не ми мислеше злото, но не биваше да ми облекчава толкова произнасянето на това „не“. Обзема ме безгранична погнуса от наглото, ехидно любопитство. Усещам колко безсмислено е да обяснявам тук, на масата в кафенето, онова, което самият аз не мога да проумея в глъбините на душата си. И без много-много да му мисля, гневно отричам:

— Дума да не става!

За миг се възцарява мълчание. Всички се споглеждат изненадани и, струва ми се, леко разочаровани. Вероятно бях развалил шегите им. А Ференц гордо обляга лакти на масата и тържествуващо изревава:

— Е! Не ви ли казах веднага? Познавам Хофмилер като собствените си джобове! Веднага ви казах, че е лъжа, мръсна лъжа на аптекаря. Ще му дам аз утре да се разбере, тоя мръсен билкар да будалка други, не нас! Ще го строя в четири редици, а в добавка може да получи и няколко здрави юмука. Какво си позволява той?! Ни в клин, ни в ръкав да хвърля кал по порядъчните хора! Да разпространява с цапнатата си уста такива мръсотии за нас! Но видяхте ли — веднага ви казах, — Хофмилер не е способен на такова нещо! Той не би се продал и за чувал злато!

Обръща се към мен и в порив на вярно приятелство стоварва тежката си десница върху моето рамо.

— Наистина, Тони, страшно се радвам, че не е вярно. Инак щеше да бъде позор за теб, за всички нас, за целия полк...

— И то какъв! — добавя граф Щайнхюбел. — Тъкмо щерката на дъртия лихвар, дето навремето разори Улн Нойендорф с историите около неговите полици. Направо е скандално, дето позволяват на подобни хора да забогатяват, да си купуват замъци, че и благороднически титли. Много им се иска да пипнат някого от нас за милата си щерка! Какъв негодник! Много добре знае защо ме заобикаля, когато ме срещне на улицата.

Ференц се развихря все повече заедно с бъркотията, която расте.

— Това мръсно псе аптекарят! Ей богу, ще дрънна звънците пред дюкяна му, та да слезе и да му фрасна няколко юмука! Какво безсрамие! Само защото си го посетил няколко пъти, да измисля за теб такава гадна лъжа!

Тогава се намесва и барон Шьонталер, изпостелял като аристократична хрътка.

— Знаеш ли, Хофмилер, не ми се ще да ти се бъркам. Всяка жаба трябва да си знае блатото! Но ако питаш мен, ще ти кажа честно: от самото начало, още щом го узнах, не ми хареса, дето постоянно се вреш при ония. Ние сме длъжни да преценим на кого оказваме чест с посещенията си. Не го знам оня с какво се занимава или се е занимавал, не знам и не искам да узнавам нищо. Не се ровя в ничие минало. Но ние все пак трябва да бъдем по-въздържани — сам виждаш, някои се хващат за косъм и съчиняват идиотски небивалици. Не трябва да се сближаваме с хора, които не познаваме добре. Човек от нашата среда трябва да пази името си чисто; дори най-бегъл допир може да ни омърси. Е, радвам се, че не си хлътнал по-надълбоко.

Всички възбудено говорят един през друг, нападат стареца, изравят най-невероятните истории, подиграват се на „подвижната патерица“, дъщеря му; някой постоянно се извъръща към мен, за да ме похвали, че не съм лапнал въдицата на ония „негодници“. А аз, аз седя вцепенен и онемял; противните им похвали ме измъчват, така ми се иска да изрева: „Затваряйте си мръсните муцуни!“ или: „Аз съм негодникът! Не аз, а аптекарят е казал истината! Излъгал е не той, а аз! Аз, аз съм страхливият, жалък лъжец!“ Ала знам, че е твърде късно —

твърде късно е за всичко! Вече нищо не мога да променя, нищо не мога да отрека. Ето защо седя и безмълвно се вирам пред себе си със загаснала цигара между стиснатите зъби и в същото време с невероятна яснота осъзнавам какво подло и убийствено предателство спрямо клетата невинна девойка извършвам със своето мълчание. Ах, как искам да потъна вдън земя! Да се унищожа! Да се погубя! Не зная къде да скрия погледа си, не зная къде да скрия ръцете си, които издайнически треперят. Внимателно ги снемam от масата и до болка притискам сплетените пръсти, за да овладеем чрез силния натиск вътрешното напрежение поне за няколко минути.

Ала в мига, в който пръстите ми се преплитат, усещам между тях някакво чуждо твърдо тяло. Неволно го опипвам. Това е пръстенът, който Едит поруменияла сложи на ръката ми само преди час! Гodeжният пръстен, който приех на драго сърце! Не намирам в себе си достатъчно сили да смъкна от пръста си искрометното доказателство за моята лъжа. Уплашено и крадешком бързо завъртвам камъка надолу, преди да подам ръка за сбогом на своите приятели.

Призрачно озареният площад пред кметството се беше проснал под ослепителна лунна светлина. Открояваше се всеки камък от настилката, всяка линия се очертаваше ясно чак до върха на покривите. В душата ми цареше същата ледена яснота. Никога не бях разсъждавал толкова бистро и отчетливо, както в този миг: осъзнавах какво съм сторил, осъзнавах и повелята на своя дълг сега. В десет вечерта се бях сгодил, а три часа по-късно малодушно се бях отрекъл от гodeжа. Направил го бях пред седмина свидетели: един ротмистър, двама поручици, полковия лекар, двама подпоручици и офицерски кандидати от моя полк. С гodeжен пръстен на ръката бях допуснал да ме превъзнасят заради моята долна лъжа. Подло бях компрометирал една девойка, която страстно ме обичаше, едно изтерзано, безсилно същество, което не подозираше нищо; без да възразя, бях позволил да хулят баща ѝ пред мен и се бях заклел, че чуждият човек, казал истината, е лъжец. Още утре полкът щеше да узнае за моя позор и тогава всичко щеше да свърши. Същите, които днес по братски ме тупаха по рамото, утре нямаше дори да ме погледнат. Като изобличен лъжец щяха да ме лишат от правото да нося сабята. Ала не можех да се върна вече и при другите: при измамените и оклеветените. Дори

Балинкай щеше да ми обърне гръб. Тези три минути на малодушие сломиха моя живот: револверът бе единственият ми изход.

Още на онази маса ми беше пределно ясно, че само по този начин можех да спася честта си; онова, което обмислях сега, докато се лутах самотен из улиците, засягаше по-скоро външната страна на изпълнението. Мислите с отчетлива яснота се подредиха в съзнанието ми, сякаш бялата лунна светлина беше проникнала през фуражката: със същата безстрастност, с която бих разглобил някоя карабина, мислех за следващите два-три часа, за последните часове от моя живот. Трябваше да приключа с всичко, нищо да не забравя, нищо да не пропусна! Първо, писмото до родителите: да им се извиня за болката, която се налага да им причиня. Сетне да отправя към Ференц писмена молба: да не иска обяснения от аптекаря, моята смърт слага точка на всичко. Трето писмо — до полковника: да го помоля да потули въпроса колкото може по-добре. Погребението — във Виена, без опечалени присъстващи, без венци. За всеки случай няколко думи и до Кекешфалва, кратко и ясно: да увери Едит в сърдечните ми чувства към нея и да не си мисли нищо лошо за мен. Сетне да приведа квартирата си в безупречен ред; да се разпоредя за продажбата на коня, за да покрия евентуалните си дългове. Не оставям никакво наследство. Часовникът и немногобройното бельо да останат за моя ординарец. Ах, да — пръстенът и златната табакера да бъдат върнати на господин фон Кекешфалва.

Какво още? Точно така: да изгоря двете писма на Едит и изобщо всички писма и снимки! Да не оставям нищо след себе си, никакъв спомен, никаква следа. Да изчезна колкото може по-незабележимо, така както незабележимо беше протекъл целият ми живот. И все пак работата не е малко, нужни са ми поне два-три часа, защото всяко писмо трябва да бъде написано чисто, за да не ме упрекнат в страх или в объркване. Сетне последното, най-лесното: да легна в кревата, плътно да покрия главата си с две-три одеяла, да добавя отгоре и тежкия юрган, за да не се чуе изстрелът в съседните помещения или на улицата — така беше постъпил навремето ротмистър Фелбер: застрелял се в полунощ и никой не го чул, намерили го едва призори с разбит череп. Сетне силно ще притисна дулото към слепоочието, револверът ми е сигурен, онзи ден се случи да смазвам затвора му. Освен това знам, че ръката ми няма да трепне.

Никога през живота си — пак ще го повторя — не бях обмислял нещо така ясно, подробно и точно, както тогава собствената си смърт: Когато след едночасовото привидно безцелно скитане отново се добрах до казармата, всичко бе прегледно подредено и разчетено по минути също като в някоя регистратура. През цялото време крачех съвсем спокойно, пулсът ми биеше равномерно и щом пъхнах ключа в ключалката на страничната врата, която ние офицерите винаги използвахме след полунощ, с известна гордост забелязах, че ръката ми е все така уверена — дори в тази тъмница безпогрешно улучих тесния процеп. Сега остава само да пресека двора и да изкача трите стълбища! После ще остана насаме със себе си, ще започна и ще приключа. Ала тъкмо прекосяха осветения от луната четириъгълник на двора и се насочвах към сянката на вратата пред стълбището, когато там се размърда някаква фигура. По дяволите, рекох си аз: сигурно е някой закъснял приятел, който се е върнал малко преди мен и сега иска да ме поздрави и — не дай боже! — заговори! Ала в следващия миг разпознах с неприятна изненада широките плещи на полковника, който ме насоли само преди няколко дни. Неслучайно е застанал при вратата; зная, тоя службаш не обича офицерите му да се прибират късно. Но, по дяволите, какво ме засяга всичко това! Утре ще долагам на съвсем друго началство... Със злостна решителност понечвам да продължа пътя си, сякаш не го забелязвам, но той излиза от прикритието на сянката. Дрезгавият му глас рязко се стоварва върху ми:

— Подпоручик Хофмилер!

Пристъпвам към него и заставам мирно. Той ме оглежда изпитателно.

— Последна мода на младите господа — да носят шинела си полузакопчан! Да не би да си мислите, че имате право да скитосвате наоколо като свиня с провиснали цицки? В най-скоро време ще тръгнете и с разкопчани панталони. Забранявам подобна разпуснатост! И след полунощ моите офицери са длъжни да бъдат прилично облечени. Разбрано?

Най-почтително удрям с пети.

— Слушам, господин полковник!

Той се извърща с презрителен поглед и без поздрав закрачва към стълбището; луната осветява широките му рамене и охранения му гръб. Ала тогава ме обзема гняв, че последното, което съм чул през

живота си, трябва да е ругатня; за моя собствена изненада, напълно подсъзнателно, тялото ми само се раздвижва и с бързи стъпки се втурвам да го догоня. Зная, че онова, което върша, всъщност е напълно безсмислено; защо само час преди да умра, трябва да обяснявам нещо на този твърдоглавец и да се опитвам да се оправдавам? Но тази абсурдна непоследователност е характерна за всички самоубийци: само десет минути преди да се превърнат в обезобразени трупове, те се поддават на тщеславното желание непременно да напуснат своя живот чисти (живота, който само те няма да доживеят), да се обръснат (за кого?), да облекат чисто бельо (за кого?), преди да си пръснат главата с куршума; дори си спомням разказа за една жена, която се гримирала, фризирала и напарфюмирала с най-скъпия „Коти“, преди да се хвърли от четвъртия етаж. Само това напълно нелогично чувство ме накара да се стегна и да хукна след полковника — трябва да подчертая, че в никакъв случай не го сторих от смъртен страх или внезапно малодушие, а единствено от абсурдния инстинкт да не изчезвам в Нищото нечист, неугледен и омърсен.

Полковникът трябва да беше чул моите стъпки, защото рязко се извърна и смаяно вторачи в мен своите проникателни очички под бухлатите вежди. Вероятно изобщо не можеше да проумее нечуваната непристойност: някакъв младши офицер се беше осмелил да го последва без разрешение. Застанах на две стъпки пред него, вдигнах ръка до фуражката и след като спокойно издържах заплашителния му поглед, изрекох с глас, мъртвешки като лунната светлина:

— Господин полковник, най-покорно ви моля да поговоря с вас няколко минути.

Бухлатите вежди се изпъват в удивена дъга.

— Какво?! Сега ли? В един и половина през нощта?

Поглежда ме свъсено. Още миг, и ще ме изругае или ще ме извика на рапорт. Ала в изражението ми трябва да е имало нещо, което го е обезпокоило. Една минута, две минути жестоките проникателни очи ме проучват, сетне изръмжава:

— Кой знае какви ще ми ги разправяш! Но — както искаш. Качи се при мен и говори бързо!

Полковник Светозар Бубенчич, зад когото крачех сега като пребито псе по коридори и стълбища, зле осветени от газови лампи, пусти и все пак наситени с изпаренията на много човешки тела, бе стопроцентов военен вълк, най-страшен измежду всички началства. Късокрак, с дебел врат и ниско чело, той криеше под гъстите си вежди чифт хлътнали, святкащи очи, които рядко се усмихваха на някого. Набитото тяло и тежкият вървеж недвусмислено издаваха неговия селски произход (беше родом от Банат). Ала с това ниско биволско чело и желязна чутура той бавно и упорито се бе издигнал до чин полковник. Разбира се, заради учебийната му необразованост, грубия, ругателен език и непредставителната му външност министерството от години го местеше от един провинциален гарнизон в друг, а в поиздигнатите кръгове вече почти беше решено по-скоро да бъде уволнен, отколкото да получи генералски лампази; ала макар да бе неугледен и прост, той нямаше равен на себе си в казармата и на учебния плац. Както шотландските пуритани познават Библията, така и той знаеше устава на пръсти — и най-малките параграфи не бяха за него гъвкави закони, обединени от някоя изящна ръка в хармонично цяло, а едва ли не религиозни догми, над чийто смисъл или безсмислие войникът няма право да разсъждава. Беше предан на своята служба така, както вярващите бяха предани на своя бог, не се занимаваше с жени, не пушеше, не играеше карти, едва ли някога през живота си беше ходил на театър или концерт и също като своя върховен господар пълководец Франц Йосиф никога не бе чел нещо друго, освен устава и арменските вестници; на този свят за него не съществуваше нищо освен императорско-кралската армия, в армията — само кавалерията, в кавалерията — само уланите, а сред уланите — само неговият полк. Смисълът на живота му всъщност се състоеше в желанието неговият полк да бъде пръв пред всички останали полкове.

Не ще и дума, че ограниченият човек е трудно поносим, когато е облечен с власт; но най-страшен е той в армията. И тъй като военната служба се състои от хиляди свръхакуратни и в повечето случаи престарели, но закостенели предписания, които се знаят на пръсти само от някой ревностен стар вълк, а стриктното им изпълнение се изисква единствена от безумци, в казармата не се чувствуваше сигурен никой и никога пред този фанатик на свещения устав. Терорът на точността беше яхнал тлъстото му тяло, той господствуваше на масата

с неописуемо проникателен, поглед, всяваше ужас в стола и канцелариите; студеният полъх на страха навсякъде предшествуваше неговата поява, а когато полкът се строяваше за преглед и Бубепчич бавно се насочеше към плаца на своя нисък дорест жребец, с леко приведена глава — също като бик пред схватка, — тогава редиците замръзваха така, сякаш вражеската артилерия вече е заела позиция срещу нас и насочва дулата на своите оръдия. Знаехме, че всеки миг ще се стоваря първият удар, необуздано, неудържимо, и никои не можеше да предвиди дали първият трус не е предназначен за него. Самите коне се вцепеняваха, не помръдваха дори с уши, не подрънкваха шпори, пресекваше и дъхът им. А тиранинът спокойно ни приближаваше и явно се наслаждаваше на ужаса, който излъчва; пробождаше всекиго от нас със зоркия си поглед, от който не убягваше нищо. Металният му взор виждаше всичко, забелязваше фуражката, нахлупена един пръст по-ниско, както и всяко недобре излъскано копче, всяко петно от ръжда по сабите, всяка следа от кал по конете; и при най-малкото нарушение на устава се разразяваше буря или по-скоро — истински мътен порой от хули. Адамовата му ябълка апоплектично се издуваше като внезапно появил се тумор изпод тясната униформена яка, челото под късо подстриганите коси ставаше кървавочервено, дебели синкави вени пропълзяваха по слепоочията му. И сетне забоботваше неговият недодялан, пресипнал глас; изливаше цели потоци помия върху жертвата, виновна без вина, а понякога изразите му бяха толкова просташки, че офицерите ядовито свеждаха взор, защото се срамуваха пред войниците заради него.

Войниците му се плашеха, сякаш бе самият сатана; за всяка дреболия им налагаше наказания и арести, а понякога, обзет от гняв, стоварваше грубия си юмрук право в лицата им. Веднъж в конюшната видях как един рутенски улан започна да се кръсти по руски и да се моли с разтрепери устни, когато в съседния бокс се развихри „дебелата жаба“ — така го наричахме, защото, щом се разгневеше, тлъстата му шия се издуваше до пръсване. Бубенчич гонеше клетите селски момци до пълна изнемога, изтезаваше ги, караше ги да повтарят упражненията с карабините, докато им капнат ръцете, и да яздят най-непокорните коне, докато от тях избиеше кръв. Странно наистина, но простодушните селски момчета посвоему обичаха своя тиранин — обичаха го смирено и боязливо, и то много повече,

отколкото обичаха по-добродушните офицери, които по тази причина им бяха и по-чужди. Сякаш някакъв инстинкт им подсказваше, че тази суровост произтича от своенравната упорита воля да бъде постигнат реда, желан от самия бог; освен това бедните дяволи се утешаваха от мисълта, че на нас офицерите не ни е по-леко: човек незабавно се примирява и с най-страшното наказание, щом разбере, че то се стоварва със същата жестокост и върху гърба на неговия съсед. Справедливостта е тайнственото възмездие за насилието: войниците с голямо удоволствие разказваха историята за младия принц В., който бил сродник на височайшия императорски дом, та затова си мислел, че може да си позволява всякакви номера. Но Бубенчич безжалостно го пратил за две недели в карцера, както праща там и сина на всеки бедняк. От Виена напразно звънели разни сиятелства — Бубенчич не опростил нито един ден от наказанието на високопоставения нарушител: упорство, което впрочем попретило на кариерата му.

Ала най-странното беше, че самите ние, офицерите, не можехме да се отърсим от симпатията, която изпитвахме към него. Ние също харесвахме неговата честна неумолимост и преди всичко безусловната му другарска солидарност. Така както не допускаше да има дори една пращинка върху мундира, дори най-малката пръска кал върху седлото на последния си войник, така не понасяше и най-нищожната несправедливост: възприемаше всеки скандал в полка като удар върху собствената си чест. Ние му принадлежахме и много добре знаехме, че ако някой от нас забърка нещо, ще постъпи най-умно, ако отиде право при него; първо те наругаваше хубавичко, но след това запретваше ръкави, за да те измъкне от калта. Ако трябваше да прокара нечие повишение или да извоюва аванс от фонда „Албрехт“ за някой закъсал другар, полковникът се заинатяваше, отиваше право в министерството и не отстъпваше, преди да уреди въпроса. Какво от това, че ни ядосваше и мъчеше — ние всички усещахме в глъбините на душата си, че този банатски селяк, макар недодялано и сляпо, ала по-вярно и по-искрено от всички благородни офицери брани смисъла и традициите на армията: това бе невидим ореол, който окриляше нас, младите, зле платени офицери повече от парите, които получавахме.

И така, сега се изкачвах по стълбището след полковник Светозар Бубенчич, главния живодеер на нашия полк. Както цял живот ни бе слагал на място — мъжествен и безжалостен, честен и почтен до

глупост, — така един ден поискал сметка и от себе си. Когато в сръбския поход, след разгрома при Потioreкс, от целия полк, устремил се бурно напред, само четиридесет и девет улана успели отново да прекосят реката живи, полковникът останал сам на вражеския бряг на Сава и като се взираше в това паническо отстъпление, възприето от него като опозоряване на армията, сторил нещо, което измежду всички водачи и висши офицери през Световната война направили само малцина — измъкнал своя тежък револвер и си пръснал главата, за да не става свидетел на разгрома на Австро-Унгария, който пророчески съзрял с притъпените си чувства в ужасяващото бягство на своя полк.

Полковникът отключи вратата. Влязохме в неговата стая, която по спартанската строгост на своята подредба приличаше по-скоро на студентска квартира: железен походен креват — не искаше по-удобно легло от това, на което бе спал Франц Йосиф в Хофбург, две цветни репродукции — императорът вдясно, императрицата вляво, четири-пет снимки за спомен в евтини рамки от някои паради и другарски вечери, няколко кръстосани саби и два турски пищова — това бе всичко. Нито удобни кресла, нито книги, само четири сламени стола и груба празна маса.

Бубенчич силно подръпна мустаците си — веднъж, втори, трети път. Всички познавахме това рязко движение; то бе сигурен белег за опасно нетърпение. Най-сетне изръмжа през зъби, без да ми предложи да седна:

— Отпусни се! И без увъртания — казвай! С парите ли си закъсал, или някоя женска има пръст тук, а?

Беше ми приятно да говоря прав, освен това ярката светлина твърде много ме излагаше на нетърпеливия му поглед. Ето защо побързах да го уверя, че в никакъв случай не става дума за пари.

— Значи женска история! Отново! Не мирясвате! Като че ли няма предостатъчно жени, с които всичко е дяволски лесно! Понататък без усуквания — какво точно се е случило?

Докладвах колкото се може по-накратко, че днес съм се сгодил за дъщерята на господин фон Кекешфалва, а три часа по-късно просто съм се отрекъл от този факт. Но той в никакъв случай да не си

помисля, че сега възнамерявам да оправдая безчестието на своята постъпка — напротив, като на мой началник съм дошъл лично да му съобща, че напълно съзнавам последствията, които произтичат от некоректното ми поведение. Знам какво повелява моят офицерски дълг и ще го изпълня.

Бубенчич се опули насреща ми озадачен.

— Какви ги дрънкаш? Глупости! Безчестие и последици? От къде на къде и как така? Нищо подобно няма. Казваш, че си се сгодил за дъщерята на Кекешфалва? Веднъж я видях — имаш странен вкус, тя е една такава разкривена и смачкана... Както и да е — после си се размислил. Че какво от това? Един от нашите направи точно така, но от това не стана негодник. Или... — Пристъпи по-близо: — Да не би да си имал с нея туй-онуй и сега тя да е...? Тогава, разбира се, работата е лоша.

Ядосах се и се засрамах. Огорчаваше ме това повърхностно отношение и явното нежелание да ме разбере. Ударих пети.

— Позволете, господин полковник, най-покорно да отбележа: изрекох грубата лъжа, че не съм сгоден, пред седем офицери от полка, на нашата маса в кафенето. От страх и неудобство излъгах своите другари. Утре подпоручик Хавличек ще поиска сметка на аптекаря, който му е казал истината. Още утре целият град ще разбере, че съм излъгал на офицерската маса и по този начин съм се държал недопустимо за моя чин.

Тогава той ме погледна смаян. Неповратливият му ум най-сетне беше включил. Лицето му постепенно потъмня.

— Къде казваш, че стана това?

— На нашата маса в кафенето.

— Пред твоите другари, казваш? Всички ли чуха?

— Тъй вярно.

— Аптекарят знае ли, че си отрекъл?

— Утре ще го научи. И той, и целият град.

Полковникът с такава сила взе да дърпа и усуква мустаците си, сякаш искаше да ги откъсне. Личеше, че зад ниското чело мисълта му работи. Ядосано закрачи напред-назад с ръце, кръстосани на гърба: веднъж, втори, пети, десети, двадесети път. Подът се тресеше под мощните му стъпки, шпорите леко подрънкаха. Най-сетне отново спря пред мен.

— Е, и какво каза, че ще правиш?

— Има само един изход, господин полковник, вие сам го знаете. Дойдох, за да се сбогувам с господин полковника и най-покорно да ви помоля да се погрижите всичко да мине тихо и кротко и по възможност без излишен шум. Честта на полка не бива да пострада заради мен.

— Глупости! — промърмори той. — Глупости! Заради такова нещо! Такъв напет, здрав, почтен момък като теб — заради някакъв си урод! Сигурно старата лисица те е надхитрила и ти не си успял да се измъкнеш. Е, хич не ме е еня за тях, те изобщо не ме засягат! Но това с другарите... и после тоя тъп въшльо аптекарят, дето знае всичко... ах, мръсна история!

Отново закрачи напред-назад, още по-тежко отпреди. Мисленето явно го затрудняваше. Всеки път, когато отново тръгнеше към мен, лицето му все повече се наливаше с кръв, а вените по слепоочията растяха като черни корени. Най-сетне спря; беше го измислил.

— И така, внимавай! Тая работа трябва да се потули бързо — разпространи ли се, тогава вече нищо няма да помогне. Първо — кои от нашите присъствуваха?

Изброих имената. Бубепчич измъкна своя бележник от вътрешния си джоб — малкия, прословут бележник от червена кожа, който всеки път измъкваше като оръжие, когато залавяше на местопрестъплението някого от нашия полк. Онзи, който бе записан там, трябваше да се прости със следващия си отпуск. Полковникът първо наслюнчи молива по селски, сетне с мъка надраска едно по едно всички имена със своите дебели, широконоктести пръсти.

— Всичките ли ги каза?

— Да.

— Сигурен ли си?

— Тъй вярно.

— Така. — Мушна бележника във вътрешния си джоб, като че тикна сабя в ножница. Неговото заключително „така“ издрънча по същия начин. — Така, дотук приключихме. Утре ще ги повикам един по един и седмината и господ да е на помощ на оня, който след това се осмели, да си спомни какво си говорил. С аптекаря ще се заема специално. Ще му вържа някоя тенекия, разчитай на мен, все ще измисля нещо. Може би, че първо е трябвало да ме помолиш за разрешение, а после да го правиш официално, или... или... я чакай! —

Пристъпи толкова близо до мен, че усетих дъха му, и впи пронизателния си поглед в очите ми. — Я си признай честно, ама наистина честно: преди това беше ли пил... имам предвид преди това, преди да забъркаш оная дивотия?

Засрамах се.

— Тъй вярно, господин полковник, преди да изляза, наистина изпих няколко коняка, а после при тях... докато вечеряхме... доста порядъчно... Но...

Очаквах яростен изблик. Но вместо това лицето му внезапно засия в широка усмивка. Плесна с ръце и се засмя високо, гръмко, самодоволно:

— Прекрасно, прекрасно, сега се сетих! Ето как ще се измъкнем от калта. Ясно като бял ден! Ще обясня на всички, че си бил пиан като свиня и изобщо не си знаел какви ги дрънкаш. Нали не си давал честна, дума?

— Не, господин полковник.

— Тогава всичко е наред. Бил си пиан, така ще им кажа. С кого ли не се случва, дори с ерцхерцози! Бил си пиан като дърво и изобщо не си съзнавал какво дрънкаш, изобщо не си ги слушал и въобще не си разбрал какво са те питали. Напълно логично! А аптекаря ще го вържа, че здравата съм те ругал, задето си влязъл в кафенето мъртвопиян. Така. Приключихме с първа точка.

Огорчението ми растеше, той продължаваше да ме разбира погрешно. Ядосвах се, че този по природа добродушен твърдоглавец непременно иска да ми помогне; в крайна сметка ще вземе да си помисли, че съм се хванал за него от страх, за да ме спаси. По дяволите, защо не искаше да проумее низостта на случилото се! Събрах сили.

— Господин полковник, искам най-покорно да доложа, че с това историята изобщо не се изчерпва. Зная какво съм забъркал, зная, че вече не мога да погледна никой порядъчен човек в очите; аз съм мерзавец, не искам да живея повече и...

— Затваряй си устата! — прекъсна ме той. — Хм, pardon... остави ме спокойно да помисля, не ме прекъсвай с твоите втели-некипели — сам зная какво трябва да направя, нямам нужда от съветите на пале като тебе. Да не си мислиш, че става дума само за тебе? Не, драги мой, това беше само първото, а сега следва точка втора

и тя гласи: утре рано изчезваш, тук вече нямаш работа. Тази история трябва да се забрави. Не бива да оставаш нито ден, инак веднага ще тръгнат глупавите недоумения и клюки, а те хич не са ми по вкуса. Този, който се числи към моя полк, не бива да бъде одумван, никой не бива да го гледа накриво. Не търпя подобни работи... От утре си преведен в запасния полк в Чаславице... лично ще ти напиша заповедта и ще ти връча писмо до подполковника: какво ще пиша, не те засяга. Длъжен си да изчезнеш, а всичко останало си е моя работа. Тази нощ ще се приготвиш с твоя ординарец, а утре сутрин ще се изпариш рано-рано от казармата, никой от целия полк не бива да те види. В обедния рапорт просто ще бъде съобщено, че си откомандиран със спешно поръчение, за да не събудиш нечий подозрения. Как ще се справиш сетне със стареца и момичето, изобщо не ме засяга. Сам ще си сърбаш попарата — за мен е важно едно: в казармата не бива да се допускат никакви мръсни клюки... И тъй, въпросът е решен — в пет и половина сутринта ще се явиш при мен в пълна готовност, ще ти връча писмото и — ходом марш! Разбрано?

Поколебах се. Не затова бях дошъл. Та аз не исках да бягам! Бубенчич забеляза моя отпор и почти заплашително повтори:

— Разбрано?

— Тъй вярно, господин, полковник! — отвърнах аз хладно, по войнишки. А в себе си добавих: „Остави го стария глупак да си дрънка каквото си иска. Ще сторя онова, което съм длъжен да сторя.“

— Така... засега стига. Утре заран, в пет и половина.

Стоях мирно. Той пристъпи към мен.

— Как можа тъкмо ти да се забъркаш в тая глупава история! Не ми се ще да те давам на онези в Чаславице. Беше ми най-симпатичен измежду всички момци.

Усещам как се чуди дали да ми подаде ръка. Погледът му е омекнал.

— Да не би да имаш нужда и от още нещо? Ако мога да ти помогна, не се стеснявай, ще го направя на драго сърце. Не бих желал хората да си рекат за теб, че си в немилост или нещо подобно. Нищо ли не ти трябва?

— Съвсем нищо, господин полковник, най-покорно благодаря.

— Още по-добре. Е, с бога напред! Утре заран, в пет и половина.

— Тъй вярно, господин полковник.

Поглеждам го така, както се вираме в някого за последен път. Зная, той е последният човек, с когото съм разговарял на този свят. Утре ще бъде единственият, който ще знае цялата истина. Напето удрям пети, заставам мирно и се обръщам кръгом.

Ала дори този корав човек трябва да е почувствувал нещо. Нещо в моя поглед или в походката ми трябва да му се е сторило подозрително, защото рязко ме изкомандува в гръб:

— Хофмилер, кръгом!

Обръщам се. Вдига вежди и настойчиво се втренчва в мен, сетне изръмжава — хапливо и все пак добродушно:

— Хей, момко, не ми харесваш. Нещо става с теб. Струва ми се, че си решил да ме надхитриш, замислил си някаква глупост. Но няма да допусна заради някаква си дреболия да вършиш идиотщини... с револвера или изобщо... не позволявам... разбра ли?

— Тъй вярно, господин полковник.

— Я остави това „тъй вярно“! Няма да ме измамиш. Не съм вчерашен. — Гласът му омеква. — Дай ми ръката си.

Подавам му ръката си. Той здраво я хваща.

— А сега — поглежда ме право в очите, — сега, Хофмилер, ще ми дадеш честната си дума, че тази нощ няма да вършиш глупости! Ще се закълнеш, че утре в пет и половина ще се явиш при мен и ще заминеш за Числавице.

Издържах погледа му.

— Честна дума, господин полковник.

— Е, тогава добре. Знаеш ли, нещо ми подсказа, че в първоначалния си яд би могъл да направиш някоя глупост. Вие сте луди глави, всичко може да се очаква от вас... много бързо ги решавате нещата... и с револвера също... Сетне ще поумнееш. Това са дребни ядове. Ще видиш, Хофмилер, цялата история ще мине и замине, цялата! Ще я изгладя до последната гънка, а втори път недей да си пъхаш главата в торбата. Хайде, сега си върви, би било жалко да загубим момък като теб.

Нашите решения зависят от средата и обстоятелствата в много по-голяма степен, отколкото сме склонни да признаем. Огромна част от мисленето ни се състои от отдавна възприети впечатления и влияния, които се използват автоматично, а човекът, възпитаван от дете във военна дисциплина, още по-силно се поддава на психозата на заповедта, той не е в състояние да устои на принудата. Всяка военна заповед има над него власт, която логически е напълно непонятна и побеждава волята му. Облечен в униформата — тя е истинска усмирителна риза, — той изпълнява заповедите като сомнамбул, без съпротива и едва ли не подсъзнателно, дори когато напълно е убеден в безсмислието им.

Бях на двадесет и пет години, а в школата на войската прекарах петнадесет от тях — годините, през които всъщност се изгражда човешката личност. Ето защо в секундата, в която прозвуча заповедта на полковника, аз незабавно престанах да мисля и да действам самостоятелно. Повече не разсъждавах. Само се подчинявах. Мозъкът ми беше обзет от една-единствена мисъл: в пет и половина трябваше да съм готов за тръгване, а дотогава бях длъжен да извърша безукорно всички приготовления. И тъй, събудих своя ординарец и с няколко думи му съобщих, че спешно ми е наредено да замина утре за Чаславице. Събрах вещите си с негова помощ. Справихме се с мъка и точно в пет и половина се явих съгласно заповедта в стаята на полковника, за да получа служебните документи. Напуснах казармата незабелязано, така както ми бе заповядано.

Естествено, хипнотичната парализа на моята воля продължи дотогава, докато се намирах на територията на казармата и все още не бях изпълнил докрай своето задължение. Заедно с първия тласък на локомотива, който приведе влака в движение, аз се освободих от вцепенението и дойдох на себе си — като човек, който е отхвърлен от взривната вълна на някой шрапнел, но се изправя зашеметен и смаян открива, че е невредим. Първото ми учудване беше: още съм жив. Второто: седях във влак, който се движеше, и бях изтръгнат от моето делнично, обикновено съществуване. Едва започнах да си спомням, и картините трескаво се завъртяха пред очите ми. Искях да сложа край на живота си, а някой бе свалил ръката ми от револвера. Полковникът беше заявил, че ще оправи всичко. Ала само онова — констатирах го доста смутено, — което засяга полка и моята така наречена неопетнена

„репутация“ на офицер. Навярно моите другари сега стояха пред него в казармата и, естествено, му се кълняха, че няма да промълвят нито дума за случилото се. Но онова, което си мислеха, не можеше да бъде предотвратено от никакви заповеди — всички щяха да разберат, че малодушно съм офейкал. Аптекарят поне на първо време вероятно ще бъде заблуден — но Едит, баща ѝ, останалите? Кой ще ги уведоми за мен, кой ще им обясни станалото? Седем сутринта: сега се събужда и първата ѝ мисъл е за мен. Може би вече гледа с телескопа от терасата... ах, тази тераса, защо ме побиват тръпки всеки път, щом помисля за нейните перила? Вижда учебния плац, вижда как нашият полк пропуска и не знае, не подозира, че е намалял с един човек. Но следобед ще започне да чака, аз няма да дойда, а никой нищо не ѝ е казал. Не ѝ написах нито ред. Ще се обади по телефона и ще ѝ съобщят, че съм откомандиrowан, а тя няма да го разбере, няма да го схване. Или още по-страшно: ще го разбере, незабавно ще го разбере и тогава... Внезапно съзирам заплашителния поглед на Кондор иззад святкащите очила, отново чувам как ми крещи: „Това е престъпление, убийство!“ Ала друга картина измества първата: тя се приповдига в креслото — както тогава — и се хвърля към перилата на терасата, а в очите ѝ съзирам бездната, самоубийството.

Трябва да сторя нещо, и то незабавно! Още от самата гара да ѝ пратя телеграма, да ѝ напиша нещо! Непременно трябва да предотвратя реакцията ѝ: в отчаянието си тя може да извърши нещо рязко, нещо непоправимо. Не, Кондор беше казал, че аз не бива да извършвам резки и непоправими неща, а ако се случи нещо лошо, съм длъжен незабавно да го уведомя. Твърдо му го обещах, а дадена дума — хвърлен камък! Слава богу: във Виена имам на разположение два часа. Влакът продължава едва на обед. Може би ще успея да се срещна с него. *Трябва да успея.*

Със самото пристигане предавам багажа на своя ординарец. Заповядвам му веднага да отиде на Северозападната гара и да ме чака там. Сетне политам с файтон към Кондор и се моля (макар да не съм набожен): „Господи, направи така, че да си е у дома, направи така, че да си е у дома! Само на него мога да обясня, само той може да ме разбере, само той може да помогне.“

Но слугинчето с шарена кърпа на главата лениво ме поглежда — господин докторът не си бил вкъщи. Дали не бих могъл да го изчакам?

„О, предобед няма да се прибере.“ А дали знае къде се намира той сега? „Не, не зная. Ходи от къща на къща.“ А дали не мога да разговарям с госпожата? „Ще я питам.“ Вдига рамене и влиза вътре.

Чакам. В същата стая, също както преди. Слава богу, в съседство се чуват същите леки, привлечени стъпки.

Вратата се отваря колебливо, неуверено. Също както преди, сякаш течението я открехва, само гласът, който ме посреща, този път е мил и сърдечен:

— Вие ли сте, господин подпоручик?

— Да — отвръщам аз, докато се покланям пред сляпата. Все същата глупост!

— Ах, мъжът ми безкрайно ще съжاليا! Зная, че много ще се огорчи. Ала се надявам все пак да го изчакате. Ще се прибере най-късно в един.

— Не, за съжаление не мога да чакам. Но... но много е важно... а не бих ли могъл да го намеря по телефона у някого от неговите пациенти?

Тя въздъхва.

— Не, страхувам се, че това е невъзможно. Не зная къде се намира... а има и друго, знаете ли... хората, които лекува с най-голямо желание, изобщо нямат телефон. Но навярно аз бих могла...

Пристъпва към мен, за миг по лицето ѝ пробягва плахо вълнение. Исква да каже нещо, но си личи, че се стеснява. Най-сетне промълвява:

— Аз... забелязвам... усещам, че работата е много спешна... и ако имах възможност, бих... бих ви казала, разбира се, къде да го намерите. Но... но... навярно самата аз бих могла да му предам всичко, щом се прибере... сигурно става дума за онова клето момиче, към което вие сте толкова добър... Ако искате, с удоволствие ще се заема...

И тогава се случва нещо наистина безсмислено: аз не се осмелявам да я погледна в слепите очи. Не зная защо, но имам чувството, че тя е разбрала всичко, че се е досетила за всичко. Обзет от ужасен срам, отронвам:

— Много сте любезна, милостива госпожо, но... не бих желал да ви затруднявам. Ако позволите, бих могъл писмено да му съобщя най-същественото. Но нали сте сигурна, че ще се прибере преди два?

Защото в два и нещо тръгва влакът, а той трябва да ги посети, тоест... налага се да ги посети, повярвайте ми! Наистина не преувеличавам.

Усещам, че не се съмнява в думите ми. Отново пристъпва към мен и аз съглеждам ръката ѝ, която подсъзнателно се стреми да изрази нещо — сякаш иска да ме успокои или утеши.

— Разбира се, че ви вярвам. Не се безпокойте. Ще стори всичко, което е по силите му.

— А мога ли да му оставя писмо?

— Да-да, оставете му... ето там, моля.

Повежда ме със странната сигурност на човек, който познава всеки предмет в тази стая. Навярно десетки пъти на ден подрежда и опипва писалището му със зорките си пръсти, защото с точния жест на зрящ човек изважда от лявото чекмедже три-четири листа и ги слага точно по средата на подложката за писане.

— Там са писалките и мастилото — отново показва мястото с точност до милиметър.

На един дъх изписвам пет страници. Заклевам Кондор да тръгне веднага, *веднага* — подчертавам думата три пъти. Разказвам му всичко, съвсем набързо и съвсем откровено. Не съм издържал, отрекъл съм се от годежа пред другарите — той от самото начало е познал, че страхът от другите, жалкият страх от мълвите и клюките е причина за моята слабост. Не премълчах, че сам съм се осъдил, но полковникът ме е спасил против волята ми. До този миг съм мислил единствено за себе си, ала едва сега осъзнавам, че повличам и друг, невинен човек. *Веднага* трябва да замине, не може да си представи колко е спешно — отново подчертавам това „веднага“ — и да им каже истината, цялата истина. Не бива да разкрсява нищо. Не бива да ме представя за добър и невинен; ако въпреки всичко Едит прости слабостта ми, нашият годеж ще бъде за мен по-свят от всякога. Едва *сега* той е наистина свят за мен и ако ми позволи, ще дойда заедно с нея в Швейцария, ще си подам оставката и ще остана при нея, независимо дали ще оздравее скоро или по-късно, или никога. Ще сторя всичко, за да изкупя своето малодушие, своята лъжа, занапред моят живот ще има една-единствена цел: да ѝ докажа, че не съм измамил нея, а само другите. Честно да ѝ предаде всичко, да ѝ каже цялата истина, защото едва сега проумявам колко съм ѝ задължен — повече, отколкото на всички останали хора, повече, отколкото на другарите си, на армията. Само тя има право да

ме съди, само тя може да ми прости. Само тя е в състояние да реши дали би могла да ми прости, а той — все пак става дума за живот и смърт! — да захвърли всичко и да заміне с обедния влак при нея. Непременно трябва да пристигне в четири и половина, не по-късно, непременно в този час, в който Едит обикновено ме посреща. Това е моята последна молба към него. За последен път го моля да ми помогне и веднага — четири пъти подчертавам безумното „веднага“ — да тръгне, инак всичко е загубено.

Когато оставих писалката, проумях незабавно, че за пръв път съм взел окончателно решение. Едва докато пишех, осъзнах истината. За пръв път изпитах благодарност към полковника, задето ме бе спасил. Знаех: отсега нататък животът ми щеше да принадлежи изцяло на един-единствен човек, само на онази, която ме обичаше.

В същия миг забелязах, че сляпата беше стояла до мен, без да се помръдне. Отново ме обзе безсмисленото усещане, че е прочела всяка дума от писмото и е научила всичко за мен.

— Простете за моята неучтивост — веднага скочих аз, — съвсем бях забравил... но... но... беше извънредно важно да уведомя вашия съпруг незабавно...

Тя ми се усмихна.

— О, няма нищо, че постоях малко. Само другото беше важно. Мъжът ми сигурно ще изпълни всяко ваше желание... веднага усетих — познавам всеки нюанс на гласа му, — че ви обича, че много ви обича... Не се измъчвайте — гласът ѝ звучеше все по-сърдечно, — моля ви, не се измъчвайте... положително всичко ще се оправи.

— Дай боже! — казах аз, обзет от искрена надежда. Нали тъкмо на слепите приписват дарбата да предсказват?

Наведох се и ѝ целунах ръка. Когато я погледнах, не можех да си обясня защо тази жена с посивели коси, големи устни и тъжни слепи очи отначало ми се бе сторила грозна. Та ликът ѝ бе озарен от любов и човешко състрадание! Имах чувството, че очите, които отразяваха единствено мрака, познават действителния живот по-добре от онези, които живо и лъчезарно се взират в света.

Сбогувах се възроден. В този час отново и завинаги се врекох на девойката, смазана и низвергната от този живот — ала за пръв път възприех вричането не като жертва. Не, здравите, сигурните, гордите, веселите и жизнерадостните не умеят да обичат — за какво им е! Те

приемат любовта като почест, като задължение, което им се полага, приемат я високомерно и безразлично. Приемат отдаването на другия като нещо второстепенно, като диадема или гривна, ала не и като единствен смисъл и блаженство на живота си. Само на хората, онеправдани от съдбата, само на сакатите, пренебрегнатите, разколебаните, некрасивите, унизените може действително да се помогне с любов. Онзи, който им отдаде своя живот, ще им замести всичко, което животът е отнел от тях. Само те умеят да обичат и да приемат любовта такава, каквато трябва да бъде: благодарна и смирена.

Ординарецът търпеливо ме чакаше на гарата.

— Ела — усмигнах му се аз.

Внезапно усетих душата си странно окрилена. С непознато досега — облекчение проумях: най-сетне съм постъпил правилно. Спасих себе си, спасих и друг човек. Дори не съжалявах за безсмисленото малодушие, което проявих през последната нощ. Напротив, казах си: така е *по-добре*. По-добре е, че стана така: сега онези, които ми се довериха, знаят, че не съм нито герой, нито светец, нито господ, който възнамерява да възвиси до себе си в небето едно бедно болно създание. Ако сега приема любовта ѝ, това вече няма да е никаква жертва от моя страна. Не, сега аз ще моля за прошка, а тя е човекът, който ще ми прощава. Така е по-добре.

Никога не бях се чувствувал по-уверен; само веднъж сянката на страха бегло ме полази, когато в Лунденбург някакъв дебел „господин влетя в купето и задъхано се строполи на седалката: «Слава богу, че успях! Ако влакът не беше закъснял шест минути, щях да го изпусна...»“

Неволно нещо ме прободe. Ами ако Кондор все пак не се прибере — на обед? Или пък закъснее и изпусне следобедния влак? Тогава всичко е било напразно! Тя ще чака, ще чака... И отново се появява кошмарната тераса: тя се вкопчва в перилата, взира се надолу и ето, надвесва се над бездната! За бога, тя трябва навреме да разбере колко се разкайвам за своята измяна! Навреме — преди да се е отчаяла, преди да е настъпила чудовищната развръзка! Най-добре ще бъде да ѝ

изпратя телеграма от първата спирка, за да я успокоя, в случай че Кондор не е могъл да я извести.

На следващата гара, Бърно, изскачам от влака и изтичвам до телеграфната централа. Какво ли се е случило? Пред вратата се тълпи гъст, черен, разтревожен рояк хора, които четат някаква обява. Със сила и грубост, като си проправям път с лакти, успявам да се добера до малкото стъклоно гише на пощата. Бързо, бързо, бланка! Какво да пиша? Няма смисъл от подробности! „Едит фон Кекешфалва. Кекешфалва. Хиляди поздрави от влака. Мисля за Вас. Служебно поръчение. Връщам се скоро. Кондор ще съобщи подробностите. Щом пристигна, ще пиша веднага. Сърдечни поздрави. Антон“

Подавам телеграмата. Колко е бавна служителката, колко излишни въпроси задава: подател, адрес, формалност след формалност! А влакът потегля само след две минути. Отново използвам лактите, за да си пробия път през любопитната тълпа пред обявата, която междувременно е набъбнала. „Всъщност какво ли се е случило?“, прииска ми се да попитам, но чувам пронизителния сигнал за тръгване. Едва смогвам да скоча във вагона. Слава богу, сега направих всичко необходимо, сега няма да изпита подозрение и безпокойство. Едва в този момент усещам колко съм преуморен от двата ужасни дни и двете безсънни нощи. Когато вечерта се добирам до Чаславице, трябва да напрегна всичките си сили, за да изкача със залитане стълбището до хотелската стая. Сетне се сгромолясвам в съня като в пропаст.

Трябва да съм заспал още в мига, в който съм се докоснал до леглото — сякаш потъвах с напълно притъпени сетива в мрачна морска бездна, потъвах надолу, надолу, чак до недостижимото дъно, което ни дарява с друга форма на съществуване. Едва тогава — много по-късно — започна сънят, чието начало не помня. И все пак спомням си нещо: отново седях в някаква стая, струва ми се, в чакалнята на Кондор, когато внезапно се поднови онова зловещо тракане на дървените подпорки, което отекваше в слепоочията ми — ритмичното потропване на патериците, ужасното туп-туп, туп-туп. Отначало то долита много отдалеч, иде сякаш от улицата, сетне се приближава — туп-туп, туп-туп, — а ето сега е съвсем близо и много силно — туп-туп, туп-туп, —

докато най-сетне идва ужасно близо, току пред вратата на стаята! Потръпвам от ужас и се събуждам.

С отворени очи се вирам в мрака на непознатата стая. Ето го, пак е то: туп-туп — силно тракане на твърда кост. Не, вече не сънувам, някой хлопа на вратата. Хлопа отвън. Скачам от леглото и бързо отварям. Пред мен стои портиерът.

— Господин подпоручик, викат ви на телефона.

Втрещено го поглеждам. Мен ли? На телефона? Къде... но къде се намирам?! Непозната стая, непознато легло... ах, да... аз съм... да, аз съм в Чаславице. Но тук не познавам жива душа, кой би могъл да ми се обажда по телефона посред нощ?... Глупости! Сигурно е поне полунощ. Ала портиерът настоява.

— Моля, побързайте, господин подпоручик, междуградски разговор от Виена, не разбрах добре името.

Мигновено се събуждам. Виена! Това може да бъде само Кондор. Сигурно иска да ми съобщи, че тя ми е простила. Всичко се е оправило. Нарещдам на портиера:

— Слизайте бързо! Кажете, че идвам веднага!

Портиерът изчезва; небрежно намятам шинела направо върху ризата и се втурвам след него. Телефонът се намира на партера, в ъгъла на канцеларията, портиерът вече е взел слушалката. Нетърпеливо го отмествам, въпреки че той ми казва: „Прекъснали са“, и се вслушвам.

Ала нищо... нищо. Само далечно бучене и бръмчене... бррр... бррр... бррр, като някаква машинка. „Ало, ало!“ — крещя аз и чакам, чакам... Но отговор не иде. Само насмешливото безсмислено бучене. Тресе ме. Дали защото само съм се наметнал с шинела, или всичко идва от внезапния страх? Сигурно всичко се е провалило. Или навярно... чакам и се вслушвам, плътно притиснал горещия каучуков пръстен до ухото си. Най-сетне... крксс... крксс... превключване и гласът на телефонистката:

— Свързахте ли се?

— Не.

— Но нали току-що имахме връзка, повикване от Виена!... Един момент, моля. Ще проверя.

Отново това крксс... крксс... Апаратът щрака, бръмчи, пука, пращи. Бучи и жужи, а сетне — лекото пеене и шумолене на жиците,

което постепенно заглъхва. Внезапно прозвучава глас, суров, груб бас:

— Говори Пращката комендатура. Насреща Военното министерство ли е?

— Не, не! — изкрещявам отчаяно аз.

Гласът неясно изръмжава още нещо и заглъхва, загубва се в нищото. Само все същото глупаво бръмчене и трептене; сетне отново избухват далечни, неясни гласове. Най-сетне телефонистката:

— Прощавайте, току-що направих справка. Връзката е прекъсната. Бърз служебен разговор. Ще позвъня незабавно, щом абонатът се обади отново. Моля, засега затворете.

Затварям изтощен, разочарован, огорчен. Няма нищо побезсмислено от това да уловиш някакъв глас от далечното пространство и да не съумееш да го задържиш. Сякаш съм се изкачвал много бързо по огромна планина — сърцето ми така се е разлудяло, че ще изхвъркне от гърдта. Какво става? Това можеше да бъде само Кондор. Но защо ми звъни сега, в дванадесет и половина през нощта?

Портиерът услужливо се приближава.

— Господин подпоручик, спокойно бихте могли да почакате в стаята си. Щом възстановят връзката, веднага ще изтичам да ви кажа.

Аз обаче отказвам. Не бива пак да изпускам разговора. Не искам да губя нито минута. Трябва да разбера какво се е случило, защото нещо — усещам го — се е случило на десетки километри оттук. Телефонирал е или Кондор, или онези от замъка. Във всеки случай трябва да е важно, трябва да е спешно, инак не биха ме вдигнали посред нощ от леглото. Нервите ми са опънати: необходим съм им, те имат нужда от мен! Някой ме търси за нещо. Някой желае да ми съобщи нещо важно, от което зависят животът и смъртта. Не, не бива да си тръгвам, трябва да остана на своя пост! Не бива да губя нито минута!

И тъй, присядам на твърдата табуретка, която портиерът ми предлага с известно недоумение, и зачаквам, скрил босите си нозе под шинела, втренчен неотлъчно в апарата. Чакам четвърт час, половин час, разтреперан от нетърпение, а навярно и от студ, като постоянно попивам с ръкав потта, която непрекъснато избива по челото ми. Най-сетне — rrrr! — телефонът иззвънява. Подскачам към него и грабвам слушалката: сега, сега ще разбера всичко!

Ала е станала глупава грешка, която портиерът побързва да ми разясни. Извънъл е не телефонът, а външният звънец; портиерът сръчно отключва вратата на една закъсняла двойка. Влиза някакъв ротмистър с момиче, подрънква шпори и докато минава край портиерската лежа, учудено поглежда странния човек, който с голи гърди и боси нозе се вира в него изпод офицерския шинел. Доста небрежно ми отдава чест и изчезва заедно с момичето към полутъмното стълбище.

Повече не мога да се сдържа. Завъртвам ръчката и питам телефонистката:

— Още ли няма повикване?

— Какво повикване?

— От Виена... мисля, че е от Виена... преди повече от половин час.

— Пак ще проверя. Един момент.

Моментът продължава доста дълго. Най-сетне звън. Но телефонистката просто ме успокоява:

— Питам ги: още не са ми отговорили. Изчакайте няколко минути, веднага ще ви позвъня.

Да чакам! Да чакам още няколко минути! Минути! Минути! Само за секунда човек може да умре, съдбата му да се реши, целият свят може да загине! Защо ме карате да чакам, да чакам така недопустимо дълго? Та това е истинско изтезание, това е истинско безумие! Вече е един и половина. Седя цял час тук и треперя, мръзна и чакам.

Най-сетне, най-сетне се звъни! Цял се превръщам в слух, но телефонистката ми съобщава само следното:

— Току-що ми отговориха. Разговорът е отказан.

— Отказан ли? Какво значи това? Отказан? Един момент, госпожице! — Но тя вече е затворила.

Отказан? Защо е отказан? Защо ми звънят в дванадесет и половина през нощта, а сетне се отказват? Сигурно нещо се е случило, не разбрах какво е то, но трябва да го разбера. Какъв ужас — да не можеш да преодолееш пространството, времето! Дали аз да не позвъня на Кондор? Не, не сега посред нощ! Жена му ще се уплаши. Сигурно и за него е станало много късно и предпочита да ми се обади утре още веднъж.

Тази нощ... не, не мога да я опиша! Неясни образи, лудешка гонитба на безумни мисли, а самият аз — уморен и същевременно свръхвъзбуден, в постоянно очакване с опънати нерви, заслушан във всяка стъпка по стълбището и коридора, във всяко позвъняване и уличен шум, във всяко движение и всеки звук, и в същото време — капнал от умора, съсипан, изтощен, а после — най-сетне! — сън, твърде дълбок, твърде продължителен сън, извънвременен като смъртта, бездънен като пустошта...

Когато се събуждам, в стаята е съвсем светло. Поглеждам часовника: десет и половина. За бога! Нали трябваше веднага да се явя пред началствата, такава бе заповедта на полковника! И преди да помисля за своите лични неща, съзнанието ми автоматично се включва на военна, на служебна вълна. Скачам в мундира, обличам се и се втурвам надолу по стълбището. Портiererът се опитва да ме задържи. Не — всичко остава за по-късно! Първо трябва да доложа за пристигането си, така се заклех на полковника.

Препасал патрондаша според устава, влизам в канцеларията. Но там седи само някакъв дребен червенокос подофицер, който се сепва уплашено при моята поява.

— Бързо слизайте долу, господин подпоручик, така гласи заповедта! Господин подполковникът заповяда изрично всички офицери и войници от гарнизона да се строят точно в единадесет часа. Слизайте по-скоро, моля.

Като хала се спускам по стълбището. Действително в двора вече се е стекъл целият гарнизон; едва успявам да заста на до полковия свещеник, и ето че се появява командирът на дивизията. Крачи особено бавно и тържествено, разгъва някакъв лист и гръмко започва да чете:

— „Извършено бе ужасно престъпление, което изпълва с отвращение Австро-Унгария и целия цивилизован свят! — («Какво престъпление?» — помислям уплашено аз. Неволно започвам да треперя, сякаш аз съм го извършил.) — Подлото убийство... — («Какво убийство?») — на нашия многообичан престолонаследник, негово императорско и кралско величество Франц Фердинанд^[1] и височайшата му съпруга... — («Как? Нима са убили престолонаследника? Кога? Вярно, вчера в Бърно се бяха натрупали толкова много хора пред обявата... значи за това е било!») — потопа

нашия светъл императорски дом в дълбока печал. Но императорско-кралската армия е тази, която...”

Останалото долавям съвсем неясно. Не зная защо, но думата „престъпление“, думата „убийство“ се стоварват върху сърцето ми като чук. Не бих могъл да се уплаша повече, ако самият аз бях убиецът. „Престъпление, убийство“ — тези слова бе изрекъл и Кондор. Внезапно преставам да слушам гръмкото дърдорене на оня отпред, окичен с ордени и пера. Изведнъж си спомням за телефонното обаждане през нощта. Защо Кондор не ме извести тази заран? Дали все пак нещо не се е случило? И без да се представя на подполковника, използвам всеобщата суматоха след прочитането на заповедта, за да се втурна обратно към хотела: кой знае, междувременно някой все пак може да се е обадил.

Портиерът ми подава телеграма. Пристигнала рано тази сутрин, но аз така съм профучал край него, че не успял да ми я предаде. Разкъсвам плика. В първия миг нищо не разбирам. Никакъв подпис! Напълно непонятен текст! Едва по-късно схващам: това е чисто и просто известие от пощата, че моята собствена телеграма, подадена в три и петдесет и осем в Бърно, не може да бъде доставена.

Не може да бъде доставена ли? Взирам се в тези думи. Телеграмата до Едит фон Кекешфалва да не може да бъде доставена? В онзи градец всеки я познава. Повече не съм в състояние да издържам на напрежението. Незабавно поръчвам разговор с Виена, с доктор Кондор.

— Бърз? — пита портиерът.

— Да, бърз.

След двадесет минути връзката се осъществява и — жестоко чудо! — Кондор си е у дома, дори лично вдига слушалката. За три минути узнавам всичко — при междуградските разговори няма време за предпазливи приказки. Дяволска случайност погубила всичко и нещастната девойка така и не узнала за моето разкаяние, за моето съкровено, искрено решение. Всички мерки на полковника да потули историята били напразни. Защото Ференц и моите другари след кафенето не се прибрали вкъщи, а отишли и в избата. И за зла участ срещнали там аптекаря в голяма компания. Ференц, този добродушен глупак, от симпатия към мен веднага се нахвърлил върху него. Поискал му сметка пред всички и го обвинил, че разпространява долни лъжи.

Избухнал страхотен скандал. На другия ден мълвата обиколила целия град. Защото аптекарят, с дълбоко накърнена чест, още рано сутринта нахълтал в казармата, за да ме призове за свой свидетел, и след като получил съмнителното уверение, че съм изчезнал, веднага подкарал колата към Кекешфалва. Нахвърлил се върху стареца в неговата канцелария и крещял така, че прозорците се раздрънчали: семейство Кекешфалва с тяхното „идиотско телефониране“ го били направили за посмешище, но той, гражданинът кореняк, нямало да позволи на наглата офицерска банда да му се подиграва. Досетил се бил защо страхливо съм си плюл на петите и никой нямало да успее да го заблуди, че всичко е само шега; според него аз съм бил подъл негодник и ако се наложило, щял да иде чак в министерството, за да разясни случая, но за нищо на света нямало да позволи на разни сополанковци да го ругаят на публични места.

С мъка успели да укротят побеснелия човек и да го отпратят; поразеният Кекешфалва се надявал само на едно — Едит да не е чула ужасните обвинения. Ала за беда прозорците на канцеларията били отворени и виковете кънтели отчетливо и ясно през двора чак до прозорците на салона, където седяла тя. Вероятно веднага е взела отдавна замисляното решение. Но съумяла да се престори; отново пожелала да види новите дрехи, шегувала се с Илона, била любезна с баща си, разпитвала за стотици дреболии — приготвили ли са това, опаковали ли са онова... Междувременно обаче тайно заръчала на Йозеф да позвъни в казармата и да разбере кога ще се върна и дали не съм оставил някакво известие. Решителен се оказал чистосърдечният отговор на ординареца, че съм откомандиран служебно за неопределено време и не съм се разпореждал да бъде предавано нещо на когото и да било. Нейното нетърпеливо сърце не можело да чака нито ден, нито час повече. Бях я разочаровал твърде жестоко, бях я засегнал смъртоносно — тя окончателно бе загубила доверието си в мен и моята слабост ѝ бе вдъхнала съдбова сила.

След като обядвали, пожелала да я качат на терасата. Илона била обзета от смътно подозрение — обезпокоила я нейната необичайна веселост. Нито за миг не се отделяла от нея. Ала в четири и половина — тъкмо в този час, когато имах навика да я навестявам и само четвърт час преди да пристигнат почти едновременно моята телеграма и Кондор, Едит помолила своята вярна приятелка да ѝ донесе някаква

книга. За беда Илона отстъпила пред привидно невинната ѝ молба. Нетърпеливата девойка използвала тази една-единствена минута: не успяла да усмири сърцето си и изпълнила своето ужасно решение — точно така, както ми го бе показала на същата тази тераса, така както я бях виждал в своите кошмари.

Кондор я намерил още жива. Непонятно защо лекото ѝ тяло не получило съществени външни увреждания. Закарали я в безсъзнание с една линейка във Виена. До късна нощ лекарите се надявали да я спасят, ето защо Кондор ми позвънил спешно в осем часа от санаториума. Но в тази нощ, на 29 юни, след убийството на престолонаследника, във всички учреждения на монархията била обявена тревога, а телефонните линии — прекъснати и дадени на цивилните и военните власти за служебни разговори. Четири часа Кондор напразно чакал връзка. И едва след полунощ, когато лекарите установили, че вече няма надежда, той отказал разговора. Половин час по-късно Едит починала.

Сигурен съм, че измежду стотиците хиляди хора, събрани под бойните знамена в онези августовски дни, само малцина са заминали на фронта толкова хладнокръвно и дори нетърпеливо като мен. Но не защото жадувах тази война. За мен тя бе изход, спасение; побягнах към войната така, както престъпникът бяга към мрака. Последните четири седмици преди започването на военните действия прекарах в състояние на самопрезрение, объркване и отчаяние, за което до ден-днешен си спомням с по-голям ужас, отколкото за най-ужасните часове по бойните полета. Защото бях убеден, че съм убил човек, със своята слабост, със своето състрадание, което първо подмамваше, а сетне се изпаряваше, че съм убил единствения човек, който страстно ме бе обичал. Не се осмелявах да се покажа на улицата, престорих се на болен, затворих се в стаята си. Писах на Кекешфалва, за да изразя своето съпричастие (ах, аз действително участвувах във всичко!): той не ми отговори. Отрупах Кондор с обяснения, за да се оправдая: и той не ми отговори. От другарите си не получих нито ред, от баща ми — също: всъщност причина за мълчанието му сигурно беше неговата прекомерна заетост в министерството през онези критични седмици. Ала аз съзрях в единогодушното мълчание своята единоголасна присъда.

Все повече вярвах в безумното предположение, че всички са ме осъдили — така както самият аз се бях осъдил, — че всички ме смятат за убиец, защото самият аз се мислех за такъв. Докато цялата империя се тресеше от възбуда, докато навсякъде в неспокойна Европа разтрепераните жици пареха от страховитите известия, докато борсите се тресяха, докато мобилизираха армиите, а непредпазливите вече стягаха куфарите си, аз мислех единствено за своята подла измяна, за своята вина. И тъй, да се отделя от себе си, означаваше да възвърна свободата си; войната, която беше увлякла в своя въртоп милиони невинни, спаси мен, виновния, от отчаянието (но за това аз съвсем не я превъзнасям).

Патетичните слова ме отвращават. Затова няма да кажа, че съм се хвърлил към смъртта. Ще кажа само, че чисто и просто не се страхувах от нея или че се страхувах значително по-малко, отколкото повечето участници във войната, защото завръщането ми в тила, където се намираха свидетелите на моята вина, в някои мигове ми се струваше по-страшно от всички ужаси на фронта — а и при кого ли щях да се завърна, нима някой имаше нужда от мен, нима някой ме обичаше още, за кого, за какво ми беше да живея? Не се боиш, следователно си храбър: ако храбростта няма по-друг, по-висш смисъл, аз с чиста съвест мога да заявя, че действително съм бил храбър в боя, защото дори това, което на най-мъжествените ми другари се струваше по-страшно и от самата смърт — дори възможността да осакатей и да стана инвалид, — не ме плашеше. Вероятно бих възприел тази възможност като наказание, като справедливо възмездие — да бъда безпомощен, сакат, да се превърна в жертва на всяко друго състрадание, защото собственото ми състрадание се беше оказало твърде страхливо и безсилно. Смъртта не ме застигна, но грешката не беше моя; десетки пъти се взирах в нея със студения поглед на безразличието. Доброволно отивах там, където беше особено тежко. И колкото по-страшно ставаше, толкова по-добре се чувствах. След първото ми раняване пожелах да ме прехвърлят в картечната рота, а сетне — в авиацията, и като че ли наистина успях да покажа доста неща с нашите жалки самолети. Но винаги когато прочитах в някой указ думата „храброст“, добавена към моето име, изпитвах чувството, че съм лъжец. А щом някой зорко се вгледаше в моите ордени, бързо му обръщах гръб.

А когато отлетяха четирите безкрайни години, за моя собствена изненада открих, че въпреки всичко мога да живея в света от вчера. Защото ние, пътниците от преизподнята, мерехме нещата с друг аршин. На съвестта ми тегнеше смъртта на един човек, но участникът в Световната война възприемаше това другояче, не като мирновременния човек; моята лична вина се бе размила в огромното кърваво блато на всеобщата вина; защото същото Аз, същите очи, същите ръце бяха нагласяли картечницата, която при Лиманова покоси първата вълна на противниковата пехота пред нашите окопи. Сетне с бинокъла бях видял изцъклените очи на убитите от мен, на ранените от мен, които продължаваха да стенат върху бодливата тел още часове наред, преди да умрат в мъки. При Гьорц свалих един самолет; три пъти се превъртя във въздуха, преди да се разбие в скалите, лумна като огнен стълб, а сетне със собствените си ръце ровихме из овъглените и все още димящи трупове, за да ги идентифицираме. Хиляди, крачили рамо до рамо с мен, бяха вършили същото: с карабини, щикове, минохвъргачки, картечници и с голи пестници, стотици хиляди, милиони мои съвременници във Франция, в Русия, в Германия — тогава какво значение можеше да има едно убийство, една частна, лична вина сред хилядоглавото, космическото, чудовищното масово разрушение и унищожение на човешкия живот, непознато досега в историята?

И освен това — ново облекчение — във възврътнатия свят насреща ми не застана нито един свидетел. Никой не можеше да ме обвини за някогашното ми малодушие, никой не можеше да ми припомни моята съдбовна слабост — та нали бях отличен за особена храброст! Кекешфалва беше надживял дъщеря си само с броени дни, Илона живееше в някакво югославско село като съпруга на дребен нотариус, полковник Бубенчич се беше застрелял на брега на Сава, другарите ми или бяха загинали, или отдавна бяха забравили нищожния епизод — всичко „предишно“ беше станало нищожно и недействително през тези четири апокалиптични години също като старите пари. Никой не можеше да ме обвини, никой не можеше да ме осъди; чувствувах се като убиец, който е погребал своята жертва в гората, а снегът току-що е завалял, плътен, бял, тежък; той знае, че тази покривка ще лежи още много месеци върху неговото злодеяние, а сетне всяка следа ще изчезне завинаги. Ето защо събрах смелост и

заживях отново. А понеже никой не ми напомняше за вината, и аз самият я забравих. Защото сърцето умее завинаги да забравя нещата, които копнее да забрави.

Само веднъж споменът прелетя до мен от отвъдния бряг. Седях в партера на виенската опера на най-страничното място от последната редица, за да послушам отново „Орфей“ на Глук, чиято чиста и съдържана печал ме вълнува повече от всяка друга музика. Увертюрата току-що бе свършила, но в кратката пауза не осветиха притъмнялата зала, а само дадох възможност на закъснелите зрители да намерят местата си в мрака. Към моята редица също се насочиха две сенки: мъж и жена.

„Позволете, моля“, учтиво се приведе към мен мъжът. Без да му обърна внимание или да се загледам в него, аз станах, за да го пусна да мине. Но вместо веднага да седне на празното място до мен, той внимателно и нежно се погрижи за дамата, насочвайки я пред себе си; показа ѝ, проправи ѝ пътя и на това отгоре грижовно спусна седалката, преди да я настани в креслото. Неговото старание бе толкова необичайно, че не можеше да не привлече вниманието ми. „Ах, тя е сляпа!“, помислих си аз и неволно я погледнах със съчувствие. Ала в този миг възпълният господин седна до мен и сърцето ми се сви, защото го познах: Кондор! Единственият човек, който знаеше всичко, който познаваше моята вина до сетните ѝ глъбини, седеше така близо до мен, че чувах как диша — Кондор, чието състрадание не беше убийствена слабост като моето, а пожертвувателна, самопожертвувателна сила, Кондор, единственият човек, който можеше да ме осъди, единственият човек, от когото се срамувах! Щеше да ме разпознае веднага щом лампите светнеха през антракта.

Започнах да треперя и бързо прикрих лицето си с ръка, за да не ме познае. Престанах да слушам любимата си музика, сърцето ми лудешки заби. Потискаше ме близостта на този човек — единствения на земята, който наистина ме познаваше. Седях сякаш гол-голеничък в мрака сред множеството добре облечени и добре възпитани люде. Треперех от ужас и чаках мига, в който силната светлина щеше да разкрие присъствието ми. И в краткия промеждутък между мрака и светлината, когато завесата започна да се спуска след първото действие, бързо сведох глава и побягнах по средната пътека. Надявам се, че бях достатъчно бърз и той не ме видя, не можа да ме разпознае.

Ала от този час отново проумях: никоя вина не може да бъде забравена напълно, докато съвестта си спомня за нея.

[1] Франц Фердинанд (1863–1914) — австро-унгарски ерцхерцог, племенник на Франц Йосиф I (1830–1916), престолонаследник. Убит заедно със съпругата си на 28 юни 1914 г. в Сараево от агенти на сръбската националистическа терористична организация. ↑

БОГДАН МИРЧЕВ ЗА РОМАНИТЕ НА СТЕФАН ЦВАЙГ

Около началото на тридесетте години, когато политическият хоризонт в Европа започва да помръква, когато се надигат реакцията и фашизмът, и за Стефан Цвайг настъпват неспокойни времена. През май 1933 г. в Германия изгарят книгите му, през 1934 г. правят обиск в дома му в Залцбург. Същата година той напуска родината си и поема пътя на емиграция — отначало в Лондон, после в САЩ и Бразилия. През последното десетилетие от неговия живот творчеството му се обогатява в жанрово-тематично отношение. След многобройните разкази и новели, в които проникновено разкрива психологическите проблеми на хора, попаднали в плен на силни емоционални влечения, Цвайг все повече разширява хоризонта на идейно-художествените си търсения. Вълнуват го по-дълбоките измерения на отношението между човека и обществото. Въодушевен е от възможността за културно посредничество между европейските нации, която вижда в портретирането на забележителни художници и мислители, на видни или популярни исторически личности. От душевните терзания на самотния, лутащ се и объркан герой той се насочва към събития и личности, които будят широк интерес, предизвикват сблъсък на различни виждания и идеи за историята, политиката и морала. Плод на тази нова тенденция са известните му романизирани биографии: „Фуше“ (1929), „Мария Антоанета“ (1932), „Мария Стюарт“ (1935), „Магслан“ (1938). Обръщането към исторически сюжети, респективно биографични романи — портрети на исторически личности, е характерно явление в жанрово-тематичното развитие на немскоезичната литература през този период. Типични в това отношение творби създават Л. Фойхтвангер, Ем. Лудвиг, Х. Брох, Х. Ман и др. През 30-те години историческата белетристика става арена на основния идеологически сблъсък между силите на хуманизма и прогреса и настъпателната националсоциалистическа доктрина. Мостреният тип немски, казионно-фашистки исторически роман,

повест или романизирана биография, внушава представата за „водача“ — „ковач на историята“, поставен извън времето, съдбовно предопределен да тласка народите и човечеството към победи по силата на расовото и биологическото си превъзходство. Всички значими или популярни личности от историята, които не съответствуват на този шаблон на вожд и свръхчовека, биват принизени, уличени в престъпност, обявени за морално вредни, карикатурно изопачени или просто потопени в забравата.

На тези стремежи, превърнати от Хитлер и неговата клика в основа на държавната културна политика, се противопоставя една прогресивна историческа белетристика. Нейна отличителна черта е изобразяването на събитията и лицата в неидеализирана, достъпна човешка светлина — било чрез социално-политически анализ на епохата, било чрез психологически анализ на личността. В този контекст трябва да се разглеждат и романизираните биографии на Ст. Цвайг, пример за които дава *„Мария Антоанета“*. Писателят цели да разруши клишираните представи за историческа монументалност. В центъра на вниманието му е противоречивото своеобразие на личността. Той абсолютизира индивидуалното, личностното, което според него винаги обединява добро и зло, красиво и грозно. Наистина подходът му остава твърде едностранчив. Портретът на Мария Антоанета, подобно на почти всичките му други историкобиографични портрети, поднесени във формата на романа, е пристрастен, нерядко дори изневерява на обективната историческа истина. И с това си отъмщава на създателя за прекомерното потапяне в душата на човека и заобикалянето, дори пълното пренебрегване на обективната му общественно-историческа роля. Но такава е и двойствената природа на психологизма. Защото той синтезира хуманистичните убеждения на твореца, но изолира личността от важната ѝ класова обусловеност.

Образът на Мария Антоанета е своеобразно продължение на психологизма в редица по-ранни разкази и новели. Той пренася и задълбочава например възгледа за трагизма на личността, породен от слабост на характера. В него бихме могли да видим оригинален художествен паралел на идеята на А. Адлер, основоположника на т.нар. „индивидуална психология“, за компенсаторни действия в резултат на осъзнавана малоценност.

Както отбелязва самият Цвайг, Мария Антоанета за него не е „нито мъченица на роялизма, нито уличница на революцията“, а само жена с „обикновен характер“, поставена при изключителни обстоятелства. Както и в другите си произведения той разглежда своята героиня от близък, човешки план. Симпатизира ѝ не защото е представителка на монархията и аристокрацията, а защото принадлежи към хората, които изглеждат обречени по рождение, които са белязани от недостатък, въвличащ ги във вина — неумението да балансират между чувство и разум. Особено занимателна за психолога и художника е и изявата на хора, поставени в критична, гранична ситуация между живота и смъртта — възможността да проявят макар и в сетния си миг душевна сила, да разчупят своя „посредствен характер“.

Публикуван през 1932 г., романът биография „Мария Антоанета“ е плод на задълбочено и всестранно изучаване на всички достъпни по онова време за автора исторически извори за живота на френската кралица: вестници, документи и протоколи по процеса срещу кралското семейство в бурните години на революцията. Първоначалният вариант се оказва двойно по-голям и бива подложен на грижлива творческа обработка — търсене на единство на фабулното изграждане, подреждане на фактологичния материал, съкращения и „дописвания“ според идейната концепция. Стремехът на Цвайг към драматично изграждане на повествованието е едно от несъмнените и често изтъквани достойнства на творбата.

През 1938 г. в Стокхолм и Амстердам излиза романът „Нетърпеливо сърце“. През тази година неговият автор взема важни решения в своя живот — ликвидира с недвижимото си имущество в Австрия и я напуска завинаги, а по същото време се развежда с първата си жена Фридерике. Наскоро след това сключва брак с частната си секретарка Шарлоте Алтман. Това събитие очевидно е повлияло на сюжета на „Нетърпеливо сърце“ или най-малкото е било един от подтиците за него. Шарлоте страда от тежка астма още от детските си години и състоянието ѝ, подобно на героинята от романа, поражда състрадание. Съдбовното обвързване в личния живот подбужда творческия размисъл върху темата за страданието и състраданието, за границите и неподозираните лабиринти на милосърдието и обичта, себезаблудата и отговорността.

Романът, който като повечето произведения на Цвайг незабавно печели популярност и признание на автора, подновява и задълбочава общата тема на разказите и новелите от предходното десетилетие. В някои, по-скоро външни моменти той би могъл да напомни за „Писмо на една непозната“. Но сантименталният привкус на новелата тук е отстъпил на едно по-многогранно, психологически, а донякъде и социално по-задълбочено тълкуване върху фона на живо обрисуваната стара Австро-Унгария. Трагизмът на несподелената любов, чувството за вина и опитът да се изкупи то чрез саможертвения порив на подпоручика — тази сюжетна основа наистина повтаря познати мотиви от късата проза на Цвайг. Ала още чрез рамковата конструкция — разказ в разказа — е спечелена перспективата за пренасяне на психологическия проблем в по-обхватен обществено-исторически контекст, за косвеното му обвързване с умонастроенията и тревогите на Европа в навечерието на Втората световна война. Интересна е обосновката на състраданието, което подпоручик Хофмилер изпитва към болната Едит — това, по думите на Цвайг, е инстинктът за предпазване от злата участ да те сполети чуждото нещастие. В обществено-политическата атмосфера, при която е създаден романът, този мотив зазвучава като предчувствие, предупреждение за трагичните измерения на вината поради неспособност да се надмogne собственото Аз и да се поеме отговорност пред другите. Изкупителната храброст на подпоручика във войната не му донася удовлетворение, а като че още повече обезсмисля живота му — превръща го в „подвижен паметник“, в дезертьор пред човешкия дълг.

Проникновеният психологически анализ, сериозността на проблемите и не на последно място великолепият стил поставят този роман сред най-добрите образци в творчеството на Цвайг.

Издание:

Стефан Цвайг. Избрани творби в пет тома — Том 2

Австрийска. Първо издание

Редакционна колегия: Анна Лилова, Атанас Натов, Федя Филкова

Рецензент: Атанас Натов

Съставител: Богдан Мирчев

Редактор: Любомир Илиев

Художник: Филип Малеев

Художник-редактор: Николай Пекарев

Технически редактор: Ставри Захариев

Коректор: Людмила Стефанова

Дадена за набор юли 1987 г.

Подписана за печат ноември 1987 г.

Излязла от печат ноември 1987 г.

Формат 84×108/32 Печатни коли 48.

Издателски коли 40,32. УИК 45,36

Цена 5,77 лв.

ДИ „Народна култура“ — София, ул. „Гаврил Генов“ 4

ДП „Димитър Благоев“ — София, ул. „Николай Ракитин“ 2

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.